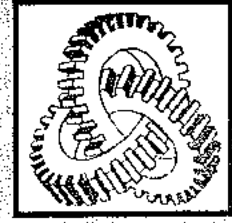

1977 KONGRESİ

TMMOB
adına düzenleyen

Makina Mühendisleri Odası

Bildiriler
Kitabı

TOPLU
BAKIS

tmmob

makina mühendisleri odası

Sümer Sokak 36/1-A • Demirtepe - ANKARA

Tel : 312 • 231 31 59 - 231 80 23

Faks : 312 • 231 31 65

Yayın no : 209

ISBN 975-395-270-8

BU YAPITIN YAYIN HAKKI MMO'YA AİTTİR.

Makina Mühendisleri Odası'nın izni olmadan kitabın hiçbir bölümü değiştirilemez, elektronik, mekanik, fotokopi vb. yollarla kopya edilip kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

MART 1998, Ankara

Kapak : Ali Rıza FALCIOĞLU

Dizgi : Muazzez POLAT - Nazım ÖZTÜRK (MMO)

Baskı : Arman Matbaacılık Tel : 312 • 231 03 44

SUNUŞ

Odamız, TMMOB adına 1960'lı yıllardan bu yana konuyla ilgili kişi, kurum ve kuruluşların katkılarıyla Sanayi Kongreleri düzenlemektedir. "97 Sanayi Kongresi Toplu Bakış"ta kurumsallaşan bu geleneğin bir devamıdır.

Ekonomilerin uluslararası düzeyde yeniden yapılandırıldığı bir dönemin netleşmeye başladığı bir zaman diliminde "97 Sanayi Kongresi Toplu Bakış" kapsamında ele alınan kongre, Anadolu Sanayileri Araştırma Raporu, Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Sanayileşmenin Yeni Boyutları, Devlet ve Sınıfların Yeniden Yapılanması, Toplumsal Değişim Süresinde İstihdam ve İşgücü Eğilimleri, Sanayi ve Teknoloji Stratejisi için İpuçları başlıklarından oluşmaktadır.

Odamız; iki yıllık kongre sürecinde, yerel uzmanların, ekonomistlerin, sosyologların, akademisyenlerin ve konu uzmanlarının katıldığı Ankara İstanbul, Konya, Çorum ve Kayseri'de pek çok atölye çalışması yaparak bir "İLK"i gerçekleştirmiştir.

Gelişme eğilimi içerisinde olan ve Anadolu'da ortaya çıkan bu yerel sanayileşme dinamiklerinin var sayılan ipuçları ile ilgili gelişme eğilimlerinin beklenen düzeyde olup olmadıklarını araştırmak amacıyla "Anadolu Sanayileri" konulu bir araştırma raporu hazırlanmıştır.

Bu çalışma, yerel dinamikleri öne çıkaran bir "İLK" olma niteliği taşımaktadır.

Araştırma Raporu hazırlık çalışmalarını yürüten Şubelerimize, Raporu hazırlayan Doç. Dr. Sevil Kişoğlu, Dr. Gülşen Erenler Çakar, Dr. Ahmet Haşim Köse ve Dr. Ahmet Öncü'ye; "97 Sanayi Kongresi Toplu Bakış" ın gerçekleşmesine katkı koyan tüm kişi, kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

TMMOB
Makina Mühendisleri Odası
Yönetim Kurulu

DÜZENLEME KURULU

Mehmet Yüksel BARKURT.....	TMMOB İkinci Başkanı
Mehmet SOĞANCI.....	MMO Oda Başkanı
Ömer GÜLEKEN.....	MMO Oda Başkan Vekili
Emin KORAMAZ.....	MMO Oda Sekreteri
A. Ekber ÇAKAR.....	MMO Oda Saymanı
Elif ÖZTÜRK.....	MMO YK Üyesi
Hasan Basri ÖREN.....	MMO YK Üyesi
Etem EROL.....	MMO YK Üyesi
Cengiz TEKİN.....	MMO YK Yedek Üyesi
Yunus YENER.....	MMO YK Yedek Üyesi
Erhan SAYIN.....	MMO YK Yedek Üyesi
Tahsin AKBABA.....	MMO YK Yedek Üyesi
Nurten GÜLTEKİN.....	MMO YK Yedek Üyesi
Haşim AYDINCAK.....	Elektrik Müh. Od.
Erhan DEMİRDİZEN.....	Şehir Plancıları Odası
Kadircan AKTAŞ.....	Jeofizik Mühendisleri Odası
Mustafa SELMANPAK.....	İnşaat Mühendisleri Odası
Yusuf Ziya KAYIR.....	Metalürji MO Başkanı
Yılmaz SOYSAL.....	Jeoloji Müh. Odası
Muhittin İPEK.....	Harita ve Kad. Müh. Odası
Ramiz AKIN.....	Ziraat Mühendisleri Odası
Zühal YAZICI.....	Kimya Müh. Odası
Suna TOPTAN.....	Kimya Müh. Odası
İbrahim TAŞ.....	Kimya Müh. Odası
Mustafa ARAL.....	MMO İstanbul Şb. Bşk.
Hasan CEBİROĞLU.....	MMO İstanbul Şb. Bşk. Vek.
Faruk İNCEOĞLU.....	MMO Denizli Şb. YK. Üyesi
Aydın ŞİMŞEK.....	MMO Ankara Şube
Mustafa GÜRAN.....	MMO Ankara Şube
Yahya BULAT.....	MMO Edirne Şube Saymanı
O. Gökhan BALI.....	MMO Trabzon Şb. Bşk. Vek.
Mahmut TEBERİK.....	MMO Adana Şube Başkanı
Oğuz İNCEOĞLU.....	MMO İzmir Şube YK. Üyesi
Sevgi AKMEN.....	MMO Eskişehir Şb. Bşk. Vek.
Lütfi ÖZTÜRK.....	MMO Konya Şb. Bşk. Vek.
Oktay TEKSÖZ.....	MMO İçel Şb. Bşk. Vek.
Remzi ERİŞLER.....	MMO Bursa Şube Sekreteri
Serhat GİRGIN.....	MMO Kocaeli Şube Başkanı
M. Salih GÜNEŞTEKİN.....	MMO Diyarbakır Şube
Şakir ÖZTÜRK.....	MMO Diyarbakır Şube
Süleyman EVCILMEN.....	MMO Antalya Şube Başkanı
Semih TILFARLIOĞLU.....	MMO Gaziantep Şube

YÜRÜTME KURULU

Ayfer EĞİLMEZ
Prof. Dr. Metin DURGUT
Kaya GÜVENÇ
Ali Ekber ÇAKAR
Etem EROL
Yunus YENER
Necmi ÇİFTÇİ

KONGRE SEKRETERYASI

Nilgün KARAKÜÇÜK
Nazım ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

□ AÇILIŞ KONUŞMALARI

- Mehmet SOĞANCI TMMOB Makina Mühendisleri Odası Başkanı I
Yavuz ÖNEN TMMOB Başkanı III

□ SUNUŞ KONUŞMASI

- Kaya GÜVENÇ Kongre Yürütme Kurulu Üyesi..... V

□ KONUK KONUŞMALARI

- Süleyman DEMİREL VII
Hilmi DEVELİ Denizli Milletvekili XI
Hayati KORKMAZ Bursa Milletvekili XII
Ali Rahmi BEYRELİ Bursa Milletvekili XIII

□ BİRİNCİ OTURUM "Anadolu Sanayisi Araştırma Raporunun Sunulması" 1

Doç. Dr. Sevil KIŞOĞLU, Dr. Ahmet Haşim KÖSE, Dr. Ahmet ÖNCÜ, Dr. Gülşen E. ÇAKAR

- TARTIŞMALAR** 93

□ İKİNCİ OTURUM "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Sanayileşmenin Yeni Boyutları"

- *Oturum Açış Konuşması* 107

Prof. Dr. Erdoğan SORAL

- *"Sanayileşme ile Kalkınma Özdeş midir? Az Gelişmişliğin Yeni Biçimleri* 119

Doç. Dr. Haldun GÜLALP

- *"Küreselleşme : Değişen Ne?"* 123

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÜRKAY

- *"Teknoloji, Rekabetçilik ve Kalkınma"* 131

Doç. Dr. Cem SOMEL

- *"Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler!"* 135

Prof. Dr. Melih ERSOY, Öğr. Gör. H. Tark ŞENGÜL

- **TARTIŞMALAR** 141

□ ÜÇÜNCÜ OTURUM "Devlet ve Sınıfların Yeniden Yapılanması"

- *"Türkiye'de Kamu Sektörünün Yeniden Yapılanması"* 149

Doç. Dr. Oktar TÜREL

- *"Sermayenin Yeniden Yapılanması"* 157

Dr. Galip YALMAN

- *"Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Birikim Süreci ve Değişen Sermaye İçi Bileşenler: 1980 Sonrası İçin Bir Çerçeve Denemesi"* 161

Yrd. Doç. Dr. Fuat ERCAN

- *"Devletin Yeniden Yapılanması"* 186

Dr. Sungur SAVRAN

- *"İşçi Sınıfının Yeniden Yapılanması"* 192

Doç. Dr. Tülin ÖNGEN

- **TARTIŞMALAR** 201

□ DÖRDÜNCÜ OTURUM "Toplumsal Değişim Sürecinde İstihdam ve İşgücü Eğilimleri"	
• <i>"Oturum Açış Konuşması"</i>	213
Prof. Dr. Yakup KEPENEK	
• <i>"Türkiye'de Demografik Değişim ve İstihdam Üzerindeki Olası Etkileri"</i>	219
Doç. Dr. Murat GÜVENÇ	
• <i>Anadolu Sanayisinde Toplumsal Boyut</i>	222
Prof. Dr. Sencer AYATA	
• <i>"Üretim Organizasyon Biçimi Olarak Anadolu Kaplanları ve Dünyadaki Benzerleri"</i>	227
Doç. Dr. Hacer ANSAL	
• <i>"Esnek İşgücü Piyasaları, 'Anadolu Kaplanları' ve Sendikalaşma"</i>	232
Prof. Dr. Oğuz OYAN, Yrd. Doç. Dr. Aziz KONUKMAN	
• TARTIŞMALAR	241
□ BEŞİNCİ OTURUM "Sanayi ve Teknoloji Stratejisi İçin İpuçları"	
• <i>"Niçin Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası"</i>	245
Aykut GÖKER	
• <i>"Bilim ve Teknoloji Stratejik Planları"</i>	259
Prof. Dr. Metin DURGUT	
• <i>"Avrupa Birliği'nin Enformasyon Toplumu Yaklaşımı ve Sanayi Politikaları"</i>	268
Doç. Dr. Haluk GERAY	
• <i>"Enformasyon Teknolojisi : Değişimi Zorlayan Güç-Üretim Teknolojisi Üretimde ABD ve İnternet Örneği"</i>	275
Haluk ZONTUL	
• TARTIŞMALAR	279

AÇIŞ KONUŞMALARI

TMMOB Makina Mühendisleri Odası Başkanı

Mehmet SOĞANCI

TMMOB Başkanı

Yavuz ÖNEN

KONGRE AÇIŞ KONUŞMASI

Mehmet SOĞANCI

MMO Başkanı

Sayın Cumhurbaşkanı, Sayın Milletvekilleri, Sayın Konuklar, Değerli Katılımcılar, TMMOB ve Bağlı Odaların Değerli Yöneticileri, Sevgili Meslektaşlarım, Sevgili Basın Mensupları;

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği adına Odamız tarafından düzenlenen 1997 Sanayi Kongresi'ne hoşgeldiniz. Hepinize MMO adına OYK adına ve Oda Başkanı sıfatı ile saygılar sunuyorum.

Bilindiği üzere kırk yılı aşkın geçmişi olan MMO'nun ülke çapında bugün itibariyle ulaştığı üye sayısı 45.000. Örgütümüz ülkenin her bölgesinde, üyesinin olduğu her yerde 18 Şube ve 100'ü aşkın İl ve İlçe temsilcilikleriyle örgütlenmiş durumda. Sadece örgütlü üyesinden aldığı güç ile çalışmalarını yürüten Odamız, meslek alanlarına ilişkin olarak kamunun bilgilendirilmesini sağlamaya yönelik platformlar oluşturmaya çalışmakta, oluşan platformlarda yer almakta ve bu platformlarda oluşan görüşleri ilgili yerlere ulaştırmadaki ısrarlı ve takipçi tavrını sürdürmektedir.

Bu dönem içinde yapılan çalışmalardan bir kaç örnek vermek gerekirse; Mayıs'ta Ankara'da Ulaşım ve Trafik, Haziran'da yine Ankara'da Çevre ve Enerji, Eylül'de Bursa'da Çağdaş Kentleşme ve Sanayileşme, Ekim'de İstanbul'da 3. Makina Mühendisliği ve Eğitimi, Denizli'de 21. Yüzyıla Doğru Denizli Sanayi, Eskişehir'de 2. Ulusal Ölçümbilim, Mersin'de Yangın Teknolojisi, Kasım'da Bursa'da 5. Otomotiv ve Yan Sanayii, Kırklareli'nde 2. Trakya'da Sanayileşme ve Çevre, Ankara'da Kaynak Teknolojisi, İzmir'te 3. Ulusal Kağıt Sanayii, İzmir'de 3. Ulusal Tesisat Mühendisliği ve gene İzmir'de Endüstri Mühendisliği Kongre ve Sempozyumlarını gerçekleştirdik.

TMMOB'ye bağlı 23 Oda'dan biri olan Odamız tarafından bu dönemde yapılanlar bunlar. Bu çalışmalar, Birliğe bağlı diğer Odalarımızın çalışmaları ile birlikte düşünüldüğünde sanırım TMMOB ve bağlı Odaları kamuya olan sorumluluklarını, her dönem olduğu gibi bu dönemde de yerine getirmişlerdir demek yanlış olmayacaktır. Bilinmektedir ki MMO ve Birlik tüm çalışmalarında konunun tüm taraflarını biraraya getirmeye çalışmakta, konu ile ilgili söyleyecek sözü olanlara sağladığı platformlarda konuşma hakkı tanımaktadır. Örgütümüz bundan böyle de her çalışmasında bu anlayışı devam ettirme bilinci ve kararlılığı içerisinde.

İşte bugün burada TMMOB adına düzenlediğimiz 1997 Sanayi Kongresinde biraradayız. Ben örgütüm adına bu Kongrenin gerçekleşmesini sağlayan Düzenleme Kurulu Üyelerimize, Yürütme Kurulu Üyelerimize, Kongre Sekreterimize ve Makina Mühendisleri Odası merkez çalışanı arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Kongrede ilk oturumda sunulacak Anadolu Sanayisi Araştırma Raporunu Örgütümüz adına hazırlayan Doç. Dr. Sevil KİŞOĞLU'na, Dr. Ahmet Haşim KÖSE'ye, Dr. Ahmet ÖNCÜ'ye, Dr. Gülşen ÇAKAR'a teşekkür ediyorum. Bu kongreye gerek bildirimleri ile katılarak, gerekse yapılacak tartışmalarda kişisel görüşlerini dile getirecek tüm bilim adamı, uzman ve siz değerli katılımcı arkadaşlarımıza da peşinen teşekkür ediyorum. Bu kongre için maddi desteklerinden dolayı Kültür Bakanımız Sn. İstemihan TALAY'a ve Kültür Bakanlığımıza ayrıca teşekkürü borç biliyorum.

Değerli Konuklar, Değerli Katılımcılar,

Dünyada esas olarak istikrarsızlığın arttığı, egemen sermaye yapıları arası hegomanya mücadelesinin derinleştiği, küreselleşmenin yanı sıra bloklaşmanın yaşandığı, mali sermayenin denetlenemez bir akışkanlığa kavuştuğu, milliyetçilik dalgalarının yükseldiği, güçsüzlerin dışlandığı, doğal ve tarihsel çevrenin tahrip edildiği bir süreç yaşanıyor. Dünyadaki süreçlerden şüphesiz etkilenen ülkemiz de, 80'li yılların tükenmesi ile birlikte serbest piyasa ve liberal demokrasi düzeninin tek evrensel düzen olduğu, en mükemmel sistemin kapitalizm olduğu anlamına gelen Yeni Dünya Düzeni teorilerinin aslında ne olduğunu açıkça görüldüğü günler yaşanıyor. Özelleştirme ile kamusal çıkar fikri yıpratılıyor, şeriatçı hareketler geliyor, ırkçılık saldırganlaşıyor, kültürel hayat kısırlaştırılıyor. Sistemin siyasi ve ekonomik programı ile olumsuzlukların tüm faturası geniş halk yığınlarına çıkartılıyor. Gelir dağılımındaki adaletsizlik utanç verici boyutlara erişiyor. Enflasyon, işsizlik, yoksulluk katlanarak büyüyor. Tarihinin sorunlu dönemlerinden birini yaşıyor ülkemiz. Tesadüfi bir Susurluk kazası ile ortaya çıkan gerçekler bir yılı aşkın bir süredir belgelenemiyor. Buna karşılık Kamu Emekçi Sendikaları üyesi olan memurlar iş bırakıyor. DİSK sendikal haklar için ülkeyi yürüyerek dolaşıyor, öğrenciler Kızılay'da demokratik-özzerk üniversite taleplerini dile getiriyor. Kim ne derse desin ülkenin gündemi bu. En azından bizim bulunduğumuz noktadan, odamızın bulunduğu noktadan görünüşü bu.

Değerli Konuklar, Değerli Katılımcılar,

Ülkenin bu gündeminde, TMMOB adına 1997 Sanayi Kongresini bugün başlatıyoruz.

"97 Sanayi Kongresi, ekonomilerin uluslararası düzeyde yeniden yapılandırıldığı bir dönemin netleşmeye başladığı zaman dilimine rastlamakta. Yeni tekno-ekonomik paradigma ile sosya-örgütsel alt sistem arasındaki ilişkiler, yakın geleceğin ip uçlarını vermekte, bilim-teknoloji-sanayi sarmalı siyaset yanında siyasaları ile de iktidar olmanın koşullarını düzenlemekte. Global ve yerel katmanların artan ağırlığı üretimin ve hizmetin örgütlenmesini zenginleştirirken, bu yaygınlaşmanın ve hareketliliğin ulusal katmana olan borcunu iyi bilen gelişmiş ülkeler bu avantajlarını alabildiğine değerlendirmekte, "Ulusal Yenilik Rüzgarları"nın dayattığı modalar aracılığı ile ekonomik ve entellektüel egemenliklerini pekiştirmekte. Dünyayı ve Türkiye'yi karşılaştırmalı olarak izlemeye ve yorumlamaya çalıştığımız yakın dönem Sanayi Kongreleri dizisini işte böyle bir resim içinde yerel dinamikleri öne çıkaran toplu bir bakış ile bu çerçevedeki tartışmaları noktalamayı istedik. Kongre Yürütme Kurulumuz demektir ki, "Yarın kanımızca artık bugündür."

Değerli Konuklar, Değerli Katılımcılar,

Kamuya olan sorumluluğun bilincinde çalışmalarını yürüten Odamız ve Birliğimiz, ülkenin sanayileşmesi ve demokratikleştirilmesi yönünde, ekonominin rant ekonomisinden üretim ekonomisine dönüşmesi yönünde taraftır ve elinden geldiğince dili döndüğünce bu taraf olma durumunu sürdürecektir.

Ben Odam adına, her zaman olduğu gibi, üretim ekonomisinin rant ekonomisinin yerini aldığı, demokratik, çetesiz ve geleceği aydınlık bir Türkiye'de bizlerin ve çocuklarımızın özgürce yaşayacağı ütopyasının hiç de gerçekleşmeyecek bir şey olmadığı inancı ile hepinizi saygıyla selamlıyor, yeniden hoşgeldiniz diyorum.

Yavuz ÖNEN
TMMOB Başkanı

Sayın Cumhurbaşkanım, sayın milletvekillerim, değerli meslektaşlarım, hepinizi TMMOB'î adına saygıyla selamlıyorum. Ben, konuşmamı sektörle sınırlı olarak ama, genel bir bakış açısı içinde yapacağım. Değınmelerim bir karamsar tablo çizmek için değil sorun alanlarına işaret etmek için olacaktır. O nedenle, sektörün güncel olarak ve bir konjonktür içinde yaşanan temel sorunlarına değınmek isterim.

Sanayileşme, ekonomide sadece üretim yapısının yenilenmesi değil, toplum düzenini oluşturan çeşitli kurumsal yapıları ve toplumsal ilişkileri dönüştüren karmaşık bir süreci tanımlar. Bu nedenle içinde bulunulan toplumsal koşullardan ve politik güç ilişkilerinden ayrı düşünülemez.

Türkiye sanayii 1980'lerden bu yana izlenen stratejiden yoksun politikalarla ciddi bir SANAYİSİZLEŞME sürecine sokulmuştur.

Uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazanmak için şart olan üretimde teknolojik yenilenme gerçekleştirilememiş ve ihracat başarısı genel olarak ucuz emek sömürüsüne dayandırılmıştır. Girilen Gümrük Birliği ise, sektörü yokolma tehlikesi ile karşı karşıya getirmiş bulunmaktadır.

Türkiye sanayiinin rekabet edebilirliğini bilim ve teknoloji yeteneğine ilişkin göstergeler yansıtmaktadır. Ekonomiye katkı sağlama açısından eşik değeri %1 olan Araştırma Geliştirme (ARGE) harcamalarının Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) oranı gelişmiş ülkelerde % 2,5-5 arasında iken ülkemizde bu oran %0.33 dür.

Aynı zamanda ülkemizde ulusal teknolojik sisteme yönelik işgücünün bileşiminde toplam bilim adamı/mühendis sayısı içerisinde AR-GE birimlerinde çalışanların oranının % 3 olduğu bununda % 92'lik bölümünün kamu ve üniversite araştırma kuruluşlarında görev aldığı % 8'lik bir bölümünün özel kesimde çalıştığı saptanmıştır.

İmalat sanayi toplamında 2414 ARGE personeli görev yapmaktadır. Daha çok adaptasyona, tersine mühendislik uygulamalarına yönelik olan bu çalışmaların ise uluslararası ARGE çalışmalarıyla aynı nitelikte olup olmadığı da tartışmalıdır.

Türkiye İmalat Sanayi Yatırım Performansı Açısından İncelendiğinde:

1980 sonrasında büyümenin yatırımlara dayalı olmadığı söylenebilir. 1977'de imalat sanayi yatırımlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) oranı % 8,8 iken, 1982'de % 5.2'ye düşmüştür. Son 12 yıl boyunca yatırım oranları sabit kalmıştır.

Yatırımlara dayalı olmayan bir verimlilik artışının gerek ücretlere gerekse istihdama yansıması kalıcı olmamaktadır. Kapasite kullanımı artışına dayalı bir büyüme söz konusu olduğundan "dinamik-yoğun" bir büyümeden değil, yalnızca statik bir etkinlikten söz edilebilir.

İstihdam Yapısı İncelendiğinde :

1990'larda istihdam edilen nüfusun % 47'lik bölümü tarım, % 16'lık bölümü sanayi ve % 37'lik bölümü de hizmetler sektöründedir. Bu durum istihdamın hala tarım ağırlıklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer yandan Türkiye'de hizmetler sektörü istihdam açısından endüstrileşmiş ülkelerdeki gibi sanayiden sonra büyülen bir sektör olmadığı gibi, ileri bir sanayiye besleyen ve teknoloji düzeyi yüksek bir hizmet sektörü değildir.

5 yıllık dönemde genel olarak Sanayide, özel olarak da imalat sanayindeki istihdam artışı binde 6-7 gibi (%0.6-0.7) çok düşük düzeydedir.

Kayıt Dışı İstihdam ve İşsizlik Durumu:

Sosyal güvenlik kuruluşlarındaki kayıtlı olanların toplam istihdamdaki payı %53 olup, istihdam edilenlerin % 47'si kayıtsız çalışmaktadır. Aynı zamanda istihdam edilen kadın nüfusunun içinde kayıtsız çalışanlar % 78'lik oranla çok yüksek bir paya sahiptir.

İstihdam edilenlerin % 74'ünün en fazla eğitim düzeyi ilkökul mezunu, lise ve fakülte mezunlarının toplam içindeki oranı % 14'dür. Yani çalışanların mesleki eğitim düzeyi düşük ve bu alandaki etkinlikleri yetersizdir.

Resmi rakamlara göre 1,6 milyon kişi olarak görülen işsizlerin % 52'si genç işsiz kitesidir. Lise, lise dengi meslek ve yüksek öğrenim görmüş olanların işsizlik oranı % 30 düzeyindedir.

Buna göre, Türkiye'de işgücü piyasasının verili durumu düzenleyici, dengeleyici kamu müdahalesinin yokluğuna ve buna duyulan büyük bir ihtiyaca işaret etmektedir.

İşte bu anlamda sanayileşme tek başına bir amaç olmanın ötesinde, toplumun tüm kesimlerini kucaklayan ama öncelikle çalışanların temel gereksinimlerini (sağlık, eğitim, barınma, kültür vb. gibi) sağlamak üzere ve ileri teknolojileri işsizliği de ortadan kaldıracak biçimde kullanarak gerçekleştiren, diğer bir ifade ile TOPLUMSAL RERAF'ın bir aracı olarak algılanmalıdır.

Toplumsal refahı oluşturan unsurların başında işsizliğin, yoksulluğun, gelir eşitsizliğinin, bölgesel eşitsizliklerin ortadan kalkması gelmektedir. Sanayileşmenin amacı da bunları ortadan kaldırmaktır.

Bu bakımdan sanayi politikalarının temel bileşenleri olan;

- amaca uygun kurumsal yapıların,
- hem makro hem de sektörel düzeyde kısa, orta ve uzun dönemli öncelikleri iyice belirlenmiş ticaret, yatırım, bölgesel gelişme ve teknoloji politikalarının oluşturulması zorunludur.
- kamu kesimi demokratik bir planlama ile sektörel öncelikler çerçevesinde yürütülen bir yatırım planlamasına dayandırılmalıdır.

• teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan yeni iş kolları oluşturulmasında yeni KİT'lerin kurulması öngörülmesi, diğer yandan mevcut KİT'lere yatırım yapılarak uzun dönemli teknoloji üretme faaliyetlerinde de öncü rolü üstlenmelidir.

• Sektörel teknoloji politikaları ileri teknolojilerin uygulanması ve üretilmesi temelinde, her sektörün ülkemizdeki spesifik yapısı ve uluslararası teknolojik gelişmeler dikkate alınarak oluşturulmalıdır.

Buna bağlı olarak eğitim sisteminde tüm çalışanların çalıştıkları alanda her türlü üretim bilgisine sahip, araştırmacı, nitelikli işgücüne dönüştürülmesini hedefleyen YAPISAL BİR DÖNÜŞÜM sağlanmalıdır.

• Uluslararası planda uzun dönemli gelişme projeksiyonları gözönünde tutularak, yeni bir eğitim sistemi geliştirilmelidir.

• Eşitlikçi ve demokratik bir emek sürecinin oluşturulması için gerekli önlemler alınmalı daha da önemlisi ülke yönetimine doğrudan katılımını sağlayacak bir ÖRGÜTLEME biçimi yaratılmalıdır.

Ben konuşmamı bitirirken, kuşkusuz, Sayın Cumhurbaşkanımızın yıllar önce bu kürsülerden hatırlattığı bir gerçeği de burada yinelemek istiyorum. Avrupa ülkelerinin, gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerinin ilk adımlarını attıkları dönemlerde Paris'te kurulan bir sanayi fuarındaki gerçeğe değinmek istiyorum. Sayın Cumhurbaşkanımızı, Osmanlı Sadrazamı Sadullah Paşa'nın izlenimlerini aktarmıştı bizlere, yıllar önce. Sanayileşmenin ürünlerinin sergilendiği fuar yapısının önündeki özgürlük heykeliyle ilgilidir değinmem. Sadullah Paşa soruyor: "Bu sanayi ürünlerini anladık da, bu heykel nedir?" Bu heykel de özgürlüğü simgeleyen bir heykeldir. Özgürlükler olmadan bu ürünler de olmaz. Bugün, bu gerçeği hatırlamanın şöyle de bir yararı var: Çünkü, Türkiye, dünya ortamında demokrasi, özgürlük ve insan hakları alanında da belli bir uğraş, mücadele ve sınav ortamındadır. Bu nedenle sanayileşmenin tıpkı sosyal refahı artırması gerektiği gibi demokratikleşmeyi de sağlayacak bir araç olması gerektiği noktasında bu mesajı vermek durumundayım. Yani, temel hak ve özgürlükler olmadan bir ekonomik büyümeden, bir sınıai kalkınmadan söz etmek son derece zordur.

Bu gerçeği belirttikten sonra, Türkiye'nin demokratikleşmesi sürecinde, pek çok sıkıntıların yaşandığının farkındayız. Ama çok sıcak olan ve dün gece bütün televizyon ekranlarında yansıyan bir çirkinliğe burada değinmek istiyorum. Öğrencilerin demokratik taleplerini dile getirmede bazı kuraldışı uygulamalara rağmen -örneğin, izinsiz gösteri kuralını ihlal etmelerine rağmen- değinmek istediğim bir şey var. Polisin kullandığı aşırı şiddeti kabul etmek mümkün değildir. Bu şiddeti burada kınıyorum. Sayın Cumhurbaşkanım, böyle bir ifade kullandığım için özür diliyorum, ama, bunu dile getirmek istiyorum ve gençlerin demokratik, özgür mücadelelerinde TMMOB, daima, toplumsal bir gerçekliği yansıttıkları için yanında olacaktır. Bunu belirtiyorum ve hepinize saygılar sunuyorum.

SUNUŞ KONUŞMASI

Kongre Yürütme Kurulu Üyesi

Kaya GÜVENÇ

KONGRE SUNUŞ KONUŞMASI

Kaya GÜVENÇ

Sayın Cumhurbaşkanım, sayın milletvekillerim, sayın konuklar. Dışarıda, küçük bir pano belki dikkatinizden kaçmıştır. Küçük olduğuna bakmayın, anlatmak istediği şey çok büyüktür. 1960'lardan bu yana, Makina Mühendisleri Odamız tarafından yapılmakta olan sanayi kongreleri ürünlerinin bazılarını sergilemektedir.

Mühendis ve Makina dergisinin Ekim 1961 sayısında bir çağrı yer alıyor. Çağrı, 2 nci İmalat Sanayii Kongresiyle ilgili. Aynen, kapsamla ilgili. Şöyle diyor:

"19 Aralık 1961 tarihinde Ankara'da yapılan I. Makina Sanayi Kongresi ile 15 Mayıs 1961'de yapılan Otomobil Endüstrisi Kongresi'nin müsbet intibaları ve I. Sanayi Kongresinin temennileri, İdare heyetimizi mesleki toplantıların tekrarına teşvik etmiştir...

... Tebliğler, sanayimizin umumi problemlerine hasredilecek ve bilhassa milli ekonomimizde sanayimizin yeri ve problemlerini inceleyecek aşağıdaki mevzularda olacaktır: teknik / ekonomik/ idari (mevzuat) / sosyal."

Sayın konuklar, çağrıda çizilen bu çerçeve ve mühendislerin sanayileşme tutkuları hiç değişmedi. Mühendisler sanayileşmenin ulaştığı düzeyi hiç bir zaman yeterli bulmadılar. Bu yıla kadar yaptığımız çalışmalarda sanayiden ne anladığımızı, sanayinin güncel kavramlarını hep ön plana çıkarmaya çalıştık. Bir zamanlar sanayi denilince GSYİH'da sanayi ürünlerinin payı bir kriterdi, bunu tartıştık, ihracatta sanayi ürünlerimizin payını gündeme getirdik; son yıllarda ise sanayiye artık yeni anlamıyla, yeni kavramıyla ele aldık ve bilimi, teknolojiyi ve yenilenme yeteneğini ön plana çıkardık.

Yüzlerce hatta binlerce üyemizin,uzman dostlarımızın dile getirdikleri görüşleri burada özetlemek, aktarmak olanaksız. Sadece 1980-87 yılları arasında bir ara dönem oldu, sanayi kongrelerimizi yapamadık, 1987 ve 1989 yıllarından yapılan Kongreler, bir ara vermeden sonra sanayimizin çeşitli konularını, bu arada özellikle de bilim ve teknolojinin etkilerini incelemeye çalıştı. 1991 yılında yapılan Kongrenin ana teması, ekonomilerin uluslararasılaşması sürecinde Türkiye sanayininin konumu oldu. Çok sayıda sektör tek tek incelemeye alındı. 1993 yılında sanayimizin rekabet gücü ve stratejisi, yeni üretim süreçleri perspektifinde kalite ile KİT'ler ve özelleştirme konularını tartıştık. 1995'te, "Rant ekonomisinden üretim ekonomisine" başlığı altında ekonomide yönetim yapısını ve rekabet gücünü, GB'de gelişme perspektiflerini, ulusal teknolojik yenilenme sistemlerini, ürün sertifikasyonunu, teknolojik gelişmede işgücünün niteliğini, mesleki ve akademik yeterlilikleri irdelemeye çalıştık. Bu arada, 1995 yılında Gümrük Birliğine Doğru Sanayi Sektörleri adı altında bir sempozyum yaptık. 1996'da Gümrük Birliğinin Birinci Yılında Sanayi Sektörlerimizi yeniden inceledik.

1987 ve 1989'dan bugüne kadar yaptığımız kongrelerimizde, bu arada gerçekleştirilen İkinci Sanayi Şurasında, çok ilgimi çeken üç sonuca değinmek istiyorum: Bunlardan bir tanesi, -ki bu çok yeni bir tespit, 1995 yılından geliyor- sanayileşmenin önündeki temel engelin siyasi irade eksikliği olduğuna ilişkin saptamadır. Bu siyasi irade eksikliğini devletin sanayileşme mücadelesi, sanayi konusunda zorunlu rolleri üstlenmemesi gibi kavramlarla bütünleştirmek gerekiyor. İkinci bir konu gümrük birliği sürecinde imalat sanayimizin korumasız olduğu ve temel rekabet gücünün ucuz işgücü olduğu, üçüncüsü ise, sanayinin 1970'lerden sonraki yeni kavramlarının bir anlamda yadsınması. Yani, bilimi ve teknolojiyi ve bilim, teknoloji ve sanayileşme konusunda ulusal politikaların yokluğunu.

Yaptığımız kongrelerde dile getirdiğimiz hususlar ortaya çıktıktan sonra bu sanayi kongresinde neyi tartışabiliriz, neyi tartışmamız gerekir diye kendi aramızda bir hayli tartıştıktan, görüştükten sonra, biraz da birbuçuk iki yıl öncesinin siyasi konjonktürü nedeniyle ön plana çıkan ve bizim tanımımızla Anadolu sanayi, basın tanımıyla Anadolu kaplanları ön plana çıktı. Bu Anadolu kaplanları üzerine çok konuşulduğu için biz Makina Mühendisleri Odası ve TMMOB önce bu kavramın ne olduğuna ilişkin bir gözlemde bulunmak istedik, bir çalışma yaptık. Bunun bir model olup olmadığı, KOBİ'lerle olan ilişkileri, devletin bu oluşumdaki rolü, etkileri, bu sanayileşmenin kentlerimizde yarattığı sınıfsal, ekonomik etkileri, oradaki sınıfsal etkilerin bu sanayileşmeye olan katkıları, gibi bir dizi konu gündeme geldi. Biz, tabii konuya biraz da teknoloji açısından baktığımız için açıkçası şöyle baktık, bu oluşum acaba teknolojiyi nasıl algılıyor, yenilenmeyi nasıl algılıyor, bu yenilenmede çok önemli bir araç olan profesyonelleşme ve mühendislere nasıl bakıyor? Bir anekdot aktarmak istiyorum, bu illerden bir tanesinde, 6 ilden bir tanesinde bir sanayici dostumuz şöyle dedi: "Yahu benim mühendise ne ihtiyacım var arkadaş, ben dört beş seneden beri Avrupa'daki fuarlara gidiyorum, oradaki en gelişmiş olan makineleri alıyorum, geliyorum, ben mühendisi ne

yapacağım." Şimdi, olayı, teknolojiyi sürecinden ayırarak, sadece makineye indirgediğiniz zaman acaba bu bizim sanayileşmemiz açısından, Türkiye'nin sanayileşmesi açısından bir strateji olabilir mi, bir ipucu olabilir mi diye tabii düşünmekte yarar var. Bunların yanıtlarını öğleden sonraki oturumumuzda zannediyorum biraz irdeleyeceğiz.

Tabii, bu alan bu kadar sınırlı değil. Küreselleşme sürecinde ulus devletini aşındığı tezi var. Ulus devletini aşınmasına karşılık yerelliklerin ön plana çıktığı tezi var, bunlar da tabii ki Anadolu sanayileşmesi konusunda yaptığımız çalışmaların alt başlıkları olmaya devam edecektir.

Bu arada KOBİ olayına da kısaca değinmek istiyorum. Gerçi bir alt başlık değil, biz KOBİ'leri, bundan 5 yıl önce ele almıştık bir sanayi kongresinde. KOBİ olayını büyük sermayeden yalıtılmak mümkün değildir. KOBİ'ler Türkiye'de biraz da siyasal bir amaçla biraz da çarpıtılan bir kavram. Bu kavramı yerine oturtmak gerekiyor ve uluslararası üretim süreci içinde KOBİ'leri büyük sermayenin bir uzantısı olarak ve onlarla birlikte çalışan bir yapı olarak görmek gerekiyor.

Diğer konulara nasıl geldik? Yıllardan beri kalkınma için sanayileşmeyi zorunlu gördük. 1980'lerden sonra moda oldu: "sanayiye ne gerek var, zaten gelişmiş ülkeler de artık hizmetlere ağırlık veriyorlar". O halde kalkınma ve sanayileşme arasındaki ilişkileri bir kez daha irdelemek gereği ortaya çıktı. Sanayileşeceğiz, bilim ve teknolojiyi yenilenme yeteneklerini geliştireceğiz ve ülkemize kazandıracacağız derken kimileri "bunlara ne gerek var, bizim altı yedi tane önemli geleneksel sektörümüz var, bu sektörlerde alınacak olan önlemler bizim sanayileşmemiz için yeterlidir" dediler. Biz, jenerik teknolojilerin bu ülkenin geleceğini oluşturacağını söyledik, bunlar olmadan, 21 inci Yüzyılda bir yere varmamızın mümkün olmadığını söyledik, sanayi devrimini kaçırmış olan bu toplumunun bu sefer bilim ve teknolojik devrimi de kaçıracağını ifade ettik. Benzer koşullarda başka ülkelerde sanayileşme konusunda farklı adımlar atıldı, onlar yeni sanayileşen ülkeler sınıfına girdiler, bizler halen gelişmemiş ülkeler safındayız. Tabii bütün bu tartışmaların başlangıç noktası ister istemez sanayileşmenin neresindeyiz sorusuna götürür bizi. Ne kadar sanayileştik tartışmasının kriterleri var ama, çok uzun bir konu olduğu için durmayacağım, konuşmamın başında söylediğimi yineliyeceğim: bugün sanayileşme bilim, teknoloji ve yenilenme yetenekleriyle eşdeğerdir. Kuşkusuz sanayileşmede atılmış adımlar vardır ama, bizim gönlümüzde de kafamızda da yatan sanayileşme düzeyinin bu olmadığı çok kesin.

Sayın konuklar, biz, bütün bu konuşmaları yaparken, devletin sanayileşme konusunda son derece önemli bir yeri olduğunu ifade ettik. Özellikle ulusal bilim, teknoloji ve yenilenme politikalarının devletin öncülüğünde götürülmesi gereğini söyledik. Buna örnek vermek gerekirse tek bir örnek vereyim, bugün dünyanın en liberal devleti olarak tanımlanan ABD'dir. Ne yapıyorlar? Madem ki sanayi bilim, teknoloji ve yenilenmeyle eşdeğer bir anlam kazanmıştır, o halde ABD ne yapıyor? Büyük projelerle, kaynak aktarımlarıyla yönlendiriyor, hatta ve hatta daha da öteye giderek bir anlamda ekonomiyi yönlendiriyor ve denetliyor. Oysa biz bunları söylediğimiz zaman, siyasilerimizden veya başka çevrelerden, ya devletin küçülmesi gerekiyor kardeşim sen hala ne konuşuyorsun diye karşı çıktılar. Bizler hep sanayileşmeyi teknik, teknolojik boyutlarıyla ele aldık ve öyle bir yere geldik tıkanık ki, bu konuların belirleyici olmadığını gördük. Biraz önce söylediğim gibi, sanayileşmede bir siyasi irade eksikliği ortaya çıktı. Siyasi irade eksikliğini biz burada, bu salonlarda mühendis ve mimarlar olarak çözecek miyiz; hayır. O zaman bütün bu tartışmalar, kaçınılmaz olarak bizi şu noktaya getirdi, bu sanayileşmenin veya sanayileşmemenin ya da istediğimiz düzeyde sanayileşmemenin bir toplumsal tabanı, bir toplumsal dinamikleri var. O halde ne yapalım? O halde, gelin hep beraber biraz da işin bu tarafına değinelim, yani, gerek uluslararası alanda Türkiye'nin rolü gerekse Türkiye'deki sınıfların mevzilenmesi bugünkü sanayileşmeyi ortaya çıkardığına göre "bu sanayileşmenin hali ne olacaktır"ın yanıtını gelin bu sefer biraz da sınıflar arası düzeyde ele alalım istedik. İşte 1997 sanayi kongremizin "Toplu Bakış" Adını verdiğimiz bu kongrenin ana hatlarına ve tartışmalarına bu noktadan geldik. Yeniden yapılanma konularını tartışacağız ve tabii ki bilim ve teknoloji konusunda bir ulusal bilim ve teknoloji yenilenme politikasının gereğini, içeriğini tartışacağız ve bunlara örnek olarak da enformasyon sanayiinden bazı örnekler vereceğiz.

Sayın Cumhurbaşkanımın vakti pek elverişli olmadığı için sunuşuma ayrıntılı bir şekilde devam etmiyorum.

Sayın Cumhurbaşkanına, milletvekillerime ve sizlere katıldığımız için çok çok teşekkürler ediyorum ve biz kez daha yineleyerek bitiriyorum sözümü, mühendislerin sanayileşme tutkusu bitmedi, bu ütopya devam ediyor. Ancak, bu ütopyanın, bu tutkunun bu ülkenin ve insanının geleceği olduğu hiçbir zaman unutulmalıdır.

Teşekkür ediyorum.

KONUK KONUŞMALARI

Cumhurbaşkanı
Süleyman DEMİREL

Denizli Milletvekili
Hilmi DEVELİ

Bursa Milletvekili
Hayati KORKMAZ

Bursa Milletvekili
Ali Rahmi Beyreli

Süleyman DEMİREL

Değerli meslektaşlarım, üyesi olmaktan gurur duyduğumu her zaman zevkle ifade ettiğim, TMMOB'nin Makina Mühendisleri Odası tarafından tertiplenen bu toplantısına gelip sizleri selamlamaktan büyük hoşnutluk duyuyorum. Biraz sonra Pakistan'a gideceğim. Pakistan'da yine Türk mühendis ve müteahhitlerinin derç etmiş buldukları aşağı yukarı 1.5 milyar dolarlık yeni işlerin temel atma törenlerinde hazır bulunacağım. Buradan sözüme şöyle başladım, Türkiye'nin bugünkü mühendislik gücü, mimarlık gücü, imar gücü, inşaa gücü, teşebbüs gücü kendi sınırlarının dışına taşmıştır ve başarıyla bu kendi sınırları içinde de kendi sınırları dışında da Türk mühendis ve mimarı ve Türk işçisi ve teknisyeni çağa uyabilmiş olmanın örneklerini çok rahatlıkla ve güzel bir şekilde vermişlerdir. Makina Mühendisleri Odamızın tertiplelediği bu toplantıda sanayileşme konuşulacaktır. Sanayileşme, tabii ki çok geniş ve önemli bir konu. Aslında sadece, biraz evvel arkadaşlarımız tarafından da ifade edildiği gibi, bir meslek komisyonunu da aşan çok şumüllü bir konudur. Aslında sanayileşme bir ülkenin transformasyonudur. Yani, agrereyan bir ekonomide tarım ekonomisinden -ki tarım ekonomisi demek genelde eğer sadece tarım ekonomisiyse fukaralık demektir- daha zenginliğe geçme olayıdır. Çünkü, tarımda çalışan bir kişinin ne kadar iyi çalışsa ne kadar iyi üretse üretim şartlarında kazancıyla, sanayi ve hizmetlerde çalışan bir kişinin kazancı arasında 7 kat fark vardır. Onun içindir ki Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman Büyük Atatürk Türkiye'yi işgalden kurtarmıştır; ama, düşman işgalinden kurtarmıştır, başka düşmanlar da vardı, bunların işgalinden de kurtulması lazımdı. Yani, silahlı düşman işgalinden kurtulan Türkiye'nin cehaletten, yoksulluktan, fukaralıktan, çaresizlikten, kimsesizlikten de kurtulması lazımdı. Bu kalkınma demektir. Kalkınma dediğiniz zaman her alanda daha çok üretim, her alanda daha yalnız çok üretim değil rekabet edilebilir üretim ve her alanda refahı, mutluluğu yaratma demektir. Ne kadar uğraşırsanız uğraşın nüfusun yüzde 75-80'i tarımda olan bir ekonomiyi nüfusunun yüzde 10'u tarımda olan bir ekonomiye çevirmek, kolay değildir, kolay da olmamıştır zaten. Bütün gayretlerimize rağmen yüzde 75-80 tarım nüfusundan ancak yüzde 40-45'lere gelebilmişizdir, yani inebilmişizdir. Daha çok yolumuz vardır ve tarım dediğimiz zaman tarım dışı ekonomi sanayi ve hizmetleri kapsar ve dünyanın her ülkesinde bu transformasyonun yapılması için büyük gayretler sarf edilmiştir. Biz de ülkemizde bu gayretleri sarf ettik. Sanayileşme dediği vakit, Türkiye'deki sanayileşmenin sanayi devrimiyle kopukluğu var. Türkiye'de sanayileşme 1835 senesinde daha çok ordunun ihtiyaçları olan malzemeleri yapmak için başlamıştır; Türkiye'nin üç fabrikası var, bunlardan bir tanesi Beykoz Kundura Fabrikası, bir tanesi Çuhahane bir tanesi de Feshane, üç tane fabrika, çuha yapmak için askerin elbisesi, yine askere fes yapmak için. 1835'ten 1930'lu yıllara kadar Türkiye'de sanayi yoktur. Yani, bugün, burada şikayetçisi olduğumuz hususlar bu yüz senenin acısıdır, kaybedilen yüz senenin ıstırabıdır, onu ortadan kaldırma olayıdır. Yalnız, tabii ben şunu ifade edeyim ki, benim ülkemde sanayiden önce geleni, benim ülkemde bilimden önce geleni benim ülkemde her şeyden önce geleni benim vatandaşımın hür ve serbest olmasıdır. Ben, bunu devlete 50 sene hizmet vermiş ve bütün bu kalkınma hareketlerinin içinde ve önemli yerlerinde bulunmuş birisi olarak söylüyorum, çünkü eğer bir ülkenin insanları hür ve serbest değilse onların yaratıcı gücünden faydalanamazsınız. İnsanların sadece muayen istikametlere sevki suretiyle onlardan bir şeyler elde etmeye çalışılması ve neticeden yararlanmak suretiyle sorunların aşılması gibi nazariyelerin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Kişi, kendi arzusuyla, kendi iradesiyle, kendi şevkiyle çalışır ve bir şeyler yapar hale getirmenin yolu evvela hür ve serbest bir ortamdır. Onun için değerli Başkanımız Yavuz Önen, benim Sadullah Paşa misalimi burada çok haklı olarak verdi. Hakikaten eğer ta 1868'li yıllarda Paris sergisi düşünülebiliyorsa, Paris sergisinin içinde birtakım sanayi mamulleri düşünülebiliyorsa, ki bizim onlardan hiç irtibatımız yok, o hür ve serbest olmanın eseridir. Ülkeler, hür ve serbest olmayı koruduğu zaman vatandaşları, kişileri, toplumun hür ve serbest bir parçası, kişisi olarak ortaya çıkar ve o toplum her meselesini halleder. Böyle bir toplum biraz gürültülüdür ve bu gürültülüğü çok büyütürken anarşi sınırına vardırılmaz tabii, çok büyütürken bir takım rahatsızlıklara gittiğiniz takdirde de hür ve serbestliği yürütemezsiniz. Bunların çok ince çizgileri vardır. Türkiye halen bu çizgileri çizme safhasındadır. Yani, acaba hür ve serbest olursak göçer miyiz, yıkılır mıyız, ortadan kalkar mıyız gibi endişelere mahal olmadığını toplumun kendisi görmelidir ve toplumun kendisi görürse, o zaman devlet telaşa kapılmaz, yani, bir şey olmadığını, netice itibariyle ertesi sabah yine sabah olduğunu görürse, telaşa kapılmaya gerek olmaz. Bunu anlatmak çünkü Türkiye'de de zordu, bugünkü Türkiye'de de bunlar zor. Ama, bunların hepsi aşılanacak, hür ve serbest ülkelerin ilerisinde ne oluyorsa bizim ülkemizde de o olacaktır, aynı standartlar olacaktır, aynı ölçüler olacaktır, insanların hareketleri aynı biçimde karşılanacaktır ve kanunları hakim kılanlar tarafından da insanların hareketlerini de aşırı bir takım kaygılara kapılma gibi durumlar olmayacaktır, bunlar biraz zaman alacaktır. Yalnız, bunu devam

ettirmeliyiz. Bakın, burada bir ortam, Milli Kütüphanenin salonu, burada toplanıyoruz, davetliler geliyor, herkes istediğini söylüyor, çok güzel bir şey ve söylenen şeylerden alınganlık duyulacak ya da duyulması gereken şeyler de olabilir; ama, bunları söyleye söyleye sanıyorum ki, birbirimizi daha iyi anlama, herkesin birbirini daha iyi anlama noktasına varacağız ve gerçeği arıyoruz. Gerçeği ararken benim fikirlerim doğrudur sizin fikirleriniz yanıltırdan ziyade bir dinleyin bakalım adam neyi söylüyor. Belki onun söylediğinde de doğru vardır aramaya başladığımız vakit, sanıyorum ki, biz hür ortamın şeyini buluruz. Sanayileşme üzerinde söyleyecek çok şeyim var, olması da lazım. 50 seneye yakın Türkiye kalkınmasının içinde bulundum ve Türkiye'de pek çok mühendislerin çalıştığı pek çok tesislerin meydana gelmesine yardımcı oldum. Şimdi, bizim bir zamanlar hedefimiz tüten bacaydı, slogandı tüten baca yani, sanayileşmenin sloganıydı, ülkemizin her köşesinde tüten baca merakını uyandırdık ve pek çok güzel şeyler yaptık devlet olarak; yaptık, çünkü, bunları yapacak şahıslar yoktu, sermaye de yoktu ve zaten karma ekonomi böyle doğdu. Ya işneden ipliğe her şeyi satın alan Türkiye, işneden ipliğe her şeyi satın almaya devam edecekti yahut kendisi birtakım şeyler yapacaktı. Neyle satın alacaktınız her şeyi, nihayet ortaya çıkarabildiğiniz yabancı para 400-500 milyon doları geçmiyordu. O zaman, her şeyi satın alan Türkiye'den her şeyi yapan Türkiye'ye yöneldik ve işneden ipliğe her şeyi satın alan Türkiye bugün işneden ipliğe her şeyi yapıyor, yalnız işneden ipliğe değil denizaltıdan uçağa kadar her şeyi yapıyor. Türkiye'nin eksikleri noksanları vardır, yalnız, bu eksikleri, noksanları tespit ederek onlarla iktifa ederek işin içinden çıkamayız. Mesele karamsarlık, iyimserlik meselesi değildir, mesele gerçekçilik meselesidir. Gelin Türkiye'nin bugünkü sanayi gücüne bir bakalım ve bu sanayi gücünün daha iyi olmasını istiyoruz. Yalnız Türkiye'nin 130 ülkeye sanayi mamulü sattığı bir gerçek. Yani, bunu, biz, böyle rastgele söylüyor değiliz ve yani, bugün 27 milyar dolar 1997 senesinin sonundayız Türkiye'nin ihracat gücünün yüzde 90'ı sanayi mamulü ve tarım ülkesi olan yüzde 40-45 nüfusunu hala tarımda çalıştıran Türkiye'nin 1,5 milyar dolarlık ithalatı var, tarım ürünü ithalatı. Nüfusunun yüzde 10'a kadarını tarıma indirmiş ülkeler var, bu ülkelerden -ki bunlar sanayi ülkeleri- biz tarım ürünü alıyoruz. Ama, ne satıyoruz, yüzde 90 ile sanayi ürünü satıyoruz ve 5 kıtaya Türkiye sanayi ürünü satıyor, bu bir gerçek, bu milletin başarısı, Türkiye'nin başarısı. Şimdi, bence, bunun daha iyi nasıl olabileceğini araştırmak lazım. Bu daha ileri nasıl gidebilir onu araştırmak lazım ve bugünkü dünyada şu noktaya gelinmiştir: Sistem ne olmalı? Bu sistem tartışmaları da bugün bütün dünyada yapıldı ve bir neticeye bağlandı. Yani, eski Sovyetler Birliğinden Çin'e kadar, yani, Marksist ekonominin hakim olduğu -dünya nüfusunun yüzde 35'idir- bu ülkelerde dahi bir yol tutuldu. Piyasa ekonomisi; bugün, dünya, piyasa ekonomisini uyguluyor. Piyasa ekonomisi iyidir kötüdür ayrı mesele onlar, tartışılabilir; ama siyasi liberalizmle ekonomik liberalizm paralelliğine gidilmiştir ve hepimizin bildiği gibi, teori. Adam Smith piyasa kaidelerine göre bırakın yapsınlar... Adam Smith'ten Marks'a geldiğiniz zaman, Marks hayır her şeyi devlet yapsın... John Maynent Kenz'e geldiğiniz zaman Adam Smith'i tadil ederek bırakın yapsın ama, bunu bir yönlendirmek lazım. Adam Smith'e gittiğiniz zaman yönlendirme piyasa kaideleriyle olur, bir gizli el bu yönlendirmeyi yapar ve bugün Hayek ve Fridman'a gelinmiştir ki Hayek ve Fridman, bu teorisyenler, yine Adam Smith'in bırakınız yapsınlar noktasına gelmişlerdir ve ortamı iyi düzeltmeniz, tanzim etmeniz şartıyla piyasa kendi kendisini yönlendirecektir, yani o gizli el bir tanzim yapmadan o gizli el yani piyasa kaideleri, ekonomiyi yönlendirecektir ki, buradaki en önemli faktör rekabettir. Dünya, işte bu rekabet esasına girmiş buradan da küreselleşmeye varılmıştır. Bir şey yapmak marifet değil. Yani, yaptığı şeyin bir hizmeti karşılamış olması, yaptığı şeye ihtiyaç olması ve herkesinkinden daha ucuz fiyata yapmış olması, herkesinkinden daha iyi yapmış olması... Ne yapacaksanız yapın; ama, başkalarından daha iyi yapın. İşte, bu, dünyadaki sınırları kaldırmıştır. Küreselleşme dediğimiz olay da budur. İster kabul edin ister kabul etmeyin, dünya bu noktaya gelmiştir ve bugün Türk sanayii 24 aydır, bu gümrük birliği olayıyla dünyayla rekabet edecek gücü de ispatlamıştır, göstermiştir. Türk sanayinin içerisinde dünyadaki ilk on sanayinin içine girenler vardır. Ben, bir ay kadar önce misafirim olan Özbekistan Cumhurbaşkanı: Eskişehir'de Arçelik fabrikasına götürdüm, çünkü onlar da Arçelik'in Özbekistan'a gelip bir fabrika kurmalarını istiyorlardı, fabrikayı beraberce gezdik ve gördüğümüz manzara şudur: Yüzde yüzü Türk mühendislerinin, Türk işçilerinin işlettiği bir fabrika, yüzde yüzü, tesis ettiği kurduğu ve benzeri fabrikalar bakımından, büyüklük bakımından, Avrupa'da üçüncü. Sordu misafirim, fabrikanın müdürü mühendise "Piyasanız nedir, yani, nereye satıyorsunuz bunları?" "yüzde 70'i dış piyasa" dedi. "Yani, hangi memleketlere satıyorsunuz?" "İngiltere'deki buzdolabı piyasasının yüzde 17'si Arçelik'tir" dedi. Bu gurur verici bir olay ve Türkiye sanayinin içerisinde, Avrupa'nın büyük fabrikalarıyla boy ölçüşebilen ve Avrupa tüketicisi gibi fevkalade sofistike, fevkalade ince eleyip sık dokuyan bir tüketicie mal verebilen, Türkiye'nin fabrikaları var. Bu fevkalade sevindirici bir olaydır.

Türkiye'nin sanayileşebileceği görülmüştür. Yani size şu verdiğim rakamlardan çıkan netice, Türkiye

sanayileşmeye yönelmiştir. Türkiye sanayii aslında birkaç mihrakta idi. İstanbul mihrakı... Mihrak diyorum, çünkü, İstanbul ve etrafı demektir o. Biz buraya eskiden, -bilhassa enerji mühendisleri- Kuzeybatı Enerji Sahası derdik. Türkiye enerjisinin yüzde 72'sini, yüzde 75'ini alırdı burası. İkinci mihrak İzmir mihrakı idi. Burası da aşağı yukarı enerjinin yüzde 4-5'ini alırdı. Üçüncü mihrak Çukurova mihrakıydı, bu da 4-5'ini alırdı. Türkiye'de üretilen enerjinin yüzde 80'ini bu üç mihrak alırdı, yüzde 20'sini de diğer yerler alırdı. Şimdi Türkiye'de -biraz evvel burada bahsedildi- Anadolu Kaplanları denen olay, gene, Türk sanayisi bakımından fevkalade önemli bir olaydır. Bugünkü haliyle -modeldir, değildir, çok başarılı sayılır, sayılmaz ayrı bir mesele ama- bir olay var. Olay şu gidin Denizli Sanayi Çarşısında 130 tane fabrikanın işlediğini ve mamullerinin yüzde 70-80'ini ihracata sevk ettiğini görün. Gidin Kayseri Organize Sanayi Bölgesinde 200'den fazla fabrikanın işlediğini yine mamullerinin yüzde 80'ini ihracata sevk ettiğini görün veya Gaziantep Sanayi Bölgesinde 1 000'e yakın fabrikanın yapılmakta olduğunu, bugün bunlardan 300'e yakınının işlemekte olduğunu ve hedefin 100 bin işçi çalıştırmak ve buradan ihracat yapabilmek olduğunu görürüz. Bunlar çok sevindirici şeyler, sadece bunlardan ibaret değil, şuradan Çorum'a gidin küçük büyük 100'e yakın fabrika... Şunu ifade etmek istiyorum, İzmir'de 500 fabrikalık Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Türkiye'nin gururudur. İstanbul'daki tesislere, Çerkezköy'e gitmiyorum, İstanbul'un etrafındaki tesislere gitmiyorum, Bursa Sanayi Bölgesini gitmiyorum, Türkiye'nin gururudur. Eskişehir 300 fabrikalı bir organize sanayi bölgesini meydana getirmiştir her çeşit sanayi o işin içinde vardır ve bir taraftan üzerine tekno parklar yapmaya başlamıştır. Yine İzmir'de ve Mersin'de serbest bölgeyi görün. Yani, bugün çok değişik ve çok ileri kavramlar Türkiye'ye girmiştir, organize sanayi bölgeleri bunlardan biridir. Organize sanayi bölgelerinde takriben 1 milyon insan çalışacaktır, halen yarım milyon insan çalışmaktadır, yapılmakta olanlar tamamlandığı takdirde 1 milyon çalışacaktır. Bir de küçük sanayi bölgeleri var. Bu küçük sanayi bölgeleri aslında Türk teşebbüs gücünün meydana geldiği depolardır, hazinelerdir. Burada gidin Ostim'i görün, Ostim, aşağı yukarı 2 500 işyeriyle gerçekten Türkiye'nin gururudur. Ostim, Ostim ile beraber oradaki İvedik Sanayi Bölgesinin hepsi yanyana geldiği zaman önümüzdeki 4-5 sene zarfında Ankara'nın 15 bin işyerlik bir sanayi bölgesi meydana gelmektedir, organize sanayi bölgesinin dışında ve organize sanayi bölgeleri, Malatya'da gidin organize sanayi bölgelerini görün ve henüz başlangıcındayız, Samsun, Trabzon ve Erzurum'u görün. Buradan şunu demek istiyorum, Türkiye'de sanayileşmeye doğru çok güzel bir temayül yalnız temayül değil halkın içinden gelen fevkalade dinamik bir güç yönelmiş bulunuyor. Bunu sevinçle karşıladığımı bu kongremünasebetiyle söylemek istiyorum. Anlıyorum ki, bu çeşit şeyler burada konuşulacaktır. Tabii bilimsel tarafı vardır, eksikliği vardır, noksanı vardır. Ama, genellikle halkın yüklendiği hadiselerde, her şey mükemmel olmuyor. Yani, eğer, başlangıç çok güçlüyse zaman içinde düzelmeler olarak gidiyor. Nihayet Türkçede bir söz var "göç yolda düzeler" yörük tabiri bu. Türkiye, dünyanın önüne çıkmıştır. Türkiye dünyanın önüne çıkarken sanayileşen bir Türkiye olarak çıkmıştır ve sanayileşen Türkiye, Büyük Atatürk'ün hayalidir. Çünkü, zenginlik ancak sanayileşme suretiyle olacaktır. Bakın bakalım, 1 kilo çeliği sattığımız zaman kaç lirayla satıyorsunuz; ama, 1 kilo çeliği türbün haline getirdiğiniz zaman kaç liraya satıyorsunuz veya 1 kilo çeliği daha sofistike sanayi mamulü haline getirdiğiniz zaman kaç liraya satıyorsunuz? Tabii sanayileşmenin sadece heveste olmadığını biliyoruz. Sermaye isteyecektir, teknoloji isteyecektir, pazar isteyecektir. Sevinçle söyleyeyim ki, Avrupa'nın her tarafından eli bond çantalı pek çok Türk müteşebbisi var. Bunlar öyle adı sanı ismi olan insanlar değildir; güzel tarafı da odur zaten. Polonya'da 1 000 tane orta çapta, küçük çapta iş tutmuş Türk müteşebbisi var, Varşova'da. Varşova'nın ortasında 24 katlı bir binayı benim Türkiye'nin herhangi bir yerinden gitmiş vatandaşım, orada gitmiş arsayı almış, Avusturya'dan sermaye getiriyor, onun yaptırıyor, lisan da bilmiyor. Bu Türk teşebbüs gücünün Türkiye içinde ve dışında bugün gelişmiş bulunduğu hamleyi ben size anlatmaya çalışıyorum. Bunun önüne sanayileşmeyi katmışız. Bu rüzgarı doldurmaya devam etmek lazım ve Türkiye'nin sadece illerinde değil ilçelerinde de çok güzel hareketler var. Ben, aslında hava şartları müsait olsaydı dün Manisa'ya gidip Manisa'daki sanayi bölgesini gezecektim. 200 fabrikalı sanayi bölgesi, ama, bir dünya devi olan Raks orada imalat yapıyor, dünya devi ve bir dünya devi olan Vestel orada imalat yapıyor. Yani, bir tarafta, tekstilin en güzel örnekleri öbür tarafta elektroniğin ve kimya sanayiinin... Yani, çok geniş alanlarda, Türkiye bunu yapıyor.

Türkiye'nin sorunları var, her ülkenin sorunları var. Bu sorunlar küçük falan da değil. Ne yapacağız bu sorunlarla? Diyelim ki, bu sorunları her gün sayıp oturacağız. Çözmez bunu, bunları nasıl çözeceğimize yönelmeliyiz. Yani, sorunları sıralamak, alt alta koymak, bunların vahametini ifade etmek meseleyi çözmez. Bilhassa benim meslektaşlarım, mühendisler yapıcı zihniyete sahip profesyonel kadrolar olarak bizim bu ülkenin önüne icra edilebilir; yani, yapılabilir, aynı zamanda, fizibl yani yapıldığı zaman faydası olan şeyleri koymamız lazım. Mühendisliğin iki tane önemli kriteri düşündüğünüz şey yapılabilir mi; yani fi-

ilen yapılabilir mi fennen yapılabilir mi, iki yapıldığı zaman faydası olur mu? Bunu koymamız lazım. Türkiye sanayiinde pek çok elektrik mühendisi, inşaat mühendisi, makine mühendisi, kimya mühendisi bizim camiamızın ki 160 bin kişidir eğer yanılmıyorsam... 220 bin kişilik bir büyük teknik kadro bence Türkiye'nin şansdır.

Araştırma geliştirme meselesine üç cümleyle dokunmak istiyorum. Araştırma geliştirme meselesinde üniversite sanayi işbirliği fevkalade güzel geçiyor. Türkiye, şimdi yeniden iki yüksek teknoloji enstitüsü kuruyor. Birisi İzmir'de birisi Gebze'de. Yani, orada da çalışanlar yine bizim meslektaşlarımız. Gidin görün ne kadar büyük bir feragatle çalışıyorlar, ne kadar güzel şeyler yapmakla meşguller ve TÜBİTAK'ın Marmara ki zamanında ben kurdum Marmara Araştırma Enstitüsü bugün Türkiye'nin gururu haline gelmiştir, bunlar duyulmuyor. TÜBİTAK fevkalade güzel bir çalışmanın içinde. Daha iki gün evvel TÜBİTAK'ın hazırladığı bir program dolayısıyla dünyanın en ücra bir memleketinde matematikte, fizikte, kimyada derece almış lise öğrencisi çocuklarımıza armağan verdim ve TÜBİTAK bununla biter mi; hayır. TÜBİTAK gayet geniş programları yürütüyor ve evet araştırmada geliştirmede bugün için istediğimiz hedefleri bulmadık; ama, hedef şudur, açıklıkla ifade ediyorum: 2000'li yılların ilk 5-10 yılında, dünyada 185 ülke içinde, 15 ila 20 ülke teknoloji üreten ülkeler içinde olacaktır. Diğerleri ise, teknoloji kolonisi olacaktır. Türkiye teknoloji üreten ülkeler içinde olacaktır. Daha şimdiden Türkiye'nin sanayi kuruluşları, mesela NETAŞ 30 ülkeye telefon satan bir teşekkül haline gelmiştir ve araştırma, geliştirme departmanı kurmuştur ve kendi icatlarını orada yapmaya devam ediyor. Yani, Türkiye'de teknoloji üretmeye yönelmiş fevkalade güzel hedefler var. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, mühendislik okutan pek çok üniversite, sanayi ile çok yakın işbirliği içine girmiş ve dünyanın en modern cihazlarıyla teşekkül etmiş cihazlandırılmış laboratuvarlar kurmuşlardır. İstanbul Teknik Üniversitesinin laboratuvarlarını on gün kadar önce açtım. Yani, Türkiye bütün bu oluşumun içinde geride kalmış değil görmüştür, ne olduğunu görmüştür ve sevinçle söyleyeyim ki, bu eskiten sadece hükümetlerin göreviydi, bugün hükümetler devletin birtakım kurumları eğer bunlara destek veriyorsa veriyor, vermiyorsa bunlar yine gidiyor. Yani, Türk Vatandaşı, Türkiye'nin bilim adamı, mühendisi ve Türkiye'nin üretimde rol almış kişileri, bu kalkınma hamlesinin daha ileriye götürülmesi noktasındadırlar. Bakın, bugünkü haliyle Türkiye'nin adam başına GSMH'sı satın alma gücü bakımından 5 bin dolardır. Bu iyi bir rakam, 50 dolardan başlamıştır. Neye rağmen 10 milyon nüfusluyken 50 dolar, 55 dolar, 65 bin nüfusa geldiği zaman 5 bin dolar... Türkiye'nin hedefi bunu katlamaktır. Bu 5 bin doları 10 bin dolara çıkardığımız zaman Türkiye'de çok büyük şeyler olacaktır, çünkü, ona göre tasarruf olacak ve bugün Türkiye'nin sanayileşmede bir tek hedefi olmalıdır; iyi yapmak, daha iyi yapmak, daha çok yapmak ve bu hedefin tutulmasında mühendislerin, makina mühendislerinin çok büyük rolü olacaktır. Mühendisliğin birinci sınıfını makina mühendisi olarak okumuş birisi olarak bu hevesimi ifade etmeliyim, sizlerin başarılarını gururla takip ediyorum ve sizlerin başarılarını ben devletim adına övünç meselesi yapıp halkıma "endişe etmeyin her şeyimiz vardır, mühendisimiz de vardır, mucidimiz vardır, fabrika kuran ve işleten insanımız da vardır. Bizim, başkalarından geri hiçbir şeyimiz yoktur" derken, sizlere güvenerek bunları söylüyorum ve sizleri mesaisini her zaman övüyorum belki hak ettiğiniz kadar övemiyorum ama, her vesileyle övüyorum. Bugün yine böylesine yaptığımız bir toplantıda sizlere başarı diliyorum, hepinizi sevgiyle selamlıyorum.

Hilmi DEVELİ (Denizli Milletvekili)

Ben, değerli meslektaşlarım, hepinize saygılar sunarak konuşmama başlamak istiyorum.

Özellikle, Türkiye'de demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan sivil toplum örgütlerinden yani demokratik kitle örgütlerinden TMMOB'nin Makina Mühendisleri Odasını sanayileşmeyle ilgili böyle bir kongre düzenledikleri için yürekten kutluyorum. Şimdi, bakıyorum, Türkiye'de böylesine ciddi bir kongrede Hükümetin 38 bakanı var, ama, bir tanesini buraya göndermekte bile ciddiye alınmayacak bir değerlendirme yapmış. Bir mühendis olarak kınıyorum, çünkü, şu günlerde Türkiye'nin bütçesi görüşülüyor, Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olmak gibi tartışmaların yaşandığı bir ortamda sanayileşmenin her boyutuyla tartışıldığı bir platformda Hükümet temsil edilmiyor, Hükümet bu bağlamda temsilci göndermiyor. Bana göre son derece yanlış bir değerlendirme Hükümet adına. Elbette, Hükümeti oluşturan milletvekili arkadaşlarım var, onlar görüşlerini söyleyecekler, ama, böyle bir toplantının bu anlamda eksikliğini ifade etmek istiyorum.

Sayın Yavuz Önen'in genel değerlendirmeleri ve dünkü söylediği olayı, gerçekten bir milletvekili bir baba olarak ben de kınıyorum. Yaklaşık 28 çocuğumuza dün 2,5 saatlik süre içinde ulaşmaya çalıştık. İnanınız ki, biz milletvekiliyiz, ama, bizim gücümüz yetmedi; yani, polise serbest bırakılması konusunda bütün çabalarımıza karşın 28 çocuktan ancak 11 tanesini serbest bıraktırma şansımız oldu.

Buradan, ben, çok zamanınızı almadan Türkiye'de kısa sürede bir sanayileşmenin çerçevesini çizip görüşlerimi özellikle söylemeye çalışacağım. Türkiye, özellikle son yıllarda, sanayileşme politikasında belirsizlikler yaşıyor. 1998 bütçesine baktığımızda bunu hemen görme şansına sahibiz. Çünkü, özellikle yatırımlara ayrılacak pay 4,8 özelleştirmeden gelecek payı eklediğiniz zaman 6,8'e ulaşıyor, yani, bütçenin genelindeki orana baktığımız zaman 6,8. Bütçe tam anlamıyla 55 inci Hükümetin tabiriyle bir istikrar bütçesi olarak Parlamente'ye sunuldu. Ben, aynı zamanda Plan ve Bütçe Komisyonu üyesiyim, ama, şunu gördüm, böyle bir bütçeyle istikrarı yakalamak bana göre son derece zor. Çünkü, bu bütçenin de geçmişte olduğu gibi, bir üretim ekonomisi yerine rant ekonomisi sürdüren bir anlayışa sahip olduğunu görüyorum, bunun temel göstergesi de özellikle vergi reformu diye iddialı ortaya konulan bir vergi reform paketinin daha ilk günlerde delinmesinin bir ölçüsü olarak da bunu söylemek istiyorum. Yani, hisse senetlerinin 1999'a bırakılması, bir ölçekte bir tercihin yani rant ekonomisinin hangi boyutlarda egemen olduğunun bir ölçüsü olarak söylüyorum. Çünkü, bize verilen tasarıda, yani, Plan ve Bütçe Komisyonu üyelerine verilen tasarıda her şeyin 1 Ocak 1998'e göre endekslediğini, sanki, bir miladi takvim biçiminde yani mali takvim reformunu 1 Ocak 1998'e göre endekslediğini söylüyorlardı, oysa daha Plan ve Bütçe Komisyonunda görüşülmeden yapılan belli grupların baskısıyla, Türkiye'den enflasyonun lobisini oluşturan özellikle rant ekonomisinden beslenen insanların baskısıyla bu hisse senetlerinin 1999'a bırakılması Hükümet adına olumsuz olduğunu düşünüyorum.

Yine, özellikle Türkiye gümrük birliği süreci içinde yaklaşık iki yıllık bir süreyi yaşadık. Ben, bildiğiniz gibi KOSGEB Başkanlığından geldim. Yani, Türkiye'nin gümrük birliği süreci içinde görüşmelere katılan kişilerden biriyim. İki yıllık süreçte özellikle sanayileşmede KOBİ'lere yönelik hiçbir şeyin yapılamadığını gördüm. Elbette, Anadolu Kaplanları deyimi olarak güzel, ama, o kaplanları yakından tanıdığımızda hangi koşullarda insanların bir noktaya gelmek için çaba gösterdiğini biliyorsunuz. Özellikle, İstanbul Sanayi Odasının 500 büyük firmasını irdelediğimizde, 263 tanesinin Marmara Bölgesinde olduğunu görüyoruz. Yine, bu 500 büyük firmanın karının yüzde 52,9'nun faaliyet dışı gelirlerden elde ettiğini görüyoruz. Yani, bunun anlamı şu, işletmelerin büyük bir bölümü, üretimden kaynaklanan bir artı değer yaratma yerine, devletin politikası olan rant ekonomisini benimseyen bir yapı içinde olduklarını görüyoruz. İşte, bu noktada özellikle Anadolu Kaplanları dediğimiz kesimin kazançlarını son noktaya kadar tekrar yatırıma dönüştürme noktasında bir örnekleme olarak görmek mümkün diye düşünüyorum. Çünkü, ben Denizli Milletvekiliyim, Denizli ve diğer illerde, Gaziantep'e de gittim geçenlerde, orada da bu 500 firma arasına giren insanların tamamen kar noktasındaki bir çizgiyi yaşam mücadelesinde olduklarını gördüm; çünkü gümrük birliğindeki bu acımasız rekabet, Türkiye'yi bir pazar noktasında kılmakta. Yine Sayın Önen'in ifade ettikleri gibi, çünkü, rekabetin temel koşullarından bir tanesi de teknoloji yenilemenin gerçek olduğunu görüyoruz. Bunun içinde Arge'ye ayrılan payın ülke bağlamında son derece yetersiz olduğunu görmek mümkün.

Yine 1 Kasım 1995'te -yanlış hatırlıyorsam Sayın Önen düzeltsin- de TMMOB ile biz gümrük birliği sürecinde 220 bine yakın üyemizin bir danışmanlık sürecini başlatma girişiminde bulunmuştuk. Bu konuda da KOSGEB olarak Sayın TMMOB Başkanıyla birlikte bir protokol imzaladık. Ama, o süreçten bu zamana kadar baktığımızda, projenin hayata girmesi, hemen hemen... Başladı mı?.. Geçen hafta başlamış, sevindim o zaman. Çünkü ben de böyle yakından izliyorum. Bir şey yapıyorsunuz, hakikaten arzu ettiğiniz bir şey gerçekleşince, hoşunuza da gidiyor. Dolayısıyla, teknik elemanların, bu gümrük birliği süreci içerisinde, öneminin mutlaka herkes tarafından kabul edilmesinin bir gerçek olduğunun görülmesi gerekiyor. Ben çok

fazla zamanınızı almak istemiyorum. Buradan da Sanayi Odasının bir toplantısı var, oraya katılmak zorundayım. Böyle bir toplantıyı düzenleyenlere şükranlarımı sunuyorum. Çünkü, benim kendi ilimde de zannediyorum 17, 18, 19 Ekimde- Denizli'nin sanayileşme süreci tartışıldı. Bu kongrenin bir parçasıydı. Zannediyorum, Kasım ayının ilk haftasında, Bursa'da, özellikle ana sanayi yan sanayi ilişkisi, otomotiv endüstrisi konusu tartışıldı. Yani, bir dizi tartışmaların, sempozyumların sonucu böyle bir kongre yaşanıyor.

Bütün bu etkinlikleri düzenleyen, tebliğ sunan, tartışmalara katılan tüm arkadaşlarımızı kutluyorum, başarılar diliyorum. Özellikle oda başkanımızı ve yönetimini bu bitmeyen, tükenmeyen enerjisi nedeniyle huzurunuzda kutlamak istiyorum, hepinize saygılar sunuyorum, teşekkür ediyorum.

Hayati KORKMAZ (Bursa Milletvekili)

Sayın Başkan, değerli milletvekili arkadaşlarım, sevgili meslektaşlarım. Ben de daha önce düzenlenmiş sanayi kongrelerine katkı koyan, çalışmaların içinde yer alan bir arkadaşınız olarak, sizlere hitap etmekten duyduğum mutluluğu ifade ederek, sözlerime başlamak istiyorum. Hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Benden önce konuşan Başkanımız, Cumhurbaşkanımız ve kongre düzenleme kurulu adına konuşan arkadaşımız ifade ettiler: İlkemiz, gerçekten bugün arzu edilen bir sanayileşme düzeyine çıkmamış olsa bile, bu süreç içinde, hızla mesafe almakta. Özellikle, gümrük birliği sürecinin başlaması, ardından 2005 yılında Dünya Ticaret Örgütünün bir anlamda dünya gümrük birliği şekline gelmesi, ülkemizi ister istemez bu yeni oluşan dünya düzeni içinde yerini alması için uygun, herkesin kabul ettiği kriterler doğrultusunda çalışmaya sevk etmiştir.

Ülkemizin sanayi politikalarını tartışıyoruz, sanayisini tartışıyoruz. En son Bursa'da, otomotiv ana ve yan sanayii sempozyumu yapılmıştı. Yine burada, bu sempozyumun sonunda düzenlenen panelde sektör, masaya yatırıldı, tartışıldı ve bazı sonuçlar ortaya çıktı. Ben inanıyorum ki, bu panelde çıkan sonuçlar, aynı zamanda, Türk sanayiinde temel sorunlarının başında. Ben sanayileşme politikalarına geçmeden önce, sadece şunu söylemek istiyorum: Bugün, güncel olduğu için, ülkemiz gümrük birliği sürecini Avrupa Birliğine tam üyelik için bir araç olarak değerlendirmişti. Türk kamuoyunun bütün beklentisi bu doğrultuydu. Ancak, 12-13 Aralık Lüksemburg zirvesinde görüldü ki, Türkiye yine kapı önünde bırakıldı ve hükümetimiz belki de son yıllarda ilk defa ciddi ve kararlı bir tutum içine girerek bu şekilde devam edecek bir gümrük birliği süreci veya tam üyelik sürecinin ülkemizin çıkarına olmadığını açıkça deklare etmiştir. Hatta dün Başbakanımız bu süreç yani altı ay içinde Avrupa Birliği tarafından atılımlar yapılmazsa kesinlikle tam üyelik müracaatımızın geri alınacağını söylemiştir. Bunu söylemekteki amacı, tamamen bu sürecin artık Türkiye'nin aleyhine işlemesidir, yoksa, gümrük birliğine girişimiz için temel olan Maastricht kriterleri, insan hakları ve demokratikleşme kriterleri Avrupa Birliği için değil, bizim uluslararası evrensel kriterler olan bu kriterlere bizim ulaşmak için gerekli girişimcileri yapmak temel hedefimiz ister gümrük birliğine girelim ister girmeyelim. Dolayısıyla bizim bunlardan vazgeçmemiz söz konusu değil, bunlar devam edecektir, ama, Türkiye'nin aleyhine olan bir gümrük birliği ve Avrupa Birliğine tam üyelik sürecinin bu şekilde devam etmesine biz açıkça karşıyız ve bunu çok net bir şekilde Hükümet yetkilileri en başka Başbakan açıklamıştır ve sanıyorum, önümüzdeki altı ay bu anlamda çok ciddi bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Sanayi politikalarına gelince, gerçekten özel teşebbüs kendi imkanlarıyla hatta bugüne kadarki iktidarlara yeterli gölge olmayın başka bir şey istemiyoruz, bizi rahat bırakın, biz daha iyi çalışırız mantığıyla da olsa, bugün kendi üzerine düşen görevi yapmıştır. Ancak, bugüne kadar hükümetler yeterli yönlendirmeyi yapamamıştır, yeterli desteği verememiştir.

Ben, Bursa'da yapılan otomotiv ana ve yan sanayi sempozyumunda çıkan sonuçları değerlendirerek sözlerimi bitirmek istiyorum. Bursa'da görülmüştür ki, bu sempozyumda çıkan sonuçta, gümrük birliğine girişimizle birlikte sektörler yeterince desteklenmediği için çoğu sektör ekonomik ölçekten uzaklaşmış, rekabet güçlerini daha da zayıflatmıştır. Buna bağlı olarak teşvik politikaları istihdam yaratmaya, mevcut potansiyeli değerlendirmeye yönelik olmaktan çok sanki, sadece ve sadece yabancı kaynak girişini teşvik etmeye yönelik veya yabancı firmaların Türkiye'deki pazar payını genişletmesini sağlamaya yönelik bir teşvik politikası gibi ortaya çıkmıştır. Bunun mutlaka gözden geçirilmesi gerekiyor. Biz, bu konunun içinde olan bazı milletvekili arkadaşlar bu konuda girişimlerde bulunuyoruz ve en kısa sürede teşvik politikamızın Türkiye'nin istihdam politikasını artırmaya teknolojisini, rekabet gücünü iyileştirmeye yönelik olması için girişimlerimizi devam ettiriyoruz.

Diğer taraftan, yine, Cumhurbaşkanımız çok açık bir şekilde ifade etti, daha önce belli bölgeler gelişmişti ve bu bölgeler uzun zamandır gelişmişliğini sağlaması nedeniyle vasıflı, teknik elemanlara sahip bu bölgeler ve bu bölgelerde sürekli sanayileşmenin artması o bölgelere bugün ciddi bu çarpık kentleşme örneklerinin, kaçak yapılaşmaların, kaçak sanayi bölgelerinin oluşmasına ve büyük bir oran da çevre kir-

liliğinin yaratılmasına neden olmuştur. Bugün, artık, sermayenin ulusallığı kalmamıştır, uluslararası bir sermaye hareketi vardır. Bu nedenle artık bizim ülkemizde de bölgesel sermaye olmaz, bölgesel sermayelerin de kendi çıkarlarını iyi gözeterek mutlaka artık yatırımlarını hammaddeye yakın, enerjiye yakın, en azından birincil sanayi aşamasını bu şekilde yaratarak hem bölgelere dağıtmak hem de bu vasıflı yüksek kaliteye sahip elemanların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak, ihtisas bölgelerinin oluşmasını sağlamak herhalde Türkiye için daha yararlı olur, daha verimli olur. Bununla ilgili de yine çalışmalarımız devam ediyor. Bugün, İstanbul, İzmir, Bursa gibi illerde Avrupa ile rekabet edecek örneğin tekstilde moda tekno parklar, fuarcılık gibi sektörleri geliştirmek ama, ilk hammaddenin işlenmesi ya da çevreyi kirleten sanayilerin ağırlıklı olarak daha kolay bunları bertaraf edecek sistemleri yaratabilecek bölgelere kaydırılarak hem enerjinin hem hammaddenin yakınında olması için bizim çalışmalarımız devam etmektedir. Sanıyorum, bugün ve yarın tartışılacak konuların içinde bunlar da var diye düşünüyorum.

Aynı şekilde, ülkemiz, enerji politikalarında, ciddi yanlışlar yapmıştır ve bu yanlışlar ne yazık ki, ortaya çıkan sorunlar nedeniyle bazı yanlışları dayatma noktasına tekrar gelmiştir. Çözüm için daha geniş kısa ve uzun vadeli politikalar ortaya koymak yerine bugün bazı enerji kaynakları Türkiye'ye dayatılmaktadır. Bunun başında nükleer enerji ve doğalgaz enerjisi, ne yazık ki dışa bağımlı olmaktan ileri gitmeyen bu sektörler, sanki kurtarıcı gibi bizim önümüze konmaktadır. Ama, bunu mutlaka ülkemizin aşması gerekiyor. Öncelikle kendi öz kaynaklarını değerlendirip buna göre bir enerji politikası belirlemesi gerektiği açıkça ortadadır.

Ben, sözlerime bu kongrenin ülkemiz için hayırlı olmasını dileyen ve başarılı olmasını canı gönülden isteyen bir meslektaşınız olarak, hepinizi saygı ve sevgiyle selamlayarak bitirmek istiyorum. İyi günler, başarılar.

Ali Rahmi BEYRELİ (Bursa Milletvekili)

Değerli meslektaşlarım, değerli katılımcılar, ben de bugün üçüncü kez duymak zorunda kalacağımız sözlerle başlamak istiyorum. Ben de geçmiş sempozyumların düzenleyicileri arasındaydım, hazırlık kurullarında yer aldım, oda yönetim kurulu üyesi olarak, şube yönetim kurulu üyesi olarak. O gün o kongrelerde görmek istediğimiz siyasileri bugünlerde görmeye başladık. Bunun, odamız açısından büyük bir gelişme olduğunu düşünüyorum ve TMMOB'un görüşlerinin çalışmalarının Türkiye çapında daha iyi değerlendirileceğini düşünüyorum.

Sözlerime başlarken hepinizi saygılarımla selamlıyorum.

Türkiye kalkınmak istiyor, Türk insanı daha iyi yaşamak istiyor ve TC kuruluşundan bu yana bunu savaşını veriyor, nasıl yapalım, Türkiye hedefini çizmiş çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşacağız, nasıl ulaşabileceğiz? Tarım nüfusumuzu azaltacağız, sanayileşeceğiz, üreteceğiz; ancak, bu amaçlarla başlayan çalışmalar zaman zaman sekteye uğramış ve Türkiye'de sanayi sektörü istenildiği gibi gelişmemiş. Türkiye'de son dönemde gelişen ticaret sektörü ve rant sektörü olmuş. Bugün demokrasideki eksikliklerimizi de ben sanayi sektörünün yeterince gelişmemesine, sanayi burjuvazisinin yeterince gelişmemesine bağlıyorum. Sanayi burjuvazisi güçlü olsaydı öyle tahmin ediyorum, 1960'daki, 1970'deki, 1980'deki askeri darbe yönetimlerinde aynen Kore'de olduğu gibi, Türkiye'nin kaynakları sanayie yöneltilebilir, o zaman Türkiye bugün çok farklı konuma gelebilirdi diye düşünüyorum. Türkiye, bugünkü noktada rantla mı kalkınacak, hizmet sektörüyle mi kalkınacak, ticaret mi yapacak? Önümüze Asya Ülkeleri konuluyor ki, bunlar ağırlıklı olarak ticaret yapan ülkelerdir, yoksa, gerçek, kalıcı kalkınmaya erişmek için sanayileşecek mi, üretime mi önem verecek? Bu noktada, benden önce konuşan Hilmi Develi arkadaşımın bu Hükümetin de rantı desteklediği konusundaki ilginç yorumuna birkaç noktayla değinmek istiyorum. Tabii bazı şeyleri konuşurken bilerek konuşmak lazım. Bazı şeyleri konuşurken temele dayanması lazım. Yeni vergi reformu hazırlanıyor hakikaten. Şu anda toplumda tartışmaya açıldı ve önümüzdeki sene yasalaşacak. Şu ana kadar kimse de karşı çıkmadı ya da karşı çıkma cesaretini gösteremedi çünkü, gerçekten çok büyük toplumsal destek var bu reformun arkasında. Önemli bir yasa tasarısı 1998 yılında ancak Meclise gelebilir, geçebilir; çünkü, şu anda bütçe görüşmeleri var yıl sonuna kadar devam edecek. 1998'den sonra Parlamente'ye gelip kabul edilecek bir yasa tasarısı, geçmişe dönük uygulanamayacağına göre ancak 1 Ocak 1998 yani, bundan sonraki mali yılda uygulanabilir. Bunu, böyle söylenmesini olayı çarpıtarak efendim rant vergilerini rant gelirlerinin vergilenmesini bir sene sonraya bırakıyorlar, bunlar da rantı destekliyor gibi birtakım yanlış yorumlamalar maksatlı değilse eksik bilgiye dayanmaktadır, eksik bilgiye dayanarak burada konuşmayı doğru bulmadığımı ifade etmek istiyorum.

Türkiye, tarımla, sanayiyile, hizmetler sektörüyle kalkınabilir, bunların dengeli dağılımını sağlayarak kalkınabilir. Türkiye üretim yapmak istiyorsa, tarımda da olsa, sanayide de olsa, planlı üretim yapmak zorunda. Türkiye kaynaklarını doğru kullanmak zorunda, Türkiye teşviklerini planı ve doğru yönden vermesi lazım. Öneğin, Karadeniz'de balık unu teşviki veriliyor. Bu teşvik haddinden fazla verince bütün o fabrikalar battılar, şu anda Karadeniz'de bir tek balık unu fabrikası yoktur. Geçmişte herkes karlı bir iş e yöneldi, büyük teşvikler verildi, ama şu anda hepsi battı. Türkiye'de yıllardır pamuk ipliği üretiliyor. Bu-

gün, belki siyasi koşullarda onu gerektirdi, geçmişte doğudaki pamuğu da değerlendirmek üzere doğuda ve güneydoğudaki pamuk ipliği fabrikalarına teşvik verildi, destek verildi. Ama, bu yapılırken batıdakiler ne olacak diye düşünmedik, batıdakileri batırdık. Dolayısıyla, Türkiye, birtakım şeyleri artık hesabını kitabını yaparak yapmak zorunda. Teşviklerle de olsa birtakım şeyleri planlamalı, arza talebi planlamalı, ihracat ne olur planlamalı, ölçek ekonomisi ne olur onu planlamalı ve Türkiye'nin teşvikleri yönlendirmeye vermesi gerekir. Bugüne kadar yapılan en büyük eksikliklerden bir tanesi de bu. Sadece bugüne değil bundan beş on yirmi sene sonrasına yönlendirme yapması lazım Türkiye'nin artık. Örneğin çok örnek aldığımız liberal bir devlet ABD gerçi sayın Kaya Güvenç de bir nebze bahsetti, ama, ben, biraz daha somut örnek vermek istiyorum, 1990'lı yıllara girerken kendi anti tröst yasalarına rağmen, sanayicileri ortak araştırma geliştirme çalışmalarına yönlendirmek için zorlamalar getirdi, bu yönde teşvikler verdi. Bu da yetmedi, iki sene sonra kendi sanayicilerini ortak yatırıma zorladı kendi sanayicilerini, anti tekel yasasına aykırı olarak yeni düzenlemeler getirdi. Amaçları kendi ülke sanayilerini gelişen Japonya ve Uzak Doğu sanayilerine karşı korumaktı ve bugün de bunun semeresini az çok görmeye başladılar ve ABD'yi artık ana teşviklerini ne elektroniğe ne makineye ne de başka bir sanayiye veriyor, sadece biyoteknoloji ve genetik bilimi konusundaki çalışmalara ana teşvik veriyor. Ben, 21 inci Yüzyılda bu konularda dünyanın önderi olacağım diyor, diğerleri beni ilgilendirmiyor, diğerleri kendi haliyle gitsin, ama, bir yönlendirme yapıyor. Bizim de artık bu yönlendirmeyi yapmamız lazım. Teşvikte bugüne kadar ki yaşananlar doğrultusunda tekstil sektörü Türkiye'nin en öncelikli sektörü, katmadeğer açısından birinci Türkiye diyebilir ben tekstil sektöründe dünyanın önderi olacağım, önde gelen ülkelerinden biri olacağım, bütün teşviklerimi tekstile veriyorum diyebilir ya da tarım ürünlerindeki zenginliğini göze alarak, gıda sanayini teşvik edebilir Türkiye. Gıda sanayiinde ben dünyanın önderi olacağım, diğerleri beni ilgilendirmiyor diyebilir ya da tüm dünyanın gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi otomotivde Türkiye önder olmayı hedefleyebilir ve bu yönde teşvikler verebilir, bu yönde planlamalar, yönlendirmeler yapabilir. Ama, Türkiye bugüne kadar bunları yapmadı, bugünden sonra bunları yapacağımızı umuyoruz ve biz de bu konularda çaba gösteriyoruz.

Türkiye'de arge teşvikleri çok konuşuluyor. Arge dediğimizde anladığımız şey yeni bir ürün tasarlamak, icat etmek, onu üretmek, filan. Oysa, dünyadaki arge tanımı çok daha değişik. Yani, sadece ürünü tasarlamak yetmez, diyelim ki tasarladınız, onu üretecek tesisleri kuramıyorsanız, onu üretecek makineleri yapamıyorsanız, onları da dışarıdan alıyorsanız, o ürünü tasarlamamızın bir anlamı olmaz. Herkes Türkiye'de otomobil tasarımı olmadığından şikayet eder. Gerçekten de bugüne kadar ciddi anlamda komple bir otomobil tasarımı olamamıştır bir devrim otomobilinin dışında, ama, diyelim ki var, o otomobili neyle üreteceksiniz? Boyahanenizi, montaj hatlarımızı, kaynak hatlarımızı, kaynak ekipmanlarımızı, mekanik atölyede kullandığımız tezgahları dışarıdan aldıktan sonra transfer hattını dışarıdan getirdikten sonra sizin o yaptığımız tasarımın anlamı olmaz. O zaman gelin dünyadaki diğer örneklerine bakarak artık üretim teknolojilerine de gereken önemi verelim. Üretim teknolojilerinde herhangi bir malı kim tasarlamışsa tasarlasın onu alıp kaliteli ve verimli üretmenin yollarını bulalım. Örneğin Hollanda'da CD'ler ilk olarak üretilmiştir, tasarlanmıştır. CD'leri dünyaya ilk tanıtan Hollandalılar olmuştur. Ama, bugün dünya pazarı Güney Kore'nin elindedir. Çünkü, doğru üretim yöntemini bulmuşlardır, kaliteli ve ucuz üretiliyorlar, kaliteli üretim teknolojileriyle, çok üretiliyorlar, kaliteli üretiliyorlar. Aynı şekilde, faks ve video, dünyaya ABD tarafından tanıtılmıştır. Oysa, bugün dünya pazarı Japonların elindedir. Yine Japonlar üretim teknolojilerini doğru tespit ederek, bu yönde çalışmalar yaparak, kaliteli ve ucuz üretmek dünyayı ele geçirmişlerdir. Dolayısıyla bizim de artık teşviklerimizi makine imalat sanayiinde yoğunlaştırmanızı gerektiğini düşünüyorum. Türkiye'de yapılmayan verilmeyen teşviklerin başında bu konu geliyor. Hemen hemen hiçbir destek hiçbir teşvik, hatta konusu da geçmiyorsa teşviklerin başında bu konu geliyor. Hemen hemen hiçbir çalışmalar, çabalar içindeler bazı konularda. Ben üniversiteden mezun olduğum sene hemen hemen hiç yoktu bir özel torna üretimi, özel freze üretimi oysa, bugün, izlediğimiz kadarıyla Türkiye'de bu çalışmalar başlamış, bunları yapan arkadaşlarımız da var. Dolayısıyla bizim bunları desteklememiz lazım. Bunların çalışmalarına hız vermemiz lazım ki, bunlar sayesinde üretim teknolojilerimizi geliştirelim, doğru ve kaliteli üretim yöntemimizi geliştirelim, doğru, kaliteli ve ucuz üretim yöntemini bulalım ve bu sanayi kongrelerinin artık Türkiye için birtakım sonuçlar çıkarılması gerektiğini düşünüyorum, yani, bu konuştuklarımız olabilir, bundan sonra sizler tarafından tartışılacak konular olabilir. Yani, bu sanayi kongresinin sonucunda çıkacak raporlar, tartışmalar sonrasında ulaşılacak noktalar, Türkiye'nin önüne bence konmalı ve uygulanabilir kriterler içermeli. Buradaki konuşmalarımızı, tartışmalarımızı, sadece bilimsel çerçevede değil, pratiğe uygulamasıyla Türkiye'ye ne getirir, ne götürür, nasıl uygulayabilir, başka şekilde nasıl bunları kombine edebiliriz, teşviklerle nasıl bunları uyumlu hale getirebiliriz bütün bunları Türkiye'nin önüne koyması lazım. Yani, Hükümetin burada hükümet yok deniyor, burada biz Hükümeti oluşturan partiler, temsilciler olarak buradayız, ben diliyorum ki bu kongreden üç gün sonra çıkacak sonuç bildiğesinde Türkiye uygulanabilir bir şeyler görsün ve Türkiye bunları alıp uygulasin. Bu sene başlayamayabilir, seneye uygulasin, on senelik zaman dilimi içinde uygulasin, ama, uygulasin. Türkiye'nin önünde somut uygulanabilir, plan ve projeler çıkmasını diliyorum ve sempozyumun tüm katılımcılarına şimdiden başarılar diliyorum, hepinize saygılar sunuyorum.

BİRİNCİ OTURUM

ANADOLU SANAYİSİ ARAŞTIRMA RAPORUNUN SUNULMASI

Oturum Başkanı : Ali Ekber ÇAKAR
Sunanlar : Doç. Dr. Sevil KIŞOĞLU
Dr. Ahmet Haşim KÖSE
Dr. Ahmet ÖNCÜ
Dr. Gülşen E. ÇAKAR

ÖNSÖZ

Anadolu Sanaiiyini inceleme konusu eden bu alan araştırması; TMMOB adına TMMOB Makina Mühendisleri Odası'nın 18-20 Aralık 1997 tarihleri arasında düzenlemiş olduğu "Sanayi Kongresi '97 TOPLU BAKIŞ" programına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Ayrıca araştırmadan kuramsal bilgi ve ampirik bulgulara ulaşma açısından farklı uzmanlık ve disiplinlerdeki kişi ve kurumların da yararlanabilmeleri amaçlandığından kapsam oldukça geniş tutulmuştur. TMMOB Makina Mühendisleri Odası'nın doğrudan alanda yürütmüş olduğu bu çalışmanın ilk olması doğal olarak kimi eksiklikleri de taşıyacaktır. Ancak bu araştırmanın, bir başlangıç ve bilimsel bir referans olması yönünden önemli olduğu düşüncesindeyiz.

Diğer yandan, sanayiın kılcal damarları olan küçük ve orta boy işletmeler, (KOBİ'ler) son yıllarda Japonya, Güney Kore, Tayvan gibi ülkelerde gösterdikleri dinamikler açısından "Asya Kaplanları" olarak tanımlanmaktadır.

Ülkemizde de anadoluda hızla oluşan KOBİ'ler benzer biçimde "Anadolu Kaplanları" olarak sunulmaktadır.

Araştırmamızda, "Anadolu Sanayiileri" olarak adlandırdığımız bu işletmelerin genel özellikleri, işverenlerin, yöneticilerin demografik yapıları, işgücünün, kullanılan teknolojilerin niteliksel durumları, üretim biçimleri, iş organizasyonları, çalışanların örgütlülük düzeyleri, işletmelerin yerel ve merkezi yönetimlerden beklentileri inceleme konuları olarak ele alınmıştır.

Ayrıca, elde edilen araştırma bulgularından üniversite ve çeşitli alanlarda çalışma yapan uzman ve araştırmacıların analiz ederek yararlanmaları da hedeflenmiştir.

Araştırmanın amacını, yöntem ve tekniğini belirleme, alandan veri toplama analizleri yapma aşamaları açısından özverili bir ekip çalışması ve kapsamlı, uzun bir hazırlık süreci yaşanmıştır.

Bu bağlamda araştırmanın her aşamasında destek veren, görüşlerini sunma ve gerekli ortamları hazırlama konusunda katkı koyan "Sanayi Kongresi '97" Yürütme Kuruluna,

TMMOB Yönetim Kurulu Üyesi Sn. Ayfer Eğilmez'e,

TMMOB Onur Kurulu Üyesi Sn. Kaya Güvenç'e,

TMMOB EMO Üyesi Sn. Prof. Dr. Metin Durgut'a,

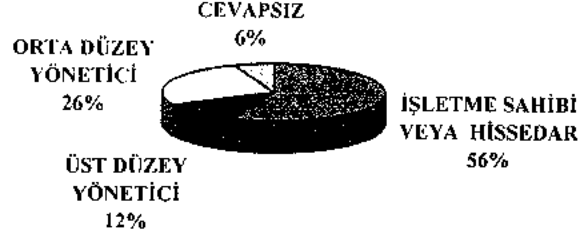
TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yönetim Kuruluna; araştırma gurubu ile istatistiksel veri tabanının oluşturulmasında ve çözümlenmesinde yardımlarını esirgemeyen İstatistikçiler Derneği başkanı Sn. Turhan Menteş'e, Sn. Oğuzhan Akyıldırım'a, Sn. Yüksel Vardar'a, ayrıca gerek odamız birimleri arasında gerekse kurum/kişiler arasındaki ilişkilerin sağlanmasında hoşgörü ve özverili çalışmalarından dolayı Sn. Nilgün Karaküçük'e, araştırmanın yazımını büyük bir sabır ve özverili bir biçimde tek başına yürüten Sn. Nazım Öztürk ile her türlü desteklerini ve anlayışlarını esirgemeyen TMMOB Makina Mühendisleri Odası Personeline teşekkürü bir borç biliriz.

Doç. Dr. Sevil KİŞOĞLU
Dr. Ahmet Haşim KÖSE
Dr. Ahmet ÖNCÜ
Dr. Gülşen Erenler ÇAKAR

A.İŞLETMELERİN ÖZELLİKLERİ

TABLO 1.: ANKETİ CEVAPLAYANLARIN ÜNVANLARINA GÖRE DAĞILIMI:

1.1 Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin bilgi formuna cevap veren yetkilininin ünvanlarına göre dağılımı incelendiğinde; %56'sının işletme sahibi veya hissedar, %26'sının orta düzey yönetici, olduğu görülmektedir.

1.2.İllerdeki Dağılım

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İŞLETME SAHİBİ VEYA HİSSEDAR	65	49.2	57	56.4	196	85.6	2	66.7	10	8.1
ÜST DÜZEY YÖNETİCİ	16	12.1	12	11.9	15	6.6	1	33.3	24	19.5
ORTA DÜZEY YÖNETİCİ	39	29.5	30	29.7	9	3.9	-	-	78	63.4
CEVAPSIZ	12	9.1	2	2.0	9	3.9	-	-	11	8.9

1.3.Sektörlerdeki Dağılım

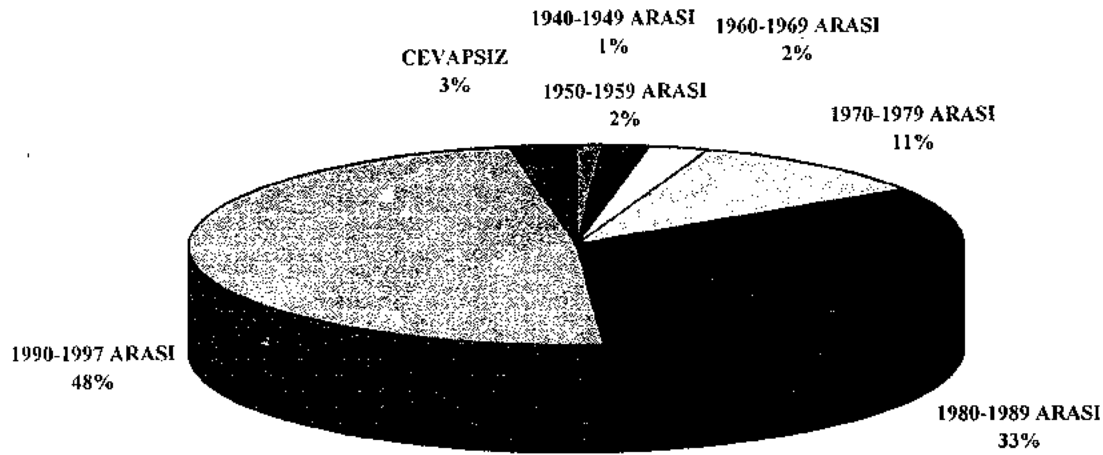
	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İŞLETME SAHİBİ VEYA HİSSEDAR	47	65.3	62	31.2	86	87.8	127	62.9
ÜST DÜZEY YÖNETİCİ	3	4.2	34	17.1	6	6.1	24	11.9
ORTA DÜZEY YÖNETİCİ	14	19.4	86	43.2	5	5.1	46	22.8
CEVAPSIZ	8	11.1	17	8.5	1	1.0	5	2.5

Bilgi formuna cevap veren yetkilinin ünvanına göre incelendiğinde; Denizli'de % 49.2'sinin işletme sahibi ve hissedar, % 29.5'nin orta düzey yönetici, % 12.1'nin üst düzey yönetici olduğu, Antep'de % 56.4'nün işletme sahibi veya hissedar, % 29.7'nin orta düzey yönetici olduğu, Konya'da % 86.62sının işletme sahibi veya hissedar, % 6.6'sının üst düzey yönetici, % 3.9'unun orta düzey yönetici olduğu, Edirne'de % 63.4'ünün orta düzey yönetici, % 19.5'nin üst düzey yönetici, % 8.1'nin işletme sahibi veya hissedar olduğu görülmektedir.

Bilgi formuna cevap veren yetkilinin ünvanına göre dağılımı sektör bazında incelendiğinde; gıda içki alanında bilgi formunu cevaplayan yetkilinin %65.3'nün işletme sahibi veya hissedar, %19.4'nün orta düzey yönetici, % 4.2 sinin üst düzey yönetici olduğu; dokuma deri alanında bilgi formuna cevap veren yetkilinin, % 43.2 si orta düzey yönetici, %31.2 sinin işletme sahibi veya hissedar, % 17.1 inin üst düzey yönetici olduğu; orman ürünleri alanında bilgi formuna cevap veren yetkilinin, % 87.8 inin işletme sahibi veya hissedar, % 6.1 inin üst düzey yönetici, %5.1 inin orta düzey yönetici olduğu; metal eşya alanında bilgi formuna cevap veren yetkilinin; % 62.9 unun işletme sahibi veya hissedar, 5 22.8 inin orta düzey yönetici %11.9 unun üst düzey yönetici olduğu görülmektedir.

TABLO 2: İŞLETMELERİN KURULUŞ YILLARINA GÖRE DAĞILIMI:

2.1 Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin kuruluş yıllarının genel dağılımı incelendiğinde; % 48 inin 1990-1997 yılları arasında, % 33 ünün 1980-1989 yılları arasında, %11 inin 1970-1979 yılları arasında, %9 unun 1970 yılından önce kurulduğu görülmektedir.

2.2.İllerdeki Dağılım

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
1940-1949 ARASI	1	0.8	5	5.0	-	-	-	-	1	0.8
1950-1959 ARASI	1	0.8	3	3.0	4	1.7	-	-	3	2.4
1960-1969 ARASI	1	0.8	7	6.9	3	1.3	-	-	3	2.4
1970-1979 ARASI	13	9.8	12	11.9	19	8.3	1	33.3	18	14.6
1980-1989 ARASI	31	23.5	38	37.6	93	40.6	1	33.3	31	25.2
1990-1997 ARASI	77	58.3	34	33.7	108	47.2	1	33.3	63	51.2
CEVAPSIZ	8	6.1	2	2.0	2	0.9	-	-	4	3.30

Kuruluş yıllarını il bazında incelediğimizde; Denizli ilindeki işletmelerin; % 58.3 ünün 1990-1997 yılları arasında, 5 23.1 inin 1980-1989 yılları arasında, % 9.8 inin 1970-1979 yılları arasında, % 2.4 ünün 1970 yılından önce kurulduğu görülmektedir.

2.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
1940-1949 ARASI	-		2	1.0	-		5	2.5
1950-1959 ARASI	1	1.4	2	1.0	1	1.0	6	3.0
1960-1969 ARASI	2	2.8	2	1.0	4	4.0	6	3.0
1970-1979 ARASI	11	15.4	13	6.5	10	10.1	27	13.5
1980-1989 ARASI	32	44.8	47	23.5	37	37.5	71	35.5
1990-1997 ARASI	26	36.1	125	62.5	44	44.8	84	42
CEVAPSIZ			8	4.0	2	2.0	3	1.5

Kuruluş yıllarını sektör bazında incelediğimizde; gıda-içki alanındaki işletmelerin; % 44.8 inin 1980-1989 yılları arasında, %36.1 inin 1990-1997 yılları arasında, % 15.4 ünün 1970-1979 yılları arasında, % 4.2 inin 1970 yılından önce kurulduğu; dokuma deri alanındaki işletmelerin, % 62.5 inin 1990-1997 yılları arasında, %23.5 inin 1980-1989 yılları arasında, % 6.5 inin 1970-1979 yılları arasında, % 3 ünün 1970 yılından önce kurulduğu; orman ürünleri alanındaki işletmelerin; % 44.8 inin 1990-1997 yılları arasında, % 37.5 inin 1980-1989 yılları arasında, % 10.1 inin 1970-1979 yılları arasında, %5 inin 1970 yılından önce kurulduğu; metal eşya alanındaki işletmelerin, % 42 sinin 1990-1997 yılları arasında, % 35.5 inin 1980-1989 yılları arasında, % 13.5 inin 1970-1979 yılları arasında, % 8.5 inin 1970 yılından önce kurulduğu görülmektedir.

Kuruluş yılları genel dağılımında gördüğümüz 1980 yılından sonraki artış hızı, il bazında da görülmektedir. Sektör bazında incelendiğinde ise; gıda ve içki sektöründeki 1980-1989 yılları arasındaki artış hızı, 1990-1997 yılları arasında % 9 oranında gerilemiştir. En fazla artış hızı gösteren sektör ise dokuma deri sektörüdür.

TABLO 3: İŞLETMELERİN FAALİYET ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI:

3.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
31-GIDA-İÇKI-TUTÜN	4	3	9	8.9	47	20.5	2	66.7	9	7.3
32-DOKUMA-GIYSI-DERİ	95	72	38	37.6	-		-		66	53.7
33ORMAN ÜRÜNLERİ	3	2.3	21	20.8	69	30.1	1	33.3	5	4.1
138-METAL EŞYA	27	20.5	31	30.7	103	45	-		39	31.7
CEVAPSIZ	2	1.5	2	2.0	10	4.4	-		4	3.3

Araştırma kapsamındaki işletmelerin il bazında faaliyet alanlarına göre dağıtımını incelendiğinde; Denizli ilinde işletmelerin % 72 si dokuma-giysi-deri, % 20.5 i metal eşya, % 3 ü gıda-içki-tütün, % 2.3 ü orman ürünleri alanında faaliyet göstermektedir. Antep ilinde işletmelerin % 76 sı dokuma-giysi-deri, % 30.7 si metal eşya, %20.8 i orman ürünleri alanında faaliyet göstermektedir. Konya ilinde işletmelerin % 45 i metal eşya, % 30.1 i orman ürünleri, % 20.5 i gıda-içki-tütün alanında faaliyet göstermektedir. Edirne ilinde işletmelerin % 53.7 si dokuma-giysi-deri, % 31.7 si metal eşya, % 7.3 ü gıda-içki-tütün, % 4.1 i orman ürünleri alanında faaliyet göstermektedir. Denizli, Antep ve Edirne'de en fazla dokuma-giysi-deri faaliyet alanında işletmelerin yoğunlaştığı görülmektedir.

TABLO 4: İŞLETMELERİN SON BİLANÇO DÖNEMLERİNDEKİ SERMAYELERİNİN DAĞILIMI:

4.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
1-500 MİLYON	2	1.6	4	4.0	20	8.6	1	33.3	2	1.6
500MİLYON- 1 MİLYAR	5	3.8	5	5.0	34	14.9	1	33.3	7	5.6
1-50 MİLYAR	39	29.8	43	42.8	77	34.2	1	33.3	6	5.4
50- + MİLTAR	19	14.2	22	22.0	3	1.2	-		2	1.6
CEVAPSIZ										

Araştırma kapsamındaki işletmelerin son bilanço dönemlerindeki sermayelerinin dağılımını incelendiğinde; Denizli ilinde işletmelerin % 29.8 i 1-50 milyon, % 14.2 si 50 ve üzeri, % 3.8 i 500 milyon- 1 milyar, % 1.6 sı 1-500 milyon sermayeye; Antep ilinde işletmelerin % 42.8 i 1-50 milyar, % 22 si 50 milyar ve üzeri, % 5 i 500 milyon - 1 milyar, % 4 ü 1-500 milyar sermayeye; Edirne ilinde işletmelerin; % 5.6 sı 500 milyon- 1 milyar, %5.4 ü 1-50 milyon, % 1.6 sı 50 milyar ve üzerinde, %1.6 sı 1-500 milyon sermayeye sahip oldukları görülmektedir.

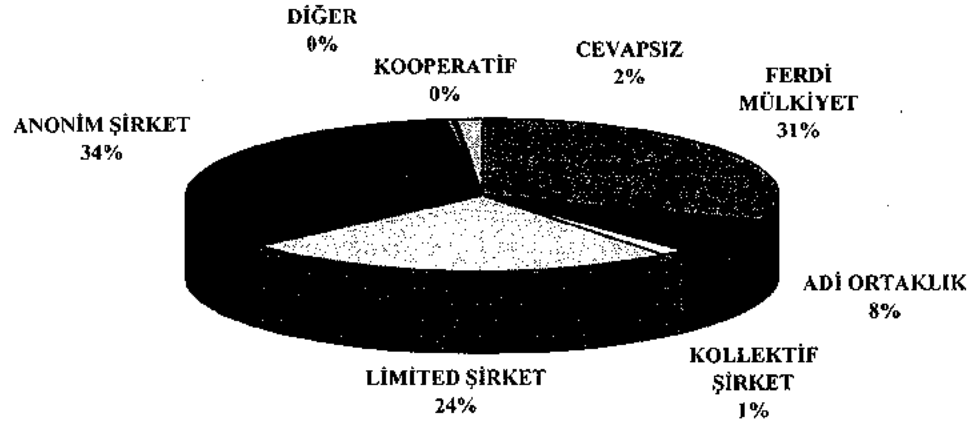
4.2. Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
1-500 MİLYON	4	5.6	5	2.5	13	13.3	7	3.5
500MİLYON- 1 MİLYAR	4	5.6	1	0.5	20	20.3	10	5.5
1-50 MİLYAR	12	16.8	46	23.0	38	38.5	73	36.5
50- + MİLTAR	12	16.8	36	18.0	-		9	4.5
CEVAPSIZ	40	55.6	111	55.8	27	27.6	104	51.5

İşletmelerin son bilanço dönemindeki sermayelerinin dağılımını sektör bazında incelendiğinde; gıda-içki sektöründe 40 işletmeden cevap alınmadığı, %16.8 i 1-50 milyar, %16.8 i 50 milyar üzerinde, % 5.6 sı 500 milyon- 1 milyar, % 5.6 sı 1-500 milyon sermayeye; dokuma-deri sektöründe 111 işletmeden cevap alınmadığı, % 23 ü 1-50 milyar, % 18 i 50 milyar üzeri, % 2.5 i 1-500 milyon, %0.5 i 500 milyon- 1 milyar sermayeye; orman ürünleri sektöründe 27 işletmeden cevap alınmadığı, % 38.5 i 1-50 milyar, %20.3 ü 500 milyon - 1 milyar, % 13.3 ü 1-500 milyon sermayeye; metal eşya sektöründe 104 işletmeden cevap alınmadığı, % 36.5 i 1-50 milyar, % 5.5 i 500 milyon - 1 milyar, % 4.5 i 50 milyar üzeri, % 3.5 i 1-500 milyon sermayeye sahiptirler. İl ve sektör bazında son bilanço döneminde sermayenin en fazla 1-50 milyar arasında olduğu görülmektedir.

TABLO 5: İŞLETMELERİN HUKUKİ YAPILARINA GÖRE DAĞILIMI (KURULUŞ YILINDA)

5.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin kuruluş yıllarındaki hukukî yapılarının, genel dağılımı incelendiğinde; % 34 ü anonim şirket, % 31 i ferdi mülkiyet, % 24 ü limited şirket şirket, % 8 i adi ortaklık, % 1 inin kollektif şirket olduğu görülmektedir.

5.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
FERDİ MÜLKİYET	15	11.4	33	32.7	123	53.7	-	-	9	7.3
ADİ ORTAKLIK	3	2.3	7	6.9	32	14	1	33.3	2	1.6
KOLLEKTİF ŞİRKET	4	3	2	2.0	-	-	-	-	1	0.8
LİMİTED ŞİRKET	58	43.9	11	10.9	51	22.3	-	-	21	17.1
ANONİM ŞİRKET	46	34.8	46	45.5	21	9.2	2	66.7	89	72.4
KOOPERATİF	-	-	1	1.0	-	-	-	-	-	-
DİĞER	-	-	1	1.0	-	-	-	-	-	-
CEVAPSIZ	6	4.5	-	-	2	0.9	-	-	1	0.8

İşletmelerin hukukî yapıları il bazında incelendiğinde; Denizli ilinde % 43.9 oranında limited şirket, Antep ilinde %45.5 oranında anonim şirket, Konya ilinde % 53.7 oranında ferdi mülkiyet, Edirne ilinde % 72.4 oranında anonim şirket üst sıralarda bulunmaktadır.

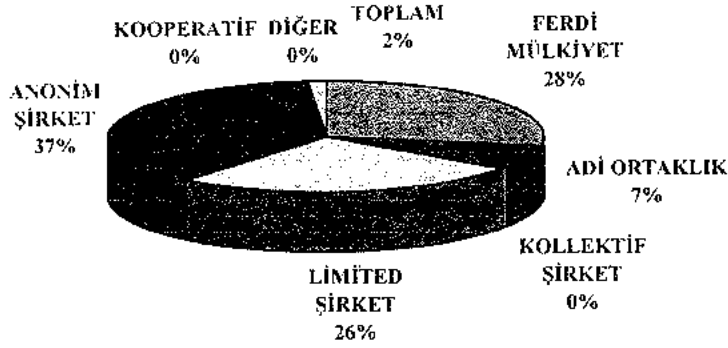
5.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
FERDİ MÜLKİYET	41	59.9	11	5.5	67	68.4	57	28.2
ADİ ORTAKLIK	2	2.8	4	2.0	21	21.4	18	8.9
KOLLEKTİF ŞİRKET	4	5.6	2	1.0	-	-	1	0.5
LİMİTED ŞİRKET	11	15.3	67	33.7	2	2.0	58	28.7
ANONİM ŞİRKET	14	19.4	110	53.3	8	8.2	65	32.2
KOOPERATİF	-	-	-	-	-	-	1	0.5
DİĞER	-	-	-	-	-	-	1	0.5

İşletmelerin hukuki yapısı sektör bazında incelendiğinde; gıda-içki alanında % 50.9 u ferdi mülkiyetin, dokuma-deri alanında % 53.3 anonim şirketin, orman ürünleri alanında % 68.4 ferdi mülkiyetin, metal eşya alanında % 32.2 anonim şirketin en fazla bulunduğu görülmektedir.

TABLO 6: İŞLETMELERİN HUKUKİ YAPILARINA GÖRE DAĞILIMI(1997 YILINDA)

6.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin 1997 yılındaki hukuki yapılarının genel dağılımı incelendiğinde; % 37 sinin anonim, % 28 inin ferdi mülkiyet, % 26 sının limited şirket, % 7 sinin adi ortaklık olduğu görülmektedir.

6.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
FERDİ MÜLKİYET	13	9.8	29	28.7	123	53.7	-	-	-	-
ADİ ORTAKLIK	3	2.3	5	5.0	30	13.1	1	33.3	-	-
KOLLEKTİF ŞİRKET	-	-	-	-	1	0.4	-	-	1	0.8
LİMİTED ŞİRKET	59	44.7	15	14.9	52	22.7	-	-	27	22.0
ANONİM ŞİRKET	51	38.6	49	48.5	21	9.2	2	66.7	94	76.4
KOOPERATİF	-	-	2	2.0	-	-	-	-	-	-
DİĞER	-	-	1	1.0	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	6	4.5			2	0.9	-	-	1	0.8

İşletmelerin hukuki yapıları (1997 yılında) il bazında incelendiğinde; Denizli ilinde % 44.7 oranında limited şirket, Antep ilinde % 48.5 oranında anonim şirket, Konya ilinde % 53.7 oranında ferdi mülkiyet, Edirne ilinde % 76.4 oranında anonim şirketin en fazla bulunduğu görülmektedir.

6.3.Sektörlerdeki Dağılım:

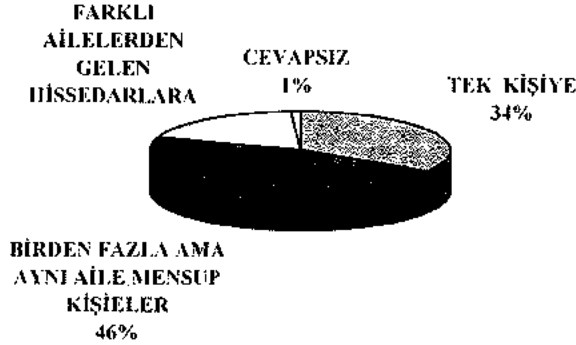
	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
FERDİ MÜLKİYET	41	56.9	5	2.5	67	68.4	48	23.8
ADİ ORTAKLIK	1	1.4	3	1.5	19	19.4	16	7.9
KOLLEKTİF ŞİRKET	1	1.4	-	-	1	1.0	-	-
LIMITED ŞİRKET	12	16.7	72	36.2	3	3.1	63	31.2
ANONİM ŞİRKET	17	23.6	114	57.3	8	8.2	71	35.1
KOOPERATİF	-	-	-	-	-	-	2	1.0
DİĞER	-	-	-	-	-	-	1	0.5
CEVAPSIZ	-	-	5	2.5	-	-	1	0.5

İşletmelerin hukuki yapıları (1997 yılında) sektör bazında incelendiğinde; gıda-içki alanında % 56.9 ferdi mülkiyetin, dokuma-deri alanında % 57.3 anonim şirketin, orman ürünleri alanında % 68.4 ferdi mülkiyetin, metal eşya alanında % 35.1 anonim şirketin en fazla oranda bulunduğu görülmektedir.

Kuruluş yıllarındaki hukuki yapılarının dağılımı ile 1997 yılındaki hukuki yapıları il ve sektör bazında karşılaştırıldığında aynı paralelliği korudukları görülmektedir.

TABLO 7: İŞLETMELERİN MÜLKİYET DURUMLARINA GÖRE DAĞILIMLARI:

7.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin mülkiyet dağılımları genel olarak incelendiğinde; % 46 sının mülkiyeti birden fazla kişiye ait, ama aynı aileye mensup kişiler, % 34 ünün mülkiyeti tek kişiye ait, % 19 unun mülkiyeti farklı ailelerden gelen hissedarlara ait olduğu görülmektedir.

7.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
TEK KİŞİYE	17	12.9	36	35.6	128	55.9	1	33.3	19	15.4
BİRDEN FAZLA AMA AYNI AİLEYE MENSUP KİŞİLER	88	66.7	55	54.5	77	33.6	1	33.3	50	40.7
FARKLI AİLELERDEN GELEN HİSSEDARLARA	26	19.7	10	9.9	21	9.2	1	33.3	52	42.3
CEVAPSIZ	1	0.8	-	-	3	1.3	-	-	2	1.6

İşletmelerin mülkiyet dağılımları il bazında incelendiğinde; Denizli ilinde % 66.7 ve Antep ilinde % 54.5 inin mülkiyeti birden fazla ama aynı aileye mensup kişilere, Konya ilinde % 55.9 unun mülkiyeti tek kişiye, Edirne ilinde % 42.3 ünün mülkiyeti farklı ailelerden gelen kişilere en fazla oranda ait olduğu görülmektedir.

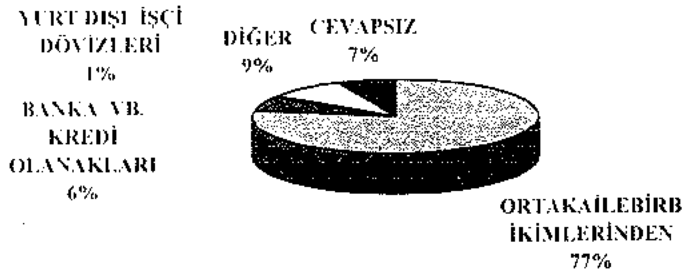
7.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
TEK KİŞİYE	38	52.8	23	11.6	69	70.4	68	33.7
BİRDEN FAZLA AMA AYNI AİLEYE MENSUP KİŞİLER	27	37.5	132	66.3	17	17.3	90	44.6
FARKLI AİLELERDEN GELEN HİSSEDARLARA	7	9.7	43	21.6	12	12.2	42	20.8
CEVAPSIZ	-	-	1	0.5	-	-	2	1.0

İşletmelerin mülkiyet dağılımları sektör bazında incelendiğinde; gıda-içki alanında en fazla olarak %52.8 i ile orman ürünleri alanında % 70.4 ünün tek kişiye ait olduğu, dokuma-deri alanında % 66.3 ü ile metal eşya alanında % 44.6 sının mülkiyetinin birden fazla ama aynı aileye mensup kişilere ait olduğu görülmektedir.

TABLO 8: İŞLETMELERİN SERMAYESİNİN KÖKENLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

8.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin sermayesinin kökenlerinin dağılımı genel olarak incelendiğinde; % 77 sinin ortak aile birikimlerinden , % 6 sının banka vb. kredi olanaklarından, % 1 inin yurt dışı işçi dövizlerinden, % 9 unun açıklamadıkları diğer kaynaklardan oluştuğu görülmektedir.

8.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ORTAKAİLEBİRİKİMLERİNDEN	103	78.0	94	93.1	174	76.0	3	100	85	69.1
BANKA VB. KREDİ OLANAKLARI	9	6.8	4	4.0	14	6.1	-	-	7	5.7
YURT DIŞI İŞÇİ DÖVİZLERİ	2	1.5	-	-	1	0.4	-	-	1	0.8
DİĞER	10	7.6	3	3.0	33	14.4	-	-	6	4.9
CEVAPSIZ	8	6.1	-	-	7	3.1	-	-	24	19.5

Sermayenin kökenlerinin dağılımına il bazında baktığımızda ; Denizli ilinde %78 i, Antep ilinde %93.1 i, Konya ilinde %76 sı, Edirne ilinde %69.1 i, en fazla olarak ortak aile birikimlerinden oluştuğu görülmektedir

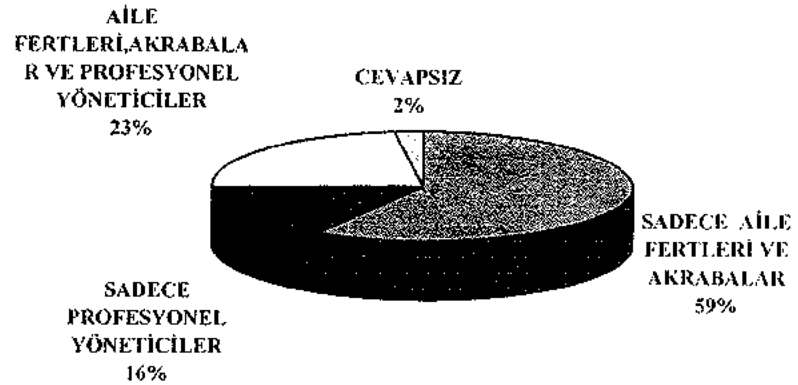
8.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ORTAKAİLEBİRİKİMLERİNDEN	51	70.8	158	79.4	77	78.6	162	80.2
BANKA VB. KREDİ OLANAKLARI	5	6.09	18	9.0	4	4.1	7	3.5
YURT DIŞI İŞÇİ DÖVİZLERİ	-	-	1	0.5	2	2.0	1	0.5
DİĞER	14	19.4	7	3.5	15	15.3	14	6.9
CEVAPSIZ	2	2.8	15	7.5	-	-	18	8.9

Bu dağılım sektör bazında incelediğinde; gıda-içki alanında %70.8 i, dokuma-deri alanında %78.6 sı, metal eşya alanında %80.2 sinin en fazla olarak ortak aile birikimlerinden oluştuğu görülmektedir.

TABLO 9: İŞLETMELERİN YÖNETİM YAPILARINA GÖRE DAĞILIMI:

9.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin yönetim yapılarına göre genel dağılımı incelendiğinde; % 59 unun sadece aile fertleri ve akrabalar, % 23 ünün aile fertleri, akrabalar ve profesyonel yöneticiler, % 16 sının profesyonel yöneticiler tarafından yönetildiği görülmektedir.

9.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
SADECE AİLE FERTLERİ VE AKRABALAR	69	52.3	69	68.3	171	74.7	1	33.3	34	27.6
SADECE PROFESYONEL YÖNETİCİLER	10	7.6	3	3.0	39	17.0	-	-	43	35.0
AİLE FERTLERİ,AKRABALAR VE PROFESYONEL YÖNETİCİLER	50	37.9	28	27.7	13	5.7	2	66.7	43	35.0
CEVAPSIZ	3	2.3	1	1.0	6	2.6	-	-	3	2.4

İşletmelerin yönetim yapıları il bazında incelendiğinde; Denizli ilinde % 52.3 ü, Antep ilinde % 68.3 ü, Konya ilinde % 74.7 oranında en fazla olarak sadece aile fertleri ve akrabalar, Edirne ilinde % 35 profesyonel yöneticiler, % 35 aile fertleri akrabalar ve profesyonel yöneticiler tarafından yönetilmektedir.

9.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METEAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
SADECE AİLE FERTLERİ VE AKRABALAR	56	77.8	96	48.2	65	66.3	121	59.9
SADECE PROFESYONEL YÖNETİCİLER	4	5.6	26	13.1	28	28.6	35	17.3
AİLE FERTLERİ,AKRABALAR VE PROFESYONEL YÖNETİCİLER	12	16.7	74	37.2	4	4.1	40	19.8
CEVAPSIZ	-	-	3	1.5	1	1.0	6	3.0

İşletmelerin yönetim yapıları sektörel bazda incelendiğinde; gıda-içki alanında % 77.8 i, dokuma-deri alanının % 48.2 si, orman ürünleri alanının % 66.3 ü, metal eşya alanının % 59.9 u, sadece aile fertleri ve akrabalar tarafından yönetilmektedir.

TABLO 10: İŞLETMELERİNİN ŞUBE VEYA TEMSİLCİLİKLERİNİN DAĞILIMI:

10.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YOK	111	84.1	85	84.2	215	93.9	3	100	61	49.6
ŞUBE SAYISI	21	15.9	15	15.8	14	6.1	-	-	62	51.4
BOŞ										

Araştırma kapsamına giren işletmelerin şube ve temsilciliklerinin bulunup bulunmadığı il bazında incelendiğinde; Denizli ilinde %84.1 inin olmadığı % 15.9 unun bulunduğu, Antep ilinde% 84.2 sinin olmadığı % 15.8 inin bulunduğu, Konya ilinde % 93.9

unun olmadığı % 6.1 inin bulunduğu, Edirne ilinde % 49.6 sının olmadığı % 51.4 ünün bulunduğu görülmektedir.

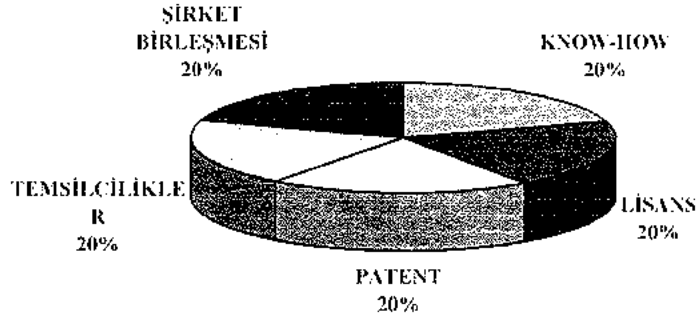
10.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YOK	62	86.1	146	73.4	95	96.9	159	78.7
ŞUBE SAYISI	17	13.9	95	26.6	5	3.0	136	21.3
TOPLAM								

Sektör bazında; gıda-içki alanında % 86.1 inin, dokuma-deri alanında % 73.4 ünün, orman ürünleri alanında % 96.9 sının, metal eşya alanında % 78.7 sinin şube ve temsilciliklerinin bulunmadıkları görülmektedir.

TABLO 11: İŞLETMELERİN YURT İÇİ VE YURT DIŞI KURULUŞLARLA KURDUĞU ORTAKLIKLARIN BİÇİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

11.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin genel olarak % 20 si patent, % 20 si temsilcilikler, % 20 si know-how, % 20 si lisans, % 20 si şirket birleşmesi biçiminde, yurtiçi ve yurtdışı kuruluşlarla ortaklık kurmaktadır. İl ve sektör bazında incelediğinde geneli yansıtmamaktadır.

11.2.İllerdeki Dağılım:

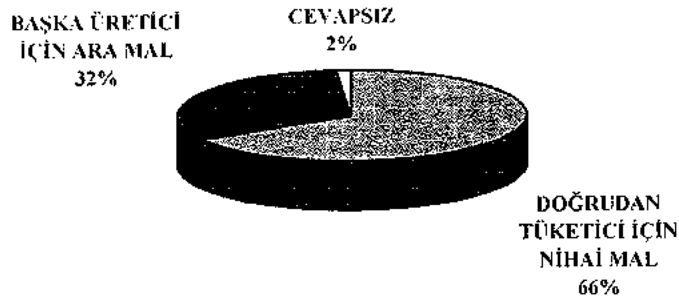
	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	YOK	VAR	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%
KNOW-HOW	131/99.2	1/0.8	101/100	-/-	228/99.6	1/0.4	3/100	-	121/98.4	2/1.6
LİSANS	132/100	-/-	100/99.0	1/1.0	228/99.6	1/0.4	3/100	-	118/95.9	5/4.1
PATENT	132/100	-/-	100/99.0	1/1.0	229/100	-/-	3/100	-	-	-
TEMSİLCİLİKLER	127/96.2	5/3.8	99/98.0	2/2.0	224/97.8	5/2.2	3/100	-	121/98.4	2/1.6
ŞİRKET BİRLEŞMESİ	128/97	4/3.0	101/100	-/-	228/99.6	1/0.4	3/100	-	117/95.1	6/4.9
CEVAPSIZ										

11.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	YOK	VAR	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%	FR./%
KNOW-HOW	71/98.6	1/1.4	197/99.0	2/1.0	98/100.0	--	201/99.5	1/0.5
LİSANS	71/98.6	1/1.4	197/99.0	2/1.0	98/100.0		198/98.0	4/2.0
PATENT	70/97.2	2/2.8	194/97.5	5/2.5	97/99.0	1/1.0	199/98.5	3/1.5
TEMSİLCİLİKLER	71/98.6	1/1.4	193/97.0	6/3.0	99/100.0	--	196/97.0	6/3.0
ŞİRKET BİRLEŞMESİ	72/100.0	--	196/98.5	3/1.5	97/99.0	1/1.0	196/97.0	6/3.0
CEVAPSIZ								

TABLO 12: İŞLETMELERİN ÜRETTİKLERİ ÜRÜNLERİN DAĞILIMI:

12.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin ürettikleri ürünlerin genel dağılımı incelendiğinde; % 66 sının doğrudan tüketici için nihai mal, % 32 sinin başka üretici için ara mal ürettiği görülmektedir.

12.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DOĞRUDAN TÜKETİCİ İÇİN NİHAİ MAL	68	51.5	67	66.3	183	79.9	2	66.7	73	59.3
BAŞKA ÜRETİCİ İÇİN ARA MAL	61	46.2	34	33.7	40	17.5	1	33.3	50	40.7
CEVAPSIZ	3	2.3	-	-	6	2.6	-	-	-	-

İl bazındaki dağılım incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin % 51.5 i doğrudan tüketici için nihai mal, % 46.2 si başka üretici için ara mal, Antep ilindeki işletmelerin % 66.3 ü doğrudan tüketici için nihai ürün, % 33.7 si başka üretici için ara mal, Konya ilindeki işletmelerin % 79.9 u doğrudan tüketici için nihai ürün, % 17.5 başka üretici için ara mal, Edirne ilindeki işletmelerin % 59.3 ü doğrudan tüketici için nihai ürün, % 40.7 si başka üreticiler için ara mal üretmektedirler.

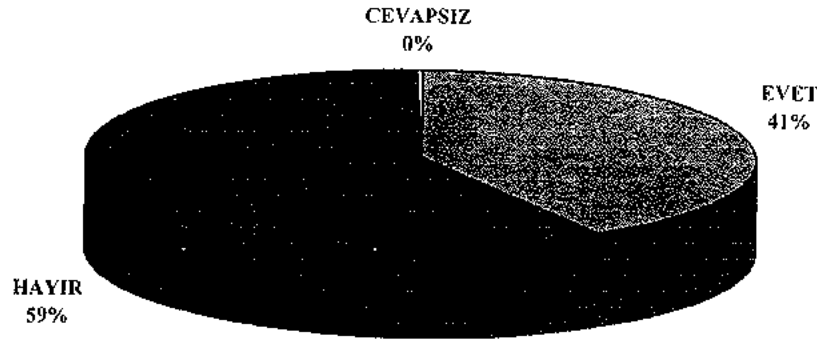
12.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DOĞRUDAN TÜKETİCİ İÇİN NİHAİ MAL	65	90.3	102	51.3	91	92.9	123	60.9
BAŞKA ÜRETİCİ İÇİN ARA MAL	5	6.9	95	47.7	7	7.1	76	37.6
CEVAPSIZ	2	2.8	2	1.0	-	-	3	1.5

Sektörel bazdaki dağılım incelendiğinde; gıda-içki alanında % 90.3 doğrudan tüketici için nihai mal, % 6.9 u başka üretici için ara mal, dokuma-deri alanında % 51.3 ü doğrudan tüketici için nihai mal, % 47.7 si başka üretici için ara mal, orman ürünleri alanında % 92.9 u doğrudan tüketici için nihai mal % 7.1 i başka üretici için ara mal, metal eşya alanında % 60.9 u doğrudan tüketici için nihai mal, 5 37.6 si başka üretici ara mal üretmektedir.

TABLO 13: İŞLETMELERİN FASON ÜRETİM YAPMA DURUMLARININ DAĞILIMI:

13.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin fason üretim durumlarını genel olarak incelendiğinde; % 59 unun fason üretim yapmamakta, % 41 inin fason üretim yapmakta oldukları görülmektedir.

13.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	74	56.1	39	38.6	37	16.2	1	33.3	49	39.8
HAYIR	57	43.2	62	61.4	192	83.8	2	66.7	74	60.2
CEVAPSIZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Fason üretimin il bazındaki dağılımı incelediğinde; Denizli ilindeki işletmelerin % 56.1 inin fason üretim yaptığı, % 43.2 sinin yapmadığı, Antep ilindeki işletmelerin % 61.4 ünün fason üretim yapmadığı % 38.6 sinin yaptığı, Konya ilindeki işletmelerin % 83.8 inin fason üretim yapmadıkları % 16.2 sinin yaptığı, Edirne ilindeki işletmelerin % 60.2 sinin fason üretim yapmadıkları % 39.8 inin yaptıkları görülmektedir.

13.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	5	6.9	114	57.3	10	10.2	1	0.5
HAYIR	67	93.1	85	42.7	88	89.8	68	33.7
CEVAPSIZ	-	-	-	-	-	-	133	65.8

Fason üretimin sektörel bazda dağılımı incelediğinde; gıda-içki alanında % 93.1 inin fason üretim yapmadığı % 6.9 unun yaptığı, dokuma-deri alanında % 57.3 ünün fason üretim yaptığı, %42.7'sinin yapmadığı orman ürünleri alanında %89.8'inin fason üretim yapmadığı %10.2'sinin yaptığı, metal eşya alanında %33.7'sinin fason üretim yapmadığı %66'sının bu soruya cevap vermediği görülmektedir.

TABLO 14: FASON ÜRETİM YAPAN İŞLETMELERİN KİMLERE YAPMA DURUMLARININ DAĞILIMI:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin fason üretim yapanların kimlere fason üretim yaptıkları genel olarak incelendiğinde; %66'sının bu soruya cevap vermediği %23'ünün yurtiçi işletmelere, %11'inin yurtdışı işletmeler için üretim yaptıkları görülmektedir.

14.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YURTDIŞI İŞLETMELER İÇİN	24	18.2	5	5.0	6	2.6	-	-	28	22.8
YURT İÇİ İŞLETMELER İÇİN	50	37.9	31	30.7	29	12.7	1	33.3	21	17.1
CEVAPSIZ	57	43.2	65	64.4	194	84.7	2	66.7	74	60.2

İl bazında dağılım incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %37.9'u yurtiçi işletmeler için %18.2'si yurtdışı işletmeler için, Antep ilindeki işletmelerin %30.7'si yurtiçi işletmeler için %5'i yurtdışı işletmeler için, Konya ilindeki işletmelerin %12.7'sinin yurtiçi

işletmeler için % 2.6'sının yurtdışı işletmeler için, Edirne ilindeki işletmelerin %22.8'inin yurtdışı işletmeler için %17.1'inin yurtiçi işletmeler için üretim yapmakta olduğu gör÷lmektedir.

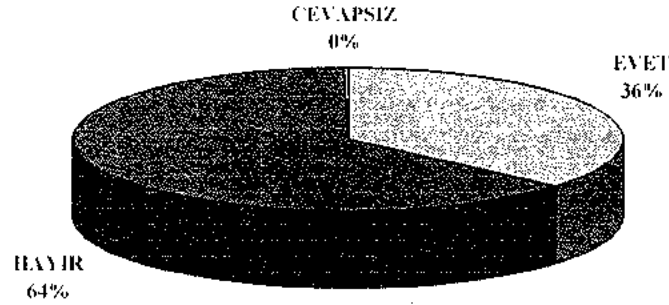
14.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YURTDIŞI İŞLETMELER İÇİN	1	1.4	39	19.6	2	2.0	19	9.4
YURT İÇİ İŞLETMELER İÇİN	4	5.6	74	37.2	7	7.1	46	22.8
CEVAPSIZ	67	93.1	85	42.7	89	90.8	137	67.8

Sektördeki dağılım incelendiğinde; gıda-içki alanında %5.6'sının, dokuma-deri alanında %37.2'sinin, orman ürünleri alanında %7.1'inin, metal eşya alanında %22.8'inin yurtiçi işletmeler için üretim yaptıkları gör÷lmektedir. Bu soruya cevap vermeyen işletmeler çoğunluktur.

TABLO 15: İŞLETMELERİN FASON ÜRETİM YAPTIRMA DURUMLARININ DAĞILIMI:

15.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin fason üretim yaptırma durumlarının genel dağılımı incelendiğinde; %64 fason üretim yaptırmadıkları %36'sının fason üretim yaptırdıkları gör÷lmektedir.

15.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	56	42.4	39	38.6	75	32.8	-	-	43	35.0
HAYIR	74	56.1	62	61.4	154	67.2	3	100	80	65.0
CEVAPSIZ										

İl bazında fason üretim yaptıran işletmeler dağılımı incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %56.1 'inin fason üretim yaptırmadıkları %42.4'ünün yaptırdığı, Antep ilindeki işletmelerin %61.4'ünün fason üretim yaptırmadıkları %38.6'sının yaptırdığı, Konya ilindeki işletmelerin %67.2'sinin fason üretim yaptırmadıkları %32.8'inin yaptırdığı, Edirne ilindeki işletmelerin %65'inin fason üretim yaptırmadığı %35'inin yaptırdığı görülmektedir.

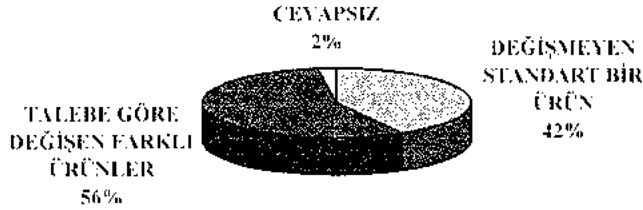
15.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EYET	11	15.3	79	39.7	33	33.7	83	41.1
HAYIR	61	84.7	120	60.3	65	66.3	118	58.4
CEVAPSIZ	----		--		----		1	0.5

Sektör bazında fason üretim yaptıran işletmelerin dağılımı incelendiğinde; gıda-içki alanında %84.7 fason üretim yaptırmıyor %15.3 yapıyor, dokuma-deri alanında %60.3 fason üretim yaptırmıyor %39.7 yapıyor, orman ürünleri alanında %66.3 fason üretim yaptırmıyor %33.7'si yapıyor, metal eşya alanında %58.4'ü fason üretim yaptırmıyor %41.1'inin yapıyor olduğu görülmektedir.

TABLO 16: İŞLETMELERİN ÜRETTİKLERİ ÜRÜNLERİN NİTELİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

16.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin ürettikleri ürünlerin niteliklerinin genel dağılımı incelendiğinde; %56'sının talebe göre değişen farklı ürünler ürettiği, %42'sinin değişmeyen standart bir ürün ürettiği görülmektedir.

16.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DEĞİŞMEYEN STANDART BİR ÜRÜN	18	13.6	44	43.6	130	56.8	1	33.3	54	43.9
TALEBE GÖRE DEĞİŞEN FARKLI ÜRÜNLER	109	82.6	56	55.4	94	41.0	2	66.7	67	54.5
CEVAPSIZ	5	3.8	1	1.0	5	2.0	-		-	

Dağılım il bazında incelendiğinde;Denizli ilindeki işletmelerin %82.6'sının talebe göre değişen farklı ürün ürettiği, Antep ilindeki işletmelerin %55.4'ünün talebe göre değişen farklı ürünler ürettiği %43.6'sının değişmeyen standart ürün ürettiği, Konya ilindeki işletmelerin %56.8'inin değişmeyen standart ürün ürettiği % 41'inin talebe göre farklı ürünler ürettiği, Edirne ilindeki işletmelerin %54.5'inin talebe göre değişen ürün ürettiği %43.9'unun değişmeyen standart ürün ürettiği görülmektedir.

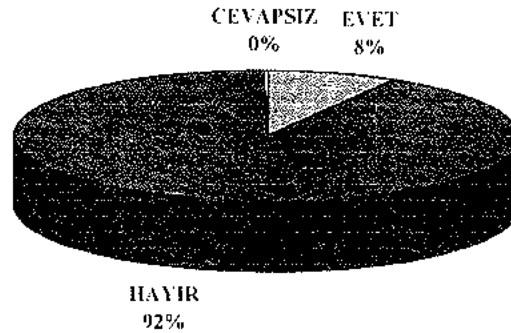
16.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DEĞİŞMEYEN STANDART BİR ÜRÜN	51	70.8	56	28.1	45	45.9	87	43.1
TALEBE GÖRE DEĞİŞEN FARKLI ÜRÜNLER	18	25.0	138	69.3	53	54.1	112	55.4
CEVAPSIZ	3	4.2	5	2.5	-	-	3	1.5

Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; gıda-ıçki alanında %70.8 değişmeyen standart ürün üretildiği, dokuma-deri alanında %69.3 orman ürünleri alanında %54.1 metal eşya alanında %55.4 oranında en fazla talebe göre değişen farklı ürünler üretildiği görülmektedir.

TABLO 17: İŞLETMELERİN ISO KALİTE BELGESİNE SAHİP OLMA DURUMLARININ DAĞILIMI:

17.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin ISO kalite belgesine sahip olma durumlarının genel dağılımı incelendiğinde; %92'sinin sahip olmadığı 58'inin sahip olduğu görülmektedir.

17.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	3	2.3	18	17.8	6	2.6	1	33.3	21	17.1
HAYIR	129	97.7	83	82.2	222	96.9	2	66.7	101	82.9
CEVAPSIZ										

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli, Antep, Konya, Edirne illerindeki işletmelerin yaklaşık %85 oranında ISO kalite belgesine sahip olmadıkları görülmektedir.

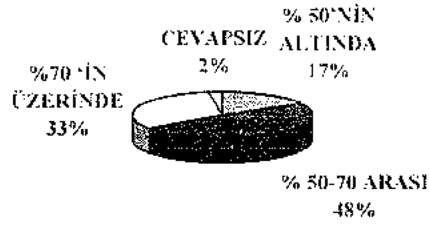
17.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EYET	6	8.3	24	21.1	3	3.1	16	7.9
HAYIR	66	91.7	175	87.9	95	96.9	186	92.1
CEVAPSIZ								

Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; gıda-içki, dokuma-deri, orman ürünleri metal eşya alanlarındaki işletmelerin yaklaşık %92'sinin ISO kalite belgesine sahip oldukları görülmektedir.

TABLO 18: İŞLETMELERİN KAPASİTE KULLANIM ORANLARININ DAĞILIMI(SON FAALİYET DURUMUNA GÖRE):

18.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin kapasite kullanım oranlarının genel dağılımı incelendiğinde; %48'inin 50-70 arası, %33'ünün %70'in üzerinde, %17'sinin %50'nin altında olduğu görülmektedir.

18.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
%50'İN ALTINDA	17	12.9	30	29.7	39	17	-	-	15	12.2
%50-70 ARASI	52	39.4	37	36.6	135	59	1	33.3	55	44.7
%70'İN ÜZERİNDE	60	45.5	33	32.7	48	21	2	66.7	50	40.7
CEVAPSIZ	3	2.3	1	1.0	7	3.1	-	-	3	2.4

Kapasite kullanım oranları il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin; %45.5'inin %70'in üzerinde, %39.4, %50-70 arasında, %12.9'u %50'nin altında. Antep ilindeki işletmelerin; %36.6'sının %50-70 arasında, %32.7'sinin %70'in üzerinde, %29.7'nin %50'nin altında. Konya ilindeki işletmelerin; %59'u %50-70 arasında, %21'i %70'in üzerinde, %17'si %50'nin altında. Edirne ilindeki işletmelerin; %40.7'si %70'in üzerinde, %12.2.'si %50'nin altında olduğu görülmektedir.

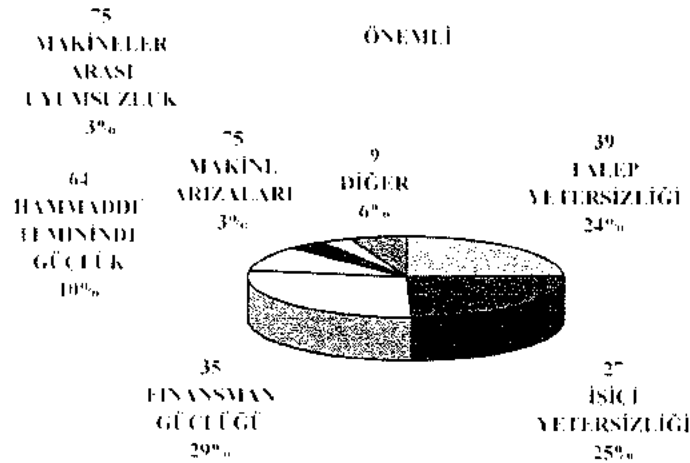
18.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
% 50'NİN ALTINDA	21	29.2	19	9.5	24	24.5	35	17.3
% 50-70 ARASI	37	51.4	76	38.2	41	41.8	118	58.4
% 70'İN ÜZERİNDE	11	15.3	99	49.7	33	33.7	45	22.3
CEVAPSIZ								

Kapasite kullanım oranları sektör bazında incelendiğinde: Gıda-ıçki alanında %51.4 %50-70 arısında %29.2'sinin %50'nin altında, %15.3'ünün %70'in üzerinde. Dokuma-deri alanında: %49.7'sinin %70'in üzerinde, %38.2'sinin %50-70 arasında, %9.5'nun %50'nin altında. Orman ürünleri alanında; %41.8'nin %50-70 arasında, %33.7'sinin %70'in üzerinde, %24.5, %50'nin altında. Metal eşya alanında; %58.4'ünün %50-70 arasında, %22.3'ünün %70'in üzerinde, %17.3'ünün %50'nin altında olduğu görülmektedir.

TABLO 19: İŞLETMELERİN DÜŞÜK KAPASİTE İLE ÇALIŞMA NEDENLERİNİN ÖNEM SIRASINA GÖRE DAĞILIMI:

19.1.Genel Dağılım:

Önemli olma durumuna göre genel dağılım incelendiğinde; %29'u finansman güçlüğü, %25'i işçi yetersizliği, %24'ünün talep yetersizliği, %10'nun hammadde temininde güçlük, %3'nün makine arızaları, %3'nün makineler arası uyumsuzluk %16'sının diğer nedenlerden olduğu görülmektedir.

19.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR./%	FR.%	FR%	FR.%	FR.%
TALEP YETERSİZLİĞİ	7/5.3	21/20.8	23/10.0	-/-	5/4.1
İŞÇİ YETERSİZLİĞİ	15/11.4	15/14.9	30/13.1	-/-	-/-
FINANSMAN GÜÇLÜĞÜ	10/7.6	22/21.8	32/14.0	-/-	2/1.6
HAMMADDE TEMİNİNDE%33'ünü GÜÇLÜK	6/4.5	5/5.0	11/4.8	-/-	2/1.6
MAKİNE ARIZALARI	2/1.6	2/2.0	3/1.3	-/-	1/0.8
MAKİNELER ARASI UYUMSUZLUK	2/1.5	2/2.0	3/1.3	-/-	1/0.8
DİĞER	5/3.8	2/2.0	4/1.7	1/33.3	2/1.6
CEVAPSIZ					

19.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR./ %	FR./%	FR/%	FR./%
TALEP YETERSİZLİĞİ	18/25.0	11/5.5	17/17.3	21/10.4
İŞÇİ YETERSİZLİĞİ	9/12.5	13/6.5	27/27.5	15/7.5
FINANSMAN GÜÇLÜĞÜ	14/19.4	12/6.0	24/24.5	22/10.9
HAMMADDE TEMİNİNDE GÜÇLÜK	5/7.0	8/4.0	9/9.2	6/3.0
MAKİNE ARIZALARI	2/2.8	5/2.5	3/3.0	6/3.0
MAKİNELER ARASI UYUMSUZLUK	-	3/105	4/4.0	3/3.5
DİĞER	2/2.8	3/1.5	1/1.0	8/4.0
CEVAPSIZ				

Düşük kapasite ile çalışma nedenlerinin önem sırasına göre sektör bazında dağılımı incelendiğinde; Gıda-ıçki alanında önemsiz olma durumuna göre, %24 makine uyumsuzluğu, önemli olma durumuna göre %25 talep yetersizliği olduğu fikri olmayanlar bütün nedenler için oran %74 civarında olduğu görülmektedir. Dokuma-deri alanında önemsiz olma durumuna göre %5 makineler arası uyumsuzluk önemli olma durumuna göre %6.5 işçi yetersizliği olduğu fikri olmayanlar bütün nedenler için oranı yaklaşık %92 civarında olduğu görülmektedir.Orman ürünleri alanında önemsiz olma durumuna göre, %23.4 makine arızaları, makineler arası uyumsuzluk önemli olma durumuna göre %27.5 işçi yetersizliği olduğu fikri olmayanlar bütün nedenler için oranı %72 civarında olduğu

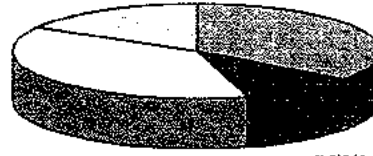
görülmektedir. Metal eşya alanında, önemsiz olma durumuna göre %9.9. makinaları arası uyumsuzluk, önemli olma durumuna göre %10.9 finansman güçlüğü olduğu. Fikri olmayanlar bütün nedenler için oranı %87 civarında olduğu görülmektedir.

TABLO 20: İŞLETMELERİN BU YÖREDE KURULMASININ NEDENLERİNİN DAĞILIMI:

20.1.Genel Dağılım:

ÜRETİM GİRDİLERİ VE PAZAR OLANAKLARI AÇISINDAN YÖRENİN SAĞLANMIŞ OLDUĞU OLANAKLAR
17%

YEREL YÖNETİMİN BÖLGEYE SAĞLADIĞI OLANAKLAR
35%

YÖREDE AYNI FAALİYET UZUN SÜREDEN BU YANA YAPILIYOR OLMASI VE ÇOK SAYIDA BENZER İŞLETMENİN

DEVLETİN SAĞLADIĞI OLANAKLAR
10%

Araştırma kapsamına giren işletmelerin bulunduğu yörede kurulma nedenlerinin genel dağılımı incelendiğinde; %38 yörede aynı faaliyetin uzun süreden bu yana yapılıyor olması ve çok sayıda benzer işletmenin var olması, %35 yerel yönetimin bölgeye sağladığı olanaklar, %17 üretim giderleri ve Pazar olanakları açısından yörenin sağlanmış olduğu olanaklar, %19 devletin sağladığı olanaklar olduğu görülmektedir.

20.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ EVET	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR.1%	FR.1%	FR.1%	FR.1%
YEREL YÖNETİMİN BÖLGEYE SAĞLADIĞI OLANAKLAR	46/34.8	29/28.7	73/31.9	-/-	70/56.9
DEVLETİN SAĞLADIĞI OLANAKLAR	5/3.8	12/11.9	2/0.9	1/33.3	43/35.0
YÖREDE AYNI FAALİYET UZUN SÜREDEN BU YANA YAPILIYOR OLMASI VE ÇOK SAYIDA BENZER İŞLETMENİN BULUNMASI	53/40.2	35/34.7	120/52.4	1/33.3	24/19.5
ÜRETİM GİRDİLERİ VE PAZAR OLANAKLARI AÇISINDAN YÖRENİN SAĞLANMIŞ OLDUĞU OLANAKLAR	32/24.2	35/34.7	15/6.6	1/33.3	19/15.4
CEVAPSİZ	-	-	-	-	-

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %40.2'si Antep ilindeki işletmelerin %34.7'si, Konya ilindeki işletmelerin 52.4'ünün yörede aynı faaliyetin uzun süreden bu yana yapıyor olması ve çok sayıda benzer işletmenin bulunması olduğu. Antep ilinde ayrıca %34.7 ile üretim girdileri ve Pazar olanakları açısından yörenin sağlamış olduğu olanaklar olduğu, Edirne ilindeki işletmelerin, %35'nin devletin sağladığı olanaklar olduğu görülmektedir.

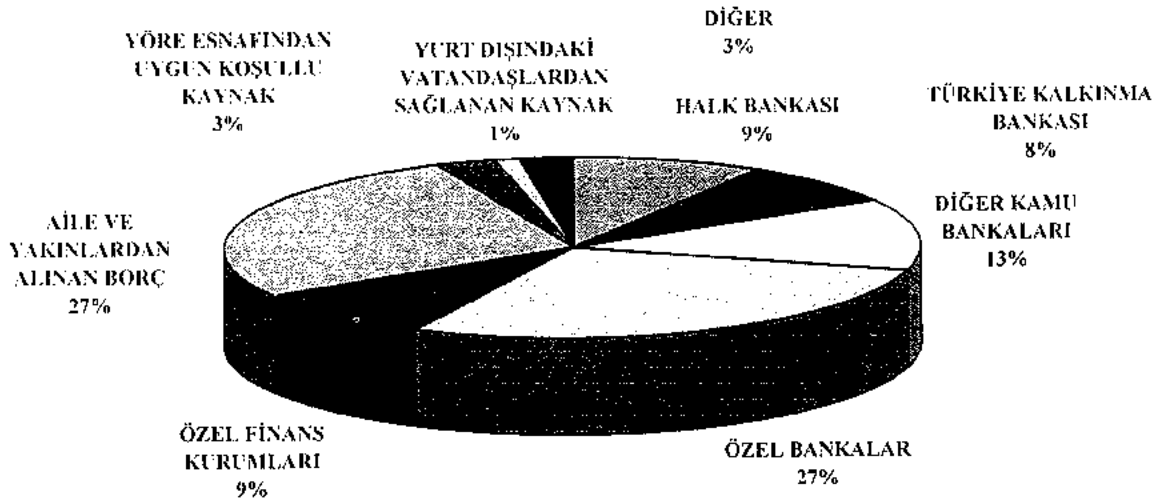
20.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI EVET	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR. %	FR.1%	FR.1%	FR.1%
YEREL YÖNETİMİN BÖLGEYE SAĞLADIĞI OLANAKLAR	29/40.3	75/37.3	73/74.5	53/26.2
DEVLETİN SAĞLADIĞI OLANAKLAR	4 /5.6	30/15.1	7/7.1	17/8.4
YÖREDE AYNI FAALİYET UZUN SÜREDEN BU YANA YAPILYOR OLMASI VE ÇOK SAYIDA BENZER İŞLETMENİN BULUNMASI	12/16.7	43/21.6	7/7.1	38/18.8
ÜRETİM GİRDİLERİ VE PAZAR OLANAKLARI AÇISINDAN YÖRENİN SAĞLANMIŞ OLDUĞU OLANAKLAR	31 /43.1	84/42.2	11/11.2	85/42.1
CEVAPSIZ				

Dağılım sektör bazında incelendiğinde; Gıda-İçki alanında %43.1'nin, Dokuma-deri alanında %42.2'nin, Metal eşya alanında %42.1'nin üretim girdileri ve Pazar olanakları açısından yasanın sağlamış olduğu olanaklar olduğu, Orman ürünleri alanında, %74.5 yerel yönetimin bölgeye sağladığı olanaklar olduğu görülmektedir.

TABLO 21:İŞLETMELERİN KULLANDIKLARI KREDİ KAYNAKLARININ DAĞILIMI:

21.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin finans kaynaklarının genel dağılımı incelendiğinde; %27'i özel bankalar, %27'i aile ve yakınlarından alınan borç, %13 Türkiye Kalkınma Bankası, %9 Halk Bankası, %9'u Özel Finans kurumları

21.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
HALK BANKASI	17	12.9	9	8.9	4	1.7	1	33.3	4	3.3
TÜRKİYE KALKINMA BANKASI	4	3.0	19	18.8	2	0.9	-	-	-	-
DİĞER KAMU BANKALARI	12	9.1	12	11.9	13	5.7	-	-	11	8.9
ÖZEL BANKALAR	55	41.7	15	14.9	12	5.2	1	33.3	23	18.7
ÖZEL FİNANS KURUMLARI	9	6.8	2	2.0	18	7.9	-	-	4	3.3
AİLE VE YAKINLARDAN ALINAN BORÇ	11	8.3	4	4.0	81	35.4	-	-	7	5.7
YÖRE ESNAFINDAN UYGUN KOŞULLU KAYNAK	1	0.8	-	-	8	3.5	-	-	-	-
YURT DIŞINDAKİ VATANDAŞLARDAN SAĞLANAN KAYNAK	1	0.8	-	-	2	0.9	-	-	1	0.8
DİĞER	4	3.0	1	1.0	4	1.7	-	-	1	0.8
CEVAPSIZ	-	-	-	-	-	-	1	33.3	-	-

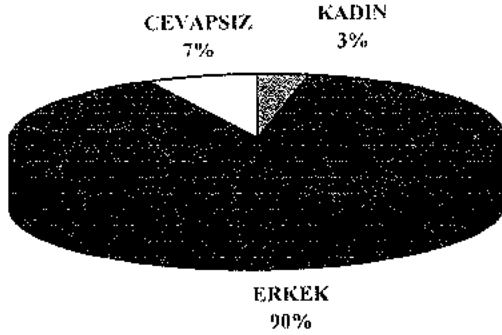
21.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN-ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
HALK BANKASI	4	5.6	14	7.0	2	2.0	13	6.4
TÜRKİYE KALKINMA BANKASI	3	4.2	20	10.1	1	1.0	4	2.0
DİĞER KAMU BANKALARI	5	6.9	24	12.1	5	5.1	11	5.4
ÖZEL BANKALAR	9	12.5	62	31.2	5	5.1	27	13.4
ÖZEL FİNANS KURUMLARI	4	5.6	10	5.0	-	-	19	9.4
AİLE VE YAKINLARDAN ALINAN BORÇ	11	15.5	11	5.5	49	50.0	29	14.4
YÖRE ESNAFINDAN UYGUN KOŞULLU KAYNAK	1	1.4	-	-	2	2.0	6	3.0
YURT DIŞINDAKİ VATANDAŞLARDAN SAĞLANAN KAYNAK	-	-	2	1.0	-	-	2	1.0
DİĞER	3	4.2	6	3.0	-	-	1	0.5
CEVAPSIZ	-	-	-	-	-	-	-	-

B.İŞVERENLERİN ÖZELLİKLERİ

TABLO 22: İŞLETME SAHİBİ VEYA HİSSEDARIN CİNSİYETLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

22.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerde, işletme sahibi veya hissedar cinsiyetine göre genel dağılım incelendiğinde; %90'nın erkek, %3'ün kadın olduğu görülmektedir.

22.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
KADIN	7	5.3	1	1.0	1	0.4	-	-	10	8.1
ERKEK	122	92.4	78	77.2	221	96.5	3	100	102	82.9
CEVAPSIZ	3	2.3	22	21.8	7	3.1	-	-	11	8.9

İllere göre dağılımı incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %92.4'nün, Antep ilindeki işletmelerin %77.2'sinin, Konya ilindeki işletmelerin %96.5'nin, Edirne ilindeki işletmelerin %82.9'nun sahip olduğu veya hissedarlarının erkek olduğu görülmektedir.

22.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
KADIN	2	2.8	11	5.5	-	-	6	3.0
ERKEK	65	90.3	167	83.9	96	98.0	185	91.6
CEVAPSIZ	5	6.9	21	10.6	2	2.0	11	5.4

Sektör bazında dağılımı incelendiğinde; Gıda-içki alanında %90.3'nün, Dokuma-deri alanında %83.9'nun, Orman ürünleri alanında %98'nin, Metal eşya alanında %91.6'sının işletme sahibi veya hissedarının erkek olduğu görülmektedir.

TABLO 23: İŞLETME SAHİBİ VEYA HİSSEDARIN YAŞLARINA GÖRE DAĞILIMI:

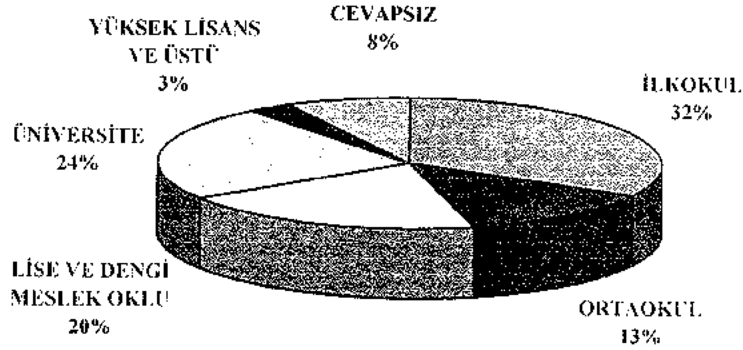
23.1.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
15-24 YAŞ ARASI	4	5.6	3	1.5	3	3.1	6	3.0
25-35 YAŞ ARASI	13	18.1	28	14.1	66	67.3	52	25.7
36-45 YAŞ ARASI	22	30.6	62	31.2	15	15.3	75	37.1
46-55 YAŞ ARASI	15	20.8	39	19.6	10	10.2	40	19.8
56-DAHA FAZLA	9	12.5	29	14.6	1	1.0	16	7.9
CEVAPSIZ	9	12.5	38	19.1	3	3.1	13	6.4

Araştırma kapsamına giren işletmelerde, işletme sahibi veya hissedarının yaşlarına göre genel dağılımı incelendiğinde; Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; Gıda-ıçki alanında %30.6, Dokuma-deri alanında %31.2, Metal eşya alanında %37.1 ile en fazla yığılmanın olduğu yaş grubu 36-45 yaş arası. Orman ürünleri alanında ise %67.3 ile 25-35 yaş grubu arası olduğu görülmektedir.

TABLO 24: İŞLETME SAHİBİ VEYA HİSSEDARIN EĞİTİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

24.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletme sahibi veya hissedarının eğitim durumları genel olarak incelendiğinde; %32 ilkokul, %24 üniversite, %20 lise ve dengi meslek okul, %13 ortaokul, %3 Yüksek Lisans ve üstü eğitim aldıkları görülmektedir.

24.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İLKOKUL	44	33.3	30	29.7	115	50.2	-	-	4	3.3
ORTAOKUL	16	12.1	4	4.0	54	23.6	-	-	2	1.6
LİSE VE DENGİ MESLEK OKLU	27	20.5	27	26.7	38	16.6	-	-	23	18.7
ÜNİVERSİTE	30	22.7	17	16.8	17	7.4	2	66.7	74	60.2
YÜKSEK LİSANS VE ÜSTÜ	6	4.5	-	-	3	1.3	1	33.3	6	4.9
CEVAPSIZ	9	6.8	23	22.8	2	0.9	-	-	14	11.4

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletme sahiplerinin, %33.3 ilkokul, %22.7 üniversite, %20.5 lise ve dengi meslek okulu olduğu ve genel dağılımdaki özelliği yansıttığı görülmektedir. Antep ilindeki işletme sahiplerinin %29.7 ilkokul, %26.7 lise ve dengi meslek okulu mezunu olduğu, Konya ilindeki işletme sahiplerinin %50.2 ilkokul, %23.6 ortaokul mezunu olduğu, Edirne ilindeki işletme sahiplerinin %60,2 ile üniversite, 18.7 ile lise ve dengi meslek okulu mezunu olduğu ve diğer illerden farklı olarak eğitimin ön plana çıktığı ve işletmelerin il bazındaki hukuksal yapısıyla paralellik taşıdığı görülmektedir.

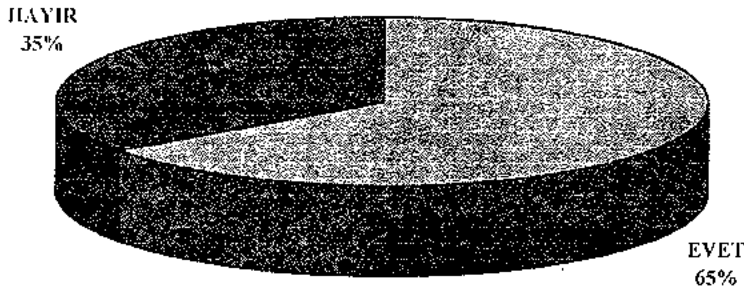
24.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ILKOKUL	31	43.1	42	43.9	43	43.9	74	36.6
ORTAOKUL	10	13.9	14	7.0	24	24.5	26	12.9
LİSE VE DENGİ MESLEK OKLU	10	13.9	37	18.6	25	25.5	40	19.8
ÜNİVERSİTE	16	22.2	68	34.2	4	4.1	48	23.8
YÜKSEK LİSANS VE ÜSTÜ	5	6.9	9	4.5	1	1.0	5	2.5
CEVAPSIZ			29	14.6	1	1.0	9	4.5

Dağılım sektör bazında incelendiğinde; Gıda-ıçki alanında; ilk sırada %43.1 ilkokul, ikinci sırada %22.2 ile üniversite mezunu olduğu, Dokuma-deri alanında; %43.9 ilkokul, %34.2 üniversite mezunu olduğu, Orman ürünleri alanında %43.9 ilkokul, %25.5 lise ve lise dengi meslek okul mezunu olduğu, Metal eşya alanında, %36.6 ilkokul %23.8 üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

TABLO 25:İŞLETME YETKİLİLERİNİN KURUCU VEYA KURUCU ORTAĞI OLMA DURUMLARIINA GÖRE DAĞILIMI:

25.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin genel dağılımı incelendiğinde; işletme yetkililerinin %65 ile kurucu veya kurucu ortağı olduğu, %35 ile kurucu olmadığı görülmektedir. Buda Tablo 9'daki işletme yönetimi yapılarının dağılımıyla paralellik göstermektedir.

25.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	80	60.6	59	58.4	211	92.1	2	66.7	30	24.4
HAYIR	52	39.4	42	41.6	18	7.9	1	33.3	93	75.6
CEVAPSIZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletme yetkililerinin %60.6'sının, Antep ilindeki işletme yetkililerinin %58.4'nün, Konya ilindeki işletme yetkililerinin %92.1'nin kurucu veya kurucu ortağı olduğu, Edirne ilindeki işletme yetkililerinin %75.6'sının kurucu veya kurucu ortağı olmadığı görülmektedir.

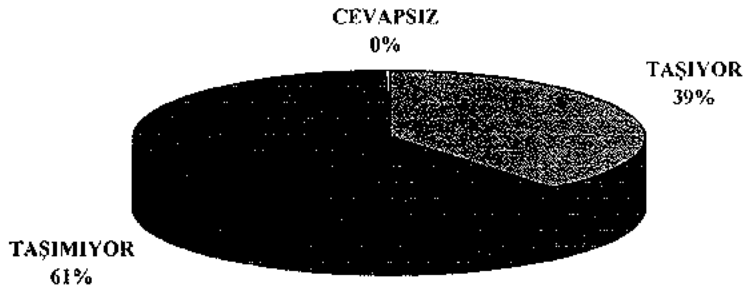
25.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	56	77.8	91	45.7	89	90.8	137	67.8
HAYIR	16	22.2	108	54.3	9	9.2	65	32.2
CEVAPSIZ	-	-	-	-	-	-	-	-

Dağılım sektör bazında incelendiğinde; Gıda-içki alanında, %77.8'nin, Orman ürünleri alanında %90.8'nin, Metal eşya alanında %67.8'nin işletme yetkililerinin, kurucu veya kurucu ortak olduğu. Dokuma-deri alanında %54.3'nün, işletme yetkilisinin kurucu veya kurucu ortağı olmadığı, %45.7'sinin ise kurucu veya kurucu ortağı olduğu görülmektedir.

TABLO 26:İŞLETMELERİN AİLE GELENEĞİNİN DEVAMI NİTELİĞİNİ TAŞIMA DURUMLARINA GÖRE DAĞILIMI:

26.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki işletmelerin, aile geleneğinin devamı niteliğinde taşıma durumlarının genel dağılımı incelendiğinde; %61'nin aile geleneğinin devamı niteliğinde, %39'nun aile geleneğinin devamı niteliğinde olmadığı görülmektedir.

26.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
TAŞIYOR	70	53.0	33	32.7	71	31.4	2	66.7	52	43.3
TAŞIMİYOR	62	47	68	67.3	157	68.6	1	33.3	71	57.5
CEVAPSIZ	-		-		-		-		-	

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %53'ü aile geleneğinin devamı niteliğini taşıdığı, Antep ilindeki işletmelerin %67.3'nin, Konya ilindeki işletmelerin, %68.6'sının, Edirne ilindeki işletmelerin %57.5'nin aile geleğinin devamı niteliğini taşımadığı görülmektedir.

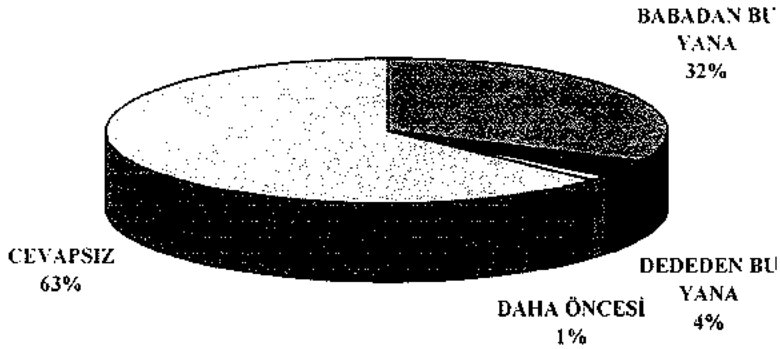
26.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
TAŞIYOR	38	52.8	96	48.2	22	22.4	1	0.5
TAŞIMİYOR	34	47.2	103	51.8	76	77.6	134	66.3
CEVAPSIZ	-		-		-		-	

Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; Gıda-içki alanında %52.8'nin, aile geleneğinin devamı, %47.2'sinin aile geleneğinin devamı niteliğinde olmadığı yani yaklaşık %50 oranında her iki özelliğinde bulunduğu görülmektedir. Dokuma-deri alanında da her iki özellikte %50 oranında görülmektedir. Orman ürünleri alanında, işletmelerin %77.7'sinin metal eşya alanında işletmelerin aile geleneğini devamı niteliğini taşımadığı görülmektedir.

TABLO 27:İŞLETMELERİN AİLE GELENEĞİNİ TAŞIMA DURUMLARININ KUŞAKLARA GÖRE DAĞILIMI:

27.1.Genel Dağılım:

27.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
BABADAN BU YANA	51	38.6	30	29.7	65	28.4	2	66.7	40	32.5
DEDEDEN BU YANA	8	6.1	3	3.0	3	1.3	-	-	8	6.5
DAHA ÖNCESİ	3	2.3	1	1.0	-	-	-	-	3	2.4
CEVAPSIZ	70	53.0	67	66.3	161	70.3	1	33.3	72	58.5

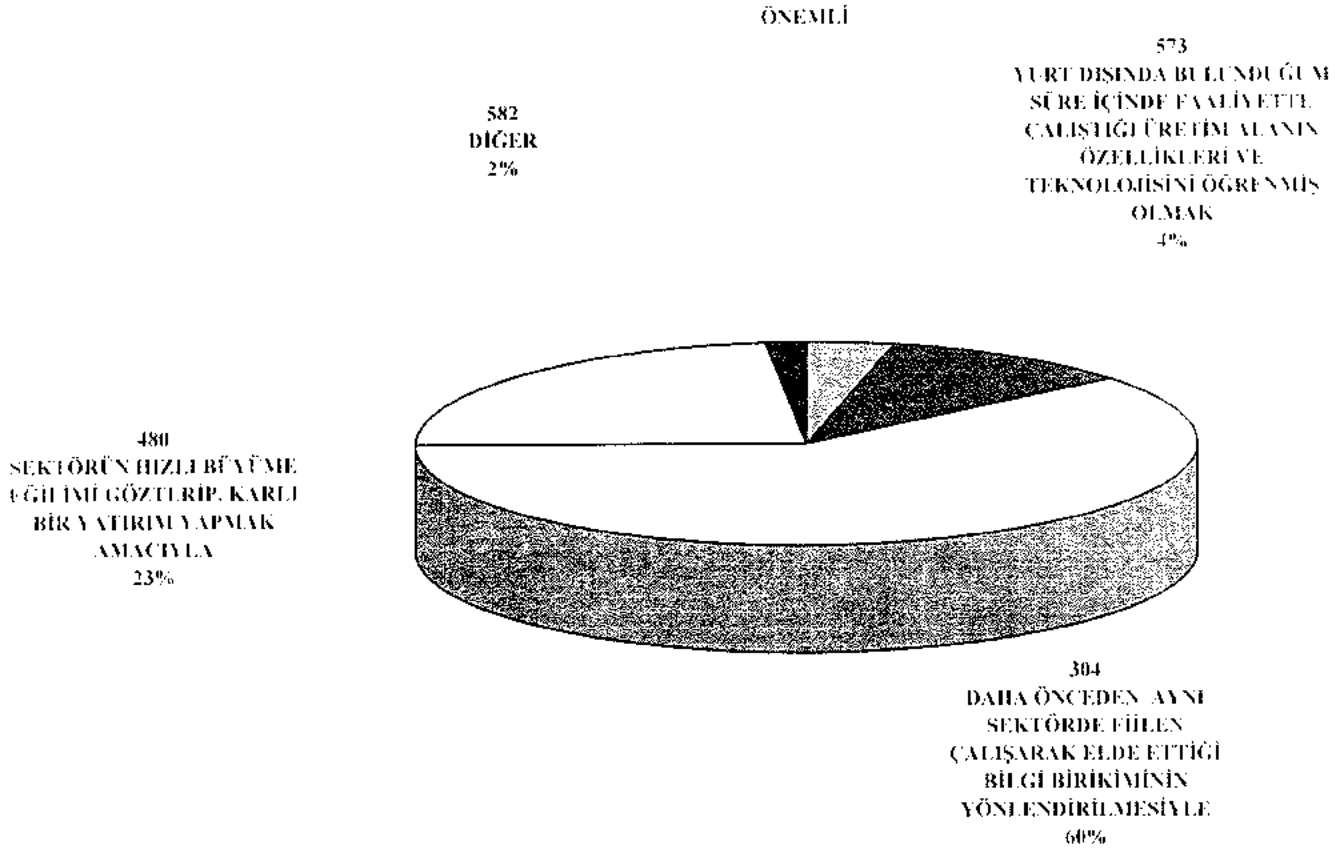
27.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
BABADAN BU YANA	37	51.4	67	33.7	20	20.4	59	29.2
DEDEDEN BU YANA	33	45.8	10	5.0	2	2.0	8	4.0
DAHA ÖNCESİ	-	-	7	3.5	-	-	-	-
CEVAPSIZ	33	45.8	115	57.8	76	77.6	135	66.8

Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; Gıda-içki alanındaki işletmelerde, %51.4'ü babadan bu yana, %45.8'nin dededen bu yana. Dokuma-deri alanındaki işletmelerde, %33.7'sinin Orman ürünleri alanındaki işletmelerde %29.2'sinin babadan bu yana aile geleneğini taşıdıkları görülmektedir.

TABLO 28: İŞLETMELERİN BU FAALİYETİ SEÇME NEDENLERİNİN ÖNEM SIRASINA GÖRE DAĞILIMI:

28.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin önemli olma durumuna göre genel dağılımı incelendiğinde; %60'nın daha önceden aynı sektörde fiilen çalışarak elde ettiği bilgi birikiminin yönlendirilmesiyle, %23'nün sektörün hızlı büyüme eğilimi gösterip, karlı bir yatırım yapmak amacıyla, %11'nin yurt içinde almış olduğu mesleki eğitimin yönlendirilmesiyle, %4'nün yurt dışında bulunduğu süre içinde, çalıştığı üretim alanının özellikleri ve teknolojisini öğrenmiş olmaları görülmektedir.

28.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	PR./ %				
YURT DIŞINDA BULUNDUĞUM SÜRE İÇİNDE FAALİYETTE ÇALIŞTIĞI ÜRETİM ALANIN ÖZELLİKLERİ VE TEKNOLOJİSİNİ ÖĞRENMEK	7/5.3	-/-	4/1.7	-/-	5/4.1
YURT İÇİNDE ALMIŞ OLDUĞU MESLEKİ EĞİTİMİN YÖNLENDİRİLMESİYLE	11/8.3	4/4.0	27/11.8	-/-	7/5.7
DAHA ÖNCE DEN AYNI SEKTÖRDE FİLEN ÇALIŞARAK ELDE ETTİĞİ BİLGİ BİRİKİMİNİN YÖNLENDİRİLMESİYLE	57/43.2	44/43.6	140/61.1	1/33.3	42/34.1
SEKTÖRÜN HIZLI BÜYÜME EĞİLİMİ GÖZTÜRÜP, KARLI BİR YATIRIM YAPMAK AMACIYLA	36/27.3	14/13.9	40/17.5	1/33.3	18/14.6
DİĞER	-	-	-	-	-

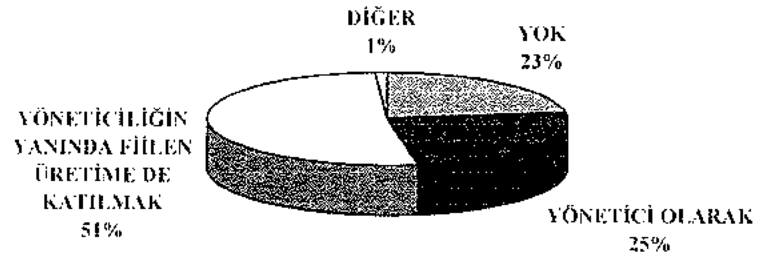
28.3.Sektörlerdeki Dağılımı:

	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR./ %			
YURT DIŞINDA BULUNDUĞUM SÜRE İÇİNDE FAALİYETTE ÇALIŞTIĞI ÜRETİM ALANIN ÖZELLİKLERİ VE TEKNOLOJİSİNİ ÖĞRENMİŞ OLMAK	2/2.8	9/4.5	1/1.0	4/2.0
YURT İÇİNDE ALMIŞ OLDUĞU MESLEKİ EĞİTİMİN YÖNLENDİRİLMESİYLE	1/1.4	14/7.0	7/7.1	25/12.4
DAHA ÖNCEDEN AYNI SEKTÖRDE FİLEN ÇALIŞARAK ELDE ETTİĞİ BİLGİ BİRİKİMİNİN YÖNLENDİRİLMESİYLE	40/55.6	77/38.7	82/83.7	82/40.6
SEKTÖRÜN HIZLI BÜYÜME EĞİLİMİ GÖZTERİP, KARLI BİR YATIRIM YAPMAK AMACIYLA	16/22.2	44/22.1	4/4.1	43/21.3
DİĞER	2/2.8	--	--	6/3.0

Dağılım il ve sektörel bazda incelendiğinde genel dağılımdaki önemli olma durumundaki oranları korumaktadır.

TABLO 29: İŞLETME SAHİPLERİNİN DİĞER AKTİF GÖREVLERİNİN DAĞILIMI:

29.1.Genel Dağılımı:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin, sahiplerinin diğer aktif görevlerinin genel dağılımı incelendiğinde; %51'nin yöneticiliğinin yanında fiilen üretime de katılmak, %25'nin yönetici olarak, %23'nün başka aktif görevi olmadığı görülmektedir.

29.2.İllerdeki Dağılımı:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YOK	17	12.9	9	8.9	59	25.8	-	-	26	21.2
YÖNETİCİ OLARAK	55	41.7	28	27.7	103	45	2	66.7	43	35.0
YÖNETİCİLİĞİN YANINDA FİLEN ÜRETİME DE KATILMAK	37	28.0	33	32.7	58	25.3	1	33.3	10	8.1
DİĞER	1	0.8	-	-	3	1.3	-	-	1	0.8
CEVAPSİZ	22	16.7	31	30.7	16	2.6	-	-	43	35

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletme sahiplerinin, diğer aktif görevinin %51.7'si yönetici olmak, %28'i yöneticiliğin yanında, fiilen üretime katılmak olduğu. Antep ilindeki işletme sahipleri diğer aktif görev olarak %32.7'si yöneticiliğin yanında üretime katılmak, %27.7'sinin yönetici olarak ikinci görevi olduğu görülmektedir. Konya ilindeki işyeri sahiplerinin, %45'nin Edirne ilindeki işyeri sahiplerinin %35'nin diğer aktif görevinin yöneticilik olduğu görülmektedir.

29.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YOK	42	58.3	27	13.6	6	6.1	33	16.3
YÖNETİCİ OLARAK	16	22.2	80	40.2	47	48.0	81	40.1
YÖNETİCİLİĞİN YANINDA FİLEN ÜRETİME DE KATILMAK	8	11.1	34	17.1	42	42.9	55	27.2
DİĞER	-	-	1	0.5	-	-	3	1.5
CEVAPSIZ	6	8.3	57	28.6	3	3.1	30	14.9

Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; Gıda-ıçki alanındaki işletme sahibinin %58.3'nün başka aktif görevi olmadığı, %22.2'sinin yöneticilik olduğu, %11.1'ninde yöneticilik yanında fiilen üretime katıldığı, Dokuma-deri alanındaki işletme sahiplerinin %40.2'si yönetici olarak, %17.1'nin yöneticilik yanında fiilen üretime katıldığı, Orman ürünleri alanındaki işletme sahiplerinin %48'nin yönetici olarak %42.9'nun yöneticiliğin yanında üretime fiilen katıldığı, Metal eşya alanındaki işletme sahiplerinin %40.1'nin yönetici olarak, %27.2'sinin yöneticiliğin yanında fiilen üretime de aktif olarak katıldığı görülmektedir.

TABLO 30: İŞLETMELERİN FAALİYETLERİ İLE İLGİLİ ÜYESİ OLDUKLARI ÖRGÜTLERİN DAĞILIMI

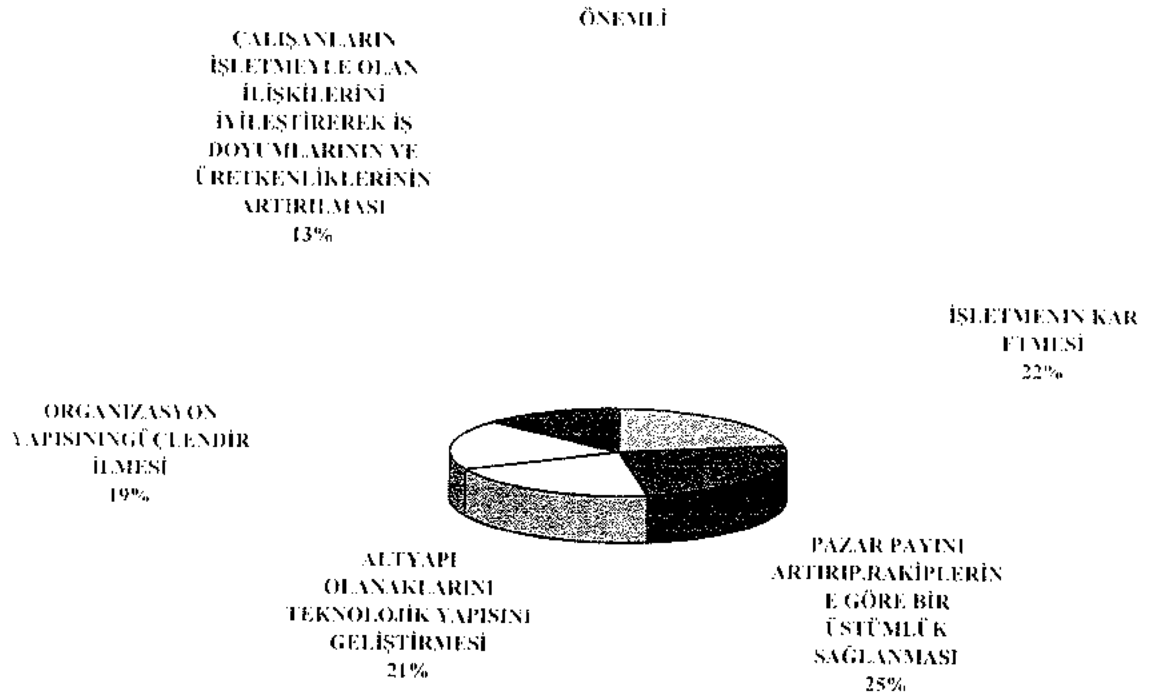
30.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DERNEK	11	12.2	33	23.9	29	17.1	2	66.7	18	15.9
TİCARET ODASI	28	31.1	27	19.6	54	31.8	-	-	17	15.0
MÜSİAD	2	2.2	-	-	2	1.2	-	-	4	3.5
TÜSİAD	1	1.1	-	-	1	0.6	-	-	11	9.7
SANAYİ ODASI	25	27.8	31	22.5	19	11.2	-	-	53	46.9
MESLEK KURULUŞLARI	23	25.6	47	34.1	65	38.2	1	33.3	10	8.8
CEVAPSIZ										

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin, %31.1'nin Ticaret Odası, %27.8'nin Sanayi Odası, %25.6'nın meslek kuruluşlarına, %12.2'sinin derneklere, Antep ilindeki işletmelerin, %34.1 Meslek kuruluşuna, %23.9'nun dernek %22.5'nin Sanayi Odasına, %19.6 Ticaret Odasına, Konya ilindeki işletmelerin %38.2 meslek kuruluşlarına, %31.8'nin Ticaret Odasına, %17.1'nin derneklere, Edirne ilindeki işletmelerin, %46.9'nun Sanayi Odasına, %15.9 derneklere, %15'i Ticaret Odasına %9.7'nin TÜSİAD üye olduğu görülmektedir.

TABLO 31:İŞLETMENİN BAŞARI ÖLÇÜTLERİNİN ÖNEM SIRASINA GÖRE DAĞILIMI:

31.1.Genel Dağılım:

31.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
İŞLETMENİN KAR ETMESİ	42/31.8	22/21.8	68/29.7	1/33.3	82/66.7
PAZAR PAYINI ARTIRIP.RAKİPLERİNE GÖRE BİR ÜSTÜMLÜK SAĞLANMASI	38/28.8	15/14.8	63/27.5	-/-	65/52.1
ALTYAPI OLANAKLARINI TEKNOLOJİK YAPISINI GELİŞTİRMESİ	36/27.3	25/24.7	70/30.6	1/33.3	35/28.5
ORGANİZASYON YAPISININGÜÇLENDİRİLMESİ	43/32.6	35/34.6	106/46.3	2/66.7	26/21.2
ÇALIŞANLARIN İŞLETMEYLE OLAN İLİŞKİLERİNİ İYİLEŞTİREREK İŞ DOYUMLARININ VE ÜRETKENLİKLERİNİN ARTIRILMASI	48/36.3	35/34.6	102/44.6	1/33.3	38/30.9
CEVAPSIZ					

İşletmelerin başarı ölçütleri önemli olma durumuna göre il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %31.8 i, Antep ilindeki işletmelerin %21.8 i, Konya ilindeki işletmelerin %29.7 si, Edirne ilindeki işletmelerin %66.7 si, işletmenin kar etmesini, Denizli ilindeki işletmelerin %28.8 i, Antep ilindeki işletmelerin % 14.8 i, Konya ilindeki işletmelerin % 27.5 i, Edirne ilindeki işletmelerin % 52.1 i, Pazar payını arttırıp rakiplerine göre bir üstünlük sağlamayı, Denizli ilindeki işletmelerin %27.3 ü, Antep ilindeki işletmelerin % 24.7

si. Konya ilindeki işletmelerin %30.6 sı,Edirne ilindeki işletmelerin % 28.5 i, alt yapı olanaklarını, teknolojik yapısını geliştirmeyi, Denizli ilindeki işletmelerin %32.6 sı, Antep ilindeki işletmelerin % 34.6 sı, Konya ilindeki işletmelerin % 46.3 ü, Edirne ilindeki işletmelerin %21.2 si. organizasyon yapısını güçlendirilmesini; Denizli ilindeki işletmelerin %36.3 ü, Antep ilindeki işletmelerin %34.6 sı, Konya ilindeki işletmelerin %44.6 sı, Edirne ilindeki ilindeki işletmelerin %30.9 u çalışanların işletmeyle olan ilişkileri iyileştirerek iş doyumlarının ve üretkenliklerinin artırılmasının önemli bulmakta olduğu görülmektedir.

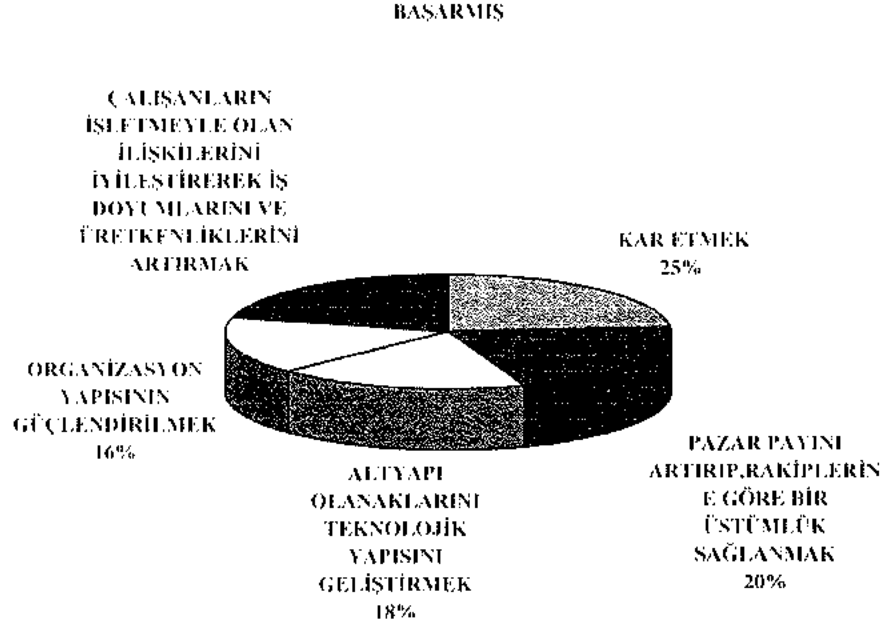
31.3.Sektörlerdeki Dağılımı:

	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
İŞLETMENİN KAR ETMESİ	39 53.1	77 38.7 -	36 36.7	87 42.0
PAZAR PAYINI ARTIRIP,RAKİPLERİNE GÖRE BİR ÜSTÜMLÜK SAĞLANMASI	31 44.5	63 31.7	39 39.8	80 39.7
ALTYAPI OLANAKLARINI TEKNOLOJİK YAPISINI GELİŞTİRMESİ	31 43.1	50 25.2	30 30.6	107 53.0
ORGANİZASYON YAPISININGÜÇLENDİRİLMESİ	34 37.1	59 29.7	41 41.9	103 50.1
ÇALIŞANLARIN İŞLETMEYLE OLAN İLİŞKİLERİNİ İYİLEŞTİREREK İŞ DOYUMLARININ VE ÜRETKENLİKLERİNİN ARTIRILMASI	39 54.2	66 33.1	25 25.5	108 53.5
CEVAPSİZ				

Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; Gıda -içki alanında %54.2, Metal eşya alanında %53.5 ile en önemli başarı ölçütünün, çalışanların işletmeyle olan ilişkilerini iyileştirerek iş doyumlarının ve üretkenliklerinin artırılması olduğu, dokuma deri alanında %38.7 ile en önemli başarı ölçütünün, işletmenin kar etmesi olduğu, Orman ürünleri alanında %41.9 ile en önemli başarı ölçütünün, organizasyon yapısının güçlendirilmesi olduğu görülmektedir.

TABLO 32:İŞLETMELERİN KURULUŞLARINDAN İTİBAREN HEDEFLERİNE ULAŞMA DURUMLARININ DAĞILIMI:

32.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin kuruluşlarından itibaren hedeflerine ulaşmada başarmış oldukları özelliklerin genel dağılımı incelendiğinde; %25'nin kar etmek, %21'nin çalışanların işletmeyle olan ilişkilerini iyileştirerek iş doyumlarını ve üretkenliklerini arttırmak, %20'sinin Pazar payını arttırıp rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak, %18'nin alt yapı olanaklarını, teknolojik yapısını geliştirmek, %16'nın organizasyon yapısının güçlendirmek olduğu görülmektedir.

İşletmelerin kuruluşlarından itibaren hedeflerine ulaşmada başaramamış oldukları hususların genel dağılımı incelendiğinde; %23'nin organizasyon yapısını güçlendirmek, %22'nin alt yapı olanaklarını, teknolojik yapısını geliştirmek, %19'nun Pazar payını arttırıp rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak, %19'u çalışanların işletmeyle olan ilişkilerini iyileştirerek iş doyumlarını ve üretkenliklerini arttırmak, %17 kar etmek olduğu görülmektedir.

İşletmelerin kuruluşlarından itibaren hedeflerine ulaşmada etkin olacak (yukarıda sayılan) özelliklerin her biri için yaklaşık %20 oranında fikri olmadığı görülmektedir.

32.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
KAR ETMEK	21/16.0	50/49.3	21/9.1	1/33.3	78/63.4
PAZAR PAYINI ARTIRIP,RAKİPLERİNE GÖRE BİR ÜSTÜMLÜK SAĞLANMAK	21/15.9	48/47.5	38/16.6	3/100	77/62.6
ALTYAPI OLANAKLARINI TEKNOLOJİK YAPISINI GELİŞTİRMEK	26/19.6	39/38.6	58/25.3	3/100	71/57.8
ORGANİZASYON YAPISININ GÜÇLENDİRİLMEK	22/18.1	34/33.7	59/25.3	2/66.7	65/52.8
ÇALIŞANLARIN İŞLETMEYLE OLAN İLİŞKİLERİNİ İYİLEŞTİREREK İŞ DOYUMLARINI VE ÜRETKENLİKLERİNİ ARTIRMAK	17/12.8	38/37.6	38/16.6	1/33.3	76/61.7
CEVAPSIZ	2/1.5	24/23.8	1/0.4	-/-	6/4.9

İşletmelerin kuruluşlarından itibaren hedeflerine ulaşmada başardıkları hususların il bazında dağılımı incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla, %19.6 ile alt yapı olanaklarını ve teknolojik yapısını geliştirmek, %18.1 ile organizasyon yapısını güçlendirmek, %16 ile kar etmek olduğu, Antep ilindeki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla; %49.3 ile kar etmek, %47.5 ile Pazar payını artırıp rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak, %38.6 ile alt yapı olanaklarını ve teknolojik yapısını geliştirmek olduğu, Konya ilindeki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla; %25.8 ile organizasyon yapısını güçlendirmek, %25.3 ile alt yapı olanaklarının ve teknolojik yapısını geliştirmek olduğu, Edirne ilindeki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla; %63.4 ile kar etmek, %62.6 ile Pazar payını artırıp, rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak, %61.7 ile çalışanların işletmeyle olan ilişkilerini iyileştirmek, iş doyumlarını ve üretkenliklerini arttırmak olduğu görülmektedir.

32.3.Sektörlerdeki Dağılım:

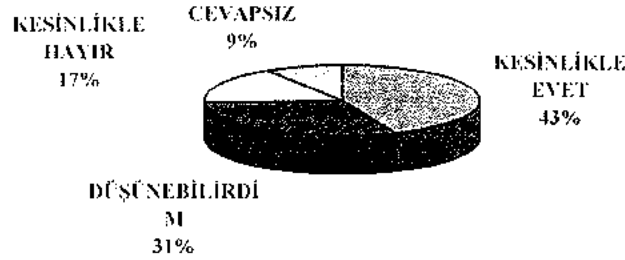
	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
KAR ETMEK	54/75.1	107/53.8	85/86.7	153/74.8
PAZAR PAYINI ARTIRIP,RAKİPLERİNE GÖRE BİR ÜSTÜMLÜK SAĞLANMAK	44/61.1	100/50.3	80/81.6	146/72.2
ALTYAPI OLANAKLARINI TEKNOLOJİK YAPISINI GELİŞTİRMEK	49/58.0	99/39.8	75/76.6	116/57.4
ORGANİZASYON YAPISININ GÜÇLENDİRİLMEK	39/44.1	94/47.2	70/71.4	118/58.4
ÇALIŞANLARIN İŞLETMEYLE OLAN İLİŞKİLERİNİ İYİLEŞTİREREK İŞ DOYUMLARINI VE ÜRETKENLİKLERİNİ ARTIRMAK	30/45.5	114/57.3	80/81.7	129/68.8

İşletmelerin kuruluşlarından itibaren hedeflerine ulaşmada başardıkları hususların sektörel bazda dağılımı incelendiğinde; Gıda-ıçki alanındaki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla; %75.1 ile kar etmek, %61.1 ile Pazar payını artırıp rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak, %58 ile alt yapı olanaklarını ve teknolojik yapısını geliştirmek olduğu, Dokuma-deri alanındaki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla; %57.3 ile çalışanların işletmeyle olan ilişkilerini iyileştirmek, iş doyumlarını ve üretkenliklerini arttırmak, %53.8 ile kar etmek, %50.3 ile Pazar payını artırıp, rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak olduğu, Orman ürünleri alanındaki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla; %86.7 ile kar etmek, %81.7 ile çalışanların işletmeyle olan ilişkilerini iyileştirmek, iş doyumlarını ve

üretkenliklerini arttırmak, %81.6 ile Pazar payını artırıp, rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak olduğu, Metal eşya alanındaki işletmelerin başardıkları özellikler sırasıyla; %74.8 ile kar etmek, %72.2 ile Pazar payını artırıp, rakiplerine göre bir üstünlük sağlamak, %58.4 ile organizasyon yapısını güçlendirmek olduğu görülmektedir.

TABLO 33: İŞLETMENİN YENİDEN İŞ KURMA DURUMUNDA ANI SEKTÖRÜ TERCİHLERİNİN DAĞILIMI:

33.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin yeniden iş kurma durumunda aynı sektörü tercih etme durumlarının genel dağılımı incelendiğinde; %43'nün kesinlikle evet, %31'nin düşünebileceğini, %17'sinin kesinlikle hayır dedikleri görülmektedir.

33.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
KESİNLİKLE EVET	70	53	24	23.8	118	51.5	1	33.3	42	34.1
DÜŞÜNEBİLİRDİM	38	28.8	12	11.9	84	36.7	1	33.3	45	36.6
KESİNLİKLE HAYIR	18	13.6	41	40.6	22	9.6	1	33.3	17	13.8
CEVAPSIZ	6	4.5	24	23.8	5	2.2	-	-	19	15.4

Dağılım il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %53'ü ve Konya ilindeki işletmelerin %51.5'nin kesinlikle aynı sektörü tercih edecekleri, Antep ilindeki işletmelerin, %40,6'sının kesinlikle aynı sektörü tercih etmeyeceği, Edirne ilindeki işletmelerin, %36.6'sı aynı sektörü tercih etmeyi düşünebileceği ve %34.1'nin kesinlikle tercih edeceği görülmektedir.

33.3.Sektörlerdeki Dağılım:

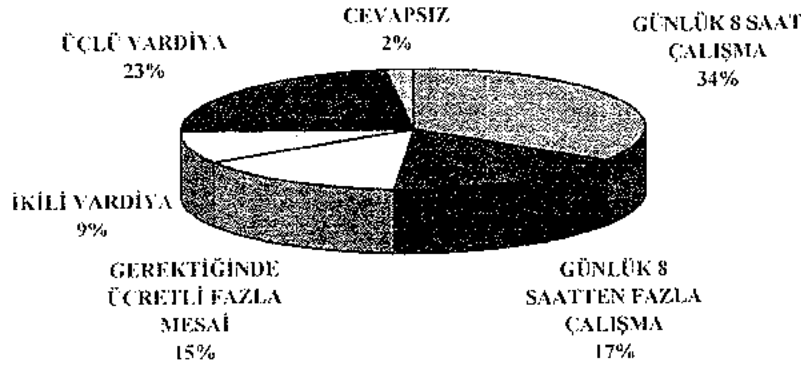
	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
KESİNLİKLE EVET	19	26.4	83	41.7	46	46.9	103	51
DÜŞÜNEBİLİRDİM	34	47.2	54	27.1	30	30.6	55	27.2
KESİNLİKLE HAYIR	13	18.1	28	14.1	21	21.4	35	17.3
CEVAPSIZ	6	8.3	34	17.1	1	1.0	9	4.5

Dağılım sektörel bazda incelendiğinde; Gıda-içki alanındaki işletmelerin %47.2'si aynı sektörü tercih etmeyi düşünebileceği, Dokuma-deri alanındaki işletmelerin %41.7'si, Orman ürünleri alanındaki işletmelerin %46.9'u, Metal eşya alanındaki işletmelerin %51'nin kesinlikle aynı sektörü tekrar tercih edecekleri görülmektedir.

C.ÇALIŞANLARIN ÖZELLİKLERİ

TABLO 34: İŞLETMELERİN ÇALIŞMA SAATLERİNİN DAĞILIMI:

34.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamına giren işletmelerin çalışma saatlerinin genel dağılımı incelendiğinde; %34'nün günlük 8 saat çalıştıkları, %23'nün üçü vardiya çalıştıkları, %17'nin günlük 8 saatten fazla çalıştıkları, %15'nin gerektiğinde ücretli fazla mesai yaptıkları, %9'nun ikili vardiya çalıştıkları görülmektedir.

34.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
GÜNLÜK 8 SAAT ÇALIŞMA	35	26.5	38	37.6	106	46.3	1	33.3	23	18.7
GÜNLÜK 8 SAATTEN FAZLA ÇALIŞMA	6	4.5	12	11.9	79	34.5	-	-	2	1.6
GEREKTİĞİNDE ÜCRETLİ FAZLA MESAI	23	17.4	9	8.9	36	15.7	-	-	19	15.4
İKİLİ VARDİYA	13	9.8	9	8.9	4	1.7	1	33.3	26	21.1
ÜÇLÜ VARDİYA	52	39.4	29	28.7	2	0.9	1	33.3	51	41.5
CEVAPSIZ	2	2.3	4	4.0	2	0.9	-	-	2	1.6

İşletmelerin çalışma saatleri il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin ilk sırada %39.4'ü üçlü vardiya, ikinci sırada %26.5'si günlük 8 saat çalıştıkları, Antep ilindeki işletmelerin, %37.6'sı günlük 8 saat, %28.7'si üçlü vardiya, Konya ilindeki işletmelerin, %46.3'ü günlük 8 saat, %34.5 günlük 8 saatler fazla, Edirne ilindeki işletmelerin %41.5 üçlü vardiya, %21.1 ikili vardiya olarak çalıştıkları görülmektedir.

34.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜMLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
GÜNLÜK 8 SAAT ÇALIŞMA	27	37.5	42	21.1	28	28.6	98	48.5
GÜNLÜK 8 SAATTEN FAZLA ÇALIŞMA	3	4.2	4	2.0	61	62.2	31	15.3
GEREKTIĞİNDE ÜCRETLİ FAZLA MESAI	29	40.3	19	9.5	3	3.1	35	17.3
İKİLİ VARDİYA	5	6.9	28	14.1	1	1.0	16	7.9
ÜÇLÜ VARDİYA	7	9.7	100	50.3	4	4.1	20	9.9
CEVAPSİZ	1	1.4	6	3.0	1	1.0	2	1.0

İşletmelerin çalışma saatleri sektörel bazda incelendiğinde; Gıda-ıçki alanında işletmelerin %40.3 gerektiğinde ücretli fazla mesaiyi %37.5'i günlük 8 saat çalışmayı, Dokuma-deri alanında işletmelerin %50.3'ü üçlü vardiya, %21.1'i günlük 8 saat çalışmayı, Orman ürünleri alanındaki işletmelerin, %62.2'si günlük 8 saatler fazla çalışmayı, %28.6'sı günlük 8 saat çalışmayı, Metal-eşya alanındaki işletmelerin %48.5'i günlük 8 saat çalışmayı, %17.3'ü gerektiğinde ücretli fazla mesaiyi çalışmayı daha çok tercih ettikleri görülmektedir.

TABLO 35:İŞLETMEDE ÇALIŞAN TOPLAM PERSONELİN SAYISAL DAĞILIMI:

35.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ÜCRERSİZ AİLE ÇALIŞANI	37	28.0	29	28.7	96	41.9	-	-	5	4.1
ÜCRETLE ÇALIŞAN DİĞER PERSONEL	92	81.8	92	91.1	215	94.0	3	100	117	95.1
CEVAPSİZ										

Araştırma kapsamına giren işletmelerde çalışan toplam personelin sayısal dağılımı il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerde çalışanların, %81.8'i ücretli çalışan diğer personel, %18.2'i ücretsiz aile çalışanı, Antep ilindeki işletmelerde çalışanların %91.1'i ücretli çalışan diğer personel, %8.9'u ücretsiz aile çalışanı, Konya ilindeki işletmelerde çalışanların %94.0'ü ücretli çalışan diğer personel, %6.0'u ücretsiz aile çalışanı, Edirne ilindeki işletmelerde çalışanların %95.1'i ücretli çalışan diğer personel, %4.9'u ücretsiz aile çalışanı olduğu görülmektedir.

35.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLER		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ÜCRERSİZ AİLE ÇALIŞANI	32	100.1	32	16.1	57	58.2	46	22.8
ÜCRETLE ÇALIŞAN DİĞER PERSONEL	69	95.9	187	91.6	92	93.8	187	92.7
CEVAPSİZ								

İşletmelerde çalışan toplam personelin sektörel dağılımı incelendiğinde; Gıda-içki alanındaki işletmelerde çalışanların %95.9'u ücretle çalışan diğer personel, Dokuma-deri alanındaki işletmelerde çalışanların %91.6'sı ücretle çalışan diğer personel, %16.1'i ücretsiz aile çalışanı, Orman ürünleri alanındaki işletmelerde çalışanların % 92.7'si ücretle çalışan diğer personel, Metal eşya alanındaki işletmelerde çalışanların %92.7'si ücretle çalışan diğer personel olduğu görülmektedir.

TABLO 36: İŞLETMEDEKİ KADIN PERSONELİN SAYISAL DAĞILIMI:

36.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9ARASI	43	32.6	46	45.5	11	4.8	-	-	34	27.6
9-25 ARASI	12	9.1	-	-	-	-	-	-	22	17.9
25-50 ARASI	9	6.8	-	-	-	-	-	-	11	8.9
50-100 ARASI	9	6.8	-	-	-	-	-	-	10	8.1
100-250 ARASI	6	4.5	-	-	-	-	-	-	5	4.1
250-1500 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	3	2.4
CEVAPSIZ	52	39.4	55	54.5	218	95.2	3	100	38	30.9

Araştırma kapsamına giren işletmelerde çalışan kadın personelin sayısal dağılımı il bazında incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerin %32.6'da 0-9 arası, %9.1'de 9-25 arası, %6.8'de 25-30 arası, %6.8'de 50-100 arası, %4.5'da 100-250 arasında, 0.8'de 250-1500 arasında kadın personel, Antep ilindeki işletmelerin %45.5'de 0-9 arası kadın personel, Konya ilindeki işletmelerin %4.8'de 0-9 arası kadın personel, Edirne ilindeki işletmelerin, %27.6'da 0-9 arası, %17.9'da 9-25 arası, %8.9'da 25-50 arasında, %8.1'de 50-100 arasında, %4.1'de 100-250 arasında, %2.4'de 250-1500 arası kadın personel çalıştığı görülmektedir.

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9ARASI	43	32.6	46	45.5	11	4.8	-	-
9-25 ARASI	12	9.1	-	-	-	-	-	-
25-50 ARASI	9	6.8	-	-	-	-	-	-
50-100 ARASI	9	6.8	-	-	-	-	-	-
100-250 ARASI	6	4.5	-	-	-	-	-	-
250-1500 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-
CEVAPSIZ	52	39.4	55	54.5	218	95.2	3	100

İşletmelerde çalışan kadın personelin sayısal dağılımı sektör bazında incelendiğinde; Gıda-içki alanındaki işletmelerde %32.6'da 0-9 arası, %9.1'de 9-25 arası, %6.8'de 25-50 arası, %6.8'de 50-100 arası, %4.5'da 100-250 arası, %0.8'de 250-1500 arası kadın personel, Dokuma-deri alanındaki işletmelerde, %45.5'de 0-9 arası kadın personel, Orman ürünleri alanındaki işletmelerin, %4.8'de 0-9 arası kadın personel çalıştığı görülmektedir.

TABLO 37: KADIN PERSONELİN FAALİYET ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI:**37.1.İllerdeki Dağılımı:**

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ÜRETİMDE ÇALIŞANLAR (1)	77	58.2	16	15.8	-	-	1	33.3	59	48.0
ÜRETİM DIŞI FAALİYETLERDE ÇALIŞANLAR (2)	68	51.6	42	41.6	21	9.1	2	66.7	50	40.6
CEVAPSIZ										

Araştırma kapsamındaki işletmelerde çalışan kadın personelin faaliyet alanının il bazında dağılımı incelendiğinde; Denizli ilindeki işletmelerde Kadın personelin %58.2'si üretimde, %51.6'sı üretim dışı faaliyetlerde çalışmakta. Antep ilindeki işletmelerde kadın personelin %41.6'sı üretim dışı faaliyetlerde, %15.8'i üretimde çalışmakta. Konya ilindeki işletmelerde kadın personelin %9.1 üretim dışı faaliyetlerde çalışmakta. Edirne ilindeki işletmelerde kadın personelin %48'i üretimde, %40.6'sı üretim dışı faaliyetlerde çalıştığı görülmektedir.

37.2.Sektörlerdeki Dağılımı:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ÜRETİMDE ÇALIŞANLAR (1)	9	12.5	113	56.7	4	4.1	24	11.9
ÜRETİM DIŞI FAALİYETLERDE ÇALIŞANLAR (2)	15	20.9	103	51.8	9	9.1	50	24.8
CEVAPSIZ								

Gıda-içki alanındaki işletmelerde kadın personelin %20.9'u üretim dışı faaliyetlerde, %12.5'ü üretimde çalışmakta, dokuma-deri alanındaki işletmelerde kadın personelin %56.7'si üretimde, %51.8'i üretim dışı faaliyetlerde çalışmakta. Orman ürünleri alanındaki işletmelerde, kadın personelin %9.1'i üretim dışı faaliyetlerde, %4.1'i üretimde çalışmakta. Metal eşya alanındaki işletmelerde kadın personelin 24.8'i üretim dışı faaliyetlerde, %11.9'u üretimde çalışmakta olduğu görülmektedir. Kadın personelin üretimde en yoğun çalıştığı sektörün dokuma-deri sektörü olduğu il bazında bakıldığında ise Konya ili dışında diğer 3 ilde de yaklaşık aynı oranda çalıştığı görülmektedir.

TABLO 38: ERKEK PERSONELİN FAALİYET ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI:

38.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ÜRETİMDE ÇALIŞANLAR										
0-9 ARASI	41	31.1	36	35.6	181	79.0	3	100	15	12.2
10-25 ARASI	33	25.0	20	19.8	23	10.0	-	-	18	14.6
26-50 ARASI	16	12.1	7	6.9	12	5.2	-	-	20	16.3
51-100 ARASI	10	7.6	11	10.9	1	0.4	-	-	14	11.4
101-250 ARASI	11	8.3	6	5.9	2	0.9	-	-	14	11.4
251-1500 ARASI	4	3.0	5	5.0	-	-	-	-	11	8.9
ÜRETİM DIŞI FAALİYETLERDE ÇALIŞANLAR										
0-9 ARASI	54	40.9	30	29.7	101	44.1	-	-	28	27.8
10-25 ARASI	18	13.6	15	14.9	1	0.4	2	66.7	11	8.9
26-50 ARASI	2	13.6	4	4.0	-	-	1	33.3	4	3.3
51-100 ARASI	3	2.3	2	2.0	-	-	-	-	2	1.6
101-250 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	3	2.4
251-1500 ARASI	-	-	1	1.0	-	-	-	-	-	-

Örneklemede yer alan firmalarda çalışan "erkek personelin" faaliyet alanlarına göre dağılımı il ve sektör bazında dağılımı Tablo:38.1 ve Tablo 38.2'de yer almaktadır. Bu dağılımlar iller bazında incelendiğinde en yüksek oranların Denizli'de %40.9 üretim dışı faaliyetlerde, Gaziantep'te %35.6'sı üretimde, Konya'da %79'u üretimde, Edirne'de %27.8'i üretim dışı faaliyetlerde çalışmaktadır. Bundan Denizli ve Edirne'de erkek personelin daha çok üretim dışı faaliyetlerde, Gaziantep ve Konya'da ise Üretim faaliyetlerinde çalıştıkları anlaşılmaktadır.

38.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ÜRETİMDE ÇALIŞANLAR								
0-9 ARASI	41	31.1	36	35.6	181	79.0	3	100
10-25 ARASI	33	25.0	20	19.8	23	10.0	-	-
26-50 ARASI	16	12.1	7	6.9	12	5.2	-	-
51-100 ARASI	10	7.6	11	10.9	1	0.4	-	-
101-250 ARASI	11	8.3	6	5.9	2	0.9	-	-
251-1500 ARASI	4	3.0	5	5.0	-	-	-	-
ÜRETİM DIŞI FAALİYETLERDE ÇALIŞANLAR								
0-9 ARASI	16	22.2	47	18.6	54	55.1	84	41.6
10-25 ARASI	3	4.2	36	18.1	-	-	5	2.5
26-50 ARASI	3	4.2	22	11.1	1	1.0	2	1.0
51-100 ARASI	1	1.4	24	12.1	-	-	2	1.0
101-250 ARASI	1	1.4	21	10.6	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	13	6.5	-	-	-	-
CEVAPSİZ	48	66.7	46	23.1	43	43.9	109	54.0

Örneklemeden elde edilen bulgular sektör bazında incelendiğinde erkek personelde en yüksek oranların; Gıda-içki sektöründe %31.1'i üretimde, Dokuma-Deri sektöründe %35.6'sı üretimde, Orman ürünleri sektöründe %79'u üretimde, Metal eşya sektöründe %100'ü üretimde çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Metal Eşya ve Orman Ürünleri sektörünün bir erkek mesleği olup, meslek gereklerinin, illerdeki toplumsal ve kültürel yapının çalışma yaşamına bakış açısını etkilediğini söylemek mümkündür.

TABLO 39: ÜRETİM FAALİYETLERİNDE ÇALIŞAN KADINLARIN NİTELİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI
39.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DÜZ İŞÇİ										
0-9 ARASI	26	19.7	5	5.0	4	1.7	-	-	12	9.8
10-25 ARASI	16	12.1	2	2.0	-	-	-	-	6	4.9
26-50 ARASI	4	3.0	1	1.0	-	-	-	-	2	1.6
51-100 ARASI	5	3.8	1	1.0	-	-	-	-	8	6.5
101-250 ARASI	5	3.8	-	-	-	-	-	-	2	1.6
251-1500 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	3	2.4
NİTELİKLİ İŞÇİ										
0-9 ARASI	23	17.4	2	2.0	2	0.9	-	-	17	13.8
10-25 ARASI	11	8.3	2	2.0	-	-	-	-	15	12.2
26-50 ARASI	4	3.0	-	-	-	-	-	-	4	3.3
51-100 ARASI	2	1.5	-	-	-	-	-	-	6	4.9
101-250 ARASI	4	3.0	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	-	-
USTA BAŞI VETEKNISENLER										
0-9 ARASI	22	16.7	2	2.0	-	-	-	-	16	15.0
10-25 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	1	0.8
26-50 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51-100 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MÜHENDİSLER										
0-9 ARASI	12	9.1	2	2.0	4	1.7	1	33.3	25	20.9
10-25 ARASI	-	-	-	-	1	0.4	-	-	4	3.3
26-50 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51-100 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.8
CEVAPSIZ										

39.2.Sektörlerdeki Dağılımı:

	GIDA-IÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DÜZ İŞÇİ								
0-9 ARASI	5	6.9	26	13.1	3	3.1	13	6.4
10-25 ARASI	-		21	10.6	1	1.0	1	0.5
26-50 ARASI	-		7	3.5	-		-	
51-100 ARASI	1	1.4	11	5.5	-		1	0.5
101-250 ARASI	-		6	3.0	-		1	0.5
251-1500 ARASI	-		4	2.0	-		-	
NİTELİKLİ İŞÇİ	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	2	2.8	31	15.6	1	1.0	10	5.0
10-25 ARASI	2	2.8	24	12.1	-		2	1.0
26-50 ARASI	-		7	3.5	-		1	0.5
51-100 ARASI	-		7	3.5	-		1	0.5
101-250 ARASI	-		4	2.0	-		-	
251-1500 ARASI	-		1	0.5	-		-	
USTA BAŞI VETEKİNİSENLER	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	-		32	16.1	-		7	3.5
10-25 ARASI	-		2	1.0	-		-	
26-50 ARASI	-		-		-		-	
51-100 ARASI	-		-		-		-	
101-250 ARASI	-		-		-		-	
251-1500 ARASI	-		-		-		-	
MÜHENDİSLER								
0-9 ARASI	2	2.8	20	10.1	3	3.1	15	7.4
10-25 ARASI	1	1.4	1	0.5	-		3	1.5
26-50 ARASI	-		-		-		-	
51-100 ARASI	-		-		-		-	
101-250 ARASI	-		-		-		-	
251-1500 ARASI	-		1	0.5	-		-	
CEVAPSIZ								

Örnekleme yer alan firmalarda üretim faaliyetlerinde çalışan kadınların niteliklerine göre iller ve sektörler bazındaki dağılımları Tablo:39.1 ve Tablo 39.2'de yer almaktadır. İller bazında incelendiğinde düz işçi oranının en yüksek olduğu il Denizli, Nitelikli işçi ve mühendis oranının en yüksek olduğu il Edirne olduğu görülmektedir.

Üretim faaliyetlerinde çalışan kadınların nitelikleri sektörler bazında incelendiğinde; Gıda-içki sektörüne düz işçi oranı %8.5, nitelikle işçi oranı %5.6, mühendis oranı %4.2'dir. Dokuma deri sektöründe; düz işçi %37.7, nitelikli işçi %37.2, ustabaşı ve teknisyen %17.1, mühendis %11.3'dür. Orman ürünleri sektöründe; düz işçi %4.1, nitelikli ve ustabaşı-teknisyen düzeyinde çalışan yok,

mühendis %3.1'dir. Metal eşya sektöründe; düz işçi %7.9, nitelikli işçi %7, usta ve teknisyenler %3.5 mühendislek %8.9'dur.

Sektörler bazında üretim faaliyetlerinde çalışan kadınların nitelik açısından en yüksek değerlere dokuma deri sektöründe olduğu, daha sonra çok azda olsa metal eşya ve gıda-içki sektöründe buldukları Tablo:39.1'deki değerlerden anlaşılmaktadır.

TABLO 40: ÜRETİM FAALİYETLERİNDE ÇALIŞAN ERKEKLERİN NİTELİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

40.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DÜZ İŞÇİ	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	43	32.6	22	21.8	168	73.4	-	-	17	13.8
10-25 ARASI	21	15.9	15	14.9	8	3.5	1	33.3	20	16.3
26-50 ARASI	12	9.1	4	4.0	2	0.9	-	-	8	6.5
51-100 ARASI	4	3.0	3	3.0	2	0.9	2	66.7	5	4.1
101-250 ARASI	5	4.5	1	1.0	-	-	-	-	6	4.9
251-1500 ARASI	-	-	1	1.0	-	-	-	-	5	4.1
NİTELİKLİ İŞÇİ	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	45	34.1	42	41.6	147	64.2	1	33.3	14	11.4
10-25 ARASI	22	16.7	10	9.9	10	4.4	1	33.3	24	19.5
26-50 ARASI	7	5.3	7	6.9	9	3.5	-	-	11	8.9
51-100 ARASI	7	5.3	-	-	-	-	-	-	12	9.8
101-250 ARASI	3	2.3	-	-	-	-	1	33.3	2	1.6
251-1500 ARASI	1	0.8	1	1.0	-	-	-	-	2	1.6
USTA BAŞI VETEKİNİSENLER	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	78	59.1	53	52.5	172	75.1	2	66.7	39	31.7
10-25 ARASI	4	3.0	8	7.9	1	0.4	1	33.3	18	14.6
26-50 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	1	0.8
51-100 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	2	1.6
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MÜHENDİSLER	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	33	25.0	30	29.7	32	14.0	3	100	43	35.0
10-25 ARASI	2	1.5	1	1.0	1	0.4	-	-	7	5.7
26-50 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.8
51-100 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CEVAPSIZ										

Üretim faaliyetlerinde çalışan erkeklerin niteliklerine göre dağılımları ile ilgili örneklem gurubunundan iller ve sektörler bazında elde edilen bulgular incelendiğinde; illere göre üretim faaliyetlerinde çalışan erkek sayısı baz alındığında Tablo:40.1'de de görüldüğü gibi Denizli'de elde edilen yüzde oranları birbirine yakın olup, mühendislerde işgücü oranı düşük, Gaziantep'te çalışan işgücü yüzdesinin usta ve teknisyende yüksek, Konya'da düz işçi, nitelikli işçi ve usta-teknisyen işgücü yüzdelерinin birbirine yakın ancak mühendis yüzdesinin düşündürücü bir değerde düşük, Edirne'de de aynı yapının daha az değerde, ancak mühendis işgücü değelerinin çok olmasada iyi bir değerde olduğu gözlenmektedir.

40.2.Sektörlerdeki Dağılımı:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
DÜZ İŞÇİ								
0-9 ARASI	47	65.3	42	21.1	53	54.1	101	50.0
10-25 ARASI	7	9.7	25	12.5	3	3.1	27	13.4
26-50 ARASI	1	1.4	17	8.5	1	1.0	7	3.5
51-100 ARASI	2	2.8	9	4.5	1	1.0	4	2.0
101-250 ARASI	1	1.4	8	4.0	1	1.0	3	1.5
251-1500 ARASI	-	-	4	2.0	-	-	-	-
NİTELİKLİ İŞÇİ								
0-9 ARASI	23	31.9	43	21.6	67	68.4	112	55.4
10-25 ARASI	4	5.6	28	14.1	4	4.1	29	14.4
26-50 ARASI	4	5.6	17	8.5	1	1.0	9	4.5
51-100 ARASI	-	-	13	6.5	1	1.0	5	2.5
101-250 ARASI	-	-	3	1.5	1	1.0	2	1.0
251-1500 ARASI	-	-	3	1.5	-	-	1	0.5
USTA BAŞI VETEKİNİSENLER								
0-9 ARASI	27	37.5	86	43.2	73	74.5	149	73.8
10-25 ARASI	2	2.8	19	9.5	3	3.1	7	3.5
26-50 ARASI	1	1.4	1	0.5	-	-	-	-
51-100 ARASI	1	1.4	2	1.0	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-
MÜHENDİSLER								
0-9 ARASI	14	77.8	52	26.1	7	7.1	63	31.2
10-25 ARASI	2	2.8	6	3.0	-	-	2	1.0
26-50 ARASI	-	-	1	0.5	-	-	-	-
51-100 ARASI	-	-	-	-	-	-	1	0.5
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-
CEVAPSIZ								

Üretim faaliyetlerinde çalışan erkeklerin niteliklerine göre dağılımları sektörlerdeki firma sayıları baz alınarak elde edilen bulgular Tablo:40.2'de görülmektedir. Buna göre; Gıda ve içki sektöründe düz işgücü değerlerinin oldukça yüksek, Dokuma-deride düz işçi, nitelikli işçi, usta ve teknisyen işgücü değerlerinin birbirine yakın, Orman ürünlerinde usta-teknisyen ile nitelikli işçi değerlerinin yüksek ve birbirine yakın, Metal eşya sektöründe mühendis hariç diğer değerlerin yüksek ve birbirine yakın olduğu görülmektedir. bu değerler kapsamında en yüksek düzeyde mühendis işgücü ise %41.5 değerinde Metal Eşya sektöründe olduğu ortaya çıkmıştır.

TABLO 41: ÜRETİMDE ÇALIŞANLARIM EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE DAĞILIMI:

41.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İLKOKUL										
0-9 ARASI	32	24.2	34	33.7	175	76.4	1	33.3	10	8.1
10-25 ARASI	28	21.2	19	18.8	14	6.1	-	-	13	10.6
26-50 ARASI	6	4.5	4	4.0	5	2.2	-	-	6	4.9
51-100 ARASI	7	5.3	2	2.0	-	-	1	33.3	5	4.1
101-250 ARASI	6	4.5	-	-	-	-	1	33.3	1	0.8
251-1500 ARASI	1	0.8	1	1.0	-	-	-	-	1	0.8
ORTAOKUL										
0-9 ARASI	36	27.3	24	23.8	135	59.0	2	66.7	12	9.8
10-25 ARASI	14	10.6	2	2.0	4	1.7	1	33.3	14	11.4
26-50 ARASI	4	3.0	1	1.0	-	-	-	-	5	4.1
51-100 ARASI	3	2.3	-	-	-	-	-	-	6	4.9
101-250 ARASI	3	2.3	-	-	-	-	-	-	2	1.6
251-1500 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	1	0.8
LİSE VE DENGİ MESLEK OKULLARI										
0-9 ARASI	32	24.2	-	-	-	-	2	66.7	-	-
10-25 ARASI	12	9.1	-	-	-	-	-	-	-	-
26-50 ARASI	5	3.8	-	-	-	-	-	-	-	-
51-100 ARASI	2	1.5	-	-	-	-	1	33.3	-	-
101-250 ARASI	3	2.3	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	2	1.5	-	-	-	-	-	-	-	-
YÜKSEK ÖĞRENİM VE ÜSTÜ										
0-9 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10-25 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26-50 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51-100 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CEVAPSIZ										

41.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
İLKOKUL	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
0-9 ARASI	43 59.7	26 13.1	73 74.5	105 52.0
10-25 ARASI	6 8.3	29 14.6	4 4.1	35 17.3
26-50 ARASI	1 1.4	12 6.0	1 1.0	5 2.5
51-100 ARASI	2 2.8	12 6.0	1 1.0	-
101-250 ARASI	-	6 3.0	1 1.0	1 0.5
251-1500 ARASI	-	2 1.0	-	-
ORTAOKUL	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
0-9 ARASI	31 43.1	33 16.6	49 50.0	91 45.0
10-25 ARASI	2 2.8	14 7.0	1 1.0	18 8.9
26-50 ARASI	1 1.4	7 3.5	1 1.0	-
51-100 ARASI	-	6 3.0	-	2 1.0
101-250 ARASI	-	5 2.5	-	-
251-1500 ARASI	-	2 1.0	-	-
LİSE VE DENGİ MESLEK OKULLARI	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
0-9 ARASI	17 23.6	30 15.1	18 18.4	77 38.1
10-25 ARASI	1 1.4	17 8.5	2 2.0	15 7.4
26-50 ARASI	-	11 5.5	-	2 1.0
51-100 ARASI	-	4 2.0	1 1.0	2 1.0
101-250 ARASI	-	5 2.5	-	1 0.5
251-1500 ARASI	-	3 1.5	-	1 0.5
YÜKSEK ÖĞRENİM VE ÜSTÜ	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
0-9 ARASI	15 20.8	24 12.1	5 5.1	38 18.8
10-25 ARASI	-	3 1.5	1 1.0	6 3.0
26-50 ARASI	1 1.4	2 1.0	-	-
51-100 ARASI	-	3 1.5	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-
CEVAPSİZ	56 77.8	167 83.9	92 93.9	158 78.2

TABLO 42: ÜRETİM DIŞI FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARIN EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE DAĞILIMI

42.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İLKOKUL										
0-9 ARASI	17	12.9	12	11.9	51	22.3	3	100	5	4.1
10-25 ARASI	3	2.3	1	1.0	2	0.9	-	-	1	0.8
26-50 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1.6
51-100 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.8
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ORTAOKUL										
0-9 ARASI	24	18.3	8	7.9	37	16.2	1	33.3	4	3.3
10-25 ARASI	3	2.3	-	-	2	0.9	-	-	6	4.9
26-50 ARASI	1	0.8	-	-	-	-	-	-	1	0.8
51-100 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
LİSE VE DENĐİ MESLEK OKULLARI										
0-9 ARASI	31	23.5	20	19.8	27	11.8	1	33.3	12	9.8
10-25 ARASI	1	0.8	3	3.0	2	0.9	-	-	7	5.7
26-50 ARASI	2	1.5	-	-	1	0.4	1	33.3	2	1.6
51-100 ARASI	2	1.5	-	-	-	-	-	-	1	0.8
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YÜKSEK ÖĞRENİM VE ÜSTÜ										
0-9 ARASI	13	9.8	17	16.8	15	6.6	1	33.3	8	6.5
10-25 ARASI	1	0.8	-	-	1	0.4	1	33.3	4	3.3
26-50 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.8
51-100 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101-250 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
251-1500 ARASI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CEVAPSİZ										

Örneklemde yer alan firmaların üretimde ve üretim-dışı faaliyetlerde çalışan işgücünün eğitim durumlarının illere ve sektörlere göre dağılmaları ile ilgili bulgular Tablo 41.1, 41.2, 42.1, 42.2'de yer almaktadır. Üretim faaliyetlerinde çalışanların eğitim durumlarının iller bazında dağılımında ilkokul düzeyinde eğitim almış olanların geneli oluşturduğu, ortaokul düzeyinde eğitim almış çalışanların oranlarının daha düşük değerde olduğu, lise ve dengi meslek okulu düzeyinde eğitim almış olanların % 24.4 oranında ve Denizli ilinde olduğu, yüksek öğrenim ve üstü düzeyinde eğitim almış çalışanlar ile ilgili bulgulara illerde rastlanamamıŐtır.

42.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
İLKOKUL	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	11	15.3	18	9.0	25	25.5	34	16.8
10-25 ARASI	-		3	1.5	-		4	2.0
26-50 ARASI	-		1	0.5	-		-	
51-100 ARASI	-		-		-		-	
101-250 ARASI	-		-		-		-	
251-1500 ARASI	-		-		-		-	
ORTAOKUL	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	5	6.9	19	9.5	22	22.4	26	12.9
10-25 ARASI	-		12	6.0	-		4	2.0
26-50 ARASI	-		2	1.0	-		2	1.0
51-100 ARASI	-		1	0.5	-		-	
101-250 ARASI	-		-		-		-	
251-1500 ARASI	-		-		-		-	
LİSE VE DENGİ MESLEK OKULLARI	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	9	12.5	34	17.1	18	18.4	29	14.4
10-25 ARASI	-		10	5.0	-		2	1.0
26-50 ARASI	-		2	1.0	1	1.0	1	0.5
51-100 ARASI	-		2	1.0	-		1	0.5
101-250 ARASI	-		-		-		-	
251-1500 ARASI	-		-		-		-	
YÜKSEK ÖĞRENİM VE ÜSTÜ	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	5	6.9	20	10.1	6	6.1	21	10.4
10-25 ARASI	-		4	2.0	1	1.0	-	
26-50 ARASI	-		-		-		-	
51-100 ARASI	-		-		-		-	
101-250 ARASI	-		-		-		-	
251-1500 ARASI	-		-		-		-	
CEVAPSIZ								

Sektörler bazında üretimde çalışanların eğitim durumlarına bakıldığında ilkökul düzeyinde eğitim almış çalışanların tüm sektörlerde yaygın bir biçimde bulunduğu, ancak en yüksek değerim orman ürünleri sektöründe yer aldığı, ortaokul, lise ve dengi meslek okulu düzeyinde eğitim almış çalışanların daha çok metal eşya sektöründe, yüksek öğrenim ve üstü düzeyinde eğitim almış çalışanların %22.2'si gıda-içki sektöründe, %16.1'i ise dokuma-deri sektöründe, orman ürünleri sektöründe bu sektöründe bu değerlerin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

TABLO 43: ÜRETİMDE ÇALIŞANLARIN YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI:**43.1.İllerdeki Dağılım:**

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
15 YAŞIN ALTINDA	25	18.9	1	1.0	-	-	-	-	-	-
15-24 YAŞ ARASI	30	32.7	18	17.9	13	5.7	3	100	6	4.8
24-35 YAŞ ARASI	22	16.7	21	20.8	65	28.3	3	100	6	4.8
35-50 YAŞ ARASI	13	9.8	17	16.8	47	20.5	3	100	6	4.8
50 YAŞIN ÜSTÜNDE	13	9.8	4	4.0	11	4.8	3	100	3	2.4
CEVAPSIZ										

Araştırma kapsamındaki firmaların üretimde çalışanlarının dağılımı iller bazında incelendiğinde; (Tablo 43.1) 15 yaşın altındaki işgücünün Denizli'de %18.9, Antep'de %1, diğer illerde olmadığı; 15-24 yaş arasının Denizli'de %32.7, Antep'de %17.9, Konya'da %5.7, Edirne'de %4.8; 24-35 yaş arasının Denizli'de %16.7, Antep'de %20.8, Konya'da %28.3, Edirne'de %4.8; 35-50 yaş arasının Denizli'de %9.8, Antep'te %16.8, Konya'da %20.5 ve Edirne'de %4.8; 50 yaşın üstünde; Denizli'de %9.8, Antep'te %4, Konya'da %4.8, Edirne'de %2.4 olduğu görülmektedir.

Bulgulardan; 15-24 yaş arasında üretimde çalışanların çoğunluğunun Denizli ilinde; 24-35 ve 35-50 yaş arasında üretimde çalışanların çoğunun Konya'da ve en önemlisi ise 15 yaşın altında çalışanların en yüksek değerinin Denizli'de olduğu anlaşılmaktadır.

43.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
15 YAŞIN ALTINDA	15	20.9	57	26.5	43	43.8	80	40.0
15-24 YAŞ ARASI	39	69.6	88	35.0	77	77.2	11	5.5
24-35 YAŞ ARASI	48	66.8	55	26.5	53	53.8	14	7.0
35-50 YAŞ ARASI	35	48.7	20	10.	12	12.2	70	35.0
50 YAŞIN ÜSTÜNDE	7	8.4	2	1.0	3	3.1	5	2.5
CEVAPSIZ								

Araştırma kapsamındaki firmaların yaş dağılımları sektörler bazında incelendiğinde ise (Tablo 43.2); sırası ile 15 yaşın altında çalışanların %43.8'inin orman ürünleri, %40.2'sinin metal eşya, %26.5'inin dokuma-deri ve %20.92'sinin gıda-ıçki sektöründe; 15-24 yaş arasının %72.2'sinin orman ürünleri, %69.6'sının gıda-ıçki, %35'inin dokuma-deri ve %5.5'inin metal eşya sektöründe; 24-35 yaş arasının %66.8'inin gıda-ıçki, %53.8'inin orman ürünleri, %26.5'inin dokuma-deri ve %7'sinin gıda-ıçki, %35'inin metal eşya, %12.2'sinin orman ürünleri ve %10'unun dokuma-deri sektöründe 50 yaşın üzerindeki değerlerin en yükseklerinin 58.4 ile gıda-ıçki sektöründe olduğu görülmektedir. Tablo 43.2'deki dağılımdan; gıda-ıçki sektörü ile orman ürünleri sektörünün her yaş grubu ile ilgili çalışanların olduğu, dokuma-deri sektöründe çalışanların genelinin 35 yaşın üzerinde olduğu; ancak 15 yaşın altındaki çalışanların ise tüm sektörlerde ve özellikle orman ürünleri ve metal eşya sektöründe yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 44: ÜRETİM DIŞI FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARIN YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI:

44.1.Sektörlerdeki Dağılım:

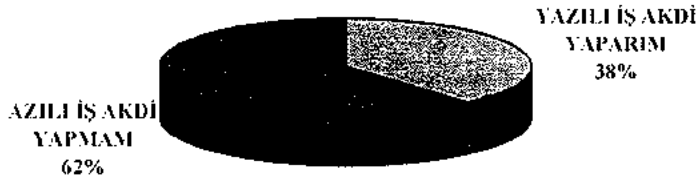
	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
15 YAŞIN ALTINDA	-		23	13.0	-		2	1.0
15-24 YAŞ ARASI	9	12.6	29	14.5	9	9.3	20	10.0
24-35 YAŞ ARASI	9	12.6	29	14.5	32	32.8	42	21.0
35-50 YAŞ ARASI	13	18.1	17	8.5	12	12.3	41	20.5
50 YAŞIN ÜSTÜNDE	3	4.2	13	6.5	4	4.1	11	5.5
CEVAPSIZ								

Araştırma kapsamındaki firmaların üretim dışı faaliyetlerde çalışanların yaş gruplarına göre dağılımları sektörler bazında incelendiğinde; 15 yaşın altında çalışanların %13'ü dokuma-deri ve %1'i metal eşya; 15-24 yaş arası çalışanların % 14.5'i dokuma-deri, %12.6'sı gıda-içki, %10'u metal eşya ve %9.32ü orman ürünleri; 24-35 yaş arası çalışanların %32.8'i orman ürünleri, %21 metal eşya, %14.5'i dokuma-deri ve %12.6'sı gıda-içki ; 35-50 yaş arası çalışanların % 20.5'i metal eşya, %18.1'i gıda-içki, %12.3'ü orman ürünleri ve %8.5'i dokuma-deri; 50 yaşın üzerinde çalışanların %6.5'i dokuma-deri,%5.5'i metal eşya,%4.2'si gıda-içki ve orman ürünlerisektöründe olduğu anlaşılmaktadır.

Dokuma-deri sektöründe üretim dışı faaliyetlerde 15 yaşın altındaki çalışanların daha çok götür-getir işlerinde kullanıldığı ve firmaların bu işleri üretim dışı saydıkları gözlemler ile saptanmıştır.

TABLO 45:İŞLETMELERİN ÇALIŞANLARINA YAZILI İŞ AKDİ YAPMA DURUMALRININ DAĞILIMI:

45.1.Genel Dağılım:

45.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YAZILI İŞ AKDİ YAPARIM	74	56.1	43	42.6	24	10.5	2	66.7	82	66.7
AZILI İŞ AKDİ YAPMAM	58	43.9	58	57.4	205	89.5	1	33.3	41	33.3
CEVAPSIZ										

45.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YAZILI İŞ AKDİ YAPARIM	19	26.4	131	61.8	11	11.2	56	27.7
AZILI İŞ AKDİ YAPMAM	53	73.6	68	34.2	87	88.8	146	72.3
CEVAPSIZ								

Örnekleme yer alan işletmelerin yazılı iş akdi yapma durumları ile ilgili bulgular Tablo:45.1, 45.2, 45.3'te yer almaktadır. Genel olarak %62 oranında bir bir değerde araştırma kapsamındaki il ve sektörlerdeki yazılı iş akdi yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak yazılı iş akdi yapan firmaların il bazında % 66.7 değerinde Edirne ilinde bulunduğu, sektörler bazında ise % 61.8 değerinde dokuma-deri sektöründe bulunduğu görülmektedir.

Bu dağılımlardaki en önemli etkenlerin daha önceki bulgulardan da saptandığı gibi eğitim düzeyi ve yaş ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür,

TABLO 46: İŞLETMEDEKİ SSK'YA BAĞLI PERSONEL SAYILARININ DAĞILIMI:

46.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	30	22.7	-		141	61.6	-		7	5.7
10-25 ARASI	29	22.0	-		20	8.7	-		15	12.2
26-50 ARASI	18	13.6	-		14	6.1	1	33.3	29	23.6
51-100 ARASI	14	10.6	-		1	0.4	1	33.3	14	11.4
101-250 ARASI	13	9.8	-		2	0.9	-		32	26.0
251-1500 ARASI	11	8.3	-		-		1	33.3	18	14.6
CEVAPSIZ										

46.2.Sektörlerdeki Dağılım:

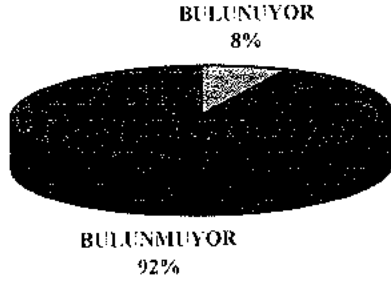
	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	26	36.1	25	12.5	63	64.3	96	47.5
10-25 ARASI	4	5.6	30	14.5	3	3.1	40	19.8
26-50 ARASI	7	9.7	35	17.5	1	1.0	27	13.4
51-100 ARASI	5	6.9	26	13	2	2.0	7	3.5
101-250 ARASI	2	2.8	42	21	2	2.0	12	5.9
251-1500 ARASI	4	5.6	25	12.5	2	2.0	5	2.5
CEVAPSIZ								

Örnekleme yer alan firmaların SSK'ya bağlı personel sayılarının dağılımı ile ilgili bulgular Tablo:46.1 ve 46.2'de yer alanmaktadır. Buna göre iller baz alındığında Edirne firmalarda çalışanların %93.5'i SSK'ya bağlıdır. Sektörler bazında ise metal eşya sektöründe çalışanların %92.6'sı SSK'lıdır. İl ve sektörler genel olarak bakıldığında ise SSK'lı

çalışanların oldukça yüksek düzeylerde olduğu en düşük değerin %66.7 ile gıda ve içki sektöründe yer aldığı gözlenmektedir.

TABLO 47: İŞYERLERİNDE SENDİKALI ÇALIŞAN BULUNMA DURUMLARININ DAĞILIMI:

47.1.Genel Dağılım:

47.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
BULUNUYOR	5	3.8	9	8.9	-	-	2	66.7	29	23.6
BULUNMUYOR	127	96.2	92	91.1	229	100	1	33.3	94	76.4
CEVAPSIZ										

47.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
BULUNUYOR	5	6.9	21	10.6	3	3.1	12	5.9
BULUNMUYOR	67	93.1	178	89.4	95	96.9	190	94.1
CEVAPSIZ	-	-						

TABLO 48: İŞLETMELERDEKİ SENDİKALI ÇALIŞANLARIN SAYISAL DAĞILIMI:

48.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	117	88.6	94	93.1	228	99.6	1	33.3	95	77.2
10-25 ARASI	7	5.3	2	2.0	1	0.4	-	-	4	3.3
26-50 ARASI	2	1.5	1	1.0	-	-	-	-	4	3.3
51-100 ARASI	-	-	1	1.0	-	-	1	33.3	2	1.6
101-250 ARASI	1	0.8	1	1.0	-	-	1	33.3	5	4.1
251-1500 ARASI	-	-	2	2.0	-	-	-	-	12	9.8
CEVAPSIZ										

48.2.Sektörlerdeki Dağılım:

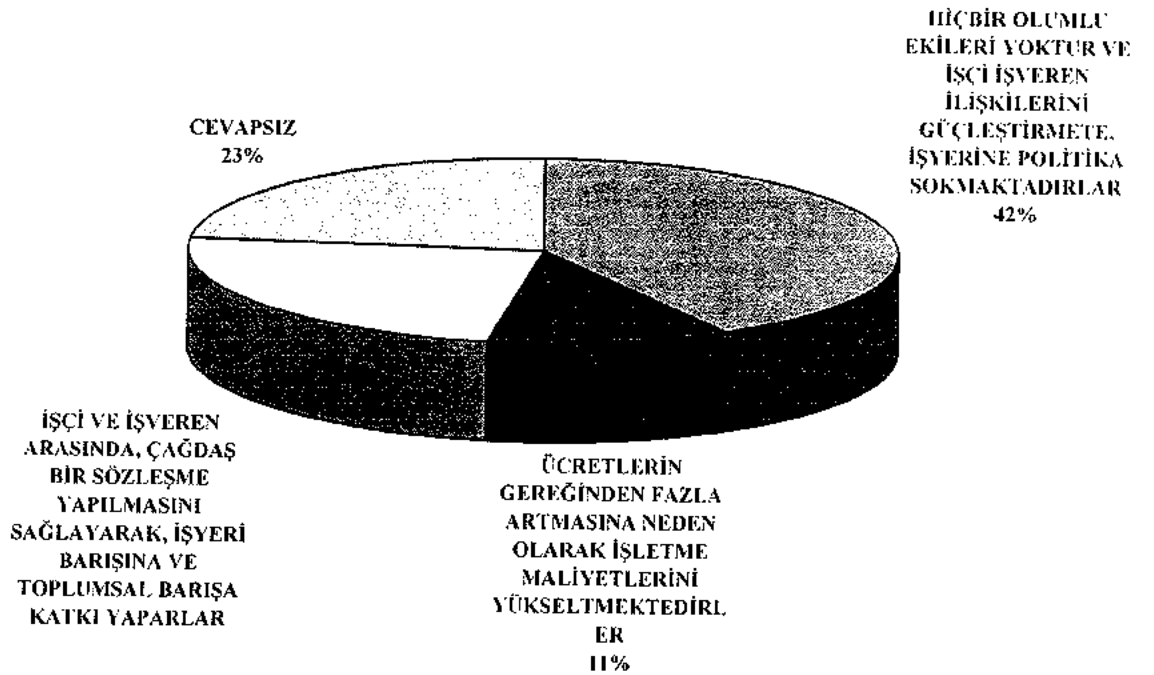
	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
0-9 ARASI	--		10	5.0	1	1.0	1	0.5
10-25 ARASI	1	1.4	3	1.5	--		2	1.0
26-50 ARASI	1	1.4	1	0.5	1	1.0	3	1.5
51-100 ARASI	2	2.8	2	1.0	--		--	
101-250 ARASI	--		4	2.0	1	1.0	3	1.5
251-1500 ARASI	1	1.4	10	5.0	1	1.0	2	1.0
CEVAPSIZ	67	93.1	168	84.4	94	95.9	191	94.6

Örnekleme yer alan firmaların sendikali çalışan bulunma, sendikali çalışan sayısı ve sendikaların üretime dolaylı-dolaysız etkilerinin önem sırasına göre dağılımları ile ilgili bulgular Tablo 47.1, 47.2, 47.3, 48.1, 48.2'de yer almaktadır.

Bu bulgulara dayanarak genel bir değerlendirme yapıldığında; firmaların %92'sinde sendikali çalışan bulunmamaktadır. Bulunalar içerisinde en yüksek değer iller bazında %23.6 ile Edirne, sektörler bazında %10.6 ile dokuma-deri sektörü gelmektedir. Bu da genel yüzde içerisinde % 8 gibi çok küçük bir değerdir. Ayrıca gerek Tablo 47.2, 47.3 ve gerekse 48.1 ve 48.2'deki firmaların bu konuya ne kadar duysız olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.

TABLO 49: SENDİKALARIN ÜRETİME ETKİLERİNİN ÖNEM SIRASINA GÖRE DAĞILIMI(DOLAYLI VE DOĞRUDAN)

49.1.Genel Dağılım:

Araştırma kapsamındaki firmaların sendikaların dolaylı-dolaysız üretime etkileri ile ilgili bulgular, sendikasızlığı açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Tablo 49.1, 49.2, 49.3 %23'ünün görüş belirtmeyip cevapsız bıraktığı bu bulgularda firma yetkililerinin %42'si "sendikaların hiçbir olumlu etkileri yoktur ve işçi işveren ilişkilerini güçleştirmekte, işyerine politika sokmaktadır" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Tablo 49.1 bu görüş benimseyen iller içerisinde Konya %52.0 ile en yüksek değeri oluşturmaktadır. Sektör bazında ele alındığında ise metal eşya sektöründe bu oran %57.9'dur. "İşçi işveren arasında çağdaş bir sözleşme yapılmasını sağlayarak, işyeri barışına ve toplumsal barışa katkı yaparlar" görüşünün etkili olduğunu belirten firmaların yoğunlaştığı sektör %44.9 orman ürünleri ile %25.6 dokuma-deri sektörüdür.

İşyerinde sendika bulunmamasının sonuçları Tablo:50.12de de "Sendika ile yapılan pazarlıklar sonucu belirlenen ücret" oranının düşük olmasında da kendini göstermiştir.

Bu sonuçların firma yetkililerinin eğitim-kültür-çağdaş yaşam-işyeri barışı ve toplumsal barışa bakış açıları ile doğrudan ilişkili olduğu bu bakış açılarının değişmesi ile örgütlü bir toplum olacağını söylemek mümkündür.

49.2.İllerdeki Dağılım:

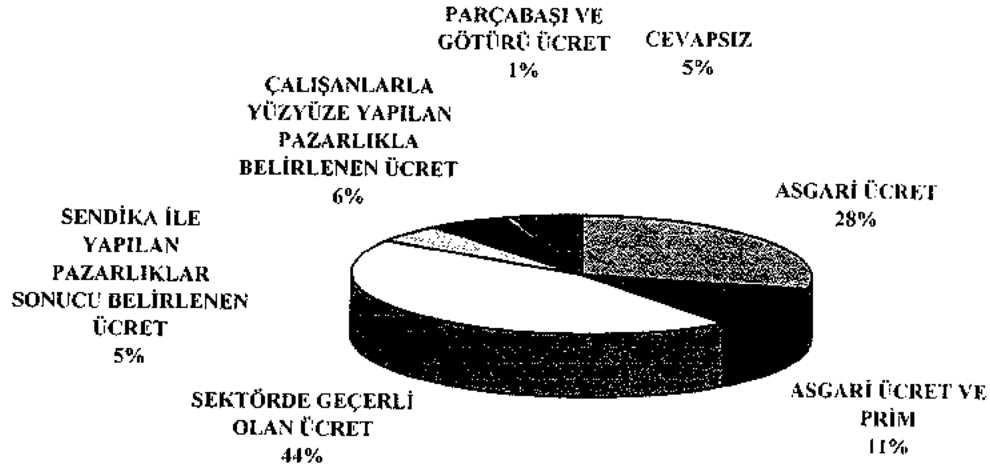
	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORU M	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
HİÇBİR OLUMLU EKİLERİ YOKTUR VE İŞÇİ İŞVEREN İLİŞKİLERİNİ GÜÇLEŞTİRMETE, İŞYERİNE POLİTİKA SOKMAKTADIRLAR	115 35.6	48 47.5	119 52.0	-	30 24.4
ÜCRETLERİN GEREĞİNDEN FAZLA ARTMASINA NEDEN OLARAK İŞLETME MALİYETLERİNİ YÜKSELTMEKTEDİRLER	9 6.8	5 5.0	41 17.9	1 33.3	9 7.3
İŞÇİ VE İŞVEREN ARASINDA, ÇAĞDAŞ BİR SÖZLEŞME YAPILMASINI SAĞLAYARAK, İŞYERİ BARIŞINA VE TOPLUMSAL BARIŞA KATKI YAPARLAR	31 23.5	15 14.9	50 21.8	1 33.3	47 38.2
CEVAPSIZ	47 35.6	33 32.7	19 8.3	1 33.3	37 30.1

49.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA- DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
HİÇBİR OLUMLU EKİLERİ YOKTUR VE İŞÇİ İŞVEREN İLİŞKİLERİNİ GÜÇLEŞTİRMETE, İŞYERİNE POLİTİKA SOKMAKTADIRLAR	29	40.3	56	28.1	34	34.7	117	57.9
ÜCRETLERİN GEREĞİNDEN FAZLA ARTMASINA NEDEN OLARAK İŞLETME MALİYETLERİNİ YÜKSELTMEKTEDİRLER	21	29.2	13	6.5	10	10.2	18	8.9
İŞÇİ VE İŞVEREN ARASINDA, ÇAĞDAŞ BİR SÖZLEŞME YAPILMASINI SAĞLAYARAK, İŞYERİ BARIŞINA VE TOPLUMSAL BARIŞA KATKI YAPARLAR	13	18.1	51	25.6	44	44.9	31	15.3
CEVAPSIZ	9	12.5	79	39.7	10	10.2	36	17.8

TABLO 50: İŞLETMELERDEKİ ÇALIŞANLARIN ÜCRETLENDİRİLME YÖNTEMLERİNİN DAĞILIMI:

50.1.Genel Dağılım:

50.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
ASGARI ÜCRET	42 31.8	20 19.8	86 37.6	-	19 15.4
ASGARI ÜCRET VE PRİM	7 5.3	11 10.9	26 11.4	-	21 17.1
SEKTÖRDE GEÇERLİ OLAN ÜCRET	55 41.7	50 49.5	101 44.1	1 33.3	55 44.7
SENDİKA İLE YAPILAN PAZARLIKLAR SONUCU BELİRLENEN ÜCRET	5 3.8	7 6.9	-	2 66.7	15 12.2
ÇALIŞANLARLA YÜZYÜZE YAPILAN PAZARLIKLA BELİRLENEN ÜCRET	9 6.8	4 4.0	11 4.8	-	8 6.5
PARÇABAŞI VE GÖTÜRÜ ÜCRET	2 1.5	1 1.0	-	-	1 0.8
CEVAPSIZ	12 9.1	8 7.9	5 2.2	-	4 3.3

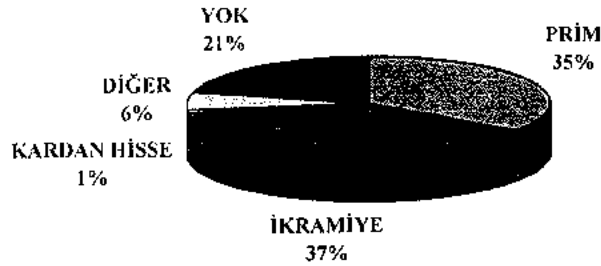
50.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA- DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ASGARI ÜCRET	29	40.3	46	23.1	26	26.5	58	28.7
ASGARI ÜCRET VE PRIM	5	6.9	24	12.1	14	14.3	21	10.4
SEKTÖRDE GEÇERLİ OLAN ÜCRET	26	36.1	88	44.2	54	55.1	91	45.0
SENDİKA İLE YAPILAN PAZARLIKLAR SONUCU BELİRLENEN ÜCRET	4	5.6	11	5.5	3	3.1	7	3.5
ÇALIŞANLARLA YÜZYÜZE YAPILAN PAZARLIKLAR BELİRLENEN ÜCRET	4	5.6	11	5.5	1	1.0	16	7.9
PARÇABAŞI VE GÖTÜRÜ ÜCRET	-	-	3	1.5	-	-	-	-
CEVAPSIZ	4	5.6	16	8.0	-	-	9	4.5

Araştırma kapsamında yer alan firmaların çalışanlarını ücretlendirme yöntemleri ile ilgili bulgular Tablo 50.1, 50.2 ve 50.3'te yer almaktadır. Genel olarak %44'ünün sektörde geçerli olan ücret yöntemi uyguladıkları ve bu genel yapının iller ve sektörler bazında da korunduğu bulgularda görülse de; asgari ücret sisteminin gıda-içki sektörünün de %40.3, metal eşya sektöründe %28.7, orman ürünleri sektöründe %26.5 ve dokuma-deri sektöründe %23.1 düzeyinde uygulandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak birinci derecede sektörde geçerli olan ücret, ikinci derecede asgari ücret, üçüncü derecede asgari ücret ve prim ücret sistemlerinin uygulamalarda tercih edildiği, diğer ücret sistemlerinin pek tercih edilmediği söylenebilir.

TABLO 51: İŞLETMELERİN ÇALIŞANLARINI TEŞVİK ETMEK AMACIYLA KULLANDIĞI ÜCRET YÖNTEMLERİNİN DAĞILIMI:

51.1.Genel Dağılım:

51.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
PRİM	46	34.8	31	30.7	88	38.4	1	33.3	47	38.2
İKRAMIYE	33	25.0	39	38.6	67	29.3	3	100	86	69.9
KARDAN HİSSE	6	4.5	-	-	1	0.4	-	-	-	-
DİĞER	13	9.8	2	2.0	9	3.9	1	33.3	12	9.8
YOK	48	36.4	28	27.7	45	19.7	3	100	5	4.1
CEVAPSIZ										

51.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
PRİM	10	13.9	76	38.2	66	67.3	56	27.7
IKRAMIYE	45	62.5	92	46.2	7	7.1	78	36.6
KARDAN HİSSE	1	1.4	4	2.0	-		2	1.0
DİĞER	3	4.2	15	7.5	3	3.1	14	6.9
YOK	10	13.9	41	20.6	23	23.5	48	23.8
CEVAPSIZ								

Örnekleme yer alan firmaların çalışanları teşvik etmek amacıyla kullandığı ücret yöntemlerinin dağılımı ile ilgili bulgular Tablo: 51.1, 51.2, 51.3'te yer almaktadır.

"Buna göre çalışanları teşvik etmek amacıyla firmaların %372'si ikramiye, %35'i prim vermektedirler.Prim veren firmaların %67.3'ü orman ürünleri sektöründe, ikramiye veren firmaların %62.5'i ise gıda-içki sektöründe yer almaktadırlar. Ayrıca Denizli ve Konya illerinde prim, Antep ve Edirne illerinde ise ikramiye ödeme yöntemi tercih edilmektedir. Buna göre firmaların çalışanları teşvik etmek amacıyla kullandığı ücret yöntemleri arasında en yaygın olanının ikramiye ve prim olduğu ortaya çıkmaktadır.

TABLO 52: İŞLETMELERİN HİZMETİÇİ EĞİTİM SAĞLAMA DURUMLARININ DAĞILIMI:

52.1.Genel Dağılım:

52.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
SAĞLIYOR	64	48.5	49	48.5	143	62.4	1	33.3	92	74.8
SAĞLAMİYOR	68	51.5	52	51.5	86	37.6	2	66.7	31	25.2
CEVAPSIZ										

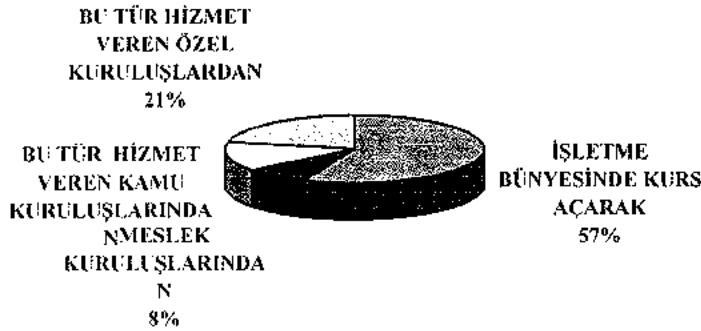
52.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
SAĞLIYOR	23	31.9	117	58.8	69	70.4	130	60.4
SAĞLAMİYOR	49	68.1	82	41.2	29	29.6	72	35.6
CEVAPSIZ								

Örnekleme grubunda yer alan firmaların; hizmetleri eğitim sağlama, hizmetiçi eğitim sağlama kaynakları ve işgücü temininde karşılaşılan sorunların dağılımı ile ilgili bulgular, Tablo:52.1, 52.2, 52.3, 53.1, 53.2, 53.3, 54.1, 54.2, 54.3'te yer almaktadır. Bu bulguları bir arada değerlendirmek gerekirse öncelikle firmaların işgücü temininde karşılaştıkları sorunları incelemekte yarar vardır. Gerek il ve gerekse sektör bazında işgücü temininde karşılaşılan sorunların önem sırasına göre dağılımında birinci derecede önemli "nitelikli işgücü temini" olup, ikinci derecede "işgücü sirkülasyonu" gelmektedir. Diğer sorunların üçüde yakın değerlerde olup bunlar; "diğer sektörlerle karşılaştırıldığında ücretin düşük olmasının yol açtığı olumsuzluklar, tesisin yerleşim yerlerinin uzaklığından kaynaklanan sorunlar, işin gerektirdiği nitelikleri kazanmak için gerekli sürenin uzun olması" gelmektedir. En üzücünokta firmaların %25'i nitelikli eleman temini, %25'i işçi sirkülasyonu, %20'si işin gerektirdiği nitelikleri kazanmak için gereken sürenin uzun olduğu, ile diğer sorunlara karşı "önemsiz olduğu" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Ve yine aynı örnekleme grubu nitelikli eleman temini sorunu ile ilgili %51 gibi bir oranda "fikrim yok" görüşü belirtmişlerdir.

TABLO 53: ÇALIŞANLARDAN HİZMETİÇİ EĞİTİM SAĞLAMA KAYNAKLARININ DAĞILIMI:

53.1.Genel Dağılımı:

Bu sorunlar içerisinde bulunan firmalara "nitelikli eleman için hizmetiçi sağlama durumunuz nedir?" sorulduğunda %59'u hizmetiçi eğitim sağladığını, %41'i sağlamadığını belirtmişlerdir. Tablo:52.1 bu durumu sektör bazında ele alınca en fazla hizmetiçi eğitim sağlayan sektörün %70.4 ile Orman ürünleri sektörü Tablo:52.3, en yoğun hizmetiçi eğitimi gerçekleştiren ilin %74.8 ile Edirne Tablo:52.2 olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yine firmaların bu hizmetiçi eğitimi sağlama kaynakları sorulduğunda ise %57'sinin işletme bünyesinde kurs açarak bu eğitimi sağladığı anlaşılmıştır. Tablo:53.1 İşletme bünyesinde kurs açan iller içerisinde Edirne ilinin %63.4 ve Orman ürünleri sektörünün %64.3 ile en ileri düzeyde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu bulgulardan ciddi boyutlara varan bir "nitelikli işgücü eksikliği" sorunu yaşandığı gözlenmektedir. Ancak bu sorunu çözüme eğilimi ise %59 gibi bir değer taşımaktadır. (Tablo 52.1) Firma yetkililerinde bu sorunlarını ciddiye almaları ile sorunu çözmek için gösterdikleri çaba arasında bir ciddiyetsizlik ve sorumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Oysa sorunu çözmek için sorunun önemine %100 inanmak benimsemek gerekmektedir. Çözümün temelini ise örgütlülük, eğitim düzeyinin yükseltilmesi, üniversite-sanayi-devlet işbirliğinin gelişmesi oluşturmaktadır.

53.2.İllerdeki Dağılım:

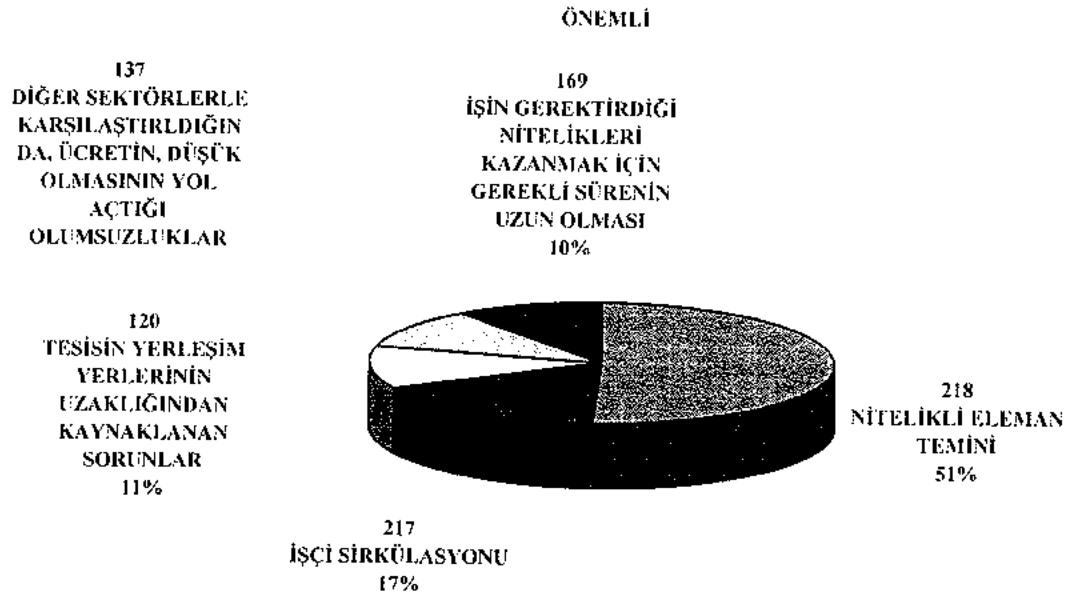
	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	ALİYOR									
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İŞLETME BÜNYESİNDE KURS AÇARAK	42	31.8	28	27.7	94	41.0	1	33.3	78	63.4
MESLEK KURULUŞLARINDAN	8	6.1	3	3.0	10	4.4	1	33.3	12	9.8
BU TÜR HİZMET VEREN KAMU KURULUŞLARINDAN	13	9.8	16	15.8	4	1.7	1	33.3	15	12.2
BU TÜR HİZMET VEREN ÖZEL KURULUŞLARDAN	19	14.4	1	1.0	47	20.5	1	33.3	38	30.9
CEYAPSIZ										

53.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-		ORMAN		METAL	
	ALİYOR		DERİ		ÜRÜNLERİ		EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İŞLETME BÜNYESİNDE KURS AÇARAK	15	20.8	96	48.2	63	64.3	60	29.7
MESLEK KURULUŞLARINDAN	-	-	13	6.5	2	2.0	17	8.4
BU TÜR HİZMET VEREN KAMU KURULUŞLARINDAN	4	5.6	16	8.0	8	8.2	60	29.7
BU TÜR HİZMET VEREN ÖZEL KURULUŞLARDAN	2	2.8	34	17.1	2	2.0	22	10.9

TABLO 54: İŞGÜCÜ TEMİNİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLARIN ÖNEM SIRASINA GÖRE DAĞILIMI:

54.1.Genel Dağılım:

54.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %				
NİTELİKLİ ELEMAN TEMİNİ	38/28.8	66/65.3	105/45.	1/33.3	72/58.5
TESİSİN YERLEŞİM YERLERİNİN UZAKLIĞINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR	13/9.8	5/5.0	30/13.1	1/33.3	15/12.2
DİĞER SEKTÖRLERLE KARŞILAŞTIRILDIĞINDA, ÜCRETİN, DÜŞÜK OLMASININ YOL AÇTIĞI OLUMSUZLUKLAR	6/4.5	16/15.8	22/9.6	-/-	18/14.6
İŞİN GEREKTİRDİĞİ NİTELİKLERİ KAZANMAK İÇİN GEREKLİ SÜRENİN UZUN OLMASI	12/9.1	8/7.9	29/12.7	1/33.3	7/5.7

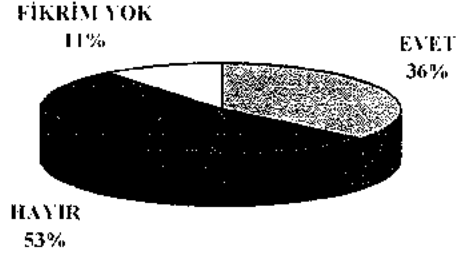
54.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR. %			
NİTELİKLİ ELEMAN TEMİNİ	37/51.4	94/47.2	13/13.2	83/41.1
TESİSİN YERLEŞİM YERLERİNİN UZAKLIĞINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR	11/15.3	28/14.0	7/7.1	65/32.1
DİĞER SEKTÖRLERLE KARŞILAŞTIRILDIĞINDA, ÜCRETİN, DÜŞÜK OLMASININ YOL AÇTIĞI OLUMSUZLUKLAR	16/22.1	45/22.6	9/9.2	58/28.7
İŞİN GEREKTİRDİĞİ NİTELİKLERİ KAZANMAK İÇİN GEREKLİ SÜRENİN UZUN OLMASI	17/23.7	27/13.5	13/13.2	61/30.2
CEVAPSİZ				

D.KULLANILAN TEKNOLOJİLERİN ÖZELLİKLERİ

TABLO 55: İŞLERMELERİN SAHİP OLDUKLARI TEKNOLOJİLERİN ULUSLARARASI REKABETE YETERLİ OLMA DÜZEYLERİNİN DAĞILIMI:

55.1.Genel Dağılım:

55.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	62	47.0	44	43.6	25	10.9	1	33.3	78	27.6
HAYIR	56	42.4	48	47.5	174	76.0	2	66.7	34	63.4
İFKRİM YOK	14	10.6	9	8.9	30	13.1	-	-	11	8.9
CEVAPSIZ										

55.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	14	19.4	119	59.8	14	14.3	56	27.7
HAYIR	54	75.0	61	30.7	71	72.4	119	58.9
İFKRİM YOK	4	5.6	19	9.5	13	13.3	27	13.4
CEVAPSIZ								

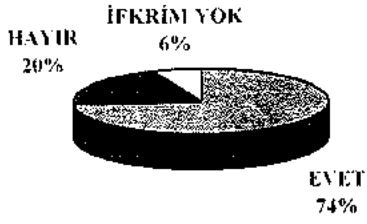
Araştırma kapsamındaki firmaların sahip oldukları teknolojilerin uluslararası rekabette yeterli olma düzeyleri ile ilgili bulgular incelendiğinde genel eğilim %53'ü uluslararası rekabette yetersiz, %36'sı yeterli ve %11'i bu konu ile ilgili fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Konu sektörler bazında ele alındığında Denizli ilinde 42.4, Antep ilinde %47.5, Edirne ilinde %63.4 ve eKonya ilinde %76 düzeyinde rekabet edemez görüşü hakimdir. Bu bulgularda yalnızca rekabet edebilir görüş Denizli'de %50'ye yakın bir değerde çıkmıştır. Bununla birlikte dokuma ve Deri sektöründeki teknolojiden kaynaklandığı varsayılmaktadır.

Konu sektörler bazında ele alındığında (Tablo:55.3 Gıda-içki sektörü %75, Orman ürünleri sektörü %72.4 ve Metal Eşya sektörü %58.9 düzeyinde rekabet edemez görüşü belirtirken dokuma-deri sektörü %59.8 düzeyinde rekabet edebilir görüşü belirtmişlerdir.

TABLO 56: İŞLERMELERİN SAHİP OLDUKLARI TEKNOLOJİLERİN ULUSAL REKABETE YETERLİ OLMA DÜZEYLERİNİN DAĞILIMI:

56.1.Genel Dağılım:

56.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	87	65.9	86	85.1	161	70.3	2	66.7	98	79.7
HAYIR	38	28.8	13	12.9	49	21.4	1	33.3	17	13.8
İFKRİM YOK	7	5.3	2	2.0	19	8.3	-		8	6.5
CEVAPSIZ										

56.3.Sektörlerdeki Dağılım:

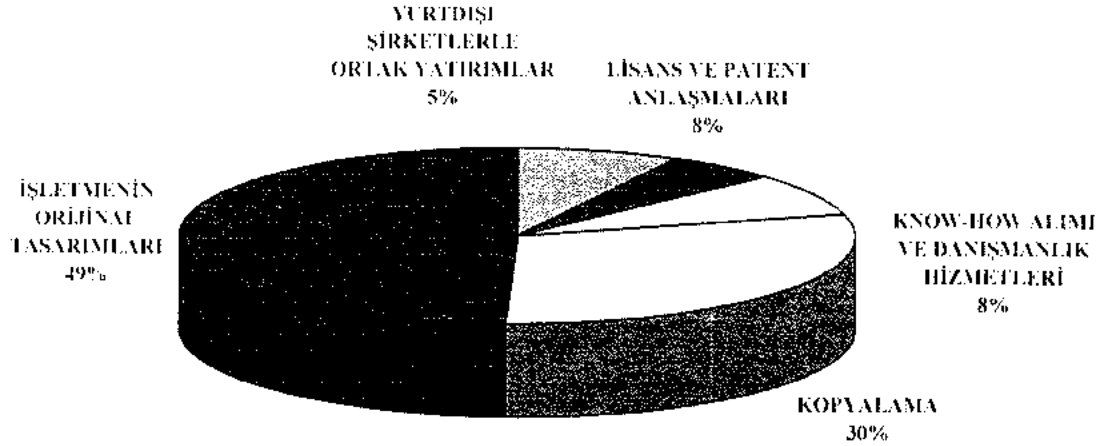
	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EVET	32	44.4	150	75.4	83	84.7	154	76.2
HAYIR	28	38.9	38	19.1	11	11.2	39	19.3
İFKRİM YOK	12	16.7	11	5.5	4	4.1	9	4.5
CEVAPSIZ								

Firmaların sahip oldukları teknolojilerin ulusal rekabette yeterli olma düzeyinin genel dağılımı incelendiğinde; %74'ü ulusal rekabette yeterli, %20'si yetersiz ve %6'sı fikrim yok şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Firmaların sahip oldukları teknolojilerinin ulusal rekabette yeterli olma düzeyleri ile ilgili bulgular il ve sektörler bazında da geneli yansıtmaktadır.

TABLO 57: İŞLETMELERİN SAHİP OLDUKLARI TEKNOLOJİLERİN KANAKLARINA GÖRE DAĞILIMI:

57.1.Genel Dağılım:

Firmaların sahip oldukları teknolojilerin kaynaklarına göre dağılımında ise; %49'u işletmenin orjinal tasarımları, %30'u kopyalama olup, diğerlerinin aynı değerlerde lisans ve patent anlaşmaları (%8),KNOW-HOW alımı, danışmanlık hizmetleri (%8), yurtdışı şirketlerle ortak yatırımları (%5) olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo:57.1. Kaynaklara göre dağılımları il bazında incelendiğinde kopyalama'nın daha çok Konya ilinde tercih edildiği (%34.9), işletmenin orjinal tasarımlarının ise Gaziantep başta olmak üzere %54.5 Edirne ve Denizli'de uygulandığı anlaşılmaktadır. Sektör bazında bakıldığında işletmenin orjinal tasarımını kullanan sektörlerin başında Gıda-içki %68.1, daha sonra sara ile Dokuma-deri %39.7, Metal eşya 37.1 gelmektedir. Kopyalama teknoloji kullanımı en fazla orman ürünleri sektöründe olup, %40.8'dir. Tablo:57.2, 57.3

57.2.İllerdeki Dağılım:

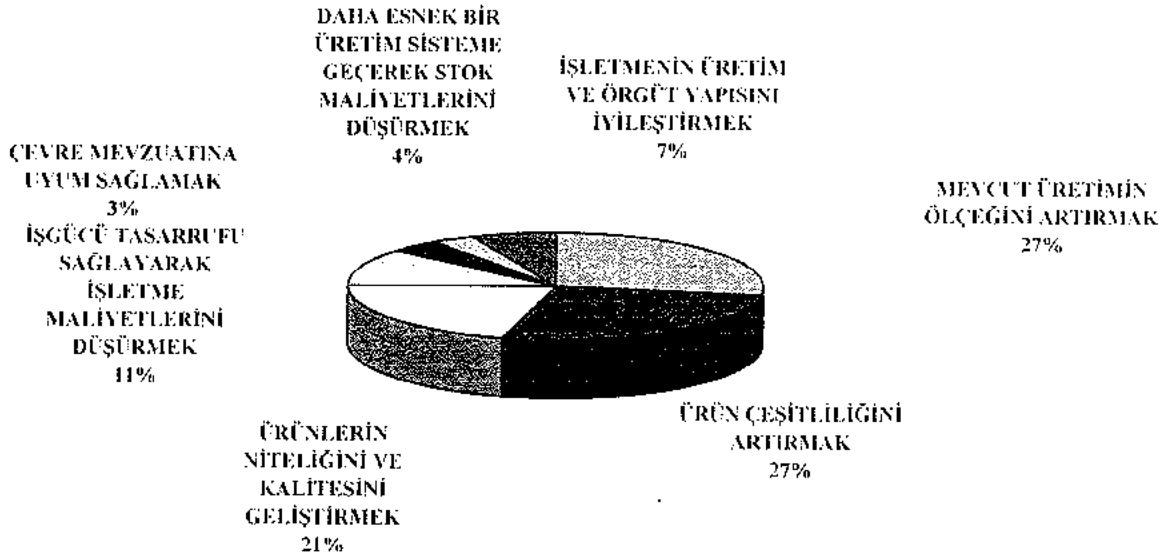
	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
LİSANS VE PATENT ANLAŞMALARI	11	8.3	5	5.0	8	3.5	-	-	13	10.6
YURTDIŞI ŞİRKETLERLE ORTAK YATIRIMLAR	11	8.3	-	-	4	1.7	-	-	10	8.1
KNOW-HOW ALIMI VE DANIŞMANLIK HİZMETLERİ	8	6.1	11	10.9	3	1.3	-	-	15	12.2
KOPYALAMA	32	24.2	11	10.9	80	34.9	1	33.3	17	13.8
İŞLETMENİN ORJİNAL TASARIMLARI	46	34.8	55	54.5	66	28.8	1	33.3	66	53.7
CEVAPSİZ										

57.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
LİSANS VE PATENT ANLAŞMALARI	6	8.3	17	8.5	2	2.0	10	5.0
YURTDIŞI ŞİRKETLERLE ORTAK YATIRIMLAR	-		15	7.5	-		9	4.5
KNOW-HOW ALIMI VE DANIŞMANLIK HİZMETLERİ	1	1.4	23	11.6	-		7	3.5
KOPYALAMA	8	11.1	26	13.1	40	40.8	63	31.2
İŞLETMENİN ORJİNAL TASARIMLARI	49	68.1	79	39.7	24	24.5	75	37.1
CEVAPSIZ								

TABLO 58: İŞLETMELERİN SON OLARAK YAPTIKLARI TEKNOLOJİK YATIRIMLARIN AMAÇLARININ DAĞILIMI:

58.1.Genel Dağılım:

Firmaların son olarak yaptıkları teknolojik yatırımların amaçlarına göre dağılımı ile ilgili bulgulardan firmaların %27'sinin mevcut üretim ölçeğini arttırmak ve ürün çeşitliliğini arttırması, %21'inin ürünlerin niteliğini ve kalitesini geliştirmek olduğu anlaşılmaktadır. İl bazında firmaların teknolojik yatırım yapma amaçları ile ilgili bulgu Tablo:58.2'de sektör bazında firmaların teknolojik yatırım yapma amaçları ile ilgili bulgular Tablo:58.3'te yer almaktadır.

58.2.İllerdeki Dağılım:

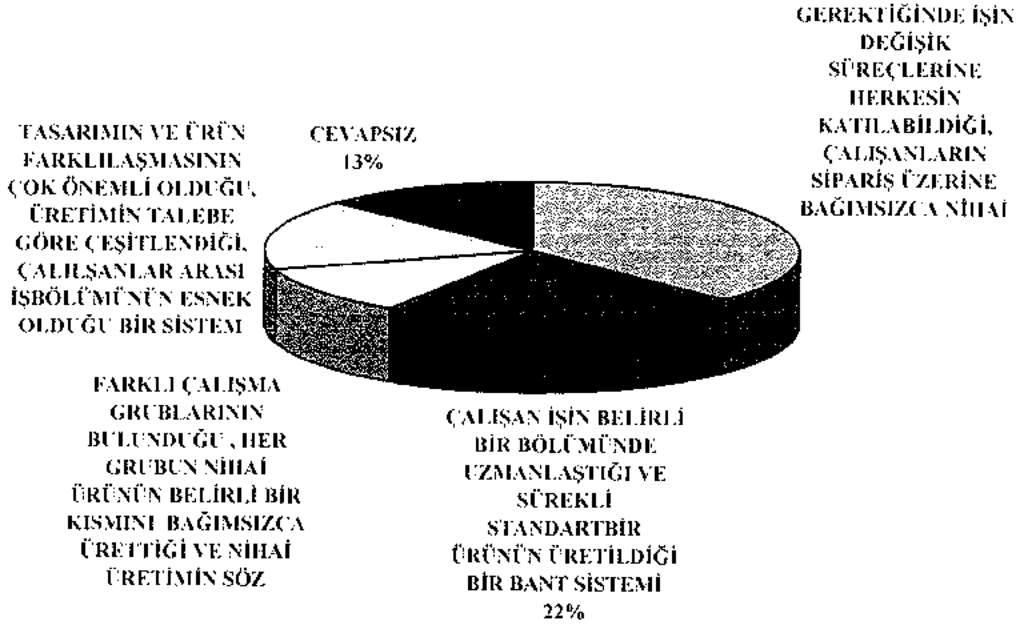
	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
MEVCUT ÜRETİMİN ÖLÇEĞİNİ ARTIRMAK	53 40.2	36 35.6	75 32.8	1 33.3	77 62.6
ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİNİ ARTIRMAK	51 38.6	19 18.8	64 27.9	-	47 38.2
ÜRÜNLERİN NİTELİĞİNİ VE KALİTESİNİ GELİŞTİRMEK	57 43.2	44 43.6	82 35.8	1 33.3	48 39.0
İŞGÜCÜ TASARRUFU SAĞLAYARAK İŞLETME MALİYETLERİNİ DÜŞÜRMEK	40 30.3	16 15.8	32 14.0	-	9 7.3
DAHA ESNEK BİR ÜRETİM SİSTEME GEÇEREK STOK MALİYETLERİNİ DÜŞÜRMEK	20 15.2	2 2.0	3 1.3	-	9 7.3
ÇEVRE MEVZUATINA UYUM SAĞLAMAK	16 12.1	1 1.0	9 3.9	-	2 1.6
İŞLETMENİN ÜRETİM VE ÖRGÜT YAPISINI İYİLEŞTİRMEK	31 23.5	6 5.9	13 5.7	1 33.3	8 6.5

58.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA- DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
MEVCUT ÜRETİMİN ÖLÇEĞİNİ ARTIRMAK	41	56.9	102	51.3	37	37.8	57	28.2
ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİNİ ARTIRMAK	17	23.6	67	33.7	33	33.7	62	30.7
ÜRÜNLERİN NİTELİĞİNİ VE KALİTESİNİ GELİŞTİRMEK	31	43.1	85	42.7	28	28.6	81	40.1
İŞGÜCÜ TASARRUFU SAĞLAYARAK İŞLETME MALİYETLERİNİ DÜŞÜRMEK	14	19.4	42	21.1	8	8.2	33	16.3
DAHA ESNEK BİR ÜRETİM SİSTEME GEÇEREK STOK MALİYETLERİNİ DÜŞÜRMEK	3	4.2	22	11.1	-	-	9	4.5
ÇEVRE MEVZUATINA UYUM SAĞLAMAK	8	11.1	12	6.0	1	1.0	7	3.5
İŞLETMENİN ÜRETİM VE ÖRGÜT YAPISINI İYİLEŞTİRMEK	8	11.1	25	12.6	8	8.2	16	7.9
CEVAPSIZ								

TABLO 59: İŞLETMELERİN SAHİP OLDUKLARI TEKNOLOJİLERİN ÖZELLİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

59.1.Genel Dağılım:

Firmaların sahip oldukları teknolojilerin özelliklerine göre dağılımları incelendiğinde; sahip oldukları teknoloji özelliklerinin ilkinin gerektiğinde işin değişik süreçlerine herkesin katılabildiği, çalışanların sipariş üzerine bağımsızca nihai bir ürün üretebildikleri, el becerisinin yoğun olduğu sistem, ikinci sırada çalışan işin belirli bir bölümünde uzmanlaştığı ve sürekli standart bir ürünün üretildiği bir bant sistemi olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo:59.1.

İller bazında sahip olunan teknoloji özellikleri incelendiğinde Edirne ve Denizli'de "tasarımın ve ürün farklılaşmasının çok önemli olduğu üretimin talebe göre çeşitlendiği, işbölümünün esnek olduğu bir sistemin" tercih edildiği, Gaziantep standart ürünlerin üretildiği bant sisteminin tercih edildiği gözlenmektedir. Tablo:59.2. Sektör bazında sahip olunan teknoloji özellikleri incelendiğinde ise Gıda ve içki sektöründe el becerisinin yoğun olduğu ve standart ürün üretilen bant sisteminin tercih edildiği; dokuma-deri sektöründe; standart için üretilen ürün ve tasarımın ürün farklılaşmasının çok önemli olduğu, iş bölümünün esnek olduğu bir sistemin tercih edildiği, orman ürünleri sektörü ile metal eşya sektöründe el becerisinin yoğun olduğu sistemin tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Tablo:59.3

59.2.İllerdeki Dağılım:

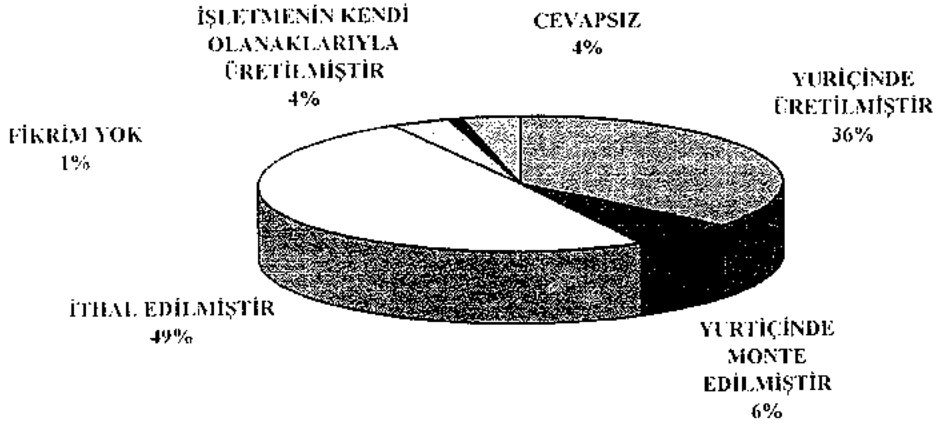
	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
GEREKTIĞİNDE İŞİN DEĞİŞİK SÜREÇLERİNE HERKESİN KATILABİLDİĞİ, ÇALIŞANLARIN SİPARİŞ ÜZERİNE BAĞIMSIZCA NİHAİ BİR ÜRÜN ÜRETEBİLDİKLERİ, EL BECERİSİNİN YOĞUN OLDUĞU BİR SİSTEM	19 14.4	24 23.8	160 69.9	1 33.3	16 13.0
ÇALIŞAN İŞİN BELİRLİ BİR BÖLÜMÜNDE UZMANLAŞTIĞI VE SÜREKLİ STANDARTBİR ÜRÜNÜN ÜRETİLDİĞİ BİR BANT SİSTEMİ	26 19.7	45 44.6	27 11.8	2 66.7	27 22.0
FARKLI ÇALIŞMA GRUPLARININ BULUNDUĞU , HER GRUBUN NİHAİ ÜRÜNÜN BELİRLİ BİR KISMINI BAĞIMSIZCA ÜRETTİĞİ VE NİHAİ ÜRETİMİN SÖZ KONUSU GRUPLARARASI AKIŞ VE BAĞLANTILARLA GERÇEKLEŞTİĞİ BİR SİSTEM	20 15.2	10 9.9	24 10.5	-	12 9.8
TASARIMIN VE ÜRÜN FARKLILAŞMASININ ÇOK ÖNEMLİ OLDUĞU, ÜRETİMİN TALEBE GÖRE ÇEŞİTLENDİĞİ, ÇALIŞANLAR ARASI İŞBÖLÜMÜNÜN ESNEK OLDUĞU BİR SİSTEM	34 25.8	14 13.9	9 3.9	-	41 33.3
CEVAPSIZ	33 25.0	8 7.9	9 3.9	-	27 22.0

59.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ	DOKUMADERİ	ORMAN ÜRÜMLERİ	METAL EŞYA
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
GEREKTIĞİNDE İŞİN DEĞİŞİK SÜREÇLERİNE HERKESİN KATILABİLDİĞİ, ÇALIŞANLARIN SİPARİŞ ÜZERİNE BAĞIMSIZCA NİHAİ BİR ÜRÜN ÜRETEBİLDİKLERİ, EL BECERİSİNİN YOĞUN OLDUĞU BİR SİSTEM	37 1.4	21 10.6	80 81.6	76 37.6
ÇALIŞAN İŞİN BELİRLİ BİR BÖLÜMÜNDE UZMANLAŞTIĞI VE SÜREKLİ STANDARTBİR ÜRÜNÜN ÜRETİLDİĞİ BİR BANT SİSTEMİ	18 25.0	57 28.6	7 7.1	38 18.8
FARKLI ÇALIŞMA GRUPLARININ BULUNDUĞU , HER GRUBUN NİHAİ ÜRÜNÜN BELİRLİ BİR KISMINI BAĞIMSIZCA ÜRETTİĞİ VE NİHAİ ÜRETİMİN SÖZ KONUSU GRUPLARARASI AKIŞ VE BAĞLANTILARLA GERÇEKLEŞTİĞİ BİR SİSTEM	3 4.2	27 13.6	3 3.1	32 15.8
TASARIMIN VE ÜRÜN FARKLILAŞMASININ ÇOK ÖNEMLİ OLDUĞU, ÜRETİMİN TALEBE GÖRE ÇEŞİTLENDİĞİ, ÇALIŞANLAR ARASI İŞBÖLÜMÜNÜN ESNEK OLDUĞU BİR SİSTEM	6 8.3	51 25.6	5 5.1	35 17.3
CEVAPSIZ	8 1.1	43 21.6	3 3.1	21 10.4

TABLO 60: İŞLETME İÇİN GEREKLİ OLAN MAKİNA VE DONANIMIN ELDE EDİLİŞ KAYNAĞININ DAĞILIMI:

60.1.Genel Dağılım:

60.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YURİÇİNDE ÜRETİLMİŞTİR	13	9.8	40	39.6	144	62.9	1	33.3	15	12.2
YURTIÇİNDE MONTE EDİLMİŞTİR	3	2.3	4	4.0	27	11.8	-	-	4	3.3
İTHAL EDİLMİŞTİR	99	75.0	54	53.5	35	15.3	2	66.7	101	82.1
İŞLETMENİN KENDİ OLANAKLARIYLA ÜRETİLMİŞTİR	8	6.1	2	2.0	9	3.9	-	-	1	0.8
FİKRİM YOK	2	1.5	-	-	3	1.3	-	-	-	-
CEVAPSIZ	7	5.3	1	1.0	11	4.8	-	-	2	1.6

60.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜMLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
YURİÇİNDE ÜRETİLMİŞTİR	23	31.9	17	8.5	82	83.7	86	42.6
YURTIÇİNDE MONTE EDİLMİŞTİR	12	16.7	4	2.0	4	4.1	16	7.9
İTHAL EDİLMİŞTİR	23	31.9	172	86.4	10	10.2	77	38.1
İŞLETMENİN KENDİ OLANAKLARIYLA ÜRETİLMİŞTİR	4	5.6	-	-	1	1.0	16	7.9
FİKRİM YOK	3	4.2	1	0.5	-	-	-	-
CEVAPSIZ	7	9.7	5	2.5	1	1.0	7	3.5

Araştırma kapsamındaki firmaların işletme için gerekli olan makine ve donanımın elde edilmiş kaynağının genel dağılımı incelendiğinde; %53'ünün ithal edildiği, %36'sının yurt içinde üretildiği, %6'sının yurt içinde monte edildiği %4'ünün işletmenin kendi olanaklarıyla üretildiği anlaşılmaktadır. Bu durum iller bazında incelendiğinde; yurt içinde üretilen teknolojilerin sırası ile %62.9'u Konya, %39.6'sı Antep, %12.2'si Edirne ve %98'i Denizli illerinde olduğu; ithal edilenlerin %82'sinin Edirne, %75'inin Denizli, %53.5'inin Antep ve %15.3'ünün Konya illerinde olduğu görülmektedir. Yurt içinde

monte edilen makine ve donanımın ise az da olsa iller bazında en yüksek değerde Konya olduğu dikkati çekmektedir.

İşletme için gerekli olan makine ve donanımın elde edilmiş kaynakları sektörler bazında incelendiğinde; araştırma kapsamında yer alan sektörlerden Gıda-içki sektörü makine ve donanımının %31.9'unu yurt dışında üretilenden ve ithal ederek, %16.7'sini yurt içinde monte ederek, %5.6'sını işletmenin kendi olanaklarıyla temin ettiği, doküman-deri sektörü makine ve donanımının %8.5'ini yurt dışında üretilenden, %20'sini yurt içinde monte ederek, %86.4'ünü ithal ederek temin ettiği; Orman ürünleri sektörü makine ve donanımının %83.7'sini yurt dışında üretilenden, %4.1'ini yurt içinde monte ederek, %10.2'sini ithal ederek ve %1'ini kendi olanaklarıyla üreterek temin ettiği ve Metal Eşya sektörünün %42.6'sını yurt dışında üreterek, %7.9'unu yurt içinde monte ederek, %38.1'ini ithal ederek %7.9'unu işletmenin kendi olanaklarıyla temin ettiği görülmektedir. Sektörler içerisinde en fazla ithal makine ve donanım kullanan sektörün, doküman-deri en fazla yurt dışında üretilen makine ve donanım kullanan sektörün orman ürünleri sektörü olduğu söylenebilir.

TABLO 61: İŞLETMELERİN SAHİP OLDUĞU MAKİNALARIN NİTELİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI:

61.1.Genel Dağılım:

Örneklemede bulunan firmaların sahip olduğu makinelerin niteliklerine göre dağılımları incelendiğinde genel olarak %45'ini tek amaçlı makineler olup, yalnızca belirli bir ürünün üretilmesine uygun; %39'unun çok amaçlı ve birçok ürün için kullanabilme özelliğine sahip, %13'ünün sınırlı da olsa makinelerin değişik ürünler için kullanımı mümkün olan niteliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Makine ve donanımın nitelikleri iller bazındaki değerlerinin genel yapıyı yansıttığı tablo 61.2'de görülmektedir.

61.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
TEK AMAÇLI MAKİNELER OLUP, YALNIZCA BELİRLİ BİR ÜRÜNÜN ÜRETİLMESİNE UYGUNDUR	45 34.1	50 49.5	94 41.0	2 66.7	73 59.3
SINIRLI DA OLSA MAKİNELERİN DEĞİŞİK ÜRÜNLER İÇİN KULLANIMI MÜMKÜNDÜR	23 17.4	12 11.9	32 14.0	-	10 8.1
MAKİNELR ÇOK AMAÇLIDIR VE BİRÇOK ÜRÜN İÇİN KULLANILABİLME ÖZELLİĞİNE SAHİPTİR	53 40.2	38 37.6	97 42.4	1 33.3	38 30.9
CEVAPSIZ	11 8.3	-	6 2.6	-	2 1.6

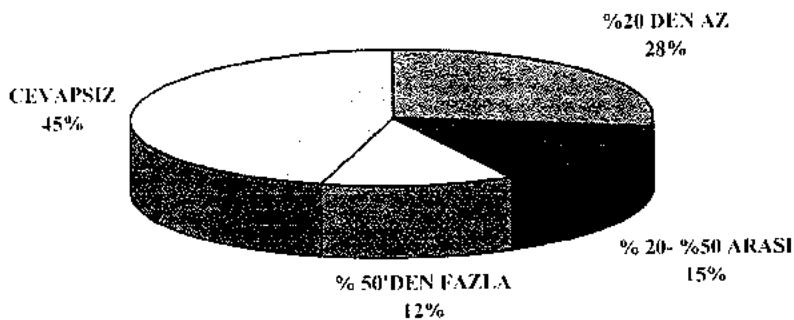
61.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA- DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
TEK AMAÇLI MAKİNELER OLUP, YALNIZCA BELİRLİ BİR ÜRÜNÜN ÜRETİLMESİNE UYGUNDUR	45	34.1	50	49.5	94	41.0	2	66.7
SINIRLI DA OLSA MAKİNELERİN DEĞİŞİK ÜRÜNLER İÇİN KULLANIMI MÜMKÜNDÜR	23	17.4	12	11.9	32	14.0	-	-
MAKİNELR ÇOK AMAÇLIDIR VE BİRÇOK ÜRÜN İÇİN KULLANILABİLME ÖZELLİĞİNE SAHİPTİR	53	40.2	38	37.6	97	42.4	1	33.3
CEVAPSIZ	11	8.3	-	-	6	2.6	-	-

Örnekleme bulunan firmaların sahip olduğu makinaların nitelikleri sektörler bazında incelendiğinde; Gıda-ıçki sektöründeki makine niteliklerinin %40.2'sinin çok amaçlı, birçok ürün için kullanılabilme özelliğine sahip, dokuma-deri sektöründeki makinaların yaklaşık %50'sinin tek amaçlı ve yalnızca bir ürünün üretilmesine uygun; Orman ürünleri sektöründeki makinaların aynı değerlerde tek ve çok amaçlı, metal eşya sektöründeki makinaların %66.7'sinin tek amaçlı yalnızca bir ürünün üretilmesine uygun makinalar olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 62: İŞLETMELERİN TOPLAM SATIŞLARDAKİ İHRACAT PAYLARININ DAĞILIMI:

62.1.Genel Dağılım:

62.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
&20 DEN AZ	25	18.9	61	60.4	43	18.8	3	100	29	23.6
& 20- %50 ARASI	19	14.4	21	20.8	6	2.6	-	-	41	33.3
% DEN FAZLA	25	26.8	10	9.9	4	1.7	-	-	33	26.8
CEVAPSIZ	63	47.7	9	8.9	174	76.0	-	-	20	16.3

62.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
&20 DEN AZ	17	23.6	53	26.6	29	29.6	57	28.2
& 20- %50 ARASI	5	6.9	50	25.1	-	-	28	13.9
% DEN FAZLA	6	4.3	40	20.1	3	3.1	21	10.4
CEVAPSIZ	44	61.1	56	28.1	66	67.3	96	47.5

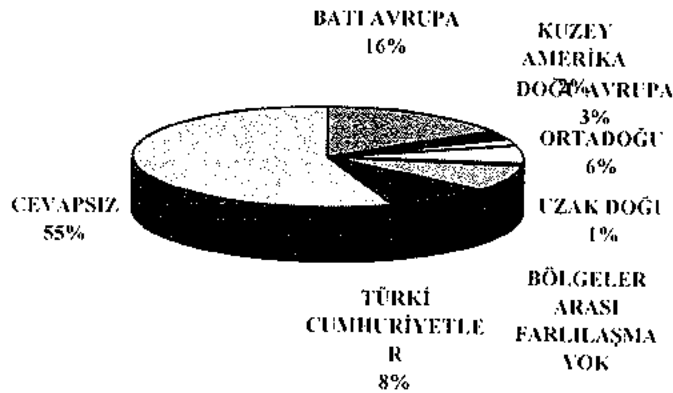
Örnekleme yer alan firmaların toplam satışlardaki ihracat paylarının dağılımları ile ilgili bulgularda %45'i bu soruya yanıt vermemişlerdir. Yanıt veren %55'inin toplam satışlardaki ihracat payları incelendiğinde; %28'inin %20'den az, %15'inin %20-%50 arası ve ancak %12'sinin %50'den fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgular iller bazında incelendiğinde; Denizli'de %47.7 düzeyinde yanıt alınmadığı, %18.9'unun %20'den az, %14.4'unun %20-%50 arası, %26.8'inin %50'den fazla; Antep'te %60.4'ünün %20'den az, %20.8'inin %20-%50 arası, %9.9'unun %50'den fazla; Konya'da %76'sının yanıt alınmadığı, %18.8'inin %20'den az, diğer paylarının oldukça düşük, Edirne'de %23.6'sının %20'den az, %33.3'ünün %20-%50 arası, %26.8'inin %50'den fazla ve %16.3'ünün yanıtı olmadığı görülmektedir.

Toplam satışlardaki ihracat payları sektörler bazında incelendiğinde; %50'den fazla ihracat payının en yüksek değerinin dokuma-Deri ve onu takip eden sektörün %10.4 ile Metal eşya sektörü olduğu, diğer sektörlerde toplam satışlar içerisindeki ihracat payının %20'nin altında olduğu görülmektedir.

TABLO 63: İŞLETMELERİN İHRACAT YAPTIĞI BÖLGELERİN DAĞILIMI:

63.1.Genel Dağılım:

Örnekleme yer alan firmaların ihracat yaptığı bölgelerin genel dağılımı ile ilgili bulgulardan %55'inin yanıt vermediği, %16'sının Batı Avrupa'ya %9'unun bölgeler arası farklılaşmanın olmadığı, %8'inin Türkiye Cumhuriyetler, %6'sının Orta Doğu, %3'ünün Doğu Avrupa, %2'sinin Kuzey Amerika, %1'inin Uzak Doğu olduğu anlaşılmaktadır. Buradan örnekleme firmalarının öncelikle Batı Avrupaya ihracat yaptıkları ortaya çıkmaktadır.

63.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
BATI AVRUPA	38	28.8	18	17.8	9	3.9	-	-	9	23.6
DOĞU AVRUPA	-	-	10	9.9	-	-	-	-	5	4.1
KUZEV AMERİKA	5	3.8	-	-	-	-	-	-	7	5.7
ORTADOĞU	4	3.0	9	8.9	9	3.9	-	-	12	9.8
UZAK DOĞU	1	0.8	1	1.0	-	-	-	-	2	1.6
TÜRKİ CUMHURİYETLER	3	2.3	5	5.0	29	12.7	3	100	9	7.3
BÖLGELER ARASI FARKLIŞMA YOK	8	6.1	9	8.9	4	1.7	-	-	30	24.4
CEVAPSIZ	73	55.3	49	48.5	177	77.3	-	-	29	23.6

İller bazındaki dağılımdan; denizli ilinin %28.8'i, Antep'in %17.8'inin ve Edirne'nin %23.6'sının Batı Avrupa ülkelerine ihracat yaptıkları ancak yalnızca Edirne'de %24.4 oranında bir görüşü bölgeler arası farklılaşma yoktur şeklinde belirtildiği dikkati çekmektedir.

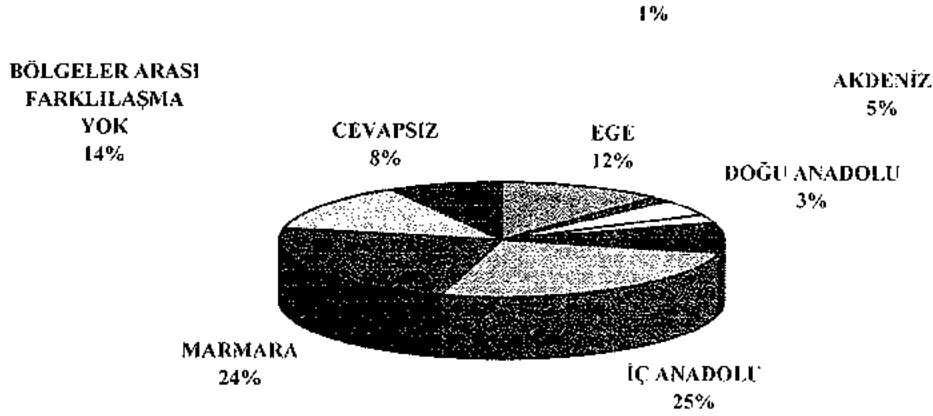
63.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
BATI AVRUPA	2	2.8	62	31.2	1	1.0	24	11.9
DOĞU AVRUPA	4	5.6	8	4.0	-	-	3	1.5
KUZEV AMERİKA	-	-	9	4.5	1	1.0	1	0.5
ORTADOĞU	1	1.4	12	6.0	2	2.0	19	9.4
UZAK DOĞU	-	-	1	0.5	-	-	3	1.5
TÜRKİ CUMHURİYETLER	12	16.7	4	2.0	8	8.2	22	10.9
BÖLGELER ARASI FARKLIŞMA YOK	3	4.2	25	12.6	6	6.1	15	7.4
CEVAPSIZ	49	68.1	78	39.2	80	81.6	115	56.9

Firmaların ihracat yaptığı bölgelerin sektörler bazında dağılımından; Gıda ve içki sektörünün %68.1'inin yanıt vermediği, %126.7'sinin Türkiye Cumhuriyetlere ihracat yaptığı; Dokuma-Deri sektörünün %39.2'sinin yanıt vermediği, %31.2'sinin Batı Avrupa ülkelerine ihracat yaptığı; Orman ürünleri sektörünün %81.6'sının yanıt vermediği, %8.2'sinin Türkiye Cumhuriyetlere ihracat yaptığı; Metal Eşya sektörünün %56.9'unun yanıt vermediği, yaklaşık %12'sinin Batı Avrupa Ülkelerine, %11'inin Türkiye Cumhuriyetlere, %9.4'ünün Orta Doğu ülkelerine ihracat yaptığı anlaşılmaktadır.

TABLO 64: İŞLETMELERİN YURTIÇİ SATIŞ YAPTIĞI BÖLDELERİN DAĞILIMI:

64.1.Genel Dağılım:

Örneklemede yer alan firmaların yurtiçi satış yaptığı bölgelerin genel dağılımından; %25'inin içanadolu, %24'ünün Marmara, %12'sinin Ege, %5'inin Akdeniz, %3'ünün Doğu Anadolu bölgeleri olduğu; %14'ünün ise bölgeler arası farklılaşmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre firmaların genellikle Marmara-Ege ve İç Anadolu Bölgelerine satış yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Yurtiçi satış yapılan bölgelerin iller ve sektörler bazındaki dağılım Tablo:64.2 ve 64.3'te yer almaktadır.

64.2.İllerdeki Dağılım:

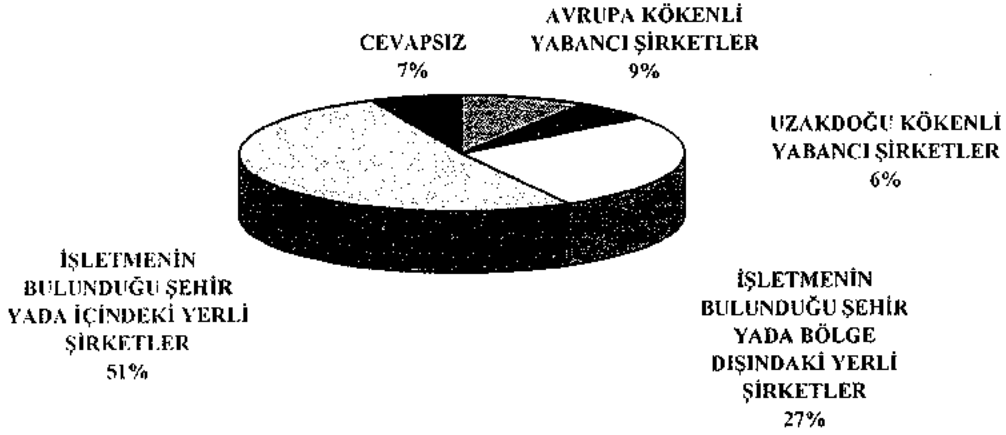
	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EGE	50	37.9	3	3.0	9	3.9	-	-	8	6.5
KARADENİZ	4	3.0	1	1.0	-	-	1	33.3	2	1.6
AKDENİZ	1	0.8	5	5.0	21	9.2	-	-	-	-
DOĞU ANADOLU	2	1.5	6	5.9	5	2.2	-	-	2	1.6
GÜNEYDOĞU ANADOLU	2	1.5	38	37.6	7	3.1	-	-	1	0.8
İÇ ANADOLU	1	0.8	-	-	152	66.4	1	33.3	-	-
MARMARA	23	17.4	34	33.7	17	7.4	1	33.3	63	51.2
BÖLGELER ARASI FARKLILAŞMA YOK	15	11.4	13	12.9	11	4.8	-	-	40	32.5
CEVAPSIZ	34	25.8	1	1.0	7	3.1	-	-	7	5.7

64.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
EGE	5	6.9	39	19.6	3	3.1	20	9.9
KARADENİZ	2	2.8	5	2.5			1	0.5
AKDENİZ	2	2.8	-		3	3.1	21	10.4
DOĞU ANADOLU	3	4.2	4	2.0	2	2.0	6	3.0
GÜNEYDOĞU ANADOLU	4	5.6	6	3.0	16	16.3	22	10.9
İÇ ANADOLU	35	48.6	1	0.5	62	63.3	50	24.8
MARMARA	8	11.1	77	38.7	4	4.1	45	22.3
BÖLGELER ARASI FARKLILAŞMA YOK	10	13.9	31	15.6	5	5.1	30	14.9
CEVAPSIZ	3	4.2	36	18.1	3	3.1	7	3.5

TABLO 65: İŞLETMELERİN RAKİPLERİNİN ÖNEM SIRASINA GÖRE DAĞILIMI:

65.1.Genel Dağılım:

Örnekleme yer alan firmaların rakiplerinin önem sırasına göre dağılımları incelendiğinde genel dağılımın %51'inin işletmenin bulunduğu şehir yada bölge içindeki yerli şirketler, %27'sinin işletmenin bulunduğu şehir yada bölge dışındaki yerli şirketler, %9'unun Avrupa kökenli yabancı şirketler, %6'sının uzakdoğu kökenli yabancı şirketler olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapı iller ve sektörler bazında da kendini korumaktadır.

65.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %	FR. %
AVRUPA KÖKENLİ YABANCI ŞİRKETLER	5 3.8	14 13.9	16 7.0	-	18 14.6
UZAKDOĞU KÖKENLİ YABANCI ŞİRKETLER	10 7.6	15 14.9	3 1.3	-	5 4.1
İŞLETMENİN BULUNDUĞU ŞEHİR YADA BÖLGE DİŞİNDAKİ YERLİ ŞİRKETLER	33 25.0	27 26.7	60 26.2	1 33.3	39 31.7
İŞLETMENİN BULUNDUĞU ŞEHİR YADA İÇİNDEKİ YERLİ ŞİRKETLER	63 47.7	42 41.6	143 62.4	2 66.7	53 43.1
CEVAPSIZ	21 15.9	2 2.0	7 3.1	-	7 5.7

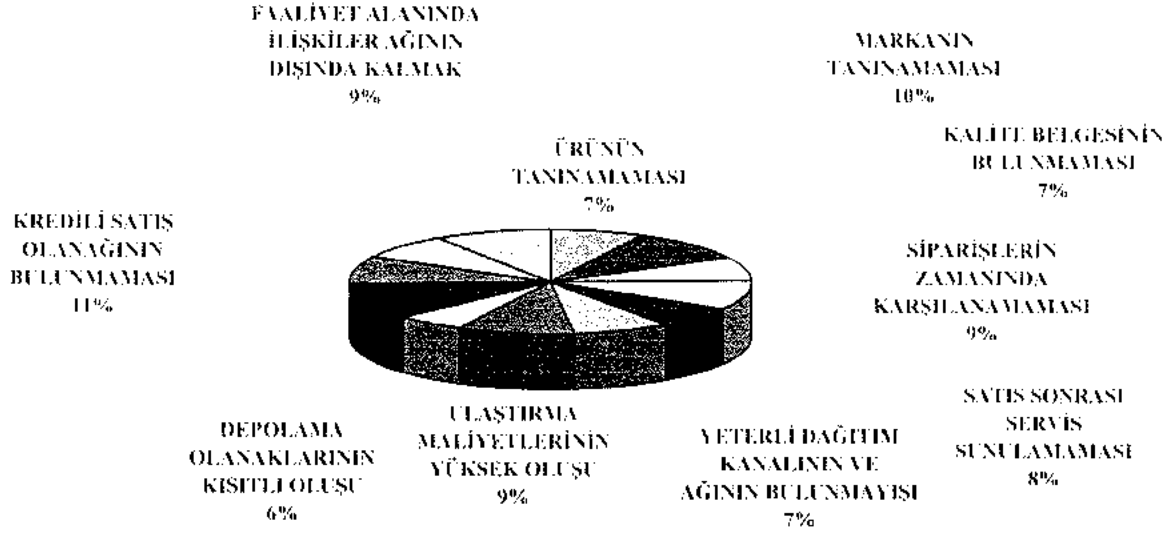
65.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA- DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
AVRUPA KÖKENLİ YABANCI ŞİRKETLER	6	8.3	11	5.5	1	1.0	31	15.3
UZAKDOĞU KÖKENLİ YABANCI ŞİRKETLER	1	1.4	25	12.6	2	2.0	4	2.0
İŞLETMENİN BULUNDUĞU ŞEHİR YADA BÖLGE DİŞİNDAKİ YERLİ ŞİRKETLER	12	16.7	50	25.1	14	14.3	79	39.1
İŞLETMENİN BULUNDUĞU ŞEHİR YADA İÇİNDEKİ YERLİ ŞİRKETLER	50	69.4	87	43.7	79	80.6	80	39.6
CEVAPSIZ	2	2.8	25	12.6	2	2.0	8	4.0

E.İŞLETMELERİN ORGANİZASYON YAPILARININ ÖZELLİKLERİ

TABLO 66: İŞLETMELERİN PAZARLAMA SÜRECİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARIN ÖNEM SIRASINA GÖRE DAĞILIMI:

66.1.Genel Dağılım:

Örnekleme de yer alan firmaların pazarlama sürecinde karşılaştıkları sorunların Tablo:66.1'deki genel dağılımından sonra iller bazında incelenmesinde en önemli değerlere bakıldığında; Denizli'de siparişlerin zamanında karşılanmaması (%34.1), ulaştırma maliyetlerinin yüksek oluşu (%31.8), pazarlama konusunda bilgili ve deneyimli personelin yetersizliği (%28.1) , Antep'te siparişlerin zamanında karşılanmaması (%43.6), markanın tanınmaması(31.7), pazarlama konusunda bilgili ve deneyimli personel yetersizliği (%30.7); Konya'da Kamu ve Meslek Kuruluşlarının pazarlama konusunda yeterli destek sağlamaması (%57.7) ve yine pazarlama konusunda bilgili ve deneyimli personel yetersizliği (%54.6), siparişlerin zamanında karşılanmaması (%41) ve Edirne'de sorunlara olan duyarlılıklarının %27 ile %61 oranları arasında bir dağılım gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Firmaların pazarlama sürecinde karşılaştıkları sorunların sektörler bazında dağılımında firmaların tüm sorunlara geneldeki ve il bazındaki dağılımlarla aynı duyarlılığı gösterdikleri anlaşılmaktadır.

66.2.İllerdeki Dağılım:

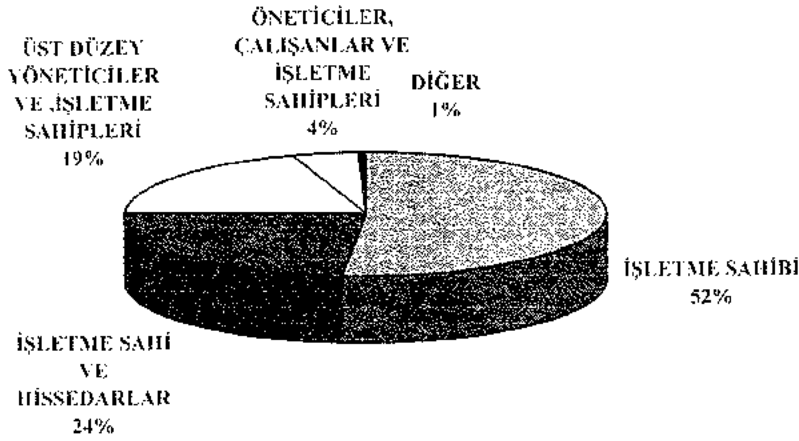
	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR. / %	FR. / %	FR. / %	FR.1%	FR. / %
ÜRÜNÜN TANINAMAMASI	39/29.5	25/24.8	76/33.2	1/33.3	73/59.3
MARKANIN TANINAMAMASI	33/25.0	32/31.7	1/35.4	3/100	75/60.9
KALİTE BELGESİNİN BULUNMAMASI	36/27.3	31/30.7	72/31.5	1/33.3	71/57.8
SİPARİŞLERİN ZAMANINDA KARŞILANAMAMASI	45/34.1	44/43.6	94/41.0	2/66.7	65/52.9
YETERLİ DAĞITIM KANALININ VE AĞININ BULUNMAYIŞI	25/18.9	32/31.7	72/31.0	2/66.7	64/52.0
GARANTİ BELGESİ VERİLEMEMESİ	27/20.4	17/16.8	78/34.0	1/33.3	60/48.8
SATIŞ SONRASI SERVİS SUNULAMAMASI	20/15.2	10/9.9	69/30.1	1/33.3	36/29.3
ULAŞTIRMA MALİYETLERİNİN YÜKSEK OLUŞU	42/31.8	5/24.8	92/40.1	1/33.3	65/52.9
DEPOLAMA OLANAKLARININ KISITLI OLUŞU	23/17.4	0/19.8	95/37.2	-/-	34/27.6
KREDİLİ SATIŞ OLANAĞININ BULUNMAMASI	28/21.2	26/25.7	73/31.8	2/66.7	39/31.7
PAZARLAMA KONUSUNDA BİLGİLİ VE DENEYİMLİ PERSONEL YETERSİZLİĞİ	37/28.1	31/30.7	125/54.6	-/-	69/48.0
KAMU VE MESLEK KURULUŞLARININ PAZARLAMA KONUSUNDA YETERLİ DESTEK SAĞLAMAMASI	33/25.0	10/10.0	132/57.7	-/-	52/42.2
FAALİYET ALANINDA İLİŞKİLER AĞININ DIŞINDA KALMAK	31/23.5	6/6.0	85/37.1	2/66.7	49/48.0
CEVAPSİZ					

66.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR. / %	FR. / %	FR. / %	FR.1%
ÜRÜNÜN TANINAMAMASI	37/51.4	100/50.3	54/55.1	80/39.6
MARKANIN TANINAMAMASI	32/63.9	102/51.3	53/54.1	83/48.2
KALİTE BELGESİNİN BULUNMAMASI	38/52.7	117/58.8	45/45.9	78/38.6
SİPARİŞLERİN ZAMANINDA KARŞILANAMAMASI	30/41.7	110/55.3	71/72.4	92/45.6
YETERLİ DAĞITIM KANALININ VE AĞININ BULUNMAYIŞI	26/36.1	95/47.8	46/46.9	84/41.5
GARANTİ BELGESİ VERİLEMEMESİ	24/33.3	126/48.3	59/60.2	71/35.1
SATIŞ SONRASI SERVİS SUNULAMAMASI	11/15.3	58/29.1	58/59.2	72/35.7
ULAŞTIRMA MALİYETLERİNİN YÜKSEK OLUŞU	40/55.5	101/50.8	49/49.9	99/49.0
DEPOLAMA OLANAKLARININ KISITLI OLUŞU	31/43.0	81/40.8	61/62.3	71/35.2
KREDİLİ SATIŞ OLANAĞININ BULUNMAMASI	30/41.7	84/42.3	44/44.9	102/40.7
PAZARLAMA KONUSUNDA BİLGİLİ VE DENEYİMLİ PERSONEL YETERSİZLİĞİ	38/52.7	108/54.36	65/66.4	114/56.5
KAMU VE MESLEK KURULUŞLARININ PAZARLAMA KONUSUNDA YETERLİ DESTEK SAĞLAMAMASI	43/59.7	82/41.2	65/66.3	101/50.0
FAALİYET ALANINDA İLİŞKİLER AĞININ DIŞINDA KALMAK	30/41.7	84/42.3	60/61.2	87/43.1

TABLO 67: İŞLETMELERİN TEMEL YÖNELİMLERİNİ BELİRLEYEN KARARLARI ALMADA ETKİLİ KİŞİLERİN DAĞILIMI:

67.1.Genel Dağılım:

Örneklemede yer alan firmaların temel yönelimlerini belirleyen kararları almada etkili olan kişilerin; %52'sinin işletme sahibi, %24'ünün işletme sahibi ve hissedarlar, %19'unun üst düzey yöneticiler ve işletme sahipleri ve %4'ünün yöneticiler, çalışanlar ve işletme sahipleri olduğu Tablo:67.1'deki bulgulardan anlaşılmaktadır.

67.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR./ %	FR./%	FR./ %	FR./ %	FR./ %
İŞLETME SAHİBİ	44/33.3	54/53.5	133/58.1	1/33.3	23/18.7
İŞLETME SAHİ VE HİSSEDARLAR	24/18.2	14/13.9	54/23.6	-	7/5.7
ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER VE İŞLETME SAHİPLERİ	25/18.9	25/24.8	6/2.6	-	63/51.2
ÖNETİCİLER, ÇALIŞANLAR VE İŞLETME SAHİPLERİ	13/9.8	2/2.0	-	-	14/11.4
DİĞER	1/0.8	1/1.0	2/0.9	-	-
MÜHENDİSLER	30/22.7	15/14.9	32/14	2/66.7	20/16.3

Konu iller bazında incelendiğinde; işletme sahibi ve yöneticilerin Denizli'de %33.3, Antep'te %53.5, Konya'da %58.1 ve Edirne'de %18.7 olduğu; işletme sahibi ve hissedarların Denizli'de %18.2, Antep'te %13.9, Konya'da %23.6, Edirne'de %5.7 olduğu; üst düzey yöneticiler ve işletme sahiplerinin Denizli'de %18.9, Antep'te %24.8, Konya'da %2.6, Edirne'de %51.2; yöneticiler, çalışanlar ve işletme sahipleri Denizli'de %9.8, Antep'te %2, Edirne'de %11.4, Konya'da bulunmadığı; Mühendislerin Denizli'de %22.7, Antep'te %14.9, konya'da %14, Edirne'de %16.3 oranında işletmenin temel yönelimlerini belirleyen kararları almada %51.2 oranında üst düzey yöneticiler ve işletme sahiplerinin etkili olduğu dikkati çekmektedir.

67.3.Sektörlerdeki Dağılım:

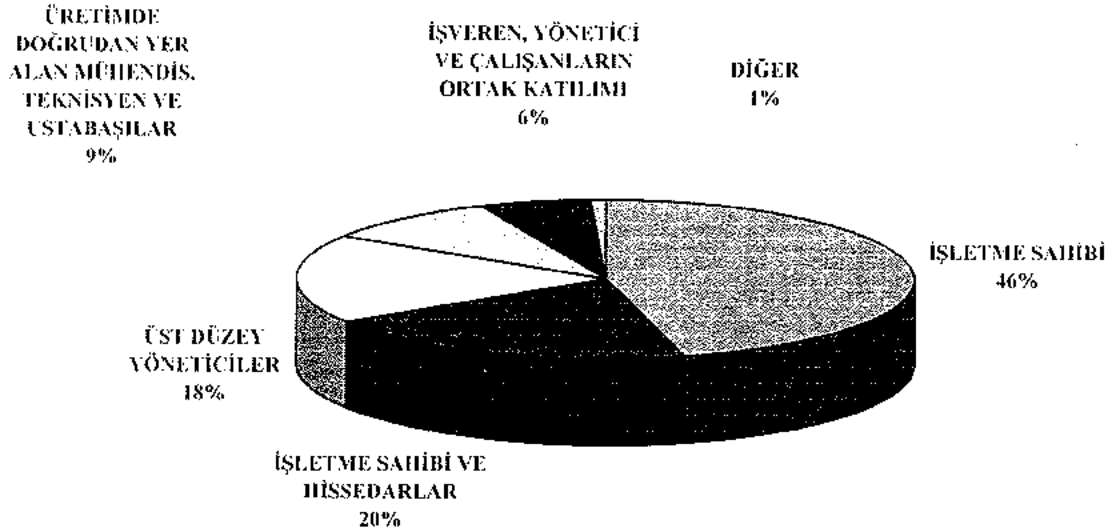
	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR./ %	FR./%	FR./ %	FR./ %
İŞLETME SAHİBİ	42 58.3	74 37.2	75 76.5	110 54.5
İŞLETME SAHİ VE HİSSEDARLAR	19 26.4	51 25.6	17 17.3	50 24.8
ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER VE İŞLETME SAHİPLERİ	7 9.7	65 32.7	5 5.1	34 16.8
ÖNEMELİLER, ÇALIŞANLAR VE İŞLETME SAHİPLERİ	3 4.2	12 6.0	1 1.0	8 4.0
DİĞER	-	2 1.0	-	1 0.5
MÜHENDİSLER				

Sektörler bazında ilk üç sırayı işletme sahipleri, işletme sahibi ve hissedarları ve üst düzey yöneticiler, işletme sahipleri olmaktadır.

Gerek genel, genel il ve gerekse sektörler bazında ele alınan bulgularda işletmelerin temel yönelimlerini belirleyen kararları almada etkili kişilerin işletme sahipleri olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 68: İŞLETMEDE ÜRETİLEN ÜRÜNLER İLE İLGİLİ KARAR ALMADA ETKİLİ OLAN KİŞİLERİN DAĞILIMI:

68.1.Genel Dağılım:

Örnekte yer alan firmaların üretilen ürünlerle ilgili karar almada etkili olan kişilerin genel dağılımından %46'sının işletme sahibi, %20'sinin işletme sahibi ve hissedarlar, %18'i üst düzey yöneticiler, %9'u üretimde doğrudan yer alan mühendis, teknisyen ve ustabaşları ile %6'sının işveren-yönetici ve çalışanların ortak katılımı olduğu

anlaşmaktadır. Konunun iller ve sektörler bazındaki dağılımları ile ilgili bulgular Tablo:68.2 ve 68.3'te yer almaktadır.

68.2.İllerdeki Dağılım:

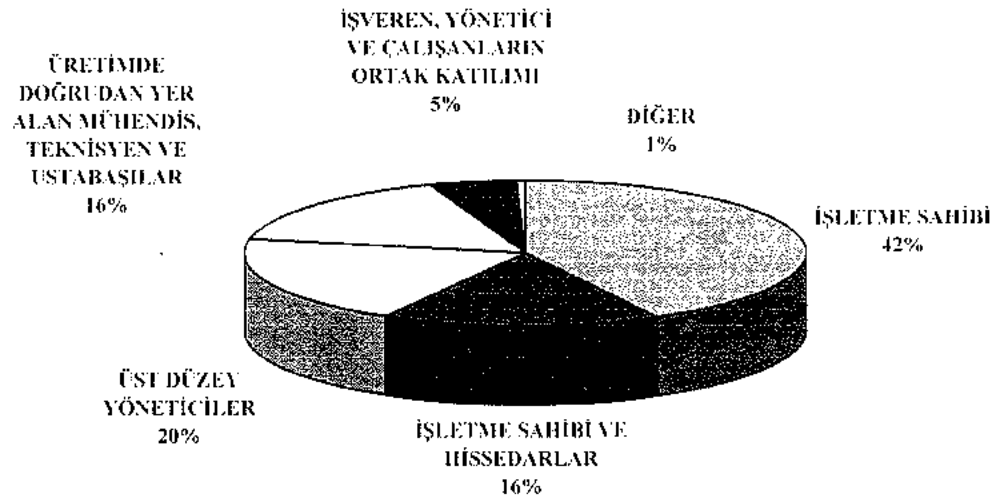
	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İŞLETME SAHİBİ	46	34.8	55	54.5	147	35.8	-	-	30	24.4
İŞLETME SAHİBİ VE HİSSEDARLAR	31	23.5	19	18.8	50	21.8	-	-	21	17.1
ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER	24	18.2	24	23.8	10	4.4	2	66.7	50	40.7
ÜRETİMDE DOĞRUDAN YER ALAN MÜHENDİS, TEKNİSYEN VE USTABAŞILAR	12	9.1	11	10.	21	9.2	-	-	12	9.8
İŞVEREN, YÖNETİCİ VE ÇALIŞANLARIN ORTAK KATILIMI	20	15.2	2	2.0	-	-	1	33.3	12	9.8
DİĞER	2	1.5	1	1.0	2	0.9	-	-	-	-
CEVAPSIZ										

68.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ		DOKUMA- DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
İŞLETME SAHİBİ	41	56.9	69	34.7	73	74.5	89	44.1
İŞLETME SAHİBİ VE HİSSEDARLAR	14	19.4	39	16.9	17	17.3	47	23.3
ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER	8	11.1	64	32.2	3	3.1	29	14.4
ÜRETİMDE DOĞRUDAN YER ALAN MÜHENDİS, TEKNİSYEN VE USTABAŞILAR	7	9.7	18	9.0	4	4.1	27	13.4
İŞVEREN, YÖNETİCİ VE ÇALIŞANLARIN ORTAK KATILIMI	2	2.8	22	11.1	2	2.0	8	4.0
DİĞER	1	1.4	2	1.0	-	-	2	1.0

TABLO 69: ÜRETİMDE ÇALIŞANLARIN İŞLERİN DAĞITIMI İLE İLGİLİ KARAR ALMADA YETKİLİ OLAN KİŞİLERİN DAĞILIMI:

69.1.Genel Dağılım:

70.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-İÇKİ	DOKUMA-DERİ	ORMAN ÜRÜNLERİ	METAL EŞYA
	FR. %	FR./ %	/FR./ %	FR./ %
ŞİRKET FAALİYETLERİ HAKKINDA OLUŞTURULMAK İSTENEN HEDEF VE STRATEJİLERİN AÇIKÇA BELİRLENMEMEİŞ OLMASI	41/56.9	107/53.8	67/68.3	111/54.0
İSTENEN SONUCA ULAŞILABİLMESİ AMACIYLA ÇALIŞANLARI BU DURUMU GERÇEKLEŞTİREBİLME DOĞRULTUSUNDA YÖNLENDİRİLEMESİ	53/73.6	110/55.3	76/76.0	115/56.9
ÇALIŞANLARIN İŞLETMENİN BEKLENTİLERİNİ GERÇEKLEŞTİRECEK BİÇİMDE YÖNLENDİRİLEMESİ	53/73.6	101/55.8	75/76.5	117/57.9
ŞİRKET ÇALIŞANLARININ GÖREV , YETKİ VE SORUMLULUKLARININ NET OLARAK BELİLENMEMİŞ OLMASI	43/59.8	101/50.8	69/70.4	110/54.5
ÜRETİM MALİYETLERİNİN DENETLENMESİNİ SAĞLAYABİLECEK DÜZEDE MUHASEBE VE ENVANTER KAYDININ BULUNMAMASI	24/31.1	74/47.3	70/71.5	111/55.0
ÜRETİM GİRDİLERİNİN SATIN ALINMASINDAN SORUMLU UZMAN BİR KADRONUN BULUNMAMASI	18/24.9	102/51.3	61/62.2	112/55.5
ÜRETİM HATTINDA YER ALAN FAALİYETLERİN BİRBİRLERİYLE UYUMLU BİR DÜZENLİLİK İÇİNDE SÜRDÜRÜLMESİNİ SAĞLAYABİLECEK DOKÜMAN, BELGE YÖNETMELİKLERİN BULUNMAMASI	23/31.9	95/47.8	63/64.2	107/53.0
ŞİRKETİN İHTİYAÇ DUYDUĞU BİLGİLERE SAHİP PERSONEL BULMAKLA VE NEVCUT PERSONELİ İHTİYAÇLARA GÖRE EĞİTMEKLE GÖREVLİ BİR KADRONUN BULUNMAMASI	33/45.8	114/57.3	70/71.5	37/14.3 117/58.0
PAZAR ARAŞTIRMALARI VE REKLAM KONULARINDA YETERSİZLİKLERİN BULUNMASI	41/56.9	100/20.3	75/66.3	116/57.4
ÜRETİM KALİTESİNİN TESPİT VE KONTROLÜNDEN SORUMLU BİR TEKNİK KADRONUN BULUNMAMASI	27/37.5	103/51.8	62/63.3	114/56.5
ÜRETİM MİKTARININ VE KALİTESİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ DOĞRULTUSUNDA YAPILACAK TEKNOLOJİK YENİLEŞTİRME KONUSUNDA YETERSİZLİKLERİN BULUNMASI	54/75.1	102/51.3	66/67.3	119/58.8
İDARİ İŞLERLE GÖREVLİ PERSONELİN SAYIYCA YETERSİZ OLUŞU	---	--	--	--
CEVAPSIZ				

TABLO 71: İŞLETMELERDEKİ SORUMLULUK ALANLARININ BİRİM YADA ÇALIŞANLAR ARASINDA DAĞITIM DURUMLARININ DAĞILIMI:

71.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	G.KİŞİ FR./ %	BİRİM FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./ % FR./ %
MÜŞTERİNİN İHTİYAÇ VE BEKLENTİLERİNİ ARAŞTIRMAK VE BELİRLEMEK	33/25.0 65/46.2	38/28.8	50/43.5 8/7.9	43/42.6	47/20.5 162/70.7	20/8.7	-/- 1/33.3	2/66.7	3/2.4 68/55.3	52/42.3
ÜRÜN TASARIM GELİŞTİRMEK VE ŞARTNAMESİNİ OLUŞTURMAK	31/23.5 63/47.7	38/28.8	44/43.6 13/12.9	44/43.6	40/17.5 173/75.5	16/7.0	-/- 1/33.3	2/66.7	3/2.4 83/67.5	37/30.1
ÜRETİM SÜREÇLERİNİ TASARLAMAK, TANIMLAMAK	34/25.8 56/42.4	42/31.8	45/44.6 15/14.9	41/40.5	36/15.7 179/78.2	14/6.1	-/- -/-	3/100	3/2.4 84/68.3	34/29.8
ÜRÜNLERİN ŞARTNAMELERE GÖRE ÜRETİLMESİNİ SAĞLAMAK VE DENETLEMEK	33/25.0 57/43.2	42/31.8	46/45.5 15/14.9	40/39.6	56/24.5 158/69	15/6.6	-/- 1/33.3	2/66.7	4/3.3 59/58.0	60/58.8
GİRDİLERİN SATIN ALINDIĞI İŞLETMELERİN KAŞİTE VE ZAMANINDA TESLİMAT GİBİ AÇILardan DEĞERLENDİRMEK	32/24.2 61/46.2	39/29.5	45/44.6 15/14.9	41/40.6	48/21.0 160/69.9	21/9.2	1/33.3 -/-	2/66.7	4/3.3 46/37.4 73/59.3	
MÜŞTERİ ŞİKAYETLERİNİ TOPARLAMAK VE YÖNETİME İLETMEK	34/25.8 58/43.9	40/30.3	42/41.6 14/13.9	45/44.6	25/10.9 187/81.7	17/7.4	1/33.3 -/-	2/66.7	4/3.3 87/70.7	32/26.0
ÜRETİM MALİYETLERİNİ HESAPLAMAK VE YORUMLAMAK	34/25.8 57/43.2	41/31.1	43/42.6 14/13.9	44/43.6	61/26.6 147/64.2	21/9.2	-/- 1/33.3	2/66.7	4/3.3 31/25.2	88/71.5
PAZAR ARAŞTIRMASI YAPMAK	35/26.5 57/43.2	40/30.3	43/42.6 14/13.9	44/43.6	44/19.2 164/71.6	21/9.2	-/- 2/66.7	1/33.3	4/3.3 88/71.5 31/25.2	
DIŞ TİCARET İŞLEMLERİYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	32/24.2 60/45.5	40/30.3	44/43.6 16/15.8	41/40.6	26/11.4 195/85.2	8/3.5	1/33.3 1/33.3	1/33.3	3/2.4 43/35.0	77/62.6
PERSONEL VE İNSAN KAYNAKLARIYLA İLGİLİ KONULAR	34/25.8 56/42.4	40/30.3	45/44.6 14/13.9	42/41.6	26/11.4 193/84.3	10/4.4	-/- 1/33.3	2/66.7	5/4.1 28/22.8	90/73.2
CEVAPSİZ										

71.2.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKİ		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	G.KİŞİ YOK	BİRİM	FR./ % FR./ %	FR./% FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./% FR./ %	FR./ % FR./ %	FR./% FR./ %
MÜŞTERİNİN İHTİYAÇ VE BEKLENTİLERİNİ ARAŞTIRMAK VE BELİRLEMEK	24/33.3 29/40.3	19/26.4	31/15.6 83/41.7	85/42.7	26/26.5 65/66.3	7/7.1	50/24.8 116/57.4	36/17.8
ÜRÜN TASARIM GELİŞTİRMEK VE ŞARTNAMELERİNİ OLUŞTURMAK	20/27.8 33/45.8	19/26.4	29/14.6 100/50.3	70/35.2	21/21.4 71/72.4	6/6.1	45/22.3 121/59.9	36/17.8
ÜRETİM SÜREÇLERİNİ TASARLAMAK, TANIMLAMAK	21/29.2 33/45.8	18/25.0	33/16.6 94/47.2	72/36.2	21/21.4 70/71.4	7/7.1	42/20.8 128/63.4	32/15.8
ÜRÜNLERİN ŞARTNAMELERE GÖRE ÜRETİLMESİNİ SAĞLAMAK VE DENETLEMEK	35/48.6 17/23.	20/27.8	34/17.1 80/40.2	85/42.7	22/22.4 69/70.4	7/7.1	44/21.8 118/58.4	40/19.8
GİRDİLERİN SATIN ALINDIĞI İŞLETMELERİN KAŞİTE VE ZAMANINDA TESLİMAT GİBİ AÇILardan DEĞERLENDİRMEK	29/40.3 25/34.7	18/25.0	33/16.6 89/44.7	77/38.7	21/21.4 71/72.4	6/6.1	42/20.8 120/59.4	40/19.8
MÜŞTERİ ŞİKAYETLERİNİ TOPARLAMAK VE YÖNETİME İLETMEK	7/9.7 51/70.8	14/19.4	33/16.6 97/48.7	69/34.7	21/21.4 70/71.4	7/7.1	43/21.3 120/59.4	39/19.3
ÜRETİM MALİYETLERİNİ HESAPLAMAK VE YORUMLAMAK	41/56.9 8/11.1	23/31.9	33/16.6 62/31.2	104/52.3	21/21.4 68/69.4	9/9.2	44/21.8 106/52.5	52/25.7
PAZAR ARAŞTIRMASI YAPMAK	26/36.1 26/36.1	20/27.8	34/17.1 61/30.7	104/52.3	21/21.4 68/69.4	9/9.2	43/21.3 106/52.5	53/26.2
DIŞ TİCARET İŞLEMLERİYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	10/13.9 50/69.4	12/16.7	31/15.6 71/35.7	97/48.7	20/20.4 70/71.4	8/8.2	43/21.3 116/57.4	43/21.3
PERSONEL VE İNSAN KAYNAKLARIYLA İLGİLİ KONULAR	9/12.5 49/68.1	14/19.4	34/17.1 58/29.1	105/52.8	21/21.4 68/69.4	9/9.2	43/21.3 110/54.5	49/24.3
CEVAPSİZ								

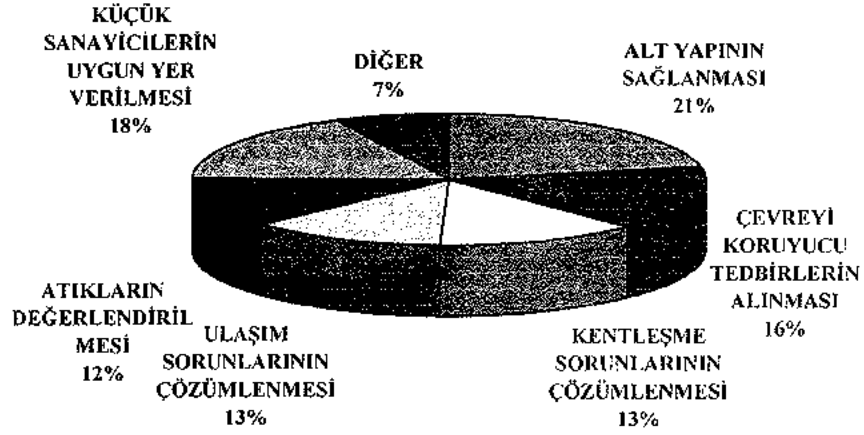
Firmalardaki sorumluluk alanlarının görevli kişi yada birim tarafından yürütülmesi ile ilgili bulgular Tablo:71.1 ve 71.2'de yer almaktadır. Konu sektör bazında bulguların değerlendirilmesinde; üretim maliyetlerini hesaplamak ve yorumlamak, Pazar araştırması yapmak, personel ve insan kaynakları ile ilgili konular ve ürünleri şartnamelere göre üretilmesini sağlamak ve denetlemek işlerinin Gıda-ıçki ve Dokuma-Deri sektöründe görevli kişi veya birim sorumluluğunda yürütüldüğü; Orman ürünleri ile Metal Eşya sektöründe bu değerlerin dağılımlarının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır.

F.İŞLETMELERİN YEREL YÖNETİMLERDEN BEKLENTİLERİ

TABLO 72: İŞLETME YETKİLİLERİNİN DEVLETİN İKTİSADİ VE SOSYAL KALKINMA POLİTİKALARININ SANAYİLEŞME AÇISINDAN ÖNEMİ HAKKINDA GÖRÜŞLERİNİN DAĞILIMI:

72.1.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ	ANTEP	KONYA	ÇORUM	EDİRNE
	FR.1%	FR.1%	FR.1%	FR.1 %	FR.1%
DEVLETİN İKTİSADİ VE SOSYAL HAYATA MÜDAHELESİ MİNİMUM DÜZEYDE OLMALIDIR	67/50.8	67/66.3	118/51.5	2/66.7	81/65.9
DEVLET, ÖZEL GİRİŞİMCİYİ, DÜŞÜK FAİZLİ KREDİLER, VERGİ MUAFİYET GİBİ FİNANSAL ARAÇLARLA DESTEKLENMELİDİR	78/59.0	90/89.1	166/72.5	2/66.7	92/74.8
DEVLET, KALKINMA PLANLARINA UYGUN OLARAK ÖNCELİKLİ SEKTÖRLERİ BELİRLEYECEK BU SEKTÖRLERDEKİ GELİŞİMİ YÖNLENDİRECEK POLİTİKALARI GELİŞTİRMELİDİR	76/57.5	78/77.3	166/72.5	3/100	79/64.2
DEVLET, ÖZEL GİRİŞİMCİLİĞİN YANINDA, MALİYETLERİ YÜKSEK, ANCAK EKONOMİK GELİŞME İÇİN HAYATİ ÖNEM TAŞIYAN SEKTÖRLERDE YATIRIM YAPMALIDIR	58/3.9	77/76.2	135/59.0	-/-	71/57.7
DEVLET, STRATEJİK ÖNEMİ OLAN EKONOMİK GELİŞME POTANSİYELİ TAŞIYAN SEKTÖRLERİ, DIŞ REKABETE KARŞI KORUMALIDIR	69/52.3	73/72.3	164/77.7	1/33.3	72/58.5
DEVLET, TEKNOLOJİ SEÇİMİ, ÜRETİM VERİMLİLİĞİ VE PAZARLAMA GİBİ KONULARDA DOĞRU VE GÜVENİLİR BİLGİ ÜRETMEİ VE BUNU ÖZEL GİRİŞİMCİYLE PAYLAŞARAK EKONOMİYİ YÖNLENDİRMELİDİR	67/50.7	74/73.2	157/68.5	1/33.3	77/62.6
DEVLET İKTİSADİ VE SOSYAL ALANLARDAKİ UZUN DÖNEMLİ TERCİHLERİNİ BELİRLEMELİ; SÖZ KONUSU TERCİHLER HÜKÜMET DEĞİŞİKLİKLERİNDEN ETKİLENMEMELİDİR	78/60.1	78/77.3	118/51.5	2/66.7	81/65.8
DEVLET, ÇALIŞMA HAYATININ DEĞİŞİK KESİMLERİ ARASINDA TARAFSIZ BİR HAKEM ROLÜNÜ ÜSTLENEREK TOPLUMSAL BARIŞIN SAĞLANMASINDA ARACI OLMALIDIR	6/4.7	77/76.3	-/-	2/66.7	89/72.4
DEVLET, EĞİTİM VE İSTİHDAM ARASINDAKİ EŞGÜDÜMÜ SAĞLAYARAK ÜLKE DÜZEYİNDE ÇAĞDAŞ BİLGİ VE BECERİLERLE DONANMIŞ BİR İŞGÜCÜ OLUŞTURMALIDIR	81/61.4	79/78.2	87/72.9	2/66.7	85/69.1
İKTİSADİ VE SOSYAL KALKINMA POLİTİKALARININ OLUŞUMUNA YEREL YÖNETİMLER DÜZEYİNDE BAŞLAMALI VE BURALARDAN GELEN TALEPLERİN MERKEZDE DEĞİL YEREL YÖNETİMLERDE ÇÖZÜMÜNÜ SAĞLAYACAK KURUMSAL, YAPISAL DÜZENLEMELERİ YAPMALIDIR	56/42.4	75/74.2	132/57.6	2/66.7	78/63.5
CEVAPSİZ					

TABLO 73: İŞLETMELERİN YEREL YÖNETİMLERDEN BEKLENTİLERİN DAĞILIMI:**73.1.Genel Dağılım:**

Firmaların yerel yönetimlerden beklentileri ile ilgili bulgular Tablo: 73.1, 73.2, 73.3'te yer almaktadır. Genel dağılımlar içerisinde beklentiler sıralandığında; Alt yapının sağlanması, küçük sanayicilere uygun yer verilmesi, çevreyi koruyucu tedbirlerin alınması, kentleşme-ulaşım sorunlarının çözülmesi, atıkların değerlendirilmesi olduğu görülmektedir. Sektör bazında en yüksek değerler ise; Gıda-içki sektöründe Çevreyi koruyucu Tedbirlerin alınması, Dokuma-Deri ve Metal Eşya sektöründe altyapının sağlanması, Orman ürünleri sektöründe küçük sanayicilere uygun yer verilmesi seçeneklerinde yoğunlaşmaktadır.

73.2.İllerdeki Dağılım:

	DENİZLİ		ANTEP		KONYA		ÇORUM		EDİRNE	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ALT YAPININ SAĞLANMASI	81	61.4	83	82.2	86	37.6	3	100	88	71.5
ÇEVREYİ KORUYUCU TEDBİRLERİN ALINMASI	56	42.4	51	50.5	48	21.0	3	100	84	68.3
KENTLEŞME SORUNLARININ ÇÖZÜLMESİ	60	45.5	47	46.5	15	6.6	-	-	76	61.8
ULAŞIM SORUNLARININ ÇÖZÜLMESİ	61	46.2	56	55.4	5	3.2	-	-	74	60.2
ATIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	51	38.6	45	44.6	13	5.7	1	33.3	75	61.0
KÜÇÜK SANAYİCİLERİN UYGUN YER VERİLMESİ	68	51.5	48	47.5	109	47.6	-	-	47	38.2
Diğer	6	4.5	14	13.9	17	7.4	-	-	75	61.8
CEVAPSIZ										

73.3.Sektörlerdeki Dağılım:

	GIDA-IÇKI EVET		DOKUMA-DERİ		ORMAN ÜRÜNLERİ		METAL EŞYA	
	FR.	%	FR.	%	FR.	%	FR.	%
ALT YAPININ SAĞLANMASI	31	43.1	141	70.9	27	27.6	134	66.3
ÇEVREYİ KORUYUCU TEDBİRLERİN ALINMASI	37	51.4	116	58.3	13	13.3	70	34.7
KENTLEŞME SORUNLARININ ÇÖZÜMLENMESİ	19	26.4	111	55.8	9	9.2	53	26.2
ULAŞIM SORUNLARININ ÇÖZÜMLENMESİ	-		112	56.3	13	13.3	57	28.2
ATIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	14	19.4	101	50.8	8	8.2	57	28.2
KUÇUK SANAYİCİLERİN UYGUN YER VERİLMESİ	16	22.2	103	51.8	69	70.4	79	39.1
DİĞER	4	5.6	46	23.1	22	22.4	40	19.8
CEVAPSIZ								

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye Sanayiinin % 98'ini oluşturan ve "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin; genel özellikleri, işverenlerin demografik yapıları, çalışanların nitelikleri, kullanılan teknolojilerin özellikleri, organizasyon yapıları yerel ve merkezi yönetimlerden beklentileri ile ilgili bulgular üzerine temellendirilen bu araştırma, söz konusu işletmelerin ülkenin sanayileşme süreci üzerindeki etkileri ile ilgili oldukça önemli bulgulara ulaşılmasına da olanak sağlamıştır.

Araştırma kapsamındaki işletmelerin genel özelliklerine bakıldığında; işletmelerin önemli bir bölümünün 1990-1997 yılları arasında kurulduğu; son bilanço dönemindeki sermayelerinin 1-50 milyar arasında olduğu ve bu miktardaki sermayeli işletmelerin de Denizli ve Antep'te yoğunlaştığı; hukuki yapısının kuruluş yılında daha çok anonim şirket-ferdi mülkiyet ve limited şirket olup; 1997 yılında ferdi şirket oranında % 3'lük bir azalma, anonim ve limited şirkette yaklaşık % 3'lük bir artış gözlemlendiği; işletmelerin mülkiyetlerinin yaygın bir biçimde tek veya birden fazla ama aynı aileye mensup kişilere ait olduğu; sermayelerinin kökenlerinin % 77'sinin ortak aile birikimlerine dayandığı; işletme yönetiminde sadece aile fertleri ve akrabaların yer aldığı; işletmelerin şube ve temsilciliklerinin bulunmadığı ve çok küçük işletmeler olduğu, yurtiçi ve yurtdışı işletmelerle kurdukları ortaklık biçimlerinin dağılımında tüm seçeneklere az ama aynı duyarlılığı gösterdikleri içe dönük kapalı bir yapı ortaya koydukları, işletmelerin ürettikleri ara ve nihai mallara bakıldığında % 66'sının nihai mal % 32'sinin ara mal ürettiği ve ara mal üreten işletmelerin ise yaygın bir biçim de dokuma ile metal eşyada ortaya çıktığı; Fason üretim durumlarına bakıldığında % 59'unun yapmadığı, fason üretim yapanların ise % 50'den fazlasının Dokuma-Deri Sektöründe yoğunlaştığı, fason üretim ilişkilerine bakıldığında ise çoğunun yanıtlamadığı ancak % 23'ünün yurtiçi işletmelere fason üretim yaptığı; işletmelerin % 56'sının talebe göre değişen farklı ürünler, % 42'sinin standart ürün ürettiği; % 92'sinin kalite belgesine sahip olmadığı; kapasite kullanım sorununun ciddi bir biçimde var olduğu; nedenleri incelendiğinde sırası ile makinalardan, hammadde temininden, talep yetersizliğinden, finansman temininden, işçi yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar olduğu; yörede aynı faaliyetin uzun süreden bu yana yapıyor olması ve çok sayıda benzer işletmenin bulunması nedeniyle işletmelerini bu bölgelerde kurdukları ortaya çıkmıştır.

İşverenlerin tamamına yakınının erkek, orman ürünleri sektöründe 25-35 yaş, diğer sektörde ise 36-45 yaş arasında oldukları; çoğunun ilkökul mezunu, % 24'ünün üniversite, diğerlerin lise ve dengi ile ortaokul mezunu olduğu; üniversite mezunlarının öncelikle dokuma ve metal eşya sektöründe ve Denizli ile Edirne illerinde yoğunlaştığı; araştırma kapsamındaki sektörlerdeki işverenlerin % 65 kurucu ve kurucu ortak olduğu; işverenlerin daha önceden aynı sektörde fiilen çalışarak elde ettiği bilgi birikimi nedeniyle bu faaliyeti seçtikleri ve babadan bu yana devam ettikleri ve yeniden iş kurma durumunda aynı sektörü tercih edecekleri, bu işletmelerin çoğunluğunun ise Denizli ile Gaziantep'te yoğunlaştığı; işverenlerin yöneticiliğinin yanından fiilen üretime katıldıkları; Edirne'deki işverenlerin çoğunluğunun sanayi odasına, diğer illerdeki işverenlerin ise ticaret odaları, sanayi odası ve meslek kuruluşlarına üye oldukları, Gaziantep'te farklı olarak % 23,9'unun demeklere üye olduğu; işverenler açısından pazar payını artırıp, rakiplerine göre bir üstünlük sağlama, kar etme, teknolojik yapıyı geliştirme ölçütlerinin başarı ölçütü olarak alındığı ancak çalışanların işletmeyle olan ilişkilerini iyileştirerek iş doyumlarının ve üretkenliklerinin artırılması ölçütünün işverenlerce fazla önemli olmadığı; kuruluşlarından itibaren organizasyon yapılarını güçlendiremedikleri ve bunun önemli bir sorun olarak devam ettiği ortaya çıkmıştır.

Çalışma saatlerinin günlük 8 saat, çalışanların çoğunun ücretle çalışan diğer personel; kadın işgücünün oldukça az ancak en fazla görüldüğü alanın dokuma olduğu, bunların üretimde ve üretim dışı faaliyetlerde çalıştıkları, üretim faaliyetlerinde çalışanların % 43'ünün nitelsiz, % 9'unun mühendis olduğu; erkek çalışanların daha çok olduğu, üretim ve üretim dışı faaliyetlerde çalıştıkları, nitelikleri bakımından aynı dağılıma sahip oldukları, mühendis olanların ise dokuma-deri ile (29.6) metal eşya (32.7) sektöründe yoğunlaştığı; tüm sektörlerde ilkökul düzeyinde eğitilmiş işgücünün yaygın olduğu; 15 yaşın altında işgücünün Denizli'de daha çok olduğu, sektör dağılımında ise orman ürünleri ve metal eşya'da yoğunlaştığı; çalışanlara iş akdi yapılmadığı (% 62), iş akdi yapılan sektörün ise Dokuma-Deri olduğu; hemen hemen hepsinin SSK'ya bağlı olduğu, SKK'lı çalışanların çoğunluğunun metal eşya sektöründe olduğu; sendikaların hiçbir olumlu etkilerinin olmayıp, işçi işveren ilişkilerini güçleştirip, işyerine politika soktukları anlayışı içerisinde olan işverenlerin (% 92) işletmelerinde sendikalı işçi bulunmadığı; çalışanların sektörde geçerli ücret yöntemi ile ücretlendirildikleri; çalışanları teşvik için prim ödeme yönteminin uygulandığı; işletmelerin % 59'unun çalışanlara eğitimi hizmetiçi eğitim veren kurumlardan sağladığı; işgücü

temininde; nitelikli eleman temininin en önemli sorun, tesisin yerleşim yerinden uzaklığının ise önemsiz bir sorun olduğu ve işletmelerin % 5'inin nitelikli işgücüne sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Ellerindeki mevcut teknolojilerin uluslararası rekabette yeterli düzeyde olmadığı (%53), ulusal rekabette ise yeterli olduğu; mevcut teknoloji kaynaklarının çoğunun işletmenin original tasarımı ve kopyalama olduğu; mevcut üretim ölçeğini, ürün çeşitliliğini ve ürün kalitesini arttırmak amacıyla teknolojik yatırım yaptıkları; teknolojilerinin özelliklerinin daha çok, çalışanların işin belirli bir bölümünde uzmanlaştığı ve sürekli standart ürünlerin üretildiği bant sistemine uygun olduğu; makina ve donanımlarının % 49'unun ithal, % 36'sının yurt içinde üretildiği; % 45'inin teknolojilerine uygun yani tek amaçlı, belirli bir ürünü üretmeye uygun, % 39'unun çok amaçlı makineler olduğu; toplam satışlardaki ihracat paylarının % 20'den az olduğu; ihracat yaptığı bölgelerin % 16 Batı Avrupa ülkeleri olduğu; yurtiçi satış bölgelerinin ise % 25'inin İç Anadolu ile % 24'unun Marmara Bölgesi olduğu; rakiplerinin işletmenin bulunduğu şehir yada bölge içindeki yerli şirketler olduğu ortaya çıkmıştır.

İşletmelerin pazarlama sürecinde karşılaştıkları en önemli sorunların; siparişlerin zamanında karşılanmaması, ulaştırma maliyetlerinin yüksekliği ve pazarlama konusunda deneyimli personel yetersizliği olduğu; temel yönelimleri belirleyen kararları almada, üretilen ürünler ile ilgili kararları almada, üretimde çalışanların işlerinin dağılımı ile ilgili kararları almada en etkili kişinin işletme sahibi olduğu; üretim maliyetlerini hesaplamak, pazar araştırması yapmak, personel ve insan kaynakları ile ilgili konular ve ürünleri şartnamelere göre üretilmesini sağlamada görevli kişilerin sorumluluk aldığı, bu işleri yapmakla ilgili birimlerin bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

İşletmelerin tamamı kredi temini, istihdam, altyapı olanaklarının sağlanması konularında devletten yardım ve destek beklemektedirler.

Sonuç olarak araştırma kapsamındaki bu küçük işletmelerin oldukça küçük ölçekli oldukları ve bu işletmeler için kendilerinin ve devletin hiç bir planının bulunmadığı, eğer bunların gerçekten sanayinin kılcal damarları ve lokomotifleri olması bekleniyorsa varolan konumlarının öncelikle ele alınması, geliştirilmeleri için gerekli politikalar ve mekanizmaların oluşturulması kaçınılmazdır.

BİRİNCİ OTURUM TARTIŞMALARI

BAŞKAN- Değerli konuklarımız, kongremizin birinci günün birinci oturumunda değerli araştırmacı arkadaşlarımız raporlarını sundular. Şimdi, ben dört araştırmacı arkadaşımızı buraya davet ediyorum. Sorular ve tartışmalar kısmına geçiyoruz. Burada konuklarımız sorularını yazılı ve sözlü olarak sorabilirler. Sanıyorum hostes arkadaşlarımız sizlere soru kağıtlarını dağıttılar. Sorularınızı açık ve net bir şekilde yazarsanız arkadaşlarımızın cevaplandırmaları daha kolay olur diye düşünüyorum. Sözlü olarak sormak isteyen arkadaşlarımız da isimlerini belirterek, çünkü kayda almıyor, görevli arkadaşlarımız yine mikrofon dolaştırmak suretiyle sorularımızı alacaklar. Ben, arkadaşlarımızı buraya davet ediyorum. Buyurun.

Dr. Şener BİNGÖL - Sayın Başkanım, Sayın Çakar, bu 1997 sanayi kongresinin ülkemiz için hayırlı uğurlu olmasını diliyorum. Ben, Dr. Şener Bingöl. Milli Produktivite Merkezi.

Efendim, bu değerli araştırmaya yürüten tüm arkadaşlara emekleri için teşekkürler ediyorum. Ancak ben özellikle gıda sanayiinden çekilen örneklerin Türkiye gıda sanayininin temsil edemeyeceğini ve sonunda getirilen sonuç ve yorumunda sağlıklı olduğu kanısında olmadığını arz etmek istiyorum. Bu kanaatim de araştırmanın belirli ön kabuller doğrultusunda güdülenmiş, yönlendirilmiş ve iradi örneklem seçimi yapılmasından kaynaklandığını yoksa araştırmacı arkadaşlarımızın engin deneyimi, tecrübesi genç aktivitelerini biliyorum. Fakat, bu araştırma çalışmasının kapsadığı illeri Sayın Başkanım siz genel hatlarıyla belirttiniz, ben tabii, bir varsayım la bu fikrimi ortaya sermek istiyorum, çünkü ayrıntılı olarak alt sektörler itibarıyla hangi illerin içinde teknolojik büyüklükler yönünden gibi örneklerin nitelikleri konusunda ayrıntılı bilgi alamadığım için, hoşgörünüze sığmıyorum.

Ülkemizde yaklaşık olarak 25 bin değişik büyüklükte gıda işletmelerimiz bulunmaktadır. On altı sektörü vardır gıda sektörünün. İşkolu düzeyinde de çeşitlendirecek yirmiyi aşkındır. 30 yıldır bu sektörde ama araştırmacı ama teknik adam olarak çalışıyorum. Bu çerçevede deneyimlerimi de karşılaştırdığımda şimdi, gıda sanayimizin gerçekten büyük bir potansiyele sahip olduğunu hepimiz biliyoruz; ama, fiili üretim yönünden de Avrupa'nın en ileri gelen gıda sanayilerinden biri Fransa'dır. Orada gezdiğim 50 fabrikayla da karşılaştırarak teknolojik imkanları, üretim potansiyeli olarak bizim ülkemiz, fevkaladedir. Kendimizi bir komplekse kaptırmayalım, bu sanayi kongresinde bunun tutanaklara geçirilmesini temenni ediyorum, eğer hammadde kalitemizin tartışılması dersiniz evet ama, hammaddenizin potansiyeli yetersiz dersiniz hayır. Hijyen dersiniz evet ama, hammaddeniz genelinde kalitesizdir denilirse hayır diyorum. Şimdi, efendim, benim de geçmişimde çalıştığım şu anda da faal olan özellikle Marmara bölgemizdeki büyük gıda sanayilerimizde 1 000-1 300 kişi üç vardiyada çalışmaktadır. Bunların da yüzde 60-70'i bayandır. Şimdi, bu araştırma örneğinde sunulan işletmelerin yetmişi anca o sektörün eşdeğeri. Bu çerçevede lütfen değerlendirmelerin yapılmasını istirham ediyorum.

Öte yandan, gıda sektörümüz teknolojik açıdan da Fransa'da ta İkinci Dünya Savaşında hibe edilen Amerikan makineleriyle üretim yapan Nant Bölgesindeki fabrikalar Paris'teki hipermarketlere gıda üretmektedir. Benim Marmara Bölgesindeki sanayim, en son, üç beş senelik teknolojiyle çalışmaktadır. Bu yaş sebze meyve sanayi ağırlıklı olarak arz ediyorum, şu örnekte, arkadaşlarımızın sunduğu işletmelerin ağırlığı hububat mamulleri ve et mamulleri, süt mamulleri ağırlıklı olsa gerek. Çünkü, net bilmiyorum, ama, sizin buyurduğunuz o iller, Orta Anadolu ağırlıklı bu faaliyet konularıyla iştegal etmektedir. Yani, kısaca son olarak sözüm, yaş sebze meyve işleyen dondurulmuş gıda sanayimiz, salça sanayimiz, konserve sanayimiz, bitkisel yağ sanayimizde biz dünyanın iddialı ülkeleri içindeyiz.

Kaya GÜVENÇ - Bu çalışmanın esas amaçlarından bir tanesi, basında, Anadolu Kaplanları diye adlandırılan bu sektöre, bu yapıya, bu oluşuma bir anlamda bir tanım getirmek idi. Sunuşunuzda, Türkiye imalat sanayii genel eğilimleriyle bu bölgelerdeki eğilimlerin çakıştığına ilişkin bulgularınızı aktardınız. Bu konuya biraz daha açıklık getirmenizde ben yarar görüyorum. Konunun biraz daha belki boyutlandırılması açısından yararlı olacak. İkincisi de bir sorum var: Bu sektörde, bu oluşum içinde, pazara yönelik açısından, iç pazarı-dış pazarı toplulaştırılmış bir sonuç olarak aktardınız. Bunu, iller bazında ve sektörler bazında, acaba teknolojimizi kullanarak bazı şeyler söylemek mümkün mü?

Teşekkür ediyorum.

BAŞKAN - Şimdi, yöntem olarak şunu yapacağız, iki arkadaşımızdan soruları alacağız, arkadaşlarımız cevaplandırsınlar, arkasından tekrar alacağız. Daha sağlıklı olur diye düşünüyoruz.

Buyurun.

Ahmet Haşim KÖSE - Ben, Şener Beyin kuşularını bu anketi bir tür işleyen kişi olarak katılıyorum; ama, bir kere gerçek, örneklemeden daha ayrıntılı bir şeydir, gerçek bütün zengin kendisidir. Örnekleme yapmak da bir şeyi seçmek demektir. Şimdi, Şener Beyin kuşuları bu dünyada katmadeğeri yaratan gerçekten üretimi yaratan yapılardan seçilseydi, biz onu anlatmaya çalıştık. Örneklerde Kaya Beyin sorusuyla da ilişkilendirerek bunu yeniden vurgulamaya çalışacağım, haklı olabilir de, biz derdik ki o zaman gıda sektöründe toplam katmadeğerin yüzde 80'ini -bilmiyorum ama, bir tür genelleme olarak kabul edin lütfen büyük şirketler tarafından üretilmektedir. O zaman gıda sektörünü konuşmak demek büyük işletmeleri konuşmak demektir. Ama, aslında tersinden önemli, yani sanayileşmenin toplumsal ve ekonomik sonuçları açısından işletme sayısı, çalışanlar sayısı yani, ülkedeki bu büyüklüklerin çok önemli olduğu düşünülürse şurası tartışılmayacak kadar gerçek; gıda sanayiinde küçük işletmecilik -bize ulusal veri seti bunu gösteriyor- yoğun. Şimdi, 1 ve 9'da çalışan insana bu soruları sordüğümüzde onlar zaten hayır benim durumum kötü diyor. Ölçeği artırıp büyüklere doğru gittikçe, Şener Beyin dünyasına yaklaşıyoruz, bizim durumumuz iyi diyor onlar. Şimdi, biz neyi konuşacağız? Yani, hence gerçekten oradaki ana öbeği konuşacağız. Zaten, konuştuğumuz şey Anadolu Kaplanları diye simgelenen küçük şeylerin dünyası değil mi? Gerçek burada, işletmeci burada, yığınlar burada, bu bir açıdan sanayinin gerçek yapısını da konuşmak demektir. Yani, teknelci sermayeyle küçük işletmelerin yüz yüze geldiği dünyayı, onun yapısal özelliklerini konuşmak demektir. Biz, bunu kurgularken, küçükleri seçmeyi tercih ettik. Şimdi, ben, konuşma arasında şu kaygıyı duydum ki hakikaten de izleyenler haklı, biz bir taraftan ulusal veri setini referans verdik, yani size bir Türkiye panoromisi sunmaya çalıştık. Yani, gelirin yüzde 20'sini imalat sanayiine yatırıyor, çalışanların son derece küçük bir payını imalat sanayiinde bulunuyor. Bizim örneklememiz seçtiğimiz kentleri düzeyinde de bu genel eğilimin yansıtıldığı o yüzden biz imalat sanayi Türkiye toplamını örneklemeden birtakım sezgiler çıkarabileceğimizi vurgulayabilmek için sürekli ulusal veri setiyle ilişkilendirmeye çalıştık. Aslında, bu eğilimler, yani yüzdeleri izlediğiniz eğilimler, tabii ki, bu dört kentteki sektörlerden gelen bilgilenmenin ürünleridir.

İkinci bir soru var: Bir kere şu çıkıyor. Değişik yine soru ve cevaplandırma ilişkilerinde, bu adamlar çok amiyane bir deyimle rakipleri olarak bir kere kapı komşusunu görüyorlar. Yani, küçüklerin dünyası muhabatını yanındaki olarak gören evrensel bir pazar sorunu işte dünya ekonomisi, pazarda eklemleme türünde ilişkiler sanıyorum, çok önemli değil. Ama, bir kere şu hemen kabul edilmeli ki, bu detayı çalışan işçiliğini yapan bu soruları soran bu iki kişi bu işin uzmanı değil. Böyle bir uzmanlık olamaz. Hayatın kendisine baktık aslında biz, küçük bir hayat çıkardık, işletmecisine soru sorduk, çalışanlarına soru sorduk ya da oradaki soruları derlemeye çalıştık. Kesinlikle bunu hepsine ilişkin bir kültürlenmeye sahip değiliz. Ama, gözlemler çıkardık. Ama, şu gözlemi edindik ki bunlar daha çok domestik, daha çok yurtiçi çalışan insanlar. Pazar yönelimlerine baktığımız zaman da çok sınırlı olan sayıda kendini ihracatçı görüyor, dünya pazarında görüyor o da yine -Şener Beyle yine ilişkilendirilebilir- ölçeği büyük olan işletmeler.

Yusuf EREN - Teşekkür ederim. Mersin Üniversitesi. Önce her iki arkadaşına da gerçekten teşekkür ederim, yoğun emekle yapılan bir çalışma. Acaba, çalışmaya şöyle bir boyut katılamaz mıydı diye düşünüyorum. Anadolu Kaplanları Türkiye'de belli illerde ortaya çıkmış, her yerde yok. Acaba, bu Anadolu Kaplanlarının oluşmasına neden olabilecek yerel özellikler, insani özellikler, bir dış pazar bağlantısı yani bunlar bir kristal olduğuna göre neden bu kristaller belli kentlerde ortaya çıktı da diğer kentlerde ortaya çıkmadı. Bu, oluşumlar diğer kentler için örnek olabilir miydi? Denizli'de neden bir tekstil gelişti? Gaziantep'te neden bir makine imalat sanayi ve gıda sanayii gelişti? Acaba bunlarla ilgili birtakım ipuçları yakalamamıza yaracak sorular olabilir miydi? Birinci sorum bu.

İkincisi, tabii Türkiye'deki küçük ve orta boy işletmelerde dört ana sektörü ele alıp inceleme yaptığımız takdirde, gayet tabii ki bu anket yaptığımız illerle Türkiye'nin genel küçük ve orta boy işletme yapısı birbirine biraz uyum gösteriyor; ama, diyelim ki, tekstilde bir İstanbul'u almış olsaydınız boyut bir hayli değişecekti. Orman ürünlerinde bir Bolu'yu eğer dikkate almış olsaydınız, boyut yine değişecekti. Şimdi, bu durumda bir takım değerlendirme kriterleri farklılığı ortaya çıktı. Bu konularda ne düşünüyorsunuz?

Ayfer EĞİLMEZ - Teşekkür ederim. TOBB'un yaptığı son çalışma da biliyorum, arkadaşlarımızın hem il olarak hem de sektörler olarak seçtiği ve bulgular olarak da çok çakıştığını gördüm ben. Yani arkadaşlarımızın datalarını aldıktan sonra tekrar TOBB raporunu okuma gereğini duydum. KOBİ adı altında yaptıkları araştırmayla örneğin gıda, dokuma, orman ürünleri ve metal sanayi anlamında aynen çakıştığını gördüm o anlamda bir pekiştirme yapmak istiyorum. Sorum ise, bu araştırma konusu olan bu Anadolu sanayii olarak seçtiğimiz illerin tümünde gerek toplumsal anlamda gerek sektörel anlamda, aynı özellikler görülüyor mu? Ayırışan iller var mı?

BAŞKAN - Bu soruları cevaplandıraltm.

Ahmet ÖNCÜ - Ben, öncelikle Yusuf Beyin sorusunu eimden geldiğince cevap vermek istiyorum. Şimdi, iller belirlenirken TMMOB'de hedef belliydi, Anadolu sanayisi. Bu anlamda, İstanbul, İzmir, Bolu, yani ülkenin batısı, referans dışı tutuldu çünkü orası belirli ölçülerde sanayileşmeyi başarmış yegane bölgemizdi. İlginin Anadolu sanayiine yoğunlaşması sonucunda biz Ahmet arkadaşla ve grup olarak Türkiye'nin makro iktisat serileri izledik; buradan Türkiye'yi bölgesel farklılıklarını da resmedecek şekilde ve de aynı zamanda o makro verilerle de uyumlu olacak şekilde kentleri tespit etmeye çalıştık. Burada, Denizli, Konya, Gaziantep ve Edirne ayrışması anlamlı gözükte. Fakat, bunun hatırladığım kadarıyla bu grubun içinde Kahramanmaraş ve Çorum da vardı. Ben, mesela kendi adıma Çorum'u çok merak ediyordum, Çorum hakkında çok şeyler duydum. Fakat, Ali Ekber Beyin de belirttiği gibi çok kısa sürede bu ilk denemeyi yaptı TMMOB. O sırada sonuçta tabii istediklerimizin tümünü başaramadık; ama, örnekleme hedefi doğrultusunda zaten İstanbul dışında tutulmuştu. Buna rağmen ben sizin söylediklerinize katılıyorum, muhakkak Bolu'da orman ürünleri sektörü çok çok farklı bir resim çıkaracaktı. Tekstil İstanbul'da çok farklı çıkaracaktı. Neye göre? Mesela piyasalara göre farklılık çıkaracaktı, işletmenin başarısına göre farklılıklar çıkaracaktı. Ama, belki çalışanların dünyasında benzerlikler çıkaracaktı. Bunlar sanıyorum bu kongrenin sonucunda daha ileride yapacağımız çalışmalar için karşılaştırmaya olanak sağlayacak sorular, açılımlar. O yüzden, artık eleştirinize ben katılıyorum, sanıyorum Ahmet ve diğer arkadaşlarımız da katılıyorlar. Bunu söyledikten sonra ikincisi neden Anadolu sanayiinde belirli kentlerde belirli sektörlerin öne çıktığını sordunuz yanılmıyorsam. Bu noktada biz zaten grup olarak şu anda burada bulunmayan örgütün değişik öğelerinden insanların sorularını bir araya getirerek bu anketi oluştururken, geleneklerin izlerini tespit edebilmek için gelenekleşmeye yönelik sorular sorduk. Fakat, burada belirttiğimiz gibi gelenekleşme var, yani, bir tür dededen babadan üç dört kuşaktır aynı sektörde üretim yapan küçük orta ölçekli ya da küçükken büyümüş işletmeler var. Mesela herhalde Türkiye'nin sanayileşme sosyolojisini çalışanlar tekstil ve de dokumanın Denizli'de çıkışını bu gelenekleşmeyle bulacaklar. Gaziantep'te orman ürünlerini mobilyacılık sektörü olarak belki bulacaklar, metal eşyayı bulacaklar. Bu gelenekleşmeyle bakılabilir. Şu anda ben size sayı veremeyeceğim, ama, tahmin ediyorum, o gelenekleşmiş olan işletmelerin bölgesel farklılığına ve bunların sektörel dağılımlarına baksak, sizin söylediğiniz sonuçları test edebileceğiz. Şu anda hepsini sunamadık ve de Ahmet'in belirttiği gibi buradaki veri zaten bir yorum. Biz bir yorumunu yaptık. Araştırmacılara TMMOB bu veri setini sunmaya hazır. İlgilenen araştırmacılar değerlendirecekler. Çok daha farklı sonuçlar da çıkarılabilecek. Bu noktada Şener Beyin kaygılarına da katılıp, onu burada eleştirilerinde haklı bulduğumu da söylemek istiyorum. Ama, Ahmet'in eleştiriyi eleştirisi de bu noktada sanıyorum akıldta tutulması gereken bir şey. Biz büyüklere bakmayacağız derken Türkiye'nin şu andaki sanayileşme aşamasında çoğunluğun küçükler olduğunu makroda biliyoruz. O yüzden bununla kendimizi savunacağımızı söyleyeceğim.

Bu sunuşta seçtiğimiz kentlerin arasında farklılık var mı sorusu da sunuşumuzda ele alınmadı. Ama biz veriyi çalışırken bu soruyu sürekli sorduk. Mesela, Denizli ile Gaziantep arasında fark var mı, ya da, bu dördünün arasında bir fark var mı? Belirgin bir sonuç şu: İndirdik, indirdik, sonuçta Konya ile üçü arasında fark var. Şimdi Konya'da özellikle benim aklımda kalanlar: Konya'da dokuma çok az temsil ediliyordu, bizim örneğimizde. Belki gerçekte, makro sette bu böyle olmayabilir. Bizim örneğimizde, metal ve gıda sektörü Konya'da yoğun ve burada büyük işletme yoktu. Belki yine Konya'da var ama bizim örneklememizde yok. Onları makro DSİ'nin verilerinden çek etmemiz lazım. Bu noktada tabii Konya'nın yine sosyolojik açıdan siyasal iktisat bakışları açısından değerlendirilip bir farklılığı olduğu da söylenebilir. Bunu biz daha ileriki aşamalarda ele alabiliriz, ilgilenenler alabilirler, fakat, mesela o liberaller, devletçiler şu an aklıma geliyor sorusunda Konya'da daha fazla işveren devletçi eğilim içerisinde -bizim yorumladığımız şekliyle devletçi eğilim- içerisinde olduğu ortaya çıktı. Yine Konya'da daha fazla işveren yerel yönetimlerin güçlendirilmesini istiyordu. Şimdi bunlar nedir neden böyle oldu, bunların tabii araştırılması gerekir. Biz, Ahmet'in ilk başta da belirttiği gibi biz her şeyin uzmanı değiliz, ama, şöyle bir sıkıntımız var, her şeyi bilmek zorunda burada oturuyoruz, çünkü, böyle bir görevi yüklendik, çok zor durumdayız, bunu ben burada belirtmek istiyorum. Her konuda ahkam kesen rahmetli Aziz Nesin'in belirttiği gibi öyle bir donanımımız da yok tren istasyonu açılımdan evlenmeye kadar her şeyi de anlatamadığımızdan sıkışıyoruz; ama, veri boş değil. Biz bir aydır gece gündüz çalışıyoruz, burada kendi adımıza bir pay da çıkarmak için değil, sevdik, bir şeyler öğrendik biz Türkiye adına. Bu anlamda çok şeye cevap veremese de bazı şeylere cevap veriyor. Başka çalışmalarla araştırmalarla birlikte ele alınırsa daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

BAŞKAN - Oğuz Bey. Oğuz Beyin sorularını aldıktan sonra yazılı sorular var. Onları cevaplandırıp tekrar salona döneceğiz.

Oğuz OYAN - Efendim, önceki konuşmalar nedeniyle sorularımın güncelliğini kaybetmiş durumdayım. Ama, yine de öncelikle bir kere araştırmacılara teşekkür etmekle başlamak istiyorum. Buradan gerçekten Türkiye imalat sanayi için sonuç çıkarırken ihtiyatlı olmak gerekiyor diye düşünüyorum ben de. Bir halde bunun adı Anadolu Kaplanları ama orada da KOBİ'ler diye sınıflandırmak lazım, ikinci bir şey var: Bu kentlerde KAMU işletmeleri de var, onların bazı müesseseleri ve işletmeleri var. Bunları da ankete almadınız siz. Şeker Fabrikasını almıyorsunuz orada varsa. Oysa orada farklı bir örgütlenme var. Dolayısıyla sanıyorum onun da altını çok iyi çizmemiz lazım. İmalat sanayiinin dolayısıyla tam görüntüsünü elde etmemiz mümkün değil. Buradan aslında biz küçük-orta boy işletmelerin bazı kentlerdeki görünümüyle ilişkin bir şeye gidiyoruz. Bunların aralarındaki farklılıklar da -siz bazılarını söylediniz ama- ben bu tablolara bakma fırsatı buldum gelmeden. Mesela bir Edirne farklı gözüküyor. Edirne'de daha vasıflı bir işgücü gözüküyor. İşverenin eğitim düzeyi çok daha yüksek Orada yüksek tahsiller örneği yüzde 50'den fazla işveren katında ki bu çok ciddi bir farklılık gösteriyor. Oysa, genel olarak yaptığımızda bütün işverenler açısından ilkokul mezunları ön planda, oysa Edirne böyle değil. Edirne Avrupa gibi gözüküyor bunların arasında. Bence öne çıkarılması gereken bir özellik gibi gözüküyor. Bir başka şey Konya'nın farklılığıyla ilgili bir başka şey kredi kaynakları itibarıyla Konya hepsinden çok farklı. Bankalardan kredi kullanmıyorlar faizciliğe karşı oldukları için mi bilmiyorum, ama, daha çok aile içi ve aile çevresinden kredi kullanıyorlar. Bu çok önemli bir fark. Bir başka şey söyleyeyim, aslında bunları çok kurumsal bir yapıya sahip olmadıkları belli oluyor, bu çıkıyor zaten. Bir şey söyleyeyim, bir bunun farkındalar. Bu önemli bir aşamadır yani hem kurumsallaşmamış hem de bunun farkında olmak. Bu önemli bir olay ve bu sorularla ortaya çıkmış. Bence bunun altını çizmeniz lazım diye düşünüyorum. İkinci bir şey rakip işletmeleri kendi ilinden görüyor, yani, kendi bölgesi ya da ulusal bile değil. Pazarlama alanına baktığımız zaman çok ilginç: bütün firmalarda Türkiye değil pazarlama alanı. Kendi bölgesi birinci planda dolayısıyla ulusal bile değil aslında. Yani, ağırlıklı özelliği ulusal bile değil. Kendi bölgesindeki ikinci en çok satış yaptığı bölgeye baktığımızda Marmara Bölgesi geliyor. Bu da aslında taleple ilişkili. Efektif talep Marmara Bölgesinde var ve ikinci en güçlü bölge orası gözüküyor. Bilmiyorum, bunların altını çizmeye değer mi, önemli gibi gözüküyor.

Bir şey daha söylemek istiyorum, bu 09 boyutundaki işletmeler meselesi. Bu aslında keşke şöyle bir soru olabilseydi, 1987'den önce kurulmuş, var olan işletmelere şöyle bir soru ilave olarak sorulabilirdi, 1987 öncesinde 09 boyutunda mıydınız daha mı fazlaydınız? Yani, bu işletme boyutu değişti mi küçüldünüz mü bu arada? Çünkü, şöyle bir şey var Türkiye sanayiinde, 1987'de konut edindirme yardımı geldi. 1988'de çalışanın Tasarrufunu Teşvik adı altında iki tane fon geldi. Bu arada bütün bunlar vergi artı sigorta primlerinin üzerine bindi ve bürüt ücret net ücret farkı açıldı, birçok işletme bölündü. Onun altında göstermeye başladılar. Geleneksel olarak zaten yüksekti 09 bu nedenle daha da arttı, bu keşke soru olsaydı bu çok hoş olabilirdi belki tamamlanabilirdi.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN - Ekleme istedikleriniz varsa onları ekleyelim, sonra yazılı sorular var, onlara geçeceğiz.

Ahmet Haşim KÖSE - Ben yine Ahmet'in demin söylediği bir şeye referansla Oğuz Hocanın sorularına ya da tespitlerine katıldığımızı söylemeye çalışacağım. Bu hakikaten zengin bir veri seti. Hemen söylemek lazım ki biz sunuşlarda da söylemeye çalıştık, biz ağırlıklı küçükleri konuşuyoruz. Orada sorulacak da çok fazla zenginlik var. Eğer, belli bir frekans dağılımının dışında değişkenler arası ilişki kurmak gibi bir açıdan hakikaten veri setini kullanmak açısından derinleşme çabasına girilirse çok önemli şeyler var; fakat biz aslında veri setini elimizde hazır bulduk. Soruların üretiminin düşünsel boyutuna katıldık; ama, bunu sonuçta örgütsel yaptı, yani, Konya'da Konya İl Örgütü yaptı. Onlara şöyle bir lüksümüz yoktu. Örneklemeyi seçiyorsunuz, ama, biz sektörleri belirledik fakat sektörel yapıları kesinlikle böyle kurun diye. Benim de şöyle bir kuşku var veri setine ilişkin, TMMOB'nin örgütlenmesini de yansıtıyor. Yani, hangi illerde ne tür örgütsel yapılar, kimler TMMOB'ye canı gönülden çalışıyorsa sektörel seçimler biraz da öyle olmuş. Bu kesinlikle örnekleme sonuçta ne seçiyorsanız, aslında onu konuşuyorsunuz. Biz, toplamda -şunu söyleyebiliyoruz- iyi seçilmiş bir örnekleme gibi, eğer ayıklanırsa mesela büyüklerle küçükleri bu setten çıkararak karşılaştırma gibi bir çabayı hakikaten bir kenara bırakırsak küçükleri konuşabilecek kadar zenginliğe sahip bu ses.

Ahmet ÖNCÜ - Bunun iyi çalışma olduğunu belirttik. Umuyoruz TMMOB'a buradan ben bunu söyleyerek yetkilerimi aşıyor muyum bilmiyorum ama bundan sonra bu çalışmayı belki daha geniş bir katılımı geniş bir planda yaparsak bu eksiklikleri giderebiliriz. Belki daha iyi veri setleri toplayıp daha iyi sonuçlar çıkacak. Bu sürecin böyle bir bilgilenmesi de oldu.

BAŞKAN - Şimdi yazılı sorularımız var.

Serdar Tonrut soruyor, araştırma bir kesit gösteriyor bu verilerden bir yönelim çıkarma mümkün olabilir mi? Sorunun biri bu.

İkinci soru konuyla ilgili çalışma olarak bir yönelim yanınız olabilir mi?

Serdar TONRUT - Konuya sahip olan araştırmacılar olarak bir yönelim önerisi olabilir mi acaba arkadaşların? Yani tabii bazen sayısallandırmak mümkün olmayabilir ama, insanların beyninin arkasında bir fikir çıkabilir. Eğer böyle bir önyargı da olsa- fikir varsa onları ben rica edeceğim.

Ahmet Haşim KÖSE - Bir kere haklısınız, buradan sınırsız sezgi geliştiriyorsunuz. Ama, her seferinde de bu benim cehaletimin acaba bir ürünü müdür diye de düşünüyorsunuz. Ya da işte bu veri setinin bana sağladığı ve benim başından varsaydığım eksik Türkiye'nin cömert varsayımları mı diye. Fakat şu çıkıyor, bir kere bu toplum netleşmiyor ve küçüldükçe tercih edememe sorunu belirginleşiyor. Yani, bizim aslında son tabloda sunduğumuz bu liberal devletçi ayrımı çok önemli bir şey. Bu toplum, bunlar ekonominin aktörleri. Yani ekonomiyi gerçekten bu insanlar biçimiyorlar sonuçta. Küçük üretimin dünyasını oluşturan insanlar da burada. Mesela ideolojik olarak bu kadar farklılaştıkları, toplumsal beklentilerini ideolojik yapılarının tümüyle dışında kurdukları, iktisat politikaları açısından bir yapı bir kere gerçek anlamda tercihini hakikaten yansıtamıyor. İlke sanayileşecekse sanayi tercihini yapsın. Bu insanlar gerçekten sanayinin aktörleri olup sanayinin içinde yer alacaklarsa, siyaseten de netleşmek durumundalar. Bu bütün setin her aşamasında çıkıyor, organizasyonda çıkıyor, sendikal yapılar içinde çıkıyor. Ortaya şu çıkıyor ki, bu kuşkların dünyası. Zaten çok netleşmiş olsaydı, bu kadar çok konuşulacak bir zenginliğe sahip olarak da kullanılmazdı bu. Biz burada şunu ürettik açıkçası bu dünya gerçekten kuşku üretebilecek kadar sıkıntılı olduğunu ürettiğimizi sanıyorum. Belki Öncü'nün de katkıları olacaktır.

Ahmet ÖNCÜ - Ben fazla bir şey söylemek istemiyorum. Biz fazla büyük iddialarda bulunmak istemiyoruz. Zaten şüpheler var. Ama, burada yine de anlamlı bir sunuş sunabilmek için -soruyu da aklımda tutarak- bir eğilim varmış gibi göstermek istedik ama, bunu da çok böyle özgürce buraya getirmedik. O DİE eğilimleri yani Türk ekonomisinin makro düzeyde toplulaştırılmış serilerinden çıkardığımız anlamıyla küçük işletmeler olarak Türkiye imalat sanayi ve bu çalışmanın kentleri -şimdi Kaya Beyin uyarısıyla düzeltiyoruz- ve sektörleriyle bir eğilim çıkardık; ama küçükleri konuştuk. Bu çok konuşuluyor, biliniyor, hiç de yeni bir şey değil bu. Benim aklıma hep şu takıldı. Nitelikli işgücüne işveren tarafından talep var, bundan yakınıyor. İşgücünün doyumunu iş doyumunu sağlayalım, ona yüksek ücret verelim şeklinde de başarı ölçütü tanımlaması var. Öte taraftan makro düzeyde niteliksiz işgücü var. Türkiye eğitim sorununu tartışıyor. Sanayileşme sorunu etrafında bu eğitim sorunu tekrar ele alınsın. Bu talep var Türkiye'de fakat, biz belki gündemin başka eksenlerini çekip eğitim sorununu da ihtiyaçlar, -toplumsal ihtiyaçlar da toplumsal olarak tanımlanır muhakkak- ben fazla bir şey söylemek istemiyorum, ama, şu anda nitelikli işgücüne gizli ihtiyaç varsa bu eğitim tartışmasının içine getirilsin, ama, bu bir grubun isteğiyle değil toplumun değişik kesimleriyle getirilsin. Mesela şu da çarpıcı geliyor bana Ahmet'in sunuşunda vardı, sendikası olan işveren, sendikaların işyerine barış getirdiğini üretkenliği artırdığını söylüyor. Bu ne kadar doğru ne kadar yanlış bilmiyorum, ama, demek ki bazı kurumsallaşmaları başarmış gruplar da var. Benim aklıma işgücünün durumu geliyor, bunu buraya eklemek istiyorum.

Gülşen E. ÇAKAR - Pardon bir konuda ben arkadaşlarımı bilgilendirmek istiyorum. İşgücünün niteliği bakımından da iller bazında incelediğinizde ki biraz evvel arkadaşlarım da ilettiler, Edirne'de büyük bir ayrışma gözüküyor ve gerçekten Edirne'de nitelikli işgücüyle mühendis istihdamının yoğunlukta olduğunu görüyoruz. Ancak, Denizli, Antep ve Konya'ya geldikçe burada düz işçinin ağırlıklı olduğu görüyoruz hatta ve hatta ustabaşının neredeyse yok denecek düzeyde olduğunu görüyoruz. Burada da insanların büyük istekle nitelikli işçiye ihtiyacı var, insana ihtiyacı var, bunu karşılama ve yerine getirme, bunu karşılamanın yollarını arama eğilimi yok. Bunu da bizim için üzerinde durulacak konulardan birisi olarak görüyorum.

BAŞKAN - Bir başka soru, isimsiz, kurumsallaşma tanımını biraz açar mısınız, sizce daha önce Anadolu Kaplanı diye neden isimlendirildiler, şimdi siz neden Anadolu Kaplanları değil diyorsunuz?

Ahmet ÖNCÜ - Ben kaplan demedim deyip kurtulacağım, ya da kaplan değildir de demedim onu Ahmet söylediği için o kısmını o cevaplasın. Kurumsallaşma anket bir şekilde elinize geçerse görürsünüz, o organizasyonla ilgili kesimde iki tür soru var: Bir organizasyonunuzun başarısını olumsuz olarak etkileyecek diyelim 8 tane iyi bir organizasyon yapısının sahip olması gereken özellikler sıralanmış oradaki gaye şu eğer bu benim organizasyonumun başarısını olumsuz etkiliyor derse yoktur bu demek ki bundan kaygılı diye düşünüyoruz o işletmenin, bir de ikinci bir soru tipi var, burada da aşağıdaki işletme yönetim ve organizasyon ve üretim işlevlerini siz kişi bazında mı yapıyorsunuz yani, bunu bir şahıs mı yapıyor yoksa sizin bir bölümünüz mü var. Mesela pazarlama işini Ahmet Öncü mü sokaklarda yapıyor yoksa pazarlama bölümünüz mü var şeklinde...İki taraftan da baktık. Belirli bir sınırı geçen diyelim ki departman sayısı olarak ya da başarıyı olumsuz etkileyen, olmayan özellikler olarak buradan kurumsallaşmış ya da kurumsallaşmamış diye örgütleri tasnif ettik. Ondan sonra da bunu belki teknolojiyle, işgücüyle şununla bununla ilişkilendireceğiz. Kurumsallaşmadan bu şekilde bahsediyoruz ankette.

BAŞKAN - Bu kurumsallaşmayla ilgili bir soru daha var, onu da okuyayım.

Kurumsallaşmış işletme tanımını nasıl yaptınız? Kullandığımız kriterler nasıl oldu? Kurumsallaşmamış işletmeler için belirlediğiniz yüzde 75 oranının ne kadarının enformal sektörde olduğunu söyleyebilir miyiz. Kurumsallaşma açısından aşağıdaki kriterlere bakıldı mı? Kayıtlık durumu, vergi ve benzeri, örgütlülük durumu, işverenlerin meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları, sosyal güvenlik bakımından kayıtlık durumları işverenler için işçiler için işyerinin devamlılık durumu, ekonomik krizlerden etkilenme durumu kredi ve benzeri kurumsal destek sağlama, düzeyi fason ilişkiler ve işyerine bağlılık durumu, mesleki eğitim süreçleri, çıraklık, formal eğitim kurumları aracılığıyla... Yasemin Güngör.

Ahmet ÖNCÜ - Sorunun son kısmından başlayarak hemen hemen hepsine bakmışızdır, hatırlamıyorum. Bütün bu veriler, bu sorular var. Sonunda seçimimizi bu tanımdan hareketle yaptık bugün için sunuş için, ama, Ahmet'in çalışanlara yönelik olan sunuşunda hatırlayacaksınız küçük ölçekli işletmeler, yani bizim dikkate aldığımız kesimde yüzde 74 gibi bir işletme grubu yazılı iş akdi yapmadığını söylüyor çalışanıyla. Şimdi yazılı iş akdinde ne olduğunu hukukçular daha iyi bilir. Türkiye'dekini ben yine çok iyi bilmediğim için çok fazla bir şey söylemek istemiyorum, ama, o iş akdi karşılıklı bir anlaşmadır, kimin neden neyi beklediğini belirtir. Bu anlamda da ben sizden şunu bekliyorum demek için herhalde bir örgütsel yapının arkada olması lazım. Ben sizi ne zaman işten çıkarımdan, ben size hangi koşullarda ne kadar ücret veririm diyebilmek için onun örgüt yapısında yansımaları lazım. Buradan hareketle kurumsallaşmanın başarılammamış olduğunu sadece o veriden hareketle de iptal etmek mümkün. Ama, dediğim gibi bu neyi söyler. Başka açıdan başka verilerle, başka değişkenlerle bunu çekmek lazım. Bir de Ahmet'in tahmin ediyorum söyleyeceği bir şey olacak bu kurumsallaşmış olmanın makro düzeyde bir işgücü serilerinden söyleyebilir herhalde.

Ahmet Haşim KÖSE - Söylenir, yani... Çalışanların dünyasını temsilen bir kurumsallaşma araniyorsa biz biliyoruz. Burada sendika üzerine çok iyi araştırmalar yapan insanlar var; ama, Türkiye'deki işgücü verileri şeydir...

Ahmet ÖNCÜ - Kayıtlı işgücü mesela SSK'lı çalışan sen bunun makro düzeyde o eğilimleri söyledin ne kadar kayıtlı ne kadarının kayıtsız olduğu yolundaki iktisatçıların yaptığı çalışmalardan gizli işgücünün çok yaygın olduğu sonucu çıkarılıyor. Bu konuda ben senin söyleyeceğin sözler olduğunu bildiğim için sana bıraktım.

Ahmet Haşim KÖSE - Çok yüksek oranda olduğunu biliyoruz bunun. Özellikle bizim bu örnekleme dünyamızdaki işletmelerde bu daha fazla, çünkü, başından beri şunu iddia ettik, küçük işletmelerin en yoğun olduğu dünya bu dünya. Bizim hane halkı işgücü verileriyle imalat sanayii kayıtlı işgücü arasındaki farktan hareketle Bilkent Üniversitesinde Emin yaptığımız bir çalışma vardı, bu sektörlerin kiminde onlu katlara varacak marjinal işgücü kullanımı yani hiçbir kaydı olmayan işgücü kullanımını vurguluyor, o bize şunu da getiriyor, burada kurduğumuz 1-9 örneklem kitlesi küçük ölçeklerle neyi ifade ediyor. Aslına

bakarsanız işletmenin kapı arkasındaki insan sayısı 1-9'dan fazla. Bu dünyada kesinlikle şey çok açık çalışanlar açısından hatta şeye bakarsanız kayıtlı olmalarına rağmen, yani işletmenin kendi tefrikası olma olasılığı çok yüksek çoğu sektörde. Bu sanırım o sektörü, işletmeyi olmasa dahi yeterince kurumsallaşamadığının kayıt altına alınmadığının ifadesidir. Teşekkür ediyorum.

BAŞKAN - Salona dönüyoruz tekrar.

Buyurun Fuat Bey.

Fuat ERCAN - Ben soruyu şeytanın avukatlığını yaparak başkan belki soru değil ama, -yorum olarak değerlendiriliyor. Şimdi gündemde sürekli bir referans noktası kaplan var, Anadolu kaplanları deniyor. Gerçekten de son dört beş yıldır Anadolu kaplanları KOBİ'ler muazzam bir şekilde gündemimizi aldı. Ben birkaç toplantıda şunu görüyorum, ampirik gerçekliğe baktığımızda, Anadolu kaplanı yok dediğinizde insanların sert sert bakmaları gündeme geliyor, bir başka şeytani soru acaba gerçekten Anadolu kaplanları olsun ister miydik? O da çok önemli, hadi yok, peki olsaydı ister miydik? Anadolu kaplanlarının referans noktası benim bildiğim kadarıyla küçük ve orta boy işletmelerde ilk etapta Asya kaplanları dediğimiz Tayvan ve Malezya daha önce daha büyük parktan Japonya var. Şimdi çok ilginçtir arkadaşlar ampirik verilerle bizim elimizde olmayan muazzam bir veri sundular. Çünkü birazcık Malezya, Tayvan verileri üzerine bakmaya çalışırken hemen hemen çok benzer yapılar var. İşin ilginç tarafı niçin 1960'ların sonunu doğru küçük güzel dendi? Dünya Çalışma Örgütü emek yönelimi kalkınmadır dedi. Dünya Bankası uluslararası alt sözleşme ilişkileri dedi. 1980'lere geldik bunun ideolojik muazzam bir arka yapısı var, referans noktaları var. Esnek uzmanlaşma dendi, kalkınma için üçüncü dünyaya alternatif esnek uzmanlaşma sunuldu. Fakat Güney Kore biraz farklı büyük üreticilikle aile yapılarla küçük üreticinin eklemmediği ilginç bir yapı var ve 1960'ların sonunda yani biraz önce o verilerle gördüğümüz verileri orada görüyoruz. Ücretler düşük, sendika yok, kadın emeği çok yoğun kullanılıyor, eğitim çok düşük. Bakıyorsunuz gerçekten özellikle büyük ölçekli sermayeye kaynak aktardığı sürece bir noktadan sonra ki bunu geçen sene çok yoğun bir şekilde yaşadık, ne zaman küçük üreticiler örgütleniyorsa yani kurumsallaşıyorsa, ne zaman küçük üreticiler artık geleneksel yapıların dışında bir ploreterleşme bilincine ulaşıyorsa bir bakıyorsunuz Güney Kore'de kıyametler kopuyor. Güney Kore'deki sermaye bu beslediği kaplanını aç bırakıyor Golden Trangel diye tanımlanan Endonezya, Malezya hatta hatta Türkiye mesela İzmir elektronik sanayii mi dersiniz Samsun falan Türkiye'ye yansıyan bir boyut var. Aynı olayı Malezya açısından bakalım. Güney Kore de Malezya da koloniyel bir yapıya sahip bence Anadolu kaplanlarını konuşurken biraz referans aldığımız yerlere bakmamız gerekiyor. Malezya'yı aldığımızda burada korkunç bir ırk farklılaşmasından doğan bir şeyin İngiliz koloniyel devletin desteklediği yapıda üreticilik geliştiriliyor, buna hatta parti kapitalizmi de deniyor, kaynaklar oraya aktarılıyor; fakat malaylar da uslu durmuyor. Küçük üreticiler ne zaman kurumsallaşmaya başlıyor, ekonomik anlamda birazcık maliyet olmaya başlıyor, orada da kıyamet kopuyor. Bir başka örnek Japonya. Japonya'da çok farklı bir durum var. Japonya'da büyük çaplı örgütlenme üçlü sapkontrakt ilişkisi dediğimiz ve gerçekten en son Hollanda'dan gelen bir ekibin Türkiye'de yaptığı bir çalışmaya var, Zama kentinde gidip yüz yüze Marksist yönelimli bir çalışma -alan araştırması- yaptıklarında orada özellikle üçüncü düzeydeki sapkontrakt ilişkilerinde Nissan fabrikasının uzantısı olan bir fabrikada çalışma koşullarını ne kadar olumsuz olduğunu ne kadar korkunç koşullarda çalışıldığını çok güzel verilerle veriyorlar. Bugünlerde bir sendika kanalıyla o gündeme gelecek.

Bir başka örnek var, İtalya. Fakat İtalya'daki küçük üreticilik teknoloji donanımlı eğitim donanımlı ve orada da mesela ben Benettonu özellikle örnek verdim. Oradaki küçük üreticilik ne zaman belirli bir noktaya geliyor, Benetton üretiminin yüzde 90'ını İtalya'nın dışına aktarıyor. Bu anlamda acaba biz kaplanlar kaplanlar derken biraz büyütüp sonra kovacağımız bir yapıdan mı bahsediyoruz. Acaba böyle bir yapıyı gerçekten istiyor muyuz. Düne kadar işsiz insanlar küçük üretici diye bu sürece entegre oldu diye bu durumu olumlu mu karşılayacağız. Bence yüzde 13'lük bir kısmı uluslararası entegrasyonda ihracat yapıyor. Bence çok önemli bir veri. Bu 1980 öncesi ithal ikamesinden çok farklı bir veri. Artık dikey bütünleşme gündeme gelmiş ve bu dikey bütünleşmede bizzat tekstil sektöründeki Hollanda'dan gelen grup kanalıyla birçok yeri dolaştık, yaşam koşulları korkunç kötü. Bir tarafta enformal sektörü olumsuz yapıları sonuna kadar elimizin tersiyle iteceğiz, sonra da nerede bizim Anadolu kaplanları diyeceğiz. Burada bir problem var. Bence bütün veriler çok çok anlamlı. Bu verilerden ben umarım ki bu sanayi kongresinde acaba niçin Anadolu kaplanları diye esas soruya daha çok odaklaşırız teşekkürler.

Selami ÇAPAN - Baktığımız zaman çıkan sonuç kaplan olmadığı, sonuca bakıp yorum yaptığımızda

bu kedi mi dediğinizde insanı rahatsız edecek bir boyutu var. Şimdi, burada çıkan sonuç kedi diyemezsiniz kedini üzerinde bir sonuç çıktısı var. Bu da niteliğe baktığınız zaman kedi gibi görünüyor ama, yeteneğe baktığımız zaman gerçekten kaplana yakın bir şeyler de çıkıyor. Şimdi, nitelik özelliğine bunun alt boyutunu Ahmet arkadaşım çok güzel ifade etti. Maazallah bu yeteneklileri nitelikli hale getirebilsek temel eğitilmiş, neler yapabileceklerini görebiliriz, daha farklı boyutlarda düşünebiliriz diye düşünüyorum. Burada nitelik özelliği bu dört ilin perspektifinde çok anlamlı sonuçlar çıkarıyor. Ne görüldüğü gibi zayıf bir yapı bu yeteneğinin özelliğini paraya çevirebilme özelliği var, yani, burada bir eksiklik daha görüyorum, bu yeteneğini ticarileştirme anlamında ürün boyutuna çekebilse küçük işletmeler arasındaki güven boyutu, işbirliği boyutu anlamında bir yaklaşım tarzı olabilse öncülük bu yönüyle olabilse bunu batıda da göremezsiniz güven olgusu, birlikte iş yapma olgusu, örgütlenme olgusu, kurumsallaşma olgusu dediğimiz olay onun o yetenek gelişimini sınırlayan bir perspektiften çıkarabilirsek çıktığı takdirde kendindeki bu ivmeyi yaratabilirse o kuruluşlar, daha farklı olacağını düşünüyorum. Ben sadece bu boyutuna bakmak istedim olayın.

Teşekkür ediyorum.

Aykut GÖKER - Ben Sayın Oğuz Oyan Hocanın belirlemeleri içinde kavriyorum bu çalışmayı ve o sınırlar içerisinde teşekkür ediyorum.

Gelinen bu noktadan itibaren eğer bu çalışma geliştirilecekse, genişletilecekse küçük bazı dileklerimi söyleyeceğim. Bu dileklerimizden bir tanesi şu: Şu anda benim gördüğüm bu çalışma, şu anda çekilmiş bir fotoğrafı yansıtıyor. Ama biz değerlendirmelerimizde daha çok fotoğrafları değil de daha çok filmleri kullanmak zorundayız. Yani bu sizin incelediğiniz yapı nereden geldi, nereye doğru gidiyor? İçindeki dinamikler nereye doğru değişiyor? Esas görmek istediğimiz nokta o olsa gerek diye düşünüyorum. Eğer bu çalışma geliştirilecek ise çektiğiniz bu fotoğraf ne yönde değişiyor ve dinamikleri nedir? Galiba bunlara bakmak çok önemli.

İkinci bir nokta, sanayii kompartımanlara ayırarak bakmanın çok doğru olmayacağını düşünüyorum. Yani tek başına küçük ve orta ölçekli işletmeler diye alıp bakmamak lazım. Bu KOS'lar meselesi, galiba Türkiye'de, biraz kavramsal olarak, pek dış dünyadaki gibi anlaşılmadığından dolayı çok kolay hatalara düşülüyor. KOS'lar tek başına hiçbir şey ifade etmez, bir entegrasyon içinde iş görürler. Eğer biz bunları o entegrasyondan kopararak bakarsak her zaman hatalı sonuçlara ulaşırız. Entegrasyonu mutlaka görmek lazım. KOS olgusu ya da KOBİ olgusu tek başına bir olgu değil bağımlı bir olgudur ve bir entegrasyon içinde iş görür. Hammaddesinden yan girdisine, yan girdisinden teknik desteğine, teknolojik desteğine, çıktısına, çıktısının pazarlanmasına kadar -bu noktaya çok dikkat etmek lazım- bu çektiğiniz fotoğraf içerisinde yer alan KOS'ların bu tür bağlantıları nedir? Bir miktar değindiniz, onları fark ettim. Ama, biraz daha farklı bir entegrasyon içinde algılamak lazım. Eğer bu entegrasyon yok ise çekeceğiniz o dinamik filmde KOS'ların geleceğinin olmadığını o zaman görmek lazım o koşullarda. Eğer birtakım entegrasyonlara gidiyorlar ise bir gelecek belki görülebilir. Tabii, bu söylediklerim iradi bir yaklaşımı temsil etmiyor. Bizim isteklerimiz başka yönde olabilir, ama, önce gerçeği görmemiz lazım. O gerçek de tamamen çıplak gözle görülmeli. KOS bir entegrasyonla anlamlıdır ve tek başına hiçbir iş görmez. Sistem içinde iş görür. Bu bizi sakın ola ki yanıltmasın.

Çok teşekkür ederim.

Ahmet ÖNCÜ- Bence bu nokta çok önemli. Biz de katılıyoruz. O yüzden o işletmeler arası bağlantılar var mı sorusuna baktık. Daha önce belirttiğimiz bir şey var: "Piyasada sizi rekabette tehdit eden kimdir" sorusuna da "Komşumdur, en yakın işletme" cevabını da düşünerek söylüyorum. O entegrasyon yurtiçinde -bunu arada Fuat arkadaşımızla konuştuğum için, ona teşekkür ederek hatırlattığı için, ondan alıntı yaparak konuştuğum için belirtmek istiyorum- yatay olarak bir entegrasyon galiba düşük düzeyde var. Uluslararası entegrasyonda ne durumda? Ona bakmak lazım. Ama şu anki bu sette gözlediğimiz o entegrasyonun ya yeni başladığı, ya da, uzun süredir gelişemediği, küçük kaldığı, dar bir kapsamda gittiği sorunu. Bu da, tabii ki, bu anlamda küçük orta işletmelerin geleceğinin, sizin açıkladığınız gibi bu sürerse pek parlak olmayacağını söylemek durumunda kalıyoruz. Acaba biz yanılıyor muyuz? Bunu söylemek istedim.

Levin ÖZGEN (Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi) - Her şeyden önce TMMOB'nin ve Makine Mühendisleri Odasının çok önemli sorunları bir araya getirip, Sanayi Kongresi şeklinde somutlaşan bu çabalardan çok büyük yararlar sağladığını ve gelecek yıllarda genişleyen perspektiflerde bunların devamını da ümitle beklediğimi ifade etmek isterim.

Değerli meslektaşlarımın yapmış olduğu çalışma hakkında bazı öneriler getirmeyi düşünüyordum. Ancak, tereddüt ediyordum. Sayın Göker'in açmış olduğu çerçeve bağlamında bir iki ufak noktayı eklemek istiyorum. izin verirseniz.

Birincisi, gerçekten yapılan çalışma, anlamlı ve değerli bir çalışmadır. Kendi içinde eksiklikleri, kuşku çerçeveleri barındırıyor olabilir. Ancak, gerek sistematik açısından, gerek ortaya koymuş olduğu zihniyet açısından çok önemlidir. Böylesine bir çalışmanın, elde edilen bulgular bazında, daha önceki dönemlere ilişkin bulgularla kıyaslanmasının, daha önceki sanayi yapısının özellikleriyle kıyaslanmasının anlamı hance çok önemlidir. "Buna benzer çalışmalar yoktur" denmemeli. Kıyıda-köşede, irili-ufaklı bu doğrultuda pek çok çalışma olduğuna eniminim. Nitekim, diyagramların arasında gelen satırlarda da bize aşına gelen pek çok başlık geçtiği gibi.

İkinci nokta, bu bulguların temsil ettiği yapıların, esnek üretim sistematığı içerisinde ne gibi bir anlam taşıdığına irdelenmesi. Bunu yaparken de özellikle -Sanayi Kongresinin broşüründe de belirtildiği gibi- 80'li, 90'lu yıllarda ortaya çıkan sınaî yapılanmadaki dönüşümlerle ilintisinin kurulması, acaba, bu mevcut yani fotoğrafı çekilen yapının esnek üretim sistematığının gereksinimlerinin getirdiği bir yapı olup olmadığının bulgulanması açısından önem taşıdığı kanaatindeyim.

Yine bu çerçevede küçük işletmeler üzerinde durularak, oradan hareketle Anadolu Kaplanları veya Anadolu'daki çeşitli sınaî oluşumların gelişmesi hakkındaki yaklaşımların çok ileriye dönük, ümit verici veya vaatler getirici olmadığını bir kez daha görülebileceği kanaatindeyim. Özellikle, şurada konuşulanlar açısından, esnek üretim sistematığının getirdiği temel olgulardan biri, ölçek ekonomilerinin kendi içinde önem yitirmesi ve alan ekonomilerinin öne çıkması olduğuna göre ve bu noktadan hareketle bir sanayi, yalnızca küçük işletmeler veya yalnızca büyük işletmeler olmadığı, bir bütün olduğu dikkate alındığı taktirde, bu bulguların esnek üretim sistematığı yapılanması içerisinde nasıl bir yere oturduğunun irdelenmesinde büyük yarar görüyorum.

Üçüncü nokta ise şu: Özellikle, 90'lı yıllardan itibaren küreselleşme süreciyle birlikte bilişim toplumu ekonomi politığının ortaya çıktığını ve yapılanmakta olduğunu biliyoruz. İstese de, istemesek de bu kendi dinamikleriyle devam edip gidiyor. Bu süreç içerisinde de artık temel aktör sanayi değil, sanayi dalları, sektörleri değil, doğrudan doğruya firmanın kendisidir. Esnek üretim sistematığının özelliklerini de dikkate alarak düşünecek olursak, belki de, küçük çaplı, kıvrak, dinamik işletmelerin temel aktör olan firma konuma gelme özellikleri acaba daha mı güçlüdür? Bu anlamda da, bu bulguların, bilişim toplumu ekonomi politığının yapılanmasıyla, onun getirileriyle ve gereksinimleriyle kıyas edilmesinde, uyumlu olup olmadığının gözlenmesinde ve bu uyumlu olup olmadığı gözleminin farklı düzeylerde irdelenmesinde yarar görüyorum.

Teşekkür ederim.

KAYA GÜVENÇ

Ben bir açıklama yapmak istiyorum. Tabii ki bu tip çalışmalar, diğer kurum ya da kuruluşlar tarafından yapılmıştır. Ama, bizim TMMOB ve Makine Mühendisleri Odası olarak ilk çalışma olduğunu tekrar belirtmek istiyorum. Sizin bu önerileriniz ve değerlendirmeleriniz de hem önümüzdeki dönem içinde hem de bu çalışmanın kapsamı içerisinde değerlendirilecektir. Teşekkür ediyorum.

İlyas Yılmaz YILDIZ (Balıkesir Milletvekili, Türkiye-Japonya Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı) - Bir arkadaşım Japonya üzerinden örnek verdiği için, bunu özellikle söylüyorum. Ben 3.5 yıl kaldım, hem araştırma mühendisi olarak hem de eğitim amacıyla. Hangi dönemi kastettiğini bilmiyorum, ama, öncelikle Japonya'daki çalışanların çalışma koşullarının olumsuz olduğu görüşüne -Fuat Bey söyledi- katılamayacağım. Tümülle kulaktan dolma olduğunu söylüyorum. Çünkü bizzat orada çalışmış bir kişi olarak söylüyorum. Bunun dışında, Ahmet Köse Beyin bu kuşku dünyasından neyi kastettiğini anlayamadım.

Ahmet Haşim KÖSE - Ben, kuşku dünyasında şunu anlatmaya çalıştım: Bir tür tercihlerde netleşme gerekiyor. Bütün soruları biz, özellikle, bu organizasyon yani örgütlenme düzeyindeki algılayış tarzlarıyla, genel olarak ülkenin örgütlenme tarzı olan yani devletin kendini ortaya koyuş biçimleri ve sanayicide devletin anlamlanması süreçlerine baktığımız zaman ortaya genel tanımsızlıklar çıkıyor. Hep verdiğim referans, sendikalardan yana olanların sendikalara karşı düşünceleri, nitelikli işgücünün üretim sürecindeki temel eksiklik olduğunu söyleyenlerin işgücünü marjinalleştirilmesi, kendinin liberal olduğunu

söyleyenlerin devletten iktisadi politika açısından gerçek anlamda bir devletçi tefrikayı bekleme... Bunlar, benim kuşku olarak tanımladığım, belirsizlikler olarak anlattığım bir dünya yatıyor.

İlyas Yılmaz YILDIZ - Eğer, Sayın Başkan izin verirse, bir iki yorum ilave etmek istiyorum.

Öncelikle, bu dokuz kişiyle çalışanlar kaplan olamaz. Yani Anadolu Kaplanı diye tanımlanmak istenen herhalde bu olmamalı diye düşünüyorum. Olsa olsa kaplan adayı olabilir. Çünkü, tümüyle aile işletmesidir ve atölyedir. Kaplan olabilmesi için, hiç olmazsa belli bir oranda kurumsallaşabilmiş ve belli bir oranda şehrin dışına çıkabilmiş, Türkiye'nin değişik yerlerine kadar uzanabiliyor olması lazım. Genellikle bugüne kadar, benim siyasi anlamda anladığım Anadolu Kaplanlarından kastedilen tabii sayı örneğin gıda sektöründe 25 bin işletmeci olduğunu söyledi herhalde 25 bin tane kaplan olursa bir ülkede o zaman dünyada diğerlerine yer kalmaz. Olsa olsa bunların içinden belki 250 tane kaplan çıkabilir. Ben böyle birkaç tanesinin nasıl geliştiğini gördüm. Örneğin bir Banvit'in -bugün Türkiye'deki üretimin yüzde 25'ini yapar-, bir Şeker Pilicin, bir apartman dairesi tavukçuluğundan, bugün, Türkiye'nin her tarafına tavuk satabilen ve büyük ölçeğe geçebilen bir kuruluş olduğunu gördüm ve yine 15-25 Nisanda 40 kişilik Anadolu Kaplanları tanımına uyabilecek işadamları grubuyla Japonya'ya da ziyaret yaptık. Bunlar artık kabuğunu gerçekten yırtmaya çalışıyor. Ancak tek başına dünya pazarlarına açılabilme imkanları yok. Çünkü, güçleri yetmiyor. Yani, siz, tek başınıza gidip dünyanın değişik ülkelerinde o rakiplerle, örneğin, bir hafta, on gün kalamazsınız. Eğer, orada iş gezisi yapmak isterseniz, kalacağınız otelin fiyatı en az 400-500 dolardır. Yoksa sizi adam yerine koymazlar. İşte bu anlamda, bence bu, araştırmanın bir konusu. İzleyemedim, bilemiyorum var mı? Ama, özellikle oldukça geç söz aldım. Sorulardan sunuşların içeriğini anlamaya çalıştım. Bir de arada sohbet ettiğim kadarıyla. Bence, burada bu araştırmaların resmini çekmek önemli. Geleceğe nasıl bakmamız gerektiği için. Ama, bu araştırmalardan bunların beklentilerini de tespit edebilmek önemli. Yanlıştır, doğrudur, o kuşklar dünyasıdır diyoruz ya. Yani, Türkiye'de kaplan adaylarının devletten bir şeyler bekleme de normal. Çünkü, yeterli sermaye birikimleri yok. Bütün bir ailenin getirip ortaya koyabildiği sermaye belli. O zaman, işte KOSGEB'in nasıl kullanılabilceği burada önemli. Yani, bu yıl Sanayi Bakanlığı bütçesinde, Doğru Yol Partisi adına görüşleri dile getireceğim. KOSGEB'in bütçesine bakıyorsunuz, koydukları para KOSGEB'de çalışanların maaşı kadar. Yani, organizasyonu ayakta tutacak para koyuyorsunuz. Bunun yanında, bir KOBİ politikası olduğunu söylüyorsunuz, belki bunlara teknik destek açısından. Pek çok kişi -yurtdışında aldığımız eğitim dolayısıyla- geliyor, ben nasıl bir iş yapayım diyor. Yani, elinde belki parası var, yapabilecek işi bilmiyor. Bu konuda dünyadaki değişik meslek örgütlerinin tanıtılması, bu gezilerin belli şekilde yapılması, yani, bu anketlerde en azından bunların beklentilerinin saptanması, bunların yaşayabilmesi için bu işin tıkandığı noktaların tespit edilebilmesi, bu anlamda bir politika belirlenmesi... -İşçilerle ilgili bir sorun olabilir, ona katılıyorum- Ama, sanki konuşmalardan bu Anadolu Kaplanlarının en büyük problemi, eğer çalışanların örgütlenmesi olmazsa, gelişemeyeceği gibi bir varsayım. Çalışanların örgütlenmesi olmazsa, olsa olsa çalışanların yaşam koşulları kötü olabilir. Ama, Anadolu Kaplan adaylarının kaplan olması veya gerçekten kaplanların yaşamasında, bence, bu örgütlenme o kadar can alıcı değil. Bunların örnekleri var.

Bir diğer olay, -Aykut Göker Hocama katılıyorum- Türkiye'de bir üst sanayi olmadan, büyük sanayi olmadan ne bu kaplan olabilir ne de küçük sanayi olabilir. Örneğin, bir otomobil fabrikasının yatırımını birazcık politikacılık da olduğu için kendi bölgemize getirmek için epeyce gayret sarf ettim. Bana çok haklı olarak "Bunun lastiği nerede üretiliyor, cantı nerede üretiliyor, pistonu, fren balatası, fren plakası" diye sordu. Çünkü artık mevcut ekonomilerde sıfır stokla çalışılıyor ve tam zamanında üretim. Öyle olunca herkes o büyük fabrikaları belli yerlere sürüyor. Yani, bir kere dokuma sanayii çok enteresan. Orada iki tane makine atıyorsunuz, adam kendini sanayici ilan ediyor, halbuki sanayici falan değil, sadece bir atölyedir. Bu açıdan bence bu şeyleri yapmak lazım. Yani, Çorum'da, Antep'te, Denizli'de ciddi manada kaplan yaratabilmek için acaba onun bir üst entegrasyonu olan kuruluş var mı? Yoksa tahmin ediyorum kaplan da olmaz. Zaten önce bu yerli sanayiye üretim yapan bu küçük sanayii bir süre sonra bu tecrübesinden istifade ederek yurtdışındaki yerine göre firmalara da üretim yapabilmektedir.

Ben, naçizane burada bir iki yorum ilave ettim. Teşekkür ederim.

BAŞKAN - Biz teşekkür ederiz.

Ahmet Haşim KÖSE - Pardon, cevap hakkımı kullanabilir miyim?

Şimdi, şöyle gerçekten kulaktan dolmayla Japonya'da bulunma arasında paralellikler var. Japonya'da bulunup çekirdek sektörlerde yoğunlaştığınız zaman Japonya'da bir sendika liderinin "bize gül bahçesi

vadettiler çöllerle karşılaştık" sözü, ayrıca Bergar'ın en son yaptığı bu küçük üreticilerin yoğunlaştığı bölgede yaptığı şeyde siz çocuklarımızın aynı işte olmasını ister misiniz türünde tamamen bilimsel teknik bir soru yüzde 80, büyük bir çoğunluğu kesinlikle hayır diyor. Kötü kirli ve zor işler diye tanımlanıyor bu işler. Bunun ötesinde Makato İto, Japon ekonomisi üzerinde son derece uzman birisinin son dönemde çıkardığı bir şeyde karoşi hastalığından bahsediliyor. Karoşi hastalığı en çok aşırı çalışma ve yorgunluktan dolayı düşüyor. Japonya ve Uluslararası Çalışma Örgütü bunu gündemine almış durumda. Bırakalım küçük üreticiliği geçenlerde en büyük firmalarda Blue Sky Management deniyor, Japonya'da çok geçmişlerde değil. Önemli olan belki milletvekilimiz gidip büyük sektörlerde Nissan'ın çekirdek fabrikasında bunları gözlemlemiştir, olumludur. Türkiye'de ben yine üniversiteden arkadaşlarımla Brissa'da çalışma yapan çok sevgili bir arkadaşımınla sürekli tartışıyorum. Brissa'nın merkezindeki işçiye gidip sorduğunuzda memnunum diyor, onun alt kesiminde işyerine gittiğinizde çok farklı bir görüntüyle karşılaşıyorsunuz. Yani, bu anlamda neye baktığımız, nereye baktığımız çok önemli. Kulaktan dolma olmadığını kesinlikle söyleyebilirim, eğer isterse kendisine bu konudaki bilimsel çalışmaları kendi Japonya'daki araştırma birimlerinin yaptığı Libor Nos denilen şeyden bazı çalışmaları iletebilirim. Teşekkürler.

İlyas Yılmaz YILDIZ - Karşılıklı cevap değil de bir tek konuda bir şey söyleyeceğim, zaten detayına girmek istemedim. Şu kadarını söyleyeyim, karoşi denen hastalık var doğru, ama, kimse onları çalışmaya zorlamıyor. Kişi sorumluluk bilinci çok yüksek. Örneğin Kobe'de deprem olduğunda otoyol yıkıldığı için benim yaptığım otoyol nasıl yıkılır diye intihar ediyor adam. Bir diğer olay, hiçbir zaman için firmalar küçük işletmelerle bir anlaşma yaptığı zaman yarı zor durumda kaldığında onunla ilişkisini kesmez. Yani, bu açıdan bakıldığı zaman birazcık daha, işin içinde ben yaşadığım için öyle uç bir nokta veya çekirdek bir yer değil, belki yakından görüldüğü zaman olayın farklı olduğu gözükacaktır. Ben teşekkür ederim.

Ahmet Haşim KÖSE - Bu sanayileşme denen şeyi biraz açmak lazım. Yani sanayileşme hakikaten ulusal gelir içinde sanayi katma değerini artırmak değildir değil mi? Biz sanayileşmeden, bu çalışmayı yapan iki kişi o toplumun mutluluğundaki artışı da algılıyor. Bir tür modernist toplumu algılıyor. Siz zenginlik yarattık ama, halkımız çok mutsuz dersiniz, yani, bu biraz antagonist bir şey olur. Elbette ki sanayi toplumu örgütlü toplum olmalıdır, en azından bizim fakirliklerin olduğu Fuat'ın söylemeye çalıştığı dünyanın kendisi olur. Biz, sanayi toplumlarının örgütlü toplumlar olmasından yana olanlarıdır.

BAŞKAN

Yazılı olarak bir kaç tane soru var, sadece onları okuyacağım, cevapları arada da alabiliriz. Hemen oturumun akabinde kokteylimiz var, dolayısıyla orada sohbet imkanımız da olacak.

Sorulardan biri daha önce sormuş bir arkadaşımız "Anadolu kaplanı isimlendirmesi neye dayanıyor ve siz neden bu tanıma karşısınız" diye bir soru var. Arada da cevaplandırırız.

Başka sorular da var onları bu raporu yorumlarken ya da rapor yazımında da dikkate alınır diye düşünüyorum.

İnceleme araştırmaya konu olan illerde yörelerde, mümkünse her il için bu karşılaştırılarak aşağıdaki soruları açabilir miyiz diye soruyor. Ethem Erol arkadaşımız. Arkadaşlarımız not alırlarsa, belki, işine yarar diye düşünüyorum.

Sorunun bir tanesi "İşletmelerin sermaye yapılarıyla ilgili gizli kalmış noktalara ilişkin ipuçları var mı?"

İki "İşletmelerde gümrük birliği giriş sürecinde, birlik ülkeleriyle rekabet edebilme imkanlarına ilişkin ipuçları var mı?"

İç "İşletmelerin, ileri ve düşük büyüme ya da küçülme eğilimleriyle ilgili ipuçları var mı? İşletmelerde işçilerin çalışma koşullarına ilişkin ipuçları var mı? Bunlar varsa ve mümkünse tablolarla görsel olarak açıklayabilir misiniz" şeklinde sorular var. Sanıyorum zaman açısından... Bir şeyler söylemek istiyorsanız, en azından ipuçları olarak. Buyrun.

Gülşen E. ÇAKAR - Şimdi, ben, genelde Ethem Erol Beyin önerilerini dikkate aldığımızı bildirmek istiyorum. Şöyle, işletmelerde işçilerin çalışma koşullarının durumuyla ilgili ipuçları var mı? da bizim ücretlendirmeye, sendikalaşmayla ilgili ipuçlarımız var, iller bazında, sektör bazında ve genel bazda. Ancak, biz birbirleriyle ilişkilerini, diğer detayları ana raporda çıkaracağız. İkincisi, işletmelerin illere dönük büyüme ya da küçülme eğilimleriyle ilgili ipuçları var mı? sorusu, yok.

Ahmet Haşim KÖSE - Beklendiler açısından sorular var orada. Mesela şöyle bir sorumuz var siz yeniden sanayici olmasanız burada işteğal eder miydiniz...

Gülşen E. ÇAKAR - Aynı sektörde çalışır mıydınız sorusuna bir kısmı evet diyor bir kısmı karşı çıkıyor, ama bu konuda kesinlikle hayır diyen yok. Bir de illere dönük işletmelerin dökümleri var ve bunlar ana raporda tablolarda çıkacak.

Sungur SAVRAN - Şimdi, bizim bugün burada tam da kaplanlardan bahsettiğimiz anın bunların atası olan Doğu Asya ve Güneydoğu Asya kaplanlarının tam anlamıyla sefalet içinde kıvranan bir ana rastlaması çok ironik tabii. Yani, belki, buradaki çoğu insan biliyordur, Kore ulusal parası, geçen hafta her gün azami had olan değerinden yüzde 10 kaybetti ve dünyanın en büyük mucizelerinden biri olarak anılan bu ülkenin bu ay iflas edip etmeyeceği bekleniyor henüz, bütün finans dünyası telaş içinde.

Her şeyden önce başkaları da söyledi ben de söylemek istiyorum, TMMOB'yi, Makine Mühendisleri Odasını ve araştırmacı arkadaşlarımızı bu derece değerli bir çalışmayı yaptıkları için kutlamak gerekiyor. Ayrıca TMMOB'nin bu sanayi kongresini -her zaman önemli kongreler yapıyor zaten- sanayileşmenin ya da sanayinin çok önemli bir boyutunu da öne çıkararak düzenlemiş olmasının çok altı çizilmesi gereken bir şey olduğunu düşünüyorum. Sınıf ilişkileri yarın ciddi ciddi biz Türkiye'de sanayide işçi sınıfının değişen yapısını burjuvazinin değişen yapısını sanayiye konuşacağız. Neden bu önemli? Bunu neden şu anda vurguluyorum, şundan dolayı sanayileşmeyi soyut olarak ve sadece kendi içinde -biraz önce de Ahmet Bey de bunun altını çizdi zaten, yeniden vurgulamak istiyorum- bir bakıma, yüceltmek ve fetişleştirmenin ne kadar yanlış olduğu şurada bize verilen tabloyla belli oluyor. İkincisi KOS ya da KOBİ denen olgunun da kendi başına böyle yüceltilmesinin son derece ciddi sorunları olduğu ortaya çıkıyor. Yani, şuraya bir baksak, çocuk emeği dokumada yüzde 57, iş akdi küçüklerin yüzde 74'ünde yazılı olarak yok. Ücret ya asgari ya da piyasa yani daha da düşük, sendika en yüksek dokumada yüzde 11, bir tanesinde yüzde 3 mü ne, keşke saatleri de sorsaydınız, çalışma saatleri var mı? Bunu bir soru kabul edip sonra cevaplayabilir misiniz? Bu koşullar altında, yani sanayinin, kapitalizmin ilk geliştiği dönemin neredeyse vahşi sömürsünü koşulları altında gelişmekte olan bir sanayi karşısında bir yüceltmeye gitmek bence olsa olsa sadece ve sadece bu işçileri sömüren kapitalistlerin yanında yer almaktan başka bir anlama gelmez. Onun için çok dikkatli olmamız gerekiyor. Bir şey daha söyleyeyim çok yüceltiliyor, çok güzel işaret etti Fuat ama, o yanına değinmedi, aynı fikirde olduğumuzdan eminim, Türkiye'de Birissa, ya da Japonya'da Nissan oralar güzel işçiler gayet iyi koşullarda çalışıyor, sağlık koşullarından çeşitli sosyal koşullardan ücretlere kadar her şey harika falan, çok sık unutuluyor. Aykut Göker dostumuz çok güzel vurguladı entegrasyon meselesini, unutulmuş bir şey var, artı değer toplumsal olarak üretilir ve sonra üretim fiyatları ve piyasa fiyatları aracılığıyla yeniden bölüşülür ve katmadeger hesapları üretilen artı değerın yeniden bölüşümü sırasında ortaya çıkar. Yani, gelişkin ve büyük sektör küçük sektörde üretilen artı değerın bir bölümünü yağmalar ve kendi işçilerini bir rüşvet olarak verir, dolayısıyla, o küçük KOBİ'lerde çocuk emeğinin son derece düşük ücretlerle çalıştırılan işçilerin sendikasız, çok uzun saatler çalıştırılan işçilerin sömürsünden büyükler de nemalanmaktadır. Bunun mekanizmasını bir iktisatçı olarak tartışmak isteyen dostlarla tartışırım, ama, bu kadarını söyleyerek geçeyim, çok karmaşık bir teorik yapıyı anlatmak gerekir. Dolayısıyla bunu vurgulamak istiyorum, çok değerli bir çalışmadan bu kongrenin genel tartışma koşullarına ilişkin önemli veriler çıkıyor. Özellikle yarınki tartışmalara ilişkin, onun için vurguladım. Benim şimdi sorularım var iki tane, bir de saatleri sormuştum, o konu ilgimi çekiyor. Eğer bunlar bu araştırmaya girmediyse diğer arkadaşlarım gibi bunları geleceğe ilişkin öneriler olarak kabul etmek mümkün. Belki bazı şeyleri anlamadığım için yanlış soru sorabilirim beni düzeltirsiniz. Bunlardan bir tanesi şu, kaplan meselesi tartışılırken, yani sanayide bir atılım, benim bildiğim Antep sanayisinin bir bölümü ciddi ihracat yapıyor. Ama, sizler, bütün Antep sanayisine bakmış gibisiniz sanki. Belirli örneklem temelinde yapmışsınız bunu. Acaba şunu bir şekilde ayırmak gerekmez miydi gelecekte yapmak gerekmez mi? Geleneksel sanayi şöyle ya da böyle bir aşamadan sonra bütün kapitalistleşen ülkelerde zaten olan bir şeydir. Yani, marangoz, mobilyacı, bal üreticisi küçük ölçekte her zaman oldu. Dolayısıyla bunu kaplan gibi görmek ya da kaplanın tabanı gibi bir şey görmek mümkün değil. Acaba bu ayrıştırmayı bir ölçüde yapabildiniz mi? Ya da yapmak gerekmez mi? Bu yeni olguyu genel olgudan spesifik yönleriyle ayırarak bakımdan.

İkinci sorum da şu: Sınıf ilişkileri üzerinde -bu sendika meseleleri tamam onları demiyorum- daha incelikli durulabilir mi, hiç durmaya çalıştınız mı? Şöyle, şimdi 1-9 dediğimiz zaman aslında kendi üretim araçlarıyla çalışıp bir kaç tane yardımcı kullanan küçük burjuvadan da söz ediyor olabiliriz. Ya da gelişkin teknolojiye 9 işçiyle çok ciddi gelişkin teknolojiye bir işletme de söz konusu olabilir. Burada tam meto-

dunuzu bilmediğim için yanlış soru da sorabilirim, biraz önce Ayfer Eğilmez'e sordum ama tam anlayamadım. Ne kadarı mesela esnaf sanatkar odalarına bağlı, derneklere veyahut da ne kadarı sanayi odalarına bağlı, ne kadarı kendisi de emek sürecinde fiziksel olarak çalışıyor? Yani mesela tamirhanelerde çırak kullanan ustalar aynı zamanda kendisi de çalışıyor. Bunlara tam kapitalist demek ne kadar doğru tartışmalıdır. Çalışanların ne kadarı akraba, hemşehri ona benzer geleneksel toplum ilişkileri içinde patronla ilişki içinde, ne kadarı göçmen. Örneğin Denizli'de Kürt örneği diye söylüyorum sadece? Bunlara ilişkin hiç bir sorunuz oldu mu? Gelecekte bu tür şeyleri dahil edilebilir mi sınıf ilişkilerini daha iyi kavrayabilmek için? Sonuç olarak söyleyeyim, ne kadarı küçük burjuva ve yardımcılarıdır, üretici olarak ne kadarı kapitalist bir gelişme içindedir? Keşfedebilir miyiz? Teşekkürler.

Ahmet Haşım KÖSE - Zenginliğin elimizdeki bilgilem setinde bir ölçüde olduğunu söylemek lazım. Bu sorduğunuz şeylerin önemlice bir kısmı var. Biz hakikaten seçtiklerimizi ve istatistiksel olarak gözlem değeri taşıyan ayrıma noktaları olanları seçtik. Aksi takdirde 72 tane soru soruluyor, değişken haline girdiğiniz zaman sayı 250'leri geçiyor. Bu gerçekten büyük zenginlik. Çok değişik disiplinde insanların bilgilenebileceği bir set bu aslında. Biz, onu, mümkün olduğunca öncelikle şunu yaptık, tutarlı olabilecek ölçütlere indirdedik her soru bloğunda. Çünkü, bazısı bloklarda bir kısım bir önceki blokta doğru cevaplama bir başka blokta gözüküyor. Bizim de bu yapıyı tahlilinde çok önemli olduğunu düşündüğümüz en azından çalışanlar açısından çalışma sistemleri vardiya mıdır? Siz ne kadar çalışırsınız? Ama, bunu isterseniz size çok rahat çıkarabiliriz. Şu da var: Sizin söylediğiniz önemli bir şey vardı, bu dünya hakikaten homojen bir dünya da değil. İçerisinde zanaat var, hakikaten küçük ama, makinelerin geliştirdiği olgunluğun oluşturduğu bir dünya var, bunu da çekmek çok zor. Mesela bir tasnif sunmuştu esnek üretim bant tipi üretim gibi biz onları aslında oradaki soyutsal dünyadan çıkarıp kategorize ettik. Bu çalışma basılacak zaten, TMMOB bize söz verdi. Alına veri setini de koyacağız hatta şunu da yapacağız diye düşünmüştük. Bu seti tutarlı hale getirip çeşitli disiplinlerde araştırmacılara da vereceğiz onlar kendi sorularını sorsun, yani bizden daha başka şeyler de edinebilsin.

Ahmet çok güzel bir şey söylemişti. Herkes burada kendini buluyor. Biz bunları merak ettik, bunları sorduk bunların sorulacağını düşündük, çünkü bizim kafamızdaki dünya böyle bir dünyaydı. Bizler çok başka şeyler bekleyebilirsiniz, ben şunu söyleyeyim, bulabilirsiniz buradan o bilgilenmeyi.

Ahmet ÖNCÜ - Bu şey ilginçtir biz onu eklemeyi düşündük sanayi odası ya da esnaf odası hangi tür odalara kayıtlı olduğu sınıfsal temelleri hakkında ipuçları bulalım diye, o konuda pek cevap gelmedi. Bazı cevaplar var, o da bir cevap, yani hiçbir yere kayıtsız o yüzden... Burada şöyle bir yorum yapmak durumundaydık, bir gece düşündük bunlar hiç cevap vermiyor acaba bir yere kayıtlı değil mi? Orada şu yapılabilir, cevap verenler eğer işverenlerse -çünkü bu bahsettik mi hatırlamıyorum anketin büyükçe bir kısmı işverenler- işletmenin mülkiyetini elinde tutanlar daha sonrada yüzde 30'lar civarında yöneticiler tarafından yapıldı. Eğer biz işveren şeklinde geçmişsek orada işverenler şeklinde ayırtmışızdır. Hangi odaya kayıtlı olduğuna belirtenler işveren miydi ona bakmadık. Belki bir ihtimal o bildirenler işverendi, yöneticiler bilmiyordu, o olabilir. Bu konuda verimiz var, vardiya ile ilgili verimiz var. Göçmenlerle ilgili yok, o çok ilginç. Mesela Edirne'den bahsediliyor, Edirne sınıra yakın orada bir şey olabilir, ayrıca Konya'da öyle bir kültürel zenginlik, mozaik benim bildiğim kadarıyla bu konuda bilgisi olan daha yetkin insanlar daha farklı şeyler söyleyebilir ama, orada da etnik bileşim olarak bir renklilik olduğu söyleniyor. Bu sorular yok. Bu aklımıza gelmedi, bu olmalı güzel bir açılım sağlar. Her eklenen yeni değişkenle sonunda da zengin bir tartışma çıkıyor daha başka alanlarla da birleştirildiğinde birçok alanı aydınlatmak için de güçlü hissediyoruz. bilgi güçtür deniyor. Niye güçlenmeyelim niye bilgilenmeyelim diyorum.

Kaya GÜVENÇ - Şimdi, değerli arkadaşlar, bu Anadolu kaplanları meselesini niye gündeme getirdiğimizi ben sabahleyin sunuş konuşmamda çok kısa aktarmak durumunda kaldım. Biraz açmak istiyorum, sanıyorum bazı noktalar bir açıklığa kavuşur. Şimdi bu tanımları biz vermiş değiliz, bu Anadolu kaplanları tabiri bizden gelmiyor. Odalardan gelmiyor en azından. Basın mensuplarının böyle bir deyim oldu. Anadolu sanayisi diye olaya baktığımız zaman ortaya çıkan Çorum, Kayseri, Maraş, Gaziantep, Denizli ve bir anlamda Konya'ydı. Hatta Trakya'yı dahi biz bu incelemenin içine almayı düşünmüyorduk. Bu bölgelerde yoğunlaşan bir olay vardı. Burada iki tane çok önemli bir nokta var, niye bu konu bu kadar tartışıldı. Bir tanesi Türkiye'de bu oluşum bir alternatif sanayileşme modeli şeklinde sunuldu. Bizler açısından en önemli nokta gerçekten bu oluşum bizim anladığımız anlamda bir alternatif sanayileşme modeli midir değil midir? İkincisi bu çalışmalar başladığı zaman yani 1,5 yıl öncesine döndüğünüz zaman siyasi bazı tartışmalar vardı. Örneğin, acaba Refah'ın tabanında veya Refah'ın politikalarında Anadolu sanayisi de-

nilen bu kesimin ne tür bir etkisi var? Var mı yok mu, varsa ne boyutta, ne ölçüde? Bizim yanıtlamaya çalıştığımız soru esas itibarıyla bu kaplanlar diye tanımlanmaya çalışılan oluşumu ana hatları itibarıyla nedir hangi açıdan büyüklükler açısından, pazar açısından, teknolojiler açısından işçiyile olan ilişkiler açısından bütün bu açılardan tanımlamaya çalıştık ve sanıyorum ki bütün bu tartışmalardan sonra ve yayımlanacak olan kitabı da göz önüne aldığımızda bu çalışma belli bir noktaya gelmiş oldu. Yapılan çalışmayı başından beri anket çalışmasının ötesi çok daha dar boyutlu, ama belki biraz daha profesyonel bir çalışmayı gerektiren yani seçilmiş alanlarda işletmelerde mülakatlar yoluyla yapalım şeklinde bir düşünceymiş olmuştuk. Yani biz bunlara bilgi formu dedik ve ipuçları çıkarmaya yönelik bir çalışma dedik. Sonra açıkçası bizi birileri itti, şunu anket haline getirelim diye, tekrar söylüyorum, anket çalışmasının temel noktası bir bilimsel çalışma ki o çalışma konusunda biz kendimizi ancak ve ancak bir parçası nedeniyle yetkin görebiliriz, ama bunun başka taraflardan ve çok önemli kaynaklar aktararak yapılması gereğine buralardan ipuçları çıkarmaya çalıştık. DPT, DİE ve Sermaye Piyasası Kurulunun müştereken yaptığı bir çalışma var. Bunlar bu alan içindeki bizim yaptığımızı daha büyük boyutta yapmaya çalışıyor. Biz ümit ediyoruz ki bu çalışmalardan elde edilen ipuçları buralarda değerlendirilecektir. Şimdi, Çorum'da örneğin örgütsel anlamda bu ankete ilişkin bir çalışma yapamadık. Kayseri kendileri böyle bir öneriyle gelmiş olmalarına rağmen son anda neler olduğunu bilemiyoruz, ama onlar da örgütleyemediler. Trakya modelin tamamen dışındayken oradaki örgütlenmenin güçlü olması nedeniyle arkadaşlarımız böyle bir çalışma yaptılar. Şimdi bizim bütün bu çalışmalardan elde ettiğimiz -benim kendi kişisel değerlendirmem- bir kere bir başında da tahmin edebileceğimiz gibi, bu oluşumun bir alternatif sanayileşme modeli vesaire gibi aktarılmasının sadece ve sadece siyasi amaçlı olduğunu ve temelde hiçbir şekilde bugünkü sanayileşme kavramına çok da yakın olmadığını bir kere kesinlikle saptamak gerekiyor. Bu tartışma burada sona ermiyor çünkü yarın ve cumartesi günü yapacağımız oturumlarda bu konunun sınıfsal ... boyutlarına ilişkin kimi konular da gelecek yürütme kurulu adına böyle bir açıklamayı gerekli gördüm teşekkür ederim.

BAŞKAN - Değerli konuklar Anadolu Sanayisi Araştırma Raporunu sunan değerli arkadaşlarımıza teşekkür etmeden önce bir toparlama yapmak istiyorum. Arkadaşlarımızın sundukları raporun sonuçlarında, aile işletmeciliğinin egemen olduğu, kredi kullanımında zorlandıkları, fason üretim eğilimi gösterdikleri, işgücünün niteliksiz olduğu, ücretin piyasa koşullarına göre oluşturulduğu, kadın işgücünün üretime katılımının çok düşük olduğu, sendikalaşma oranının çok düşük seviyede olduğu, kointsallaştırmayı başaramamış, erkek işveren -yöneticinin hakim olduğu, eğitim seviyesinin düşük yöneticilerden oluştuğu, rekabet gücü düşük ithal makine kullandıkları, zanaat tipi teknolojik yapılar kullanıldığı, sanayi ve işverenlerin politik, iktisadi görüş ve talepleri açısından netleşemediğini görüyoruz ve son söz olarak Anadolu Kaplanları olup olmadıklarını da sizin değerlendirmenize bırakarak oturumu kapatıyoruz. Bu oturumda görüş sunan, katkı koyan tüm konuklarımıza teşekkür ediyor ve sizi kokteylimize davet ediyorum.

İKİNCİ OTURUM

DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER VE SANAYİLEŞMENİN YENİ BOYUTLARI

Oturum Başkanı : Prof. Dr. Metin DURGUT
Sunanlar : Prof. Dr. Erdoğan SORAL
Doç. Dr. Haldun GÜLALP
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÜRKEY
Doç. Dr. Cem SOMEL
Prof. Dr. Melih Ersoy
Öğr. Gör. H. Tarık ŞENGÜL

KÜRESELLEŞME

Erdoğan SORAL*

Küreselleşme, toplumsal yaşamdaki "değişimler'den" kaynaklanan sorunların çözümünde etkili olması beklenen bir "görünmez el" gibi tanıtılıyor. Tarihi akış içinde bu tür araçlara bel bağlayan toplumların çoğunun dinledikleri "ballade'in" sonunda düş kırıklığına uğradıkları biliniyor. Küreselleşme denilen değişimin ardındaki dokuyu, ileri sürülen kanıtları (arguments) ve elde edilen sonuçları inceleyip değerlendirmeden; **görünmez elin** erdemini görmek kadar, tokatını yemek de olasıdır. **Değişim**, "zaman" ve "**mekan**" **boyutlarını içeren bir olgudur**. Böyle olunca, küreselleşmeyi bir tılsımlı çomak haline getirmeden toplumları küreselleştirecek görünmez elin tarihi akış içinde ne zaman ve hangi mekânlarda insanlığın daha önce benzer sorunlarını ne ölçüde çözdüğüne bakmakta yarar vardır.

Küreselleşme, insanlığın ilk kez tanıştığı bir "Yeni" midir? Yoksa asırlarca çiğnenen bir sakızın farklı ambalajlar içinde uluslara sunulan bir yılbaşı armağanı mıdır? Annamız 1970'lerde başlayan ve günümüze kadar her yıl daha değişik görüntüde, daha çekici ambalajlarda beğenimize sunulan bu armağanların içinde bulunduğu kutuları özenle açmak, içindekilerini ülkemize "**sosyal sanatlar**" kapsamında ne gibi mutluluklar getireceğine titizlikle bakmaktır.

Küreselleşmenin ardında post-modernist düşünce yatıyor. Bu düşünceyi içimize sindirmeden, onun sıcaklığını yüreğimizde duymadan ve evrensel söylemine ulus olarak inanmadan onun yaptırımlarını toplumsal yaşantımıza uyarlamaya kalkışmak karanlıkta ısıklık çalmaktan öte bir anlam taşımaz.

Post-modernizm, "Modern" sözcüğünün içinde bir "Hücre-embriyon" olarak saklı "Dayatma" olgusunu doğal olarak taşıyor. Dayatma bir "**eylem'dir**" ve eski her türde yapıya yönelik bir **eylem**. (**Kente, binaya, estetiğe, ekonomik üretim biçimlerine, kültüre, pozitivizme ve bilime vb.'ne**). **Özetle, değişime çağrı niteliğinde bir önerme**. Nereden mayalanmıştır? Nasıl ve hangi koşullarda ortaya atılmıştır? Neden atılmıştır? Sorulara verilen yanıtları Tony Eagleton'da buluyoruz (1987). Eagleton, terimi şöyle tanımlamaya çalışıyor:

- Tipik post-modernist ürün, **şakacıdır, kendi kendiyile dalga geçer, hatta şizoid'dir; aynı zamanda yüksek modernizmin gösterişsiz, kendine yeterliğine, ticareti ve meta biçimini arsızca karca-layarak tepki gösterir. Kültürel geleneğe karşı tavrı saygısız bir pastiş görünümündedir. Kasıtlı olarak amaçlanmış derinlik yokluğu, her tür metafizik ağır başlılığın alını oyar. Bu ba-zan acımasız bir sefalet ve sarsma estetiğine açıktır. Yüksek modernizme yönelik bir dayat-madır.** (David HARVEY; Postmodernliğin Durumu sf. 21)
- Bir başka görüş, postmodernizm, evrensel modernizmin dünyaya bakışının "**bir örnekliliğine**" yö-nelik bir tepkidir.
- Genellikle, **pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algulanan evrensel mo-dernizm, doğrusal gelişmeye ve mutlak doğrulara inançlı, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlamasıyla, bilgi ve üretim standartlaşmasıyla özdeşleşir**. Buna karşıt olarak post-modernizm "**kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, hetorejenliği ve farklılığı, özgürleştirici güçler olarak ortaya çıkarır. Parçalanma, belirlenemezlik ve "bütüncül söylemlere karşı derin bir güvensizlik"** postmodernist düşüncenin temel özellikleridir.

Böyle bir postmodernizm, bir aşama olarak **evrensel modernizme** ve bu bağlamda "**Aydınlanma dü-şüncesine**" karşı bir dayatmadır. Toplumlar, tarihi akış içinde farklı aşamalardan geçmişlerdir. Toplum, yaşayan organizma olduğuna göre "zaman" ve "mekan" içinde evrilmesi, bir değişimden geçmesi kaçınıl-mazdır. Önemli olan "**değişimin**" paranın tanımında olduğu gibi belli bir evrimin sonunda toplumlar tara-fından genel kabul görmesi ve kararsız dengeye dayalı "**yaratıcı yıkım**" singelemesidir. Böyle değil de, toplumlar tarafından özümsememiş bir "**değişimin**" tepkisi ne denli büyük olursa olsun evrende çok boyutlu genel bir kabul görmesi beklenmemelidir. O nedenle küreselleşmenin temel dayanağı sayılan post-modernizmi böyle bir gelişme kalıbı içinde evrensel ve ulusal düzeyde değerlendirmek gerekecektir.

Postmodernizm, kaynağını "Aydınlanma" düşüncesinden alan evrensel modernizme bir tepki ise mo-dernizm de bir başka aşamadaki üretim ilişkileri kapsamında "**Liberal kapitalizme**" bir dayatmadır. Tıpkı prekapitalist üretim ilişkilerinin Feodal üretim ilişkilerine yine bir başka aşamada yaşanan bir dayatma olması gibi.

* Prof. Dr.

Harvey, post-modernist gelişmenin sağlıklı bir yorumunu yapmak için modernizmin doğasıyla hesaplaşmak gerektiğini belirtiyor. Post-modernizmin hiç değişmeyen modernleşme sürecine farklı bir tepki mi olduğunu, yoksa modernleşmenin doğasında varolan, örneğin bir tür "sanayi ötesi" (post-endüstriyel) hatta, "kapitalizm ötesi" (post-kapitalist) topluma yönelik bir değişimi mi vurguladığı ve bunun habercisi olan bir akımı mı temsil ettiği sorusuna yanıt bulmak durumundayız, diyor. (Harvey, belirtilen eser s. 121).

Harvey bu noktadan hareketle Marx'ın kapitalist "modernleşme kuramıyla" ilgili düşüncelerini şöyle dile getiriyor. Marx, kapitalist modernleşmenin en erken ve en bütünsel açıklamalarından birini sunmuştur.

Berman'ın belirttiği gibi, Marx, modernist yazarlar arasında Aydınlanma düşüncesinin geniş ufkunu ve zindeliğini, kapitalizmin gebe olduğu bütün paradoks ve çelişkileri en ince ayrıntıları ile birleştiren erken ve büyük bir örnek olduğu için öncelikle ele alınmalı ve geliştirdiği "Modernleşme kuramı" postmodernizmin kültürel tezleriyle karşılaştırılmalıdır. Harvey bir adım daha atarak, komünist Manifesto'da Marx ve Engels'in dile getirdikleri bir pasaja göndermede bulunuyor. Burjuvazinin "Doğanın güçlerinin insanın denetimine alınması, makinelerin ve kimyanın tarım ve sanayiye uygulanması, buharlı gemi taşımacılığı, demiryolları, elektrikle çalışan telgraf, koskoca kıtaların ekime hazır hale getirilmesi, nehirlere kanallar açılması, koskoca halkların yoktan ortaya çıkarılmasının" yanı sıra, dünya pazarına açılmalarıyla yeni enternasyonalizmi yarattığını söylerler. Bütün bunların karşılığında büyük bedeller ödenmiştir. Şiddet, geleneklerin yıkılması, insanların ezilmesi, her tür faaliyetin değerlendirilmesinin para ve kârın hesaplanmasına indirgenmesi ve üstelik; üretimi devrimci biçimde değiştirilmesi, bütün toplumsal ilişkilerin kesintisiz biçimde altüst edilmesi, hiç bitmeyen bir belirsizlik ve çalkalanma, bunlar, burjuva çağını önceki bütün dönemlerden ayırır. Sabit, donmuş bütün ilişkiler, bunlara eşlik eden tüm saygıdeğer fikir ve düşüncelerle birlikte, tarih sahnesinden süprülür gider. Yeni oluşlar ise daha kemiklemeden kadük olurlar. "Katı olan herşey buharlaşır." Kutsal olan herşey saygısızca kirletilir ve insanlar, nihayet yaşamlarının gerçek koşullarını ve öteki insanlarla olan ilişkilerini, uyanık bir bilinçle düşünmeye zorlanırlar.

Burada sözü edilen duygular, kuşkusuz Baudelaire'inkilere uyumludur. Baudelaire moderniteyi şöyle tanımlıyordu. "Modernite, anlık olandır, geçip gidendir, olumsal olandır, sanatın yarısıdır; öbür yarısı ise, sonsuz olandır, değişmeyendir." Anlık olan ve geçip giden ile sonsuz olan ve değişmeyen bu birlikteliği modernizmi post-modernizmden ayıran kalıcı çizgilerdir. Post-modernizm tümünün ikinci yarısına yönelik "dayatmayı" simgeleyen bir düşünce akımıdır ve kapitalizmin bulunduğu son aşamanın betimlenmesidir. İlk aşamayı ve ondan sonrakileri anımsamadan post-modernist gelişme için yapılacak yorumlar aldatıcı olabilir. O nedenle ki Marx "Kapital'e" metanın, kendimizi yeniden üretmek için tükettiğimiz günlük mal ve hizmetlerin bir analiziyle başlar. Ama Marx'ın vurguladığı gibi meta "gizemli birşeydir" çünkü hem bir kullanım değerini (Belirli bir istek ya da ihtiyacı tatmin eder) hem de mübadele değerini (tecessüm ettirir (Cisimleştirir)). Bu ikilik metayı bizim için ikireikli kılmıştır. Tüketim mi, satılmı mı? (Harvey sf. 12) Yanıt arayan soru budur. Marx'ın gözlüğünden aktaralım :

İlkel Birikimin Doğuşu;

- Birinci Aşama; Kapitalizm'den Prekapitalizme Dayatma:

Marx, malın oluşumunda varolan fayda niteliğine kullanım değeri demektir. Marx'ın malda bulunduğu ikinci değer, mübadele değeridir. Mübadele değeri fayda ile belirlenen mutlak anlamda bir değer değildir. Mübadele değerini tanımlamak istersek, kullanım değeri olan birden fazla malın oranlanmasından doğan görelî bir değerdir, diyebiliriz. Mübadele değeri nicelik belirtir, zaman ve mekâna göre değişir. X büyüklükte buğdayın değeri, Y büyüklükte kumaşın değerine eşittir, dendiğinde mübadele değeri bir denklem içinde belirlenmiş olur. (Marx Le Capital Cilt 1 sf. 52-55)

Eşitlik, X buğday ile Y kumaş arasında bir nesnenin varlığını ortaya koyar. Bu ortak nesne klasik iktisatçılara (A. Smith, D. Ricardo) ve Marx'a göre "emek"dir. Eşitlik, X büyüklükteki buğdayı üretmek için kullanılan emeğin Y büyüklükteki kumaşı üretmek için kullanılan emeğe eşit olduğunu gösterir.

Metanın kullanım değeri bir yana bırakıldığında, herbirinin ana kalan tek belirgin özellik bir emeğin ürünü olmalarıdır. "Her mal, ister üretim, ister tüketim malı olsun, emeğin kristalleşmiş bir görüntüsüdür." Bu durumda, emek yalnız bir değer ölçüsü değil, aynı zamanda değeri yaratan tek faktördür. Emek bir değer ölçüsü olarak alındığında onun da ölçülmesi gerekir. Emek, zaman birimiyle ölçülür. Fakat bir malın değeri onun üretilmesi için harcanan emeğe eşittir, denildiğinde, değeri gerçek bir ölçüye vurmuş olmayız. Bir malın üretimi için harcanan zaman sabit olsaydı malın değeri de sabit kalırdı. Oysa, malın üretim süresi emeğin verimliliğine bağlı olarak değişmektedir. Verimlilik, çeşitli faktörlerin etkisinde oluşur. Örneğin, teknolojik değişimler, eğitim vb.

Bunun gören Marx, sorunu şu şekilde çözümlenmek yoluna gitmiştir: Bir malın değeri saptanırken normal anlayışta ve belli bir düzeyde vasıflı işçinin ürettiği malın, toplumun ulaştığı sosyal düzeyin gerektirdiği zaman içinde yapılıp yapılmadığına bakılır.

X büyüklükte A malı = Y büyüklükte B malı, denkleminde, A ve B malı birbirinden farklı rollerin oyuncularındır. A malı değerini B malı içinde bulmaktadır. B malı değerinin değerini yansıtan bir mal durumundadır. Birinci mal aktif, ikincisi pasif bir rolün oyuncusudur. A'nın değerini görelî bir değer olarak yansıtmakla B eşdeğerlik görevini yüklenmiştir. Bir malın değerini saptamak için, giderek bir başka malın eşdeğerlik görevini yüklenmesi gerekmiştir. Böylesine dolaylı bir yolu izlemek yerine, tüm malların değerini yansıtacak bir mal bulunmuş ve bu mala genel kapsamda eşdeğerlik görevi yüklenmiştir.

Sözünü ettiğimiz mal "Paradır". Böylelikle değer şekline geçilmiştir. Marx'ın "Değer"le ilgili görüşleri büyük tartışmaların konusu olmuştur. Mübadele denilen dolaşıma girdiği andan itibaren malın mübadele değeri doğar. Kişinin elindeki mal miktarı ihtiyaçlarını karşılamaktan öte bir bollukta ise malın **kullanım değeri** düşmekte buna karşın **mübadele değeri** artmaktadır. Mal artık onun isteği ile el değiştirecek ve bir başkasının ihtiyacını karşılayacaktır. Böylelikle "**mübadele**" yalnız malların el değiştirmesine değil, aynı zamanda **üretim hacminin saptanmasına da yardımcı olmaktadır**.

- En basit mübadele şekli, M.P.M. dolaşımıdır. Bu şekilde mal paraya, para da mala çevrilmektedir. Satın almak için satmak mübadelin bu basit şeklini oluşturur. **İlkel sermaye birikiminin mübadelenin bu basit şekliyle gerçekleşmeyeceği açıktır**. Acaba neden? Bu basit mübadele şeklinde çıkış noktası **mal**dır, son nokta yine **mal** üzerinde dögümlenir. Mal satılıp elde edilen para tekrar mala yatırılmaktadır. Bu mübadele şeklinde amaç malın kullanım değerinden yararlanmaktır. Para kesin olarak bir mala harcanmaktadır. Oysa ikinci şekilde, P.M.P, parayı kesin olarak mala bağlamış olmuyor, onun tekrar bize döneceğini bilerek **sadece bir avansta bulunmuş oluyoruz**. İlk şekilde para bir aracı rolünü oynarken bu kez aynı işi mal yapmaktadır. M.P.M dolaşımında paraya çevrilen mal karşılığında aynı nitelikte ve eşdeğer bir mal alınmaktadır. Para bir mübadele şeklinde **genel eşdeğerlik** görevini yapmıştır. Oysa ikinci şekilde, para, para ile değiştirilmektedir. İki para arasında **nitelik** farkı yoktur, **fakat nicelik** farkı vardır. Örneğin 200 liraya satın alınan mal, 250 liraya satılmakla öncekinden daha yüksek bir miktara ulaşmıştır. Bir fazla ile sahibine dönen **para** artık **sermaye** şeklini almıştır. Aynı amaçla tekrar yola çıkacak, sonsuz koşusunu sürdürüp her dolaşımında sahibine yeni fazlalar (plus-values) taşıyacaktır. Burada akla gelebilecek bir soru feodal üretim ilişkileri içinde böyle bir "fazlanın" nasıl gerçekleştiğidir?

Feodal üretim ilişkilerinde "iş yükümlülüğünün" esas olduğunu anımsatalım. Oysa, tamamen kapitalistik bir amaca dönük P.M.P şeklindeki dolaşımında böyle bir zor unsuru mevcut değildir. Para, önce satılmak için bir mala, sonra tekrar paraya dönüşmektedir. Feodal dönemde gelişen olaylar dizisi tarihi akış içinde incelendiğinde anılan gelişmenin olaylar zincirinin son halkasını oluşturduğu görülür. Feodal sistemin özünde bir değişiklik olmamakla birlikte sistemle çelişen bir ögenin, "Burjuva tüccarın", içinde doğduğu sistemin temel "kurum ve kurallarını" zorlamaya ve hatta yıkmaya yöneldiği görülür. Modernitenin "**yaratıcı yıkma**" süreci, ticaret burjuvazisinin doğuşu ile başlamıştır denilebilir. **Senyör ile burjuva tüccar** arasında yaygın olarak su yüzüne vurmayan bir etki -tepki sürtüşmesinin varlığında kuşku yoktur. Burjuva tüccar feodal düzen içinde oluşan bir **parazittir ve düzendeki kurulu dengeleri tümüyle altüst etmiştir**.

Ne varki, M.Dobb'un (***) belirttiği gibi prekapitalist dönemden, kapitalist döneme geçişi kesinkes ayıran sınır taşlarına da sahip değiliz.

Günümüzde bile ortaçağa özgü üretim yapılarıyla kapitalist süreçlerin birlikte yaşadıkları çok sayıda ülke vardır. Çünkü kapitalizm gerektiğinde ortaçağı yaşatacak kadar hoşgörülüdür. Marx'ın ticaret kapitalizminin oluşumuna ve **ilkel sermaye birikiminin** doğuşuna getirdiği yorum budur. Yol budur da paranın durduk yerde para doğurmasını klasik iktisatçılar benimsemezler. Ticaret, alıcılara sunulan bu değerli hizmet, malın **zaman ve mekân** faydasını arttırdığı için üretkendir, derler.

Sermaye, dolaşımdan çekilip satmak amacıyla mal satın almaya yarayan paradır. (*) Sermayedar (Girişimci) (**) ise mübadele değeri peşinde durup dinlenmeden koşan, ölçsüz kazanç tutkusunun adamıdır. Marx, sermayedarı (girişimci) bu niteliği dolayısıyla süreklî olarak para biriktiren kimseyle karşılaştırmaktadır. Parayı dolaşımdan çekip biriktiren kimse bu işi parasını güven altında tutmak için yaparken, ikincisi kâr güdüsüyle sermayesini mübadeleye sokan, belli bir **riski** göze alan kimsedir. Marx, **risk** unsuru üzerinde pek fazla durmamıştır. Oysa kapitalistik eylem peşinde koşan girişimcinin, örneğin tüccarın elde ettiği fazlaya gerekçe arayan iktisatçılar "risk" üzerinde önemle dururlar.

(*) K. Marx : Belirtilen Eser sf. 156

(**) Marx'ın yaşadığı dönemde girişimci aynı zamanda sermaye sahibidir.

(***) M. Dobb : Etudes sur Le developement du Capitalisme sf. 49

F.N. Knight, girişimcinin, ileriye dönük öngörülerde bulunan bir kimse olduğunu, ekonomik yaşamın önceden kestirilmesi güç belirsizlikleriyle karşı karşıya bulunduğunu, kapitalistik eylemlerinde belli bir "riski" gözönünde tutmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Girişimci giriştiği kapitalistik eylemin bitiminde doğabilecek sonuçları önceden hesaplayan ve sonuçta doğacak riski yüklenmekten çekinmeyen kimsedir. (F.M. Knight, Uncertainty and Profits, sf. 77)

F. Perroux, aynı nokta üzerinde durmaktadır ve dinamik mütebeşebbis yeni buluşların öncüsüdür. Ya bu öncülüğünü sürdürüp büyük kârlar elde edecektir, ya da yeni buluşunun, cesur yatırımlarının kurbanı olarak göçüp gidecektir. (F. Perroux: Le Capitalisme sf. 14-15)

E.T. Pensore, belirsizlik ve risk karşısında mütebeşebbisin durumunu şu şekilde belirtir. Belirsizlik mütebeşebbisin ileriye dönük kararlarında **gerçekleri** ne ölçüde görebildiğini belirtirken, risk, kapitalistik eylemin sonunda doğabilecek zararın mütebeşebbis tarafından bilerek göğüslenmesidir. (E.T. Pensore, The Theory of Growth of the firm sf. 57)

Diğer iktisatçılar, Marx'ın tanımında yer alan iki ögeyi kabul etmekte, (sermaye, kâr) buna karşılık Marx'da ağırlık bulmayan "risk" unsuru üzerinde titizlikle durmaktadırlar.

Schumpeter'in girişimci tanımında bu üç unsura yer verilmekle beraber Schumpeter "**Girişimcilik Kurumunu**" daha derinliğine incelemiş ve statik girişimciyle, dinamik girişimci ayrımını getirmiştir. Schumpeter'in dinamik girişimcisi yeni buluşlar peşinde koşan, üretim faktörlerini yeni bileşimlerle üretim sürecine sokan kimsedir.

Sermayedar (girişimci) tanımlaması üzerinde bu kadar durmamızın bir nedeni vardır. Feodal üretim ilişkilerinden, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerine geçiş zaman ve mekan açısından büyük farklılıklar göstermiş, uzun ve ıstıraplı bir hazırlık döneminin yaşanmasını gerektirmiştir. (XVII ve XVIII'nci yüzyıllar) Önce feodal toplumun iki oyuncusundan "serf ya da köleyi" çok genel çizgileriyle tanıyalım. Feodal üretim ilişkilerinde, senyörün kazancının kaynağı serfe yüklenen "**çalışma yükümüdür**". Diğer bir söyleyişle serfin çalışması sonucu yaratılan değerler toplamından yaşamı için gerekli kısım düşüldükten sonra senyöre kalan artı-değerdir. Şimdi, şöyle bir soru yöneltilebilir. Neden acaba serfe ancak yaşamını karşılayacak kadar bir kısım bırakılmaktadır? Daha yüksek bir yaşam düzeyi gözetilemez miydi serf için? Feodal düzenin işçisi ile kapitalist düzenin işçisi arasında gözle görülen "göneneç" farkının kökeni nedir? İkel üretim araçları ile ve çok düşük verimlilikle çalışan feodal düzenin "serfine" ya da kölesine ancak yaşamını sürdürebileceği düzeyde toplam üründen pay verilmesi bir bakıma kaçınılmazdır. Aksi durumda senyörün eline birşey kalmayacaktır. Kapitalist düzenin işçisi günümüzde serfe ya da köleye göre daha yüksek bir göneneç düzeyinde yaşamını sürdürebiliyorsa bu, sermaye malları donanımında gerçekleştirilen net artışlardan, diğer bir söyleyişle yatırımların bir fonksiyonu olarak tanımlanan teknolojiye sağlanan büyük gelişmelerden kaynaklanmıştır. (Paul BARAN : Economie Politique De La Croissance sf. 30). Feodal üretim ilişkilerinin kabuk değiştirip kapitalizm öncesi üretim ilişkilerine geçişte boy göstermeye başlayan burjuva tüccarının çalıştırıp emeğinden artık ürün sağladığı serf ya da işçi yoktur. Böyle ise, kazancı nereden gelmektedir? Marx, bu kazancın kaynağının anılan dönemde sayıları hızla artan gerçek **üreticilerle**, büyük **tüketici toplulukları** olduğunu, ticaret yoluyla burjuva tüccarların serf ve feodal beylerin gelirlerinden bir kısmına sahip çıktıklarını söyler. **Marx'a göre burjuva tüccarın kazancı üretilmiş bir değer değil, elde edilmiş bir değerdir.**

Bu değerın elde edilebilmesi için "Yaratıcı yıkma" sürecinin çalışması, "eskinin" yerini "yeni"nin alması gerekmiştir. "Eski" feodal üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin o günlerin toplum yaşamına yansıyan izleridir. Bu izlerin silinmesi ve yerini **anlık olana, geçip gidene, olumsal olana bırakması ile mümkün olacaktır.**

Ortaçağın kapanışını bu parçalanma, bu kopma simgeleyecektir. Parçalanmanın ilk belirtileri batıda ve batımın o tarihlerde az gelişmiş bir ülkesi olan İngiltere'de görülecektir. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" tümcesinde odaklaşan liberal kapitalizm söyleminin ekonomiye yansıyan yüzünde tarımda toprakların çitlenmesi, sanayide kooperatif örgütlenmenin değişen devlet yaklaşımıyla ortadan kaldırılması vardır. Özetle burjuvazi, kurulu düzenden özgürlük talep etmektedir. **Kurulu düzenin devletini yanına çekip Kral'a ve saraya el uzatmasıdır, isteklerini açık seçik anlatmasıdır.** Burjuvazisinin o günün devletinden istekleri iki noktada toplanır:

1. İşçilerin örgütlenme hareketleri durdurulmalı. Var olanlar ortadan kaldırılmalıdır.
2. Devletin üretim üzerindeki eli, üretimin gerçekleşmesinden, satışın denetlenmesine kadar uzanan sürecin her halkasından kaldırılmalı, devlet burjuvazinin koruyucusu ve kollayıcısı olmalıdır.

Ticaret üretken bir faaliyet olarak alındığında tüccarın serveti, arbitraj ve spekülasyon işlemleri sonunda tüccara akıp gelen mübadele değerinin toplamıdır.

Tüketici konumunda olan aristokratın geliri acaba nereden kaynaklanmıştır? Çoğunluğunu büyük arazi

sahiplerinin oluşturduğu "**Aristokrat Sınıfı**" senyörlerin son kuşak torunları olarak görmek olanaklıdır. Sanayi devriminden sonra hızla büyüyen sanayi burjuvazisinin gölgesinde kalmışlar, giderek toplumdaki konumlarını yitirip "soyluluk" simgeleyen isimlerini çocuklarına ve torunlarına bir anı olarak bırakmışlardır.

- Burjuvazinin XV'nci yüzyıldan itibaren giderek gerçekleştirdiği büyük servetlerin dar bir piyasanın sömürülmesiyle oluştuğu söylenemez. Böyle olunca, kazançlarını salt küçük sanayinin mallarını ihraç ederek elde ettiklerini söylemek büyük bir yanılgı olur. İç piyasaların sömürülmesi dışında, büyük kazançların kaynağını hiç kuşkusuz ticaret kapitalizminin kurallarına ayak uyduramamış ya da o doğrultuda yapılanmaya yönelmemiş **az gelişmiş ülkelerin sömürülmesi** teşkil etmiştir. Söz konusu ülkelerle olan ticarete **değişmeyen temel kural**, bugün olduğu gibi, **düşük fiyatla alıp yüksek fiyatla satmaktır**. Mal ve hizmet ticareti, dolaşımdaki değerler arasında eşdeğer bir mübadeleye dayanmıyordu. **Dış ticaret oranları bir tarafın diğerine dayattığı oranlar olmaktan öte bir nitelik taşımıyordu. Yabancı ülkelerle yapılan ticarete geçerli olan bu yöntem iç ticarete de uygulanıyor ve ticaret burjuvazisi servetine servet katıyordu.** Bugün ülkemizde olduğu gibi.

Özetle, ilk üreticinin zayıflığı, piyasaya buyruk olamayışı (ürettiklerini piyasaya kendi hesabına sunamayışı, dar piyasa perspektifleri v.b.) ticaret kapitalizminin en büyük şansı olmuştur.

Bununla beraber: ticaret kapitalizminin şansını bir ölçüde kendisinin yarattığına kuşku yoktur. Burjuva tüccarın **yüksek kâr marjlarını serbest rekabet koşulları altında uzun süre koruması düşünülmezdi**. Bir başka mekanizmanın oyununa girip burjuvaya yardımcı olması gerekirdi. Tüccar, dün olduğu gibi bugün de bu mekanizmayı bulmakta zorluk çekmemiştir. Monopol, bu çağlarda da ekonomik yaşantının temelini teşkil etmiştir.

- Bunun dışında, daha şehirlerin kuruluş döneminde eski aristokrat ailelerin şehir içinde ve dolaylarında büyük toprakları ellerinde bulundurmaları ve bunları zaman içinde satıp "kıtlık" rantından kaynaklanan büyük servetler edinmeleri, şehirlerde oluşan birikimde etkili olmuştur. Fakat, kapitalist üretimin gerektirdiği ilk sermaye birikiminin salt **arsa spekülasyonlarıyla** oluştuğu söylenemez. Bununla beraber anılan yoldan edinilen servetlerin dolaylı olarak ya da doğrudan sermaye birikimine bir katkısı olduğunda kuşku yoktur.

- Ticaret yoluyla gittikçe zenginleşen ticaret burjuvazisinin bir başka özelliği, feodal beylerle ya da devletin ve toplumun üst düzeydeki etkili kurumlarıyla (saray, kilise, vb.) politik, ekonomik ve sosyal alanda kurduğu yakın ilişkidir. Krala, senyörden daha yakındır. Çünkü kralın gereksindiği **kredinin kaynağıdır. Giderek artan saray harcamalarını karşılayamayan kral, burjuvadan kapısını daha sık çalmaya başlamış, borç almış, bazan ödemiş, bazan da borçlarının üzerine bir sünger çekmiştir**. Burjuva verdiği çok kez geri alamamıştır. Fakat, verdiği kadar çok daha fazlasını kendine getirecek yakınlığı sağlamıştır. Önceleri saray katlarında tepeden bakılan **burjuva** zamanla sarayın (Devletin) vazgeçilmez öğeleri arasında yer almış ve saray merdivenlerini hızla tırmanmıştır.

- İkinci Aşama: Modernleşmeden Liberal Kapitalizme Dayanma: İktisat tarihçesine göre 1800'den 1860'a kadar uzanan zaman kesitinde bir başka deyişle "**sanayi devriminin**" ilk yarısında gözlenen, ikinci "**Yaratıcı Yıkma**", dünyanın yaşadığı büyük bir olay ve büyük bir başlangıçtır. Bu olayla taşıdığı önemin dışında bizim için çok daha önemli olan, Post-modernist düşüncenin esin kaynağı oluşudur. Neden ve nasıl? Bu soruları yanıtlayabilmek için dönemdeki gelişmelere kısaca göz atalım ve küreselleşmenin dünya ekonomisindeki başarı şansını bu bağlamda tartışalım.

- Liberal Kapitalizm: Sanayileşme ile güç kazanan burjuvazinin girişim özgürlüğü ve zenginleşme yolunda verdikleri savaşım ekonomide yeni bir örgütlenme biçimi ortaya koymuştur. Bu, liberalizmi seçen "sanayi kapitalizmidir".

Sanayide yeni tekniklerin kullanılışı giderek yoğunlaşmış ve gelişen sermaye birikimi sanayi kapitalizminin odak merkezini oluşturmuştur.

• Liberal kapitalizmin savunucularına göre, bu örgütlenme biçiminin "**dinamizmi**" girişim özgürlüğü tarafından sağlanmaktadır. Liberal kapitalizm **özel girişimciye, sermaye sahiplerine tam bir özgürlük sağlamıştır**.

• Kapitalist girişimcinin temel güdüsü kârdır. Kâr, kapitalist üretim süreci az olan malların üretimine zorlamakta, rekabete dayatabilmek için girişimciyi, fiyatların düşmesini sağlayan yenilikleri aramaya özendirilmektedir. Liberal kapitalizmin savunucularına göre bu gelişmenin sonucunda, dolaylı olarak kazançlı çıkan tüm toplumdur. Ayrıca **kâr, sermaye birikiminin temelidir**. Bu görüşün sahipleri madalyonun **üretim** dönük yüzünü ön plana çıkarırken, **bölüşüme** yönelik yüzünü görmezlikten gelmişlerdir.

• Girişim özgürlüğü ve mülkiyet hakkı liberal kapitalizme dinamizm kazandırmıyorsa, bu dinamizmin dengeleri rekabete dayalı piyasa mekanizmasının doğal işleyişinden sağlanan kıvam noktalarında gerçekleşecektir. Klasik iktisatçılara göre arz ve talebin piyasada karşılaşmasıyla oluşan fiyat iki düzeyde rol oynar:

- Tüketicilerin Talebi Düzeyinde; oluşan fiyat, satın alınan miktarı belirler. Eğer talep fazlası varsa, fiyatlar yükselecek, tüketiciler pazardan çekileceklerdir. Talep yetersizse, fiyatlar düşecek ve tüketiciler daha fazla alıma yönelecektir. (Fiyat düşünce üreticilerin üretimi azaltmaları bu modelde düşünülmemektedir. Çünkü piyasalar tam ve serbest rekabet piyasalarıdır. Modelin temel varsayımı budur.) Bu varsayım ne denli gerçekçi ise modelde o denli gerçekçidir. Tüketicilerin daha fazla satın almaya yönelmeleri üretim fazlasının ortadan kalkmasını sağlayacaktır. İkinci temel ve gerçekleşmeyen varsayım da budur.
- Ara Talep Düzeyinde; tüketicilerin talepleri kaynakların verimli kullanımını sağlayacaktır.

Acaba nasıl?

Fiyatlar yükselirse; Girişimciler daha fazla üretim için daha çok ham madde, ara malı kullanacak, daha çok işgücü istihdam edeceklerdir. (Liberal kapitalist model, üreticilerin artan fiyatlar karşısında üretimi arttırmayıp fiyatların daha da yükselmesini bekleyebileceklerini rekabet olgusu nedeniyle kabul etmiyor. Aynı olgu fiyatların düşmesi karşısında tüketicilerin daha çok mal almayı fiyatların daha da düşmesini beklemelerini benzer nedenle olası görmüyor.)

Böylelikle, girişimciler, kral konumundaki tüketicinin istemlerini pazarların tümüne yansıtacaklardır. Mal pazarında gözlenen piyasa mekanizmasına dayalı doğal dengeleme, sermaye piyasasında, para piyasasında, emek gücü piyasasında gerçekleşecektir.

- Fiyatlar düşerse; üreticilerin bir kısmı sıkıntıya düşecek ve iflas edecektir. Ekonomide durgunluk ve üretimde daralma gözlenecektir. Üretim mallarının talebi düşecek, tüketicilerin emirleri diğer pazarlara yansıtılmış olacaktır. Sonuç, bu pazarlarda da fiyatların düşmesidir. Ya, sonrası? Liberal Kapitalizmde, bireylerin çıkart, toplumun çıkarı demektir. Onların zenginleşmesi, dolaylı olarak toplumun zenginleşmesiyle özdeşdir. **Acaba, öyle mi?** Marx, sermayedar (girişimci) bir malı üretiyorsa, ürettiği malın mübadele değerinin bu malın üretilmesi için gerekli malların değerinin üstünde bir değere sahip olmasını ister, diyor (*) Onun için önemli olan, malın üretilmesi için satın aldığı üretim mallarının ve emekgücünün toplam değerinin üstünde bir değer yaratabilmesidir.

Marx, üretim sürecine katılan **sabit sermaye** birimlerinin ancak değerlerine eşdeğer bir değer yarattıklarını, oysa, **değişken sermaye** diye nitelediği emekgücüne ödenen ücretin girişimciye bir artı-değer sağladığını belirtmektedir. Artı-değerin kaynağı üretime katılan emekgücüdür. Marx, iki tür artı-değer üzerinde durur:

Mutlak ve Nisbi artı-değer

Bir işçinin, emekgücünü yenilemesi için gerekli malları altı saatte ürettiğini varsayalım. İşçiye ödenen ücret, emekgücünün yenilenmesine ve işçinin neslini sürdürmesini sağlayacak düzeyde bir ücrettir. İşçi altı saatlik bir çalışma sonunda emekgücünü yenileyecek miktarda malı üretmiş ve bu altı saati kendisi için çalışmıştır. Geri kalan altı saatte üretilen mallar acaba kimindir? Marx bu altı saatin sermayedar (girişimci) için çalışıldığını ve mutlak artı-değerin bu şekilde yaratıldığını söylemektedir.

- Sermayedar (girişimci) işçiyi oniki saat çalıştırarak elde ettiği mutlak değerle yetinmeyecek, mutlak artı-değerin dışında bir başka fazlayı hesabına geçirmeye çalışacaktır. Bu yeni artı-değerin kaynağı **teknolojik gelişmedir**. Belli nitelikte bir makina ile belli miktarda malı oniki saatte üreten sermayedarın (girişimci), işçinin kendisi için çalışmak zorunda olduğu zamanı kısaltarak yeni bir makinayı devreye soktuğunu düşünelim.

İşçi daha önce altı saatlik bir çalışma ile ancak yaşamını sürdürecektir ve emekgücünü yenileyecek miktarda malı üretebilirken bu kez aynı işi 4 saatte yapıyorsa ve gönenç düzeyinde hiçbir değişme olmuyorsa, çalıştığı bu iki fazla saati yine sermayedar için çalışmış olacaktır. Bugün için çok kimsenin yadırgadığı ve Marx'ı ölçsüz eleştirdiği bu mantık dün için ne denli doğru ise bugün de yanlıgılı sayılmaz. Modernitenin **anlık** olduğu kadar, **sonsuz ve değişmez** olmasının erdemi nisbi-artı değer için de geçerlidir.

Acaba neden? Nisbi-artı değer göreceli bir kavramdır. Teknolojideki görece değişimin emek gücünün yeniden üretmek için çalışmak zorunda olduğu zaman, günümüzün yaşam düzeyleriyle karşılaştırıldığında bu düzeye kendisini taşıyacak oranda kendisine tanınmıyor. Mutlak anlamda 19'ncü asrın başında emekgücünün yeniden üretilmesi için çalışılan zamandan çalınan zaman önemli ölçüde azalmışsa da görece olarak çok fazla değişmiş sayılmıyor. Özellikle, az gelişmiş ülkelerin işçileri için görece olarak sömürü oranının Marx'ın belirttiği sınırların altına çekildiği ileri sürülebilir. Marx'ın o günlerin koşullarında ve "Modernleşme kuramının" varsayımlarında hesapladığı artı değer oranı % 100'dür. Buna karşın klasik iktisatçılar anılan oranın % 18 olduğunu söylerler. Acaba sermayedarın eline geçen artı-değer oranı nedir? (**)

- Sermayedar (girişimci) eline geçen artı değerın tamamını harcamayıp üretime katacak ve bu yeni artı-

(*) Marx : Belirtilen Eser Cilt I Sf. 157

(**) Marx toplum sermayeyi C ile gösterelim diyor. (Le Capital Cilt I Sf. 210-215)

değerlerin kaynağı olacaktır. Sermayedar her defasında elde ettiği artı-değeri sermayesine ilave etmekle daha büyük bir sermayeye sahip olmaktadır. Marx'ın deyişi ile artı-değeri kapitalize etmek suretiyle birikime gitmektedir. (*) Sermaye birikiminin az ya da çok olması iki faktöre bağlıdır.

C = c+v c = Sabit sermaye v = Değişken sermaye

Üretime katılan toplam sermaye C'nin 500 TL. olduğunu varsayalım ve toplum sermayenin, sabit ve değişken sermaye arasında şu şekilde dağıldığını düşünelim:

(C) 500 = (c) 410 + (v) 90 üretim sonunda bu denklem şu şekilde alınmıştır:

C = c + v + p örneğimize uyarlıysak,

590 = 410 + 90 + 90

Acaba, artı-değer oranı $\frac{P}{c+v}$ şeklindeki kâr oranı mıdır? Yoksa $\frac{P}{V}$ midir?

Birinci formül uygulanırsa artı-değer oranı %18'dir. Marx bunu kabul etmez. Çünkü ona göre sabit sermaye üretim sırasında bir değer yaratmamakta, değerini üretilene intikal ettirmek suretiyle bu değeri ancak koruyabilmektedir. Dolayısıyla, artı-değer oranı $\frac{P}{V}$ 'dir.

Formülü örneğe uygularsak : $\frac{90}{90} = \% 100$ olmaktadır.

-
- Girişimcinin **artı-değerden** sermayesine dönüştürdüğü kısmın **az** ya da **çok** olması.
 - Artı-değerin büyüklüğü

Girişimci, artı-değerin bir kısmını kendi tüketim harcamalarına ayıracaktır. Marx, bu kısma sermayedarın "Tüketim Fonu" der. Sermayedarın (Girişimci) tüketime ayırdığı kısmın az ya da çok oluşu, sermaye birikiminin büyüklüğünü belirler. Artı-değerin büyüklüğü ise işçi sınıfının hangi düzeyde sömürüldüğüne, sömürü derecesine (***) bağlıdır. Sömürü ne kadar yoğunsa artı-değer o kadar büyük olacaktır. Sömürü oranının üst düzeye ulaştığı dönem liberal kapitalizmin, piyasa mekanizmasının doğal işleyişine bıraktığı dönem olmuştur. Kapitalizm önemli gelişmesini asrın ikinci yarısında gerçekleştirmiştir. Bu gelişmede üç itici gücün etkili olduğu bilinir. Bu etmenler kapitalizmi utkuya taşımışlardır. (***)

- Büyük yatırımlarla büyümeyi kamçılayan hızlı teknik gelişmeler
- A.B.D.'nin batıya açılışı
- Avrupa ülkelerinin güç arama yarışına sokan, sömürgelerin fethiyle dış pazarları genişleten ve devletlerin sanayi potansiyelini yükseltmeye zorlayan **emperyalizm**'dir.

Bu üç etmen, kapitalist ülkelerin toplumsal örgütlenme biçimlerinde (siyasal rejim) önemli değişmelerin kaynağını oluşturmuştur. Bu değişimlerin ekonomik örgütlenme biçimlerine yansımaları, tam ve serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisinden, "tekeli rekabet pazarlarına" geçmek şeklinde olmuş, küçük ölçeklerle çalışan firmanın yerini büyük firma almıştır. Pazar üzerinde etkili olmayan küçük firmayla **yığışımın** (concentration) gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştır. Yığışım, genellikle, büyük sermaye gerektiren makineleşmenin gerçekleştirilmesi için zorunludur. Ölçek ekonomilerine geçiş kapitalist firmada önemli yapısal dönüşümlerin doğuşuna neden olmuştur.

Hedef, emeğin üretkenliğini geliştirmektir, nisbi-artı değeri büyütme. Nisbi-artı değerin artması emekgücünün yeni tekniklerle çalışan yeni makinalara kendini uyarlayabilmesi, emekgücünü yenilemede zorunlu olanakların sağlanmasını gerektirecektir. Bu zorunluluk, ölçek ekonomilerinin ürünü büyük firmanın' göztünden kaçmayacaktır. 1911 yılında F.W. Taylor "Bilimsel İş Yönetimleri İlkeleri" adlı kitabında, emeğin üretkenliğini arttırmanın ilkelerini üç noktada toplamıştır.

1. Aygıtla emeğin uyumunu sağlamak
2. Çalışma süresinin uzunluğunu belirleyerek, onu basit işlemlere ayırıştırarak
3. Ücretleri verimliliğe göre hesaplamak.

Taylor, bu sistemle zaman kaybının önleneceğini, üretimin artacağını ve bu yolla yaşam düzeyinin artacağını düşünüyordu. Taylor, kendilerini makinanın çarkları durumuna sokan "**tekdüzelige**" işçilerden gelen tepkinin nedeni anlamıyor, işçilerden, kimsenin düşünmelerini istemediğini; bu işi başkalarının yaptığını ve karşılığında para aldığını söylüyordu. Taylor, sadece fiziksel çabaya dikkat ediyor, sinirsel gerginliğin ve

(*) K. Marx : Le Capital Cilt 2 Sf. 202-203

(**) J.M. ALBERTİNİ M. Pecherand : EKONOMİK SİSTEMLER Sf. 32-37

tekdüzeliğin üretimin artmasını engelleyeceğine ihtimal vermiyordu. Henry Ford 1914 yılında Michigan eyaletinin Dearborn kentinde bir yıl önce kurmuş olduğu montaj hattında çalışan işçilere 8 saatlik çalışma karşılığında 5 Dolar ücret vermeye başlıyordu. Acaba bunu neden yapıyordu? Harvey'e göre Ford'un iş örgütlenmesinde ve teknolojiye yarattığı yenilikler, yerleşik eğilimlerin bir uzantısı olarak görülebilirdi. Ford "emek süreci" alanında, eski teknolojilerin, daha önce varolan işbölümüyle gerçekleşmiş **rasyonelleşmenin** ötesinde birşey yapmıyor, sadece işin, yerinden kıpırdanmayan işçiye akıtılması yoluyla **üretkenlikte** büyük artışlar sağlıyordu. Ne varki Ford bu kadarıyla yetinmiyor, Taylorizmden farklı olarak **kitle** üretimini yorumluyor ve yeni bir "**vizyon**" getiriyordu. Ford'a göre kitle üretiminin anlam kazanması, "**kitle üretimi ile kitle tüketimi arasındaki özdeşliği, emekgücünün yeniden üretiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikolojiyi, özetle, rasyonelleşmiş, modernist, popülist yeni tür demokratik bir toplumu öngörmesiydi**". (Harvey, belirtilen eser sf. 148)

Ford böyle bir toplumun, büyük şirketlerin elindeki gücün doğru kullanılması durumunda kolayca kurulabileceğine inanıyordu. Sekiz saat çalışma karşılığında montaj hattında çalışan işçilere 5 Dolar ödemesinin nedeni, salt işçinin, işin gerekli kıldığı disipline uymasını sağlamak değildi. Bu uygulama, aynı zamanda, işçilerin büyük şirketler tarafından piyasaya sürmeye hazırlandıkları kitle üretimi ürünlerini tüketmek için yeterli bir gelire ve boş zamana sahip olmalarını hedefliyordu. Bu eylemin ardındaki varsayım, işçilerin paralarını harcarken akılcı davranacaklarıydı.

Harvey'e göre Ford büyük şirketlerin gücünün kapitalist toplumu düzenleyebileceğine çok inanmıştı. Büyük depresyon başlar başlamaz ücretleri arttırdı. Ücret artışının efektif talebi artırarak piyasayı canlandıracağına ve iş dünyasının güvenini pekiştireceğine inanıyordu. Ama rekabetin güçlü yasaları heybetli Ford'dan bile güçlü olduğundan işçi çıkarmak ve ücretleri düşürmek zorunda kalmıştı. Roosevelt New-Deal aracılığıyla kapitalizmi kurtarmaya çalışırken, Ford'un tek başına yapmaya çalıştığını, devletin ekonomiye müdahalesiyle yapmaya çalışıyordu.

Sonuç ne olursa olsun Ford'un "ücret artışının efektif talebi artırarak piyasayı canlandıracağına olan inancı" sermayedar (girişimci) olarak bir "**ilk'e**" imza atması demektir.

Aşılması gerekli ikinci büyük engel devlet müdahalesinin biçimlerinde ve mekanizmalarında yatıyordu. Ama kapitalist toplumları, devlet yetkilerinin nasıl ele alınması ve kullanılması gerektiği konusunda yeni bir anlayışa itmek için 1930'ların korkunç depresyon şokunu yaşamaları ve kapitalizmin yıkılmanın eşiğinden dönmesi gerekiyordu. (Harvey: Belirtilen eser sf. 155)

Noksan tüketim kuramcılarının K. Marx'dan esinlenerek geliştirdikleri kuramlarda düğümü çözecek düzenleme Keynes'den geliyordu. Noksan istihdamdaki bir ekonomide efektif talebi arttırmak için akılcı bir para politikasıyla yapılacak yatırımların makro-ekonomik dengeleri bozmadan GSMH millî hasılayı nasıl ve ne büyüklükte arttıracığı sistematik olarak Keynes'de kuramsallaşıyordu. Bu noktada Ford ve Keynes el sıkışıyorlardı. Klasik kuramın bir köklü paradigması önemini yitiriyor, her arzın kendi talebini yaratmayacağı gerçeği ekonomi yazınında tartışmaya açılıyordu. Bu noktada devreye klasik ekolün ünlü iktisatçılarından Robert Malthus giriyordu. Malthus, soruna talep açısından bakmak gerektiğini ileri sürüyordu. Mübadele sonunda ne kadar malın hangi miktarda malla el değiştireceği, tarafların elde etmek istedikleri malları ne ölçüde arzuladıklarına ve anılan malların sağlanmasında karşılaşacakları güçlüğün derecesine bağlıdır, (*) diyordu. Malthus, Smith ve Ricardo gibi mübadele değerinin oransal bir değer olduğunu kabul etmektedir. Mübadeleye giren her mal değerinin oransal değerini saptamaya yararırken kendi değeri de diğer mallar tarafından belirlenir. Fakat bu, arzla talep arasındaki ilişkinin incelenmesini engellemez. Genellikle, arz ve talebin birbirine eşit olacağı söylenir. Çünkü yeterli talep olmadığı takdirde mal arzının olmayacağına inanılır. Bu görüşte olanlar arz ve talep eşitliğinin fiyat mekanizması aracılığı ile gerçekleşeceğine inananlardır. Mal arzında bir daralma fiyatları yükseltip talebi azaltacak, aksi durumda, düşen fiyatlar karşısında talep yükselecektir. Oysa durum sanıldığı kadar basit değildir. Talebi etkileyen faktörler incelendiğinde sorunun çok yönlü olduğu anlaşılır. (**)

Harvey'e göre, Fordizm, ulus devletin, toplumsal düzenleme sistemi içinde bütünsel ve çok özel bir rol üstlenmesiyle gerçekleşebilirdi. Böyle olunca, savaş sonrasının Fordizm'i'ne salt bir kitle üretimi sistemi olarak değil, daha çok bütümsel bir yaşam tarzı olarak bakmak gerekir.

Kitle üretimi, kitle tüketiminin yanı sıra ürünün standartlaşması demektir. Bu ise estetik ve kültürde yepyeni bir metalaşmayı ifade eder. Fordizm, belirli biçimler altında modernizmin estetiğinden yararlandı ve ona katkıda bulundu. (En çok modernizmin işlevsellik ve etkinlik eğilimleriyle uyuyordu.) Öbür yandan, **bürokratik-teknik rasyonalite ilkeleriyle yönetilen devlet müdahaleciliği ve sisteme tu-**

(*) R. Malthus : Principles of Political Economy Sf. 61

(**) R. Malthus : Belirtilen eser Sf. 63

tarlığını kazandıran politik güç biçimlenmesi, özel çıkar grupları arasında kurulan denge yoluyla "Kitleseel ekonomik demokrasi fikrine yaslanıyordu."

Liberal kapitalist ekonominin özünde varlığı bilinen ikilem, üretimle bölüşüm arasında düğümleniyordu. 1929 Dünya bunalımına yol açan ve birikimle, bölüşüm arasındaki dengesizlikten kaynaklanan bu ikilemin arkasındaki nedenler acaba nelerdi? Bu dengesizlik liberal kapitalizmin değişmez yazgısı mıydı?

Bu soruların yanıtlarını ararken ünlü İngiliz iktisatçısı J.M. Keynes büyük düşünür Karl Marx'ı anımsamadan yapamıyor. Onun ne adından, ne de yapıtlarından söz ediyor. Ama, kafasını kurcalayan soruların yanıtlarını Marxist eleştirinin özünde buluyordu. Keynes, liberal kapitalizmin özündeki ikilemi yakalamakta güçlük çekmemiştir. İkilemi çözenin akılcı yolu liberal kapitalizmin devlet gözetimine alınmasıdır. Üretimin örgütlenmesini, emeğin kendini yeniden üretmesini yönlendirmede piyasanın sihirli eline değil, devletin güçlü eline gereksinme olduğuna inanıyordu. Ford'un vizyonu'na katılıyor ama çözümü "firma'da" değil, sosyal devlette buluyordu. Post modernizmin "düzenlemeye" değil düzensizliğe dayanan ve ekonomide değişimi kuralsızlıkta (desregulation) arayan görüşünün çok uzağında kalıyordu. "Yaratıcı yıkıma" karşı değildi fakat "bilim ötesi'ni" düşünmüyordu. Liberal kapitalizmin devlet gözetimine alınması, ikilemin çözülmesine ve Dünya ekonomisinde yeni dengelerin kurulmasına katkıda bulunmuş, Dünya kapitalizmi 1950'lerden sonra önemli bir gelişme sürecini yaşamıştır.

Dünya kapitalizminin bu noktaya gelmesi için ikinci dünya savaşının yaşanması, yaklaşık elli milyon insanın yaşamını yitirmesi, Avrupa'nın ekonomik ve sosyal yapılarının yok edilmesi gerekmiştir. Savaşın yıkıcı etkisiyle dünya üretiminde ve dünya ticaretinde büyük daralmalar yaşanmış, savaşan taraflardan özellikle Avrupa ve Asya ülkelerinde kıtlıkların neden olduğu büyük enflasyonlarla dünya ticareti adeta durmuştur. İkinci dünya savaşı esnasında gücünü koruyan iki devlet Atlantik ötesindedir ve bunlar Kanada ile Amerika Birleşik Devletleri'dir. Savaşın yıkıcı etkilerini ve büyük acılarını yaşamış ülkelerin çökmüş ekonomilerini yeniden yaşama geçirmek ve dünya ticaretini canlandırmak için A.B.D.'nin öncülüğünde 1944 yılında Bretton-Woods'da bir konferans toplanıyordu. Bu konferansa Türkiye de katılmıştır. Bretton-Woods'da alınan kararlar iki noktada odaklanır:

- Üretimin arttırılması için "Dünya Ekonomisinin" yeniden örgütlenmesi
- Artan üretimin dünya pazarlarına düzenli akışını sağlayacak politika kararlarının alınması.

Bunun için uluslararası iki örgütün kurulmasına karar veriliyordu. Bunlar Dünya İmar ve İskân Bankası, günümüzdeki adıyla Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (I.M.F.)'dir. Savaşan ülkelerin yıkılan alt yapılarının ve sermaye malları stoklarının yeniden kurulması için gerekli kaynaklar, geliştirilecek projeler karşılığında kısmen düşük faizli kredi, kısmen hibe olarak bu banka tarafından sağlanacaktır.

Dünya Ticaretine yeniden ivme kazandırmak için dünya ekonomisinin üç önemli sorununa çözüm getirilmek isteniyordu. Acaba neydi bu sorunlar?

- Uluslararası ödemeler dengesi sorununu çözmek.
- Dünya ticaretindeki gelişmelere koşul olarak yeterli miktarda rezerv para sağlamak.
- Anahtar para durumuna getirilen A.B.D. Dolarının güvenilirliğini korumak.

Bu üç sorunun çözümü için geliştirilen sisteme "Altın Döviz Sistemi" denildi. Bu sistem esas olarak altın para sisteminden geliştirilmiştir. İki sistem arasındaki temel fark altın yanında kovertibl olan ulusal paraların uluslararası rezerv para olarak kullanılabilmesidir. A.B.D. Doları bu sistemde altına dönüştürülebilen anahtar para durumuna getirildi. Kasalarında dolar bulunduran üye ülkelere istediklerinde Amerikan Merkez Bankası sistemine başvurup Doları altına çevirmek olanağı sağlandı. 1 A.B.D. Dolarının altın cinsinden değeri 0.886 gr. 14 ayar saf altın olarak saptandı. Böylelikle anlaşmaya imza koyan ülkeler rezervlerindeki altınları A.B.D. Merkez Bankası sistemine devrediyorlar ve karşılığında anahtar para ya da A.B.D. hazine bonoları, alacak senetleri vb. değerli kağıtlar alıyorlardı. Sistemin işlerliğini sağlamak görevi Bretton- Woods'da kurulan Uluslararası Para Fonu'na (I.M.F.) veriliyordu. Bu görevlerden önemlileri şunlardır.

- Anlaşmaya imza koyan ülkelerin paraları, Doların değerine göre eni + % 1 üst ve (%1) alt sınırlarla belirlenmiş bir tünelin içinde değişim gösterebilecekti. Ulusal paraları "Yılan" bunların değişim eşiklerini "tünel" simgeliyordu. Yılan bu kuşak içinde kıvrılabilirdi. Tüneli delip, başını çıkarması bir başka söyleyişle ulusal paralardan birinin iç'de ya da dış'da değer yitirmesi durumunda (enflasyon, devalüasyon) ortaya

çıkacak **dış açık** ya da **fazlalığı** gidermek, **ödemeler bilançosunu dengelemek** için. I.M.F. devreye giriyor, gerekli parasal operasyonu yerine getiriyordu. Üye ülkelerin oluru alınmadan paralarının dış değerini düşüremiyorlardı. **Devalüasyona** ya da **Revalüasyona** gidemiyorlardı. Bu yoldan dünya ticaretindeki haksız rekabet önlenmek isteniyordu.

A.B.D. emisyonla dolaşıma sürdüğü her Dolar karşılığında Doların altın değerinin 1/4'ü kadar altını karşılık olarak rezervlerinde bulundurmaya taahhüt ediyordu. Bunun anlamı, rezervlerinde tuttuğu altının dört katı kadar anahtar parayı dünya piyasalarına sunabilmektir. A.B.D. bu sınırlar içinde anahtar para emisyonunda bulunabilecekti. I.M.F. bunu denetleyecekti. Bu denetim sağlanamadı. Dünya ticaretinde beklenenden hızlı gelişmeye koşut olarak, A.B.D. anahtar para sunumunu, **karşılık oranını** düşürerek arttırdı. Bu yoldan önemli kazançlar sağlandı. (Ucuz ithalat) Ne var ki ekonomide "Açık" ne denle zararlı ise "Fazlada" o denli zararlıydı. Dolar bolluğu, Dolar enflasyonu demektir. Dolar ulusal düzeyde değer yitiriyor, A.B.D.'nin ihracatı giderek düşüyordu. Uluslararası platformda Dolar bir spekülasyon aracı haline gelmişti. Fransa'da ulusal parayla açılan kredilere uygulanan faiz oranları, Dolar cinsinden verilen kredilere uygulanandan daha yüksekti. Savaş sonrasında hızla gelişen Avrupa ekonomilerinde Dolar rezervleri giderek artıyordu. Avrupa Dolarının altına dönüştürülebilir eğilimi giderek ivme kazanıyor, Dolar üzerinden yapılan spekülasyon ve arbitraj işlemleri büyük boyutlar kazanıyordu. Dolar, güvenilir para olmak niteliğini 1960'lı yılların sonlarına doğru yitirmişti. 1968 yılında Bretton-Woods'da kabul edilen + % 1 üst ve (%1) alt sınırlar % 2.5'e çıkarıldı. Yılan artık eni % 4.50 olan bir tünelde gezinebilecekti. 1971'de A.B.D. Smithsonian Anlaşması ile Doların altın konvertibilitesini kaldırdı. Doların altın konvertibilitesinin kalkması, Uluslararası Para sisteminin çökmesi demektir. Dünya ekonomisinin kuralsızlığa (Deregulation) dayalı **liberal kapitalizme** dönmesi demektir. Yılan tünelsiz bir alanda, hafif batı müziğinin eşliğinde seyircilerine parmak ısırtacak görkemli dans gösterileri sergiliyordu. Post-modernist "yaratıcı yıkım" devreye giriyordu. Dünya ekonomisi iki on yıllık bir patlama (boom) döneminden sonra enflasyon içinde daralma diye tanımlanan "**stagflation**" sürecini yaşamaya başlıyordu. Bu gelişmenin arkasındaki önemli bazı temel öğeler şunlardır:

1. Ekonominin bütününe ilişkin büyüme oranlarında gözlenen düşüşler.
2. Uluslararası işbölümünün yapısında değişimler. Üretimde **kaydırmaların** eskiden olduğu gibi salt bazı sanayi ülkelerinden diğer sanayi ülkelere (örneğin A.B.D'den Avrupa'ya) ya da sanayi ülkelerinin kendi içlerinde (geleneksel sınıai merkezlerden, sınıai açıdan geri kalmış bölge ya da yörelere) değil, aynı zamanda ve artan ölçüde sanayi ülkelerinden gelişen ülkelere ve merkezi planlamaya tabi ekonomilere doğru gerçekleştirilmesi.
3. Yeni türden üretim mekan ve mahallerinin pek çok gelişen ülkede veya merkezi planlamaya dayalı ekonomilerde hızla yayılması. Serbest üretim ve serbest ihracat bölgelerinde ve diğer mahallerde dünya pazarına yönelik yarı-mamul mallar imalatı için fabrikalar kurulması. Bunların **üretim yapıları**, salt anılan ülkelerin iç pazarlarına yönelik olmayıp dünya pazarlarıyla rekabet yeteneğine sahip olmakla beraber genellikle parçalanmış birimlerden oluşmakta, kararlılık göstermeyip geliş geçici, süresiz bir görüntü vermektedir.
4. Ortalama enflasyon oranlarının artması.
5. "Petrol bunalımı" denen olguyla gelirlerin uluslararası düzeyde yeniden dağılımı.
6. Sanayi ülkelerinde toplumsal ağır daraltılması, kamu hizmetlerinin nitelik ve nicelik olarak küçültülmesi, ulus devletinin sosyal içeriğinin boşaltılması.

Küreselleşmeye giden yolda stagflasyondan kurtulmak için sunulan "Yeni Dünya Düzeni" filminden seçilmiş karelerdir bunlar. Bu kareleri okumak, "Yeniden Yapılanma" olgusunun ardındaki denklemin bilinmeyenlerini çözmek, "küreselleşme" denilen masalın üzerindeki "gizemi" ortadan kaldırmakta bize yardımcı olabilir. Acaba nasıl?

Stagflasyon, düşük büyüme hızı, enflasyon, durgunluk ve işsizliğin yaygınlaşması olarak betimlendiğine göre bu hastalıktan kurtulmanın iki yolu olabilir.

Birincisi, evrensel modernizmin ekonomide yansıyan izdüşümünde, birikimle bölüşümü dengeleyen, sürekli ve üst dengelere ulaşmayı hedefleyen yoldur. Bu yolda doğrusal gelişmeye mutlak doğrulara inançlı, toplumsal düzenin aktif planlamasıyla, bilgi ve üretim standartlaşmasıyla özdeşleşen, genellikle pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonel eğilimli, kuralcılığa yönelik önermeler yer alır.

İkincisi, ekonomik gelişmede "**farklılığı**", özgürleştirici güçler olarak ön plana çıkaran, bütüncül söyleme karşı derin bir güvensizlik duyan, parçalanmayı ve belirlenemezliği öngören post modernist yoldur. Bu yolda "**kural**" değil "**kuralsızlık**" egemendir. Kökeni itibariyle "uluslararasılığa (Internationalism)" uzanan ve "bölüşümde" nisbi eşitliğin kaçınılmazlığına inanan Foucault'un "kuralsızlığı-desregulation" ters bir yorumla-

mayla bu fırtınalı yolun odak noktası olmuştu. Bu yol, feodal üretim ilişkilerine karşı 19'ncü yüzyılda boy göstermiş liberal kapitalist paradigmayı, içeriğini zenginleştirerek 21'nci yüzyıla taşımakta ve bunu geliştirmiş ya da geliştirmekte olan sanayi ülkelerinde toplumsal ağı daraltarak, kamu hizmetlerini nitelik ve nicelik olarak küçültürerek, ulus devletin sosyal içeriğini boşaltarak yapmaya çalışmaktadır.

Bütün bunlar acaba neden? Görünürdeki temel neden, uluslararası uyumu sağlayarak dünya ekonomisini küreselleştirmektir. Bunun için yerel, bölgesel ve uluslararası düzeylerde yeniden yapılanma kaçınılmazdır. Yeniden yapılanma eskinin yıkılıp yeni yapıların yaratılmasıdır. Ekonomide bunun adı sermaye birikiminin artmasıdır. Birikimin artması yeterli değil, önemli olan birikimin yatırıma dönüşmesidir. Yatırım, faizin fonksiyonudur. **Reel faiz oranlarını yakalamak için önce sermayenin önündeki engellerin tümünün kaldırılması ve sermaye piyasası kapılarının ardına kadar serbest rekabet koşullarına açılması gerekir.** Bu da yeterli değildir. **Uluslararası işbölümünün yapısında değişmelere gidilerek üretimde kaydirmaların sınırları genişletilmelidir.** Eskiden olduğu gibi bazı sanayi ülkelerinden diğer sanayi ülkelerine değil, aynı zamanda ve artan ölçüde sanayi ülkelerinden gelişen ülkelere ve merkezi planlamaya tabi ekonomilere doğru gerçekleştirilmelidir. Fordist firmanın örgütlenme biçimi bir yana bırakılıp, **parçalanmış birimlere geçmeli ve bu firmaların üretim yapıları salt anılan ülkelerin iç pazarlarına yönelik olmayıp dünya pazarıyla rekabet yeteneğine sahip olmalıdır.**

Bunların tümü yapıldı fakat A.B.D.'nin dışında hiçbir ülke "Godot"ya ulaşamadı. Acaba neden?

A.B.D.'nin dışındaki dünya kapitalizmi, parasal liberalizmi, uluslararası yapısal uyumsuzluğu çözmek için bir araç olarak görüyordu. Çünkü yapısal uyumsuzluğun sonuçları üretimin birim maliyetlerinde kendini gösteriyordu. **Petrol fiyatlarındaki artış** bir bilinmeyen su yüzüne çıkarmıştı. Avrupa Ekonomileri sanıldığından daha çelimsizdi. 1973'de petrol krizi olumsuzlukları pekiştirmişti. Enflasyonist baskı bu ekonomilerin üzerinde giderek artıyor, Avrupa ülkelerinin paraları değer yitiriyordu. Sabit kur şemsiyesi üzerlerinden kalkmıştı. Avrupa ülkelerinin tavanı artık su tutmuyordu. Enflasyon içinde durgunluğun çanları çalıyordu. A.B.D.'nin Avrupa'yı çok fazla önemseydiği söylenemezdi. Çünkü, Avrupa Birliğinin geleceği o günlerde henüz belirginleşmiş değildi. A.B.D. Japonya ile yarışıyor, Japonların teknolojideki üstünlüğünü, ölçek ekonomileriyle dengelemeye çalışıyordu. O nedenle yapısal uyumluluk kıtalar arası bir önem kazanmıştı. Yapısal uyumluluk için yapılan çalışmalar "Yeni Dünya Düzeni" diye tanımlanan bir şablona dökülüyordu. Yeni Dünya Düzeninin yandaşları bunaltım dönelgelerini, maliyetler arasındaki farklılıkta görüyorlar, yapısal uyumun sağlanmasıyla bu farklılıkların azalacağına, ucuz üretimin gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Dünya ekonomisi ölçeğinde kararlı dengelerin korunmasını, uluslararası yapısal uyumun sağlanmasına bağlıyorlardı. Bu bağlamda yapılacak iş "Kemerlerin sıkılması, yeni yatırım alanlarının açılmasıydı". Bunun için tasarruf özendirilmeli, kamu harcamaları kısılmalı, sosyal devlet tutkusundan vazgeçilmeliydi.

Kamu açıklarının kapatılması için vergiler ve Sosyal Güvenlik Kurumlarının ödentileri artırılmıyordu. Yeniden yapılanma kaçınılmazdı.

1980'li yılların ikinci yarısında, Avrupa'da stagflasyonun **enflasyon** kanadı kırılıyordu. Onun yerini Avrupa kapitalizminin önde gelen ülkelerinde, **toplam efektif talepteki azalma ve ürkütücü işsizlik alıyordu.** Büyüme hızlarının düşmesi işsizliğe neden oluyordu. Atlantik ötesi kapitalizmi bu gelişmeden yararlanabilirdi. Dünya ekonomisini aşamalı bir programla kendine bağlayabilirdi. A.B.D. 1973 yılında Uluslararası Para Sisteminin çökmesiyle, yitirdiği "Dünya Devleti" olmak niteliğini, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra daha güçlü bir biçimde elde edebilirlerdi. Öyle de oldu. İletişimdeki hızlı gelişmeden yararlanarak ve bunu Dünya ölçeğinde kullanarak parasal dolaşımın önündeki engelleri kaldırdı. Parasal liberalizmin rüzgarıyla "küreselleşmeyi" amaçladı. Küreselleşme, uluslararası düzeyde firmalar arasında çok boyutlu birleşmeleri (Joint-Venture) içeriyordu. Küreselleşme ile sermayenin ulusal kimliği ortadan kalkıyor, ulus devlet kavramının içi boşaltılıyordu.

Türkiye acaba ne yapıyordu?

Türkiye, parasal liberalizme, Avrupa ve Atlantik ötesi ülkelere göre farklı güdülerle kapılarını açmıştı. Batıda, sermaye dolaşımının önündeki engelleri kaldırmada görünürdeki temel güdü ölçek ekonomilerinden yararlanıp ucuz, yığınsal mal üretimini gerçekleştirmektir. Türkiye'de durum farklıdır. Türkiye'de temel güdü ekonominin yabancı para açlığını gidermektir. Dış açıkların ekonomi üzerindeki olumsuz baskısını ortadan kaldırmaktır. Ödemeler Bilançosu açıklarının kısa vadeli kredilerle dengelenmesine çalışılmakta, ekonominin uzun vadeli kaynak gereksinimi gözardı edilmektedir.

Uzun vadeyi düşünmek, plan ve program fikriyle tanış olmak, sanayileşme coşkusunu yaşamak demektir. Batıda gelişme eğilimlerini gözlediğimiz A.B.D. merkezli küreselleşmede görünürdeki temel hedef kitle üretimine yönelik sanayileşmeyi gerçekleştirmektir. O nedendir ki batıda uzun vadeli yatırım araçları, en az kısa vadeli kadar önemlidir. Sermayeyi yönlendirici faiz oranının belirlenmesinde uzun dönemli yatırım araçlarına ödenen faizlerin ağırlığı kısa vadeliye göre daha büyüktür.

Çünkü bunlar sabit sermaye yatırımlarının itici gücünü oluştururlar. Türkiye'de, günümüzde bu yatırım araçlarını bulmak bile sorundur. Türkiye 1980'nden sonra sanayileşmeye adeta havlu atmıştır. Böyle olunca, ülkemizde yerli ve yabancı paraların kısa vadeli yatırım araçları ya da banka hesapları yoluyla dolaşukları söylenebilir. Türkiye'de uygulanan para politikasının sanayileşmeye uzak yakın bir ilişkisi yoktur. Mutlaka değiştirilmelidir. Nasıl? Yapılacak köklü reformlarla rant sularını Türk sanayine çevirip, can suyu haline getirerek.

1983 yılında parasal liberalizmin hukuki alt yapısı hazırlanırken yerli ve yabancı paraların dolaşımının örgütlenmesinde "**spekülatif kazançlara açık**" dolaşıma ağırlık verildiği gözlenir. Bilinçli yanlış diye nitelenebilecek bu davranış biçiminin ülkemizi bugünkü çıkmaza taşıdığına kuşku yoktur. Nasıl? Türkiye'nin bugünkü para politikası 32 sayılı kararın temel hükümleri üzerine oturtulmuştur. Anılan kararın üçüncü maddesi şöyle diyor: "Türkiye'de yerleşik kişiler ile dışarıda yerleşik kişiler, bankalar ve özel finans kurumları vasıtasıyla yurtdışına serbestçe T.L.'sı gönderebilirler." Bunun anlamı, yabancı ülkelerde ikamet eden gerçek ve tüzel kişilerin T.L. üzerinden her türlü işlemi yapabileceğidir. İsteddiği metayı yurtiçine sokup dışarıya çıkarabileceğidir. Dördüncü madde aynı özgürlüğü yabancı para ve bu paralar üzerine yazılmış senetler için de öngörüyordu. Bu madde ile parasal liberalizme geçişte önemli bir seçme yapılmıştır. Yığınsal üretime yönelik sanayileşme yerine bazı gelişmiş ülkelerde örneklerine rastlanan ve işgücü piyasalarındaki dönüşüme koşut olarak sanayinin örgütlenmesinde gözlenen önemli değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin, taşeron sözleşmelerinin sistematik hale gelişi, küçük işletmelerin kurulması için fırsatlar yaratırken, bazı durumlarda fason zanaatkarlık, aileye dayalı, babaerkil, mafya türü eski çalışma sistemlerini üretimin eklentileri olmaktan çıkarıp temel öğeleri haline getiriyordu. 1980'den sonra bu olgu ülkemizde yayılarak gelişmiştir. Çeşitli isimler taşıyan "gayri-resmi-enformel", "Marjinal", "Kayıt dışı" ya da "yeraltı" ekonomileri hızla yaygınlaşmıştır. Bunların parlamentodan başlayarak, devletin her kademesinde yuvalandıkları artık resmi ağızlar tarafından beyan edilmektedir. Küreselleşmenin bu yanının güç kazanması bazı deneyimli devlet adamlarımızın gözünden kaçabilmekte ve bu zevat mutlaka "küreselleşeceğiz" diyerek, bilir bilmez tozu dumana katmaktadır. Ülkemizin böyle bir gelişmeyi **küreselleşme** diye algılamış olması hüznü vericidir.

SANAYİLEŞME İLE KALKINMA ÖZDEŞ MİDİR? AZ GELİŞMİŞLİĞİN YENİ BİÇİMLERİ

Haldun GÜLALP*

Sayın Soral, dünya kapitalist tarihinin gelişimini, yarım saat içinde çok güzel özetledi. Ben sözü bir noktadan sürdüreceğim. Yani günümüzde durum nedir? Günümüzde derken, tabii son on-onbeş yıllık bir perspektifi kastediyorum. Ne söyleyeceğim aşağı yukarı başlıktan da belli. Yani bir soru soruyorum. Tabii sorunun içinde cevabın ne olduğu ima ediliyor. Yani sanayileşmeyle kalkınma özdeş midir? Bunun kısa cevabı: hayır, değildir. Neden böyle olduğunu, önce size üç kısa neden belirterek açıklayacağım. Ondan sonra, bu nedenleri biraz daha etraflı olarak irdelemeye çalışacağım.

Birincisi, artık yeni bir global üretim yapısı var dünyada. Yani, sanayi artık çevre ülkelere kayıyor. Bunun nasıl olduğunu daha sonra açıklamaya çalışacağım. Merkez ülkeler ise -dünyayı çevre ülkeler, merkez ülkeler diye; gelişmiş, az gelişmiş diye ikiye ayırdığımızda- artık sanayi ötesi toplum düzenine geçme noktalarında. Tabii ki eskiden onların kalkınmasında sanayileşme esas unsur olduğu halde, artık sanayileşmenin merkez ülke konumuna gelmek için yeterli olmadığını görüyoruz. Teknoloji, bilgi, tasarım, pazarlama, organizasyon ve finans gücü artık merkez ülkelerin tekelinde. Sanayinin üretim aşaması yani fabrikalar, işgücü kullanımı gibi konular ise çevre ülkelere kaydırılmakta.

İkincisi, kalkınma demek, sadece ülke içinde fabrikaların kurulması demek değil. Yani, toplumun refah düzenine kavuşması da demek kalkınma. Oysa, global ekonomik süreçlere katılmak, refahın sağlanmasını garanti etmediği gibi çoğunlukla tam tersi bir sonuca da yol açabiliyor. Yani gelir bölüşümünü bozabiliyor, toplumdaki kalkınma kavramı etrafında geçmiş dönemlerde varolmuş olan uzlaşma ve ortak çaba projesini baltalayabiliyor.

Nitekim, üçüncü olarak, globalleşme sonucunda artık ulusal kalkınmadan söz etmek de gitgide güçleşiyor. Uluslar kendi içlerinde ortak birer kaygıları ve projeleri olan birimler olmaktan çıkıyorlar. Çünkü, her bir toplum içinde farklılaşma artıyor ve uluslararası yer alan sınıfsal benzeşmeler daha yaygın hale geliyor. Bu bir ölçüde şunu andırıyor: Kapitalizm öncesi dönemlerde Avrupa çapında bir aristokrasi vardı. Bunlar aynı hayatı yaşar, alt sınıflarla ilişkileri hiç olmazdı, ortak bir yaşam tarzını paylaşmazlardı. Halbuki bu durum milliyetçilik döneminde değişti. Milliyetçilik döneminde yani kapitalizmin kendisini siyasi bakımdan da egemen kıldığı, ulusal devletlerin kurulduğu, milliyetçi ideolojinin egemen olduğu dönemlerde biliyorsunuz ki dikey bir bütünleşme eğilimi başlamıştır. Bunun ekonomi politikalarına yansımaları da refah devletinin oluşumu idi. Şimdi yeniden o eski döneme döner gibiyiz, yani, yeniden uluslararası piyasada cirit atan, belli bir hayat tarzı yaşayan bir insanlar grubu var. Bunların ulusal kimliği hiç önemli değil. Çünkü, benzer bir hayat tarzı yaşıyorlar. Kendi toplumlarındaki diğer sınıflardan ise yaşam biçimi ve gelir düzeyi anlamında çok farklı tecrübelerle sahipler. Dolayısıyla, ulusal kalkınma kavramı belli bir türdeşlik, belli bir homojenlik ima ettiği ölçüde artık geçersizleşmekte.

Şimdi, burada dikkat edeceğimiz gibi, küreselleşme yahut globalleşme kavramı anahtar bir kavram. Bu kavramın ne anlama geldiği hakkında birkaç şey söylemek istiyorum. Çünkü, çok sık kullanılan fakat zaman zaman duygusal tepkilere neden olan bir kavram. Sanırım bunun nedeni, globalleşme var mıdır, yok mudur sorusu ele alınırken, yani iyi midir, kötü müdür, kaçınılmaz mıdır, önlenemez mi gibi birtakım alt sorular bir arada düşünüldüğü için, var mı, yok mu konusunun biraz karışması. Ben vardır diyorum ve birtakım kıstaslara dayanarak bunu söylüyorum. Dünyadaki ticaret, sermaye akımlarının dolaşımının yüksekliği ölçü alındığında deniyor ki -bu doğrudur- Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde de globalleşme vardı. O dönemden sonra, Soral Hocanın da belirttiği gibi bir içe kapanma dönemi yaşandı. Şimdi bu dönemin artık sonuna geldiğimizde yeniden dışarıya açılırken sadece kantitatif göstergelere baktığımızda bir tekerrür gibi gözükse bile kalitatif açıdan baktığımızda farklı bir durumun ortaya çıktığını görüyoruz. Bunun üretiminin global örgütlenmesi bakımından ne anlama geldiğini, hangi biçimleri aldığını birazdan anlatacağım.

Ulusal kalkınma kavramı açısından baktığımızda, refah devletinin çöküşüyle iç içe gidiyor globalleşme süreci. Dolayısıyla ulusal ekonomiler globalleşiyor. Globalleşen şey nedir dediğimizde, bazen dünya globalleşiyor deniyor. Oysa, dünya zaten global. Kapalı ulusal ekonomilerin dışa açılmasıdır. Üretimin uluslararası planda eskiden çok farklı olarak örgütlenmesi hakkında birazdan birkaç tespitte bulunacağım. Şimdi, bu tür bir tartışmanın belli bir duygusal planında ele alınması bile solun nereden başlayıp nereye geldiğinin de göstergesi. Biliyorsunuz işçi sınıfı hareketi ilk ortaya çıktığında, 19 uncu yüzyılda, o dönem

* Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

burjuvlar devletlerinden destek ister ve devletler de ulusal pazarı korurlar ve dolayısıyla burjuvaziler belli bir ulusal egemenliğe hakim olma mücadelesi verirken, işçi sınıfı uluslararası idi. 20 nci yüzyıla geldiğimizde ise işçi sınıfının mücadeleleri sonucunda kendi ulus devletlerinden kazandıkları haklar sonucunda ve devletlerin refah devleti bağlamında birtakım korumacı müdahaleleriyle işçi sınıfını destekler hale geldiklerinde, ünlü tarihçi E.H. Carr'ın ta 1945 yılında yayımladığı küçük ama çok önemli bir kitabında ifade ettiği gibi, sosyalizm (sosyalist akım) ile milliyetçilik iç içe geçmeye başladı. Yani, sosyalist hareket ulusal devletten birtakım kazanımlar elde ettiği ölçüde işçi sınıfları uluslarına bağlanmaya başladılar. Ulusçuluk da zaten bu sosyalist taleplerin devlet tarafından -sınırlı tabii ki, ama, sınırlı da olsa- bir ölçüde karşılanması nedeniyle milliyetçilikle buluşmaya başladı. Bu dönemi gelişmiş batı ülkelerinde refah devleti dönemi, üçüncü dünya ülkelerinde de ulusal kalkınma dönemi diye adlandırıyoruz. Bunun bir diğer yansıma biçimi de planlamalı ekonomilerde ortaya çıkan, biçimi. Dikkat ederseniz hepsinin ortak vaatleri vardır. Yani, hızlı kalkınmayı sağlayacağız; kalkınmanın getirdiği nimetleri gelirin yeniden bölüşülmesi yoluyla halkın değişik kesimlerine dağıtacağız; tam istihdam sağlayacağız ve tabii bütün bunlar içine kapalı bağımsız bir ekonomi içinde gerçekleşecek. Dolayısıyla kalkınmanın yolu, bu dönemlerde ulusal bağımsızlık idi, en azından öyle algılanıyordu.

Üçüncü dünya ülkeleri için de sanayileşmenin yolu ithal ikamecilikti. Şimdi uzun uzun ayrıntısına giremeyeceğim. Fakat bu dönemde belli bir iç pazarın korunması sonucunda, o pazara sızabilen çokuluslu şirketlerin de kendilerine avantaj sağlayacakları dikkate alınır, bu modeli çokuluslu şirketler de destekliyor idi. Günümüzde ise çok farklı bir durumla karşı karşıyayız. Onu şöyle ifade edeyim: İlk sorduğumuz soru, biliyorsunuz, "kalkınmayla sanayileşme aynı şey midir?" İşte, hayır dedik. Aynı soruyu farklı bir şekilde ifade edeyim: Globalleşme çağında uluslararası şirketler sanayi faaliyetlerinin dünya çapında yayılmasında katkıda bulunmaktadır. Fakat bu demek midir ki, bunlar bu yolla kalkınmanın da yaratılmasına katkıda bulunuyorlar? Cevap, tabii ki, hayır. Bunu biraz daha açıklamak gerekirse, bu olayın iki farklı türünden ve onun etkilerinden söz edebiliriz. İki farklı türden bir tanesi üretici firmanın yarattığı globalleşme, diğeri ise alıcı firmanın yarattığı globalleşme.

Öncelikle konumuz açısından daha ilginç olduğu gibi, yaygınlık bakımından da daha fazla önemli olmaya başlayan ikinci türden yani alıcı firmanın yarattığı globalleşmeden söz etmek istiyorum. Burada uluslararası firma üretimi örgütlemiyor. Hatta, üretime ya da kullanılan teknolojiye bile doğrudan doğruya karışmıyor. Firma sadece ürünün tasarımı ve pazarlaması ile ilgileniyor. Kendi tasarımına uygun ürünün üretilmesini de az gelişmiş ülkelerdeki fason şirketlere havale ediyor. Fason olarak üretilen bu ürünler, alıcı firma tarafından, belirtilen özelliklere uyduğu ölçüde firmanın damgası basılıp piyasaya sürülüyor. Uymayan ürünler ise ihraç fazlası diye işportaya düşüyor.

Şimdi, bu tür global üretim örgütlenmesinde, alıcı firma yerli üretimin nasıl yapıldığına karışmadığı için ve ürünler genellikle dokuma, giyim vb. sektörlerde, küçük ölçekli ve emek yoğun bir biçimde üretildiği için herhangi bir fabrika tarzı örgütlenmeye bile gerek olmayabiliyor. Bu bağlamda dünyanın değişik köşelerinde ve tabii ki ülkemizde eve iş verme gibi, ya da mahalle aralarında oluşan küçük atölyeler gibi zanaat türü üretim ilişkileri yeniden gelişme olanağı buluyor. Bu tür üretim ilişkileri genellikle örgütsüz ve dolayısıyla korunmasız olan kadın emeğinin sömürülmesine yol açıyor. Hatta bu sömürde akrabalık, komşuluk gibi kültürel birtakım ilişki ağlarından yararlanarak hatırı için iş yapmaya kadar varan -bu Türkiye'de geçerli bir olay- minimal ücret düzeylerinde üretim sürdürülebiliyor. Kadınların daha yoğun olarak yer aldığı giyim sektörü dışındaki sektörlerde baktığımızda, sözgelimi tipik bir sanayi sitesindeki üretim ilişkilerine baktığımızda da benzer bir fason üreticiler ağı görülebilir. Burada dikkati çeken olgu, paranın asıl kazanıldığı yerin üretim noktası değil, siparişi veren firmanın güçlü olduğu noktalarda olmasıdır. Bu çok ilginç bir olay. Yani, pazarlama, tasarım ve finans konuları piyasadaki gücü belirliyor. Üretimin hamaliyesi en alt noktada yer alan üreticinin sırtına biniyor. Bu yapı tabii ki bir kaç kat ilişkiyi içeriyor. Fakat, yine merkez - çevre diye bakarsanız, merkez de tasarım, pazarlama gibi denetim gücü tekelleşmiş, iken, üretimin hamaliyesinin tamamen üçüncü dünya ülkelerinin ve tabii oradaki işçi sınıfının ve tabii oradaki en korunmasız, en sömürüye açık kesimin sırtına bindirilmiş olduğu görülmüyor. Tabii bu nihai üretici ile uluslararası firma arasında bir dizi başka araçlar da olabiliyor, ki var. Bu araçların da para kazanmaları üretimi örgütlemelerinden değil, aracılık yapmalarından kaynaklanıyor. Üretici noktasına geldiğinizde, çok küçük ölçekli sadece birkaç işçi çalıştıran, hatta kendi işinde kendisi de çalışmak zorunda olan, işveren-işçi karışımı bir konuma sahip olan kişilerle karşılaşabiliyorsunuz. Bu tür işletmeler, ihracata dönük bir yapılanmada gelişme olanağı bulsalar da -ki buluyorlar, böyle gelişmişler zaten- sayıları artsa da ve çok sayıda insana iş olanağı sağlasalar da, ülke bir baştan başa bu tür sanayi ile dolsa da kalkınma sağlanmış demek herhalde güç olacaktır. Kapitalizmde, biz, ekonomik gücün, üretimin örgütlenmesinden geçtiğini düşünürdük. Oysa, bu sözünü ettiğim tür globalleşme yapısında sanayi sermayesinin değil, pazarları

denetleyen ticari sermayenin ve para kaynaklarını denetleyen finans sermayesinin büyük gücü elinde tuttuğunu gösteriyoruz. Dolayısıyla, sanayileşmeyle kalkınma aynı anlama gelmeyebilir.

Demin, incelemesini sonraya bıraktığım birinci tür, yani üretici firmanın yarattığı globalleşme türü ise ithal ikamecilik döneminde de gördüğümüz çokuluslu şirketlerin sermaye, teknoloji ve üretimin örgütlenme tarzını bir paket olarak az gelişmiş ülkelere getirdiği ve genellikle yerli ortaklar vasıtasıyla başlattığı bir sanayileşme türü. Yani, sınıai üretimin bir bölümünün az gelişmiş ülkelere kaydırılması olayı. Bu, ithal ikameci dönemde başlayan bir süreçti. Yani, siz iç pazarınızı koruduğunuz zaman nihai mamul, doğrudan doğruya sokulamadığı için, üretimin bir kısmı oraya aktarılıyor. Dolayısıyla, bir şirketin bir şubesi, yerli bir ortakla birlikte açılmış oluyor. Buna çokuluslu şirket diyoruz. Günümüzde ise artık uluslararası deyimini biraz daha anlamlı, sanıyorum. Çünkü günümüzde global plandaki üretim örgütlenme tarzı bu ithal ikame durumundan oldukça farklı. Firmalar belli bir ürünün farklı parçalarının üretimi için en elverişli noktaları belirleyip söz konusu ürünün üretimini bir kaç ülkeye yayabiliyor. Söz gelimi, bir bilgisayarın diyelim ki chipleri o konuda tecrübeli ve birikimli olan, biraz daha teknolojik donanıma sahip -çünkü karmaşık bir nesne bu- üçüncü dünya ülkesinde üretiliyor. Bilgisayarın kasası ise çok fazla ince iş gerektirmediği için emeğin daha ucuz olduğu bir başka üçüncü dünya ülkesinde üretiliyor, hatta belki bir aracı firmaya fason olarak sipariş edilebiliyor. İşte buna benzer ilişkiler ağı içinde üretilen parçalar, diyelim ki teknolojik düzeyi çok yüksek olmasa da emeğin disiplinli olduğu bir başka ülkede monte ediliyor. Yani, nihai ürünün değişik parçalarının gerektirdiği teknolojik donanım, üretim örgütlenme biçimleri açısından gerekler her neyse o tür donanımlara sahip farklı ülkelere bunlar sipariş edilebiliyor ve nihayet başka bir ülkede bunlar monte edilebiliyor. Bu örneğe global montaj hattı adı da verilir. Şimdi bu tür bir ilişkiler ağı içinde yer alan bir ülke ne tür bir politika izleme eğiliminde olacaktır? Bakın Globalleşme eğilimlerinin biçimleri dikkate alınrsa sanırım kolaylıkla görülebilir ki, ülkeler artık içe kapanarak bağımsız sanayilerini kurmak yerine, tam tersi bir eğilimle uluslararası üretim yapısında daha iyi bir yer kapmaya çalışacaklardır. Ben bu daha iyidir ya da daha kötüdür demiyorum, fakat globalleşmenin dayattığı bir şeydir bu. Ülkelerin bu son on onbeş yıldaki eğilimleri, acaba biz bu karmaşık ağ içerisinde kendimize daha iyi bir yer kapabilir miyiz biçiminde olmuştur. Sebep de bu demin anlattığım yapıdır.

Şimdi, dünya çapındaki bu tarz üretim örgütlenmesine bakınca, artık dünyanın tümü üzerinde bir fabrikanın farklı alanları ya da bir firmanın farklı departmanları kurulabiliyorsa, uluslararası ticaret olarak kayda geçen şey çoğu kez bir firmanın kendi içindeki alışveriş ilişkisidir. Bu yüzdendir ki son 20-30 yıla baktığımızda toplam dünya ticaretinin 30 kat arttığını görüyorsunuz. Sanayi üretiminin dünya çapındaki dağılımı ve ülkelerin kendi içindeki üretim yapıları dikkate alınrsa yine göreceğiz ki sanayi gitgide merkez ülkelere çevre ülkelere kayıyor. Bu konuda eğer vaktimiz varsa bir iki rakam vermek istiyorum. Bunlar çok kaba birtakım rakamlar, Dünya Bankasının dünya gelişme raporlarından çıkan bir takım rakamlar. Ayrıntılı bir analiz yapmayacağım sadece Türkiye ile ABD'yi karşılaştıracam bir de araya Kore'yi sokmak istiyorum, çünkü Kore hep konuşulan bir örnek. 1965 ile 1985 yıllarını karşılaştırdığımızda, şunu görüyoruz: GSYİH içinde tarımın payı ABD'de 1965'te yüzde 3, Kore'yi söyleyeyim yüzde 39, Türkiye'de yüzde 34. 1965'de ABD'de sanayinin, imalat sanayi kesiminin -dünya bankası sanayi ile imalat sanayini ayırmış; imalat sanayi tabii daha enteresan bizim açımızdan- GSYİH içindeki payı yüzde 29, Türkiye'de aynı yılda yüzde 16, aşağı yukarı yarı yarıya. 1985 yılına geldiğimizde, ABD'de imalat sanayinin GSYİH içindeki payı yüzde 21, Türkiye'de yüzde 25, Daha yüksek! Türkiye daha mı çok kalkınmıştır? Kore'ye bakıyorsunuz 1985'te imalatsanayinin GSYİH'daki payı yüzde 28, tarım üretiminin payı yirmi yılda yüzde 39'dan yüzde 14'e inmiş.

ABD'de yüksek olan şey, servis sektörü. Servis sektörü, biliyorsunuz en basit şeyden en basit hizmetten en karmaşık bilgi üretimine kadar geniş bir yelpaze. Fakat, imalat sanayine baktığımızda Türkiye'de üretimin yapısı içerisindeki payı ABD'yi geçmiştir. Ama, Türkiye kalkınmıştır diyemeyiz.

İhracatın yapısına bakalım. Yine ABD ile Türkiye'yi karşılaştıracam, 1965'ten başlayıp 1993'e kadar geliyorum bu rakamlarla, 1965'te hammadde ihracatının toplam ihracat içindeki payı ABD'de yüzde 27, Türkiye'de yüzde 89. Hemen hemen tamamı. 1993'te ABD'nin ihracatı içinde mamul maddelerin yani sınıai ürünlerin payı yüzde 82. Aynı yılda Türkiye'de yüzde 72. Hiç fena değil, Kore'de yüzde 94. Kore'de hammaddelerin ihracat içindeki payı 1965'te yüzde 25 imiş; 70'lerde 80'lerde hızla yapı değiştiren Kore'de 1993'e geldiğimizde hammaddelerin ihracat içindeki payı yüzde 4'e kadar düşmüş. Sınıai üretimin ihracat payı ise yüzde 94; Türkiye yüzde 72, hiç fena değil. Bu demek midir ki, Türkiye kalkındı? Bunun ölçüsü var. Değişik ölçüler arasında en kaba olanını ben size söyleyeyim, kişi başına GSMH, ABD'de Türkiye'dekinin 12 katıdır.

Şimdi son bir rakam verip oturacağım yerime, o da şu, dünyadaki sanayi üretimi hangi ülkelere nasıl dağılıyor diye baktığımızda, (yine Dünya Bankasının yaptığı bir kaba sınıflama var, az gelirli ülkeler, orta

gelirli ülkeler, yüksek gelirli ülkeler diye, yüksek gelirli ülkeler İspanya'dan başlıyor, ABD'ye kadar devam ediyor. Bu üç ülke grubu bakımından dünyadaki sanayi üretimin dağılımına baktığımızda, düşük gelirli ülkelerin payını kaybettiğini görüyoruz, zaten çok düşük olan yüzde 6'lık pay yüzde 5'e düşüyor, 1965-1985 yılları arasında 1990'lara kadar rakamlar elvermediği için gelemiyoruz. Fakat gelsek bunun daha da azaldığını görürüz. Yüksek gelirli ülkelerin yani ABD ve İspanya'yı da içeren batı Avrupa ve Kuzey Amerika'yı içeren ülkelerin dünya sanayi üretimi içindeki payı yüzde 85'ten yüzde 82'ye iniyor. 1990'lara kadar bu daha da azalıyor. Orta gelirli ülkelerin payı ise, 1965-1985 arasında yüzde 8'den yüzde 13'e çıkmış ve bu çıkma eğilimi de devam ediyor.

İlk sorduğum soruya yeniden döneyim, sanayileşmeyle kalkınma aynı anlama gelir mi? Bu veriler ışığında ve globalleşmenin günümüzde aldığı biçimleri incelersek onun ışığında bu sorunun cevabının hayır olduğunu görüyoruz. Türkiye'de imalat sektörünün hızla büyüdüğünü görüyoruz fakat oradaki çalışma koşulları, insanların yaşam düzeyleri dikkate alındığında, bunun Türkiye'ye kalkınma getirdiğini söylemek oldukça zor olur sanırım.

KÜRESELLEŞME : DEĞİŞEN NE? "TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME"

Mehmet TÜRKAY*

Küreselleşme, tarihsel bir üretim tarzı olarak kapitalizmin yaygınlaşması anlamında yeni bir gelişme değildir. Kapitalizmin sermaye birikimi rasyoneline uygun bir süreç yaşanmaktadır. Bu rasyonel, eşitsizlik, rekabet, korunma, farklılaştırma, dışlama ve güç gibi kendi aralarında mantıki bağlara sahip, esasa ilişkin dinamiklere dayanmakta ve bunlar aracılığıyla kendini yeniden üretmektedir. Bu anlamda küreselleşme, dünya genelinde hükmünü icra eden kapitalist sermaye birikiminin geline aşamasında, bu konjonktürün tarihsel gerekliliklerine uygun olan entegrasyon biçimidir. Bu nedenle yeni değildir. Yeni bir gelişme olmaması doğrudan doğruya yukarıda vurgulanan rasyonelin süreklilik arz eden özelliklerine bağlıdır. Özü itibarıyla kar katagorisine dayalı olan kapitalizm sürekliliğini para, meta ve üretici sermaye döngüleriyle sağlarken yine bu döngüler aracılığıyla genişlemekte ve dünya genelinde yayılarak uluslararası bir nitelik kazanmaktadır. Birbirini destekleyen içsel bağlara sahip bu üç sermaye katagorisinden biri birikim sürecinin belirli bir tarihsel aşamasında öne çıkarak kapitalizmin genişlemesinin ve kendini yeniden üretmesinin tarihsel belirleyeni olarak işlev görmektedir.

Kapitalizmin eşitsizliklere ve düzensizliğe dayalı birikim ve yayılma sürecinin potansiyel coğrafi sınırlarına varmış bulunduğu günümüzde bu yayılma sürecini besleyen ve tarihte olmadığı kadar hızlandıran dinamik ise, enformatik devrim olarak da adlandırılan teknolojik sıçramadır. Gerçekleşen teknolojik sıçrama birikim sürecinin üretim, dağıtım, tüketim düzeylerinde karlılık koşullarını en üst düzeye çıkarmak üzere tüm yatay ve dikey ilişki ve örgütlenme süreçlerinde hızla devreye sokulmuştur. Yaşanan bu süreç, özü itibarıyla kapitalizmin içinde barındırdığı yayılma eğiliminin dünya genelinde ortaya çıkan mantıki sonuçlarıdır. Eşitsiz ve düzensiz dinamiklere dayalı bu sürekliliğin zaman ve mekana bağımlı doğası sürekli değişen ilişki ve görüntülerde ifadesini bulmaktadır. Dolayısıyla **değişen**, süreklilik arz eden ve bu anlamda değişmeyen bu dinamiklerin işleyişinde ortaya çıkan farklılaşmalar ve farklılaşmaların somutlaştığı **sonuçlardır**.

Farklılaşan sonuçların en açık izlenebildiği alan kapitalizmin kurumsal örgütlenmesi ile toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin hayatiyet kazandığı gündelik yaşamdır. Ortaya çıkan farklılaşmalar anlamında "yeni ilişki biçimleri" ve "durum"lar bu çerçevede değerlendirildiğinde gerçek anlamlarını kazanacak ve birer sonuç olarak ortaya çıkan bu "yenilikler"i nedenler olarak görme ve abartma riski ortadan kalkacaktır. Böyle bir bakış aynı zamanda "yeni" olanın sahip olduğu önemi gözardı etme ya da önemsememe gibi bir riski de ortadan kaldıracaktır. Çünkü, birer sonuç olarak ortaya çıkan yeni ilişki biçimleri ve/veya durumlar, içinde bulunulan tarihsel konjonktürde sistemin kendini yeniden üretmesinin taşıyıcıları olma işlevini yerine getirmektedirler ve bu anlamda da "yeni" olmak durumundadırlar/zorundadırlar. Ancak, burada gözden kaçırılmaması gereken husus şudur; Küreselleşen kapitalizmdir ve kapitalizm insani olan her şeye aykırı tüm özellikleriyle küreselleşmektedir. Dolayısıyla küreselleşme projesinin vitrinini oluşturan teknolojik ilerleme, bilgi toplumu, zamana ve mekana ilişkin sınırlılıkların ortadan kalktığı, her düzeyde bütünleşme sürecine girildiği iddialarının önüne kapitalizmin en açık özelliği olan 'eşitsizlik' sıfatı konularak okunduğunda gerçek anlamlarına kavuşacaklardır. Bütünleşme değil parçalanmaya, dayanışma değil rekabete dayalı bu sürecin işleyişinin ortaya çıkardığı en somut gelişme, ulusal ve uluslararası alanlarda, maddi ve manevi her düzeyde yaşanan eşitsizlik ve tahribattır. Ancak ortaya çıkan bu eşitsizlik ve tahribat son on onbeş yıla özgü bir durum değildir. Tüm düzeylerde ortaya çıkan eşitsizlik ve tahribat kapitalizmin ortaya çıktığı dönemden bu yana süreklilik arz eden bir gerçeklik olarak vardır.

Değişmeyen Kurgu

Neo-liberal projenin değişik düzeylerdeki ifadeleri olarak ileri sürülen birbirini destekler nitelikteki küreselleşme tezlerinin dünya ekonomisine ve işleyişine ilişkin saptamaları ve bu saptamalardan hareketle ileri sürdükleri öneriler yukarıdaki çerçeve içinde değerlendirildiğinde esas anlamlarına kavuşacaklardır. Kapitalist dünya ekonomisinin 1970'li yılların başı itibarıyla içine girdiği krizi yönetme işlevini yerine getiren neo-liberal tezler sermaye birikiminin dünya genelindeki kurgusuna meşruiyet sağlayan bir

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

içeriğe sahiptir. Bu açıdan bakıldığında klasik iktisatçıların kapitalizmin 18-19. yüzyıllarda coğrafi yayılmasıyla ortaya çıkan sömürgecilğe ilişkin değerlendirmeleri ve bu süreçte ileri sürdükleri serbest ticaret tezleri de söz konusu dönemin sermaye birikimi kurgusuna meşruiyet sağlayan bir içeriğe sahiptir. Burada her iki dönemde egemen konumda bulunan teorik çerçevelerin meşruiyet sağlama kaygısının arkasında yatan bilgi ve güç arasında var olan ilişkidir. 19. yy.'da İngitere'nin hegemonik konumu serbest ticaret tezlerini hem gerekli hem de mümkün kılmaktaydı. Bugün ileri sürülen küreselleşme tezleri de benzer bir biçimde dünya ekonomisini manüpile eden güç merkezi kurumlar tarafından formüle edilmiş, desteklenmiş ve bu kurumlar aracılığıyla yaygınlaştırılmıştır. Dolayısıyla küreselleşme tezleri kapitalizmin içinde bulunduğu kriz açısından gereklidir ve bu gereklilik küreselleşme tezlerinin sorgulanmaması gereken doğrular olarak yaygınlık kazanmasını mümkün kılmıştır. Söz konusu iki dönem arasındaki bu benzerlik anlaşılacağı gibi tesadüfi değil, bir sürekliliğin ifadesidir. Bu dönemler itibarıyla egemen pozisyonda bulunan her iki kurum çerçevesinde kurgulanan dünya da yaşanan gerçekliğe tekabül etmemektedir. Her iki kurgunun kilit kavramı olan "serbestlik" her iki dönemin reel dinamiklerinin anlaşılmasını güçleştiren ve bu anlamda ideolojik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme tezlerini öne sürenler de kendi kurguları bağlamında 19.yy.'ın ikinci yarısından birinci dünya savaşına kadar geçen süreci "serbestlik" kavramı aracılığıyla referans olarak almakta, savaş ve krizlerle kesintiye uğradığını düşündükleri sürecin küreselleşmeyle yeniden başladığını ileri sürmektedirler.

Bu açıdan bakıldığında her iki kurgunun serbestlik kavramına yükledikleri anlamın değişmediğini görmekteyiz. Serbestlik, bu çerçevede tek tek taraflar ve bir bütün olarak dünya ekonomisi açısından olması gerekene ve ortak iyiliğe işaret etmektedir. Serbestliği şiar edinen tüm taraflar bu süreçten kazançlı çıkacaklardır! Bu kurgular açısından değişmeyen bir diğer ve önemli husus da meşruiyet sağlamaya çalıştıkları kapitalist işleyişin kendi formülasyonlarından tamamen farklı olması ve söz konusu süreçlerden kazançlı çıkanlarla kaybedenler arasındaki ayırımın, belki bir kaç istisna dışında, netleşmiş olmasıdır. Kazananlar, bir dizi tarihsel/toplumsal nedenle kapitalist sermaye birikimi sürecine uyum sağlama güç ve yeteneğine sahip olup, bu güç ve yetenekleri aracılığıyla bu yönde irade oluşturlarken, kaybedenler, ortaya çıkan bu iradeye yine bir dizi tarihsel/toplumsal nedenle tabi olanlardır. Bu tabiyet ilişkisinin tarafları uluslararası düzeyde ülkeler, ulusal düzeylerde ise toplumsal sınıflardır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında her iki sürecin reel dinamiklerinin ne oldukları ve bu dinamiklerin işleyişinin dünya genelinde ve Türkiye özelinde ortaya hangi sonuçları çıkardıkları üzerinde durulacaktır.

Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Değişmeyen Sonuçları

Kapitalizm ortaya çıktığı dönemden bu yana "küresel" niyetleri açık, ortada olan bir sistemdir. Bu niyetin ne anlama geldiğini anlamayı zorlaştıran ya da gizleyen, bu niyete meşru zemin sağlamaya çalışan tezler ya da formülasyonlardır. Bu çerçevede bakıldığında bugünün küreselleşme tezlerine referans oluşturan 19. yüzyılın ikinci yarısından birinci dünya savaşına kadar geçen süreçte yaşananlar kapitalizmin dünya genelinde yayılma eğiliminin ne anlama geldiğine ve bu eğilimin sonuçlarına açık bir örnek teşkil etmektedir.

Ashnda bugünün küreselleşme tezlerinin 1.Dünya savaşı öncesi dönemi referans göstermeleri bugün ileri sürdükleri tezlerin desteklenmesi açısından isabetli değildir. Bu referanstaki isabet her iki dönemde kapitalizmin kendini yeniden üretme koşullarındaki paralelliklerdir. Örneğin bugün olduğu gibi 19. yy'ın sonlarında da yeni bölgeler (Osmanlı imp., Çin, Rusya vb.) sisteme içerilmeye başlanmış, yaşanan hızlı teknolojik sıçrama bugün olduğu gibi doğrudan doğruya üretim,dolaşım ve tüketim süreçlerinin hizmetine sokulmuştur. Bu süreçler aracılığıyla söz konusu dönemde dünya ekonomisinin önemli bir entegrasyon yaşadığı doğrudur. Ancak bu entegrasyon ne klasik serbest ticaret ve ne de küreselleşme tezlerinin ifade ettikleri biçimde gerçekleşmiştir.

Son dönemlerde bu konuda yapılan çalışmalar bu durumu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede,(KÜRESELLEŞME MİTLERİ:DÜNYA EKONOMİSİNDE ENTEGRASYON, ENDİSTRİLEŞME VE BÜYÜME ÜZERİNE TARİHSEL YAKLAŞIMLAR, P.Bairoch/ R.Kozul-Wright, 1996, UNCTAD/OSG/DP/113),başlığıyla yayımlanan çalışmada yeralan, küreselleşmenin ana tezleri ve bunların birinci dünya savaşı öncesi dönemle nasıl ilişkilendirilebileceğine ilişkin saptamalar genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir;

- Söz konusu dönemde uluslararası ticaret hızla gelişmiştir. 1870-1913 arasında dünyada toplam çıktı yıllık ortalama 2.7 oranında büyürken ticaret 3.5 oranında büyümüştür ve bu oran 1970'lerden sonra aşılabilmiştir.1913 itibarıyla dünya ticaretinin yaklaşık % 40'ı avrupa ekonomileri arasında gerçekleşmekteydi, bu oran tüm endüstrileşmiş ülkeler söz konusu olduğunda % 60'a çıkmaktaydı. Bugün için de benzer bir durum söz konusudur. Dünya ticaretinin önemli bir bölümü gelişmiş kapitalist ülkeler arasında gerçekleşmektedir.

-Küreselleşen dünyanın en belirgin özelliği olarak ileri sürülen firma içi ve endüstri içi ticaret ve dolayısıyla üretimin uluslararası bir nitelik kazanması 19.yy'da dünya ekonomisinin önemli bir özelliğidir. Bu süreçte deniz aşırı yatırımların üçte birini oluşturan doğrudan yabancı yatırımlar hızla artmaktaydı. DYY stoğu 1913'te dünya çıktısının % 9'una ulaşmıştı ve bu orana ancak 1990'lı yılların başında yaklaşılabilecekti.

Doğrudan Yabancı Yatırımlarını Dünya Toplam Çıktısı İçindeki Payı (%)

	1913	1960	1975	1980	1985	1991
Toplam DYY stoğunun toplam çıktı içindeki Payı	9.0	4.4	4.5	4.7	5.4	7.2

Kaynak: Kozul Wrigth (1995).

Her iki dönem açısından yukarıda vurgulanan paralellikler kapitalizmin sermaye birikimi dinamiğinin sürekliliğine işaret etmektedir. Bu sürekliliğin eşitsiz ve düzensiz doğasının rakamsal ifadesi ise aşağıdaki tabloda yer alan büyüme oranlarından izlenebilir.

Ekonomik Büyüme Trendleri, 1830-1990			
	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Dünya
1830-1870	0.6	-0.2	0.1
1870-1890	1.0	0.1	0.7
1890-1913	1.7	0.6	1.4
1913-1920	-1.3	0.2	-0.8
1920-1929	3.1	0.2	2.4
1929-1950	1.3	0.4	0.8
1950-1970	4.0	1.7	3.0
1970-1990	2.2	0.9	1.5

Kaynak: Bairoch/Kozul-Wright, (1996), S.20

Bu çerçevede kapitalist endüstrileşme ve entegrasyonun eşitsiz ve düzensiz doğasının 1913 yılı itibarıyla ortaya çıkardığı tablo, yukarıda vurgulanan kazananlar-kaybedenler ayırımının erken dönemde belirginleşen ve günümüze taşınan genel çehresini de ortaya koymaktadır. Bu durum aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Dünya Manifaktür Üretimini 1830-1913 Arasındaki Dağılım Yüzdesi							
	ABD	İNGİLTERE	ALMANYA	FRANSA	RUSYA	DİĞER G.Ü	DİĞER
1830	2.4	9.5	3.5	5.2	5.6	13.3	60.5
1860	7.2	19.9	4.9	7.9	7.8	15.7	36.6
1913	32.0	13.6	14.8	6.1	8.2	17.8	7.5

Kaynak: Bairoch/Kozul-Wright, (1996), S.15

Bu tablonun ortaya koyduğu gerçek, kapitalizmin ilk entegrasyon performansının ya da bu anlama gelmek üzere küreselleşmesinin eşitsiz doğasının sonuçlarıdır; Uluslararası kapitalist sisteme tabi pozisyonda entegre olan "diğer" kategorisindeki ülkelerin manifaktür üretimini bu süreç içinde yaklaşık dokuzda biri oranına gerilemesidir. Bu tablodaki "diğer" kategorisi bugüne dek, belki bir kaç istisna dışında, değişmemiştir. Bu durumun işaret ettiği en somut gerçek, kapitalizmin farklılığa olan ihtiyacı ve bu farklılığı sürekli yaratarak genişleyebildiği ve küreselleşebildiğidir. Bu açıdan günümüzde Afrika örneğinde en uç düzeyde yaşanan farklılaştırma ve dışlama süreçleri kapitalist rasyonel açıdan tutarlıdır, ancak her şey bir yana etik açıdan kabul edilemez bir durumdur.

Bu süreçte manifaktür üretiminin genel dağılımını etkileyen önemli bir faktör yeni teknolojiler ve bu teknolojilerin üretim süreçlerine yansımalarıdır. Üretim süreçlerine yansıyan yeni teknolojilerin bölgeler itibarıyla yaklaşık yüzde dağılımına ait rakamlar yukarıdaki tabloyu tamamlayacak niteliktedir.

	Birleşik Krallık	Diğer Gelişmiş Ülkeler	Üçüncü Dünya (Japonya Dahil)	Dünya (Japonya Dahil)
1830	32-40	6-10	0-1	4-6
1860	60-70	18-24	0-1	17-23
1880	62-74	30-38	1-3	30-38
1900	68-78	49-57	4-9	49-56
1913	72-80	55-65	10-19	54-62

Kaynak: Bairoch/Kozul-Wright, (1996), S.23,

Yukarıdaki tabloların oraya koyduğu erken dönemde ortaya çıkan ve bugüne ciddi değişiklikler olmadan yansıyan kompozisyonu tamamlayacak bir diğer rakamsal ifade de bugünün gelişmiş ülkelerinin söz konusu dönemi nasıl bir ticaret rejimiyle geçirdiklerine ilişkin olanlardır. Aşağıdaki tabloda yer alan koruma oranlarından da anlaşılacağı gibi söz konusu gelişmiş ülkeler endüstrileşmelerini ve dolayısıyla yüksek büyüme oranlarını yüksek koruma oranları eşliğinde gerçekleştirmişlerdir. Döneme hakim olan uluslararası serbest ticaret tezleri dönemin hegemonik gücü İngiltere dışında hiç bir ülkeye hitap etmemiştir. Bugün gelişmiş kapitalist ülke olarak tanımlanan ülkeler bu kapitalist gelişmelerini kendi endüstrilerini koruma yoluyla sağlamışlardır. Yukarıda "diğer" kategorisinde yer alan bölgeler ve/veya ülkelerin ise dış ticaretteki koruma oranları, endüstrisizleşme anlamına gelen dünya çıktısındaki paylarının sürekli olarak gerilemesine paralel bir biçimde düşmüş ve bu alanda kontrolü büyük ölçüde kaybetmişlerdir.

	Manüfaktür Mallarda Ortalama Vergi Oranları		Tüm Ortalama oranı	Ürünlerde Vergi
	1885	1913		
Birleşik Krallık	0	0		0
ABD	40-50	44		33
Almanya	4-6	13		12-17
Fransa	12-15	20-21		18-24
İtalya	8-10	18-20		17-25
Rusya	15-20	84		73
İsviçre	4-6	8-9		7-11

Kaynak: Bairoch/Kozul-Wright, (1996), S.8.Tablo 2'den seçilmiştir.

Sonuç olarak, küreselleşme olarak ifade edilen kapitalizmin uluslararası entegrasyonunun bugün aldığı biçim ve özgün yanları ancak kapitalizmin yayılma dinamiğinin tarihsel sürekliliği ile bağları kurulduğu zaman gerçek anlamına kavuşacaktır. Bu anlamda kapitalizmin her düzeyde gerçekleşen içleme ve dışlama süreçleri ve bu süreçlerin bölgeler ve/veya ülkeler açısından farklılaşan biçimleri genel olarak, kendi sürekliliği içinde, o konjonktürde geçerli olan sermaye birikimi dinamiğinin gerekliliklerine göre ilerlemektedir. Türkiye'nin yaşadığı kapitalistleşme süreci ve bu sürecin dönemler itibarıyla farklılaşması bu çerçevede değerlendirilmelidir.

İlk "Küreselleşme"den Son "Küreselleşme"ye Türkiye'nin Deneyimi

"Türkiye'nin kapitalistleşme süreci " gibi bir ifade kullanılırken gözden uzak tutulmaması gereken husus, bu sürecin Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti gibi tamamen farklı iki dönem açısından temel bir sürekliliğe de işaret ediyor olmasıdır. Bu süreklilik doğrudan doğruya kapitalistleşme projesinde ifadesini

bulmaktadır. Elbette her iki dönem bu projenin bileşenleri açısından önemli farklılıkları içeriyor. Osmanlı imparatorluğunun Batı Avrupa'dan hareketle dünya geneline eşitsiz bir biçimde yayılan kapitalist sistemle ilk teması ve bu teması izleyen süreçte imparatorluk bünyesinde ortaya çıkan düzenlemeler ve farklılaşmalarla şekillenen proje, Osmanlı açısından denetlenemeyen bir dayatma olarak yaşanırken, cumhuriyetle birlikte kapitalistleşme projesi iradi müdahalelerle gerçekleştirilen bilinçli bir tercihin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizmin bir sistem olarak yayılmaya başlamasıyla, bu işleyişin rasyoneline uygun olarak ortaya çıkan ulusçuluk akımları ve ulusal devlet anlayışı imparatorluk açısından çözülme anlamına gelmiş ve nihai örneğini de Türkiye Cumhuriyeti teşkil etmiştir. Ancak T.C.'nin kuruluş sürecini diğer uluslaşma akımlarından farklı kılan, açık bir sömürge durumundan kurtulmak için Batı'ya karşı verilen bir savaşla mümkün olması ve reddettiği Osmanlı mirasının sorumluluğunu yüklenmek durumunda kalmasıdır. Bu sorumluluğun bir boyutu Osmanlı'nın kapitalist sistemle entegrasyonunun aldığı yarı sömürge biçimi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan tahrip olmuş bir sanayi yapısı ve borçlardır. Bu durum, kapitalizmin ilk "küreselleşme" performansı olarak değerlendirebileceğimiz bu dönemin Türkiye açısından ortaya çıkan ilk sonuçlarıdır.

Bu anlamda T.C.'nin kuruluşu ve bu kuruluş çerçevesinde kurgulanan kapitalistleşme projesine ulusal bir içerik kazandırmak anlayışı ilk küreselleşme dönemine bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Bu tepki aynı zamanda ulusal devletler biçiminde örgütlenen uluslararası sistemin rasyoneline de uygundur. Bu rasyonele göre davranan dönemin yönetici kadrosu bir taraftan kapitalistleşme projesine atfettikleri ulusal niteliğe meşruiyet sağlayacak kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirirken diğer taraftan uluslararası sisteme, projenin kapitalist temelde örgütlenmiş "batılı" bir niteliğe sahip olduğuna ilişkin mesajları da vermişlerdir. Bu şekilde her düzeyde resmiyet kazanan Türkiye'nin kapitalistleşme süreci bu projenin ulusal ve uluslararası rasyonellerine uyum sağlayarak ve bu rasyonellere sadık kalarak 1920'lerden bugüne kadar kesintiye uğramadan devam etmiştir.

Bu noktada Türkiye'nin yaşadığı tarihsel pratiğe dönük değerlendirmelerde dikkat edilmesi gereken husus kapitalist sermaye birikimi dinamiğinin bu sürekliliğidir. Tüm dönemlerin ortak keseni olan bu süreklilik Türkiye'de bugünlerde olduğu gibi dönem dönem alevlenen devletçilik-liberalizm tartışmalarında gözardı edilmekte ve bu tartışmaların sürdürülme biçimi söz konusu sürekliliğin anlamını bulanıklaştırarak anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu çerçevede bakıldığında, özellikle son dönem küreselleşme iddialarının bir uzantısı olarak başlatılan devlet konusundaki tartışmalarda Türkiye'de uygulanan devletçi politikaların özel girişimi engellediği yolundaki neo-liberal argümanlar bu bulanıklığa iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Burada ilk elden teslim edilmesi gereken husus, devletin genel olarak kapitalistleşme sürecinde her toplumsal yapının kendi dinamiklerine cevap verecek bir biçimde bu sürecin için yer almasıdır. Bu bir sistem olarak kapitalizmin ortaya çıktığı İngiltere için de geçerlidir, herhangi bir başka deneyim için de geçerlidir. Dolayısıyla Türkiye'de devletçiliğin uygulanmasını, 1930 krizi gibi konjonktürel ya da güçlü devlet geleneği gibi kurumsal nedenlerle ilişkilendirmeden önce, kapitalist sermaye birikiminin dayattığı bir zorunluluk olduğu gerçeğinden hareket etmek gerekmektedir. Türkiye'de 1930'lu yıllarda uygulanan devletçilik ilke bazında kapitalist sermaye birikimi rasyoneline uygun bir politika olarak değerlendirilmelidir. Birbirini besleyen kapitalistleşme ve uluslaşma projelerinin netlik kazandığı 1930'lu yıllarda devletçilik, politikalarının çerçevesini oluşturan Birinci Sanayileşme Planı'nın amacı özel girişimin gelişmesi için elverişli bir ortam yaratmak olarak tanımlanmaktadır. Nitekim, yapılan bir araştırmaya göre, 1900-1960 yılları arasında kurulan tüm özel teşebbüslerin % 3.22'si 1921-30 yılları arasında kurulmuşken, bu oran 1931-40 yılları arasında % 5.40'a çıkmıştır (Soral, 1974). Takip eden süreçlerde de devletçi uygulamaların sembolü olan KİT'ler konusunda tartışmalar devam etmiş ancak bu kurumların mevcudiyetleri de devam etmiştir. Örneğin ilk defa CHP tarafından hazırlanan 1947 Kalkınma Planında daha sonra da DP'nin programında KİT'lerin özelleştirilmesi yer alırken bu dönemde KİT'lerin sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. 1980'lerde kriz koşullarında bu eğilimin somut ifadesi olarak gündeme gelen özelleştirme uygulamalarının istenildiği oran ve hızda gerçekleştirilememesinin arkasında da kısmen söz konusu kurumların var olan sistemle istekten ya da niyetten bağımsız ilişkisi yatmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de KİT uygulamalarının iktisadi rasyonellik gerekçesiyle en fazla eleştirilen yanları da kapitalistleşme projesinin genel rasyoneli içinde değerlendirilmelidir. Siyasal iktidarların kendi meşruiyetlerini sağlamanın aracı olarak KİT'leri kullanmaları aynı zamanda sistemin meşruiyetine de hizmet etmektedir. Diğer bir deyişle bu ilişki biçimi kapitalizmin kendini yeniden üretme sürecine içkindir.

Küreselleşme iddialarının devlete ilişkin saptamalarından bir diğeri ise, artık devletin özellikle iktisadi süreçlere müdahale etme yeteneğinin yaşanan gelişmeler karşısında kalmadığı, dolayısıyla devletin küçülmesi gerektiği yolundadır. Bu saptama da parçası olduğu küreselleşme iddialarında olduğu gibi tarihsel sürekliliği açısından ele alınıp değerlendirilmelidir. Buradaki hareket noktası, "sermaye birikimi dinamiğinin uluslararası işbölümünde somutlaşan eşitsizliğe dayalı hiyerarşik yapılanmasında ulusal devletlerin

hareket kabiliyeti ve alanının sınırlarını hangi bileşenler belirler?" sorusudur. Bu sorunun en genel cevabını oluşturmaya ulusal devletlerin söz konusu hiyerarşik yapılanmada hangi pozisyonda oldukları ve uluslararası işbölümüne hangi yollarla entegre olduklarının tespit edilmesiyle başlanmalıdır. Ulusal devletlerin buldukları pozisyon ve entegrasyon biçimleri doğrudan doğruya sahip oldukları güç ve bu güçle işbölümünün değişen ilişki biçimlerine uyum sağlama yetenekleriyle ilişkilidir. Ulusal devletlerin uyum yeteneğinin sınır ve niteliğini belirleyen ise dayandıkları sınıf dengeleridir.

Bu çerçeveyi Türkiye açısından somut bir hale getirmek için Türkiye'nin 1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle "küreselleşme" nihai hedefine göre yeniden kurgulanan uluslararası sisteme hangi yolla ve nasıl entegre olduğuna bakmak gerekmektedir.

Türkiye'nin yeni kurulan uluslararası sistem içinde yer alabilmek için yerine getirmesi beklenen ilk uygulama devaülasyondur. Bu yönde 7 Eylül 1946'da alınan ve TL'nin değerini % 105 oranında düşüren devaülasyon kararı dönemin başkanı Recep Peker tarafından "... aksi halde dünya ticaret nizamı içinde tecrit olacaktık" biçiminde gerekçelendirilmektedir. Bu kararın ilk etkisi 1932 yılından itibaren (1938 hariç) devamlı fazla veren dış ticaret bilançosunun 1947 yılında açık vermesi olmuştur. Bu durum bilindiği üzere bugüne kadar devam eden yapısal bir özelliktir. Aynı zamanda bu karar dönemin en güçlü toplumsal sınıfı olan ticaret sermayesinin taleplerine de cevap vermektedir. Böylece uluslararası sisteme entegre olmanın ilk somut adımı atılmış bulunmaktadır.

Bu süreçte üzerinde fazla durulmayan ancak bağımsız ulusal bir kalkınma politikasının hiyerarşik bir iş bölümü içinde iradi müdahalelerle nereye kadar belirlenip belirlenemeyeceğine iyi bir örnek teşkil eden bir diğer gelişme, Türkiye'nin savaş ertesinde uygulanmak üzere savaş yıllarında hazırladığı 1946 Kalkınma Planının bakanlar kurulunca bir kısmı onaylanmış olmasına rağmen Recep Peker hükümeti tarafından göz önüne alınmamış olmasıdır. İddialı bir sanayileşmenin öngörüldüğü bu plan yerine, "... içteki ve dıştaki gelişmelere daha uygun..." bir plan hazırlanması Kemal Süleyman Vaner'den istenmiştir. Vaner Planı tarımsal kalkınmaya öncelik veren bir plandır ve bu planda öngörülen sanayi yatırımlarının tarımsal kalkınmayı destekleyeceği ve tamamlayacağı öngörülmektedir. 1947 yılı aynı zamanda ABD'nin yardım programının başladığı yıldır ve bu planda esas olarak yardım kapsamına alınmayı hedeflemektedir. Ancak süreç içinde planın bu amaca hizmet edemeyeceği ortaya çıkınca bu plan da rafa kaldırılmış ve yerine toplam harcamalar içinde ulaştırma sektörünün % 61 oranında yer aldığı bir programla hükümetin Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine başvurmasıyla Türkiye 1948 yılında yardım kapsamına alındı.

Yeniden kurgulanan uluslararası işbölümüne entegre olma aşamasında ulusal devletlerin uluslararası sistemden bağımsız kalkınma politikaları oluşturmalarının sınırlarına işaret eden bu olay, bugün küreselleşme iddialarını da ulusal devletin hareket alanının sınırlılıklarına ilişkin ileri sürülen tezlerin ne kadar yeni olduklarının anlaşılması açısından anlamlıdır. Elbette bu durum ulusal devletin zaten hareket alanı yoktu anlamına gelmez. Tersine, yukarıda da vurgulandığı gibi ulusal devlet aktif bir biçimde her zaman bu sürecin içinde olmuştur ve hareket ettiği verili alanın sınırlarını gücü oranında temsil ettiği sınıflar adına zorlamıştır. Dolayısıyla devletin yerine getirdiği misyon açısından da bir süreklilik söz konusudur. Bu süreklilik ulusal ekonomilerin dünya ekonomisiyle farklılaşan entegrasyon biçimleri söz konusu olduğunda gözden kaçmaktadır. Dünya ekonomisiyle iç pazara dönük bir strateji aracılığıyla bütünleşme ile dış pazara dönük bir bütünleşme stratejisi aracılığıyla bütünleşme süreçlerinde değişen, devletin yerine getirdiği işlev değil, o koşullarda gerçekleştirdiği fiili işlerdir.

Bu çerçevede bakıldığında Türkiye'de 1960'lı yıllarda uygulanmaya başlayan ithal ikameci sanayileşme stratejisi sürecinde devlet, bu dönemin sermaye birikim dinamiklerinin rasyoneline uygun, kapitalist sermaye birikiminin kendi içinde sürekliliğini sağlayacak KİT politikaları, Refah Devleti politikaları gibi uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu sürecin belirli sermaye grupları açısından doyum noktasına ulaştığı ve kapitalizmin içine girdiği kriz koşullarında sermaye birikimi dinamiğinde ortaya çıkan kaymalara paralel olarak devlet, neoliberal projenin hayata geçmesinin koşullarını oluşturmuş ve yerine getirmesi gereken uygulamalar bu çerçevede tanımlanmaya başlanmıştır.

1970'li yıllarda dünya ekonomisinin içine girdiği kriz uluslararası kapitalist sistemin işleyiş mekanizmalarını ve entegrasyon anlayışını tamamen değiştirmiştir. Düşen kâr oranlarını telafi etmek ve krizi yönetmek yönündeki kaygıların ağır basmasıyla yaşanan süreçte hakim olan iktisat anlayışı, **keynesçilik**, yerini **neo-liberal** anlayışa bırakmıştır. Artık uluslararası kurum ve kuruluşların desteği yeni anlayışın arkasındadır. Krize paralel olarak ortaya çıkan bu dönüşümle beraber neo-liberal yaklaşım hızla akademik dünyada, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kurumlarda ve gelişmiş-azgelişmiş ülke hükümetleri nezdinde kabul görmüş ve pratik süreçler bu anlayışa göre yönlendirilmeye başlanmıştır. Neo-liberal iktisatçıların "**karşı devrim**" olarak tanımladıkları bu dönüşümün hedefi müdahale kavramı ve bu kavramdan hareketle oluşturulan pratikler olmuştur.

Bu çerçevede, dünya ekonomisiyle entegrasyonlarını Neo-liberal anlayışa göre gerçekleştiren ülkeler "gelişecektir". Bu entegrasyon ve dolayısıyla gelişme, devlet müdahalesinin en aza indirildiği, rasyonel davranan ajanlar aracılığıyla piyasanın sorunsuz işlenmesini mümkün kılacak düzenlemelerin gerçekleştirildiği, dışa açık bir yapı aracılığıyla sağlanacaktır. Bu anlayışın ulusal ve uluslararası düzeylerde gördüğü kabul küreselleşme iddialarında ifadesini bulmaktadır.

Teorik düzeydeki bu dönüşümü "karşı-devrim" olarak niteleyen neo-liberal yaklaşım, müdahale anlayışının somutlaştığı refah devleti uygulamalarına tamamen karşı çıkmaktadır. Devletin ekonomiye müdahalesine piyasa mekanizmasının işleyişini çarpıttığı gerekçesiyle karşı çıkan Neo-liberallere göre eşitliği sağlayacak olan devlet müdahalesi değil, rasyonel karar alıcı bireylerin harekete geçirdiği piyasa mekanizmasıdır. Yaşamın tüm alanlarını iktisadi mantığa tabi kılan neo-liberal anlayış, güçlü olan ayakta kalır prensibine dayalı Sosyal Darwinist bir etiğe sahiptir. Bu anlayış doğrultusunda uygulanan politikalar ve gerçekleştirilen düzenlemeler her düzeyde zayıf olanın ayıklandığı bir süreci başlatmıştır. Bu haliyle egemen iktisadi anlayış konumuna gelen neo-liberalizm ulusal ve uluslararası düzeylerde tüm pratikleri yönlendirmeye başlamıştır. Son onbeş yıl neo-liberal amaç doğrultusunda dünya ekonomisindeki entegrasyonun mümkün olan en yüksek düzeyde gerçekleşmesine yönelik ulusal ve uluslararası düzenlemeler ve politika uygulamalarıyla geçmiştir. Müdahale anlayışının somutlaştığı ulusal ve uluslararası Keynesçi uygulamaların tasviyesine yönelik bu düzenlemelerle, kriz koşullarında, uluslararası yardımlar yine bir denetim ve müdahale aracı olan uluslararası borca dönüşmüştür. Kriz öncesi dönemde kapitalizmin uluslararası entegrasyonuna hizmet eden stratejik ve jeopolitik kaygıların harekete geçirdiği yardımlar ve borçların sisteme olan maliyeti krizle beraber artmaya başlamıştır. Petrol fiyatlarındaki büyük oranlı artışlar ve krizin getirdiği belirsizlikle artan yatırım riskleri bankalardaki özel fonları önemli boyutlara çıkarmıştır. Bankalarda biriken özel fonlar uluslararası borç mekanizmasını hızla harekete geçirmiştir. Böylece az gelişmiş ülkeler süreç içinde bir borç kısılacının içine girmişlerdir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında gerçekleştirilen refah devleti uygulamaları tasviye edilerek yeni kar alanları yaratmak amacıyla hızla **özelleştirilmeye** başlanmıştır. Uluslararası kapitalist entegrasyonu mümkün en üst düzeye çıkarmak amacıyla para, meta ve üretici sermayenin uluslararası serbest dolaşımını sağlayacak neo-liberal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Burada işaret edilmesi gereken nokta tüm bu düzenlemelerle gerçekleştirilen dönüşümün taşıyıcısı ve bu dönüşümün sürekliliğini sağlayan yine ulusal devletler olmuştur. Devlet ve devlet müdahalesinin kapsam ve sınırları bu dönüşümün gerekliliklerine cevap verecek bir biçimde neo-liberal bir perspektifle yeniden tanımlanmıştır.

Eşitsizlik üzerine kurulu bir sistem olarak kapitalizmin, 1970'li yıllardan bu yana dünya ölçeğinde yaşadığı krizi yönetme ve mümkün olan en az zararla kriz koşullarına uyum sağlama mekanizmalarının Türkiye'ye yansması 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarda ifadesini bulmuştur. Bu kararların içerik ve sınırlarını yukarıda genel çerçevesi çizilen neo-liberal yaklaşım belirlemiştir. Diğer bir deyişle Türkiye, bu kararlarla ithal ikameci sanayileşme stratejisini tasviye sürecine girmiştir. Bu tasviye süreci aynı zamanda uluslararası kapitalist sisteme, bu sistemin gerekliliklerine cevap verecek şekilde entegre olmanın yöntem ve araçlarını, yani stratejisini oluşturma sürecidir. Bu çerçevede bakıldığında kapitalizmin uluslararası yeniden yapılanmasının dayattığı koşullar Türkiye'de sermaye birikimine yönelik bir strateji değişikliğinin gündeme gelmesini gerektirmiştir. Bu değişikliği ulusal düzeyde gerekli ve mümkün kılan ise ithal ikameci süreçlerle sağlanan sermaye birikiminin belirli sermaye grupları için iç pazarla yetinemeyecekleri bir aşamaya gelmiş olmasıdır. Sermaye birikiminin sürekliliği göz önüne alındığında ithal ikameci strateji aracılığıyla gerçekleştirilen sermaye birikimi böyle bir değişikliği mümkün kılmıştır. Bu değişiklikle beraber ithal ikameciliğin dayandığı toplumsal temeller, yani sınıflar arası bir uzlaşmanın koşulları da ortadan kalkmıştır. Dışa açık ve ihracat öncelikli bu stratejinin tüm çalışan kesimlerin talep ve çıkarlarına cevap vermek kaygısı olmadığı gibi bu talepler yeni entegrasyon biçiminin uygulanmasını güçleştirecek niteliktedir. Çünkü çalışan kesimlerin yüksek ücret ve daha iyi bir yaşam talepleri, dünya ekonomisinde mümkün en düşük maliyetle rekabet edebilme koşullarını olumsuz etkileyecek faktörler olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu stratejinin mümkün olduğunca sorunsuz uygulanabilmesi toplumdaki güç dengelerinin yeniden oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu gerekliliğe ilişkin düzenlemeler ise 1980 yılında gerçekleşen askeri darbeyi takip eden süreçte sendikaların kapatılması, grevlerin yasaklanması, gibi kararlarla mümkün olmuştur. Türkiye bu dönüşümle beraber bugün küreselleşme olarak adlandırılan neo-liberal projenin rasyoneline uyum sağlamıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde vurgulandığı gibi kapitalizm yayılma dinamiğinin mekansal sınırlarına ulaşmıştır. Bu aşamada sürmekte olan dünya krizine genel olarak sermayenin cevabı, bu sürece mümkün en az zarar / en yüksek karla dünya genelinde uyum sağlamanın bir yolu olarak neo-liberal küreselleşme projesi olmuştur. Küreselleşme olarak ifade edilen ve genel olarak olumlu anlamlar atfedilen bu süreç tüm insanlık için ima ettiği ileriye dönük olumlu beklentiler ve bu çerçevede ileri sürülen argümanlar açısından değerlendirilmelidir.

dirilmeli ve sorgulanmalıdır. Bu sorgulamayı gerekli kılan kapitalizmin kendi rasyoneli doğrultusunda bir anlamda **olgunlaştığı** bu süreçte, diğer bir deyişle sermayenin "**kendi suretinde yarattığı bir dünya**" da ortaya çıkan sonuçlardır. Bu sonuçlar, küreselleşme tezlerinde ifade edildiği gibi homojen ve bütünlüştürücü olmaktan ziyade heterojen, parçalanma ve marjinalleştirilmeye yönelik olmuştur.

Bugün gelinen noktada ortaya çıkan sonuçları tanımlamak için en uygun kavram "tahribat"tır. Nimetlerin ve külfetlerin eşitsiz dağılımına dayalı kapitalizmin 19 yy. sonu 20 yy. başında yaşadığı küreselleşme deneyimiyle ortaya çıkan kazananlar-kaybedenler ayrımı aynı rasyonelle işleyen süreç sonunda bugün dünya genelinde vahim boyutlara ulaşmıştır. Ülkeler ve sınıflar arasındaki gelir kutuplaşması ve bu kutuplaşmanın yarattığı gerginlik Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Raporu 1997'de Küreselleşmenin Yedi Günahı başlığıyla ele alınmakta ve öneriler geliştirilmektedir. Buna göre, Dünya ekonomisinin büyüme hızındaki gerileme istihdam sorununu ve dolayısıyla yoksulluğu arttırmaktadır. 1965'te dünya nüfusunun en zengin % 20'sinin ortalama adam başına geliri, en yoksul % 20'nin 30 katıyken 1990'da bu oran ikiye katlanarak 60 katına çıkmıştır. Sınıfsal kutuplaşma artmış, orta sınıfların göreceli durumları bozulmuştur. Dünya genelinde finans sanayinin, rantiyeler yatırımcının önüne geçmiştir. İş ve gelir güvencesi azalırken vasıflı-vasıfsız emek arasındaki ücret farklılıkları hızla artmıştır. Burada bir noktaya işaret etmek gerekiyor. BM'nin tespit ettiği bu yedi günah, küreselleşmenin günahı değil kapitalizmin kendisidir.

Bu süreci Türkiye açısından değerlendirdiğimizde BM'nin günah olarak ifade ettiği gelişmelerin en uç noktalarda yaşandığı rahatlıkla görülmektedir. Bugün gelinen noktada Türkiye, gelir dağılımındaki adaletsizlik açısından dünyadaki ilk beş ülke arasındadır. Buna göre nüfusu en zengin % 20'sinin toplam gelirdeki payı % 55.9'ken, en fakir % 20'nin toplam gelirden aldığı pay % 5.0'dır. Buna bağlı olarak bütçenin % 34'ü iç ve dış borç faiz ödemelerine ayrılmaktadır. Özel sektör sanayinde faaliyet dışı gelirlerin net bilanço karı içindeki payı 46.5'e çıkmıştır. Diğer taraftan 1980 yılında 19.131 milyar dolar olan toplam dış borç miktarı, 1996 verilerine göre 79.9 milyar dolara çıkmıştır.

Küreselleşme dalgası olarak tanımlanan bu sürecin yaşanan kısmının Türkiye açısından ortaya çıkardığı bu tablonun, ilk küreselleşme dalgasının Osmanlı İmparatorluğu açısından doğurduğu sonuçlarla arz ettiği paralellik ortadır. Türkiye, o güne kadar geçen süreci kapitalist sanayileşme yoluyla kalkınma söylemiyle yaşamıştır. Geline bu noktada kalkınma söylemi, ifadesini kalkınmacı devlet-ulusal kalkınma bağlamında bulan ideolojik kurgunun ortadan kalkmasıyla ikna kabiliyetini ve dolayısıyla meşruiyetin kaybetmiştir. Böylece 1945 sonrası konjonktürde kurgulandığı haliyle kalkınmacı söylem sona ererken devlet, yeni neo-liberal kurgunun sürekliliğini ve meşruiyeti sağlayacak düzenlemeleri hayata geçirmeye başlamıştır. Bu düzenlemelerin meşruiyeti de yine gelişme kavramı aracılığıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu amaca yönelik kurgu tamamen değişmiştir. Küreselleşme söyleminin diğer bileşenlerinin de desteğiyle, gelişme kavramının içeriği sürdürülebilirlik, piyasayla dostluk ve bireysel gelişme gibi kriterler aracılığıyla yeniden kurgulanmaya başlanmıştır.

KALKINMA, TEKNOLOJİ VE YATIRIM

Cem SOMEL*

İktisadî açıdan küreselleşme, ülkeler arasında sermaye ve meta hareketlerinin artması diye özetlenebilir. Küreselleşmenin dünya iktisadî sisteminde önemli değişiklikler yaptığı yolunda bir kana yaygındır. "Küreselleşmenin sunduğu yeni fırsatlar"dan bahsetmek moda olmuştur. Az gelişmiş ülkeler açısından bu fırsatların ne olduğu belli değildir.

Küreselleşme şartlarında kalkınma kavramının içeriği değişmekte midir? Küreselleşme ortamında kalkınmanın gerektirdiği politikalar nedir? Bu tebliğde bu soruları kısaca irdeleneceğiz.

1- Kalkınmanın İçeriği - Uluslararası İşbölümü

Hem az gelişmiş ülkelerin kendi sanayileşme gayretlerinin, hem de çok uluslu şirketlerin (ÇUŞlerin) sınaî üretimlerini "küreselleştirmelerinin" sonucu, az gelişmiş ülkelerin birçoğu dar anlamıyla sanayileş-tirmişlerdir. Birincil meta üreticisi - sınaî meta üreticisi ayrımına dayanan eski uluslar arası işbölümü, yerine yeni işbölümüne bırakılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bazı bilginlerin ve sanayicilerin açıkça tasvir ettiği ve savunduğu yeni uluslararası ihtisaslaşmada gelişmiş ülkeler yeni teknoloji üretecek ve vasıflı işgücü - yoğun ve teknoloji - yoğun mamul üretecektir (Berger 1992; Grossman ve Heplan 1990). Bu suretle gelişmiş ülkeler, vasıflı işgücü-yoğun ve teknoloji-yoğun mamul üretiminde yeni teknolojinin kilit rantını alacaktır. Bu rant, mamullerin yüksek katma değerinde tecelli eder. Gelişmiş ülkeler aynı zamanda teknoloji transferinden maddî kazanç sağlayacak ve yeni teknolojiler üzerindeki kontrollerini hegemonyalarını sürdürmekte kullanacaktır.

Az gelişmiş ülkeler ise ithal teknoloji kullanarak standartlaşmış mamul ve fason meta üretecektir. Az gelişmiş ülkelerin sınaî üretimleri dokuma gibi emek-yoğun, konserve gıda gibi tabii-kaynak-yoğun veya demir-çelik misali sermaye-yoğun olabilir. Ancak bu ülkeler, teknolojiyi ithal edecektir. Başka bir ifade ile az gelişmiş ülkeler, dış ticarete kendi gayretleri ile mal farklılaştırarak, veya yeni üretim yöntemleri geliştirerek rekabet etmeğe tevessül etmeyecektir. Bunlar fiyat rekabeti yapacaktır. Yani dünya piyasalarında rekabet edebilmek için işgücünü ucuzlatacak, doğal çevreyi daha az koruyacak, tabii kaynaklarını ucuzlatacak kâr marjlarını ve parasının kur değerini düşük tutacaktır.

Yeni iş bölümünün evrimini tasvir eden bir kuram, uçan yabancı kaz kuramıdır (Akamatsu 1961). Buna göre en ileri ülkeler yeni teknolojilere dayanan sanayileri geliştirir iken, bazı işkollarında mukayeseli üstünlüklerini en dinamik az gelişmiş ülkelere kaptırırlar ve bu işkollarını tasfiye ederler; bu işkollarında en dinamik az gelişmiş ülkeler ihtisaslaşır. En dinamik az gelişmiş ülkeler de kendileri mukayeseli üstünlük yitirdikleri, daha eski tekniklere dayanan faaliyetleri, bunlarda mukayeseli üstünlük kazanan daha geri az gelişmiş ülkelere devreder. Böylece az gelişmiş ülkeler her işkolunda önce ithalat, sonra ithalatı ikame eden üretim, sonra ihracat aşamalarından geçer, nihayetinde o işkolunu terk eder.

Japonya'nın harpten sonraki sınaî evriminde bu kuramın uygulamasını görebiliriz. Japonya'da 1945'ten 1960'ların ortalarına kadar emek-yoğun sanayileşme (dokuma, oyuncak, basit elektrikli ev ağıtları) gerçekleşmiş, 1950'lerin sonlarından 1970 başlarına kadar ölçek-yoğun ağır sanayi ve kimya sanayisi dönemi olmuş, 1960'ların sonlarında, ara malı-yoğun ve üretim hattına dayanan sanayi (otomotiv, elektrikli ve elektronik metalar) dönemi başlamıştır. Japonya şimdi yeni-teknoloji-yoğun sanayi (keskin görüntülü televizyon, ileri kimya sanayisi, bilgisayar yongası, optik-elektronik) dönemini yaşamaktadır. Japonya ilk iki aşamada kurduğu işkollarının büyük kısmını ülke dışına taşımıştır, ve hâlen üçüncü aşamadaki işkollarını kısmen ülke dışında üretime kaydırmaktadır. Teknolojisi durgun vasıfsız emek-yoğun işkolları şimdi birinci nesil yeni sanayileşen ülkelere (yani Güney Kore ve Tayvan'dan) ikinci nesil yeni sanayileşen ülkelere (Malezya, Tayland ve Endonezya'ya) ve üçüncü nesil yeni sanayileşen ülkelere (Çin, Hindistan, Vietnam'a) aktarılmaktadır. (Ozawa 1994:5-6).

Ürün çevrimi kuramı da aynı işbölümünün başka bir dinamik tasviridir. Buna göre işkolları genel olarak icat, yenilik uygulama ve standartlaşma safhalarından geçer. İşkolu olgunlaştıkça mamullerinin piyasalarında rekabet artar. Nihayet işkolunun mamulleri standartlaştığında kullanılan teknoloji az gelişmiş ülkelere aktarılır. (Magee 1977).

Uçan yabancı kaz kuramında ve ürün çevrimi kuramında uluslar arasında işbölümü hiyerarşisi muhafaza edilmektedir. Ülkelerin teknoloji alanında benzeşmesi, birbirine yakınması öngörülmektedir. Dünya iktisadî nizamında merkez-çevre ikiliği ortadan kalkmamaktadır.

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü

Bu kuramlar, yeni uluslararası işbölümünün genel doğrultusunu tasvir etmektedir. Yoksa halihazırdaki dünya ticareti şüphesiz böyle bir ihtisaslaşma üzerine kurulu değildir. Bir kere sanayi politikası uygulamayan Batılı gelişmiş ülkeler, dokuma ve demir-çelik gibi rekabet gücü yitirdikleri işkollarını tasfiye edememektedir. Bu ülkelerde belirli sektörlerin uluslararası rekabet gücü kaybindan mağdur olan zümreler, sektörlerine sübvansiyon vermesi ve az gelişmiş ülkelerin ihracatına karşı himaye tedbirleri alması için devletlerine baskı yapmaktadır.¹ Bu direnme teknolojik kabiliyet esasına dayalı uluslar arası ihtisaslaşmanın derinleşmesini yavaşlatmakta, az gelişmiş ülkelerin belirgin şekilde mutlak üstün olduğu işkollarını geliştirmelerini dahi zorlaştırmaktadır.

Öte yandan az gelişmiş ülkelerde hiç teknolojik yenilik yapılmıyor değildir. Lisansı alınmış bazı teknolojilerin mahallî şartlarda üretime uygulanması bir hayli yaratıcılık gerektirir. Az gelişmiş ülkelerin teknolojik gayretinin çoğu, bu uyarılama işine harcanmaktadır. Bazı az gelişmiş ülkelerde, örneğin Latin Amerika'da, firmalar üretim yöntem yenilikleri geliştirebilmektedir, hatta teknoloji ihraç edenler bile vardır (Teitel 1984:41). Ancak bunlar istisna olup uluslararası ihtisaslaşmanın hâkim eğilimini değiştirmemektedir.

Gelişmiş ülkeler, yeni işbölümünde kendi avantajlarını tahkim etmek amacıyla yeni teknolojilere hâkimiyetin sağladığı ratları emniyet altına almak ve çoğaltmak için GATT Uruguay müzakerelerine yeni düzenleme konuları getirerek az gelişmiş ülkelere iktisat politikalarını kısıtlayan yeni kurallar dayatmıştır. Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması az gelişmiş ülkelere dünyada mevcut teknolojilerin teminini pahalı hâle getirmektedir. Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması yatırım ruhsatı verirken yerli girdi kullanma veya ihracat yapma gibi şartlar konmasını yasaklamaktadır. Sübvansiyon ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması, selektif sübvansiyonları yasaklayarak sınaî yapının yüksek teknoloji sektörlerine tımandırılmasını kösteklemektedir.

Türkiye'nin dış ticaretine baktığımızda, öngörülen işbölümündeki tipik az gelişmiş ülke konumunda olduğu görülmektedir. Bunun bir yansıması Türkiye'nin ihracat yaptığı ve ithalat yaptığı piyasalardaki rekabet durumunu kıyaslayarak görebiliriz. Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca (üç haneli ISIC'a göre) 25 kalemin içindeki 19 sınaî metanın her birinde 1995'te dünyada önde gelen on ihracatçı ülkenin piyasa payları ortalaması yüzde 67.9 iken, Türkiye'nin ithal ettiği başlıca 25 kalemin içindeki 15 sınaî metada dünyada önde gelen on ihracatçı ülkenin piyasa payları ortalaması yüzde 82.2 bulunmaktadır.² Bu rakamlardan Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca sınaî meta üreticisi ülkeler arasındaki rekabetten daha kesif olduğuna hükmedilebilir. Öyle ise bu rekabet yoğunluk farkının Türkiye'nin ihraç metalarındaki katma değer payları ile ithalatındaki katma değer payları arasında aleyhte farklara yol açması beklenir. Ayrıca ihracat piyasalarımız ile ithalat piyasalarımız arasındaki bu rekabet yoğunluk farkı sebebiyle, Türkiye'nin ithalatçı olduğu piyasalarda üreticilerin birlikte piyasayı etkileme (kartelleşme) imkânının, Türkiye'nin ihraç meta üreticilerinin diğer ülkelerdeki üreticilerle piyasayı etkileme imkânından daha fazla olacağı açıktır.

Dünya iktisadî sisteminin oluşturduğu yeni işbölümünden az gelişmiş ülkelerin kurtulması gerektiği, ve bunun için az gelişmiş ülkelerin teknoloji üretme kabiliyeti edinmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Teknoloji üretme kabiliyeti edinmek için ne gibi politikalar uygulanmalıdır? Bu sorunun cevabını gelişmiş ülkelerde revaçta olan ve teknolojik gelişmenin iktisadî büyüme için önemini vurgulayan içsel büyüme kuramında kısmen buluyoruz. İçsel büyüme kuramı, iktisadî büyümeyi hızlandırmak için şu politikaları önermektedir: devlet, firmaların araştırma-geliştirme faaliyetlerini desteklemeli, yeni teknolojilerin gerektirdiği altyapıları (mesela fiber - optik iletişim ağları) inşa etmeli, yeni teknolojinin gerektirdiği standartlaştırmayı eşgütmeli ve eğitim harcamalarını artırarak beşerî sermaye birikimini desteklemelidir.

Bu tavsiyeler gelişmiş ülkeler için düşünülmüş olmakta beraber, şüphesiz az gelişmiş ülkeler için de evleviyette geçerlidir. Nitekim Türkiye'de birçok orta gelir düzeyinde az gelişmiş ülkede bu tavsiyeler uygulamaya çalışılmaktadır.

2. Yatırım Meselesi

Ancak az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunu, içsel büyüme kuramından çıkan önermelerle çözülecek kadar basit bir mesele değildir.

İktisadî kalkınma sorunu son tahlilde bir sermaye birikim sorunudur. Teknoloji üretme kabiliyeti edinme gereğininin bir sebebi, sağladığı yüksek katma değerler vasıtasıyla sermaye birikimine katkısıdır. Öte

¹ Gelişmiş ülkelerin bazı işkollarında rekabet gücü yitirmelerine rağmen tasfiye etmekte direnmelerine çarpıcı bir örnek GATT Uruguay müzakerelerinde iplik, dokuma ve konfeksiyonda ticaretin serbestleştirilmesinin dört aşamalı on yıllık bir sürece bağlanmasıdır.

² Doç. Dr. Lerzan Özkale ile Ekonomi Politikaları Çalışma Grubunda sürdürdüğümüz bir araştırmanın bulgularıdır. Ülke yoğunlukları arasındaki bu fark, 1986 yılında da görülmekte ve en büyük dört ihracatçı ülkenin payları ortalaması için hesaplandığında da görülmektedir.

yandan, yüksek yatırım haddi de sabit sermaye stokunun teknolojik yenilenmesi ve işgücünün teknoloji öğrenmesi için gereklidir. Sermaye stokunun hızlı büyümesi, teknolojik kabiliyet edinme için yetmez ama gerekli bir şarttır.

Gelişmiş ülkelerdeki fert başına sabit sermaye stok seviyesine ulaşmak için az gelişmiş toplumların onlardan daha yüksek bir sermaye biriktirme haddi gerçekleştirmeleri gerekir. Ne var ki içsel büyüme nazariyesi gibi gelişmiş ülkeler için üretilmiş kuramların tesiri altında, kalkınmada yatırımın önemi göz ardı edilmektedir. Örneğin ülkemizde teknolojik gelişmenin önemi üzerine çok yazılıp çizilmekte, araştırma-geliştirmeye kaynak ayrılmakta, kurumlar ihdas edilmektedir; buna mukabil yatırım zaafı bir sorun olarak dikkati çekmemekte, tartışılmamaktadır.

Türkiye'nin gayrisafi yurtiçi hasılasında sabit sermaye yatırımına 1960-1994 arasında tahsis edilen ortalama pay % 19.5. G-7 ülkelerinde (ABD, Japonya, Federal Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, ve Kanada'da) aynı dönemde bu pay ortalama % 21.4, Japonya'da % 31.2 idi. Güney Kore'de sabit sermaye yatırımına tahsis edilen pay 1981-1990 yıllarında % 30 idi. Daha yakın yıllarda, 1990-1994'te Türkiye'de GSYİH'dan sabit sermaye yatırımına tahsis edilen ortalama pay % 23.9 iken G-7 ülkelerinin ortalaması % 20.1, Japonya'nınki % 30.6, Güney Kore'nin 1991-1994 ortalaması ise % 35 olarak gerçekleşti. GSYİH'dan makina-teçhizat yatırımına ayrılan payları karşılaştırdığımızda manzara daha da kötüleşmektedir: 1960-1994 döneminde Türkiye'nin ortalaması % 7.5, G-7 ülkelerinininki % 8.7 ve Japonya'nınki % 12.4 idi (OECD 1996; Kore rakamlarında UNCTAD 1996). Gelişmiş ülkelerin GSYİH'larının Türkiye'ninkinden çok daha büyük olduğu, ve Türkiye'nin nüfus artış hızının bu ülkelerinkinden daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulacak olur ise fert başına sermaye stokunu attırmada Türkiye'nin gayretinin çok kifayetsiz kaldığı ortaya çıkar.

Bir az gelişmiş ülke kendi yatırım payını gelişmiş ülkeler içinde en hızlı sermaye biriktirenin yüzde beş ila on puan üzerine çıkarmadan (yani Japonya'nın % 30'una göre kendi oranını % 35-40 arasına yükseltmeden) gelişmiş ülkeler ile fert başına düşen sermaye stok farkını kapatmak bir yana, farkın açılmasını önlemek bile mümkün değildir. Türkiye'nin Yedinci Beş Yıllık Planında sabit sermaye yatırımlarının GSYİH'ya oranının 2000 yılında % 25-28 arasında bir rakamda gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Eğitime ve araştırma-geliştirme kurumlarına kaynak ve insan gücü tahsis etmek, yüksek yatırım haddi gerçekleştirme gereğini ortadan kaldırmaz. Bilaki, nüfusun eğitim düzeyini yükseltir iken yatırımları düşük tutmak, neticede eğitimsiz insan gücü olan bir az gelişmiş ülkeyi eğitilmiş insan gücü olan bir az gelişmiş ülkeye dönüştürmeye müncer olur. Sermaye birikimini hızlandırmaksızın eğitime ağırlık vermenin neticesinde, ortaya çıkan vasıflı işgücü ya işsiz kalma, ya yabancı çok uluslu şirketlerde çalışma, ya vasıflarını kullanamadığı işlerde çalışma veya gelişmiş ülkelere göçme seçenekleri arasında kalır. Bazı Doğu Avrupa ülkelerindeki vasıflı işgücü bu durumdadır.

3. Firmaların Teknolojik Gayretleri

Yatırım sorunu, aynı zamanda az gelişmiş ülkede firmaların ürün ve üretim yeniliği yapmağa sevk edilmesi meselesi ile bağlantılıdır. Devlet, işgücünün eğitim düzeyini yükseltebilir ve araştırma-geliştirme kurumları ihdas edebilir; ama bunlarla firmaları ithal teknolojiye bel bağlamaktan vazgeçirerek ürün ve üretim yenilikleriyle gelişmiş ülke firmalarına karşı rekabete sevk edemez. Nitekim ülkemizde devletin firmalara sunduğu teknolojik hizmetlere talep zayıf kalmaktadır. Bunun sebebi açıktır. Az gelişmiş ülkelerde firmaların ürün ve üretim yeniliği yaparak gelişmiş ülke sermayesine karşı rekabete girişmeleri çok rizikoludur ve büyük finansal kaynak gerektirir. Firmaların böyle bir rekabete atılması için devlet tarafından desteklenmesi ve yönlendirilmesi gerekir. Devlet desteğinin özü, munasip maliye, finans, rekabet ve dış ticaret politikaları ile söz konusu rizikonun kısmen topluma mal edilmesidir. Tabii ki bu desteğin ihracat veya yerli girdi oranı gibi saydam kriterler ile belirlenmiş performans hedeflerini gerçekleştirme şartına bağlı olarak verilmesi gerekir. Ancak böyle planlı ve çok yönlü bir destek ile firmalar kendi teknolojisi ile rekabet edecek şekilde bir yatırım hamlesine sevk edilebilir.

Bir diğer mesele sermaye birikiminde ve teknolojik kabiliyet edinmede yabancı sermayenin rolünün ne olabileceğidir. Çok uluslu şirketlerin dış yatırımlarının artması ve bunların üretimlerini çok sayıda ülkede gerçekleştirmesi, birçok kimsede az gelişmiş ülkelerin teknolojik kabiliyet ve sermaye birikimi sorunlarının yabancı sermaye sayesinde ve eliyle çözülebileceği ümidini doğurmuştur.

Çok uluslu şirketler genel olarak araştırma-geliştirme faaliyetlerini kendi ülkelerindeki merkezlerinde yapmayı yeğlemekte, ve ürün ve üretim yöntem geliştirme çalışmalarını az gelişmiş ülkelerdeki tesislerinde veya ortaklıklarında yapmağa heves göstermemektedir. ABD çok uluslu şirketleri toplam A-G harcamalarının sadece % 5 kadarını az gelişmiş ülkelerde yapmaktadır. Çok uluslu şirketler az gelişmiş ülkede yüksek teknoloji sektörlere yatırım yaptığında bile oradaki iştirakinde kayda değer araştırma-geliştirme yapmamaktadır. Yabancı sermayenin az gelişmiş ülkedeki iştiraki ihracata yönelik üretim yapıyor ise, üretimi ekseriya ana şirketin

merkezinde hazırlanan tasarımlara göre yapar. Az gelişmiş ülkenin piyasasına yönelik üretim yapan çok uluslu şirket iştirakleri, ihracat için üretim yapanlara kıyasla mahallinde araştırma-geliştirme yapmağa daha eğilimlidir. Fakat bu araştırma-geliştirme, daha ziyade ürünleri yerli piyasanın özelliklerine uyarlamaya yöneliktir. Hindistan'daki çok uluslu şirketlerden örneğin kimya, ecza ve gıda işkollarındaki Ciba, Hoechst, ICI, Unilever, Cadbury ve Astra şirketlerinin Hindistan'daki iştiraklerinin patentlik ürün yeniliği yapmadığı görülmektedir (Katz 1984: 24; Teitel 1984: 43; UN 1992: 147; Kumar 1996: 685).

Yabancı sermaye yatırımı nihayet teknoloji transfer yöntemlerinden sadece biridir. Ülkede teknolojik kabiliyeti geliştirmek için devletin lisans alma, sermaye malı ithal etme, anahtar teslimi proje yaptırma veya yerli sanayici ile ortaklık kurma seçeneklerini değerlendirmesi ve yabancı sermayeyi bir sektörde yatırım yapmağa davet ediyor ise teknolojiyi yerli üretim faktörlerinin özümlemesini sağlayacak tedbirler alması gerekir. Kısaca, devletin aktif ve planlı bir teknoloji transfer politikası uygulaması gerekmektedir.

Sermayenin ülkeler arası seyyaliyeti, bunun millî - mahalli bağlarının ortadan kalktığı şeklinde bir zehap uyandırmaktadır. Oysa sermayenin mülkiyeti ona millî nitelik verir ve milliyetini belirler. Sermaye nerede işletilirse işletilsin, kârı nihayet sahibinin olduğu yere döner; ve kontrolü de sahibindedir. Üretimde küreselleşmenin tam finansal serbestleşme döneminde hız kazanması tesadüf değildir. Finansal serbestleşme, dış yatırımlarda kazanılan kâr üzerinde ana şirketin kontrolünü teminat altına almıştır.

4. Sonuç

Kapitalizmin onbeş-yirmi yıldır evrimi, uluslararası işbölümünde sanayileşmiş-birincil meta üreticisi ayrımının önemini azaltmıştır; buna mukabil merkez ve çevre ülkeleri arasındaki iktisadî ilişkilerde teknoloji üreten-üretmeyen ayrımı önem kazanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin iktisadî kalkınmasının önündeki dış engelleri aşmak, teknoloji üretme kabiliyeti edinmeyi gerektirmektedir. Teknolojik kabiliyetin sermaye birikimine katkısının ötesinde, beşerî sermaye birimine katkısı yoluyla ekonomiyi her türlü şoka dayanıklı hale getirmek ve gelişmiş ülkelere bağımlılığı azaltmak gibi, nicelleştirilemeyecek önemli yararlarını da unutmamak gerekir.

Öte yandan, işgücünün verimini belirleyen başlıca etmenin kullandığı üretim araçları olduğu, dolayısı ile maddî refah seviyesini "çağdaş uygarlık düzeyine" yükseltmenin hızlı sermaye birikimi gerektirdiği küreselleşme döneminde de aynen varittir. Eğitime ve teknoloji kurumlarına ayrılan kaynakları üretimde değerlendirebilmek ve sürekli teknolojik ilerleme için gayri safî yurtiçi hasıladan yatırıma ayrılan payda bir atılım gerçekleştirmek gerektiği ortadır. Az gelişmiş ülkelerin iktisadî kalkınmasının önündeki iç engel budur. Zira kendi kaynaklarıyla yüksek yatırım haddi gerçekleştirmek için, yatırım teşviklerinin yansırı, temel ihtiyaçlar dışındaki tüketimi (lüks tüketimi) kısarak tasarruf oranını yükseltmek zorunludur.

Nihayet, bütün seyyaliyetine rağmen sermayenin milliyeti olduğunu unutmamak ve yabancı sermaye politikasını millî sermaye birikimi ve teknolojik kabiliyet geliştirme hedeflerine göre belirlemek gerekir. İktisat politikası belirlemede ve uluslararası iktisadî ilişkilerde millî nitelikli bir iktisat anlayışı benimsemeden sermaye birikimini gerçekleştirmek, yani kalkınmak mümkün değildir.

Kaynakça

1. **Alamatsu, Kaname** "A Theory of Unbalanced Growth in the World Economy". *Wirtschaftliches Archiv*, No. 86, 1961.
2. **Berger, R.** "Viele spielen das Spiel von gestern". *Der Spiegel*, 18, 1992.
3. **Grossman, Gene M. and Helpman, Elhanan** "Trade, Innovation and Growth". *American Economic Review*, 80 (2), May 1990.
4. **Katz, Jorge** "Domestic Technological Innovations and Dynamic Comparative Advantage: Further reflections on a comparative case study program". *Journal of Development Economics*, 16, 1984.
5. **Kumar, Nagesh** "Intellectual Property Protection, Market Orientation and Location of Overseas R&D Activities by Multinational Enterprises". *World Development*, 24(4), 1996.
6. **Magee, Stephen P.** "Multinational Corporations, the Industry Technology Cycle and Development". *Journal of World Trade Law*, 11(4) July / August 1977.
7. **OECD** (Organization for Economic Cooperation and Development) *Historical Statistics-Statistiques Retrospectives 1960-1994*, Paris, OECD, 1996 Edition.
8. **Teitel, Simon** "Technology Creation in Semi-Industrialized Economies". *Journal of Development Economics*, 1984.
9. **UN (United Nations) World Investment Report 1992 : Transnational Corporations as Engines of Growth**, Transnational Corporations and Management Division, Department of Economic and Social Development, ST/ECLD/TIC 130, New York, United Nations, 1992.
10. **UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development)**, *Trade and Development Report 1996: Report by the secretariat of the United Nations Conference on Trade and Development*, New York, United Nations, 1996, Sales No. E. 96. II. D. 6

KÜRESELLEŞME VE YARIŞAN YERELLİKLER

Melih ERSOY*
H. Tank ŞENGÜL**

GİRİŞ

Toplumbilimlerde son yıllarda ortaya çıkan yazında küreselleşme-yerelleşme üzerine yapılan tartışmalar önemli bir yer tutuyor. Küreselleşme sürecinin yerel birimleri önemli hale getirdiği varsayımı, kentleşme yazınına ve bu alanın çalışma nesnesini oluşturan kentlere bu tartışmalar içinde ayrıcalıklı bir konum da sağlıyor.

Bu tartışma, küreselleşme süreçlerinin ulus devletleri çözüp, güçsüzleştirirken, yerel birimleri merkezi devletin denetiminden çıkararak, güçlendirdiği temel tezi üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede, ilgili yazında ortaya çıkan temel beklenti, ulus devletin çözülmesine koşut olarak, yerel birimlerin dinamik yapılar haline geleceği ve bu dönüşümün de, demokratikleşmenin, yerel girişimciliğin, yerel sivil toplumların ve yerel kimliklerin güçlenmesine hizmet edeceği yönündedir.

Yukarıda özetlediğimiz anlayış ve beklentilere belli bir ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Kuşkusuz, küreselleşme kimsenin yadsıyamayacağı bir olgudur. Ancak, bu süreç içinde ulus devlet, belli bir kan kaybına uğramakla birlikte, hala önemli bir güç odağı olarak varlığını sürdürmektedir. Benzer biçimde, küreselleşme süreçlerinin yerel birimleri ve güçleri 4özerkleştireceği önermesi de ciddi yanlısamlar içermektedir. Bu süreçlerin yerel birimler üzerindeki özgürleştirici etkisi üzerine yapılan tartışmalarda görgül bilgiler daha çok gelişmiş ölkelerden gelmektedir. Oysa, küreselleşme eşitsiz gelişen bir süreçtir ve bu çerçevede farklı coğrafyalarda farklı sonuçlara yol açması kaçınılmazdır. Daha somut bir anlatımla, küreselleşme süreçlerinin Türkiye gibi çevre ölkelerin kentlerinde yaratacağı etki konusunda, verilerini gelişmiş ölkelerden alan anlayışın iyimserliğini paylaşmıyoruz. Küreselleşmenin İstanbul gibi zaten uzun zamandır uluslararası sermaye ve pazarlarla iç içe olan kentlerde yaratacağı dönüşüm çok çarpıcı olumsuz sorunlara yol açmayacağı öne sürülebilir -ki kanımızca bu da üstünkörü bir değerlendirmedir(1); ancak, özellikle son yıllarda yaratılan "Anadolu Kaplanları" söyleminin arkasında yatan gerçekliğin de sunulduğu kadar "parlak" olmadığını düşünürsek sorun teknik bir sorun olmaktan çıkıp siyasal bir içerik kazanır. Ölçek, belli bir siyasal mücadele ortamında inşa edilen bir niteliğe büründüğünde, yerel, ulus-devlet ve küresel gibi ölçekler, tarihsel bir süreçte inşa edilen ve zaman içinde de yeniden tanımlanan mekansal sabitler olarak karşımıza çıkarlar. Bu türden bir ilişkiel mekan ve ölçek anlayışında, her bir toplumsal sınıf/grup ya da hareket mekana ve mekansal ölçeğe yönelik stratejisini, kendisine karşıt ("diğeri") olarak tanımladığı toplumsal güç ve/veya hareketlere referansla ve onların mekansal stratejilerini gözönüne alarak tanımlamak durumundadır. Bu anlayış çerçevesinde küresel, ulus-devlet ve yerel ölçeklerin ve bu ölçekler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesine dönebiliriz.

Küreselleşme

Küreselleşme yeni başlayan bir süreç olmamakla birlikte bugün yaşadığımız deneyimin geçmiştekinden niteliksel farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Geçmişte küreselleşme sürecinin en baskın boyutu, ekonomik bir etkileşim olarak karşımıza çıkarken, günümüzde bu sürecin belirleyici özelliği, birbirinden farklı kültürlerin, uygarlıkların, siyasal ve ekonomik yapıların tek bir dünya sistemi içine sığdırılması olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte, bu sürecin kültürel homojenleşme ve siyasal bütünleşme anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Ortaya çıkan, insan ilişkilerinin etkileşiminin ve bilincinin tek bir sosyal mekan içinde tanımlanmasıdır. Bu süreç içinde mallar, insanlar, sermaye, bilgi, ideolojiler ulusal sınırları aşarak dünyanın her köşesine eşitsiz bir biçimde de olsa ulaşıyor. Bu sürecin ortaya çıkışında ve hızlanışında iletişim teknolojisinde yaşanan başdöndürücü gelişmelerin önemli bir rol oynadığı doğru ise de, küreselleşme olgusunun temel itkisinin hala sermayenin giderek hızlanan hareketliliğinde aranması gerektiği kanısındayız (2).

Son on yıllık dönemde, dünya ekonomisine yön veren kapitalizmin, hızla önündeki engelleri aşarak küreselleştiği görülmektedir. Kapitalist pazarın dünya ölçeğine sığması ve yarışmacı düzenin küreselleşme-

* Prof. Dr. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

** Öğr. Gör. ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

sinin ardında, özellikle de iletişim, enformatik ve taşıma sektörlerindeki teknolojik gelişmeler ve GATT anlaşmalarının getirdiği, ticaret sınırlamalarını en aza indiren düzenlemelerle, AB ve NAFTA gibi bölgesel oluşumlardan söz edilmekte ise de, tüm bu gelişmelerin ardında yatan temel itki, merkez ülkelerde kapitalist birikim rejiminin 70'li yıllarda başlayan genel krizini aşma çabalarıdır. Bu çerçevede Keynesci-Fordist birikim biçiminden, bazılarının Keynes-sonrası, ya da Fordizm-sonrası, bazılarının ise "esnek birikim biçimleri" olarak adlandırıldıkları, yeni bir birikim sürecine geçişin de belirtileri görülmektedir.

Fordist üretim modelinde, ölçek tasarruflarının sınırlarına varılması verim artışını yavaşlatıp, kâr oranlarında düşüşe neden oluyordu. Bu gelişmeler, üretim alanında yatırımın çekiciliğini yitirmesine yol açarken, petro-dolarların da katkısıyla, finans kesiminde önemli tutarlarda mali sermaye birikmeye başlamıştı. Üretim kesimi bu yeni koşullara, daha sonra post-fordist diye adlandırılan ve firmaların verimsiz bölümlerinin kapatılması, taşeronlaştırma, fason üretim, mal farklılaşması ve bilgisayar destekli tasarım/ üretim tekniklerini öne çıkartan önlemler olarak, kısacası kendisini yeniden yapılandırarak, uyum sağlamaya çalıştı. AR-GE, ürün tasarımı ve denetim gibi canalcı birimleri merkez ülkelerde tutan çokuluslu şirketlerin, üretim alanlarını dünya ölçeğinde yayarak farklı coğrafyaların -en başta ucuz ve örgütlenmemiş işgücü olmak üzere- karşılaştırmalı üstünlüklerinden yararlanma sürecine hız vermesine karşın, yine de, üretime yönelik yabancı sermaye yatırımların toplam küresel üretim içindeki payı oldukça sınırlıdır. Son dönemde, küreselleşme anlamında çarpıcı gelişme, üretimden hızla kopan ve spekülasyon alanı arayan büyük miktarlardaki "sıcak para" ya da mali sermayenin, dünya ölçeğindeki inanılmaz hızlı hareketliliğinde yaşanmaktadır. Küreselleşen sıcak para, girdiği ülkede, geçici bir refah ve iktisadi rahatlatma getirmekte ancak, beklediği spekülasyon kazancın azalması ya da hükümetler tarafından bu kazancı sınırlayacak iktisadi politikaların uygulanmaya konulması durumunda hızla terkettiği ülkeyi büyük bir kaos ve iktisadi buhran içine itmektir. Bilgisayar teknolojisinin ulaştığı gelişme düzeyi bu tür bilgileri ve spekülasyon paranın akış yönünü belirleyecek kararların ilgili taraflara anında iletilmesine ve işleme konulmasına olanak vermektedir. Bu noktada küresel ölçek değerlendirilirken altı çizilmesi gereken nokta, bu sürecin emek ve sermaye açısından farklı yaşandığı gerçeğidir. Genel bir küreselleşme sürecinin varlığından söz edilmekle birlikte gerçekte küreselleşen sermayenin kendisidir. Emegün küreselleşmesinin önünde ise hala önemli engeller, bazı durumlarda daha da sağlamlaştırılmış olarak, durmaktadır. Kısacası emek, sermayenin küresel ölçekte sahip olduğu hareket özgürlüğüne aynı derecede sahip değildir. Bu nedenle de, parametreleri bugünkü biçimiyle belirlenmiş bir küreselleşme projesinin sermayeye, emek karşısında önemli mevziler kazandırdığı açıktır.

Ulus- Devlet Ölçeği

Küreselleşme sürecinde küresel güçlerin karşısındaki en büyük engel, bir politik güç odağı/yatağı olarak modern zamanların ulus-devletidir. Çünkü, ulus-devlet belirli bir alan (territory) üzerinde koyduğu kurallarla, bu sınırlar içinde varolan aktörlerin/kurumların küresel ilişkiler içinde yer alma/almama ya da, hangi biçim ve sınırlamalarla ilişkiye girebileceklerini büyük ölçüde belirlemeye devam etmektedir. Ulus- devletler, dünya ölçeğinde küresel merkezlere hangi ölçülerde bağımlı olurlarsa olsunlar mevcut uluslararası dengeler çerçevesinde sınırları içinde gelişen ilişkiler üzerinde belli bir belirleyiciliği vardır. Bu anlamda da, merkez ülkelerin belirleyici rol oynadığı küresel ilişkiler ağında potansiyel birer istikrarsızlık kaynağıdır.

Bu çerçevede öncelikle kapitalizmin doğuşu ile tarih sahnesine çıkan ulus-devlet kavramına açıklık getirmek istiyoruz (3). Tartışmaya bu bağlamda, Poulantzas'ın ulus-devlete ilişkin çözümlemelerini esas alarak başlamak istiyoruz. Poulantzas'a göre, kapitalist devletin global işlevi politiktir. Ve bu işlev, "toplumsal formasyonun birlikteliğini ve bütünlüğünü sağlamak" biçiminde özetlenebilir. Diğer bir deyişle, devletin temel işlevi sistemin global dengesini düzenlemektir. Bu işlevi yerine getirmek için devlet bir dizi teknik-ekonomik ve ideolojik işlev üstlenirse de bu işlevlerin tümü sistemin birliğini, bütünlüğünü sağlamaya yönelik işlevler oldukları için, dolaylı olarak, politik işlev haline gelirler ve yine aynı nedenle ve yine dolaylı biçimde de olsa, hakim sınıfların çıkarları ile örtüşürler. Burada vurgulanması gereken nokta, devletin bizatihi, kendi başına, bir güç kaynağı olmadığı; ancak toplumsal formasyonda varolan sınıfsal ilişkilerin odaklaştığı, yoğunlaştığı bir ilişkiler yumağı/yatağı olduğudur. Devlet, toplumsal formasyondaki sınıf çelişkilerinin/ çatışmalarının, hakim sınıf ve fraksiyonların çıkarlarını meşru kılacak biçimde, ifade edilmesini sağlar. Özetle, kapitalist devlet, Hegelci anlayışta ifadesini bulan toplumsal ilişkilerin dışında, toplumdan bağımsız ve toplum üzerinde hakim ve egemen olan bir totalite olmadığı gibi, Markist kuramı vulgarlaştıran toplumbilimcilerin indirgemeci anlayışının ileri sürdüğü gibi, salt ekonomik "altyapı"ya uygun düşen mekanik bir "üstyapı" kurumu da değildir. Bu nedenle de hakim sınıfların istedikleri gibi oynayabilecekleri basit bir alet ya da araç olarak görülmemelidir.

Küreselleşme ideologları tam da bu noktada günümüz pratiğini anlayamamaktadırlar. Epistemolojik açıdan bakıldığında, pratikten kopuk, Weberci türde bir "ideal tip" yaratılmakta ve arkasından da gerçek yaşamın buna uyması gerekliliği üzerine ahkam kesilmektedir. Çünkü, bu ideologlara göre, ekonomik altyapıda sermaye, önüne çıkan tüm engelleri aşarak hızla küreselleşmektedir. Dolayısıyla, bu gelişmeye koşut olarak -kendiliğinden ya da uluslararası sermayenin manevraları ile- üstyapıda da buna uygun düşen değişiklik gerçekleşmeli ve ulus-devletler yerlerini yeni ulus-üstü formlara dönüştürmelidirler. Özetle, konu, küreselleşen ekonomik düzey ya da altyapı ile ona uygun düşmeyen bir üstyapı kurumu, yani ulus-devlet arasında varolduğu ileri sürülen bir çelişkiye indirgenmektedir. Ancak, gerçek yaşam hiç de bu ideologların düşlediği mekanistik senaryoya uygun gelişmiyor. Poulantzas'ı izleyerek, dünya ekonomisindeki küreselleşmeye karşın ulus-devletlerin varlıklarını neden kıskançlıkla koruduklarını dört ana başlık altında toplayacağız:

a) Türkiye'nin de dahil olduğu çevre ülkelerde iç burjuvazinin çekirdeğini çoğu kez sanayi burjuvazisi oluşturmaktadır. Bu burjuvazi merkez ülke burjuvazileriyle yarışmasa ve belirli oranlarda onunla bütünleşse bile, bu yapısı ile dahi, Frank'ın "lumpen burjuvazi" sine indirgenemez. Diğer bir deyişle, merkez ülke sermayeleri ile iç burjuvazi arasında önemli çelişkiler oluşur. Bu çelişkiler, iç burjuvazinin merkez ülke burjuvazilerine karşı etkili bir özerklik sağlamasına yetmese de, ulus-devlet aygıtlarında etkisini gösterecektir. Bu bakımdan ulus-devletin varlığı iç burjuvazi açısından vazgeçilemez bir olgudur.

b) İşçi sınıfı açısından bakıldığında ise tarihsel olarak gelinen noktada temel mücadelenin ulus-devlet sınırları içinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu tür bir strateji işçi sınıfının baştan itibaren kendi bilinçli seçimi olmasa da, ulus devletlerin iktidar odakları olarak ortaya çıkışlarıyla birlikte işçi sınıfı da kendi mekansal stratejisini bu ölçeğe oturtmuştur. Bu anlamda işçi sınıfları için iktidar yatağı/odağı ulus-devletler olmaktadır. Sermaye karşısında verdiği mücadele de örgütlenme ölçeği, sendikal ve benzeri örgütlenmeler düşünüldüğünde, ulus devlet ölçeğidir. Bunun en önemli nedeni de kapitalizmin özünde varolan eşitsiz gelişmedir. Ve bu eşitsiz gelişme koşulları, yani kapitalizm varolduğu sürece de, ulus-devletin işçi sınıfları tarafından bir mekansal sabit olarak savunulmasını beklemek doğaldır. Diğer bir deyişle, emek için tanımlayıcı mekansal birim hala ulus-devlettir.

c) Günümüzde devlet ile ulus arasındaki bağlar kopmuş değildir. Devlet ile ulus arasındaki bağ basitçe, salt bir ekonomik ilişki ağına indirgenmemelidir. Ulus, onu oluşturan karmaşık ideolojik ilişkilerle, ortak dil, tarih ve geleneklere bağlı simgeler dizgesinin oluşturduğu özgün bir kimliğin de ifadesidir. Küreselleşme bu ilişkiler ağının çok sınırlı bir bölümünü -onu da eşitsiz biçimde- etkilemektedir. Dolayısı ile, küresel düzeyde, ekonomi alanında yaşanan dönüşümlerin, bu yapılar üzerinde, doğrudan, bire bir ve çözümlenme doğrultusunda etki yapacağını ileri sürmek, en azından toplumbilimleri hafife almak demektir.

d) Küreselleşen dünyada günümüzde yaşanan daha önemli bir gelişmenin, ulus-devletlerin bir üst-devlette birleşmesi bir yana, varolan sınırlarının parçalanma yönünde zorlanmasıdır. Son yıllarda İspanya, İngiltere, Belçika ve Fransa'da yaşanan gelişmeler, S.S.C.B, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın parçalanması, ülkemiz de dahil olmak üzere bir çok çevre ülkede patlak veren ayrılıkçı girişimlerin tümü, bölgecilik yönünde ciddi bir eğilimin gündemde olduğunu göstermektedir. Bu oluşum, sermayenin küreselleşmesi ile ulusların bütünleşmekten çok, varolan ulus-devletlerde daha küçük parçalara ayrıma yönündeki eğilimleri hızlandırdığı görülmektedir. Bağımlı formasyonlarda, kapitalist eşitsiz gelişmenin neden olduğu ülke içi gelişme kutuplarının oluşması, iç sömürgeleşmenin bir sonucu olarak, eklemlememe sürecini güçlendirmektedir.

Özetle, ulus-devletler hala bu projenin önündeki önemli engellerdir ve yakın bir gelecekte de bu durumun değişmesi çok olası görülmemektedir. Bu durumda, küreselleşme projesi çerçevesinde yapılması gereken, bu gücü olabildiğince sınırlamak ve küresel ilişkiler ağına zarar vermesini önlemektir.

Yarışan Yerellikler!

Son yıllarda küreselleşme tezleri ile birlikte hararetle tartışılan diğer bir konu olan "yarışan kentler" ya da "dünya kentleri" ile "yerellik" terimleri bu genel çerçeve içinde anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede yerelleşme, son derece belirsiz ve siyasi anlamda hiç bir kapsamı olmayan, toplumsal güçler açısından yansız bir kavram olarak küreselleşme sürecine karşıt bir bakış olanaksızlığına işaret eder. Çünkü alternatif bir iktidar arayışı yerelleşmenin aksine iktidar isteminin genelleşmesi ile gerçekleşebilir. Gerçekte yerellik/yerelleşme bakış açısı, yerel etkenlere önem veren bir sosyolojik bir araştırma seçeneğini öne çıkarma iddia ve niyetlerinin ötesinde, ulus devleti ve ulusal kültürü politik mücadele alanından tasfiyeye yönelik siyasi ve ideolojik saldırının akademik vurgusudur. Bu akademik vurgu çok-kültürlülük (multiculturality), yer duygusu (sense of place), yer kimliği (identity of place), diğer kültürlerin farklılığı (otherness of other cultures) vb. kavramlarla desteklenmektedir.

Yerellik belli bir mekansal sabiti nitelemek anlamında aslında oldukça sorunlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Son on yılda kavramın içeriğine ilişkin olarak yapılan yoğun tartışmalara karşın, üzerinde anlaşılmiş bir tanım da yapılmamıştır. Belli bir mekan vurgusu içinde yereli izole bir birim olarak öne çıkartan yaklaşımlar, son yıllarda yerini, ağırlıklı olarak, küresel bir bağlamda yerelleşen sosyal yapılar/ilişkilere ve bu anlamda "çıkarları çelişmeyen, birbirini destekleyenlerin oluşturduğu, toplu olarak hareket edebilen bir aktör olarak yerellik" tanımlarına bıraktı. Oysa, yerelden söz edildiğinde aslında sosyal olanla mekansal olanın etkileşiminden ve bu etkileşimin belli bir coğrafi ölçekte ürettiği bir sosyal ilişkiyer kombinasyonundan söz etmiş oluruz. Bu etkileşimin başlangıç noktası ise, yukarıda özetlediğimiz anlayışların tersine mekanın kendisi olamaz. Mekanı yani, yereli niteleyen toplumsal ilişkilerden başlamamız gerekmektedir. Mekanı bir kez toplumsal olandan yola çıkarak tanımladığımızda, mekanın kendisini oluşturan toplumsal süreçlere indirgenmesi gerekmez; mekan toplumsal olan üzerinde bir etkide bulunabilir.

Özetle, mekansal bir ölçek olmaktan çok bir toplumsal ilişkiler bütünü tarafından yaratılan bir oluşum olarak yerellik kavramının tartışılmasında sorulması gereken önemli bir soru bu toplumsal ilişkilerin içeriğinin ne olduğu sorusudur. Örneğin bu çerçeve "küresel ölçeğin arkasında yatan temel güç sermaye birikim süreçleri, yani ekonomik güçken, bu süreç karşısında belli bir kan kaybına uğramakla birlikte ulus-devlet ölçeğinin arkasında siyasal iktidarların odağı olma özelliği yatmaktadır. Yerel ölçeğin arkasındaki toplumsal ilişki bu anlamda oldukça muğlak ve belirsizdir. Bir anlayışa göre, yereli emek pazarı çerçevesinde düşünmek anlamlı bir strateji olabilir. Kuşkusuz, yereli bir tek emek pazarı ile tanımlamak belli bir indirgemeciliği içermektedir. Örneğin bu tanımlamanın, yerelin tanımlanmasında yerel, kültürel ve siyasal yapıları gözardı ettiği öne sürülmektedir. Bu nedenle yerelliğin belli toplumsal ilişkiler etrafında sabitlenmesi yerine, bu durumda konu edilen sosyal ilişki çerçevesinde ve bu ilişkinin niteliğine göre yeniden tanımlanması önerilmektedir. Özetle "Bir anlamda yerel ölçek ulusal ve küresel ölçeklerle karşılaştırıldığında kendisini tanımlayan sosyal ilişkilerin yerel üstü nitelikleri nedeniyle, tanımlanması zor bir niteliğe sahiptir. Yerel ölçek sadece yerel süreçlerin değil, aynı zamanda yerel üstü süreçlerin de yaşandığı bir süreçtir. Ancak tanım, kapsam ve ölçek sorunları ne olursa olsun, günümüz küreselleşme/yerellik tartışmasında, kaba biçimiyle, mekansal olarak yereli tanımlayan özgün toplumsal ilişki nedir sorusuna verilen yanıt, herhangi bir yerleşimde emek pazarının kapsadığı alandır" biçimde ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, "bir günlük işe gidiş-geliş uzaklıklarının oluşturduğu bir metropoliten alan büyüklüğünde bir yer olarak" düşünülmektedir. Bu noktada, küresel ile yerelin birlikte oluşturması düşünülen projeden, "yarışan kentler" modelinden söz etmek gerekiyor.

Düşlenen model şu şekilde özetlenebilir: Küreselleşen dünyada artık ulus-devletler olmayacak, ya da varlıklarını sürdürseler bile, etkinlikleri son derece kısıtlı alanlarla sınırlı kalacaktır. Bu çerçevede, eski ulus-devletlerin yerel birimleri dünya ölçeğinde oluşan tek bir pazar için birbirleriyle yarışacaklardır. Bu yarış yerleşmelerin dünya ölçeğinde yeni bir hiyerarşi oluşturmalarına yol açacaktır. Ancak, oluşan yapı durağan, statik değil dinamik bir oluşumdur ve varolan yerleşmeler hiyerarşiler içindeki konumlarını değiştirme olanağına sahip olacaklardır. Bu çerçevede, artık ulus-devletteki gibi belirleyenleri veri almayan kendisine yeni olanaklar yaratarak hiyerarşideki konumunu tartışabilen kentler oluşacaktır. Böylece, ulus-devlet modelindeki konumlarının tersine, küreselleşmiş dünyanın yerelleri kendi yerelüstlerini müzakere etme hakkına sahip olacaklardır. Özetle, yeni dünya düzeninde başarılı kentler küresel ölçekte oluşan networkler içinde yer alabilmek için birbirleriyle yarışacaklar, bu yarışta başarılı olan kentler başarılarının nimetlerinden de kendileri yararlanacaklardır. Başarılı yerel birimler diğerlerine de örnek olacaklar ve böylece dünya ölçeğinde hızlı bir gelişme ortamının önkoşulu yaratılmış olacaktır. Bu tür bir süreç, aynı zamanda, demokratikleşme açısından -yerelin temsiliyet açısından daha etkin olanaklar sağlayacağı varsayımıyla- da yeni açılımlar sağlayacağı varsayılmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, son dönemin dayattığı yerelin önceki dönemin içerdiği yerelden önemli ayrımları olduğudur. Keynesci dönemin yereli "birlikte tüketimin örgütlendiği mekan" olarak öne çıkmıştır. Böylece, emeğin yeniden üretiminin mekanı olarak yerel, temsiliyet açısından çoğulcu temsiliyet ilişkilerine görece açık bir yapıdadır. Oysa Keynes-sonrası dönemin yereli, yukarıda özetlediğimiz gibi, üretimin örgütlendiği mekan olarak tanımlanmaktadır. Bu ise daha korporatist bir yerel temsiliyet yapısını doğurmaktadır. Bu nedenle, son dönemde yerelleşme eğilimlerini demokratikleşme açısından şans olarak gören anlayışlar, yerelin temsiliyet yapısında görece çoğulcu açılımlardan korporatist ilişkilere kayışı görmezlikten gelmektedir.

Bu modelde gözden kaçırılan başka noktalara da değinmek gerekiyor. Birincisi, küresel ölçekteki bu yarışma gelişmişlik düzeyleri birbirinden çok farklı yerel birimlerin hepsinin aynı koşullar içinde yarışa katılmalarını öngörmektedir. Diğer bir anlatımla, varolan eşitsiz yapıyı veri olarak almakta ve örneğin GSMH'sı 800 ABD doları olan Şırnak ile 5000 ABD doları olan İstanbul, aynı yarışın içine sokulmaktadır. Kapitalist gelişmenin eşitsiz yapısı bilinmektedir. Bu eşitsizlik gerek dünya ölçeğinde ve gerekse de ulus-devlet ölçeğinde geçerliliğini sürdürmektedir. Modernleşmeci kalkınma kuramlarının öngörülerinin

tersine, Dünya ölçeğinde bu eşitsizliği azaltma işlevini üstlendiği ileri sürülen uluslar arası kuruluşlar bu yönde belirgin bir başarı gösterememişlerdir. Küreselleşme ideologlarının ileri sürdükleri gibi yerel düzeyde bir denetim ve baskı oluşturan ulus-devletlerin bir başka özelliği gözden kaçırılmaktadır. Ulus-devlet aynı zamanda yerel yapıları global yapılar ve süreçler karşısında koruyan bir birim olarak da işlev görmektedir. Türkiye'de yerel düzeyde örgütlenmiş ya da faaliyet gösteren bir çok sanayi kuruluşunun ortaya çıkışında ve yaşayabilmesinde uluslararası sermayeye karşı ithal ikameci politikalar uygulayan ulusal devletin önemli rolü vardır. Bu nedenle bu koruyucu mekanizmanın ortadan kalkışı ile birlikte, yerel birimlerden bazıları görece avantajları nedeniyle durumunu iyileştirse bile, çok büyük bir çoğunluk için aynı iyimserliği taşımak güç görünüyor. Örneğin, ülkemizde ulus-devlet bütünlüğünü sağlamak için özellikle Cumhuriyetin ilk elli yılında devlet sanayileşmenin ülke düzeyinde dengeli dağılımını gerçekleştirmek için yoğun çaba göstermiştir. Bir yandan geri kalmış yörelere özel kesimin yatırım yapmasını sağlamak için çeşitli teşvikler verilmiş, diğer yandan da devlet doğrudan kendisi bu yörelerde işletmeler açmıştır. Doğu ve Güney-Doğu bölgelerinde, bir iki il dışında özel kesim imalat sanayiinin yok denilecek kadar az olduğu ve bölge imalat sanayiinin hemen tümünün kamu kuruluşları tarafından elde edildiği bilinmektedir. 1980'li yıllardan sonra bölgede yaşanan olaganüstü durum nedeniyle, bu dönem için bir değerlendirme yapmak fazla anlamlı olmayacaktır. Ancak, 1970 ortalarında, örneğin 1973 yılında Türkiye'de yaratıyoruz. Dahası yerelci bir söylemin ve mekansal stratejinin çalışan sınıflar açısından ciddi olumsuzluklarının olduğunun da altını çizmek istiyoruz.

Bu çerçevede küreselleşme/yerelleşme süreçlerini incelerken, toplumbilimcilerin Türkiye'nin bu süreç içindeki özel konumunu ve dinamiklerini çok dikkatli biçimde çözümlemeleri gerekmektedir. Bu ise Türkiye'yi ve kentlerini bu süreç içindeki özgün yerine yerleştirmekle olanaklıdır. Bildiri konumuzu daha açık hale getirmek için küreselleşme, ulus devlet ve son olarak da daha ayrıntılı biçimde yerelleşme üzerinde durmak istiyoruz.

Ancak bu üç mekansal ölçeği tartışmadan önce, ölçek sorunu üzerine kısa bir değerlendirme yapmak gerektiği görüşündeyiz. Her toplumsal grup ya da hareket iktidar mücadelesinde sadece belli bir mekanda değil, aynı zamanda bu mekan üzerine de mücadele eder. Diğer bir anlatımla, siyasal mücadeleler belli bir mekanda gerçekleşirken, verilen mücadele ister istemez bu mekanın denetimini de kapsamına alır. Bir kez bu perspektiften bakıldığında olan toplam imalat katma değerinin yüzde 48'i kamu kuruluşları, yüzde 52'si özel girişimciler tarafından sağlanırken, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde kamu kesiminin payı yüzde 97, özel kesimin payı ise yalnızca yüzde 3 tür. Kuşkusuz, tüm bu girişimlerin ülke düzeyinde eşitsiz gelişmeyi ortadan kaldırdığı ileri sürmek safdillik olur. Yukarıda da özetlediğimiz gibi, kapitalist devlet kapitalist toplum ilişkilerinin dışında ve ondan bağımsız bir yapılanma değildir. Vurgulamak istediğimiz nokta, sistemi bir arada tutan böyle bir mekanizmanın ortadan kalkması ya da, etkinliğinin iyice azaltılması durumunda, piyasa sisteminin varolan eşitsiz yapıyı hangi noktalara dek götürebileceğinin kavranmasıdır.

Yerel siyasal süreçlerden vereceğimiz bir başka örnek, yukarıda sergilenen kuşkucu yaklaşımımızın maddi temellerini koyabilmek açısından önemlidir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika da küreselleşme süreci içinde yarışan kentler senaryosunda, en başlıca aktörlerden birisi, bu birimlerde farklı toplumsal güçleri bir araya getiren yerel devlet olmuştur. Yerel yönetimler bu çerçevede yerel ittifakların mimarı konumdadırlar. Bunu yaparken, yarışmacı bir ortamda kendi yerleşmelerini çekici hale getirmek için yatırımlara teşvikler uygulamakta, altyapı yatırımlarında etkin rol oynamakta ve yerel girişimciler arasında eşgüdüm sağlama rollerini üstlenmektedirler. Türkiye'de bugünkü yapılarıyla yerel yönetimler bu rolü oynamaktan çok uzaktırlar ve bu alanlarda yeterli birikimleri de yoktur. Bu türden teşvik, altyapı hizmetleri ve eşgüdümün sağlanması rolleri genel hatlarıyla merkezi yönetimin sorumluluğundadır. (Burada Asya Kaplanları olarak adlandırılan ülkelerde de benzer roller merkezi yönetimler tarafından üstlenilmiştir ve bölge uzmanlarının bu ülkelerin başarısını merkezi yönetimin bu konuda oynadığı sistematik role bağladıklarını belirtmek gerekir). Bu noktada merkezi yönetimin çözüldüğünü ya da bu alanlardan çekildiğini varsaydıysak bu boşluğu doldurabilecek yetkinlikte bir yerel yönetim yapısının olmaması karşımıza önemli bir sorun olarak çıkacaktır. Bu nedenle Türkiye kentlerinin yarışan kentler senaryosunda başarı şansı var olan yapılanma içinde yok denecek kadar azdır.

Küreselleşme ve yerel yapılar üzerinde yaratacağı etkiler konusundaki iyimser yaklaşımlar bir kez bir yana bırakıldığında, bu süreçlerin yerel ekonomik, kültürel ve siyasal yapılar üzerindeki olumsuz etkilerin araştırılması önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede yapılacak araştırmaların temel hedefi küreselleşme süreçlerinin Türkiye kentleri üzerinde yarattığı ve yaratabileceği olumsuz etkileri ve bu olumsuzluklara yol açan etmenleri saptamak olmalıdır.

İKİNCİ OTURUM TARTIŞMALARI

Aykut GÖKER - Konuşmacılara teşekkür ediyorum. Bugün sunulan bildirilerden bir tanesi Sayın Haldun Gülalp'in sanayileşmeyle kalkınma özdeş midir? Başlık olarak önemli bir bildiri. Bir iki noktasına değineceğim. Bundan yaklaşık dört yıl önce açıklanan Clinton-Gore yönetiminin bilim ve teknoloji politikasında şu cümlelerin altı çiziliyordu. İmalat sanayii Amerikan ekonomisinin temeli olarak kalacaktır. Kullanılan sözcük manufactory idi bu açıklamada. Bu doğru. Eğer ülkenizin imalat sanayii yoksa zaten sizin o söylediğiniz hizmet sektöründe bir gelişme kaydetmek mümkün değil. Çünkü, artık çağımızda o hizmet sektörünün can alıcı alt sektörleri prodüktif hizmetler diye anılan sektördür ki buraya esas talebi sizin kendi sanayiniz yaratır. Tipik örnek yazılımdır, yazılım her zaman donanım ile birlikte işler unutmamalıyız. Donanımsız yazılım olmaz, hiçbir işe yaramaz. Prodüktif hizmetler sektörüne esas talebin imalat sanayiinden geldiğine ilişkin teorik çözümler için referans, Porter'ın Ulusların Rekabet Üstünlüğü kitabıdır. Ulusların bu globalleşen, küreselleşen her neyse ya da bölgeler düzeyinde bloklaşan dünyada ulusal sanayi politikaları olur mu? Olur. Tipik örneği yine ABD'den vereceğim: Kasım ayında, Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politika Ofisi bir açıklama yaptı. Demin işaret ettiğim Clinton-Gore bilim ve teknoloji politikasında, dört yıl içinde neyi başarabildiklerine ilişkin bir açıklama. Bu başarılarından bir tanesi şu. Diyorlar ki "Uruguay Turu Nihai Senedinin Amerikan Kongresinde onaylanmasını" başardık. Alt açıklaması şu: Dünya ticaretini serbestleştiren ama, buna karşılık fikri mülkiyet haklarını güvence altına alan Uruguay Turu Nihai Senedi, teknolojiye dayalı Amerikan sanayiinin önünü açacaktır. Bu, ulusal bir sanayii politikasıdır. Ulusal sanayii politikaları vardır, yalnız yanlış yere bakarsanız bulamazsınız. Bulacağımız yer ulusal bilim ve teknoloji politikalarının içidir.

Bir iki küçük noktaya değinerek bitiriyorum. Sanayi meselesine bakarken sadece oranları kullanırsanız yanıltıcı olabilir. Tipik örnek, Türkiye'nin ihracatında sınai mamullerin oranına -zannediyorsam yüzde 72 demiştiniz- hiç de fena değil diyorsunuz. Hayır, muhtevaya bakmazsanız öyle gözüktür. Yüksek teknoloji ürün ihracatı yüzde 9 dolayındadır. Bu, diğer ülkelerde Güney Kore dahil olmak üzere hafızam beni yanıltmıyorsa yüzde 40'ın üzerindedir. Artık sınai mamul yüzdesine bakılmıyor mukayeselerde başka şeylere bakılıyor. Tıpkı bunun gibi örneklerimi çoğaltabilirim, yüzdeler her zaman yanıltıcı olabilir. Özellikle sanayi meselesine bakarken, artık, eski kalıplaşmış sanayii normlarına göre bakmamamızın gerekli olduğunu düşünüyorum. O özellikle prodüktif hizmetler sektörünü tamamen sanayiye özgü normlarla çalışan o sektörü sanayiinin dışına atarsanız, çok yanıltıcı olur ve bugün mesela Türkiye'de Netaş gibi bir sanayi kuruluşunun yılda 10 milyon dolar yazılım ihraç etmesine de çok fazla anlam veremezsiniz eğer oradan kopartarsanız.

Çok teşekkür ediyorum.

BAŞKAN - Şimdi iki tür soru var, bir tanesi bu globalleşme-devlet, bir tanesi sanayi meselesi.

Şimdi gelen soruda, devletin globalleşme yetersizliğine karşı ekonomik sistemin verimliliği, ekosistemin bütünleşmesi, hakkaniyetin korunması konularındaki iyileştirici, yahut önemli yaklaşımları konusunda batıda ve Türkiye'deki örneklerle ilgili bir talep var; E. ÖZTÜRK soruyor. Eğer Konuşmacılar çok kısa cevap verebilirlerse... Çünkü, bunlar bitmez, ben açıkçası şu anda sosyal bilim ve iktisattan gelmiş arkadaşlarımızla teknik taraftan gelen arkadaşlarımız arasında diyaloga neden olabilecek teknolojiye dayalı bir sanayi politikası mı? Teknoloji politikası mı? Ulus devletin buralardaki rolleri üzerine birkaç soruyu almayı yeğledim. Zaten hiç demokratik gitmediğim için, eğer kısaca bir arkadaşımız bu konuda yorum yapmak isterse söz vereceğim, ondan sonra tekrar salona daha çok sanayi konusunda aramızda diyalog oluşturacak olaya geri gelmek istiyorum.

Buyurun.

Kaya GÜVENÇ - Ben de sanayileşme-kalkınma sorununa değineceğim. Aykut'un yaptığı konuşmadan sonra biraz farklı bir yönüne değinmek istiyorum. Sanayileşme kavramı, büyük sanayi kavramıyla birlikte 19 uncu Yüzyılın ortalarında çıktığında, bir anlamda bilim bunun üretken bir unsuru olarak devreye girmişti. Bu söyleniyordu o zamanlar; ancak, sınai üretimin esas itibarıyla 19 uncu Yüzyılın başlarında ampirik bir teknolojiye dayandığını hatta, 19 uncu Yüzyılın ortalarından sonra da bu ampirik teknolojiyle bilimin beraber gittiğini görebiliyoruz. Ancak, sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte, özellikle 1970'lerden sonra yeni unsurların devreye girmesi bilim ile teknoloji arasındaki etkileşimi çok artırıyor, zaman olarak birbirlerinin etkileme sürelerini kısaltıyor ve sanayi kavramının bizzat içine giriyor. Şimdi, Haldun Gülalp arkadaşımızın yaptığı sunuşun tamamını ele alırsak, doğrudur sınai üretim veya bu şekilde tanımlanan bir imalatın kalkınmayla bir ilgisinin olmadığını biz de çok rahat savunabiliriz. Ancak, konu zannediyorum yeni anlamıyla sanayinin içinde yer alan bilim ve teknoloji unsuru ve yenilenmeyle birlikte ele alırsa, o

zaman kalkınmayla sanayileşmeyi çok önemli bir şekilde eşdeğer kıılma imkanımız vardır. Düün de yaptığımız tartışmalarda örneğin Anadolu Kaplanlarıyla ilgili gündeme gelen noktalarda bunun teknoloji bilim ve yenilenme yeteneklerini içermediği nedeniyle bir sanayileşme stratejisi olamayacağı şeklindeki öngörümüzle de zannediyorum paralel olur, bütün konuşmacılarla ben şunu tartışmak istiyorum esas itibarıyla sanayinin bugünkü yeni kavramı üzerinde acaba bir noktada yeni bir tanıma erişme imkanımız var mıdır?

Teşekkür ediyorum.

Sungur SAVRAN - Şimdi son derece ilginç bir tartışma izledik. Sayın Başkan, izin verirseniz, bu tartışmanın sadece sosyal bilimcileri ilgilendirmediğini bütün sanayileşme tartışmasını ilgilendirdiğini söyleyeyim. Çünkü, eğer küreselleşmenin oluşumu ulusal devletlerin belirli politikalarla sınırlanmış bir şekilde hareket etmesine, daha da öte söylersek veya çözümlenmesine yol açacaksa o zaman sanayileşme diye bir şeyi tartışmanın anlamı kalmaz. Eğer küreselleşme kalkımsa sadece ve sadece bir tür sanayileşme Sevgili Haldun Güllalp dostumuzun da belirttiği gibi, sadece fason üretime, taşeronlaştırmaya ve düşük teknoloji birtakım alanlara yönelik bir sanayileşme mümkün olur. Öyle olduğu için de bu tartışma örneğin Haldun Güllalp dostumuzun koyduğu yaklaşımla diyelim Melih Ersoy ve Tarık arkadaşlarımızın ve öte yandan Cem Somel'in, Mehmet Türkay'ın değindiği bazı noktalar açısından ki; onların koyduğu yaklaşım arasındaki fark, aynı zamanda bir sanayileşme politikasının dünya emperyalist sermayesinin isteklerinin karşısında oluşturulup oluşturulmayacağına ilişkin bir tartışma haline gelmektedir. Onun için, bunu sanayi kongresinin asli konularından biri olarak kabul etmemiz gerekir diye düşünüyorum. Şimdi, böyle söyleyince bütün sorun şu: Haldun Güllalp diyor ki "küreselleşme var, duygusallık yapmayalım bu konuda" şimdi, herkes kullanıyor deyimi. Ben de diyorum ki, şu tartışma götürmez, kapitalizm bütün tarihinde olduğu gibi bu dönem de yeniden ve büyük bir atılımla dünya sistemini uluslararasılaştırmaktadır. Elbette, sermaye hiç tartışmasız uluslararasılaşmaktadır. Bütünleşme artmaktadır hiç tartışmasız, ama, küreselleşme kavramının anlamı iki şeydir, bütün küreselleşme teorileri beraberinde iki şey taşır: Bir, ulus devletin çözülmesidir, kavramın özgürlüğü budur. İki, bu süreç kaçınılmazdır. Eğer bu süreç kaçınılmazsa, yapılacak bir şey yok demektir. Duygusallık bundan sonra başlıyor. Yani, teslim olacak mıyız olmayacak mıyız tartışması bundan sonra başlıyor. Dolayısıyla burada duygusal bir şey yok. Burada bir tahlil var. Ben çok kısa konuştuğum için ayrıntısına girmeden söylüyorum. Yalnız Cem Somel uluslararası sermaye kategorisinin aslında tamamen yanlış olduğunu, sermayenin sahipliğinin millilik özelliğini taşıdığı ölçüde, sermayenin hala ulusal olduğunu belirterek ortaya koydu. Biz, Toyota'ya çok uluslu şirket dedikimiz zaman ne Japon şirketi olduğunu unuturuz ne de General Motors'un Amerikan şirketi olduğunu unuturuz. Şimdi orada bir şey daha eklemek istiyorum; Melih Ersoy ve Tarık arkadaşın sunuşuna. O da şu; Pulantzas'ın eksik bıraktığı bir şey var ve maalesef emperyalist bir ülkeden gelen bir Marksist olarak bu eksiklik biraz dikkat çekiyor. Emperyalistler arası milli rekabet aslında ulus devletin ortadan kalkmamasının bence birincil nedenidir. Pulantzas'ın bunu atlamış olmasını belki biz buradan daha iyi görüyoruz, bir eksiklik diye düşünüyorum.

Şimdi, dolayısıyla soru şu: Bir bütün olarak sistemin hepsini değiştirmeye nereden başlayacağız? Elbette buradan başlayacağız, ama, size bir küçük katkıda bulunmama izin verin "ulus devleti savunmuyoruz, sadece kazanımları savunuyoruz" dedi Tarık Şengül arkadaş. Ama, tek iktidar yatar; evet başlangıç iktidar yatan ulus devleti olduğu açıktır. Dolayısıyla bütün sanayileşme politikaları vesaire de oradan başlar. Sınıfı, emekçileri koruma politikaları da oradan başlar. Ama, tarih bize bir şeyi gösterdi. İzmir ve Ankara'daki işçinin yarışmasının kötülüğünün yanı sıra, Fransa'daki, Kore'deki, Türkiye'deki işçilerin yarışması da kötüdür. Dolayısıyla ulus devletin üzerinde mücadeleye başlamalıyız küreselleşmeye karşı. Ama, bunu bir uluslararası örgütlenme ve mücadeleyle de taçlandırmalıyız diye bitiriyorum.

Teşekkürler.

Ahmet TONAK - Ben de Haldun'un sunuşuna ilişkin bir iki noktaya değinmek istiyorum. Tabii Haldun'un sunuşunda koyduğu çerçeve içinde kalaraktan. Şimdi sunuşun en önemli yanı bence başta sorulan soruydu. O da sanayileşmeyle kalkınma eş midir sorusu idi. Bu soruyla başlandı ve kalkınmayı Haldun'un nasıl tarif ettiğini bence hatırlamakta yarar var; kalkınma gelişen bir ülkede sermaye birikimini artıran bir ülkede bu iktisadi zenginliğin toplumun değişik katmanlarına yaygınlaştırılıp yaygınlaştırılmadığı noktasından hareketle ancak karar verilebilecek bir olgudur, dendi. Bunu hatırlamakta yarar var bence. İkinci nokta da globalleşme tartışmalarına ilişkin, daha önceki dönemlerde de dünya ekonomisinin gelişimi içinde, uluslararası ticaretin ve dış yatırımların seyrine baktığımız zaman benzer dönemler yaşanmıştır, bu anlamda, globalleşmeye karşı çıkan görüşler doğru olmakla birlikte içinde yaşadığımız dö-

nemin özel yönünü vurgulamak bakımından, Haldun globalleşen üretim boyutuna değindi. Bence, sunuşun en özgün yanı ve Haldun'un çıkarsamalarının geliştirilmesindeki çıkış noktası buydu. Buna ilişkin bir iki gözlem yapmak istiyorum. Şimdi, globalleşen üretimin birimleri uluslararası şirketler. Uluslararası şirketlerin Haldun'un değindiği üretimin küreselleşmesine ilişkin girişimlerinin yanı sıra bir başka önemli boyutu daha var. O da şu: Bazı üretim alanlarında, sözkonusu malların niteliğinden kaynaklanan bir olgu olarak üretim çoğunlukla merkez ülkelerde tutuluyor. Bunun örneklerinden biri uçak sanayii. Uçak sanayiinde, uçak sanayine katılan şirketlerin sayısı azalmakla birlikte uçak üretimi hala merkez ülkelerin kontrolünde. Fakat burada da yine küreselleşmeyi destekleyecek bir olgu var. Bu iki ya da üçe inen şirket sayısı Çin'de üretim yapıyor. Dolayısıyla, iki ana biçimmiş gibi sunulan küreselleşen üretimin ki; bir tanesi, alıcı şirket malın tipini çiziyor, fason olarak üçüncü dünya ülkelerini kullanıyor. Fakat satış noktasında karların önemli bir bölümünü ele geçiriyor. Türkiye'deki dokuma ve giyim sanayii örnek verildi. Diğeri ise, daha sofistike bir malın değişik yanlarının değişik ülkelerde üretilerek bir tür global montaj bandı olarak düşünülebilecek biçimden söz edildi. Bu iki biçime ek olarak benim sözünü ettiğim biçimin de var olduğunu fakat o biçimde bile bir tür küreselleşmenin söz konusu olduğunu belirtmek istiyorum. Fason meselesinde de şöyle ilginç bir gözlem olarak Türkiye'de -özellikle giyim sanayiinde- fasonlaşmanın yanı sıra uluslararası bir fasonlaşmanın da geliştiğini belirtmek istiyorum. Benim yakından izlediğim bazı konfeksiyon şirketleri, şu anda Türkiye'deki işçi ücretlerini yüksek bulduklarından, Hong Kong'da gömlek üretmeye başladılar. Sanırım bu tür gelişmeler de bu çok yanlı, çok boyutlu küreselleşen üretimin bence üzerinde durulmaya değer bir boyutu. Uluslararası şirketlerin globalleşen üretime katkısının ölçüm biçimi, bence bu boyutları ele alıp örnekleri çoğaltmanın yanı sıra, globalleşen üretimin yaygınlığını görebilmek bakımından yabancı sermaye yatırımlarının boyutuna ve bu boyutun görelisi olarak, dünyadaki sermaye stoğuna ve eğilimlerine bakmak gerekir. Buna ilişkin bir iki rakam vermek istiyorum, mesela 1988 ile 1993 arasında dünyada yabancı sermaye yatırımı yaklaşık olarak 120 milyar dolardır. Şimdi, bu rakamın aşağı yukarı -yanlış hatırlamıyorsam- 70-80 milyar doları, dört üçüncü dünya ülkesine gitmiştir. Dolayısıyla bir yanı sıra somut örnekleri çoğaltarak, globalleştiğini söz ettiğimiz üretim -aslında yabancı sermaye yatırımları tarafından motive olan, gerçekleştirilen bir süreç olduğuna göre, sadece dört ülkenin bu 120 milyar dolardan beş yıllık dönem içinde büyük pay aldığı düşünülürse- genelleştirilemeyecek olgudur sanıyorum. Bir başka nokta da şu, yine bu eğilimlere görelilik kazandırmak bakımından, yabancı sermaye yatırımlarının 1990 ile 1993 arasındaki miktarı yine yanlışlıyorsam 80 milyar dolar. Bu da dünyadaki gelişmiş ülkelerin sermaye stoklarının sadece yüzde yarımına tekabül ediyor. Dolayısıyla tek tek eğilimlerden, örneklerden, gömleklerden, uçaklardan vesaire bahsederek bir dünya çizebiliriz. Fakat, bunun dünyadaki sermaye stoku ve dünya üretiminin hangi mallarının hangi ülkelerde yer aldığı ve bunların miktarlarıyla karşılaştırılması, bence kaçınılmaz bir husus. Aksi halde bu tespit ettiğimiz globalleşme eğilimlerinin hakim eğilim olduğu ve hakettiğinden de önemli olduğu görüşüne varabiliriz. Son bir nokta. -Aykut Beyin değerlendirmesine katılmak bakımından- artık sanayi üretiminin parasal ifadesi GSMH içinde sanayinin oranına bakmak hakikaten pek bir şey göstermiyor. Çünkü, burada Türkiye'nin ürettiği 100 dolarlık bir gömlekle, 50 dolarlık bir hesap makinesi farklı nicel sonuçlar yaratıyor. Fakat, hesap makinesi ve gömlek üretimi başka bir gelişmişlik seviyelerine tekabül ettiğinden bu genel rakamların bence ayrıntılandırılması yine bu sözünü ettiğimiz sanayileşme, globalleşme eğilimlerinin tespit edilmesi bakımından önemlidir sanıyorum.

BAŞKAN - Şimdi izninizle son 5 dakikayı -aslında haksızlık ederek- konuşmaya bırakıyorum.

Cem SOMEL - Bir soru var "ürün farklılaştırmasıyla uluslararası piyasaya çıkmak rizikoludur, devlet bu rizikoyu üstlenmeli, firmaları teşvik etmeli hatta zorlamalıdır. Riziko toplumsallaştırılabilir, dediniz. Riziko, ancak demokratik bir devlet, siyasal örgütlenme varsa toplumsallaştırılabilir. Aksi halde devlet sermayeye kaynak aktaran ve yükü emek kesimine bindiren baskıcı otoriter bir yapıya dönüşür. Bu ise kalkınma sürecinin dinamiklerini yok edecektir" saptamanızın siyasal yönetsel uzantısını böyle bulabilir ya da işleyebilir miyiz? Birgün Güler. Soru için teşekkür ederim. Şimdi, şunu sormak lazım. Bir kere riziko ancak demokratik devlet siyasal rejim örgütlenmesi varsa toplumsallaştırılabilir bundan emin değilim ve buradaki nedenselliği de anlamış değilim. Sadece şöyle bir sorun var. Kalkınmanın özünün sermaye birikimi olduğunda anlaşıyorsak, bu sermaye birikimi de, ya merkezi planlı bir ekonomide yaratılan artığın yatırma tahsisıyla olacaktır ya da kapitalist bir rejimde yaratılan karların mümkün olduğu kadar büyük bir kısmının yatırıma tahsisıyla olacaktır. Burada işgücü, çalışma hayatı, iş piyasasının yapılanması üzerine bir şey söylemedim ve şu anda söylemekten de çekiniyorum. Tahmin edebileceğiniz sebeplerle demokratik bir ortamda ve katılımcı bir kalkınma çabası içinde işgücü üzerine baskı getirilmeden kalkın-

manın rayına oturtulabileceği kanısındayım. Esas itibarıyla yüksek yatırım haddi talebi emekçiler üzerinde değil, varlıklı kesimlerin refahını etkileyecek bir taleptir. Nitekim ben Türkiye'de yatırım mevzuuna ilgi gösterilmemesini ve üzerinde durulmamasını da buna bağlıyorum. Araştırma ve geliştirmeden bahsetmek ve ona kaynak ayrılmasını savunmak, eğitime kaynak ayrılmasını savunmak kolay. Ama, Milli Gelir içinde tasarrufların payının yüzde 30'a çıkarılmasını savunmak genel olarak daha zor. Dolayısıyla kalkınmanın emekçiler kesimine yük bindiren ve sermayeye kaynak aktaran bir mekanizma olarak görülmemesi lazım. Benim tasvirim de bilakis sermayeden karlardan mümkün olduğu kadar tasarruf yapılmasını ve bunun yatırıma dönüştürülmesini talep eden bir mekanizmadan bahsediyoruz. Tasarrufu yapacak olan emekçiler değil. Onlar zaten tasarruf yapamaz. Tasarrufu sağlayacak olan sermayedar kesimdir ve bu tasarruf karlardan sağlanacaktır. Emekçinin menfaati, emeğin veriminin hızla yükselmesinde olacaktır ve o süreç içerisinde eğer bu sağlanabilirse ücretlerinin yükselmesinde olacaktır. Şunu da söylemek istiyorum. Ben az gelişmiş ülkelerde zaten demokrasinin var olabilir bir yönetim tarzı olduğunu zannetmiyorum. Demokrasi arzı, konjonktürel bir hadisedir. İki gün önce demokrasinin Türkiye'de nasıl uygulandığını seyrettik. Yani, 3 bin doları Türkiye içinde şöyle bölüştürmüşüz böyle bölüştürmüşüz bence çok önemli değil. Önemli olan şu, bizim tüketim talebimizi, tüketim hırslarımızı belirleyen gelişmiş ülkelerdeki ürettir. Tüketimimizi kısıtlayansa o 3 bin dolardır. O 3 bin doların Türkiye içerisinde bir kalkınma sürecine girmeden bölüşümünü ön plana çıkarmak bence çok mantıklı değil.

Teşekkür ederim.

Haldun GÜLALP - Teşekkür ederim. Bana epeyi sözlü soru yöneltildi, Sorular büyük ölçüde içiçe geçiyor, o yüzden ben de tek tek cevap vermek yerine konuların birbirine geçtiği noktalarda birleştirerek anlatacağım. Sondan başlayayım. Ahmet Tonak arkadaşımın ifade ettiği son nokta, Aykut Beyin ve Kaya Beyin sorusundaki gerçeklik payına ilişkindi. Ben ona aynen katılıyorum; sorusuna ve soruyu ifade ettiği tarzına teşekkür ederim, çünkü, tam da onu söylemeye çalışıyordum. Rakamlara baktığımızda, teknoloji düzeyi çok düşük olduğu halde sanayi diye adlandırılan faaliyetler var. Fakat bunu sanayi saymak doğru değildir, teknolojiye bakmak gerek dediniz. Ben de onu söylemiştim gerçekten. Yani bugün merkez ülkelerin kendi elinde topladığı güç kaynağı, teknolojidir. Sadece o da değil, pazarlama da var, finans da var. İşin hamaliyesini ise üçüncü dünya ülkelerine aktarıyor. Bunun eskiden şöyle bir farkı var: Eskiden üçüncü dünya ülkeleri hammadde ihraç eder mamul madde ithal ederdi. Yani dünyanın köylülüğünü yapardı; şimdi ise işçiliğini yapıyor, teknoloji hala öbür tarafta.

Diğer bir konu ulusallaşma, ulus-devlet, globalleşme konusu. Şimdi, burada da Sungur Savran dostumun bu "duygusal" tabirini kullanmama yönelttiği itiraza bir değineyim izninizle. Globalleşme kaçınılmazdır derken dikkat etmek gerekir. Burada iki nokta var: Bir tanesi, kaçınılmazdır demek doğru mudur, değil midir; diğeri, bir kişi kaçınılmazdır derse, bu globalleşme iyidir demek midir, değil midir. Bence, kaçınılmazdır demek iyidir kötüdür anlamına gelmez bu bir. İkincisi, ben kaçınılmazdır türünden bir tabir kullandığımı sanmıyorum. Çünkü, bu Allah'ın emri falan değil. Dünyadaki siyasal güçler dengesi belirler neyin nasıl olacağını. Ulus - devletlerin direnme gücü varsa bu gücü nereden buluyorlar, bunu saptamak gerekir. Bu güç kimin lehine kullanılabilir, kim bunu ister, bunları saptamak lazım. Benim yaptığım tespit globalleşmenin ilerlediği ve belli bir biçim aldığı yönündeydi. Bu aldığı biçimi anlatmama, Ahmet Tonak arkadaşım birkaç unsur eklemek gerekir ya da öne çıkarttığın bazı şeyleri çok abartmamak gerekir gibi birkaç düzelti yaptı. Bunlar için teşekkür ederim. Ama bence, bu yapı içerisinde ulus-devletlerin politikalarına baktığımızda göreceğimiz önemli eğilim, işçi sınıfların taleplerini baskı altına alabildikleri ölçüde, ulus-devletlerin içine kapalı bir ekonomik kalkınma projesi izlemek yerine, yeni oluşan uluslararası işbölümünde daha yüksek noktalara gelme eğilimidir. Bu bir tespit. Peki nasıl yapacak bunu? Onu da Cem Somel arkadaşımız anlattı: teknolojiye, araştırma-geliştirmeye ağırlık vererek. Araştırma-geliştirme konusunda uluslararası şirketler üçüncü dünyada fazla bir harcama yapmıyorlar; büyük çoğunluğu kendi ülkelerinde yapıyorlar. Tekrar ediyorum, sırf teknoloji değil, finans ve pazarlama gibi konularda da bunlar tekelcidirler. Bu enteresan bir nokta. Yani üretimin hammaliyesi bir yerde iken, başka bir yerde üretimi doğrudan örgütlenmeden de para kazanıyor. Bu bence çok enteresan bir nokta. Bunu sunuşumda söylemiştim, tekrar vurgulamak istedim.

Şimdi, ulus-devletlerin rolü ve globalleşme karşısında kim ne ister konusuna gelince, ona da değindim gerçi ama biraz hızlı geçtim, biraz daha açmam gerekir sanıyorum. Demiştim ki, 19 uncu yüzyılda, sermayeler, burjuvaziler ulusçuydu. 20 nci yüzyıla geldiğimizde bunun değişmiş olduğunu görüyoruz. Şu anda işçi sınıfı ulus-devletinden kazanmış olduğu hakları korumak için globalleşmeye karşı direnmek istiyor. İşçi sınıfı ulus- devleti üzerine söz geçirebildiği ölçüde bunu talep ediyor ve belki de kısmen bu hakkı koruyor. Bazı hallerde bu hakkını kaybediyor, çünkü artık sermaye uluslararası. Ulus-devletin halkına verdiği haklar demokrasi konusu ile içiçe giden bir konu. Demin Cem Somel dediği, üçüncü dünya

devleti, kendi ülkesi içinde değil global planda zayıftır ve o zayıflığı ölçüsünde de ondan demokrasi beklemek gerekir. Buradan Clinton ile Gore meselesine gelmek istiyorum. Clinton ile Gore ne yapmak istiyorlardı? Yine Sungur Savran'ın değindiği bir nokta, General Motors Amerikan firması mıdır değil midir, idi. Firmanın adı Amerikan olabilir ama General Motors bir Amerikan firmasıdır demek, firmanın Amerikan ekonomisine yani Amerikan halkına faydası var demektir. 1950'li yıllarda, General Motors için iyi olan şey Amerikan için iyidir diye bir tabir vardı. Neden? Çünkü, firma iş yaratıyor, insanlara imkanlar yaratıyor, filan. Şimdi, General Motors veya ona benzer başka bir firma Amerika'daki fabrikaları kapatıp Meksika'ya taşıdığına, ona direnen kesim yine işçi sınıfı. Dolayısıyla, Clinton ile Gore diyorlar ki, bizim Demokrat Parti olarak Cumhuriyetçilerden oy kapmamızın yolu, bizim Amerika'daki işçileri ve istihdamı korumak istediğimizi, bu dışarı kaçışı önelemek istediğimizi ve o yüzden sanayi üretimine önem verdiğimizi söylemektir. Ama, bu dışarı kaçış eğilimi son bulmuş değil. Bu eğilim sürüyor; bunun hangi yönde ve hangi hızla ilerleyeceği ite kaka, kavga sonucu belirleniyor.

Teşekkürler.

Erdoğan SORAL - Efendim, ben, bütün bu tartışmalardan bir noktaya gelmek istiyorum. Globalleşme karşısında, küreselleşme karşısında Türkiye'nin durumu ne? Türkiye gerçekten globalleşme konusunda adım atabilecek ya da mesafe alabilecek konumda mı değil mi? Bu konuya baktığımız zaman Türkiye'nin buraya ne zaman girdiğine bakmak lazım. Ne zaman bu kararı aldığına ve o kararı aldığı günden bugüne kadar nereye geldiğine bakmamız lazım. O karar, Türkiye'de 1980'den sonra alındı. Ama, asıl önemli karar 1989'da alındı. Yani 1980'den sonra bu globalleşmeye yol açacak olan birkaç adım atıldı. Bu adımlar o sıralarda gayet yavaş atıldı ve Türkiye'nin gerek kambiyo rejiminde gerek Türkiye'nin dış ticaret rejiminde çok önemli değişiklikler oldu. Bu, Türk sanayii için tabii ki bazı bekleyişleri cevaplandırmak gibi göründü ama, Türk sanayii bundan gerçekten sonunda memnun oldu mu, tatmin oldu mu olayına baktığımız zaman, görüyoruz ki çok fazla bir doyunluk ya da çok fazla bir tatmin sergilemedi bu olay. Niye sergilemedi? Çünkü Türkiye'de sanayileşmede o güne kadarki politikaların getirdiği kazanımlar -bütün bu gelişmeye rağmen, Anadolu kaplanlarındaki vesaire- Türk imalat sanayiinde çok önemli mesafeler alındığı konusunda çok ciddi tereddütlerim var. V. asıl önemli adım sanayileşmeyi bir ölçüde biraz daha geriye atan adım, 1989'da alınan bir karardır. Bu karar 32 sayılı karardır. Bu kararla Türkiye -bu benim kendi görüşüm- sanayileşme konusunda önemli bir iddiasından bir hayli vazgeçmiştir. Çünkü, bu kararla globalleşmekte olan dünyada hala mal ve hizmet dolaşımının önündeki engeller şekil değiştirerek devam ederken, sermaye dolaşımının önünde herhangi bir engel kalmamıştır. O açılmıştır, gerçekten açılmıştır ve Türkiye bu açılma olayına bu 32 sayılı kararla girmiştir. Peki, 32 sayılı kararla girmiştir de gerçekten bu karardan sonra doğan olanakları nerede kullanmıştır sorusunu sorduğunuz zaman, sanayide mi kullanmıştır, ya da sanayi dışında mı kullanmıştır diye baktığımız zaman Türkiye bunu sanayi dışında kullanmıştır. Türkiye bu olanağı, bu kararla doğmuş olan bu olanağı, sadece hizmet sektöründe önemli bir gelişme sağlayan ve hizmet sektörüne oldukça önemli bir sermaye aktarımı sağlayan bir süreci yaşamıştır ve Türk sanayiinin bugün içinde bulunan duruma baktığımız zaman böyle parlak gibi görünen Türk sanayiinin durumunun hiç de parlak olmadığı ve Türkiye'de artık sanayiciliğin yapılmadığını, Türkiye'de sanayicilik yaptığı söyleyenlerin sanayiden para kazanmadığını ve daha çok bu parayı diğer sektörde bankacılık ve finans sektöründe varsa parasını değerlendirerek kazandığını, ama, olmayanların da, giderek Türk sanayiinin bu sözünü ettiğimiz rant dönük davranış biçimini sergileyemeyenlerin de bugün çok iyi durumda olmadığını biliyoruz. Yarı ne olacağı konusunda çok ciddi kuşklar taşıyoruz. O bakımdan, globalleşme olayına, Türkiye'nin batıdakinden daha farklı baktığını söylememiz, öyle düşünmemiz lazım. Doğan sermayenin sermaye akışı başka bir olay, doğan sermayenin rant olarak sanayi dışındaki çeşitli olanlara akması önemli bir olaydır. Türkiye'de yaşadığımız budur. O bakımdan, öyle zannediyorum ki, bu nokta üzerinde Türkiye bundan sonra bu globalleşme olayına bakarken bunu dikkate almak zorundadır diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Mehmet TÜRKAY - Şimdi bir soru var, ben önce soruyu okuyayım: Devletin globalleşmenin yeterliliğine karşı ekonomik sistemin verim düzeyini, eko sistemin bütünleşmesini, hakkaniyetin tesisini iyileştirici yaklaşımlarına batıda ve Türkiye'de değinir misiniz diye Öztürk ekonomist olduğunu beyan eden bir arkadaşımın bir sorusu var. Şimdi, bu soruyu cevaplamaya pek şey yok sanıyorum. Şöyle yaklaşmakta fayda var, gerçekten globalleşmenin bu tür kaygıları var mı diye bir soruyla belki cevap vermek lazım. O zaman da doğrudan doğruya ben konuşmamın başında söylediğim şeye dönüyorum. Küreselleşen kapitalizmdir demiştim. Kapitalizmde nimetlerin ve külfetlerin eşitsiz dağılımına dayalı bir sistemdir. Dola-

yısıyla, bu sistemde, bu rasyonelle işleyen bir süreçte devletin bu süreçteki pozisyonu zaten deminden beri tartışılıyor. Böyle bir eko sistemin tümleşmesi türünden bir misyonu zaten nereye koyarız, onu bilemiyorum. Burada önemli olan bir şey var, dikkat edilirse küreselleşmeye çok farklı anlamlar yüklenebiliyor, çok farklı beklentilerle yaklaşıyor bu kavrama. Bu belki biraz işi bulandıran bir şey. Şimdi, böyle bir noktada, küreselleşme kapitalizmin potansiyellerinin iyice açığa çıktığı, bu anlamda belki uygunlaştığı dönem olarak da nitelenebilir eğer süreci son dönemle sınırlayacaksak... Burada bir şeye dikkat etmemiz gerektiğini ben sürekli düşünüyorum. Bu da kapitalizmin ortaya çıktığından beri bu niyetinin olduğu noktasının altının çizilmesi gerekir. 19 uncu Yüzyılda, ortaya çıktığı dönemden sonra bu dinamikler esasa ilişkin özellikleri taşımıştır ve hala işlemektedir. Marks'ın, Hengel'in sermayenin kendi suretinde bir dünya yarattığı tespiti o döneme ait bir tespit değildir bu anlamıyla bugünü de açıklayacak bir tespittir. Burada da, yaratılan bu dünyada ortaya çıkan sonuçlara baktığımız zaman, bu sonuçlarda esas itibarıyla homojen bir dağılım değil yine eşitsiz bir dağılım sergilemektedir. Bu sürecin kazananları ve kaybedenleri farklı düzeylerde tanımlanabilir. Ama ortada böyle bir gerçek vardır, dolayısıyla bütünleştirici olmaktan ziyade parçalayıcı bir süreç yaşanmaktadır ve bu sürecin tabii nihai sonuçları da sadece küreselleşme kavramına atfedilen ve yanıltıcı olduğunu düşündüğüm anlamların dışında doğrudan doğruya bir sistem olarak kapitalizmin kendine ilişkindir diyorum.

Teşekkür ediyorum.

Melih ERSOY - Efendim çok kısa olarak bir iki noktaya değinmek istiyorum. İki tane soru var, bunlardan birisi çok genel ve zaten cevabını da bir şekilde kendi içinde taşıyor. -Yılmaz Beyin göndermiş olduğu. -Bir ikincisi Şehnaz KAPLAN Hanımın. Fakat, ben, bununla ilgili birkaç şey söylemeden önce Sungur Bey'e teşekkür etmek istiyorum. Gerçekten sanayileşme olgusunun teknik, ekonomik, politik v. mekansal boyutlarının birbirinden ayrılamayacağını birbiriyle bir bütün oluşturduğunu, her bir alanın karşılıklı etkileşim ve gelişmelerinin sonuçlarının yaşanmakta olduğunu vurgulamış oldu. Çok teşekkür ederim, önemli bir değerlendirme ve katkı olarak. Yalnız orada Pulantsaz'a biraz haksızlık edildiği kanısındayım. Şu nedenle. Yani yaşamda olmayan birisinin avukatlığını üstlenmek istemiyorum ama, yazıları çok açık ve kendisi her ne kadar bir emperyalist ülkeden bunları yazıyorsa da köken itibarıyla yine bir yan çevre ülkenin çocuğu dolayısıyla o kadar da kopmuş değil. Sözüünü ettiği bu burjuvazinin kendi iç mücadelesinde ben Frank'a referans vererek çevre ülkelerden dedim ama, kendisi çok net bir şekilde Avrupa ile ilgili olarak da bu emperyalist ülkeler arasındaki mücadelenin ulus devlet aşamasında önemli bir girdi olduğunu özellikle belirtiyor. Pulantsaz'ı bu şekilde anlattıktan sonra şimdi hemen Şehnaz Hanımın sorusu... Diyor ki küreselleşme sürecinde Türkiye'de ulus devlet yapısı varlığını ne ölçüde korumakta? Bunu hepimiz çok iyi biliyoruz ne ölçüde koruyabilmekte olduğunu. Şu anda ulus devlet Türkiye'de her alanda taarruz altında. O nedenle belki biz burada o anlamda farklı boyutta da olsa bir savunuculuğa girdik. Şimdi, ulus devlet şu anda ekonomik boyutta, politik ve ideolojik düzeyde, kültürel düzeyde yani hemen her düzeyde müthiş bir taarruz altında. Yani, ekonomik düzeyde olanları hepimiz artık çok iyi biliyoruz. Ulus devlet ekonomiden artık hızla elini eteğini çekti. Yatırımlar neredeyse senelerdir yok denilebilecek düzeye indi. Ekonomik düzey bu şekilde devletin ilgi alanı olmaktan hızla çıkarılıyor, yanı sıra sosyal görevleri de önemli ölçüde yok edilmeye çalışılıyor. Tabii ekonomik düzeyde, hemen şunu da belirtelim müthiş bir özelleştirme avukatlığı yapılıyor. Neredeyse özelleştirmeye karşı olmak vatan hainliğiyle eşit hale getirilmeye başlandı bazı medya yazarlarının dilinde. Sosyal düzeyde, sosyal güvenlikle ilgili yapılan tüm girişimleri hepimiz yakından biliyoruz. Devlet burada mümkün olduğunca bu alandan da elini eteğini çekmek çok minimal düzeyde görevlerini yerine getirmek gibi bir çaba içinde. İdeolojik düzeyde hem sağdan hem soldan maalesef ulus devlete karşı müthiş bir tepki var ve değerlendirme var. Kimi demokratikleşme adı altında, diğer taraftan İslamcı modeller çerçevesinde vesaire... Politik düzeyde de tabii içinde yaşadığımız bu ayrılıkçı güçlerin farklı nedenlerle yaratmış olduğu yine ulus devleti sonuç itibarıyla etkisizleştiren, güçsüzleştiren ve sadece bir baskı unsuru haline getiren militarist devlete dönüştüren sonuçları var. Bunların hepsini bir araya getirdiğiniz zaman ulus devletin Türkiye'de son on, yirmi yıllık dönemde varlığını ne ölçüde korumakta olduğu veya yitirmekte olduğunu hepimiz biliyoruz.

Son olarak yine bu çerçevede basında sık sık yer almaya başlayan tartışmaları da anımsatmak istiyorum; Artık ulus devlet düzeyindeki tartışmaları bir yana bırakan bazı köşe yazarları -Mehmet Altan ile başlayan -biliyorsunuz- bir İstanbul-Ankara tartışmasını gündeme getirdi. Yani, artık biz Türkiye'yi bıraktık Ankara İstanbul'u sömürüyor, Ankara hiçbir şey üretmiyor, üretilenlerin üstüne oturuyor ve inanılmaz bir şekilde böyle bir konu hala gazetelerde çok ciddi provokasyona varan düzeylerde tartışma yaratır hale geldi. Dolayısıyla bu yerellik konusu gerçekten çok teorik düzeyde söylenenlerle yetineceğimiz bir konu değil, pratikte de çok net bir şekilde ve üzücü bir şekilde ülkemizde yaşadığımız bir konu.

Teşekkür ederim.

H. Tarık ŞENGÜL - Ben çok kısa Sungur Savran'ın söylediklerine bir şey ekleyeceğim. Aslında, tabii biz ulus devlet derken bunu kazanılmış haklar boyutu olarak koymuştuk. Yani, popüler, yeni zamanların tabiriyle iktidar ilişkisinde bir mekan boyutu varsa ve iktidar mücadelesi mekanda ve mekan üzerine yapılıyorsa belli bir toplumsal grubun ki burada işçi sınıfı kendisinin mekana yönelik stratejisini belirlerken, bu diğeri dedikleri, yani sermayeye göre de şey yapması gerekiyor. Yani o da sermaye kendisini uluslararası düzlemde tanımlarken işçi sınıfını yerle doğru itilmesi durumu. Dolayısıyla biz ulus devlet düzleminde kalmak şeyinde değiliz oradaki kazanımların korunması ama perspektifinde uluslararası bağlama kaydırılması ki; bu zaten bizden önce altı çizilerek çok söylenip dergilerde "Bütün dünyanın işçileri birleşin" şeklinde konuştuğu için biz çok üzerinde durmak istemedik. Fakat, burada çok somut söylenmesi gereken şey şu; küreselleşme bir projeyse, bu projenin karşısına bir projeyle çıkmak gerekiyor. Yani bu kaçan treni yakalayıp yakalamama gibi söylemlerden çıkıp farklı bir projenin ortaya konması lazım. Yani, globalleşme projesi, küreselleşme projesi eğer burjuvazinin projesiyse işçilerin, çalışan kesimlerin de bir alternatif projesinin olması lazım. Burada çok kısa bir örnekle bitireceğim. Geçtiğimiz aylarda -belki bir altı ay önce- Reno fabrikasında bir anlaşmazlık oldu. Belçika'daydı sanırım. Fransa'da ve İspanya'da işçiler greve gittiler. Niye gittiler? Çünkü, biliyorlar ki bugün orada olan şey yarın onlara da olacak. Bunu bilebilmelerinin nedeni aynı firma içinde, aynı networkün, aynı ağın içinde örgütlenmiş olmalarından. Alternatif projenin şu mesajı vermesi gerekiyor: Farklı networklerin içinde, farklı ağların içinde yer alan işçiler de bu tür bir süreç içinde, bugün kazanan olsalar bile, yarın kaybeden olabilirler. Sermayenin hareketliliği karşısında artık bırakın yerel şeyi, uluslara bile yetmiyor. Belçika'daki işçiler için İspanya'dakiler greve giderken bu tür bir stratejiye karşı projenin de mekansal stratejisi haline getirmek gerekiyor. Dolayısıyla, mekan bu tür tartışmalarda önemli bir boyut, atlanmamalı diye bitireceğim.

BAŞKAN - Evet, şimdi, böyle bir şeyi nasıl toparlıyorsunuz? Benim de haksızlık yapma hakkım var. Bir defa üretimin uluslararasılaşması yeni bir olay değil ama, gerçekten de sosyokültürel, sosyal örgütlenmeler ve diğer örgütlenmeler açısından değişik bir döneme girdiğimiz vakıta. Onu önemi olarak asla yadsımıyoruz. Fakat, bu yeni gelinen üretimin uluslararasılaşması döneminde bunu kolaylayan faktörler yok mu, bunu zorlayan faktörler yok mu? Onların analizlerine girdiğimiz zaman, teknoloji bunlardan bir tanesi olarak çıkabilir ve bu teknolojiyle ilgili tanımlar hala bütün bölge veya ulusal devlet politikalarında şöyle bir tanıma sahip: Teknoloji, endüstriyel büyümenin hala çok önemli motorudur ve bunun etrafındaki endişeler ulus devletlere bütün bu uluslararasılaşmaya rağmen önemli görevler yüklemeye devam ediyor. Mesela eğitim... Eğitimle ilgili bütün politikalar -bilim ve teknolojiyi bir kenara ayırdım- hala ulus devlete ne kadar karşı olursanız olun yüklemeye çalıştığımız politikalar. Bunlar, aslında gelişmiş veya sanayileşmiş veya yeni sanayileşmiş ülkelerde yeni bir regülasyon kavramı içinde devletin rolünü tanımlamaya çalışıyor, çabalar henüz yeni. Bize gelince de tam tersi bir reklam var. Yani, bizlere regülasyonun korkunç azaltılması, fakat, aslında öbür tarafta -dikkatli bakarsanız- ulusal veya uluslararası araştırma laboratuvarları aslında bölgesel ve ulusal devletlerin çok önemli müdahale noktalarından biri olarak çıkıyor karşımıza ve bir ideolojik konteks içinde geliyor. Bu yüzden ben son sözün söylenmekten çok uzak olduğunu düşünebiliyorum. İkincisi, bir uyarı: Gerçekten bugünkü yerellik adı altında Bakanlıkların görevlerinin müsteşarlıklara verilmesi, Ankara'nın görevinin belediyelere verilmesi adı altında aslında artık fiyatı ödenmek istenmeyen birtakım kazanılmış hak ve hizmetlerden kurtulma çabası yatıyor. Bu eğer yerel yönetimlere gittiğinde, bizden eleştiri alıyorsa NGO dediğimiz, hükümet dışı kuruluşlara, sivil kuruluşlara gittiğinde aynı titizliği göstermemiz lazım, oyunlara gelmemek lazım. İşin ölçeği hem hizmet, hem de üretim çapında bu kadar küçültülemez veya aslında sanıldığı gibi tek bir dünya devletiyle de o kadar büyütülmüyor. Bu yüzden, tartışmayı bizim gibi ülkelerde çok aceleyle getirme olayı karşısında, eldekimin yerine konacak bir şey yoktur diye, henüz çıkmış değildikle noktalamak isterim. Ama bunun dışında, evet, bir tarihi değişim söz konusu ve bunu da yaşıyoruz.

Teşekkür ediyorum.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

DEVLET VE SINIFLARIN YENİDEN YAPILANMASI

Oturum Başkanı : Ayfer EĞİLMEZ
Sunanlar : Doç. Dr. Oktar TÜREL
Dr. Galip YALMAN
Doç. Dr. Fuat ERCAN
Dr. Sungur SAVRAN
Doç. Dr. Tülin ÖNGEN

TÜRKİYE'DE KAMU SEKTÖRÜNÜN YENİDEN YAPILANMASI

Oktar TÜREL*

Ben, bu konuşmamda sunmaya çalışacağım konuyu baştan sınırlamayı düşünüyorum. İlkini şimdi söyleyeyim: Bu bir iktisatçının sunuşu olacak. Panelin diğer katılımcıları inceleme alanımızın siyasal ve sosyal boyutlarını incelemek ve tartışmak için benden çok daha bilgili ve hazırlıklıdır; dolayısıyla ben iktisat düzleminde kalmaya çalışacağım. İkinci olarak belirtmem gereken husus şu: Konuşmamda olabildiğince Türkiye'yle ilgili konuları irdelemeye çalışacağım; birkaç uluslararası referans dışında ilgi alanım Türkiye'yle sınırlı olacak. Bu tercihten kaynaklanan eksiklikleri eminim ki panelin diğer konuşmacıların tamamlayacaklardır.

Konuşmam üç bölümden oluşacak. Birinci bölümde, devletin ekonomik faaliyetleri konusunda Keynes'gil ve Yeni Sağ paradigmalara dayanan basit bir şemalaştırma üzerinde duracağım. Bu şemalaştırmayı izleyen ikinci bölümde Türkiye'de kamu sektörünün üretim ve yatırım faaliyetlerini değerlendirmeye ve irdelemeye çalışacağım. Konuşmamın son bölümünde ise, sonuç yerine, on gözlemi ardı ardına sıralamayı tasarlıyorum.

Şimdi, Çizelge 1'in yardımı ile devletin ekonomik fonksiyonlarını 20 yıl kadar önce, egemen Keynes'gil paradigma doğrultusunda nasıl algıladığımızı ve Yeni Sağ'ın bugün bu fonksiyonları nasıl algıladığını kısaca özetleyelim. Keynes'gil yaklaşım çerçevesinde devletin iktisadi fonksiyonları esas itibarıyla üç alan üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Çizelge 1'den izlenebildiği gibi, bunların ilki kaynak tahsisi üzerindeki müdahaleler, ikincisi, gelir bölüşümü alanındaki müdahaleler, üçüncüsü de kamu otoritesinin ekonomiyi istikrarlandırma çabalarıydı.

Keynes'gil paradigma, kaynak tahsisindeki müdahaleleri statik ve dinamik etkinlik düzleminde ele alıyordu. Bunlardan gelişmiş ülkeler için daha anlamlı ve ilgi çekici olanı, statik kaynak tahsisi etkinliği sorunsalıydı. Eğer, piyasa mekanizması kaynak tahsisini etkin bir şekilde yapamıyorsa piyasalara müdahale edilebilirdi; yani statik etkinlik sağlamak üzere kaynak tahsisine yapılan müdahaleler "piyasa başarısızlıkları" ile gerekçelendirilmekteydi. Yeni sağ paradigma bu perspektifi tersyüz etti ve piyasa başarısızlıklarının o kadar önem taşımayabileceğini, bunlar yerine "hükümet başarısızlığı"ndan söz etmenin daha geçerli bir yaklaşım olacağını ileri sürdü. Keynes'gil dünyada dinamik etkinlik sorunsalı yapısal değişme, sanayileşme, hızlı büyüme ve teknolojik gelişmenin sağlanması amaçlarıyla iç içe idi. Yeni Sağ paradigma bu alanda da Keynes'gil paradigmadan uzaklaştı. Dünya ekonomisine yapısal uyumu ön plana çıkardı ve piyasa güçlerine güvenme fikrini geliştirdi.

Bölüşüm alanında Keynes'gil paradigmanın modeli "refah devleti"ydi ve "refah devleti" çevre ekonomilerine tarımı ve emekçi kesimi korumaya dönük çeşitli sübvansiyonlar, fiyat müdahaleleri ve emek gücünün yeniden üretim maliyetinin bir ölçüde toplumsallaştırılması biçiminde yansıtıyordu. Yeni sağ paradigma buna karşı "yahn devlet"i savundu. "Yalın devlet"i savunabilmek için de bir dizi argüman geliştirdi: Laffer eğrisinden, çaba ve aylaklık arasındaki ikameden, ekonomik haklar ve özgürlüklerin

Çizelge 1: Devletin Ekonomik Fonksiyonları Üzerine Farklı Yaklaşımlar

	<u>Keynes'gil Paradigma</u>	<u>Yeni Sağ Paradigmanın Karşı argümanları</u>
I. Kaynak Tahsisine Müdahale	a. Statik Etkinlik (Gerekçeleri: * Aksak rekabet piyasalarının düzenlenmesi * Dışsal ekonomiler * Kamusal mallar * Eksik veya çalışmayan piyasalar, vb.)	a. "Hükümet Başarısızlığı"
	b. "Dinamik Etkinlik". (Gerekçeleri: * Büyüme ve teknolojik gelişme * Yapısal değişme ve sanayileşme)	b. "Yapısal Uyum", piyasa güçlerine güven.

* Prof. Dr., ODTÜ İktisat Bölümü.

"Refah Devleti".

Çevre ekonomilerinde tarımı ve yaygın halk kesimlerini koruma amaçlı sübvansiyonlar ve fiyat düzenlemeleri, emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinin toplumsallaştırılması.

"Yalın Devlet".

Laffer Eğrisi, çaba ve aylıklık arasında ikame, ekonomik haklar ve özgürlükler, tasarruf ve yatırım şevkinin korunması, vb. Her türlü fiyat 'çarpıklıklar'ının reddi. "Kullanan öder" ilkesi.

Para, maliye ve kur politikalarının etkili kullanımı, gerektiğinde gelir politikasına başvurma.

Esnek kur ve serbest sermaye hareketleri ne dayanan ekonomilerde maliye politikasının etkisizliği, "ince ayar" ın ve konjonktür çevrimlerinin politizasyonunun reddi, "Anayasal iktisat"ın koyduğu sınırlar.

-özellikle teşebbüs özgürlüğünün - kutsallığından, girişimlerin tasarruf ve yatırım şevklerinin korunmasından söz etti, vs. vs. Bu repertuarı şimdiye kadar siz çeşitli basın ve yayın organlarında defalarca dinlediniz.

İstikrarlandırma açısından Keynes'gil paradigma para, maliye ve kur politikalarının etkili kullanımını, gerektiğinde gelir politikalarının kullanımını öngörmekteydi. Yeni Sağ paradigma buna karşı esnek kur ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir dünyada maliye politikasının etkisizliğinden dem vurdu. Keynes'gil "ince ayar"ı tümüyle reddetti. Konjonktür hareketlerinin siyasallaştırılmamasını istedi ve en sonunda da kamusal tercih teorisi doğrultusunda anayasal iktisat düşüncesine, yani kamu kesiminin ekonomik faaliyetlerini anayasa ve temel yasalarla sınırlama görüşüne yaklaştı.

Yeni Sağ'ın itişiyile Türkiye'de kamu sektörü, 1980'li yıllardan bu yana yeniden yapılanırken, sözüntü ettiğim bu üç ayrı düzlemde yeniden yapılanma faaliyetleri sürdü gitti. Dolayısıyla, Türkiye'de devletin ekonomik fonksiyonlarını icra etmesi beklenen çeşitli kurum ve kuruluşlar ve bunların uygulayabilecekleri iktisat politikası araçları da bir dizi dönüşüm geçirdi. Ben zamanın darlığını düşünerek ilgiyi kaynak tahsisine müdahale araç ve yöntemleri üzerinde ve özellikle dinamik etkinlik sorunsalı üzerinde yoğunlaştırmak istiyorum. Çünkü, statik kaynak tahsisi etkinliğine ilişkin müdahale gerekçeleri Türkiye'nin geçmiş yıllarında da, günümüzde de çok fazla ağırlık ve vurgu taşımadı. Dolayısıyla, Türkiye'de devletin kaynak tahsisine müdahalesi tartışıldığı zaman, esas itibarıyla tartışılan şey, dinamik etkinliği, yani büyümeyi, yapısal değişmeyi ve sanayileşmeyi sağlama amacıyla kaynak tahsisine müdahale etmek ya da etmemek oldu.

Bu açıklamalardan sonra, konuşmanın ikinci bölümüne geçebilirim. İkinci bölüme geçtiğimiz zaman akla ilkin kamu sektörünün kaynak tahsislerine nasıl müdahale edeceği geliyor. Müdahalenin bir yolu mal veya hizmet üretimini bilfiil yapmak olabilir. Ama, doğaldır ki, kamu müdahalesinin doğrudan üretim ile sınırlı olması gereği yoktur. Kamu kesimi, başka kişiler tarafından üretilen mal ve hizmetleri satın alarak, bunlara harcama yaparak da mal ve hizmet arzını sağlayabilir. Bu açıdan ilgimizi çeken şey, 1980 sonrasında kamu kesimi gelir ve harcamalarının nasıl bir evrim geçirdiğidir. (Tablo 1)

TABLO 1: GSMH'YA ORANLA KAMU HARCANABİLİR GELİRİ, KAMU HARCAMALARI VE AÇIKLAR, 1980-97 (%)

Yıllar	Yg	Cg	Sg	Ig	DEF	PSBR
1980	14.8	10.3	4.5	9.3	4.8	8.8
1981	16.1	8.7	7.4	10.4	3.0	4.0
1982 ^{a/}	16.2	8.9	7.3	9.8	2.5	3.5
1983	14.9	8.4	6.5	8.3	1.9	4.9
1984	13.5	7.4	6.0	8.0	2.0	5.4
1985	14.4	6.7	7.7	9.0	1.3	3.6
1986	14.9	6.8	8.1	10.3	2.1	3.7
1987	13.6	7.0	6.6	10.3	3.7	6.1

<u>Yıllar</u>	<u>Yg</u>	<u>Cg</u>	<u>Sg</u>	<u>Ig</u>	<u>DEF</u>	<u>PSBR</u>
1988	13.6	6.7	6.8	8.5	1.6	4.8
1989	13.1	8.4	4.7	7.4	2.6	5.3
1990	13.4	10.0	3.4	8.6	5.2	7.4
1991	11.9	11.2	0.7	7.6	6.9	10.2
1992	11.4	12.2	-0.8	6.8	7.6	10.6
1993	9.6	12.3	-2.7	7.3	10.0	12.0
1994	9.6	10.7	-1.1	3.6	4.7	7.9
1995	9.2	9.6	-0.4	3.8	4.1	5.4
1996	7.9	9.8	-1.9	5.3	7.2	9.0
1997 ^{b/}	9.5	11.2	-1.7	6.0	7.7	9.5

^{a/} 1982 yılı bütçesinin 10 aylık verileri yıla tamamlanarak tahmin edilmiştir.

^{b/} Tahmin.

Simgeler /	Yg	:	Kamu harcanabilir geliri
	Cg	:	Kamu cari harcamaları
	Sg	:	Kamu tasarrufları (=Yg-Cg)
	Ig	:	Kamu yatırımları, stok değişimleri dahil
	DEF	:	Kamu kesimi yatırım - tasarruf açığı (=Ig-Sg)
	PSBR	:	Kamu kesimi borçlanma gereği

Kaynak : DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1997), ss. 85-6;
DPT, 1998 Yılı Programı, ss. 180-2.

Tablo 1'de 1980'den 1997'ye kadar geçen dönem, siyasal takvime de oldukça yakın düşecek şekilde dört evreye ayrılmıştır. Birinci evre, askeri darbe rejimi dönemidir. İkinci evre ANAP'ın "heyheylili" yıllarıdır. 1989-92, daha sonra ayrıntılarıyla ele alacağımız gibi bir geçiştir. 1993-97 ise Bn. Çiller ve sonrasıdır.

Bu evrelerin, kamu maliyesi açısından oldukça ilginç bazı özellikleri var. Askeri rejim dönemi kamu açıklarının önemli ölçüde azaltılabildiği bir dönemdir. Bu azalma büyük vergi hasılatı artışlarıyla değil, esas itibarıyla tüketim harcamalarının daraltılmasından kaynaklanmıştır. Tüketim harcamalarının daraltılması da, o dönemi yaşayanların çok iyi hatırlayacağı gibi, kamu çalışanlarının maaş ve ücretleri üzerindeki baskıyla sağlanmıştır.

ANAP'ın parlak yıllarında (Kamu harcanabilir geliri GSMH) oranının 1-1.5 puan kadar gerilediğine tanık oluyoruz. Kamu tüketimi harcamalarının GSMH içindeki payı düşmeye devam ediyor ve ANAP esas itibarıyla kamu altyapı yatırımlarına dönük bir yatırım canlandırmasını başlatıyor. Bütün bu hareketlerin bileşkesi, kamu açıklarının GSMH'nin yüzde 1-3'ü arasında değişen bir aralıkta kalabilmesini sağlamıştır. Yani, ANAP 1984-88 döneminde kamu açıklarını çok fazla arttırmamıştır. Bunu sağlayan basit formül, kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı bir miktar düşmüş olsa bile bunu yine kamu çalışanlarının reel maaş ve ücretlerindeki düşüşle dengelemek, böylece sağlanan kaynakları kısmen kamu altyapı yatırımlarına kaydırmaktır.

1989-92 ara dönemi ise çok çarpıcı bir eğilim sergilemektedir: Kamu kesimi bir Ponzi finansmanı açmasına hızla sürüklenmekte, kamu tüketim harcamaları nominal ve reel olarak kabarmakta ve kamu tasarrufları sınırlanmaktadır. Bu ara dönemin sonunda kamu harcanabilir geliri, pratik olarak sadece cari harcamaları finanse edebilecek, fakat yatırım harcamalarını finanse edemeyecek bir düzeye inmiş durumdadır. Doğal olarak açıklar da artmaktadır. Çünkü, bu durumda kamu kesimi yatırım yapmaya çalışırsa -ki Tablo 1'deki verilerden hâlâ yatırım yapmaya çalıştığını görüyoruz - bunu kısmen açık finansman yoluyla ama daha çok iç piyasada tahvil ve bono ihracı ile borçlanarak gerçekleştirecektir. 1993 sonrasında ise kamu harcanabilir gelirin GSMH'nin yüzde 10'ları düzeyine geldiğini, kamu tasarruflarının tümüyle ortadan kalktığını, hatta

negatif kamu tasarruflarıyla karşı karşıya kaldığımızı ve kamu yatırımlarının daha da aşağıya indirilemeyecek bir direnç düzeyine, GSMH'nin yüzde 4'ü düzeyine indiğini görüyoruz. Kamu harcanabilir geliri bileşenleri ile açık ve fazlalar konusundaki tamamlayıcı bilgiler ise Tablo 2'de ilginize sunuluyor.

Bu gözlemler ile dünyadaki gelişmeler arasında bir paralellik kurabilir miyiz? Tablo 3'de G7 adıyla bilinen yedi gelişmiş ülkedeki eğilimleri özetlemeye çalıştık. 1995'de bu ülkelerde kamu harcamaları/GSYİH oranı yüzde 33 ile 55 aralığı içinde yer alıyor ve işin ilginç yanı bu oran 1970'den bu yana artma eğilimi gösteriyor. Türkiye'de de benzer bir eğilim var, ama, daha sınırlı ölçüde. Türkiye 1970'li yıllarda GSMH'sinin yüzde 20'sini kamu harcamalarına ayırıyordu. 1980'de bu oran % 24 düzeyine çıktı. 1980 sonrasında ise çok cüzi artışlar gösterdi. Tablo 3'ün daha ilginç bir yanı kamu cari harcamalarının ve kamu yatırım harcamalarının GSYİH içindeki payıdır. Gelişmiş dünyadaki örneklerine baktığımız zaman görüyoruz ki, kamu cari harcamaları ve kamu yatırım harcamaları toplamının GSYİH içindeki payı 1970'li yıllardan 1995'li yıllara kadar fazla bir artış göstermemiştir.

Türkiye şartlarında ise bu payın azalış gösterdiğine tanık oluyoruz. Türkiye'deki (kamu carileri + kamu yatırımları) 1970'de GSMH'nin yüzde 18'i dolayında idi; 1995'de yüzde 14'üne kadar gerilemiş durumdadır. Yani, kamu kesimi Türkiye şartlarında harcamalarını az da olsa arttırmakta, fakat, cari harcama + yatırım harcaması yapmamaktadır. Şişen kalemler esas itibarıyla transfer kalemleridir. 1970'de GSMH'nin yüzde 2'si kamu kesimi transferlerinden oluşmaktaydı, 1995'te yüzde 11'i transfer kalemlerinden oluşmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'deki kamu harcamalarının genişlemesi bir anlamda çok sağlıksız bir şişmedir. Çünkü, toplum açısından bir katkı sağlaması beklenen cari ve yatırım harcamalarında görece bir artış söz konusu olmamakta, fakat, transfer harcamaları kabarmaktadır. Öte yandan kamu harcamaları finansman kısıtlarıyla karşı karşıya kalarak fazla genişleyemediğinden, bütün daralma esas itibarıyla cari harcamalar ve yatırım harcamaları üzerine yönelmektedir.

Benzer trend gelişmiş Batı ekonomilerinde de var. Gelişmiş Batı ekonomilerinde esas itibarıyla transfer harcamalarından oluşan şişkinlik 1970'ten 1995'e kadar artmasını sürdürmüştür. Yani, gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları/GSYİH oranı tanınmış iktisat dergisi *The Economist*'in 20-26 Eylül 1997 sayısında çok yakındığı gibi - hâlâ artmaktadır. Ama, bu artış cari artı yatırım harcamaları toplamından değil, esas itibarıyla transfer niteliğindeki kalemlerden oluşmaktadır. Tablo 3'ün en alt dilindeki büyüklükler arasında bir karşılaştırma yaparsanız bunu açıkça göreceksiniz.

TABLO 2: GSMH'YA ORANLA KAMU HARCANABİLİR GELİRİ VE BİLEŞENLERİ, 1980-97 (%)

Yıllar	T	PES	TR	Yg	DEF	INT	NIDEF
1980	17.0	1.8	4.0	14.8	4.8	0.6	4.2
1981	17.7	1.9	3.5	16.1	3.0	0.9	2.1
1982 ^a	16.3	2.6	2.7	16.2	2.5	1.0	1.5
1983	16.2	2.7	4.0	14.9	1.9	1.5	0.4
1984	13.8	4.7	5.0	13.5	2.0	2.0	0.0
1985	14.1	5.2	4.9	14.4	1.3	1.9	0.6 (s)
1986	16.9	5.5	7.4	14.9	2.1	2.6	0.5 (s)
1987	16.6	5.6	8.6	13.6	3.7	3.0	0.7
1988	15.6	6.3	8.4	13.6	1.6	3.9	2.3 (s)
1989	15.9	4.9	7.7	13.1	2.6	3.6	1.0 (s)
1990	16.9	3.1	6.5	13.4	5.2	3.5	1.7
1991	17.4	0.6	6.2	11.9	6.9	3.8	3.1
1992	18.3	-0.1	6.8	11.4	7.6	3.7	3.9
1993	18.1	0.7	9.3	9.6	10.0	5.8	4.2
1994	18.7	2.0	11.1	9.6	4.7	7.7	3.0 (s)

Yıllar	T	PES	TR	Yg	DEF	INT	NIDEF
1995	16.8	3.3	10.9	9.2	4.1	7.3	3.2 (s)
1996	16.9	4.6	13.5	7.9	7.2	10.0	2.8 (s)
1997 ^{b/}	16.9	4.0	11.5	9.5	7.7	7.9	0.2 (s)

^{a/} 1982 yılı bütçesinin 10 aylık verileri yılla tamamlanarak tahmin edilmiştir.

^{b/} Tahmin.

Simgeler /	T	:	Sermaye üzerinden alınan vergiler hariç, sosyal fonlar (net) ve VDNG dahil, vergi hasılatı
	PES	:	Kamu iktisadi teşebbüsleri işletme fazlası
	TR	:	Cari transferler
	Yg	:	Kamu harcanabilir geliri (=T+PES - TR)
	DEF	:	Kamu kesimi yatırım - tasarruf açığı
	INT	:	Konsolide bütçe faiz ödemeleri
	NIDEF	:	Faiz ödemeleri öncesinde kamu kesimi yatırım - tasarruf açığı ((s) : fazla)

Kaynak : DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1997), ss. 85-6;

DPT, 1998 Yılı Programı, ss. 180-2.

TABLO 3: G-7 ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE TOPLAM KAMU HARCAMALARININ GSYİH'DAKİ PAYI, 1970-1995 (%)

A. Kamu Harcamaları / GSYİH, %

Yıllar	ABD	Jap.	Alm.	Fra.	İta.	İng.	Kan.	Tür. ^{a/}
1970	32	19	39	39	34	39	36	20
1980	31	32	48	46	42	43	39	24
1990	32	31	45	50	53	40	46	25
1995	33	35	50	54	52	43	47	25

B. Kamu Cari Harcamaları / GSYİH, %

Yıllar	ABD	Jap.	Alm.	Fra.	İta.	İng.	Kan.	Tür. ^{a/}
1970	19	7	16	13	14	18	19	9
1980	18	10	20	18	15	21	19	10
1990	18	9	18	18	17	20	20	10
1995	16	10	19	19	16	21	20	10

C. Kamu Yatırım Harcamaları / GSYİH, %

Yıllar	ABD	Jap.	Alm.	Fra.	İta.	İng.	Kan.	Tür. ^{a/}
1970	3	5	4	4	3	5	4	9
1980	2	6	3	3	3	2	3	9
1990	2	5	2	3	3	2	3	9
1995	2	7	3	3	2	2	2	4

D. Diğer Kamu Harcamaları / GSYİH, %

Yıllar	ABD	Jap.	Alm.	Fra.	İta.	İng.	Kan.	Tür. ^{a/}
1970	10	7	19	22	17	16	13	2

Yıllar	ABD	Jap.	Alm.	Fra.	İta.	İng.	Kan.	Tür. ^{a/}
1980	11	16	25	25	24	20	17	4
1990	12	17	25	29	33	18	23	7
1995	15	18	28	32	34	20	25	11

^{a/} 1970 için verilen sayılar, 1975'e aittir. Harcamalar GSMH'ya oranlanmıştır.

Kaynak : OECD, Historical Statistics ve OECD, National Accounts Statistics (çeşitli sayılar)'den hesaplanmıştır.

Türkiye'deki gelişmelerle uluslararası gelişmeler arasındaki benzerlik ve paralelliğin muhtemelen evrensel bazı ortak paydaları var. Ama, Türkiye'ye özgü başka birtakım öğelerin, örneğin kamu finansmanında görmüş olduğumuz büyük yönetim başarısızlıklarının muhtemelen bu sonuca büyük katkısı var.

Tekrar Türkiye'ye dönelim. Cari ve yatırım harcamaları toplamını, özellikle yatırım harcamalarını bu kadar radikal bir şekilde daraltan kamu kesimi, acaba, yatırım ve üretim faaliyetlerinde nasıl bir performans göstermiştir? Bunu da Tablo 4'den izleyelim. Kamu sabit yatırımları/toplam sabit yatırımlar oranı 1980'de yüzde 40 idi, 1996'da yüzde 20'dir. 1980'de kamu üretken yatırımlarının, yani, kamu kesiminin fiziksel anlamda üretken saydığımız tarım, madencilik ve imalat sanayiindeki yatırımlarının toplam yatırım içindeki payı yüzde 42 idi. 1996'da yüzde 11'dir. 1980'de kamu imalat sanayii yatırımları, toplam imalat sanayii yatırımlarının yüzde 37'siydi, 1996'da yüzde 4'üdür. Yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen yatırımların toplam kamu yatırımları içindeki payı 1980'de yüzde 7'dir, 1996'da yüzde 23'e çıkmış durumdadır. İmalat sanayii katma değeri içinde kamu sektörünün payı 1980'de yüzde 40'tan başladı, 1995-96 verileri henüz basılmış değil. Ancak, 1994'de vardığımız oran yüzde 24'tür.

Özetle, kamu sektörü 1980'den 1996'ya kadar geçen 16 yıl içinde her alanda ekonomiden geri çekilmiştir. Toplam sabit yatırımlar alanından çekilmiştir, üretken yatırımlardan çekilmiştir, imalat sanayii yatırımlarından çekilmiştir. Kamu kesimi devlet hizmeti üretme alanından da biraz uzak durmaktadır. Çünkü, 1980'den 1996'ya kadar ara yıllarda fiyat hareketleri etkisiyle iniş çıkışlar olmakla beraber yine başladığımız noktadayız. 1980'de yurtiçi hasılamın yüzde 9'u miktarında kamu hizmeti üretmekteydik, buna güvenlik hizmetleri de dahil 1996'da yine aynı düzeylerde kamu hizmeti üretiyoruz. Bu rakamları, Tablo 3'de yer alan gelişmiş ülkelerdeki kamu carileriyle karşılaştırmanızı salık vereceğim: Amerikan ekonomisi için yüzde 19-16, Alman ekonomisi için yine yüzde 16-19 Fransız ekonomisi için yüzde 13-19, İngiliz ekonomisi için yüzde 18-21 aralıklarında değişiyor. Yani, Türkiye kamu sektörünü sadece üretken alanda geriye çekmiyor, kamu hizmetlerinin sunumu alanında da geriletiyor. Bu 1980'li yıllarda ve 90'lı yıllarda izlediklerimizin kısa bir anlatımı.

TABLO 4: KAMU KESİMİNİN YATIRIM VE ÜRETİM FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BAZI ORANSAL GÖSTERGELER, 1980-1996 (%)

Yıllar	Igs/Is	Igsü/Isü	Igsm/Ism	Igsy/Igs	DH/GDP	VAgm/VAm
1980	40	42	37	7	9	40
1981	46	43	35	7	7	46
1982	43	38	30	8	6	43
1983	43	37	27	8	6	42
1984	41	34	23	7	5	37
1985	45	38	25	9	5	38
1986	45	33	20	13	5	40
1987	40	29	15	16	5	31
1988	34	30	12	15	5	34
1989	33	27	10	10	7	35
1990	31	20	7	10	8	31

Yıllar	Igs/Is	Igsü/Isü	Igsm/Ism	Igsy/Igs	DH/GDP	VAgm/VAm
1991	32	24	8	13	10	31
1992	31	22	9	16	10	29
1993	27	17	5	15	10	26
1994	20	12	4	19	9	24
1995	18	12	4	22	8	b.y.
1996	20	11	4	23	8	b.y.

Simgeler /	I	:	Yatırım
	DH/GDP	:	(Devlet hizmetleri/GSYİH) oranı, cari fiyatlarla
	VA	:	Büyük imalat sanayii katma değeri
	b.y.	:	Bilgi yok.

İndisier /	g	:	Kamu
	s	:	Sabit sermaye
	ü	:	Fiziksel anlamda üretken sektörler (tarım, madencilik, imalat sanayii)
	m	:	İmalat sanayii
	y	:	Yerel yönetimler

Kaynak : DPT kayıtları ile DİE Milli Gelir ve İmalat Sanayii İstatistiklerinden hesaplanmıştır.

Bu bilgiler ışığında, konuşmamın üçüncü bölümünde sözünü ettiğim, sonuç niyetine söylemeye çalışacağım on noktaya geçebilirim.

1- Türkiye'de kamu sektörü dünyadaki emsallerine göre çok küçüktür ve 1980'li ve 90'lı yıllarda daha da küçülmüştür. "Her şeye kadir, her şeye burnunu sokan, besin maddeleri de dahil, herşeyi üreten ve hizmet sağlamak için bir yığın alanda faaliyet gösteren kamu kesimi" imajı büyük ölçüde hayal ürünüdür.

2- Üretken kamu sektörü çökmüştür. Birilerinin "kralın çıplak olduğunu" söylemesi gerekiyor; bunu isterseniz bu toplantıda söylemiş olalım. Türkiye'nin üretken kamu sektörü bugün kimya ve petrokimya, demir-çelik, içki ve tütün sanayilerindeki birkaç öbekten ibarettir. Dolayısıyla KİT sisteminin özelleştirilmesi üzerinde yaratılan bütün söylem de boş bir efsaneden ibarettir.

3- Kamu sektörünün üretken alanlardan çekilmesi, esas itibarıyla yapısal uyumun Türkiye imalat sanayiini, emek-yoğun, sermayeyi daha az kullanan, teknolojik karmaşıklığı daha düşük sektörlerle yönlendirmek istemesinin doğal bir uzantısıdır ve bu yapısal uyum kamu sektörüne bu biçimiyle yansımıştır. Doğal olarak özel sektörün de yapısal uyum gerektiren çeşitli işletmeleri vardı ve vardır. Ancak burada kamu sektörünün yapısal uyumuyla özel sektörün yapısal uyumu arasında belirgin bir asimetri göze çarpmaktadır. Özel sektör, yapısal uyumu, yeni yatırım tahsisleriyle, rehabilitasyonla, ürün çeşitlerini yeniden düşünmekle ve bazı kârlı olmayan üretim hatlarını kapatmakla gerçekleştirirken kamu sektöründe 1980'lerden bu yana gelen bütün yönetimlerin yaptığı şey bu sektörü kendi ölümüne terk etmektir. 1980'li yıllarda bu ölümüne terk etme olayı çok daha geniş çaplı özelleştirmeler, işten çıkarmalar, vb. ile hızlandırılabilirdi. En azından, teknik olarak böyle bir çözüm belki düşünülebilirdi. Ancak, bunun yerine tercih edilen yol (isterseniz buna ötenazi de diyebilirsiniz), zamana yayıldığı ve ölüme dilim dilim terk edildiği için daha az acı veren bir ölümdür. Hiç kuşukum yok ki gelecek kuşaklar Türkiye'nin üretken sermayesini böyle sorumsuzca tüketen siyasi iktidarları suçlayacaklardır.

4- Kamu kesiminin faaliyetleri bundan sonra hepimizi ilgilendiren bir alanda daralma eğilimi göstermektedir: Emegün yeniden üretimiyle ilgili alanların da özelleşmesi. Kamu sektörünün mal ve hizmet üretiminden çekilmesi olgusu hemen hemen tamamlanmış, kamu sektörü bu alanlarda marjinalleşmiştir. Özelleşmenin bundan sonraki büyük taarruzu eğitimde, sağlıkta ve sosyal güvenliktedir. Dolayısıyla, her ne kadar KİGEM'in yaptığı "artçı gerilla savaşları"na saygılı olmak zorundaysak da artık hukuk savaşla-

rının çok büyük bir öneminin kalmadığını, bundan sonraki temel savunma çizgisinin -eğer, bir savunma çizgisinden söz edeceksek- eğitimde, sağlıkta ve sosyal güvenlikte kurulması gerektiğini göz önünde bulundurmalıyız.

5- Vergi reform tasarısına çok fazla umut bağlanmamalıdır. Bunun önemli bir nedeni var: Daha henüz bunalım "tabana vurmuş" durumda değil. Türkiye'de bunalım tabana vurmadan, reform tasarılarını kimse ciddiye almıyor. Önümüzdeki günlerde, vergi reform tasarısının sadece r harfinin kaldığını hep birlikte gözleyeceğiz.

6- Yerelleşme önemli bir eğilimdir ve kamu yatırımları da giderek yerelleşme eğilimi göstermektedir. Yerelleşmeye olumlu yaklaşanlar, kamu sektörünün merkezi hükümet için geçerli olan bütün hastalıklarının yerel düzeyde de yeniden üretildiğini göz önünde bulundurmak zorundadırlar. Yerelleşme, mali sorumluluğun sadece merkezi hükümette değil, yerel yönetimlerde de sağlanması halinde anlam taşıyabilir.

7- Vergi reformunun sınırları konusunda gerçekçi olmak gerek. Son günlerdeki vergi reformu çabaları, pek çok kesimi sermayenin çok duyarlı olduğu, özellikle yurtdışından gelen sermayenin ve para sermayesinin kaçabileceği itirazlarına götürmüştür. Bu itirazlarda az da olsa gerçek payı olduğunu göz önünde bulundurmamız gerek. Çünkü, 1990'lı yılların şartlarında hareketliliği hemen hemen sifıra yakın olan üretim faktörü emek, buna karşı hareketliliği en yüksek olan faktör vasıflı emek ve para sermayesidir. Dolayısıyla, bu tür faktör gelirleri üzerine getirilecek vergi yüklerinin, bu üretim faktörlerinin başka ekonomilere göçmesiyle sonuçlanması şaşırtıcı değildir. Bu sonuçlardan dışarı açılma ve globalleşme konusunda fanteziler üretenler dışında kimse bu sonuçlara şaşırılmamalıdır. Globalleşme ve dışarı açılma doğal olarak bu sonuçları doğuracaktır.

8- Yakın gelecekte karşılaştığımız bir legalite krizi çıplak rakamlarla şöyle özetlenebilir: Vergi yükümüz GSMH'nin yaklaşık yüzde 20'si kadar; önümüzde bunu daha fazla arttırabilecek imkanlar görünmüyor. 1998'in reform paketi bile vergi yükünü bu düzeylere getirme iddiasındadır. GSMH'nin yüzde 10'u kadar tüketim ve toplumsal sermaye stokunun aşınma -yıpınmasını ancak karşılamaya yetecek yüzde 4'lük yatırım payları ve yüzde 4 dolayındaki (daha da aşağıya çekilemeyecek) gelir transferleriyle kamu sektörü önümüzdeki günlerde GSMH'nin yüzde 2'si dolayında birincil fazla verebilecektir. Bu birincil fazla GSMH'nin yüzde 2'si dolayında bir enflasyon vergisiyle birlikte, GSMH'nin yüzde 4'ü çevresinde bir reel faiz yükünü finanse ederse, biz mutlu bir şekilde 21'inci yüzyıla ilerleyebiliriz! Ama, bu durağan çözüm dengesi iki nedenle çok aldatıcı bir dengedir: (i) Türkiye'deki reel faiz yükleri GSMH'ya oranla yüzde 4'ün çok üstündedir; (ii) Toplumun sahip olduğu beşeri ya da fiziki sermaye stokunu, bu asgaride tuttuğunuz takdirde, kamu yönetimi herhalde bir meşruluk kriziyle karşı karşıya kalır. Böyle bir kamu yönetiminin vatandaşların arzuladığı ve güvendiği, kabul ettiği bir kamu yönetimi olup olmayacağı gerçekten tartışmalıdır.

9- Kamu yönetimi için acaba gelecekte umut verici bir eylem alanı var mı? Önemli bir etkinlik alanı özellikle teknik gelişmeyi daha ileri düzeylere taşıyan bir program olabilir. Bunu yarın Dr. Geray, Sayın Zontul, Sayın Göker ayrıntılarıyla ele alacaklardır.

10- Emek, 1980'den bu yana her aşamada geriletilmiştir. Sermayenin argümanı ilkin "gıda, peynir, süt vb. şeyler üretmeyen devlet" idi. Sonra sıra eğitim ve sağlığın paralı olmasına geldi. Sonra, sıra sosyal güvenliğin kişisel katkılarla oluşan bir sisteme dönüştürülmesine geldi. Sonra, sıra sağlık sigortasına geldi. Sonra da anayasal iktisada geldi. Ortada "ipe bastırma" gibi tuhaf durum var: İp, basınç yükünü taşımaz, ama, çekme yükünü taşır. Dolayısıyla, sermaye şu ana kadar 1990'ların ortasına kadar, gördüğümüz o ki, büyük ölçüde "ipe bastırarak" ve hemen hemen hiç bir tepki ile karşılaşmayarak belli bir mesafe almıştır. Bundan sonra, herhalde alacağı mesafe kalmamıştır diye düşünmek istiyorum ve en azından umuyorum.

SERMAYENİN YENİDEN YAPILANMASI

Galip YALMAN*

Önce, çok ufacık bir şey -herkes yapıyor bunu- programdaki başlıkla sunuş arasındaki fark. Bu bizden kaynaklanıyor, akademisyenlerin -daha önce kahve içerken de belirtildiği gibi- çok da sözlerine sadık olmayışları, zamanında yerine getiremeyişlerinin de bir parçası herhalde. Ama, bir de bence daha önemli bir boyutu var. Sermayenin yeniden yapılanmasını devletin yeniden yapılanmasından ya da sermaye-devlet ilişkisini birbirinden bağımsız, toplumsal gerçekliklerin birbiriyle dışsal ilişkisi olarak görmenin anlamsızlığını da şey yapıyor, dolayısıyla, birini öbüründen bağımsız olarak düşünmek aralarındaki ilişkiyi koparmak anlamına geleceği için böyle bir vurguyu yapmak gerekli.

Şimdi, dün katılmadım ama, sabahtan buyana ki şey bana şunu düşündürdü: İki temel yaklaşım sergileniyor, duygusalıklar bir yana da daha objektif biçimde sanki ikisi de birtakım objektif gözlemlere dayanmışçasına da yapılıyor. Bir başka deyimle, iki farklı rasyonaliteden söz ediyoruz adeta. Bir tanesi sermayenin rasyonalitesi, gelinen aşamada globalleşme süreci diye nitelenen şey. Öbürü de, sanki bir başka dönemde, daha egemen bir rasyonaliteymiş gibi şeyini kaybetmiş gibi gözüküyor ulus devletin rasyonalitesi ve bunlar, dolayısıyla da gücünü kaybetmekte olan şeyi yeniden acaba nasıl güçlendiririz üstüne de epey kafa yoruyoruz, tartışıyoruz. Bir düzeyde anlamsız değil ama, belli ölçülerde de yanıltıcı boyutları olduğunu düşünüyorum. Bir kere olduklarından öte birer rasyonalite atfediyoruz ve yaşanan süreçleri belirlemede de gereğinden fazla, bir anlamda bunları bağımsız aktörler olarak niteliyor gibi oluyor yahut da o tür bir yanılma payımız her zaman var diye düşünüyorum. Dolayısıyla da acaba yaşanan sürece -19 uncu yüzyıldan bu yana değişik evreleri ele alındı bu sabah- iki türlü bakabilmek mümkün mü? Bir, ulus devlet parametresi çerçevesinden alternatif sermaye gelişim süreçleri ya da modelleri ya da stratejileri olarak görmek; buna bağlı olarak devlet-sermaye ilişkileri, kurumsal yapılanmalar, doğal olarak da onun içerdiği sermaye-emek ilişkileri bağlamında ortaya çıkabilecek siyasal yapılanmalar. İkinci boyutu da, ülke ekonomilerinin dünya ekonomisinin geçirdiği evrelere bağlı olarak, hatta kısmen de onu belirleyici bir biçimde, farklı bütünleşme biçimleri ya da modaliteleri içinde değerlendirmek. Çünkü, bu şey böyle baktığımız ölçüde tek boyutlu bir rasyonalite atfetmekten ya da onun öbürüne egemenliği belli bir dönemde var yahut da tersine bir evreye geçtik türü biraz siyah-beyaz diye benim görebildiğim tür değerlendirmelerden de belki biraz uzaklaşmamız mümkün olur diye düşünüyorum.

Şimdi, bu, sabah ki tartışmanın bir miktar benim verdiğim tepkim olarak da görülebilir ama, şu da var tabii: Son 20 yılın şeyinde, artık siyasal iktisat sadece kapitalist topluma ilişkin belli bir çözümleme yapıp, kapitalist toplumdaki daha farklı bir toplumsal yapıya nasıl bir dönüşümü sağlarız uğraşı içinde olanların yahut da o doğrultuda uğraş gösterenlerin tekelinde değil. Dolayısıyla, siyasal iktisat bir bakıma aslına döndü demek mümkün. 19 uncu yüzyılın başlarından bu yana gelen türden yani, Karl Marx'ın doğal olarak kendi yaşadığı dönemde eleştirmeye değer bir bakış açısı, yaklaşım olarak gördüğü niteliklerini günümüzde, son 20 yılda özellikle tekrar sergileyip, üstelik te yaşanan sürece damgasını vuran bir siyasal ideolojik yaklaşımın, bir diğer deyişle, belli bir hegomanik düşüncenin de temellerini oluşturuyor. Dolayısıyla, günümüzü anlamakta, özelde de Türkiye'nin son 20 yılda geçirdiği süreci bir bakıma daha sağlıklı değerlendirmek açısından bu bakış açısının da dikkate alınması gerekir diye düşünüyorum. Çünkü, sonuçları itibarıyla hep şunu varsayarak gidiyor tartışmalar; neo-liberal bakış açısının getirdiği globalleşme süreci. Yani, onun bize empoze ettiği bir takım değişiklikler ve bu tam adımı koymasa da uluslararası falan gibi sıfatlarla tanınsa da bir sermaye rasyonalitesinin doğal uzantısı. Gerçekten böyle mi ya da -kendilerini yeni diye niteledikleri için ben de öyle kullanayım- yeni politik ekonomi yaklaşımını belirleyenler de acaba meseleyi böyle mi görüyorlar? Bu bağlamda da özellikle iddia edildiği gibi devlet -ulus devlet demiyorum, dikkatinizi çekerim- giderek işlevsizleştirilen, giderek önemini yitiren, içi boşaltılan bir kuruma dönüşmek durumunda. Diyelim ki, böyle bir yaklaşım var. Türkiye türü toplumlarda, son 20 yıla benzer dönüşümleri yaşayan toplumlarda, sermaye diye nitelediğimiz kesimler, özellikle de büyük sermaye -Fuat'ın detaylı bir biçimde şey yaptığı- bu bakış açısını benimseyip, kendi ideolojik pozisyonları olarak benimseyip, buna göre mi strateji belirliyorlar, buna göre mi dünya ekonomisiyle bütünleşme biçimlerini öngörüyorlar? Bu kadar basit değil en kestirme cevabı. Neden değil? Bir kere, Türkiye'deki devletin niteliğine ilişkin yapılan, bu yeni sağ diye de ya da yeni siyasal iktisat çözümlemesi de denilen çözümleme kendi içinde ne kadar tutarlı? Bir boyutu bu. İkinci boyutu, bu bakış açısının dünya düzeyindeki

kurumsal temsilcileri diye nitelenen Dünya Bankası, IMF gibi kurumların Türkiye'ye, diyelim ki 1980'lerin başından itibaren empoze etmeye çalıştıkları modellere uygun mu işledi her şey? Gerek kamu sektörünün konumu, gerek diğer büyük grupların geçirdikleri dönüşümlere ilişkin detaylı şey yapıldığı için ben daha çok işi dünya ekonomisi içindeki yer, Türkiye ekonomisine biçilen yer perspektifinden şey yapmak istiyorum, zamanı biraz daha becerebildiğim ölçüde iyi kullanmak için.

Şunu söylemek şart; 1970'lerin sonu 80'lerin başına gelinceye kadar ki dönemde, Türkiye'de kendi aralarında belli tartışmaları sürdürseler de büyük sermaye grupları denilen Sanayi Odaları Birliği vs. türü örgütlenmeler içinde sesini duyurmaya çalışan Eskişehir türü Sanayi Odalarının öncülüğünde olsa da -Fuat'ın sergilediği bütün büyük grupların temsilcilerinin de içerdiği bir sanayi şeyiyle- o dönemin iki, üç ve dördüncü planlarındaki sanayileşme anlayışlarında nüans farkları var, çok ilginç bir uyum da var. Türkiye, 1970'ler boyunca Brezilya'da, Güney Kore'de olduğu gibi paralel bir biçimde, belki bir adım, iki adım geriden gelerek belli tür bir sanayileşme modelinde daha ileri aşamalara gitmenin hayalini kurmaktan biraz daha ileri bir noktada. Bunu talep eden sanayici bir kesim de var. Dolayısıyla 1980'lerin -çok özelleştirilme ikameci sanayileşmede ara ve yatırım mallarına gitme yönünde önemli adımlar atmaya çabalarken, kısmen de olsa ama, nüve halinde en azından ihracata dönük bir sanayileşmenin arayışını da beraberinde taşıyor. Dolayısıyla, 1980 dönüşümünü ve ondan sonra gelen şeyi sadece ve sadece dışarıdan gelen, dünya koşulları değişti sermayenin globalleşme rasyoneli içinde Türkiye'de bir çaresizliği çerçevesinde empoze edilen bir şey olarak görmek sadece bu nedenden yeterli bir açıklama getirmiyor. Neden içeride de farklı bir noktada bir stratejiyi benimsemiş görünen birtakım gruplar aşağı yukarı üç yıllık bir şeyde 180 derecelik bir dönüşüm gösterdiler diye bir soruyu en azından cevaplamakta yetersiz kalıyoruz.

İkinci bir boyut, aynı dönemde Türkiye'ye gelen Dünya Bankası ve benzeri kuruluşların uzmanlarının Türkiye'ye önerdikleri sanayileşme modeli yani bu globalleşme içindeki önerilerle Türkiye'nin bugün geldiği nokta arasında ne kadar bir uyum var; yani Türkiye'deki, 1980 sonrası gelişim, yaklaşım o reçetelere uygun mu davranmış yoksa farklı mı olmuş? Çok net olarak söylenebilecek bir şey, büyük ölçüde dünya ekonomisinin bu çok uluslu nitelik kazanan yapısında, dünya piyasaları için üretim yapan sanayi kuruluşları ve belli kalifiye işçi kullanarak belli teknolojileri gerektirerek bu anlamda bir entegrasyon önerisi -ki Balassa ve benzeri insanların 1979-80'lerde önerileri bu doğrultuda- Türkiye'de sınırlı birtakım şeyler haricinde gerçekleşmemiş durumda. Doğru, Oktar Beyin çok net söylediği biçimde Dünya Bankasının aynı şekilde kamu sektörünün küçülmesi üzerine şeyleri gerçekleştirmiş durumda o doğru, yine Fuat'ın söylediği gibi, inanılmaz bir yatay bütünleşme denilebilecek çok farklı alanlarda giderek de hizmet diye kabaca özetlenen alt alanlara yaygınlaşma var. Ama, onunla birlikte şu da var: Mevcut sanayi yapısı da giyim, tekstil, belki cam, bir ölçüde demir çeliğin alt ürünleri hariç ağırlıklı olarak da iç piyasa için üretim yapmaya devam ediyor ve ben biraz daha farklı yorumlamak kanısındayım. Fuat'ın en son söylediği Türk sermayesinin uluslararasılaşmasının büyük grupların ihracat miktarlarının düzenli olarak artması meselesini, aynı döneme baktığımız zaman 80'lerden başlayarak en azından 94 krizine kadarki noktada, aynı tür gruplar açısından, toplam ciroları açısından, dolar cinsinden ihracat miktarları ortalama yüzde 10, yüzde 11'i geçmiyor. Dolayısıyla da ağırlıklı olarak hala iç piyasa için üretim yapan yapılar bunlar ve 1970'lerin sonundaki dönüşümü dolayısıyla dünya ekonomisi içinde daha farklı bir entegrasyon biçimi arayışının ya da empozisinin sonucu olarak görmek, bence epey yanıltıcı olabiliyor. Dünyada genel trendler böyle olsa bile Türkiye'deki yapısal dönüşümü buna bağlayarak açıklamak ne kadar sağlıklı, dolayısıyla sabahki tartışmaya yeni bir boyut getirmek gerekir diye düşünüyorum.

O zaman, nasıl açıklayacağız? 19 uncu Yüzyılın başlarındaki geleneğine dönmüş gözükene yeni ya da birey... yarayan siyasal yaklaşım, iktisat yaklaşımı. Yine çok kestirme cevap maalesef çok da gerçekçi olmadığı, yahut da olayı çözümlenmemizde bize çok yardımcı olmadığı. Çünkü, o yaklaşımın temel özelliklerinden bir tanesi şu: Devlet, hiçbir şekilde topluma ve toplumu oluşturan bireylere belli hedefler gösterme, bu hedefler refah, bölüşüm, sosyal adalet olabileceği gibi kalkınma, gelişme, sanayileşme, hatta hatta bir adım daha ileriye giderseniz, 1980'ler diskuru içinde uluslararası rekabet gücü kazanma bile olmak durumunda değil. Bunları, bireyin yasa da özgürce faaliyet gösterecek bireylerin ya da firmaların belirleyeceği şey olmak durumunda. Bu mantıkla baktığımız zaman da, yine aynı bakış açısı içinde nasıl oluyor da o zaman belli ülkelerde, bizde 1970'lerin sonu 1980'lerin başında olduğu gibi birçok ülke ya da benzer zaman dilimlerinde belli bir iktisat politikaları demetinden bir başka iktisat politikaları demetine dönüşüm oluyor sorusu yine cevapsız kalıyor, çünkü, bu mantıkla Türkiye'deki 80 öncesinde yaşanan ithal ikamecilik diye biraz da yanıltıcı bir biçimde özetlenen bakış açısının nasıl olup da dönüştüğüne ilişkin -eğer dönüştüyse, en azından bir anlayış olarak- hiçbir şey getirmiyor bize. Neden getirmiyor; çünkü, o süreç tamamen kişisel kar ve çıkar maksimizasyonu anlayışıyla hareket eden bireylerin oluşturduğu bir yapı. Dolayısıyla da eğer ondan bir menfaat sağlıyorlarsa, onu değiştirmeleri için de normal olarak hiç bir neden

yok. Ne tür şey olabilir? Dışsal nedenler olabilir. İki tür dışsal neden olabilir; bir, dışarıdan empoze gelir, iki, onların dışında ki, analiz oraya geliyor ilginç bir biçimde, onların kontrolü dışında bir devlet oluşur. Türkiye'nin son 20 yılın devlet analizinde günümüzde de çok yaygın olan şey nedir, bu kişilerden, gruplardan hatta sınıflardan bağımsız bir devlet vardır, 200 yıllık bir devamlılık gelenek çerçevesinde de aslında bir devamlılık da gösterir. Ama, bu devlete ilişkin özellikle son on yılda yapılan çözümler hep olumsuz unsurlarını vurgular. Devlet bütün ekonomik sıkıntıların, bunalımların, ekonomik bunalımların, ekonomik istikrarsızlıkların, bütçe açıklarının ve benzeri her şeyin sorumlusudur. Dolayısıyla "Ah bir gitse başımızdan da kurtulsak" denir. Biraz kahve edebiyatıyla ifade edersek özet buraya geliyor. Ama, devlete ilişkin bambaşka da bir işlev var, ta başından itibaren 80 başlarındaki dönüşümü izah etmeye çalışmalarından başlayarak devlet sanki cumhuriyetin ilk dönemlerdeki devletten farksız bir biçimde, ama, bu kez, globalleşme için gerekli bir takım işlemleri ve kabaca da dışa açılma ve piyasa reformu diye nitelenen dönüşümleri, onlardan gelen istek sonucu değil, piyasada hareket edecek özgür bireylere rağmen, ama, onların bir anlamda kendi çıkarları doğrultusunda yapan bir şey ve bütün o Özal edebiyatının arkasında yatan olay da o. Ama, ister buna İMF'nin, Dünya Bankasının ajanı şeklinde bakın ister kendi mantığı içinde sınıflardan bağımsız, toplumsal kesimlerin etkisinden azami derecede arındırılmış, soyutlanmış bir devlet bir anda bu tür dönüşümlerin yapılması için de mutlak gerekli bir şey olarak gözüküyor. Ama, paradoks orada da bitmiyor, aynı zaman da bir kere bu yapıldıktan sonra, bunların kalıcılığı için toplumun içinde değişik kesimlerin desteğini kazanması lazım, bunların kalıcı olması lazım. Nasıl olacak; Bu çerçevede, hayali ihracattan başlayarak giden bütün süreçler de çok büyük bir anlam kazanıyor. Bu mantığa göre bireyler ancak kendi kişisel kar maksimizasyonları, çıkar maksimizasyonlarını harekete geçirecek dürtülerle, teşvik mekanizmalarıyla tavlanırlar ve belli bir politikayı desteklerler. Dolayısıyla değişik kesimlere devletin eğer o gelenek terminolojisini kullanırsanız, ulufe dağıtmaya devam etmesi gerekiyor. Neden; piyasa reformları diye sunulan dönüşüm paketinin toplumsal desteğini sağlayabilmek için.

1980'ler boyunca Türkiye türü bir ülkenin başka ülkelere yapısalında en başarılı olmuş bir örnek olmanın da arkasında bu yatıyor, bunu becerdiği ölçüde Türkiye şey yapmış, ama, nasıl yapmış geleneksel devlet yapısını da fazla dönüştürmeden yapmış. Şimdi işi böyle de bir paradoksu var işin. Dolayısıyla bu bize neyi getiriyor? Toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler, emek sermaye düzeyindeki ilişkiler çok önemli değildir. Gerçekten öyle midir, bu tablonun, bu yaklaşımın bize sunduğu gibi midir yaşanan süreç? 1970'lerin sonunu hatırlarsak şunu çok iyi görebiliriz evet Türkiye bir dış ön ödemeler dengesi bunalımındaydı ve sermaye kesimini özellikle ithal ikameci yapıları üstünde yükselmiş sermaye gruplarının bu bunalımı aşmak için birtakım gereksinimleri vardı bir. İkincisi de içeride belki abartılmış bir biçimiyle kendi düzenlemelerine ilişkin bir tehdit algılaması söz konusuydu. Sadece hatırlatmak için söylüyorum "DGM'yi ezdik, sıra MESS'te" diye bir slogan vardı ve 1988-89'da biz Korkut Boratav Hocayla bir dizi güç firma yöneticisi ya da patronuyla yaptığımız görüşmelerde, bu tür sloganların ne kadar hafızalara işlenmiş olduğunu aradan on küsur yıl geçtikten sonra da gördük. Çok önemli bir biçimde siyasal boyutunun ne kadar önemli olduğunu gösteriyor 1970'lerin sonundaki değişimin anlaşılması ve de benzer bir biçimde de piyasa ideolojisinin ve dışa açılmanın o günkü koşullarda Türkiye'deki sermaye grupları ve onların temsilcisi TUSİAD ve benzeri kuruluşlar tarafından benimsendiğini anlamak için. Ama, aynı dönemde, bir bakıma 80 sonrasında gerekli düzenlemeler yapıldı bir tür dikensiz gül bahçesi yaratıldıktan sonra da ve özellikle demin vurgulandığı gibi kamu sektörünün imalat sanayi şeyi sifıra yakın bir şekilde budandıktan sonra, ne bekliyorsunuz bu mantık içinde? Özel sektörün özellikle Dünya Bankası ve benzerlerinin gösterdiği alanlarda Dünya Ekonomisiyle yeni bir bütünleşme biçiminin gerektirdiği yatırımlara girişmesini.

Sonuca baktığınız zaman bunun çok büyük ölçüde gerçekleşmediğini de görüyorsunuz. Dolayısıyla, sermaye sabah söylendiği gibi merkezden çevreye kayıyor, tekstil gibi zaten geleneksel olarak büyük bir ihtimalle 80 dönüşümü Türkiye yaşamasa bile Avrupa Topluluğu vesaire içinde dış ihracatı artıracak birtakım sektörler hariç sermaye gruplarının büyük ölçüde bu tür bir eğer bir kayış varsa Türkiye bağlamında da bundan çok fazla yararlanılmadığını görüyoruz. Yararlandığı ölçüde de eski model çerçevesinde iç pazar için üretim ağırlıklı olarak geliyor yeni sermaye grupları. Yani, Fiat ile Renault'un yerine Toyota da geliyor. Dolayısıyla, sürecin bu anlamda değerlendirilmesi açısından niye 1970'lerin sonunda TUSİAD benzeri gruplar bir piyasa ideolojisini benimsediler diye sormak durumunda kaldığınız zaman ortaya çıkan şey şu: O günkü koşullarda gerek dış ödeme meselesinde belli bir uzlaşmaya varmak için gerekse -daha da önemlisi bence bu ikincisi- içeride sınıf temelli siyaset yapmanın olabildiğince bir daha geri gelmemek üzere gündemden kaldırılması için gerekli gördükleri için ve bugüne kadar baktığınız zaman birey temelli siyaset yapmanın bireyi öne almanın sadece köşe dönmeçiliğiyle ibaret değil, o çok önemli bir boyutu ama, daha da önemlisi ki bunu yeni sağ ya da neo liberal söylemde, mantıkta bulmak mümkün, bireyler kişisel çıkarlarını gözettikleri ölçüde onun dışında -sınıf dahil buna- bağlantılar içinde yahut da özdeşleştirmek

için de kendilerini bulmak için hiçbir gereksinimleri kalmaz. Bu çok önemli bir işlev görüyor, 1980'ler boyunca baktığımız zaman; ama, buradan yola çıkarak da Türkiye'deki 80 sonrası siyasal mücadeleyi tamamen sınıfın dünyadaki teknolojik vesaire bağlantılara da bağlı olarak zaten nicel olarak önemini yitirdiği türden bir sonuca varmak da gerekmiyor. Tam tersine, belli bir sınıfın siyasal planda sıkışmış bulunmuş bir sınıfın yeniden -o tabiri kullanacak olursak- hegemonyasını kurmak için çok etkili bir biçimde kullandığı bir şey. Ama, bunu yaparken demin söylediğim sanayi yapısında yahut da sermaye yapısında özlenen ya da hedeflenen dönüşümü de beraberinde getirmede için ve de o anlamda da yeni sağ yaklaşımın önerdiği türden bir devletin yani tarafsız, müdahale etmeyen sadece düzenleyici fonksiyonları ağır basacak bir devletin bu tür bir şey içinde, yeterli olmadığının aşağı yukarı 1985'lerden itibaren Türk burjuvazisi tarafından anlaşılması nedeniyle 1985'ten sonra, özellikle 88'den sonra hatırlayın, Cem Boyner, Bülent Eczacıbaşı ve benzeri kişilerin TÜSİAD başkanlıkları döneminde ANAP ve daha sonraki iktidarlara olan çatışmalarını bizi hedef gösteren türünden bir farklı globalleşme süreci çerçevesinde tamam, ama, yeni bir bütünleşme biçiminin gerektirdiği türden bir devlet sanayi ya da devlet burjuvazi ilişkisinin talebi de var. O anlamda da bu gerçekleşmediği oranda da aslında izlenen çizginin başka bir anlamda isterseniz -ki, bu da kalkınma tartışmasına bağlıyor bizi- yaklaşımını o dönemde ve hatta bugün de katmak lazım, belki biraz daha tartışmalı olmakla birlikte ama, 80'ler boyunca kesinlikle siyasal iktidarlardan çok içselleştirilerek benimsendiğinin de göstergesi; o da ne yeni söyleme göre ya da o devlet anlayışına göre, başta da söylediğim gibi, devlet, topluma, bireylere hedef göstermemek durumunda. Dolayısıyla da Turgut Özal türü bir anlayış çerçevesinde bir sanayileşme stratejisi ya da uluslararası rekabet gücü kazanma anlamında bir dünya ile bütünleşme stratejisi diye bir şey yok. Bu işin mantığına aykırı. O yüzden de bu tür bir stratejinin gerekliliğinin bir noktadan sonra özellikle içerideki siyasal hesaplaşmayı zaferle bitirmiş bir burjuvazi açısından gerekliliği anlaşıldığı ölçüde TÜSİAD bu sefer kendisi 2000 yılına ilişkin stratejiler için uzmanlar vesaire çağırır noktaya geliyor; çünkü, Türkiye'de devletten bu tür beklenti içinde olmak anlamsız hale gelmiş, o anlamda da evet yeni sağ mantığa uygun bir dönüşüm yaşıyor Türkiye'de ve neyle beraber de yaşıyor; isterseniz öyle ifade edelim, devletin yeniden yapılanmasıyla birlikte. Yalnız bu yeniden yapılanma lafını çok farklı alanlarda kullanıyorlar yine yeni sağ etkisiyle, bu piyasa reformlarının gerçekleştirilmesi için gerekli, bir takım kurumsal yapıların tanımlanması anlamında da devletin yeniden yapılanması kavramı kullanılıyor. Benim kullandığım anlamda, ülkedeki siyasal dengelerin belli bir kesim lehine dönüştürülmesi ve bununla birlikte gelecek yeniden bir siyasal yapılanma anlamına daha belki farklı bir teorik kavram kullanırsak, devlet biçiminde bir değişiklik anlamında gündeme geliyor ve bu aslında bu dengenin devamı anlamında da görünürde doğrudan bir askeri dikta rejiminde daha parlamenter bir sisteme geçişe rağmen de bu devlet biçiminde bir devamlılık da gözlemek mümkün. Bir diğer deyişle demokratikleşme ya da demokratikleşememe tartışması da bu bağlamda daha bir anlam da kazanıyor.

Son olarak şunu söylemek istiyorum, bu açıdan bakıldığında zaman, baştaki tartışmaya getirirsek, ne belli bir global düzeyde ya da dünya düzeyinde işleyen sermaye mantığı ne de ülkede olumlu ya da olumsuz işlevler yükleyin, bir devlet mantığıyla olaya yaklaşmanın ve ikisi arasında bir ister olumlu anlamda -olumlu derken de ulusal devletin birtakım şeyleri koruması anlamında olumsuz derken de işte Türkiye'deki eski devlet geleneğinin sürmesi ve birtakım işleri yokuşa sürmesi anlamında ikisi de ilginç paralellikler gösteriyor çıkış noktaları farklı olmakla birlikte - her ikisinin de belli problemleri olduğu ortada; ama, bu, şunu da beraberinde getirmiyor; tamam öyleyse bizim esas yapmamız gereken şey ülke sermayesi çerçevesinde oluşan sınıfsal şeylere bakıp onları anlamak. O da o kadar basit değil yahut da onu da öyle bir zaman ve mekandan bir anlamda soyutlayarak görmek mümkün değil. Kendi koydukları zaman perspektifleri içinde belirledikleri hedefler çerçevesinde anlamlı kılmak mümkün; yani 1970'lerin sonundaki krizi algılayış ve çözmek için oluşturdukları stratejiyle 1980'lerin sonunda gelinen noktadaki krizi algılayış ki krizin niteliği de farklı- onu çözmeye şeyi ya da 1990'larda yaklaşılan noktadaki ki, farklı; dolayısıyla, Futat'ın dediği gibi gerçekten Türkiye'de demokrasi isteyen bir sermaye kesimi var şeyi olabilir belki; ama, var mı demek ve varsa, bugün bu noktaya hangi koşullarla gelindi bunlar bundan on ya da yirmi yıl önce niye bu noktada değildiler gibi çok daha somutu ilgilendiren, içinde bulunduğu koşulları siyasal, ekonomik, sosyal neyse çok boyutlu olarak değerlendirmeyi gerektiren ve ona göre sonuç çıkarmaya ve eğer öyle bir niyetiniz de varsa çözümlenmeleri gerektiren bir şey. Dolayısıyla, böyle kestirerek burjuvazinin genel tavrı yahut da sermayenin genel tavrı zamandan, mekanda ve içinde bulunulan dediğim gibi siyasal mücadelenin niteliğinden bağımsız olarak da çok anlamlı gözüküyor bana.

NEO-LİBERAL KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE BİRİKİM SÜRECİ VE DEĞİŞEN SERMAYE İÇİ BİLEŞENLER: 1980 SONRASI İÇİN BİR ÇERÇEVE DENEMESİ**

Fuat ERCAN**

GİRİŞ

I. Son zamanlarda Türkiye ekonomisini anlama ve açıklamaya yönelik tüm analizlerde üç farklı tartışma belirleyici konuma geçmiştir. Bunlar;

(i) - ekonomik ilişkilerde kamusal girişimciliğin ekonomideki ağırlığının azaltılması (özelleştirme)/ azaltılmaması ile ilgili tartışmalar,

(ii) - ekonominin içinde bulunduğu olumsuzluklara neden olarak gösterilen rant ekonomisi analizi üzerine düşünceler,

(iii) - ekonomiyi olumlu yönde etkileyeceği düşünülen küçük ve orta boy işletmelerin önemi üzerine yapılan vurgulardır.

Farklı kaygılarla ekonomik analizlerde belirleyici olan bu üç konunun yanı sıra, ülke ekonomisinin oldukça kötü denebilecek bir performans gösterdiğine ilişkin düşünce ise değişik amaçla yapılan analizlerin ortak kabulü olmuştur.

Ekonominin kötü bir performans gösterdiğine ilişkin düşüncenin belirleyici olmasıyla yukarıda sıralanan üç farklı tartışma/konu arasında yakın bir ilişki vardır. Yapılan değerlendirmelerde ekonominin olumsuz denen bugünkü koşullardan kurtulması için, yukarıda sıralanan konular birer engel ya da çözüm olarak ileri sürülüyor.

II. Yukarıda sıralanan olguların Türkiye ekonomisi açısından belirleyici olduğu bir gerçek olmakla birlikte, bu gerçekliğin nasıl analiz edileceği konusunda pek sağlıklı bir durumda olmadığımızı belirtmemiz gerekiyor. Ekonomik analizlerde karşılaşılan sorunların temelinde kullanılan metodoloji yatmakla birlikte, bu metodolojinin varlığı ya da seçiminin sistemin yeniden üretilme mekanizmalarıyla ilişkilidir. Fakat biz bu çalışmada daha çok sorunun metodolojik boyutu üzerinde duracağız.

Türkiye ekonomisi üzerine yapılan analizlerde metodolojik açıdan yapılan yanlışlıkları üç başlık altında toplayabiliriz;

- Ekonomik yaşama ilişkin analizlerde ilk olarak üzerinde durulması gereken metodolojik hata, ekonomik yaşamı makro değişkenler doğrultusunda aşırı genelleştirmeler (over generalization) dolayında analiz etme eğilimidir. Bu analizlerde genel olarak yatırım, tüketim, büyüme, GSMH gibi bütüncülleştirilmiş makro değişkenler kullanılıyor. Ekonomik analizlerde belirleyici olan bu tür yaklaşımlar, kapitalist ekonomiye içkin olan farklı sınıfsal konumları ve dahası sınıf içi farklılıkları analiz etmemizi önüyor.

- Son dönemlerde belirleyici olan ikinci metodolojik hata/yönelim, ekonomik yaşam ve dahası toplumsal yaşamı oluşturan tekil olguların, bütünsel dinamiklerle ve gerçeklikle olan ilişkilerinin kurulmasıdır. Bu yöndeki analizler, tekil olguların bütünsel süreçlerle bağlantısı kurulmadan analiz edilmesine neden oluyor.

- Tekil olguların bütünsel olanla bağlantısı kurulmadığında, ekonomik yaşama ilişkin gözlemlenen olguların tarihsel bir sürecin ürünü olduğu gerçeği gözardı ediliyor. Olguların tarihsel bir süreç içinde ele alınması ise, özde belirli bir toplumsal sistemin doğal gelişimi olan tekil olguların bir önceki yapılardan kopuşu olarak yorumlanmakta. Küçük ve orta ölçekli işletmelere ilişkin analizlerde böyle bir durumla karşı karşıyayız.

Kavramsal Kısa Bir Giriş:

III. Metodolojik hataları belirttikten sonra, günümüz Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu analiz ederken, basit bir gerçekliğin ilk elden işaret edilmesi gerekiyor. Türkiye'de bugün geçerli olan

* Bu çalışma TMMOB'nin 1997 Yılında düzenlediği *Sanai Kongresine* sunulmuştur.

** Çalışmada kullandığımız 500 büyük firmaya ilişkin 1982-1996 yılı verileri ve bu verilere ilişkin bir dizi hesaplamaları kullanmama olanak sağlayan Petrol-İş'den sevgili Erhan Bilgin'e teşekkür ederim.

** Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi.

ekonomik ilişkiler kapitalist toplumsal ilişkilerdir. Bu genel ve tartışılmaz doğru bir defa kabul edildikten sonra, metodolojik olarak atılması gereken ikinci adım, kapitalist toplumsal ilişkiye rengini dokusunu veren en temel ilişki biçim ve dinamikleri üzerinde yoğunlaşmaktır. Yani sisteme ilişkin temel karakteristikler hakkında bir dizi bilgiye sahip olmamız gerekiyor. Bu genel ve soyut belirlemelerden hareketle, Türkiye'de yaşanan somut gerçekliği meso ve mikro düzeylerde analiz edebildiğimiz ölçüde yukarıda sıraladığımız metodolojik hatalardan bir ölçüde olsa kurtulmuş oluruz.

Bu basit ve genel doğruları vurguladıktan sonra, kapitalizmi tanımlayan en temel ekonomik ve sosyal ilişkinin *sermaye birikim* süreci olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda ilk etapta belirtilmesi gereken bir olgu var. Bu çalışmada yer yer ifade edilen "sermayenin yeniden yapılanması" vurgusunun, son zamanlarda kullandığı biçimiyle, tarihsel süreçten bütünsel bir kopuş anlamında kullanılmadığının belirtilmesi gerekiyor. Sermayenin yeniden yapılanması, tarihsel olarak sermaye birikim sürecinin bir aşamadan diğerine geçişini ifade etmesinin ötesinde bir anlam ifade etmiyor.

IV. Son zamanlarda her şeyin poplaşmasına paralel olarak düşünsel yapılarda bir poplaşma sürecinin yaşandığını belirtmemiz gerekiyor. Poplaşmanın önemli nedenlerinden biri olan ekonomik ilişkiler, ekonomik ilişkilerin analizinde daha da belirleyici oluyor. Düşünsel yapılarda poplaşmanın en önemli göstergesi soyutlamaya gereken önemin verilmemesi ve mümkün olduğu kadarıyla kırk ambar misali düşünme yeteneğinin geliştirilmesidir. Türkiye ekonomisine ilişkin anlamlı bir analizin yapılması için ilk elden yukarıda genel çerçevesini verdiğimizizi açıklama tarzının kavramsal araçlarını özet ve sınırlı da olsa açıklamamız gerekiyor.

Kapitalist toplumda sermaye kavramı, sosyal ilişkilerin tümünü içeren, zengin ve dinamik bir kavramdır. Kavram iktisat disiplininin tanımladığı ilişkilerin ötesinde, üretim, dolaşım, bölüşüm, tüketim gibi kapitalist ilişkilerin toplamı içinde anlam kazanır ya da tüm bu ilişkilere referansla kullanılması gerek (Ollman, 1973). Bilineceği üzere bu ilişkiler ise sadece ekonomik olmanın ötesinde politik, kültürel dinamikleri içerir. Sermaye kavramı herhangi bir kapitalist toplum için çok önemli olmakla birlikte, kavramın genel olarak analizinin anlamlı sonuçlar vermesi için kavramın daha operasyonel boyuta taşınması gerekiyor. Yani sermayenin öncelikli olarak bir sınıf olarak tanımlanması gerekiyor. Böyle bir tanımlama, bizi ilk elden daha somut bir alana yani sermaye içi bileşenler kavramına ötürecektir. Sermaye birikim sürecinde üstlenilen farklı işlevlere bağlı olarak tanımlanan sermaye içi bileşenler, diğer yandan sermaye birikim sürecinde sermayenin ulaştığı aşamaya bağlı olarak değişen konumlara göre analizi için tarihsel bir çerçevenin geliştirilmesi gerekiyor. Sermaye birikim sürecini bir kesit olarak ele aldığımızda, sermayenin toplam sosyal döngüsünde, üretken sermaye, para sermaye ve ticari sermaye olarak farklı sermaye biçimleri ile karşılaşırız. Diğer yandan sermaye birikimini bir süreç olarak ele aldığımızda ise, sermaye birikiminin ulaştığı aşamaya bağlı olarak sermayenin toplam döngüsünde egemen konumda olan sermayelerden bahsetmiş oluruz.

V. Burada Türkiye gibi tarihsel olarak kapitalizmle daha geç ve daha eşitsiz şartlarda tanışan ekonomik formasyonlar için bir vurgulamanın yapılması gerekir. Bu tür ekonomik formasyonlarda, sermaye birikim süreci, başından itibaren uluslararası sermaye ile eşitsiz ve bağımlılık ilişkileri dolayında gerçekleşmiştir. Sermaye birikim süreci içinde sorunu ele aldığımızda, kapitalist dünya ekonomisi ile eşitsiz ilişkiye giren bu toplumların genelleştirilmiş meta üretimi ve sermayenin genişletilmiş yeniden üretim koşullarının ülke içi bütünselleşmeyi önleyecek şekilde uluslararası sermayeye bağımlı olduğunu görüyoruz. H. Alavi'nin analizine göre, "Sömürge sermayenin pre-kapitalist toplumlar üzerinde etkilerinin bu ekonomileri çevre-kapitalist ekonomi konumuna düşürdüğü ve bu anlamda onların, yerel (local), kendi kendine yeterliliklerini kırarak bu ülkelerin üretim yapılarının biçimsizleşmesine neden olduğunu" belirtmiştir (Alavi, 1990,181). Bu anlamda kolonial/ sömürge üretim tarzında genelleşmiş meta üretim döngüsünün içsel olarak tamamlanamadığını bunun yerine bu döngü metropol ülkelerle olan ilişkilere göre tamamlandığı belirtilmiştir. Yani ülke içi meta döngüsü ya "ithalat" ya da "ihracat"a göre tanımlanmıştır (Ercan,1996).

Sonuçta kapitalist toplumsal ilişkilerin bütünsel bir analizinin yapılabilmesi için;

- ulusal düzeyde gerçekleşen sermayenin sosyal toplam döngüsü,
- bu döngünün tarihsel gelişim dinamikleri,
- bu dinamiklerin uluslararası sermaye döngüsü ile bağlantıları,
- çok daha somut düzeyde ise ülke içi sınıfsal ve sınıf içi dinamiklerle

-yine somut bir değişken olarak devletin bu değişkenler karşısındaki stratejik konumunu içeren dinamik ve çoğul bir çerçevenin geliştirilmesi gerekiyor. Bu çalışmada mümkün olduğu kadarıyla bu değişkenlerin tanımladığı bir çerçevede, girişte belirttiğimiz Türkiye ekonomisinde belirleyici konumda olan üç miti bütünsel bir çerçeve içinde eleştirerek alternatif bir dizi bakış geliştirmeye çalışacağız.

Sermaye Birikim Süreci ve Sermaye İçi Bileşenler Açısından Türkiye Ekonomisi

VI. Türkiye'de sermaye birikim süreci, 1970'lerin ortasından itibaren belirli bir aşamaya ulaşmıştır, bu aşamayı tanımlayan temel özelliklerden ilki, sermaye birikim sürecinde sermayenin toplam döngüsü içinde bireysel sermaye gruplarının belirli bir yetkinliğe ulaşmasıdır.

Ülke içi sermayenin *sosyal toplam döngüsünde* sermayenin belirli bir yetkinliğe ulaşmasının iki önemli sonucu vardır.

-İlki sermayenin toplam döngüsünde farklı işlevleri üstlenen sınırlı sayıda sermaye içi kesimin, sermayenin gelişim dinamiklerine (merkezileşme ve yoğunlaşma) bağlı olarak sermayenin toplam döngüsü üzerinde kontrolünün artmasıdır. Kontrol kavram burada kapitalist ekonomiyi tanımlayan 'yapı' ile 'aktör' arasındaki ilişkinin anlaşılması için özel bir önem taşıyor. Yapı burada *sermaye birikim süreci* olarak tanımlanırken, aktör ya da ajan ise birikim sürecinde açığa çıkan somut ilişkileri işaret etmekte (Overbeek ve Pijl, 1993). Kontrol kavramı ise sermaye birikiminin nesnel gelişimine bağlı olarak, tek tek aktörlerin bireysel belirlemelerinin ötesinde, sürece egemen olan ilişkiler dolayımında açığa çıkar. Ve bu anlamda genel olarak sınıf çıkarı ile tek tek sınıfa ait olan somut bireylerin çıkarı arasında gerilimli bir alan olmakla birlikte, bizim bu çalışma için temel aldığımız ilişki, sınıf içinde genel çıkarları ortak olmakla birlikte spesifik/tarih bağımlı çıkarları çelişen kesimlerin varlığıdır. Sermaye birikim sürecinde kontrol böylece farklı düzeylerde gerçekleşir, temel sınıflar olan kapitalist ile işçi arasındaki kontrolün yanı sıra, sermaye içinde farklı işlevlerle tanımlanan sermayeler arasında da kontrol/güç ilişkileri belirleyici öneme sahiptir.

Günümüz Türkiye'sinde sermaye birikimi -yani yapısal unsur- ile bu unsurun taşıyıcıları olan kesimler arası ilişkileri ve bu ilişkilerde geçerli olan kontrol biçiminin ulaştığı aşamayı *finans-kapital* kavramı ile açıklıyoruz.¹ Finans-kapital kavramının kullanımı bu anlamda yapı ile özne arası ilişki ve stratejilerin analizi için önemli bir dizi açılıma yol açacaktır. Kavram sermaye içi bileşenler arası güç ilişkilerinin analize dahil edilmesine olanak sağladığı ölçüde genel olarak tanımlanan ekonomik dünyaya ilişkin daha donanımlı bilgilere ulaşmamıza izin verir. Örnek olarak böyle bir kavramlaştırma, son zamanlarda gerek liberal, gerekse muhalif ekonomistlerin ortak tanımlı olan *rant ekonomisi* kavramlaştırması ya da *sıcak para* kavramlaştırılmalarının aşırı ampirist yönelimlerini aşmamıza olanak tanıyacaktı. Kapitalist ekonomide bugün rant ekonomisi olarak adlandırılan finansal işlemlerdeki yoğunluğun artması ve bir anda değeri temsil etmekten çıkan para sermayesinin önem kazanması, kapitalist ekonominin özüne ilişkin iki temel değişkenin ürünüdür. İlki sermaye birikiminin yoğunlaşarak artması ve buna bağlı olarak değer açığa çıktığı biçim olan paranın çok daha önemlisi para sermayenin belirleyici olmasına neden olur.² İkinci neden ise sermaye birikim sürecinin kendini yeniden üretmemesi yani ekonominin genel ve derin bir kriz içinde olmasıyla yakından ilişkilidir. Sermaye birikim sürecinin krize girdiği tüm koşullarda, krizin ertelenmesinde değer para biçimi önemli bir işlev görür. Kriz koşullarında değer para biçimi, bireysel sermayeler için hem krize karşı bir güvence mekanizması hem de bireysel sermayeler arası rekabetin, verili mülkiyetin yeniden paylaşılması işlevini görür.³ Birbirleriyle ilişkili tüm bu mekanizmalar sonuçta, finansal işlemlerin hacim ve yoğunluk olarak artmasına neden olur. Bugün rant ekonomisi, ya da sıcak para olarak tanımlanan ekonomik mekanizma, bir bütün olarak Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı aşama ve bu aşamanın 1970'lerin ortasında karşılaştığı kriz koşulları dikkate alınmadan analiz edilemez.

-Türkiye'de sermaye birikiminin belirli bir aşamaya ulaşmasının ikinci ve en önemli sonucu olarak, sermayenin toplam döngüsünde belirli bir güce ulaşan bir dizi bireysel sermaye, sermaye birikim koşullarını artık dünya ölçeğinde yerine getirme gibi stratejik bir eğilim ya da zorunlulukla karşılaşmışlardır.⁴ Sermayenin toplam döngüsüne ülke ölçeğinde dahil olan bireysel sermayelerin, dünya ölçeğinde bu sürece girme eğilimi/zorunluluğunun, çok daha önemli bir diğer değişkenle bağlantılı olarak ele alınması gerekiyor. Bu değişken ise, kapitalizminin 1980'lerde ulaştığı aşamada, meta ve para hareketlerinin önündeki engellerin, uygulanan neo-liberal politikalar dolayında kaldırılmasıdır. Neo-liberal küreselleşme olarak adlandırabileceğimiz bu süreç, kapitalizmin 1970'lerde içine girdiği krize karşı bir tepkisidir. Kriz altında kapitalizmin aşırı-sermaye birikim krizidir. Aşırı-sermaye birikim krizinin doğal yansıması da, aşırı biriken para, üretken ve ticari sermayenin belirli mekanlarda (özellikle erken kapitalist ülkelerde) değer kaybetmesini

1 Finans-kapital kavramının yeniden formülasyonu için bak; F. Ercan (1998)

2 Para ve para-sermaye ayrımı, genel geçer ekonominin pek fazla prim vermediği bir ayrım olmasına rağmen her paranın sermaye olmadığı ve kriz dönemlerinde para-sermayenin oldukça belirleyici olduğunu belirtmemiz gerekir. Böyle bir ayrım için bak. F. Ercan (1997)

3 1970'lerde kapitalizmin içine düştüğü kriz koşullarının para ve finansal yapılarla ilişkisi için bak; F. Ercan (yayınlanmamış çalışma).

4 Sermayenin toplam döngüsünün ülke içinde gerçekleşme koşullarının zamanla uluslararası ve dünya ölçeğinde gerçekleşmesine ilişkin detaylı bilgi için D. Bryn (1995).

Tablo- 1 1950 sonrası Gelişme Kriterleri

Yıllar	GK	Yıllar	GK	Yıllar	GK
1950	125,2	1964	82,1	1978	46,3
1951	94,7	1965	87,2	1979	47,7
1952	117,4	1966	114,8	1980	31,3
1953	89,0	1967	91,3	1981	69,7
1954	56,6	1968	93,0	1982	83,5
1955	62,1	1969	88,7	1983	73,0
1956	52,9	1970	97,3	1984	67,5
1957	71,7	1971	88,4	1985	88,7
1958	58,4	1972	103,2	1986	93,6
1959	63,9	1973	128,1	1987	85,1
1960	69,7	1974	77,8	1988	76,4
1961	59,9	1975	75,2	1989	70,1
1962	60,5	1976	63,1	1990	76,7
1963	58,3	1977	43,7	Kaynak T.	

Bulutay (1985,94).

önlemek için, dünya ölçeğinde bu sermayelerin değerlendirme koşullarını hazırlamaktır. Sermayenin değerlendirilmesi için gereken en önemli değişken, daha önceki sermaye birikim rejiminin tanımladığı kontrol rejimlerini tepeden tırnağa değiştirmekten geçiyor. Yani emek ve üretim sürecindeki kontrol rejimleri, meta, para ve sermayelerin ülkeler arası dolaşımını tanımlayan kontrol rejimleri ile yeniden düzenlenmiştir. Burada tüm bu değişimlerin gerçekleşmesinde yine sermaye ile emek ve sermayeler arasındaki güç ilişkilerinin somut düzlemde, farklı toplumsal pratiklerde aldığı biçimler belirleyici olmuştur. Genel olarak sermaye birikiminin ulaştığı aşamanın öne çıkardığı sermaye içi belirli kesimler sürecin temel aktörleri olduğu gibi, bu aktörlerin geleceğe ilişkin nesnel çıkarlarının yaşama geçirilmesi de *neo-liberal ekonomi-politikalar* çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kapitalizmin başından beri uluslararasılaşma eğilimi içinde ol-

duğu bir gerçekse de, 1980'li yıllarda gerçekleşen, bu sürecin *hacim ve hız* olarak artmasıdır. Hiç kuşkusuz bu gerçekliği tamamlayacak bir olgudan daha bahsetmek gerekir. Bu gerçeklik ise, kapitalizmin sermaye birikim koşullarının dünya ölçeğinde gerçekleşme süreciyle birlikte tarihsel olarak eşitsiz konumda olan sermayeler arasındaki güç ilişkilerinin de yoğunlaşarak artmasıdır. Bu anlamda Türkiye gibi kapitalist gelişme sürecinde bağımlı sermaye formasyonuna sahip olan ülkeler, neo-liberal küreselleşmenin uluslararası ölçekteki zorlamalarını kabul eden ülkelerdir. Yukarıda kendi yaptığımız uyarıya ters düşmemek için şunu söylememiz gerekiyor; neo-liberal küreselleşme süreci genel olarak ülke ekonomisi için ekonomik anlamda olumsuz sonuçlara yol açsa da bu süreç, ülke içinde belirli bir sermaye birikimine ulaşmış ve bu sermaye birikimi ile dünya ölçeğinde işlemekte olan mekanizmalarla bütünleşmiş sermaye kesimleri için olumlu sonuçlara yol açmıştır. Diğer yandan uluslararası yeni işbölümüne tamamen donanımsız bir şekilde katılan küçük ölçekli işyerleri ise, sürecin olumsuzlukları ile karşılaşmıştır.

VII. Sermayenin içsel bileşenlerindeki değişimi analiz etmeden önce, yukarıda dile getirdiğimiz ekonominin genel olarak olumsuz yönde bir eğilim içinde olduğu yönündeki düşünce üzerinde durmamız gerekiyor. Türkiye'nin yıllar içinde gösterdiği ekonomik performansı ölçmek için T.Bulutay'ın geliştirdiği gelişme kriteri Türkiye ekonomisi hakkında çok genel bir bilgi elde etmek için oldukça anlamlı (Bulutay, 1995,93-94).

Gelişme kriterini ele veren formül;

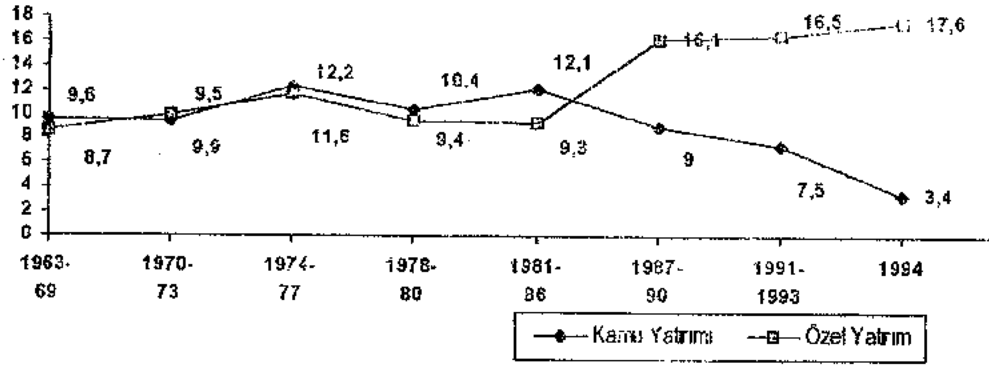
$GK = \text{Kişi Başına Gelirdeki Büyüme Oranı} \times \text{Yatırımların Büyüme Oranı}$

$\text{Enflasyon Oranı} \times \text{Ticaret Açığı}$

Tanımlanan gelişme kriterine göre 1950-1953 ve 1964-1973 yılları, ekonominin oldukça yüksek bir gelişme performansı gösterdiği yıllar olmuş. 1974-1980 performansın düşük olduğu yıllar, 1980'li yıllar ise gelişmenin yer yer olumsuz eğilimler gösterdiği yıllar olmuştur. Gelişme indeksi yukarıdaki tabloda verilmiştir.

Türkiye ekonomisine gelişme kriterinin sonucunda elde edilen verilerle baktığımızda, son döneme ilişkin ekonomide gelişme eğiliminin 1964-1973 yılları arasında gösterdiği performansı yakalayamadığını görüyoruz. Bu veriler ekonomik analiz açısından önemli bir dizi ipucu sağlamasına rağmen, ekonomide verili olan güç ilişkileri hakkında yeterince bilgi vermiyor. Güç ilişkilerini ilk etapta ekonomide yer alan iki kesim, yani özel kesim ile kamu kesimi açısından yaptığımızda, gelişme indeksinin göstermediği bir gerçeği görüyoruz. Süreç içinde özel kesim yani sermaye, ekonomik anlamda kamu kesiminin önüne geçmiştir. Yapılan bir söyleşide Bülent Eczacıbaşı bunu açıkça dile getirmiştir: "...Fakat sanıyorum şöyle bir gerçek var karşımızda. *Özel kesim gerçekten Türkiye'de belirli bir güce erişti*" (Eczacıbaşı, 1995, 5). Eczacıbaşı'nın anlamlı yorumunu veriler de destekliyor. Örnek olarak GSYİH'da kamu ve özel kesimin

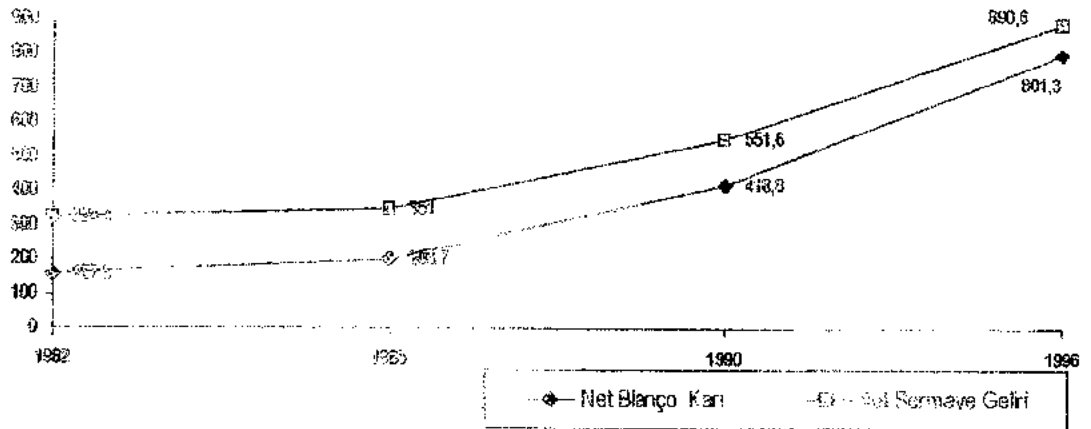
GSYİH KAMU/ÖZEL PAYLARI (%)

Kaynak : F. Selçuk ve A. Rantanen (1996; 14).

yıllara göre paylarına baktığımızda özellikle 1980'li yıllarda özel kesimin payının kamu kesimin payını geçtiğini görüyoruz. Özellikle neo-liberal politikaların yoğun olarak uygulamaya sokulduğu 1980'lerin ortasında kamu kesiminin payı % 9,3 iken özel kesimin payı % 12,1, 1994 yılına gelindiğinde bu oran sıra ile %3,4 ile %17,6 olarak gerçekleşmiştir. GSYİH'da özel kesimin payının kamu kesiminin payından fazla olması önemli bir değişim iken, MİG'in yaklaşık yüzde 39'unu oluşturan 500 büyük firmanın son 15 yıl içinde meydana getirdiği net sermaye birikiminde, refişme indeksinde göremediğimiz bir gerçeklik açığa çıkıyor.

500 BÜYÜK FİRMA İÇİNDEKİ ÖZEL FİRMALARIN NET BİLANÇO KARI VE NET SERMAYE GELİRİ

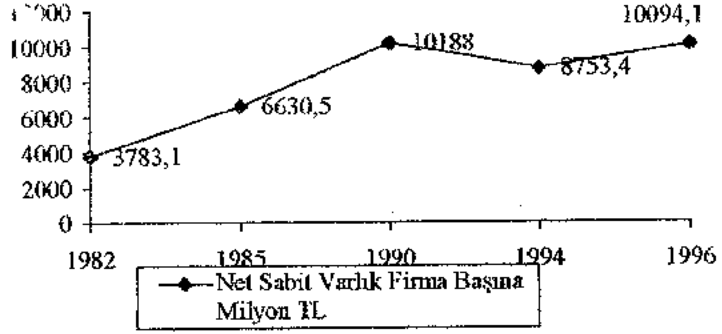
500 Büyük firmanın 1982-1996 yılları arasında net bilanço kârı ve net sermaye gelirine bakıldığında 500 büyük firma içindeki özel firmaların gelişme eğilimleri hakkında bir miktar olsun bilgi edinmiş oluruz. Net sermaye geliri 1982 yılında 324,4'den 890,6'ya çıkmıştır. Yani % 274,5'e varan bir artış gerçekleşmiştir. Net bilanço gelirinde, net sermaye gelirlerine göre çok daha büyük oranlara varan bir artış gerçekleşmiştir.

500 Büyük firma içindeki özel kesimin 1982-1996 yılları arasında gerçekleştirdikleri sermaye birikimine, *firma başına düşen net sabit varlıktaki artış ve çalışan başına düşen net sabit varlık* olarak bakıldığında yine yukarıda işaret edilen gelişmeye benzer bir gelişme görülüyor. Burada dikkate değer olan gelişme çalışan başına düşen net sabit varlıktaki artışın, firma başına düşen net sabit varlık artışından daha fazla olmasıdır. Burada sermaye birikim süreci ile emek kullanım biçimi arasındaki değişime ilişkin önemli bir ipucu olmakla birlikte, bu özellik çalışmanın dışında kalıyor.

Ekonominin içinde bulunduğu bu duruma ilişkin verdiğimiz ampirik veriler teorik düzeyde bir gerçeği açığa çıkartıyor. 1980'li yıllarda tüm dünyada gündemi belirleyen kamu-özel ayrımı ve bu ayrım dolayımında yapılan devlet tanımının yeniden analiz edilmesi gerekiyor. Burada *özelleştirme* kavramlaştırması dolayında yapılan, gerek muhalif gerekse sistem içi her analiz, sonuçta verili sürecin anlaşılmasını güçleştiren bir işlev yüklediğini belirtmemiz gerekiyor.

Süreci bütünsel ve tarihsel bir dizi değişken dolayında analiz etmemiz gerekiyor. Özelleştirme ile bir-

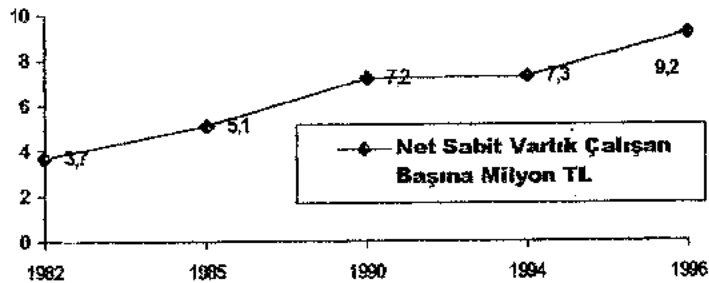
500 FİRMA İÇİNDEKİ ÖZEL FİRMALARIN SERMAYE BİRİKİMİ -I (NET SABİT VARLIK FİRMA BAŞINA MİLYON TL)

likte gündeme alınan devlet ve dolayısıyla kamusal alana ilişkin tanımlar yine bir önceki sermaye birikim biçimine uygun tanım ve işlevlerdir. Kamusal alanın son zamanlarda tahribatı ise, özünde sermaye birikim sürecinin bugün ulaştığı aşamaya ilişkin bir olgu olmakla birlikte, kamusal olan ile özel olan arasındaki işlevsel farklılaşmanın sürekli olarak özel olan, yani sermayeden yana bir eğilimi içinde taşıdığını belirtmemiz gerekir. Sermaye donanımının belirli işlevleri yerine getiremediği aşamalarda, bu işlevi sermaye adına, sermayenin bütünsel olarak yeniden üretimi için devlet yerine getirmekte. Burada vurgulamak istediğimiz devletin, kapitalist topluma yapısal özelliğini veren sermaye birikim sürecinden bağımsız olmadığı, tam tersine birikim sürecinin genel mantığı ile bu sürecin aktif unsurları olan sınıflar arasında süregelen ilişkilerin devletin niteliğini belirlediğidir. Bir adım daha atacak olursak, sınıflar arası ya da sınıf içi ilişkilerde gücü elinde bulunduran genel olarak sermaye, özel olarak ise sermayenin belirli bir kesimi ile devlet arasında her zaman için kesişen bir dizi alan vardır. Bu anlamda bu gün özelleştirme olarak tanımlanan olgu, aslında sermayenin tarihsel olarak sürekli gerçekleştirdiği, sosyal gerçekliğin meta ilişkileri içinde tanımlanmasının doğal bir sonucu, ama oldukça olumsuz sonucu olduğunun ısrarla belirtilmesi gerekiyor. Daha önce toplumsal gerçekliğin farklı alanlarının metalaştırma ya da sermayenin egemenlik içine alınmasından temel farklılığı ise, bugün kapitalizm ulaştığı yetkinlik düzeyinde, insanlar için olmazsa olmaz denecek eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, taşıma gibi çok özel alanları da içine alacak boyuta varmasıdır. Fakat bu farklılık, tarihsel olarak sermayenin gelişimine paralel işleyen temel eğilimlerden öz olarak çok da farklı bir mekanizma değildir. Bu anlamda tanımlama için doğru kavram özelleştirme değil, aslında yaşamın oldukça farklı alanlarının meta ilişkileri içinde yeniden tanımlanması ve kapitalist ilişkiler içinde yeni düzenlemeler dolayısıyla kodlanmasıdır.

Bu tarihsel ve bütünsel sürecin göz önüne alınmadığını gösteren en önemli gösterge, sermayeye karşı devletin varlığını korumaya çalışma yönündeki sözde muhalifliktir. L. Althusser, Gramsci'den hareketle kamusal olanla özel olanın devletle olan ilişkisine açıklık getirmiştir. Son dönem özelleştirme tartışmaları için bu kavramların (özel-kamusal ve devlet) yeniden tanımlanması gerekir. Burada "kamu ve özel ayrımı burjuva hukukunun <<otoritesinin>> uyguladığı (bağımlı) alanlarda geçerli olan bir ayırmadır. Devlet'in alanı bu ayırımın dışında kalır, çünkü Devlet alanı <<Hukuk üstü>>dür. Yönetici sınıfın Devlet'i olan devlet, ne kamusal ne de özeldir, tam tersine her türlü kamusal ve özel ayrımının ön-koşuludur" (Althusser, 1978, 40, vurgular bana ait). Sorunun doğru formülasyonu, sermaye birikimi sürecinde yaşanan bütünsel toplumsal dönüşümün, günlük yaşam ve yapıları yeniden tanımlaması ve belirli bir dizi rasyoneller doğrultusunda kurgulamasıdır. Burada özelleştirme kavramlaştırması yönünde yapılacak her türlü vurgu özde muhalif olsa bile, sistemin bütünsel dinamiklerini kavramlar aracılığıyla gizlediği ölçüde, sorunu verili olanın içinde ele almanın ötesine geçmiyor.⁵

500 BÜYÜK FİRMADA ÖZEL FİRMALARDA SERMAYE BİRİKİMİ-II NET SABİT VARLIK ÇALIŞAN BAŞINA MİLYON TL

VIII. Yukarıda genel olarak ekonomiyi ele aldıktan sonra, sermaye birikiminin ulaştığı aşamada artık sermayenin ve dolayısıyla özel kesimin belirleyici olduğunu vurgulamaya çalıştık. Bunu yaparken de, kamu ile özel kesim arasında bir gerilimin olduğuna ilişkin bir vurgu yerine, sermayenin yapısal değişim sürecindeki yeni stratejisine göre kamusal ve özel olanın yeniden tanımlandığını belirtmeye çalıştık. Buradan da

5 Burada sevgili İzzettin Önder'in bir konuşmada dile getirdiği, "hepimizin beynine sadece belirli bir tip ray sisteminin döşendiği ve ancak bu ray sistemine uygun trenlerin bu sistemde çalıştığını, bunun dışında her hangi bir treni kabul etmediğini ya da metaforu bir tarafa bırakacak olursak, farklı algılama, analiz etme ve açıklama biçimine izin vermeyen bir düşünsel çerçevenin oluşturulduğunu" belirtirken tam da yukarıda vurguladığımız gerçeğin temel kaynağını işaret etmekte.

hareketle özellikle Türkiye sermayesi içinde belirli bir güç ve kontrole sahip 500 büyük firma içindeki özel sektör ya da sermayenin ekonominin genel gidişatına rağmen olumlu bir performans gösterdiklerini ısrarla vurguladık. Burada analizin sağlıklı olması için başka bir adımın daha atılması gerekiyor.

Sermayenin yapı bozumu olarak adlandıracağımız bir etkinlikle, sermayeyi ya da daha somut/aktörler düzeyinde Türkiye burjuvazisinin sermaye birikim sürecinde gösterdikleri farklılıklar ve üstlendikleri işlevlere göre içsel bileşenlerini, sınıf-içi bölünmelerini analiz etmemiz gerekiyor. Biraz daha açacak olursak, genellikle sermaye kavramını bütüncülleştirilmiş bir kavram olarak ele alıyorsak da, sermaye birikim sürecinde sermaye farklı işlevleri yüklenerek farklı biçimler aldığını belirtmemiz gerekiyor. (Aaronovitch, 1981,227). Sermayenin içsel bileşenleri somut süreç içinde, farklı işlevler ve farklı biçimler olarak kendilerini gösterirler. Bu gerçekliğin analiz düzeyine de taşınması gerekir. Bu çaba anlaşılacağı gibi, çok soyut ve üst bir kavramlaştırma olan sermayenin bir alt düzeyde tanımlanması anlamına gelir. Sermaye kavramının içsel yapısı ele alındığında;

□ Sermayenin toplam döngüsünde, sermayenin farklı döngülerde üstlendiği işlevlere bağlı bir ayırım yapabiliriz. Bu ayırma göre, üretimin başlaması için para-sermaye kavramı gerekirken, üretim sürecine bağlanan sermaye üretken sermaye ve üretim sonucunda elde edilen ürünün dolaşıma sokulması için gereken sermayeyi de ticari sermaye olarak adlandırıyoruz. Kapitalizmin bugün ulaştığı aşamada, sermayenin toplam döngüsü için belirleyici olan bir diğer kavram *sembolik sermayedir*.

□ Diğer yandan sermaye kavramını yatırım yapılan sektörlerle göre ayırma tabi tutabiliriz. Yani sermayenin tarım, ulaşım ve iletişim alanlarında yoğunlaşmasına göre bir ayırım yapabiliriz.

□ Bireysel sermayelerin, sermayenin toplam sosyal döngüsüne *ulusal düzeyde ya da uluslararası düzeyde* katılmasına göre bir ayırım yapabiliriz.

□ Sermayenin mekansal olarak farklı bölgelerde yoğunlaşmasına göre bir ayırım yapılabilir. Kapitalizmde sermaye birikimi, sadece sosyal ilişkiler açısından bir dizi eşitsizliklerin varlığına yol açmaz; sermayenin mekansal açıdan belirli bölgelerde yoğunlaşması, sermayenin mekansal düzeyde farklılaşmasına neden olur. Son zamanlarda gündeme alınan *Anadolu sermayesi* kavramlaştırması böyle bir sürecin ürünüdür.

□ İşletmenin kullandığı sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak sermayenin küçük ya da büyük, daha somut düzlemde dile getirilen biçimiyle ise küçük ve orta boy işletmelerle büyük ölçekli işletmeler ayırımı önem kazanıyor.

Sermayenin içsel bileşenleri yada sınıf-içi dinamiklerin anlaşılması için sermaye kavramını tanımlayan bu farklı sermaye kavramlaştırmalarının detaylı analizi gerekiyor. Bu yöndeki bir analiz özellikle son dönem Türkiye ekonomisi için özel bir önem kazanmıştır. Ekonomiyi tanımlamak için kullanılan ve genellikle de olumsuz bir sıfat olarak kullanılan *rant ekonomisi kavramlaştırmasının ya da küçük ölçekli firmaların mitleştirilmesi* yönündeki ele alışların aşılması için sermayenin/burjuvazinin 1980'li yıllarda ulaştığı aşama ve bu aşamaya bağlı olarak değişen sınıf içi farklılaşmaların analize dahil edilmesi gerekiyor.

IX. Türkiye'de sermaye içi bileşenlerin değişen kompozisyonu üzerine çok az ama anlamlı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, bu çalışmaların temelde çok daha statik bir kavramsal çerçeve içinde gerçekleştirildiğini belirtmemiz gerekir. Gerek sınıflar arası, gerekse sınıf içi ilişkiler, genellikle bölüşüm kategorileri çerçevesinde analiz edilmiştir. Sınıflar arası ilişkiler yada sınıf içi ilişkilerin analizinde, bölüşüm ilişkilerinin seçilmesinin önemli bir kaygının ürünü olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu kaygının temelinde, analizler için çok daha operasyonel, elle tutulur bir çerçeve arayışı yatmakta. Böyle bir kaygının gerekli olduğuna inanmakla birlikte, sınıflar arası ya da sınıf içi analizlerin bölüşüm kategorileriyle yapılmasının, zaman açısından *çok kısa süreli* ve *statik* analizlere yol açacağı ve *epistemolojik* olarak ise genellikle sonuçların neden olarak görünmesi gibi bir tehlikeyi içinde taşıdığını belirtmemiz gerekiyor. Oysa kapitalist toplumda sınıfsal konumları belirleyen tek başına bölüşüm ilişkileri değildir.⁶ Sınıfsal konumları bir bütün olarak sermaye birikim sürecini tanımlayan sosyal ilişkiler, yani üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinin toplamı belirler. Üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinde sınıflar arası ve sınıf içi ilişkileri ise, sermayenin toplam sosyal döngüsünün ulaştığı aşama belirler. Sermayenin toplam sosyal döngüsünün ulaştığı aşama ile belirtmek istediğimiz temel olgu ise, sermaye birikim sürecinin zaman içinde evrilerek farklı aşamalardan geçmesidir. Bu kavramlaştırmada belirleyici olan değişken sermayenin toplam sosyal döngüsünün, emek-meta ve para arasındaki sosyal ilişkiler ve gerilimler dolayında sermaye birikiminin gerçekleşmesi ve sınıf sorununun çok daha bütünsel ve dinamik analizine olanak vermesidir. Özellikle rant ekonomisi ya da finansal yapıların reel yapılardan bağımsızlaştığı yönündeki vurgulara karşılık, böyle bir analizde sermaye içi bileşenlerin bu gün ulaştığı aşamada parasal değişkenlerin önemli olmasının temelinde; sermaye içi bir

6 Bölüşüm ilişkileri dolayında sermayenin sınıf-içi kompozisyonu hakkında detaylı bilgi için bak: K. Boratav (1989 a) / (1989b) / (1991) ve E. Yeldan (1995).

grup olarak rantiyelerin (daha doğrusu para kapitalistlerinin) belirleyici olması sermaye birikiminin ulaştığı aşamanın normal sonucu olduğunu görmemize neden olur. Sermaye birikiminin tarihsel gelişimi göz önüne alındığında sermaye içi bir kesim olarak para sermayesinin öneminin arttığı belirli zamanlar olmuştur ama günümüzde para sermayesinin belirleyici olmasının nedeni oldukça farklıdır. Bugün para sermayesinin belirleyici olması kapitalist ilişkilerin ulaştığı aşamaya bağlı olarak, değer en soyut biçimi olan paranın stratejik bir araç olarak kullanılmasına ve dahası ekonominin bütünsel döngüsü üzerinde kontrolünü artıran belirli bir sermaye-içi grubun varlığına işaret etmekte. Bu konu ileride detaylı bir şekilde ele alınacak, fakat kısaca bölüşüm kategorilerinden hareketle yapılan analizlerin sermaye içi bileşenler açısından önemli bir dizi veriyi bize sunmasına rağmen, gerçekliğin bütünsel analizi için yeterli olmadığını söylememiz gerekir.

Sermayeye ilişkin yapılan analizlerde belirleyici olan bir diğer analiz biçimi daha çok kurumsalcı okulun genel çerçevesi içinde, sermaye ve sermaye içi yapılanmayı "işverenler" olarak analiz etmek öne çıkıyor. Burada da yine daha donanımlı ve soyutlama düzeyi yüksek analizler için, işverenlerin yaşam ortamı ve bu ortamı tanımlayan ilişkiler bütününe ilişkin ilk elden ampirik veriler anlamlı olmakla birlikte, işverenleri merkez alan çalışmalar kurumsalcı okulun metodolojisine içkin olan eksikliği içinde taşımakta. Yani kapitalizme ilişkin genel eğilimler, mekanik ve ekonomik indirgemecilik suçlaması ile analiz dışına bırakılırken, seçilen somut gerçekliğin zenginliği ve bu zenginliği tanımlayan ilişkiler üzerinde duruluyor. Özellikle son zamanlarda genel geçer iktisadın içine girdiği krize karşı önemli mevziler edinen kurumsalcı yaklaşım bir yandan holistik analiz için bir dizi olanağı içinde taşıırken, diğer yandan somut süreçler ve ilişkiler üzerinde yoğunlaşma ilişkileri tanımlayan daha öze ilişkin mekanizmalar hakkında bilgi edinme olanaklarını olumsuz yönde etkiliyor. Son zamanlarda Türkiye'de işverenleri analiz eden ve bu anlamda oldukça önemli bir dizi bilgiyi bizlere sunan A.Buğra'nın *Devlet ve İşadamları* ve diğer çalışmaları⁷ önem kazanmakta. Bu çalışmalarda A.Buğra'nın sınıf analizinde "sadece sermaye ve sermaye birikimiyle, sermayenin mülkiyetiyle, bu mülkiyetin dağılımındaki değişmelerle ilgilenme" durumunda "insana pek rastlanmadığı" oysa sınıf analizi için "toplumsal ilişkilere ve bu ilişkileri biçimlendiren iradi kararlara ve stratejilere bakılması gerektiğini" belirtir. Burada çok fazla detaya girmeden sermaye birikimi ile somut toplumsal ilişkiler arasında kurulan karşıtlığın özünde soyutlamanın farklı düzeylerine ilişkin bir sorun olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Sermaye ya da sermaye birikimi kavramları soyutlama düzeyi oldukça yüksek kavramlardır, ama bu kavramların ete kemiğe bürünmesi için somut toplumsal ilişkilerin tarihsel ve toplumsal zenginliğine başvurmamız gerekiyor. Bizim bu çalışma süresince kullanmayı tercih ettiğimiz sermaye kavramı oldukça yüksek bir soyutlamayı işaret etmekte ve hiç kuşkusuz 'girişimci' ve 'firma' gibi çok somut kavramlara bu aşamada tekabül etmemekte. Burada sermaye kavramı daha çok daha genel ve soyut olanı ifade etmekte, oysa işveren, girişimci veya işçi kavramlaştırmaları bu soyut ve yapısal genelliğin özneleridir ve yapının var edici ve aynı zamanda taşıyıcısı oldukları ölçüde daha alt düzey bir soyutlamanın ürünü, daha doğru vurgulamayla ampirik alana daha yakın kavramlardır (Reuten ve Williams, 1989). Bu anlamda son yıllarda söylene geldiği gibi sermaye ve sermaye birikimi kavramları, yaşamın ekonomik süreçlere indirgelediği aşırı nesnelleştirilmiş, kavramlar olarak ele alınamaz.⁸ Çünkü gerek sermaye, gerekse sermaye birikimi kavramı, aslında başlı başına çoğul ve çok belirlenimli sosyal ilişkileri tanımlayan ve bu sosyal ilişkilerin tarihsel ve toplumsal özellikleri ile ete kemiğe bürünen, ama çoğulluğu ölçüsünde de daha soyut kavramlardır.⁹ Genel geçer iktisat yazınının tanımladığı gerçekliğin aksine, Marksist analizde gerçeklik, gerçekliğin çoğul dünyası dolayında belirlenir. Bu dünya da soyutu ayakta tutan, ona rengini dokusunu veren somutun ve somutu oluşturan kanlı-canlı insanların eylemlilikleridir. Fakat kapitalizmi tanımlayan temel değişkenin kendisi, bu ilişkileri sürekli olarak sermaye birikiminin nesnelleştirici, şeyleştirici ve dolayısıyla insani olan her şeyi devre dışı bırakıcı bir eğilime sahiptir. Marksist yazının temel yönelimi tam da burada açığa çıkıyor. Marksist analiz, genel geçer yazının yaşanan gerçekliği nesnelere arası ilişkiler olarak analiz etmesine ve bu yolla yaşanan gerçekliği anlamamızı önleyen açıklama biçimlerine karşı çıkmakla kalmaz, bizzat kapitalizmin işleyişine içkin olan şeyleştirme ve insani olanı ortadan kaldırma eğiliminin karşısında durur. Kısaca sadece teorik düzeyde varolan bu nes-

7 A. Buğra 51991). / (1990) ve (1995).

8 Bu kavramların bu şekilde kullanılması yönünde bir dizi eğilimin varlığı K. Marx'ın bu kavramlara ulaşmak ve ulaştığı kavramları analizlerinde aynı anlamda kullandığı anlamına gelmez. Tam tersine sermaye birikiminin sadece ekonomik bir süreç olmadığı tam tersine son zamanlarda sosyal bir dizi ilişki, sınıfsal arası bir dizi dinamiği içinde taşıdığı yönünde önemli kavramlaştırmalar yapılmakta. Bak: J. Holloway (1992). B. Ollman (1973)

9 Bu vurgumuzu üst belirleme ve dolayısıyla Althusseryan genel çerçevelerine katılmamakla birlikte, Resnick ve Wolf tarafından çok açık bir şekilde dile getirilmiştir: "Marksist anlamda sosyal değişim yada dönüşüm çok düzeyli bir gelişmeyi işaret eder. Değişim sürecinde tüm temel ve baskı altına alınmış sınıf süreçleri, aynı şekilde sosyal formasyon içindeki sınıfsal olmayan süreçler -verili üst belirlemenin çelişkilerinden dolayı- sürekli dönüşüm halindedir" (Resnick ve Wolf, 1989, 123).

nelleştirici süreci işaret etmek değil, bu süreci değiştirmek Markist analizlerin temel yönelimi/amacı olmuştur. Bu anlamda sermaye ve sermaye birikimi kavramları, özde somut gerçekliğin çoğulluğunda elde edilen bir üst kavram olmakla birlikte, somut gerçekliği anlama ve açıklama amacına yöneliktir. Bunun gerçekleşmesi için, somut gerçekliğe kesinlikle başvurulması gerekiyor. Diğer yandan kurumsalcı okulun somut gerçeklik ve bu gerçekliği var eden ilişkiler düzleminde kalarak sınıf-ıçi analizler yapmak, yaşanan süreci bütünsel öze ilişkin daha soyut düzeye ait bilgilenme biçimlerinden kopardığı ölçüde yetersiz kalacaktır.

Sermaye fraksiyonları, bu anlamda sermaye birikim sürecinde sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin/çelişkilerin, somut süreçte sosyalizasyona uğrayarak aldığı biçimlerdir. Sermaye açısından, sermayenin toplam döngüsü içinde emek karşısında sermayenin farklı bileşenleri ortak bir çıkar çerçevesinde bütünleşir, fakat aynı zamanda genel olarak bütünleşme süreci, sermaye birikim sürecinde tanımlanmış fonksiyonlar arası ilişkilerin niteliğini ve yoğunluğunu belirler. Sermaye birikim sürecinde sermaye ile emek ve sermaye-ıçi sınıflar arası ilişkilerde belirleyici olan değişken, sermayenin toplam döngüsü olan sosyal süreçler üzerinde egemenliğin ve dolayısıyla kontrolün kurulmasıdır. Burada güç ilişkileri merkezi öneme sahip olur. Sermaye birikim süreci dinamik bir süreç olduğu ölçüde, sermayenin farklı kesimlerinin zamanla donanımını artırarak diğer kesimler üzerindeki kontrolünün pekişmesine neden olur. Burada gücü "sosyal bir sınıfın kendisine ilişkin nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi olarak" tanımlıyoruz (Poulantzas, 1973, 104). Sermaye içi bir kesimin donanımını artırarak, sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olması, yani kendi nesnel -sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmek için gerekli güce sahip olma durumunun kendisi de, değer-yaratma ve biriktirme sürecinin ulaştığı aşamaya bağlıdır. Örnek olarak Türkiye'de sermaye birikiminin tarihsel gelişimine bakıldığında, henüz üretken sermayenin gelişmediği dönemlerde, ekonomide belirleyici olan sermaye, ticari-sermayedir, sınıf olarak ise ticari-kapitalistlerdir. Montaja bağlı sanayileşme olarak adlandırılan 1950-1960'lar arası ise ticari-sermayeden üretken sermayeye geçişi işaret eder. Bu aşamayı ancak montaj aşaması için gerekli sermaye donanımı olan kapitalistler geçecek diğer kesimler elenecektir, 1960'lı yıllarla birlikte uygulanan ithal ikamesi politikaları ise, üretken sermaye formasyonunun gelişimini sağlamış, bu aşamada üretken sermaye yatırımlarını gerçekleştirecek az sayıda sermaye kesimi sürece uyum sağlarken, bu yoğunlukta sermaye birikimi olmayan kesimler ise süreç içinde elenmişlerdir.¹⁰

Türkiye'de Yeni Kontrol Biçimi: Finans-Kapital

X. Çalışmamızın can alıcı noktası, 1980'lerde Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı aşamanın tanımlanmasıdır. İlk elden sermaye birikiminin belirli bir düzeye ulaştığını yukarıda bir dizi veriler dolayında göstermeye çalışmıştık. Sorun belirli bir aşamaya ulaşan sermayenin, sermaye içi bileşenlere nasıl yansıdığına cevap vermekte yatıyor. 1980'li yıllarla birlikte başlayan süreci, sermaye birikiminin *finans-kapital* aşamasına geçtiği bir aşama olarak tanımlıyoruz. Bu ifadeyi daha açık bir şekilde tanımlamak gerekiyor.¹¹ 1980'li yıllarla birlikte gerek sermaye birikiminin ulaştığı aşama gerekse bu aşamayı daha da hızlandıracak iktisat-politikaları ekonomide var olan güç ilişkilerini oldukça önemli ölçüde dönüştürmüştür. Güç ilişkileri açısından 1980'li yıllarda belirleyici olan değişken, *değerin açığa çıktığı farklı biçimler olarak emek-meta ve para üzerindeki kontrol rejimlerinin değişmesi/değiştirilmesi ve dahası bu değer biçimlerine sermayenin toplam döngüsünde el konulma mekanizmalarına sahip olma kapasitesinin sınırlı sayıda sermaye kesimi için gerçekleştirilmesidir*. Böylece yukarıda daha önce yaptığımız, üretken sermaye, para- sermaye ve ticari sermaye kavramlaştırmaları bazı bireysel sermayeler ya da sermaye grupları için artık anlamsız hale gelmiştir.¹² Yani sermayenin toplam döngüsünde farklı işlevleri üstlenen sınırlı sayıda sermaye içi kesim, sermayenin gelişim dinamiklerine (merkezileşme ve yoğunlaşma) bağlı olarak sermayenin toplam döngüsü üzerindeki kontrolünü artırmıştır. 1980'lerde sermayenin ulaştığı aşamayı finans kapital kavramı ile açıklamamızda belirleyici olan olgu, bu anlamda verili güç ilişkilerinin değişimidir. Kısmi olarak tekrar etme adına, açıklamamızı daha da somutlaştıracak olursak "Bu vurgulardan sonra tekil sermaye sahipleri olarak, endüstri sermayesi ile para-sermayesi (ve ticari sermayenin) sahiplerinin, üretim sürecinde yaratılan değer üzerinde sistematik bir kontrol kurma adına koalisyona girmesi, ya da tek bir bireysel sermayenin sosyal döngüsünü oluşturan farklı sermaye birimlerini içine alacak

10 Türkiye'de ekonomik gelişmeyi sermaye birikim kavramı dolayımında bütünsel bir çerçeve içinde analiz eden önemli ve neredeyse tek olan çalışma H. Güllalp'e (1985) aittir. Diğer yandan elinizdeki çalışma, Türkiye'de ekonomik gelişmeyi yukarıda tanımladığım kavramlar dolayında ele alıp analiz etme yönünde uzun erimli bir projenin sadece ilk aşamasını oluşturmaktadır.

11 Finans-kapital kavramının R. Hilferding (1981) ve L. Lenin'den (1982) farklı bir yeni formülasyonu için bak. F. Ercan (1988).

12 "Sorun değerini iki farklı biçimi olan meta ve paranın mülkiyetine ve her iki mülkiyetin getirilerine sahip olmaktır (Aglietta, 1987: 253).

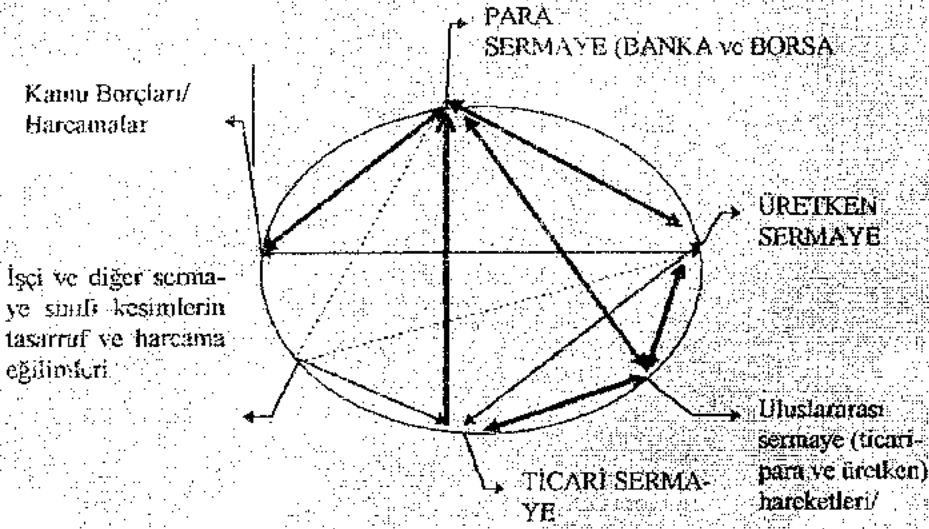
şekilde geliştirmesi, organize olması ve bu şekilde yaratılan değer biçimleri üzerinde kontrol gücünü artırması yönündeki gerçekliği finans kapital olarak tanımlıyoruz" (Ercan,1998).

Türkiye'de sermaye birikimi bugün tam da bu anlamda sermayenin toplam döngüsü üzerinde egemenlik kuran bireysel sermayelerin belirleyici olduğu bir noktaya gelmiştir. Özellikle üzerinde pek fazla durulmayan Türkiye'de sermayelerin holding biçiminde gelişme eğilimi, aynı zamanda sermayenin farklı işlevlerinde uzmanlaşma ve uzmanlaşma aracılığıyla da sermayenin toplam döngüsünde kontrol yeteneğini artırmasına neden olmuştur. Ekonomide belirleyici olan 500 firma vurgusunu burada daha da mikro düzeye taşıyacak olursak -yani ekonomide belirleyici olan holdingler açısından soruna bakacak olursak- aslında toplumsal zenginlik üzerinde belirleyici olan holdinglerin çoğunluğunun tarihsel olarak Türkiye'de sermaye birikiminden büyük pay alan ve belirli bir tarihi olan holdingler olduğunu görüyoruz.¹³

1980'li yıllarda bireysel sermaye grupları olarak holdinglerin sermayenin toplam döngüsünde belirleyicilikleri artmıştır. Artışı tanımlayan en önemli değişken sermayenin toplam döngüsünün hız ve yoğunluk olarak büyük oranlarda artış göstermesidir (Şekil-1 farklı sınıf ve sınıf içi bileşenler arası bağlantıları vermekte).

XI. Sermayenin toplam döngüsünün hız ve yoğunluğunun artmasına ilişkin en anlamlı veri, 500 büyük firmanın üretken sermaye yatırımlarında aktif (varlık) devir hızının 1983 yılından 1996 yılına artış göstermesidir. Sermaye üzerinde kontrol kuran holdinglerin 1970'li yıllardan itibaren ekonomide etkin oldukları bir gerçektir. Büyük şirketlerin kontrol ettikleri şirket sayısındaki artışlar bu anlamda sadece bir örnek olması açısından özel anlam taşıyor. 1979 sonu temel alındığında Koç Holding 75 şirketi kontrol ederken, İş Bankası, Transtürk, Çukurova ve Sabancı Holding 32-29 şirketi kontrol ediyor. Elginkan, Has, Yaşar, Borusan, Profilo gibi holdingler 17 ya da 23 şirketi kontrol ediyorlar. Eczacıbaşı, Ercan, Enka, Özakat, Bodur, Kurtkaya, Santral, Alarko, Hür-Hürriyet, OYAK11-15 şirketi kontrol ediyorlar. (Kazgan, 1986).

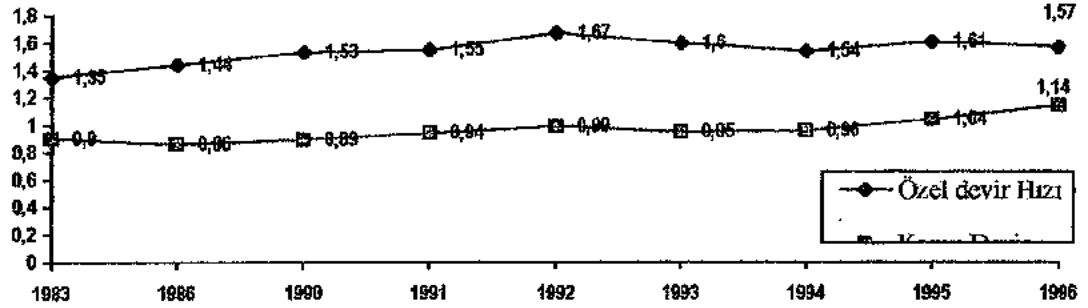
Şekil -1 Sermayenin Toplam Döngüsünde İçsel Bağlantıların Hız ve Yoğunluğunun Artması

Holdinglerin şirket sayılarında 1990-1996 yıllarında büyük artışlar olmuştur. Bu artışın nedenleri sermaye birikim sürecinin 1980'li yıllarda hızlanması ve hızlanmasına bağlı olarak da özellikle sermayenin yapısal değişimine ayak uyduran az sayıdaki holdingin kârlarındaki artışın muazzam boyutlara varmasıdır. Holdinglerin kontrol ettikleri şirket sayısındaki artışı tamamlayan bir diğer değişken ise sermayeye dinamizm katan kârlılığın bu holdingler için belirli bir seviyeye ulaşmasıdır. Aynı holdinglerin 1990-1996 verilerine bakıldığında karlılık oranlarının artış hızının yukarıda genel olarak verdiğimiz ekonominin genel gelişme eğilimine ters bir gelişme gösterdiği gözlemlenmektedir. Holdinglerin kârlarındaki artışı milyon dolar ve yüzde değişim olarak veren aşağıdaki tablo aynı zamanda hangi holdinglerin daha başarılı olduğuna ilişkin bir başka ip ucunu bizlere vermekte.

¹³ Burada analize ilişkin önemli bir problemi mutlaka belirtmemiz gerekiyor, Türkiye'de holdinglere ilişkin sağlıklı veri bulmak imkansız gibi, holdinglere ilişkin yapıları sınırlı sayıda çalışma bak; İ. Tekeli ve G. Menteş (1978) A. Buğra (1991)

AKTİF (VARLIK) DEVİR HIZLARI (SATIŞ HASLITA/VARLIKLAR TOPLAMI)

ISO (199:44)

Diğer yandan sermayenin yoğunluk ve hızının olarak artmasına neden olan esas gelişme, 1980'li yıllardan itibaren bireysel sermaye gruplarının sermayenin farklı fonksiyonlarını holding içine çekmeye çalışmaları olmuştur. 1980'li yıllarla birlikte sermaye-içi yapılanmanın yeniden yapılanmasında para-sermayeye ulaşma, para sermaye kaynakları yaratma özel bir anlam taşımaya başlamıştır. Bunun nedenlerine vermeden önce 1980'li yıllarla birlikte finansal alanda meydana gelen hacim ve hız olarak artışı hakkında bilgi vermek anlamlı olacaktır. 1980'li yıllara kadar üretken sermayenin, sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olduğunu belirtmiştik. Bunun finans sektörü için anlamı, banka izinlerinin sıkı denetim altında olması, faiz oranlarının belirli bir sınırlama altında tutulması, finansal araçların genellikle çeşitlenmemiş olmasıdır.

500 Büyük Firma İçindeki Holdinglerin Kontrol Ettikleri Firmalar

KOÇ HOLDİNG	1989 sıra laması	1994	1996	Yabancı Payı	SABANCI HOLDİNG	1994	1996	YABANCI SERMAYE
ARÇELİK	7	7	6	0.00	AK ÇİMT.	64	83	49,71
TOFAŞ	9	9	7	37.86	AKSA	17	20	
BEKOTEKNİK	29	24	31	0.00	BOSSA	21	32	
SAN.A.Ş.								
OTOSAN	13	39	11	30.0	BRİSA	31	25	43.00
AYGAZ	62	40	22	35	ÇİMSA	106	110	
SİMKO	-	43	62	75.0	DUSA	137	163	50.0
TÜRK ELEKTRİK	159	69	60	0.00	KORDSA	59	49	
TÜRK TRAKTÖR	50	74	30	25.00	MARSA/KRAFT	30	39	50.00
TÜRK DEMİR	48	80	74	0.00	MENSA	117	151	
DÖKÜM								
ARDEM	80	87	59	0.00	OLMUKSA	163	203	
TÜRK SİEMENS	63	109	85	55.0	OYSA-	329	-	
					İSKENDERUN			
					ÇİMENTO			
OTOYOL	81	132	73	27.0	OYSA-NİĞDE	459	-	
					ÇİMENTO			
TAT KONSERVE	81	132	73	27.0	PHİLSA	16	9	75.00
BOZKURT	57	151	G	0.00	SASA	15	16	
OTOKAR	223	152	131	0.000	TEMSA	162	56	
MAKO	149	194	181	47	TOYOTOSA	459	23	50.00
MARET	185	225	229	0.00	YÜNŞA	150	156	
GAZ ALETLERİ	196	239	245	0.00				
DÖKTAŞ	198	245	169	0.00				

KAV	358	298	G	0.00
KARSAN	170	299	207	0.00
İZOCAM	225	327	294	0.00
BELDESAN	245	367	290	0.00
MOGAZ	-	447	365	0.00

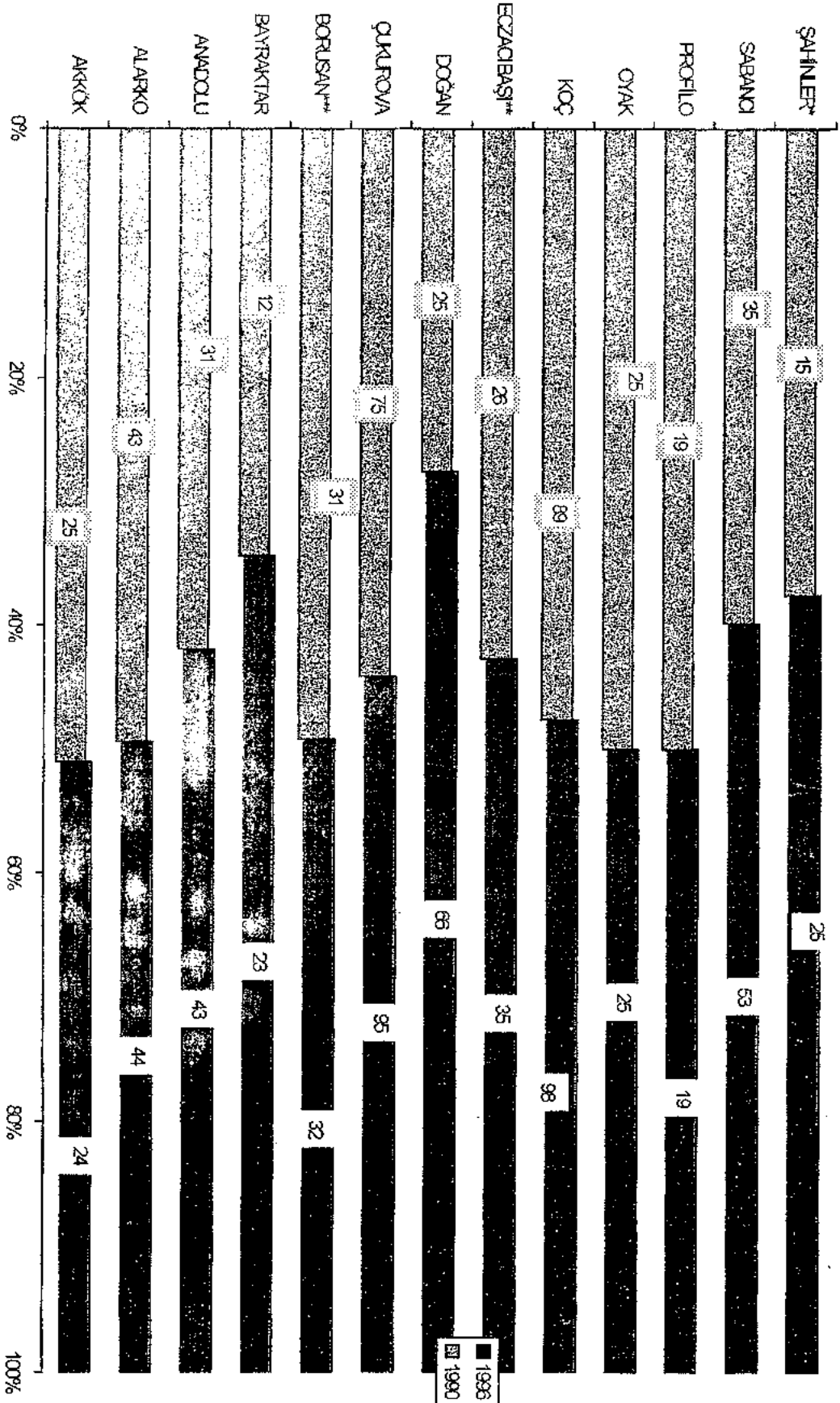
YAŞAR HOLDİNG	1994	1996	Yabancı Payı	ECZACIBAŞI HOLDİNG	1994	1996	Yabancı SERMAYE
BAYRAKLI BOYA	278	336		ECZACIBAŞI İLAÇ	60	75	
BOTAŞ BORNOVA TENEKE VE AMBALAJ		431	413	SANİPAK SAĞLIK	139		
DYO SADOLİN	378	426	43.50	EYAP ECZACIBAŞI YAPI GEREÇLERİ	140	111	
MATBAA MÜRREKEP				İFEK KAĞIT	183	195	50.00
DYO SADOLİN SENTETİK	266	221					
EGE GÜBRE	400	-		EKS- ECZACIBAŞI KARO SERAMİK	277	257	2.63
PINAR ENTEGRE ET	158	121		ECZACIBAŞI SERAMİK	322	-	
PINAR SÜT	110	86		ECZACIBAŞI BAXTYER HASTAHANE ÜRÜNLERİ	385		15
PINAR YEM	489	-					
TÜRK TUBORG	172	254	7.35				
YASAŞ YAŞAR BOYA	178	137					

Finansal yapıya ilişkin bu sınırlamalar dışında normaldir, çünkü üretken sermayenin gelişimini gözlemek için gereklidir. Sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olan sınırlı sayıdaki üretken sermayenin zaten kendilerine ait bankaları olmaları, faiz oranlarının belirli bir sınır içinde tutulması bu kesimin para-sermaye kaynaklarına ulaşmasını kolaylaştırdığı gibi, banka sermayesini kontrol edemeyen diğer sermaye gruplarına karşı önemli bir avantaj elde etmelerine de neden oluyordu.

1980'li yıllarla birlikte başlayan süreç, belirli düzeye ulaşan bireysel sermayelerin gerek uluslararası ticari, üretken ve para sermaye döngülerine katılma, gerekse ülke içi sermaye döngüsünde açığa çıkan kriz eğilimlerine karşı kendilerini güvence altına alma için sağlam finansal kaynaklara yönelmelerine yol açmıştır.

Bu ilk faktörle ilişkili olarak, bireysel sermayeler arası hızlanan rekabetle birlikte belirli sermaye ya da sermaye grupları için kendilerine ait banka kurma, stratejik öneme sahip bir çaba olmuştur. Bu çabada, hiç kuşkusuz, tarihsel olarak belirli bir sermaye birikimine sahip olanlar başarılı olmuşlardır. Burada holdinglerin birden çok bankaya sahip olma yönündeki eğilim, ilk elden sektörün 1980'li yılların en kârlı sektör olduğu yönünde açıklamaya neden olsa da, bu yetersiz bir açıklamadır (bak:tablo bankacılıkta kârlılık miktarı). Bankası olan sermaye grupları ile olmayan sermaye grupları arasındaki temel çelişki, değişim ve kriz dönemine bağlı olarak sadece dışsal finansın aşırı maliyetli olması değildir; bir bütün olarak yeni sermaye birikim biçiminde para-sermayesi stratejik bir önem kazanmıştır. Sermayenin oldukça soyut ve genel biçimi olarak para-sermaye, sermayenin toplam döngüsündeki değerleri temsil ettiği ölçüde; yeniden yapılanma sürecinin olası değişkenleri karşısında belirsizliklere karşı koymanın, yeni avantajlar elde etmenin, uygulanan finansal politikalarla bu maliyeti daha da artıracak pratiklerin uygulamaya konması para-sermayeyi daha da önemli kılmıştır.

1990-1996 ARASI HOLDING ŞİRKET SAYILARINDAKİ ARTIŞ

**HOLDİNGLERİN 1990-1996 Yılları Arasında
Kârlarının Artışı (Milyon \$ ve %)**

Firmalar	1990	1996	Değişim %
DOĞAN	31	161	408,3
BAYRAKTAR	11	49	316,7
ALARKO	3	10	222,5
SABANCI	571	1.415	147,8
ANADOLU	101	248	144,9
YAŞAR	28	48	73
AKKÖK	156	1119	66,6
ÇUKUROVA	280	468	67,14
KOÇ	1047	1501	43
TEKFEEN	34	47	35,1
OYAK	330	427	28
ECZACIBAŞI	84	105	24,73
BORUSAN	46	43	-7,9
PROFİLO	88	48	-45,8

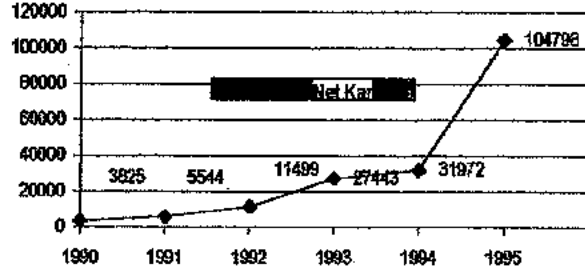
Grup/Holding (1994)	Banka
Sabancı Holding	Akbank, BNP-Ak Dresç
Doğuş Holding	Garanti, Bank Express, Garanti Yat. Ve. Tic. Bank. Körfezbank
İhlas Holding	Egebank, Yurtbank
Çukurova	Yapı Kredi, Pamukbank, İnterbank
Uzanlar	Adabank, İmarbank
Koç Holding	Koçbank
OYAK	Türk Boston Bank
Doğan Holding	Alternatif Bank
Toprak Holding	Toprakbank
Çolakoğlu	T. Ekonomi Bankası
Yaşar Holding	Tütünbank
Cıngıllıoğlu	Demirbank
Süzer	Kentbank
Aksoy	İktisat Bankası
Zentinoğlu	Esbank
Kavala	Birleşik Yatırım Bankası
Tekfen	Tekfenbank
Ağa Ceylan	Kapital Bank

XII. Güç ilişkileri ile para-sermayesi arasındaki ilişkinin 1980'li yıllarda güçlenerek artması, sermaye-içi ilişkilerin ve yeni kontrol kurma biçimlerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Burada bir post-Keynesyan iktisatçı olan H.Minsky'nin *para-yönetici kapitalizm* kavramlaştırması ya da sermaye-içi ilişkilerde finansal kaynaklara ulaşmanın sağladığı olanakları erken dönemde açıklayan Kalecki'nin analizleri özel önem taşıyor. Kalecki erken dönem çalışmasında "*piyasa sürecine giren firmanın sahip olduğu sermayenin miktarına bağlı olarak güç kazandığını ve bu gücüne paralel olarak da finansal piyasadan borç sermaye bulabileceği*"ni belirtmiştir (Kalecki, 1971, 105) M.Kalecki yatırım ve tüketim kararını verecek olan kapitalistlerin yatırım ve tüketim düzeyini belirledikleri gibi yatırım kanalı ile elde ettikleri kârlarla yeni yatırımlar için gerekli finansı da sağladıklarını belirtmiş ve daha da önemlisi firmaların içsel finans dışında önemli ölçüde *dışsal finans* kaynaklarını kullandıklarını belirtmiştir. Finansal açıdan kapitalistin dışsal finansla başvurması için bu kesimin gelecekle ilgili kâr beklentileri belirleyici olacaktır. Bu beklentiler doğrultusunda dışsal borçlanmaya gidilmesi durumunda bu bir dizi *finansal transferin* varlığına neden olur ki, bu da açıkça ellerinde finansal kaynak olup yatırım yapmayan kesimden, yatırım yapan kesime doğru olacaktır (Sawyer, 1986, 92).

Kâr beklentileri ile birlikte firmanın dışsal finans kaynaklarına başvurması sadece reel anlamda parasal tasarruf sahiplerinin para arzı ile sınırlı olmayıp, çok daha önemli bir mekanizma olan bankaların para yaratması gerçeği ile ilişkilidir. Banka -sermayesine sahip olmak bu anlamda özel bir önem taşır.¹⁴ Sermaye miktarı ve buna bağlı olarak finansal kaynaklara erişebilme, ekonomik süreçler içinde güç ilişkilerini ve güç ilişkilerinin ampirik düzeyde aldığı biçimleri işaret ettiği ölçüde dikkate alınması gerekiyor. Özellikle risk unsuru göz önüne alındığında, kapitalist girişimci sermayesinin miktarına bağlı olarak risk yüklenecek, bu durum da piyasadan edinilecek dışsal finans olanakları, büyük hacimli kapitalistleri daha avantajlı hale getirecektir. Parasal arzın ekonomiyeye içsel olduğu düşüncesi, sermaye büyüklüğüne bağlı olarak borçlanma kapasitesinin artması düşüncesi ile birleştiğinde, kapitalist ekonominin finansal yaşam ile ilgili temel dinamiklerini anlamak için oldukça önemli adımlar atılmış demektir. Özellikle kâr beklentisinin arttığı dönemlerde, finansal ilişkiler önem kazanır. Potansiyel kaynakları gelecek şekilde daralmaya girdiği dönemlerde, finansal ilişkiler önem kazanır. Potansiyel kaynakları gelecek adına kullanma ve varolan sabit varlıkların, gerileme döneminde finansal yükümlülükleri karşılama adına likidasyonu güncel olarak yaşadığımız ekonomik olguları açıklamada önemli bir referans noktasını işaret ediyor. Gözlemlenen finansal aktivitelerin aynı zamanda likit olmayan kaynakları, likit hale çevirme, ya da likit olan kaynakların likit olmayan varlıklara çevrilmesi, Kalecki'nin deyişi ile *girişimci sermayesinin büyüklüğü* ile yakından ilişkilidir. Kalecki'nin "*kapitalist sistemin kalbi*" olarak tanımladığı girişimci sermayenin büyüklüğü, ya da ekonomik güçlerin ekonomideki eşitsiz dağılımı, özünde finansal dünyanın gelişmesinin temeli olduğu gibi, finansal ilişkiler dolayımında bu temel daha da güçleniyor. Eşitsizler arası ilişkileri kapitalist finans ilişkileri daha da güçlendiriyor; güçlendirdiği ölçüde de sermaye içi farklılaşmaları ve ilişkileri artırıyor.

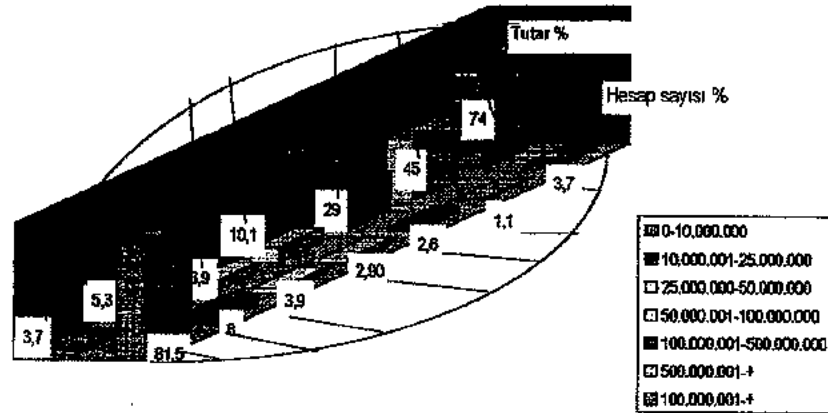
¹⁴ Banka-sermayesinin tanımlanması ve kapitalist sistem açısından incelenmesi için bak: F. Ercan (1997)

BANKA KARLARI (1991-1995- MİLYAR TL-CARİ)

XIII. Günümüz Türkiye ekonomisinde banka-sermayesine bakıldığında, gerek banka-sermayesi formasyonu için önemli girdi olan tasarruflarını bankada değerlendirenler gerekse bankalar içinde bankaların varlıklarına sahip olma anlamında yoğun bir eşitsizliğin yattığı gözlemlenmekte. Bankadaki hesapların %81,5'i bankadaki tutarın sadece 3,7'sine sahip iken, bankalardaki % 3,7'lik bir kesim toplam tutarların % 74'üne sahip olduğu gözlemlenmekte. Diğer yandan banka varlıkları açısından soruna bakıldığında, bankalar arasında varlıkların oldukça eşitsiz dağıldığı gözlemlenmekte. 58 Banka içinde sadece 9 banka, varlıkların % 76'sına sahip iken, 49 banka sadece %24'üne sahiptir.

TASARRUF MEVDUATININ HESAP BÜYÜKLERİ İTİBARIYLA DAĞILIMI (%)

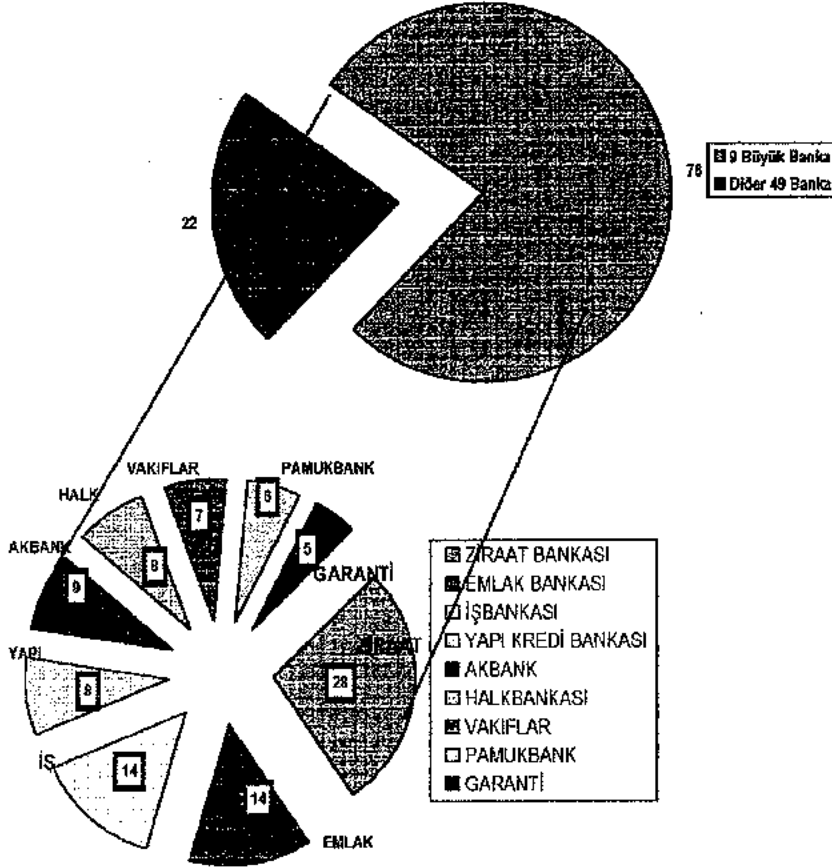
Bu aşamada dikkatle belirtmemiz gereken konu, R.Hilferding, ya da V.I. Lenin'in vurguladığı anlamda banka sermayesinin üretken sermaye ya da üretken sermayenin banka sermayesi üzerindeki egemenliğinden bahsetmediğimiz anlaşılmıştır. Sorun belirli bireysel sermaye gruplarının sermayenin toplam sosyal döngüsünde etkinlik sağlama adına sermayenin farklı fonksiyonlarını içine alarak gelişmesidir. Günümüz sermaye birikim biçimini tanımlayan sermayenin üçlü döngüsünde söz sahibi olma eğilimi, para-sermaye için önemli olan uzun dönemli sermaye hareketlerinin de hızla gelişmesine neden olmuştur. Her ne kadar Türk ekonomisinde bankaların egemenliği ve finansal kaynaklar için bankaların etkin olduğu bir gerçekse de, 1980'li yıllardan itibaren sermayenin ya da genel olarak sermayenin genel çıkarı için uzun dönemli sermaye piyasasının geliştirilmesi yönünde yoğun bir dizi uygulamanın gündeme alındığı gözlemlenmektedir.

Para-sermaye sağlama açısından önemli bir işlevi olan borsa için, Türkiye'de belirleyici olan değişken olarak, özel kesimin uzun dönemli sermaye piyasasını kullanmada belirli bir çekingenlik göstermesi, buna karşılık kamunun son zamanlarda sermaye piyasasını yoğun olarak kullanması gerçeği ile karşı karşıyayız. Türkiye'de sermaye birikiminin temel özelliği olan aile şirketi biçiminde gelişme, özel kesimin borsadan yeteri kadar yararlanmamasını gündeme getirmiştir. Buna karşılık borsanın kısa sürede gösterdiği gelişme yine de önemli olmuştur.

Burada sorunlu olan, -son zamanlarda saadet zinciri olarak adlandırılan- kamu kesiminin borçlanma eğiliminin artan belirleyiciliğidir. Şeytanın avukatlığını yapmanın ötesinde yaşanan sürece daha farklı bakmanın gerekliliğinden kaynaklansa gerek, kamu kesiminin artan borçlanma eğiliminin sadece beceriksiz kamu kesimi tanımlamasına ya da bir türlü küçülmeyen yani özelleşmeye hız vermeyen kamu kesiminin neden olduğu yönündeki vurgulara katılmamız mümkün değil. 1980'i önceleyen yıllar, genellikle Keynesyen uygulamalar olarak da adlandırılan "refah devleti" uygulamalarının ve aynı zamanda üretken

sermaye yatırımlarının yoğunlaştığı yıllardır. Bu yılları tanımlayan önemli bir değişken emeğin verimliliğinin artması ve böylece sermaye birikimi için önemli miktarlara varan artı-değer yaratılmasıdır. Bu dönemde emeğin örgütlü mücadelesi, ve sendikal yapıların gelişmesi bir dizi sosyal haklarında kazanılmasına neden olmuştur. Belki bir diğer vurgu, bir aşamadan sonra sendikaların sosyal uzlaşma adına yaratılan artı-değeri pazarlama biçiminde bir işlev yüklenerek sistem içi bir düzenleme mekanizmasına dönüşmesidir.

TOPLAM VARLIKLARIN BANKALAR ARASI DAĞILIMI

Kaynak : E. N. Özkan-Günay (1996, 548).

Bu süreç açısından önemli olan, devletin yeniden üretimini sağlamak için "vergi"lere başvurmasıdır. 1970'lerin sonlarından itibaren kapitalizmin derinleşen bunalım ile birlikte, sermayenin daha fazla kaynağı vergi adı altında devlete aktarma yönündeki uygulamayı kabul etmediğini görüyoruz. Özellikle *Laffer Eğrisi* olarak kavramlaştırılmada meşruluk bulan bu yaklaşım, kısa sürede Amerika ve daha sonra bizim gibi bir dizi ülkede uygulamaya konmuştur. Devlet kendi varoluş koşullarını yeniden üretmek için sermayeden vergi alamayınca, tek yol eskiden vergi olarak sağladığı kaynakları borçlanma sağlamaya başvurmuştur.¹⁵ Türkiye'de de yaşanan bu olmuştur, son zamanlarda saadet zinciri ya da bir dizi rantiyeye yarattığı söylenen bu süreçte devlet, tahvil ve hazine bonusu piyasaya sürerek borçlanma yoluna gitmiştir.

¹⁵ Sermayenin kriz ve yeni birikim rejimlerinin başlarında vergi ya da başka bir kanalla kaynak aktarmama yönündeki eğilimleri evrensel bir eğilimdir. K. Marx Fransa'da yaşanan bu durumu oldukça anlamlı cümlelerle ifade etmiştir. Günümüze ilişkin bir dizi şeyi anımsattığı bir gerçek.

"Bu arada Geçici Hükümet, gittikçe artan bir bütçe açığının kabusu altında kıvranıp duruyordu. Boşu boşuna yurtseverce özveriler dileniyordu.

- yalnız işçiler sadakalarını attılar ona.

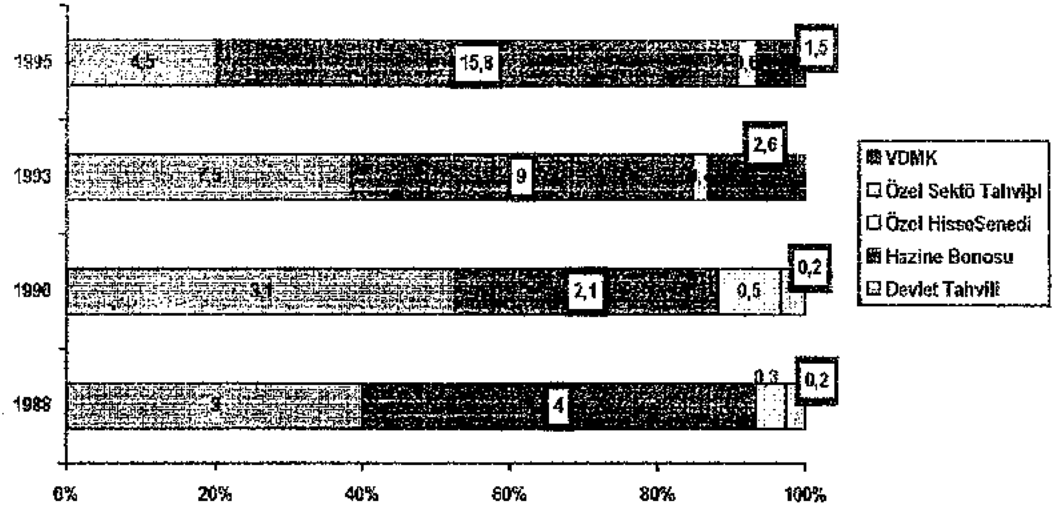
Kahramanca bir çareye başvurmak, yeni bir vergi çıkartmak gerekti. Ama kimi vergilendirmeliydi?

Borsanın aç kurtları mı?

-Devletin alacaklarını mı?

Burada detaylandıramayacağımız ölçüde sermaye birikim süreci ve krizle ilintili sonuçları olan bu uygulama, en basit anlatımıyla kamu kanalıyla gerçekleştirilen bir kaynak aktarma mekanizmasına dönüşmüştür. Kamunun piyasaya reel karşılığı olmayan değerli kağıtları sunması hayali sermaye formasyonunu geliştirdiği ölçüde, sermayenin içine düştüğü çifte realizasyon krizinin¹⁶ bir süre olsa da ertelemesine neden olduğu ölçüde, sermayenin toplam döngüsünde finansal hareketliliğin, hacim ve hız olarak muazzam boyutlara varmasına yol açmıştır. Finansal döngünün hız ve yoğunluk olarak artması ekonomik ilişkilerin artan oranda risk ve belirsizlik taşımaya neden olduğu ölçüde sermaye-içi fraksiyonlar arasındaki güç ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen bir mekanizmaya dönüşmüştür.

İHRAÇ EDİLEN MENKUL KIYMETLER (GSMH'NİN % OLARAK)

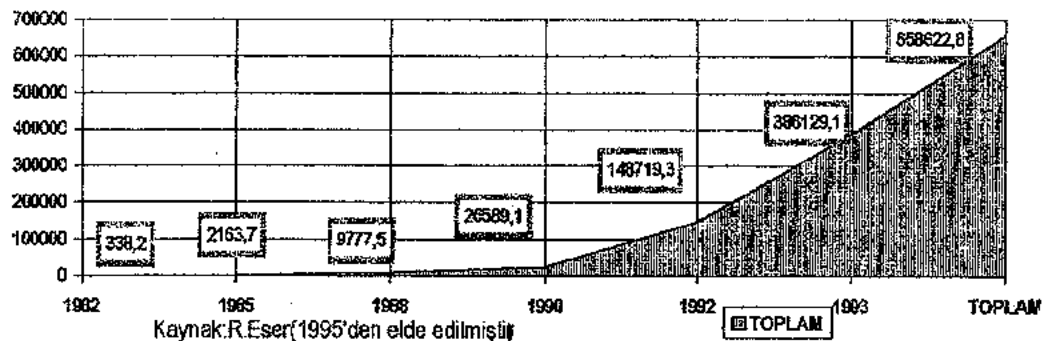

Kaynak : E. Yekta (1997: 209)

Sermaye birikim sürecinde kamusal olanın öneminin ekonomik açıdan azalması, aynı zamanda kamusal olanın yeniden üretilme koşullarının da, sermayenin egemenlik alanı yani piyasaya bırakılması belki de süreci tanımlayan en önemli değişkendir. Devletin öneminin azaldığı yönündeki yanlış bir çıkarıma ya katılmamakla birlikte, devletin neo-liberal politikalarla birlikte sermayeye daha fazla bağımlı hale geldiğini söyleyebiliriz.

Artık bir ponzi finansa dönüşen kamunun borçlanma gereği, beraberinde özellikle borçlanma için yüzünü çevirdiği sermaye kesiminin beklenti ve uzun erimli isteklerinden kaçınamaması yönünde bir durumun varlığına neden olmuştur.

SERMAYE PİYASASINDA KAYNAKLARIN YILLA İTİBARIYLA TOPLAM GELİŞİM (MİLYAR)

Kaynak: R.Eser (1995'den elde edilmiştir)

-Banka krallarını mı?

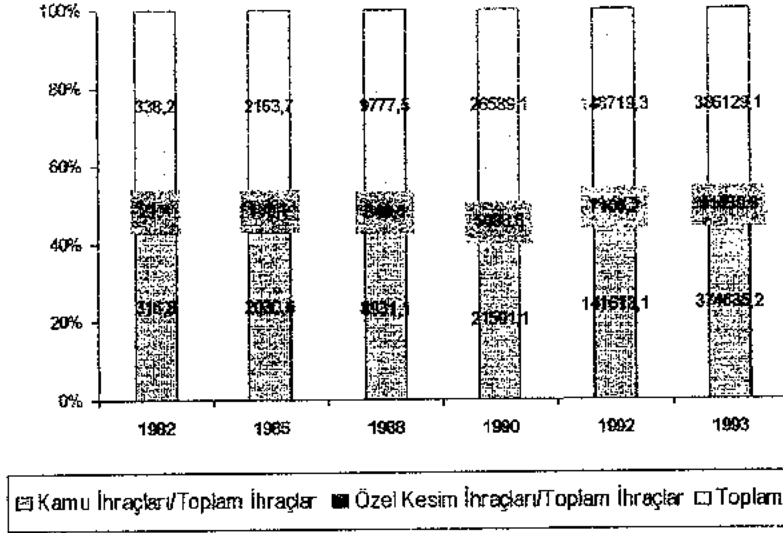
-Gelir sahiplerini mi?

-Sanayicileri mi?

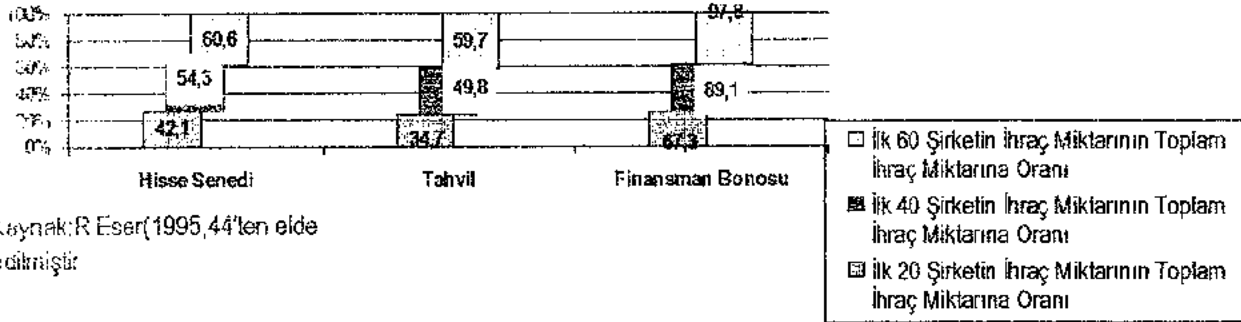
Bu, hiç de cunhuriyetin burjuvazi tarafından tatlıkla kabul etirilmesini sağlayacak bir yol değildi?" (Marx, 1976, 53).

16 Çifte realizasyon krizi, üretilen metallerin paraya dönüşmemesi ve çıkartılan değerli kağıtların reel değerlere karşılık gelmemesi anlamında kullanılıyor. Detaylı bilgi için bak; F. Ercan "Para ve Kapitalizmin Krizi: Kumarhane Ekonomisi ve Finansal Kapitalin Ölenemeyen Yükselişi" (basılmamış çalışma).

**SERMAVE PİYASASINDA YARATILAN
KAYNAKLARIN YILLAR İTİBARIYLA
DAĞILIMI (MİLYAR TL)**

MENKUL KIYMET İHRAÇLARINDA YOĞUNLAŞMA

Kaynak: R.Eser (1995, 44'ten elde edilmiştir)

Sınıf-içi güç ilişkilerinde özellikle sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olan holdinglerin, menkul kıymet ihracında da belirleyici bir yoğunlaşmaya sahip konumda olduklarını söyleyebiliriz. Menkul Kıymet ihracında hisse senedi, tahvil ve finansman bonosunda ilk 60 şirket, ilk 40 şirket ve ilk 20 şirketin payları aşağıda verilmiştir. Örnek olarak hisse senedi ihracında ilk 60 şirket toplam hisse senetlerinin %60,6'na sahipken, ilk 20 şirket %42,1'lik bir orana sahip olduğu görülüyor. Tahvil ve finansman bonosunda da benzer bir yoğunlaşma olduğu görülüyor.

R.Eser'in anlamlı çalışması, holdinglerin menkul kıymetler piyasasındaki konumlarını detaylı olarak bize sunmuştur. Bu analize göre SPK'ya dahil olan şirketlerin holdinglere olan dağılımı verilmiştir.

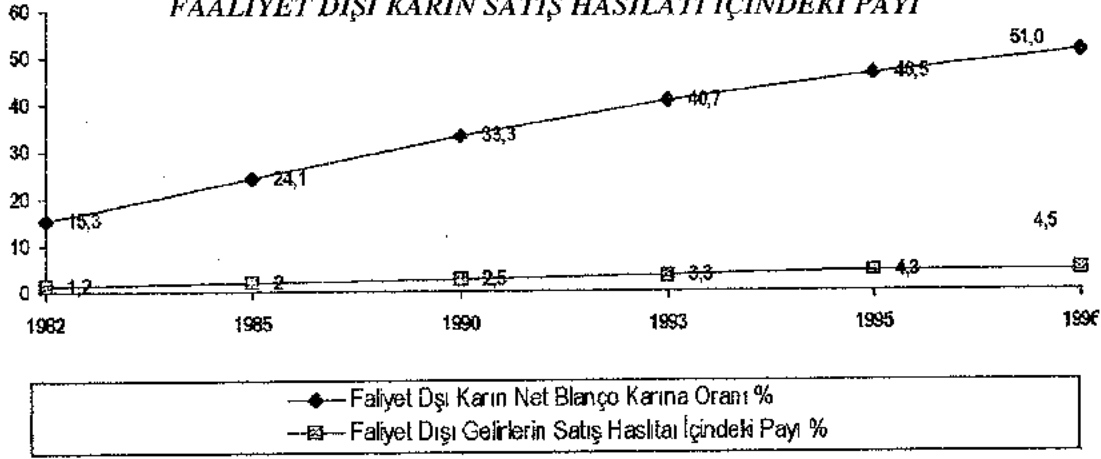
SPK'ya Tabi Şirketlerin Holdingler Arasında Dağılımı

HOLDİNGLER	HOLDİNG'e Bağlı Şirketler sayısı	HOLDİNG Şirketlerinden SPK'ya Tabi Olanlar		
		Hisse Senedi	Tahvil	Toplam
1. Koç Holding	88	17	17	34
2. H. Ömer Sabancı	40	10	10	20
3. Yaşar Holding	40	10	6	16
4. Elginkan Holding	36	3	12	15
5. Anadolu End. Holding	23	2	11	13
6. Çukurova Holding	35	3	9	12
7. Cankurtaran Holding	26	1	10	11
8. T. Şişe Cam/İş Bankası Gr.	36	9	2	11
9. Eczacıbaşı Holding	19	3	7	10
10. Transtürk Holding	30	3	6	9
11. Santral Holding	11	5	3	8
12. Ercan Holding	17	4	2	6
13. Gediz Holding	8	5	1	6
14. Borusan Grubu	16	-	5	5
15. Hürriyet Holding	12	2	3	5
16. Okan Holding	5	5	-	5
17. H. İbrahim Bodur Holding	10	4	-	4
18. Boyner Grubu	11	1	3	4
19. Keban Holding	8	4	-	4
20. Net Holding	34	4	-	4
21. Alarko Holding	22	3	-	3
22. Bilfar Holding	6	2	1	3
23. Dinçök Grubu	8	2	1	3
24. Doğan Şirketler Gr.	19	2	1	3
25. Enka Holding	20	3	-	3
26. Profilo Holding	27	2	1	3
27. Tekfen Holding	20	3	-	3
28. Yibitaş Holding	14	3	-	3
TOPLAM	631	115	111	226

"1995 Tarihi esas alındığında sermaye piyasasında 53 holdingten 28'inin gerçek anlamda holding olduğu belirtilmiş. Sermaye Piyasası Kanuna Tabi 1316 şirketten 226'sının (%17,2) holding şirketi olduğu belirtilmiş. Holdinglerin 1982-1993 yılları arasındaki toplam menkul kıymetler ihraçları içinde en büyük payı 2.610 milyar ile KOÇ HOLDİNG almaktadır. Bunu sırasıyla ŞİŞE-CAM Grubu ve Çukurova HOLDİNG almaktadır. 12 yılda SP'da yaratılan toplam kaynaklardan 27 Holdingin aldığı pay %27,7'dir" (Eser,1994,44).

XIV. Sermayenin içsel bileşenleri açısından soruna bakıldığında 1980'li yıllarda az sayıda bireysel sermaye grubunun sadece üretken-kapitalist ya da para-kapitalisti olarak değil de, belirli bir düzeye varan sermaye birikimlerini sermayenin toplam döngüsü içinde farklılaşan işlevleri açısından holding içine alma yönünde bir eğilimin belirleyici olduğunu görüyoruz. Bu aşamada ülkemizde genellikle yapılan üretken/endüstri kapitalisti ile para-kapitalisti ya da rantıye ayırımın sermayenin bugün vardığı noktada pek fazla anlamlı değildir. Bir başka söyleyişle, artık sermayenin bugün ulaştığı aşamada kapitalizmin üretken sermayenin organik aydını konumunda olan yeni Keyneslere ihtiyacı yok. Sürecin anlaşılması açısından dikkate alınması gereken konu, sermayenin bugün ulaştığı aşamanın analizinin yapılmasıdır. Yoksa rantıye ya da para-kapitalisti gibi, tekil olgular genellikle bizi pek de doğru olmayan mecralara götürür. Özellikle kapitalist eko-

**FAALİYET DIŞI KARIN NET BİLANÇO KARINA ORANI VE BAŞLIK
FAALİYET DIŞI KARIN SATIŞ HASILATI İÇİNDEKİ PAYI**

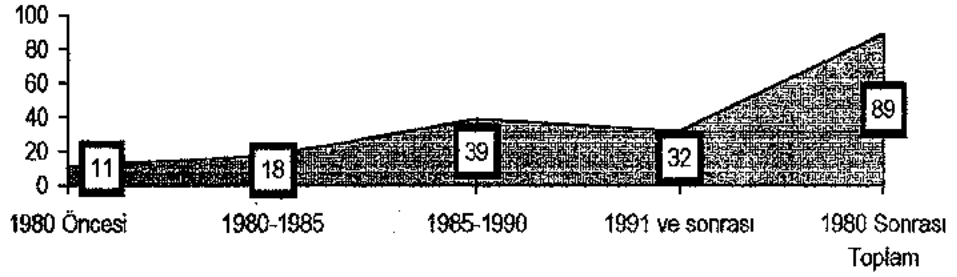
nomide tüm zenginliklerin kaynağının üretim sürecinde yaratılan değer olduğu bir gerçekse, üretim sürecinde değer yaratılması için gerekli olan para-sermayesi ile para-sermaye için kaynaklık eden faiz yüklü sermayeyi birbirine karıştırmamız gerekir. Son zamanlarda genellikle yapılan bir diğer vurgu ise, rant ekonomisinin ülkedeki üretken yatırımları tamamen durduracağı yönündeki vurgudur. K.Marx'ın bu tür açıklamalara verdiği cevap anlamlıdır "Bazı vulgar iktisatçılar, eğer endüstri kapitalistinin, faizin yanı sıra kâr elde edemediği durumda, sermayesini faiz için borç vereceğini ve tüm sermayenin sermaye olarak aktif işlevini durduracağını belirtirler, fakat bu durumda tüm kapitalistlerin faiz üzerinden yaşamaları olası mıdır?" (Marx, 1975). Faiz getiren sermayenin ekonomide belirleyici olduğu durumlar, tarihsel olarak kriz ve yeni sermaye birikim koşullarının geçerli olduğu anlar olmuştur. Oysa 1980'li yıllarla birlikte faiz getiren sermaye bu ya da finansal yapıların belirleyici olması tek başına bu yapıların öneminden kaynaklanmaz; tam tersine bu artık kapitalist ilişkilerin belirli bir olgunluk aşamasına geçtiğinin göstergesidir. Kapitalizmde değer kaynağı olan emeğin, metaya içkin olan emek-gücünün daha soyut düzlemde para biçiminde açığa çıkması ile kapitalizmin ilişkiler açısından doyum noktasına gelmesi arasında yakın ilişkiler vardır. Bu ilişkinin sermaye ile emek ve sermaye -içi sınıfsal ilişkiler, güç ilişkileri açısından önemi, gücün artan ölçüde para biçiminde organize olmasıdır. Bu sadece ülke içinde geçerli olan bir durumdan çıkmış, döviz kuru rejimlerindeki değişikliklerle uluslararası sınıflar arası-sınıflar içi ilişkilerde de belirleyici konuma geçmiştir (Marazzi, 1996).

XV. Toplam değeri ifade eden para-sermayeye daha soyut düzeyde baktığımızda, faiz getiren ve kâr getiren iki sermaye olmadığını görürüz. Aslında aynı sermaye üretim ve dolaşım sürecinde farklı dönüşümler geçirir ve farklı biçimler alır. Tam da bu aşamada yukarıda ısrarla vurguladığımız kontrol anlamında finans-kapital kavramı özel önem kazanır. Finans-kapital kavramı, kapitalist toplumda temel yapı olan sermaye birikim süreci ile bu sürecin ajanları arasındaki ilişkinin ulaştığı yeni aşama ve güç ilişkilerini işaret eder. Sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine bağlı olarak, artık yapıyı yani sermaye birikim sürecini büyük ölçüde belirleyen bireysel sermaye organizasyonlarının varlığına neden olmuştur. Sermayenin farklı işlevlerini kendi içinde toplaması ve bu işlevler arası ileri-geri bağlantıların artmasına neden olmuştur. Örnek olarak son zamanlarda üretken sermaye ya da endüstri kapitalistlerin/firmaların üretim faaliyetleri dışında büyük oranlara varan kârlar elde etmesi tam da yapısal değişimi gösteren bir eğilimdir. Bu gün artık sadece kapitalistler değil, sıradan kapitalist olmayan bireyler de ellerindeki parasal değerleri bu finansal döngüye sokmak zorundalar. Artık bu yapısal bir zorunluluk haline gelmiştir, dolaşıma girmeyen her değer, değerini kaybetme tehlikesini taşımakta. Bu büyük ölçekli sabit sermayesi olan firmalar için de geçerli bir durumdur. Tüm bu vurgulardan sonra, ülkemizde ekonominin geleceği için tehlike kabul edilen rant ekonomisinin sadece tekil bir olgu olmayıp, sermaye birikim süreci için yapısal bir unsur olması sermayenin toplam döngüsünde sermaye içi bir kesimin görece kontrol gücü artan sermayeler için ise stratejik bir durumu ifade ediyor olması gerçeğidir.

XVI. Türkiye'de sermaye birikiminin belirli bir aşamaya ulaşmasının ikinci ve en önemli sonucu, sermayenin toplam döngüsünde belirli bir güce ulaşan bir dizi bireysel sermayenin, sermaye birikim koşullarını artık dünya ölçeğinde yerine getirme gibi bir zorunlulukla karşılaşmasıdır.¹⁷ Sermayenin toplam döngüsünü içinde yer alan bireysel sermayelerin, dünya ölçeğinde bu süreci gerçekleştirme eğilimi, çok

¹⁷ Sermayenin toplam döngüsünün ülke içinde gerçekleşme koşullarının zamanla uluslararası ve dünya ölçeğinde gerçekleşmesi ilişkin detaylı bilgi için D. Bryn (1995).

YABANCI SERMAYELİ FİRMALARIN KURULUŞ YILLARI

Kaynak: M. Sönmez (199:13)

daha önemli bir diğer değişkenle bağlantılı olarak bu yıllarda daha da bir hız kazandı. Bu eğilim ise, kapitalizminin 1980'lerde ulaştığı aşamaya bağlı olarak, meta ve para hareketlerinin önündeki engellerin uygulanan neo-liberal politikalar dolayında kaldırılmasıdır. Kapitalizmin başından beri uluslararasılaşma eğiliminde olduğu bir gerçekse de, 1980'li yıllarda gerçekleşen, bu sürecin *hacim ve hız* olarak artmasıdır. Hiç kuşkusuz bu gerçekliği tamamlayacak bir olgudan daha bahsetmek gerekir. Bu gerçeklik ise, kapitalizmin sermaye birikim koşullarının dünya ölçeğinde gerçekleşme sürecinin, tarihsel olarak eşitsiz komunda olan sermayeler arasındaki güç ilişkilerinin de yoğunlaşarak artmasına neden olmasıdır. Bu anlamda Türkiye gibi kapitalist gelişme sürecinde bağımlı sermaye formasyonuna sahip olan ülkeler, artık neo-liberal küreselleşmenin uluslararası ölçekteki zorlamalarını kabul eden ülkelerdir. Yukarıda uyarıyı dikkate almayan bir sonuca ulaşmamak için şunu söylememiz gerekiyor; neo-liberal küreselleşme süreci genel olarak ülke ekonomisi için ekonomik anlamda olumsuz sonuçlara yol açsa da, neo-liberal küreselleşme süreci ülke içinde belirli bir sermaye birikimine ulaşmış ve bu sermaye birikimi ile dünya ölçeğinde işlemekte olan mekanizmalarla bütünleşmiş sermaye kesimleri için olumlu sonuçları olmuştur.

XVII. Sermaye-içi bileşenler açısından, 1980'li yıllarda başlayan sermayenin toplam döngüsüne ulusal sınırlar içinde katılma ya da dünya ölçeğinde katılmaya bağlı olan ayırım özel önem kazanmıştır. Burada artık uluslararası çok daha yoğun sermaye birikimine sahip uluslararası sermaye grupları ile ülke içinde hareket eden farklı sermaye donanımına sahip sermayeler arası ilişkilerden bahsetmemiz gerekiyor. Ülke içi sermaye döngüsünden sermaye döngüsüne geçmede, uygulanan neo-liberal küresel yönelimli politikalar belirleyici olmuştur. Süreç sonucunda ise, uluslararasılaşmanın getirilerinden yararlanmak isteyen sermaye grupları, uluslararası bankalarla birleşmeler, direkt yatırımlar, üretilen ürünlerin uluslararası pazarlanması gibi bir dizi etkinliğe girmişlerdir. Uluslararası sermaye ile yer yer ittifaklar yaparak, yer yer direkt olarak girilen tüm bu etkinlikler gibi bir dizi ulusal ölçekli sermayenin uluslararasılaşmasına ve böylece neo-liberal küreselleşme eğilimleri ile bütünleşmeyi gerçekleştirmesiyle sonuçlanmıştır. Uluslararasılaşma eğilimleri diğer yandan, uluslararası sermayenin belirli bir yoğunlukla ülke ekonomisine giriş sağlamasına neden olmuştur. Aşağıda verdiğimiz grafik 1980'lerde yabancı sermaye ile ülke içinde kurulan firmaların artan miktarını göstermekte.

XVII. Sermaye-içi ilişkiler açısından son zamanlarda "Anadolu Sermayesi" ya da "küçük ve orta ölçekli işletmeler" yönünde yapılan mitleştirilmiş açıklamalara baktığımızda, sorunun yine sermayenin gelişme eğilimleriyle ilişkisi olduğunu belirtmemiz gerekir. İthal ikamesine dayalı kalkınma döneminde ya da yukarıda kendi kavramlarımızla söyleyecek olursak, üretken sermayenin belirleyici olduğu 1980 öncesi dönemde ekonomi aslında az sayıda büyük ölçekli sermayenin etrafını çevreleyen çok sayıda küçük üreticiden oluşan bir yapıya sahiptir. Küçük üreticiliğin ekonomide sayısal olarak yoğun olmasının biricik nedeni, hiç kuşkusuz yetersiz sermaye birikimidir. Bu döneme ilişkin bir diğer olgu ise, gerek büyük ölçekli sermayeler, gerekse bunları çevreleyen küçük ölçekli sermayelerin, ülkeye mekansal olarak eşitsiz dağılımıdır. Burada büyük ölçekli sermayenin ileri ve geri bağlantılarıyla ilişkiye girdiği küçük ölçekli işletmeler ile, tamamen sermaye donanımı yetersiz ve yer yer geleneksel üretim biçimini yürüten küçük işletmecilikten bahsetmemiz mümkün.

1980'li yıllarla artan sermaye birikim süreci ve özellikle finans-kapital formasyonunun - bizim vurguladığımız anlamda- gelişimi, 1990'li yıllarda yeni bir sürecin ilk ipuçlarını veriyordu. Bir yandan bir dizi küçük sermayeli işletme doğal olarak sermaye birikim sürecinde artık belirli bir noktaya ulaşırken, bir diğer gelişme, dünya ölçeğinde sermayenin yerel potansiyelleri kullanma adına küçük ölçekli işletmelerle alt-sözleşme ilişkilerine girmesi bir dizi küçük ölçekli firmayı bir anda ekonomide çok önemli hale getirmiştir. Burada

yapılması gereken vurgu, küçük üreticiliğin bir gerçeklik olarak öneminin arttığı yönündeki vurgunun doğru olmakla birlikte eksik bir vurgu olduğudur. Küçük ölçekli sermaye ile finans-kapital ya da büyük sermayeli işletmeler birbirlerine alternatif olan yapılar değil tam tersine büyük ölçekli sermayenin varlığında küçük üreticilik anlam kazanmıştır. Bu anlamda söylene geldiği gibi "ne küçük güzeldir", ne de "büyük ölçekli sermayeye alternatif" yapılarıdır. Büyük sermaye ekonomide etkinliğini ve belirleyiciliğini geniş alanlara yaydığı ölçüde, küçük ölçekli işletmeler daha kolay kontrol edebilmektedir.

Büyük ölçekli işletmelerin, küçük ölçekli işletmeler üzerinde kontrol kurmaları, küçük ölçekli işletmeleri belirli standartlar içine çekmeye çalışmaları, aslında sermayeler arası süren kıran kırana rekabetin sonucudur. Kontrol edebildikleri firmaların olanaklarını kullanma büyük ölçekli firmalar için büyük bir avantaj olduğu gibi, küçük ölçekli işletmelerin devlet tarafından desteklenmesi yönündeki politikalarda başka bir açıdan sermayenin maliyetinin azalmasına neden olmaktadır.

XVIII. Ülke içinde sermaye birikim süreci üzerinde kontrol kuracak ölçekte gelişme gösteren bireysel sermayeler açısından bir başka önemli değişken ise mekan kullanma tarzının değişmesidir. Üretken sermaye olarak üretim faaliyetini sürdürdüğü mekanlarda, bir anlamda gelişim sürecini tamamlamak için bir küvez olarak kullandığı mekanlarda pozitif dışsallıkları bir noktadan sonra tüketir. Bu, sermayenin gelişim sürecinde mekana ilişkin temel bir özelliktir. Sermayeler belirli bir büyüklüğe ulaştıkları aşamada, artık buldukları mekanlarda aşırı-yoğunlaşmanın getirdiği negatif maliyetlerden kurtulma adına, yeni potansiyel pozitif dışsallıkların var olduğu mekanlarda üretim faaliyetini gerçekleştirme sürecine girerler. Üretken faaliyetlerin desantralizasyonu denen bir sürecin üretken sermaye için anlamı ise farklı başlıklar altında sıralanabilir:

(i) Bir önceki üretimi sürdürdüğü mekanların aşırı değerlendirilmesine bağlı olarak ya kira maliyetinden kurtulmak, ya da mülkiyeti kendisine ait ise bu yerin kentsel rantından yararlanma gayesi belirleyici oluyor.

(ii) Üretimin aşırı yoğunlaştığı mekanlarda tarihsel olarak açığa çıkan örgütlü kitlesel işçi hareketleri ya da kazanılan sosyal haklardan kurtulma amacı, ve böylece görece kentleşme sürecinin başındaki illere yatırım yapma eğilimi gündeme geliyor ki, bu hem ucuz üretim mekanı, hem henüz işçileşmenin tanımladığı özelliklere uzak olan bir emek havuzuna kavuşma anlamına geliyor.

(iii) Üretken sermayenin mekansal yer değiştirme süreci, aynı zamanda üretimde yatay disintegrasyon süreciyle örtüşüyor. Birinci değişkenle birlikte son zamanlarda mitleştirilen KOBİ'leri anlamak için özel bir önem taşıyan bu eğilimin temelinde, sermayeler arası süren rekabetin artık artan ölçüde uluslararası piyasada rekabete dönüşmesi yatmakta. Yeni bir sermaye birikimine geçiş sürecinde, yukarıda vurguladığımız anlamda ekonomik ajanlar arası işlem hacim ve hızının artması -yani üretken, para ve ticari sermaye dönüş hızlarının muazzam ölçüde artması- sabit yatırımları maliyet açısından önemli kılarken, sabit yatırımların önemli bir kısmının büyük ölçüde kontrol edilebilen küçük ölçekli sermayelere aktarılması, bireysel sermaye açısından sabit yatırımlara ayıracağı kısmın azalmasına neden olmaktadır. Yine ticari sermaye ve piyasa koşullarının artan belirsizliği stok maliyetini en aza indirme gibi bir değişimi hissettirdiği ölçüde, aşırı stok tutmama için girdiler ve çıktılarının mümkün olduğu kadarıyla azaltılması ve gerekirse dışarıya atılması yönünde bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'de mitleştirilen küçük üreticilik, aslında son zamanlarda krizden krize giren Asya Kaplanlarının bir çoğunda gözlemlenen bir olgudur. Bu ülkelerdeki devlet ile sermaye arasındaki stratejik ilişki, büyük ve küçük işletmeler arasındaki ileri ve geri bağlantıların yaygınlaşmasını sağlamak olmuştur. Yine Asya deneyimleri, küçük üreticilik ile sendikal mücadelenin önüne set çekilme olgusu arasında yakın bir dizi ilişki olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmanın sınırlarını daha fazla zorlamadan, "küçük üreticilik" ya da "Anadolu sermayesi" kavramlaştırılmalarının aslında alternatif, bağımsız birimlerden uzak, gerek ülke içinde etkin olan sermaye grupları, gerekse uluslararası sermaye ile eşitsiz bir dizi ilişki dolayında önem kazandığını belirtmemiz gerekir.¹⁸

Sonuç Yerine:

XIX. Yukarıda verdiğimiz kavramsal çerçeve ve veriler aracılığıyla Türkiye'de 1980 sonrası değişen sınıfsal konumların anlaşılması için, iki önemli değişkenin önemle göz önüne alınması gerektiği açığa çıkmıştır;

-İlk olarak 1980'lerde açığa çıkan bütünsel dönüşümün sermaye birikiminin tarihsel eğilimleriyle bağlantısı olduğunu, yani yeniden yapılanmanın verili olan tarihsel birikim dolayımında gerçekleştiğini ısrarla vurgulamamız gerekiyor.

¹⁸ Burada sunulan genel çerçeve dolayında sorunun detaylı analizi için bak: F. Ercan; (baskıda) "Bölgesel Dengesizlik/Kalkınma Açısından Anadolu Sermayesi ve Küçük İşletmeler",

-İkinci olarak da sermayenin bugün ulaştığı aşamaya bağlı olarak, sermayenin toplam döngüsündeki değişimlerle birlikte;

(i) genel olarak bu çalışmada ele almadığımız, sermaye ile emek arası ilişkiler değişmiş ve bu değişime bağlı olarak emek kendi içinde farklılaşmıştır.

(ii) sermaye-içi bileşenler arası ilişkiler, sermaye birikiminin ulaştığı aşamaya bağlı olarak yoğun değişim sürecine girmiş, değişimle birlikte güç ve sınıf- içi çıkarılarda farklılıklar gerçekleşmiştir.

(iii) Sermaye birikiminin ulaştığı aşama aynı zamanda, daha önceki sermaye birikimine özgü kamusal alan ve işlevlerin değişmesine neden olmuştur. Devletin yeniden üretim koşulları verginin yerini borçlanma alması ile birlikte sermayenin devlet üzerinde belirleyiciliği daha da artmıştır.

Sermaye-içi bileşenler arası ilişkilerdeki değişikliklerde belirleyici olan unsurları da aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

(i)- Neo-liberal küreselleşme süreci, ülke içi sermaye dolaşımında belirli bir aşamaya varan sermaye kesimlerinin dünya ölçeğinde sermaye birikim döngüsüne eklenme kanallarını açmıştır. 1980'lerden itibaren ulaştıkları birikim ve donanımına bağlı olarak uluslararası sermaye ile bütünleşme sürecine girebilen sermaye kesimleri ile giremeyen kesimler arası çelişkilerin artmasına neden olmuştur. Özellikle faiz ve döviz kuru politikaları bu çelişkilerde önemli değişkenler olmuştur.

(ii)- 1980'li yıllar sermayenin toplam döngüsü içinde farklılaşan işlevler arası bağlantıların giderek arttığı yıllar olmuştur. Bireysel sermayelerin kriz ve yeniden yapılanma eğilimlerine bağlı olarak para sermayesine olan ihtiyacının artması, para sermayesinin (özellikle banka ve uzun dönem sermaye piyasasının) uluslararası para sermayesi ile artan oranda ilişkiye girmesi, küçük ölçekli sermaye sahiplerinin artan oranda büyük ölçekli üretken sermaye ve para sermayesi ilişkiye girmesi ekonomideki ilişkilerin hız ve hacim olarak muazzam oranda artmasına neden olmuştur.

Sermaye içi bileşenler arası işlemlerin bağlantıların artmasına paralel olarak, sermayenin toplam döngüsü içinde para-sermayesinin önemi büyük ölçüde artmıştır. Öneminin artmasının nedenleri şöyle sıralanabilir;

(i)-Yeni bir sermaye birikim modeline geçiş süreci aynı zamanda kriz sürecidir, kriz sürecinde belirli bir sermaye birikimi/donanımı olamayan bireysel sermayeler krizden kurtulma için sürekli olarak para-sermayeye ihtiyaç duyacaklardır.

(ii)- Diğer yandan yeni sermaye birikim koşullarını yaratma yöneliminde olan bireysel sermayelerin para-sermayeye olan talepleri artacaktır.

(iii)- Ülke içi sermaye döngüsünün artan ölçüde uluslararası piyasa ile bütünleşmesi aynı zamanda bireysel sermayelerin uluslararası piyasada süren bıçak sırtı rekabete karşı, sermaye donanımlarını artırmak için para-sermayesine olan taleplerini artacaktır.

(iv)- Çok daha önemli bir gelişme, ekonomide para-sermayesine duyulan ihtiyaca bağlı olarak ekonomik açıdan atıl duran varlıklar hızla para-sermayesine dönüştürülecek ve bu süreç aynı zamanda sermaye-içi bölüşümün hızla artmasına neden olacaktır. İkincil bölüşüm ilişkilerinin yoğunlaşması, sermayeler arasında verili güç ve kontrol biçimlerinin farklılaşmasına neden olmuştur.

Değişen ekonomik koşullar, 1980 öncesi kontrolü ellinde bulunduran bireysel sermayelerin -yani üretken sermaye ya da banka sermayesi- farklılaşmalarına neden olmuştur. *Sermayenin toplam döngüsü üzerinde bireysel sermaye sahibi olan özellikle aileler yada holdingler, 1980'li yıllarla birlikte sermayenin toplam sosyal döngüsünde farklılaşan işlevleri üstlenerek diğer sermayeler ve emek üzerinde egemenliğini artırmaya yönelmiştir.* Biraz daha açacak olursak, Türkiye ekonomisinde zaten gerek ticari sermayenin belirleyici olduğu dönemde, gerekse üretken sermayenin belirleyici olduğu dönemde varlığını koruyan ve sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimleriyle gücünü daha da artıran gruplar/holdingler, 1980'li yıllarda üretken sermaye, ticari sermaye ve özellikle de artan önemlerinden dolayı, para sermayesi işlevlerini yüklenerek, sermayenin toplam sosyal döngüsü üzerinde büyük ölçüde belirleyici olmaya başlamışlardır. Ekonomide egemen konuma geçen bireysel sermayeleri, üçlü ilişkiye geçtikleri ölçüde Hilferding ve Lenin'den farklı bir anlamda finans-kapital olarak tanımlıyoruz. *Finans kapital kavramlaştırmasını burada sadece banka sermayesinin endüstri sermayesi üzerinde egemenliği anlamında değil, bireysel sermayelerin sermayenin toplam döngüsü içinde artan yoğunluk ve hızı kontrol edebilmesi anlamında kullanıyoruz.*

1980'li yıllarla birlikte sermaye için belirleyici olan bir diğer önemli değişken, ülke içi sermayenin toplam döngüsünün;

(i) artan ölçüde özellikle de dayanıklı tüketim mallarının pazar bulması açısından doyum noktasına ulaşması,

(ii) sermayenin toplam döngüsünün uluslararası sermayeye yapısal ölçekte bağlı olması ile açığa çıkan

ithalat ve ihracat bağımlılığı ve artan ölçüde döviz-kuru ihtiyacı, bireysel sermayelerin artan ölçüde uluslararası piyasa ile bütünleşmelerine neden oldu.

Uluslararası sermaye ile bütünleşmede gösterilen başarının farklılaşması, aynı zamanda ülke içi sermayeler arası ilişkilerin birbirlerine karşı konumunu da özellikle değiştirmiştir. Bu anlamda ülke içinde bireysel sermayelerin,

(i) toplam para-sermaye döngüsü üzerindeki ve,

(ii) üretim süreci ve emek üzerindeki kontrol(bu yeni teknolojiler, yeni iş organizasyonlar vs şeklinde gerçekleşiyor) yeteneği aynı zamanda uluslararası sermaye ile bütünleşme derecesini de belirlemektedir.

1980'li yıllarda başlayan sermayenin yeniden yapılanma eğilimi için belirleyici olan değişkenlerden en önemlisi, para sermayenin yeniden yapılanmasıdır. Para sermayenin yeniden yapılanması süreci, neo-klasik iktisatçıların 1970'lerde başlattıkları sermaye donanımının gelişmesi için finansal yapılar üzerindeki denetimlerin ortadan kaldırılması yönündeki teorilerin uygulanmaya konulması ile başlamıştır. Üretken sermayenin belirleyici olduğu yoğun birikim rejimindeki, faiz ve döviz kurunun belirli sınırlamalar içinde tutulmasının ortadan kaldırılması, ülke içinde ve ülkenin uluslararası ilişkilerinde belirleyici olan döviz-kuru rejiminin değişmesine neden olmuştur. Tüm bu değişiklikler ise, neo-liberal küreselleşmeye geçişin temel çerçevesini hazırlamıştır.

Bu süreci rant ekonomisi olarak tanımlamak, bütünsel bir süreç olan sermaye birikim sürecini ele almayarak onun dolaylı sonuçlarına bakmak anlamına gelecektir. Rant ekonomisi ile tanımlanan aslında, yeni sermaye birikimi ve bu birikimde açığa çıkan güç ilişkileridir. Bu sürecin özü, yeni birikim rejimine geçişte kaynakların /tasarrufların finansal işlemler dolayında el değiştirmesidir. Daha da somut dile getirecek olursak, finans-kapital olarak tanımladığımız güç ilişkileri, verili kaynakların yeniden bölüşümünü hızlandırmıştır. Yeniden bölüşüm sürecinde ise, ayakta kalmak için daha fazla para-sermayesini kontrol etme, sermayeler-arası güç ilişkilerinin temel stratejisi haline gelmiştir.

Para-sermaye üzerinde artan oranda kontrol kurma yönündeki sermayeler arası çabalar ise;

(i) Ülke ekonomisinde verili olan kaynakları artan oranda para-sermayesine çekerek, finansal işlemlerin hacim olarak artmasına neden olmuştur. Daha açık anlatımla, bireysel tasarruf sahipleri ve dahası zorunlu harcamalarını bir ya da üç aya yayan dar ve orta gelirliilerin, banka ve borsa kanalı ile bu süreci değerlendirmesi, finansal işlemlerin hız ve hacim olarak artmasına neden olmuştur.

(ii) Devletin harcamalarını vergiler ile karşılama yerine borçlanma yolu ile karşılması bir diğer kaynak aktarım mekanizmasıdır ki, bunu erken dönemlerde BANKOGRASı olarak adlandırmışlardır. İlkel birikim döneminde devlet borçlanmaları ile kaynak yaratma günümüzde çok daha farklı mekanizmalar ile gerçekleştirilmekte.

(iii) Para-sermayenin ülke içinde miktarını artırıcı bir diğer değişken ise, ülke içine dışsal para-sermayelerini çekecek politikaların uygulanmasıdır. Neo-liberal küreselleşme sürecinde yüksek faizler ve aşırı değerli döviz kuru uygulamaları, ülke içine kısa süreli para sermayesi girişine neden olmuştur.

Sonuçta ülke içinde para-sermayenin hacim olarak artması, işlem hızının yoğunlaşması ve finansal işlemlerin farklılaşması, para-sermayesini kontrol eden bireysel sermaye gruplarını üretken ya da ticari sermaye olarak çok daha donanımlı hale getirmiştir.

Burada rant ekonomisi olarak halkı ya da sermayenin sınırlı bir kesimini göstermek bilimsel olmayan bir açıklama biçimidir. Rant ekonomisi olarak tanımlanan süreç, aslında sermayenin yeni birikim rejimine geçişini hızlandırmak için gerekli kaynakları sınırlı sayıda bireysel sermaye sahiplerine aktarmaya sağlayan bir mekanizmadır. Bu süreçte belirleyici olan sadece ticari, para ya da üretken sermaye değil, bir bütün olarak kontrolü eline geçiren bireysel sermaye gruplarıdır.

KAYNAKÇA

- AGLIETTA,M. (1987), *A Theory of Capitalist Regulation*, Verso, London.,
ALTHUSER, L. (1978) *Devlet Baskı ve İdeolojik Aygıtları*, (çev. Y. Alp ve M. Özışık), Birikim Yayınları, İstanbul
AKGÜÇ,Ö.(1989)*100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
ALAVI,H.(1990) "The Structure of Peripheral Capitalism", (ed:H.Alavi ve T.Shanin)., *Sociology of Developing Societies*., Mac Millan, London.
BRYN,D(1995), "The Internationalization of Capital and Marxian Value Theory"., *Cambridge Journal of Economics*, cilt 19, sayı 4.
BONEFELD,W(1996) "Monetarism and Crisis", *Global Capital, National State and The Politics of Money*, (ed;W.Bonefeld ve J.Holloway), MacMillan Press,London
BONEFELD,Wve J.Holloway(1996)*Global Capital, National State and The Politics of Money*, (ed;W.Bonefeld ve

- J.Holloway), MacMillan Press,London
- BORATAV;K(1989a) "Bir 'Yapısal Uyum' Operasyonu içinde Sınıflar-arası ve Sınıf- içi Bölüşüm ilişkileri: 1980'li Yılların Türkiye'si", **Sadun Aren'e Armağan**, (der:T.Bulutay), Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara.
- BORATAV;K(1989b) "Türkiye'de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasal İktidarla İlişkileri", Marksizm ve Gelecek, sayı 1,
- BORATAV;K(1991) **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- BUĞRA,A(1984) "The Late Coming Tycoons of Turkey", **Journal of Economics and Administrative Studies**, cilt: 1, sayı 1.
- BUĞRA,A(1995a) **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul
- BUĞRA,A(1995b) "Cumhuriyet Dönemi Girişimcilik Tarihi ve YDH", **Toplum ve Bilim**, Bahar, sayı 66.
- BULUTAY,T(1995) **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, ILO ve DİE, Ankara
- CAROLL,W.J. (1993), "Canada in The Crisis.Transformations in Capital Structure and Political Strategy", (ed: H.Overbeek), **Restructuring Hegemony in The Global Political Economy, The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s**, Routledge, London.
- CARCHEDI,G(1983) **Problems in Class Analysis, Production, Knowledge, and The Function of Capital**, Routledge, London.
- CLEAVER;H(1996) "The Subversion of Money-as-Command in The Crisis" **Global Capital, National State and The Politics of Money**, (ed;W.Bonfeld ve J.Holloway), MacMillan Press,London.
- ERCAN,F(1996a) **Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ERCAN,F.(1996b), "Büyük Ekonomisi:Kâr-Faiz Hiyerarşisinin Tersine Dönmesi", **İktisat Dergisi**, sayı 359.
- ERCAN,F.(1997), **Para ve Kapitalizm**, Ceylan Yayınevi, İstanbul.
- ERCAN,F.(1998), "Meta Ve Para Analizinde Finans Kapital (1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik ilişkiler için Teorik Bir çerçeve)" **Ekonomik Yaklaşım**, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü, cilt 8, sayı 27.
- ERCAN,F. (), **Para ve Kapitalizmin Krizi (1970 Sonrası Kumarhane Ekonomisi ve Finansal-Kapitalin Önlenemeyen Yükseliş)**, Yayınlanmamış Çalışma.
- ESER,R(1995) "Sermaye Piyasasında Yaratılan Kaynaklar ve Dağılımı", **Türkiye'de Kaynak Aktarma Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü**, SPK-Araştırma Dairesi, SPK Yayınları, Ankara.
- GÜLALP;H(1985)"Patterns of Capital Accumulation and State-Society Relations in Turkey", **Journal of Contemporary Asia**, vol;15, sayı 3.
- HILFERDING,R.(1981), **Finance Capital A study of The Latest Phase of Capitalist Development**, (çev: T. Bottomore), Routledge and Kegan Paul, London.
- İSTANBUL SANAYİ ODASI DERGİSİ (1983-1996) En Büyük 500 Sanayi Şirketi, Özel Sayılar, İSO, İstanbul.
- KALECKI;M(1971) **Selected Essays on The Dynamics of Capitalist Economy**, Cambridge University Press, London.,
- KAZGAN, G (1998) "Büyük Sermaye Guruplarının Türkiye Ekonomisindeki Yeri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 9, İstanbul.
- MARAZZİ, C. (1995), **Money in the World Crissi: The New Basis of Capitalist Power**, Macmillan Pres Ltd. London.
- MARX, K (1978b), **Theories of Surplus Value-Part II**, Lawrance & Wishart, London.
- MARX, K (1979), **Kapital -II**, (çev: A. Bilgin) İkinci Baskı, Sol Yayınları. Ank.
- MARX, K. (1986). **Kapital-I**, (çev: A. Bilgin) Üçüncü Baskı, Sol Yayınları. Ank.
- MARX, K. (1990), **Kapital- III**, (çev: A. Bilgin) İkinci Baskı, Sol Yayınları. Ank.
- OVERBEEK, H. (1980), "Finance Capital and The Crisis in Britain, **Capital & Class**, sayı 11
- OVERBEEK, H ve K.V.D Pijl. (1993), "Restructuring Capital and restructuring Hegemony", (ed: H. Overbeek), **Restructuring Capital and Restructuring Hegemony in The Global Political Economy**, Routledge, London.
- ÖZKAN, E.N. (1996) "The Effect of the Financial Program and the Economics of Senle and Scope of Turkish Commercial Banking", **Yapı Kredi Economic Review**, Vol : 7/2.
- POULANTZAS, N. (1973) **Political Power and Social Classe**, NLB and S&W, London
- RAMOS, A. (1996), "The Monetary Expression of Labor: an Interpretation of Relation Between Value-Substance and Value Form", **New Directions in Value Theory**, adlı konferansa sunulan metin.
- RESNICK, A ve R.D. Wolf (1987) **Knowledge and Class**, The University of Chicago Press, Chicago ve London.
- REUTEN, G ve M. WILLIAMS (1989) **Value-Form and The State**, Routledge, London.
- SAWYER, M. (1985) **The Economics of M. Kalecki**, Mac Millan, London.
- SCOTT, J. (1979), "Finance Control", **Economy and Society**,. cilt 8, sayı 3
- SELÇUK, F ve A. RANTANEN (1996) **Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması**, TUSİAD Yayınları, İstanbul
- SÖNMEZ, M (1990) **Kırk Haramiler Türkiye'de Holdingler**, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- TEKELİ, İ ve G. MENTEŞ (1982) "Türkiye'de Holdingleşme ve Holding sisteminin Mekanda Örgütlenmesi", **Türkiye'de Kentleşme yazıları**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- THOMPSON, G. (1977), "The Relationship Between The Financial and Industrial Sector in The United Kingdom Economy", **Economy and Society**, cilt6, sayı 3.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (1993-1996) **Bankalarımız**, TBB Yayınları, Ankara.
- YELDAN, E. (1995) "Surplus Creation and Extraction Under Structural Adwustment: Turkey, 1980-1992", **Review of radical Political Economics**, cilt 27/2

DEVLETİN YENİDEN YAPILANMASI

Sungur SAVRAN*

Şimdi, arkadaşlar Galip bizim de konuşacağımızı varsaydı. Yalnız, zaman sorunu değil, benim konumu kaldı Galip. Yoksa zamandan hiç şikayetçi değilim, memnuniyetle dinledik hepsini. Ama, değil öyle, ben Galip'i referans da yapabileceğim ve son derece de iyi oldu aslında haklı da metodolojik olarak. Sermayeden söz ederken yeniden yapılanmadan, devletten söz etmek gayet olağan bir şey. Şimdi, ben başlamadan önce bir kere niyetimi söyleyeyim. Niyetim şu: Bu Metodolojik üç noktaya değineceğim onlardan birisi, yeniden yapılanmadan bahsediyorsak aslında iki yapı arasında bir geçişten birinden diğerine bir dönüşten söz ediyoruz demektir. Şimdi hepimiz biliyoruz ki bugünde bundan bahsedildi, Türkiye'de 1980 bir bakıma bir dönüm noktası, dolayısıyla şimdi yapmakta olduğumuz çeşitli alanlarda 1980 öncesi ve 1980 sonrasını karşılaştırmak, ama genellikle bu yapılırken şu yapılıyor, bu dönem inceleniyor mikroskop altına konularak çok haklı olarak eleştirel inceleniyor, ama eski dönem bir veri olarak alınıyor, onun üzerine ne bir mikroskop ne de bir ışık döndürülüyor. Bunun da bir sonucu oluyor, bu dönem o kadar kötü ki buraya geliş o kadar kötü sonuçlar doğurmuş ki eski dönem iyiydi gibi bir sonuç çıkıyor. Yavaş yavaş bir geçmiş yüceltmesi gibi bir sonuç çıkıyor. Sanki o dönem kendi başına iyi bir şeymiş ve geri gelecekmış ve nostaljik bir şekilde yücelttiğimiz iyi bir şey varmış gibi bir sonuç çıkıyor. Bence ne teorik açıdan ne de sonuçları açısından doğru bir sonuç bu. Dolayısıyla benim bugün yapmak istediğim şey biraz geçmiş dönemi de batırmak, açıkça söylüyorum.

İkincisi, biraz da sürekliliklerden bahsetmek istiyorum. Dolayısıyla, Türkiye'deki sınıf mücadeleleri açısından ve başka yönlerden tamamen yalıtılmak mümkün değil, sürekliliklerinden söz etmek istiyorum.

İkinci bir metodolojik noktaya değinmek istiyorum. Bu sabah Mehmet Türkay, her ne kadar esas konusu küreselleşme olsa da Türkiye'nin bu gelişmeler içindeki yerine değinirken gerek daha öncenin yani -ben de Galip diye düşünüyorum- yanlışlıkla ithal ikamesi diye anılan dönemin, gerekse de bu son dönemin kapitalizmin gelişme rasyonelleriyle doğrudan doğruya ilgili olduğunu, ona bağlı olduğunu, tabii olduğunu vurguladı. Benim kişisel kanım da bu. Herhangi bir indirgemecilik yapmak gerekmez, ama, çok açık bir şekilde görülebilir ki, Türkiye sermayesinin gelişme ihtiyaçları büyük ölçüde, dünya ile etkileşim içinde zaten öyle bir soyutlama yapılamaz. Kendine kapalı hiçbir toplum olmadı son ikiyüz yıldır, gerek dünya ile etkileşim içinde gerekse başka toplumsal ve siyasi faktörlerin de etkisi altında Türkiye Devletinin politikaları sermaye ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişmiştir. Yapılanmalar her iki yapılanma da -devlet açısından iki yapılanmayı karşılaştıracamız- sermayenin yeniden üretim ve sermaye birikimi ihtiyaçlarıyla doğrudan doğruya ilintilidir diye düşünüyorum. Dolayısıyla provokatif bir şey söyleyeyim, kalkınmacı devlet kavramının örneğin ben gölgeyi öz olarak kabul etmek olduğunu düşünüyorum. Bir sermaye sınıfı eğer kendi gelişmesinin ihtiyaçları toplumun önüne kalkınma olarak konduğu zaman onu kabul ettirme olanaklar çok daha fazlaysa elbette ben kalkınmacıyım der, Demirel gibi o sermayenin temsilcisi olan birisi. Ama, Demirel'in amacı kalkınma sağlamak değildir, amacı, sermaye birikiminin koşullarını oluşturmaktır. Onun için bu koşulların oluşturulmasının ideolojik ifadesini olayın kendisi gibi almamalıyız. Neden demin söylediğim birinci noktaya geri dönüyorum, öyleyse bu devlet kalkınmacı o zaman oldu, şimdi de olsun olur. Sermaye devletin ihtiyaçlarından bağımsız olarak bir burjuva devletin kalkınmacı olabileceği izlenimi doğar, o yüzden bu kavramı doğru bulmuyorum.

Üçüncüsü de, önce 1960 sistemi olarak adlandıracağım eski yapıya ilişkin bazı gözlemlerde bulunacağım. Bundan sonra da 12 Eylül ve 24 Ocak 1980 sonrasında tabii ki sermayenin ve sınıf ilişkilerinin yeniden yapılanması bağlamında devletin nasıl bir değişim geçirdiğine, fakat nerelerde süreklilik olduğuna değinmek istiyorum. Şimdi, 1960 sistemi diyorum; ama, birinci özellik tabii daha önceden geliyor, şu çok partili sistemi Türkiye'nin 1950 öncesi İkinci Dünya Savaşı öncesine gitmiyorum. Çok partili sistem meselesi çünkü, Türkiye Devletinin sınıflar arasındaki ilişkilere müdahale tarzında bu önemli bir cephe elbette. Hemen baştan şunu söylemek gerekiyor, dünya sistemiyle etkileşimden söz ettik, İkinci Dünya Savaşı sonrasında San Francisco diye bir şey var, Birleşmiş Milletlerin kurulması, faşizmin yenilgiye uğraması vesaire. Türkiye içinde de belirli sınıfsal ayrıştırmalar yaşanıyor, her halükarda, ortaya çok partili bir parlamenter sistem çıkıyor. Hepimiz biliyoruz ki bu aslında son derece kısıtlı bir çok partili sistem oldu. Çünkü başından itibaren bir kere Türkiye'deki Kürt unsurunun örgütlenmesi her zaman yasak oldu bugüne kadar. İkincisi de işçi sınıfının ve emekçi sınıfların içinden gelen ve onların çıkarlarını sermayeye karşı

* Dr.

bir biçimde ifade eden partilerin örgütlenmesi de her zaman bir Demokles kılıcı altında olmuştur ve hepimizin bildiği gibi defalarca bu partiler kapatılmıştır. Türkiye tarihinin hiçbir dönemine bu aşamada demokratik diyemeyiz. Şimdi, burada çok önemli nokta var aslında, o da şu: Bence birinci noktaya ilişkin çıkarabileceğimiz tartışmalı bir nokta, sürekli son dönemde, son on, onbeş yıldır solda da sağda da şöyle bir görüş var. "Türkiye Devleti ta Osmanlıdan bu yana kapitalizmin gelişmesini engelledi, zaten bürokrasi başımıza çökmüştür. Dolayısıyla eğer kapitalizmin gerçekten gelişmesini istiyorsak bu devleti bir şekilde değiştirmek lazım." Bence Türkiye Devleti bir kere kapitalizmin gelişmesini engellemek bir yana 1920'lerden itibaren tutarlı bir şekilde kapitalizmin gelişmesi için çalışmıştır. İkincisi, 1940'lardan itibaren askeri müdahale dönemleri hariç -orada burjuvazinin sıkıntıları esas olarak bunları davet etmiştir- bürokrasi zaten hakim iktidar blokunda birinci sırada değildir, burjuvazi kendi kadroları aracılığıyla iktidarı yüklenmiş durumdadır diye düşünüyorum. Şimdi, buna bağlı, çok partili bir parlamenter sistemden bahsediyoruz, ama, bunun hemen arkasından eklenmesi gereken bir özelliği var Türkiye Devletinin. Türkiye Devleti İkinci Dünya Savaşından hemen sonra her zaman bir kontrgerilla devleti oldu. Bu yeni bir olgu değildir. Eski dönemin yüceltilmesi meselesiyle bu olgunun mutlaka birlikte düşünülmesi gerekiyor. Şimdi, formel olarak bir parlamenter cephe var. Bu ülkenin siyasi rejiminde arkasında sürekli olarak o kısıtlı parlamenter rejimin dışına taşacak güçleri sopayla yola getirmeye çalışan bütün bir örgütlenme var. Bu, 1960'lı yıllarda komünizmle mücadele dernekleri olarak örgütlenmiştir, 1970'li yıllarda faşist çeteler olarak örgütlenmiştir, şimdi karşımıza doğrudan doğruya devletle faşistlerin birlikte örgütlediği çete adıyla anılan kontrgerilla olarak çıkıyor. Dolayısıyla bu tür bir yapının mutlaka farkında olmalıyız. Bu ikircikliği de biraz belki açıklama çabası mümkün olabilir. Tabii hiçbir şeyi derinine gitmeden bu yarım saat içinde konuşacağım.

Türkiye'nin dünya sistemi içindeki konumu, Avrupa'nın yamacında olması dolayısıyla belirli şeyler gerektiriyor, pasadlar, cepheleler gerektiriyor, ama, aynı zamanda da Türkiye burjuvazisinin tarihsel güçsüzlüğü söz konusu. Bu ikisinin çelişkisi ve Amerika'nın Avrupa çapında kurduğu sistemin buraya yansımaları, NATO, gladyo ve Türkiye kontrgerillasını düşünürseniz, sonuç olarak böyle çelişik ve klasik şemalara göre tam anlamıyla tanımlanamayan arı bir tipi olmayan bir siyasi rejimin ortaya çıkmasına yol açıyor. Bu doğrudan doğruya sınıf mücadeleleriyle ilgili bir konu tabii ki, burada sadece sınıf mücadelelerini konuşmuyoruz, siyasi rejimin bir sınıf ilişkilerinin billurlaşması ve onun yeniden üretimiyle ilişkisini konuşuyoruz. Üçüncüsü hiçbir zaman unutmamak gerekiyor, kalkımcı devlet hep konuşuluyor; ama, Türkiye Devleti İkinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalizme bütün yönleriyle örgütsel olarak da bağımlı bir devlettir. NATO bunun açık işaretidir. OECD' nin tek az gelişmiş ülkesiydi o dönem Türkiye. Sonra Meksika ve Kore katıldı, bu çok açık bir işaret, IMF ile ilişkileri çok açık bir işaret ve devamını getirebilirsiniz, belirli yönlerden. Ve şimdi cevabını getireceğiz, ekonomik bakımından bazı politikaların izlenmesi antiemperyalist bir yönelim içinde olduğunu göstermez. Az gelişmiş ülke burjuvazilerinin belirli bakımlardan belirli çelişkileri vardır emperyalist burjuvaziyle. O çelişkilerin ifadesinde Türkiye'de belirli bir anda ithal ikameci denilen aslında bence iç pazara dönük sermaye birikimi olarak adlandırılması gereken aşamada görüyoruz. Bu da dördüncü özelliği, burada devlet, son derece planlı bir biçimde -başka ülkelerde gördüğümüz şekilde hiç orjinal bir şey yok- korumacı bir politikayla pek çok ekonomik değişkeni denetleyerek, Türkiye burjuvazisini uluslararası burjuvazi karşısındaki zaafalarını gözönüne alarak bir rekabet edebileceği alan yaratmıştır. Bunun da yaratılabileceği tek alan iç pazardır, dolayısıyla doğrudan doğruya iç pazara yönelik olarak sınıai sermaye birikimini sağlayan bir iktisat politikası rejimidir burada. İthal ikamecilik meselesinde teknik yönüne girmeden bir tek şey söyleyeyim, en azından terimin kendisi burada sanki dış ekonomik ilişkilere ilişkin basit bir ekonomi politikası imasını taşıyor. En azından bıraktığı izlenim budur. O anlamda ben kelimenin biraz yanıltıcı olduğunu söylüyorum. Ama, teknik olarak da ayrıca konuşulabilir. Bugünkü konuşmamızın konusu değil; ama, iç pazar üzerine yükselen bir sınıai sermaye birikimi kavramının burada tam olarak uygun olduğunu düşünüyorum. Şimdi dolayısıyla devletin, bu politikaları -başlangıçta metodolojik nokta açısından ifade ettiğim gibi- doğrudan doğruya Türkiye'de 1950'li yılların ortasında daha önce ifade edildiği gibi montajın başlaması aşamasından itibaren neredeyse kendiliğinden birtakım darboğazlar dolayısıyla sanayiye dönmeye başlayan burjuvazinin o diliminin çıkarlarını koruyarak sermaye birikimini geliştirmesine yönelik bir politikadır. Hiçbir şekilde idealist bir kalkınmacılık falan değildir; açıkça sermayenin çıkarlarının geliştirilmesi özendirilmesi olarak anılması gerekir diye düşünüyorum. Şimdi, bu döneme ilişkin olarak çok yaygın bir şey var, bunu da bence- kısaca hemen çürütemem ama,- hiç olmazsa çok açık bir şekilde söyleyeyim, 60-80 döneminde sürdürülen iç pazara yönelik sermaye birikim tarzının burjuvazinin çıkarları açısından yüksek ücretler gerektirdiğine dair bir tez var. Ben buna katılmıyorum, bütün yirmi yılın tarihi, DİSK'e yapılan saldırılar, verilen çok büyük mücadeleler sonunda bazı şeylerin elde edilmiş olması, bu teoriyi bir kere pratikte yanlışlıyor, teorik

eleştiriyeye hiç girmiyorum. Aslında artı değer ve sınıflar arası bölüşüme ilişkin teorik analiz de bunun teorik olarak da doğru olmadığını gösteriyor. Doğrudur tarım sektörüne ilişkin politikalar farklıdır şimdiki döneme göre, ama, o dönemde burjuvazinin işçilerin zengin olmasını ya da yüksek ücret sahibi olmasını istediği, buna ihtiyaç duyduğu yolunda çok yaygın bir kanı vardır ve iyi bir kapitalizmin olacağına dair birtakım sonuçlar doğduğu için burada maalesef bunun eleştirisine girmeden değinmek istiyorum.

Başka bir şeye daha değinmek istiyorum, çünkü günümüzdeki eleştiri sırasında yine geçmişin yüceltilmesine ilişkin sonuçlar doğurabiliyor bu. Sosyal devlet Türkiye'de hiçbir zaman sosyal devlet olmadı arkadaşlar. Bakın Türkiye'de ne var, gayet güzel saydı Oktar Türel, üç tane temel şey var, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik. Şimdi, hepimiz muhtemelen biliyoruz ki, sosyal güvenlik sistemi Bismark döneminden başlayarak yani 19 uncu Yüzyılın sonundan başlayarak burjuvazinin verdiği bir taviz ve aynı zamanda işgücünü yeniden düzenlemesidir. Eğitim meselesi de son derece erken başlamıştır, kamu eğitimi ve kapitalizmin gelişmesiyle onun ihtiyaçlarıyla da ilgilidir, geriye esas olarak sağlık kalıyor, İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal devlet diye anılan ya da ideolojik olarak refah devleti diye anılan, batıdaki uygulamaların bir tek unsuru sağlık, kısmi olarak Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulmuştur. Ama, sosyal devleti tanıyan esas unsurlar, yani, yoksullara yardım ve işsizlik sigortası gibi unsurlar Türkiye'de hiçbir zaman olmadı. Dolayısıyla Türkiye'deki sosyal devlet olsa olsa son derece güdük ve yarım bir uygulama alanı buldu denebilir. Şimdi, bu dönemde işçilerin kazanımları hukuki kazanımların dışında elbette 1961 Anayasasında eskiye göre belirli gelişmeler vardır işçi sınıfının örgütlenmesinin önünü açan. Hiç tartışma götürmez, ama, kazanımların hepsi çok büyük mücadelelerle elde edilmiştir. İki tanesini söyleyelim gelim, ücret endeksleri çok açık göstermektedir ki, 1963-77 arasında reel ücretlerde sendikalı kesimde bir yükselme vardır; ama, bunlar muazzam mücadelelerle elde edilmiş şeylerdir. DİSK'in tarihini -o dönem tarihinden bahsediyorum elbette- bilenler hemen hatırlayacaktır. İkincisi de kıdem tazminatlarıdır, bunlar da büyük mücadelelerle elde edilmiştir ve Galip değindi, DGM'yi ezdik sıra MESS'te meselesinin uzantısı 12 Eylül'le birlikte birden bire kıdem tazminatlarına tavan getirilmesiydi. Eski döneme ilişkin olarak son bir noktaya değinmek istiyorum, bu dönem dış politikada anti Sovyet bir eksen esas belirlemedir, ama, muhafazakar bir dış politika vardır. Sovyetler Birliği'yle NATO arasında bir çatışma çıkmadıkça, dışarıya istisnai olarak Türk ordusu gönderilmiştir ve genellikle yayılmacı bir politika izlenmez bunun çok çok istisnai bir durumu ve bugünde başımızda bir bela olarak duran -1974'de- Kıbrıs meselesidir. Bir de 1958'de Ortadoğu'ya ilişkin bir gelişme var ama, orada doğrudan bir etki yok. Dolayısıyla dış politikanın bu yanı da içe dönük bir ekonomiyle biraz ilintilidir, azsonra göreceğimiz karşıtlık içinde.

12 Eylül sistemine geçerken, hemen birinci olarak sekiz nokta sayacağım, yeni dönemin ana özellikleri olarak şunları saymak istiyorum: Birincisi, sınıfsal güç dengesinin radikal biçimde değiştirilmesidir -12 Eylül sonrası Türkiye devlet yapısının temel özelliği- buradan bir sonuca da varacağım elbette, İkincisi iktisat siyasetinde köklü bir değişimdir. Üçüncüsü, olduğu kadarıyla ne varsa, kolektif ve dayanışmacı bütün yapıların -yani SSK, eğitim, sağlık vesaire- budanması yavaş yavaş ortadan kaldırılmasıdır. Dördüncüsü tarihte ilk kez bence kentli emekçi kitleler üzerinde ve işçiler üzerinde de Türkiye burjuvazisinin bir ideolojik hegemonya oluşturmaya doğru yönelmesidir. Beşinci bir özellik dinin bir dalga kıran olarak hem sola hem de daha sonra Kürt hareketine karşı kullanılmasıdır. Altıncı bir özellik çok yoğun bir şovenizmdir, bunun nasıl bir değişim gösterdiğine daha sonra değinmek istiyorum. Yedinci bir özellik demin söylediğimle karşılaştırırsanız tabii ki değişiklik ortaya çıkacaktır, yayılmacı ve saldırgan bir dış politika yönelişidir. Sekizincisi sürekli savaş halinde olan militarist bir toplumun, bir devletin yaratılmış olmasıdır.

Şimdi, bunlardan bazılarının biraz ayrıntısına girmek istiyorum. Birinci noktaya bakarsak Galip Yalman son derece doğru bir tespit yaptı bence. 12 Eylül sadece bir ekonomi politikası değişimini gerçekleştirmek için direnişleri engellemek üzere yapılmış bir şey değildir. Bence, Türkiye politikasında işçi sınıfının, emekçilerin ve ona bağlı olarak bazı katmanların muazzam bir mücadele politikası gelişmişti 1960'lı yılların sonunda başlayan ve 1970'li yılların sonlarına kadar devam eden bir mücadele potansiyeli. 12 Mart bunu bastıramamıştı. 12 Eylül sınıflar arasındaki bu dengeyi yeniden ve başka bir biçimde çok farklı bir burjuvazinin hakimiyetini sağlamak üzere girişilmiş bir sınıf hareketidir. İki aşamada uygulanmıştır: Birincisi yenilginin sağlandığı aşama yani, 1980-83 arası askeri diktatörlük dönemi hiç bir ayrıntıya gerek yok bu salondakiler o dönemin nasıl yaşandığını en azından kulaktan bilirlere ve okuyarak ama, çoğumuz yaşadık. İkincisi de bu dönemde hazırlanmış bir cenderenin emeğin sınıf mücadelesinin etrafında örülmesidir. Bütün yasalarıyla, siyasi rejimiyle vesaire; yani eski dönemin tamamen geri gelmesini engellemeye yönelik bir uygulama, Anayasasından çalışma yasalarına, siyasi partiler yasasından basın yasasına, gösteri yürüyüşleri yasasına bütün alanlardaki düzenleme doğrudan doğruya bununla ilgilidir.

Bu noktanın çok önemli olduğunu düşünüyorum; çünkü demokratikleşme diye çok soyut yapılan tartışmanın aslında bir sınıf taarruzunun geri püskürtülmesi olduğunu kavramak demektir. Bunu vurgulamanın anlamı budur. Eğer burjuvazi, işçi sınıfını ve diğer emekçi katmanları ve onların etrafında toplanan başka toplumsal katmanları bir yenilgiye uğrattıysa, 12 Eylülde ve cendere onun için yaratıldıysa, şimdiye kadar işçiler güldü şimdi de biz güleceğiz dediyse Halit Narin doğru olarak o zaman 12 Eylülü geri püskürtmek yani demokratikleşme denen o tartışma bir sınıf mücadelesi sorunu olarak kendisini önümüze koymaktadır, bu birinci nokta. İkinci temel nokta, çok iyi bilinen bir şey, bunları uzun ele almaya bence gerek yok. İktisat politikasında köklü bir değişiklik ile neo liberalizmin hakim strateji haline gelmesi, bir noktasının altını çizmekte yarar var. Türkiye Pinoche Şili'sini bir yana bırakırsanız, aslında yeni dönemin yeni liberal dalgasına ilk katılan ülkelerden birisi ve o yüzden de Galip'in vurguladığı bazı başarısızlıkları -ben onun vurgusuna katılmıyorum ama- o yüzden biraz şaşırıyorum. Hem bir askeri diktatörlük altında bazı şeyler düzenlemişsiniz hem Thaxter ile Reagan arasında Turgut Özal'ı ortaya çıkarabilmişsiniz 24 Ocak ve gerisiyle, ama, bugün hala debeleniyorsunuz, bu ilginç bir şeydir ve Türkiye burjuvazisinin aslında başarısız kaldığını bir ölçüde ortaya koyuyor. Burada bir şeyin altını çizmek istiyorum. Galip'in özetinde var, başka arkadaşlar söyledi, dün tartışıldı, Anadolu kaplanları adı altında konuştuğumuz konuda, Türkiye burjuvazisi elbette devletten çok şey bekliyor, liberalizmi devlet çeksin gitsin hiçbir şey yapmasın, tamamen sermayeyi piyasaya salsın diye anlamak çok yanlış olur. Liberalizmi devletin iktisat siyasetinin dünya piyasasının istekleri doğrultusunda sermayenin gelişmesine destek olmak gibi anlamak lazım. Eskiden dünya piyasasının yarattığı engelleri karşılamak, göğüslemek için oluşturulmuş bir strateji vardı. Bugün o doğrultuda, dünya piyasasının akışı doğrultusunda daha başarılı olması için devlet sürekli desteklemektedir elbette sermayeyi. Yoksa elini eteğini çekecek gidecek değil, o nedenle bir bakıma yeni liberalizmin savunusuyla devletten beklenen arasında her zaman çelişki yoktur. Liberal demek devlet sermaye için hiçbir şey yapmasın demek değildir diye düşünüyorum ben.

Üçüncü nokta üzerinde de ayrıntısıyla durmayacağım ben, sonucunu özellikle burada herkesin yaşadığı ve bildiği bir olgu; kolektif ve dayanışmacı yapıların ortadan kaldırılması. Şimdi demin bir vurgu yaptım, Türkiye'de doğru dürüst bir sosyal yapı hiçbir zaman olmamıştır diye. Şimdi başka bir vurgu yapmak istiyorum; Aslında, gerek batıda gerek Türkiye'de bu yapıların oluşmasının -çok daha ileri işsizlik sigortası vesaire dedik- temel nedeni ve dünya ekonomisinin böyle tartışılmış olması gerektiğini düşünüyorum ben dünya çapında 20 nci Yüzyıla damgasını vurmuş olan Ekim Devriminin ardından sosyalizm yönündeki bazı gelişmelerdir. Kendi kusurları ne olursa orada işçi sınıfının ve emekçilerin hiçbir zaman kalıcı olarak veremediği bazı kazanımlar vardı, sosyal devlet buna bir cevap ve savunmaydı. Yani, Türkiye'de iyi birileri hediye etmedi, dünya sistemindeki gelişmelerin bir ürünü olarak 1960'dan sonra Türkiye'ye mesela sağlık sistemi geldi diye düşünüyorum. Buna rağmen, tabii ki olumlu yönleri vardır. Neden? Bir kolektif sağlık sistemi SSK'dan yararlanan 25 milyon emekçi ve ailesinin aynı yerden çıkarılması demektir; halbuki, özel sağlık sistemi her koyunun kendi bacağından asılması demektir. Yani, aslında gerek özelleştirmenin gerek kolektif ve dayanışmacı yapıların nereden gelirse gelsin kökeninde ne kadar kötü idare edilirse edilsin yine de kolektif ve bir ölçüde dayanışmacı olan yapıların parçalanmasının arkasında yine bir sınıf stratejisi vardır. Yeni liberalizm bu demektir. Yeni liberalizm, bölmek, atomize etmek demektir. Sabah diğer arkadaşımız birlikte yerelin bölünme olduğunu söylüyorlardı. Aslında her tür bölünme yeni liberalizmin amaçladığı bir şeydir. Yani, bu da bir sınıf politikasıdır, esas olarak bunu vurgulamak istiyorum.

Dördüncü nokta, ideolojik hegemonya sorunu. Şimdi, Türkiye'nin burjuvazisi bence tarihsel olarak çalışan emekçi sınıflar üzerinde ilk defa 1946-50 yıllarından başlayarak bir ideolojik hegemonya kurmuştu. Köylülük üzerinde, bütün demokrat parti, adalet parti geleneği daha sonra karıştı o işler, doğrudan doğruya bunu temsil eder bana kalırsa ve o büyük oy deposunu kullanma meselesi tabii ki aynı zaman da her türlü politikayı da belirlemiştir. Ama, kentli emekçiler üzerinde doğru dürüst bir ideolojik ve kültürel hegemonya hiçbir zaman kuramadı bence hakim sınıflar ve 60-80 öncesi büyük mücadelelerin ancak bir askeri diktatörlükle işçi sınıfının püskürtülmesi yönünde bağlanmış olmasında da bu hegemonya yokluğunun çok büyük önemi vardır diye düşünüyorum. 12 Eylül sonrasında, elbette, o büyük bastırmanın ve askeri şiddetin de yardımıyla, onun gölgesi altında bir başka söylem, bütün kentli topluma derece derece sızdı. Şu bireyci, modernleşmeci, dünya ile bütünleşiyoruzcu, her koyun kendi bacağından asılırcı, köşeyi dönücü, bir bakıma yeni liberal ideoloji çok çeşitli biçimleriyle kentli topluma sızdı. Bunun çok önemli etkileri var. Bir kere yeni liberalizme çok canı gönülden bağlı bir orta sınıf oluşmuştur; bu aynı zamanda ekonomik bir gelişmeyle elbette ilişkili. İkincisi, maalesef sola çok ciddi bir şekilde liberalizmin sızdığı, liberal sol, aslında ciddi bir dolayım noktasıdır, burjuvazinin emekçi sınıflar üzerindeki hegemonik hakimiyetinin halkasıdır diye düşünüyorum ve üçüncüsü, maalesef bütün bunların sonucu olarak sendikaların ve demokratik kitle örgütlerinin içinde de liberalizm çok ciddi bir tahribat yaratabildi. Bugün, burjuvazinin

kavramlarını sendika hareketi kullanıyor ve işçilere kadar inen bir sonucu var bunun. Dolayısıyla bugün sınıf mücadelesinin yeniden örgütlenmesi konuşulurken, bu yönünden işi soyutlamamak gerekir diye düşünüyorum.

Diğer konuları hızlı geçeceğim, dinin bir dalgakıran olarak kullanılması ayrıntıya girmeye gerek yok, herkes 12 Eylül rejiminin Kemalizmin eski versiyonundan çok farklı bir şekilde dini nasıl kullandığını biliyor. Sadece bir şeye işaret etmek istiyorum, o da şu, ayağına dolaştı tabii rejimin; çünkü, siz kendiniz, dini bir dalgakıran olarak kullanırsınız ama, aynı zamanda o ortamda dini kendi iktidar aracı olarak kullanan ve farklı bir uygarlık seçimi yapan bir akım, İslamcı bir akım çıkarsa o zama tabii iş karışır. Çünkü batıcı yeni liberal projeye onun arasında bir çelişki başlar. Türkiye'de bugün olan hakim sınıfların bu şekilde bölünmesidir esas olarak. Elbette burada emekçi sınıflar açısından laiklik çok önemlidir, ama, Türkiye'nin şu andaki laikliği meselesi başka bir tartışmadır ve esas olarak o çelişkide burjuva kamplar arasında tartışma laiklikle din hakimiyeti değildir. Batıcılıkla başka bir uygarlık tercihi arasında Türkiye burjuvazisinin tarihsel gelişmesi açısından iki ayrı proje söz konusudur diye ben düşünüyorum.

Şovenizm meselesi: Çok kısa şunu söyleyeceğim, MHP'den bütün düzen güçlerine yayılmıştır şovenizm. Eskiden de vardı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok güçlü bir eğilimdi, 70'lerde çok büyük bir ırkçılık vardı MHP aracılığıyla yayılmaya çalışılan, ama bütün düzen güçlerine. Ve burada esas sorun Kürt sorunu değildir, o da önemlidir o çok pompalıyor tabii şovenizmin kendisini geliştirmesini, ama, Pantürkizm meselesi Orta Asya'ya gözünü dikmek, birinin deyişiyle "21 inci Yüzyıl Türk asrı olacak" imza Özal. Ötekini deyişiyle "Adriyatik'ten Çin Seddine kadar Türk dünyası" imza Demirel. Ve bütün siyasi partilerin bunu benimsemesiyle aslında bundan da beslenmiştir. Bunun tabii bir sonraki noktaya çok ciddi ilişkisi var. Türkiye burjuvazisini bu dışa yönelik, ihracata dayanan dünya ekonomisiyle bütünleşmeye çalışan yeni liberal politikaları aynı zamanda yayılcı bir dış politikayı beraberinde getirmiştir. Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'ya gözünü dikmiştir ve Türkiye herkesle kavgalıdır. Bu yeni rejimin çok asli bir özelliğidir. Türkiye burjuvazisi gibi son derece sınırlı olanaklara sahip bir burjuvazinin bu iddiası aynı zamanda çok ciddi problemlere gebe dir elbette ve nihayet militarizm son derece belirleyici bir özelliği olmuştur rejimin. Bir sorunu, onlarca yıldır inkar edilen Kürt sorununu, askeri yöntemlerle çözmek toplumu daha çok militarize etmektedir.

Şimdi, buraya bakınca bir yandan bir süreklilik görüyoruz: Emperyalizme bağımlılık açısından ve emperyalizm tabii ki yeniden yapılanırken, bu toplumun da ona bağlı olarak yeniden yapılanması, sadece emperyalizm öyle istediği için değil, emperyalizmle bütünleşmiş bir burjuvazinin çıkarları o yöne işaret ettiği için emperyalizme bağımlılık farklı biçimlerde devam etmektedir, bir kontrgerilla cumhuriyeti olmaya devam etmektedir. Ama, cephe olarak bir parlamentosu vardır ve Kürtlerin varlığının inkarı üzerine kurulu bir süreklilik söz konusudur. Açılım söz konusu olduğu zaman bile sosyo-ekonomik olarak iş çözülmeye çalışılmaktadır. Buna karşılık değişim noktalarını özetlersek, yeni liberalizmin hakimiyeti yeni bir şeydir. Sınıf ilişkileri rejiminin tamamen burjuvazinin lehine yepyeni bir güç dengesi sağlamış olması yeni bir yöndür. İdeolojik hegemonya oldukça yeni bir noktadır. Eğer doğruysa, bu gözlem, yayılcı ve saldırgan dış politika gerçekten Türkiye tarihinde istisnalar dışında çok yeni bir şeydir ve dolayısıyla aslında dış politikanın iç politik tartışmalar arasında ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır ve nihayet, militarizm yepyeni bir şey olmamakla beraber bu düzeyde ve toplumun bütününü sarmak yönünde son derece önem taşıyor. Bütün bunlardan ne çıkıyor? Hem eskinin eleştirisinin üzerinden yürümenin hem de 12 Eylülü bir sınıf mücadelesi ürünü olarak koymanın anlamı nedir? İki tane çok temel noktaya değinmek istiyorum; Bunlardan bir tanesi eğer, 12 Eylül bir sınıf mücadelesi sorunuysa esas olarak sınıf güçlerini burjuvazinin dünya çapındaki gelişmelerinin önünü açmak için yeniden düzenlemekse ve eğer yeni liberalizm, Türkiye burjuvazisinin sadece emperyalizmle değil, dıştan dayatmayla değil, Türkiye'nin finans kapitalinin bir eğilimiye Fuat Ercan'ın gayet açıklıkla yapısını ortaya koyduğu finans kapitalin bir yönetilişiyse o zaman sorun şu, sorun sermayenin içinden ne derece büyük bir sermayenin yönetiminde ya da hakimiyetinde olan siyasi güçlerden ne bekleyebilirsiniz. Burada çok ciddi bir şekilde sabahki tartışmayı şöyle, -Türkiye bağlamında- özetlemek mümkün, çok ciddi bir şekilde sadece bütün bu yeni liberal sisteme karşı her şeyi oraya terk etmenin ötesinde ulusal devlet düzeyinde ne yaparsınız diye sormak yetmiyor. Ulusal devlete hakim olanlar eğer zaten o dünya sistemiyle bütünleşmek istiyorlarsa bir şey yapamazsınız. Ulusal devlete hakim olanların karakterinin değişmesi, yani, bu devletin sınıf karakterinin gündeme gelmesi gerekiyor bence. Bütün bu hakimiyet sisteminden dünya çapında kurulmuş olan hakimiyet sisteminden kurtulmak için diye düşünüyorum. Bugün bunun aniden olabileceğini söylemiyorum, ama, bu yönde bir ittifaklar manzumesi oluşturulmadıkça sürekli olarak aynı şeyin içinde 17 yıldır olduğu gibi debeleneceğiz. Herkes ben değişik politika izleyeceğim diye gelip hepsi aynı politikayı izleyecekler. İki: Kalkınmacı devlet diye bir şey yoktur dedim ama, kalkınma diye bir sorunumuz yoktur demedim. Bütün az gelişmiş

lkeler gibi Türkiye'nin de kalkınma sorunu elbette vardır, bu çok ciddi bir sorundur. Bütün bu toplumu ilgilendirmektedir, ama, kalkınma sorunu artık piyasanın kr güçlerine kalmıştır. Türkiye'de eğer burjuvazinin hakimiyeti devam edecekse; -yeni liberalizm bu demektir çünkü- dünya piyasası çok güzel anlatıldı, Haldun Gülalp'in bazı görüşlerine katılmamakla birlikte sergilediği bir şeydir bu. Gayet güzel anlatıldıki dünkü tartışmadan çıkan da buydu. Küreselleşme belirli bir tür sanayileşme tarzını bizim gibi ülkelere dayatmaktadır, dünya piyasasının mantığı çerçevesinde. Bunu kırmak için bu sınıf hakimiyetini kırmak lazımdır. Dışarıdan bir şey değil bu sadece, yani, sonuç olarak mesele sadece emperyalizme değil, onun buradaki sistemini yerleştiren ve o sistemi yerleştirmeyi savunan bu devlete şimdi üzerinde konuştuğumuz yeniden yapılanmış devlete hakim olan sınıfsal glere karşı da mücadele etmektir. Yani, mesele, aynı zamanda bir sınıfsal mücadeledir. Bütün işçi sınıfının ve diğer emekçilerin, çalışanların, elbette mühendislerin bütün toplumun ezilenleriyle birlikte vermesi gereken bir mücadeledir gibi bir siyasi sonuç çıkıyor benim bütün bu çizmeye çalıştığım tablodan.

İŞÇİ SINIFININ YENİDEN YAPILANMASI

Tülin ÖNGEN*

I. İşçi Sınıfının Yeniden Yapılanması Ne Demektir?

Her üretim biçimi, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin özgül bir birlikteliğine dayanır. Bu nedenle gerek üretici güçler, gerek üretim ilişkileri alanında meydana gelen değişiklikler, doğal olarak bu özgül kaynaşımı etkiler. Sonuçta, sosyo-ekonomik yapılanmanın ve politik gerilim hattının değişen koordinatları sınıf mücadelesinde yeni tarzlara yol açar.

Bu çerçevede üreticilerin karşılığı ödenmemiş artık ürününe el koymanın özgül ekonomik formu olan kapitalizm içinde bir yandan üretici güçlerin gelişmesinin, öte yandan üretim ilişkilerinin farklılaşmasının etkisiyle bazen yapısal, bazen konjonktürel dönüşümler gerçekleşir. Örneğin, bilimsel ve teknik ilerlemelere bağlı olarak artığı elde etmede yeni yollar denenirken, emek denetim sistemi de bu doğrultuda düzenlenir. Ya da üretim ilişkilerinin yeni formları hem toplumsal formasyonu, hem de toplumsal çatışmanın parametresini değiştirir.

Bu vurgu, herhangi bir yapıda ya da herhangi bir yapının belli bir unsurunda (örneğin, o yapı içinde yer alan toplumsal ajanların hareketinde) meydana gelen değişikliklerin tek yönlü ya da doğrusal bir ilişki (mutlak bir belirlenim) içinde ele alınmasının güçlüğüne dikkati çekmek içindir. Daha somut söylemek gerekirse, işçi sınıfının yeniden yapılanması, ne tek başına üretici güçlerdeki gelişmenin (örneğin teknolojik değişikliklerin), ne de tek başına emek sürecindeki dönüşümün formel sonuçlarına indirgenerek kavranabilecek bir olgudur. Süreç çok daha karmaşıktır ve bu karmaşık süreci etkileyen değişkenler, toplumsal hareketin nesnel koşullarını, dolayısıyla toplumsal dönüşümü belirleyen sınıf mücadelesi stratejilerinde aranmalıdır.

Konuyu biraz daha açmak gerekirse, emek süreci üretici güçlerdeki (teknoloji, bilim, emek gibi) gelişmeye koşut olarak yeniden örgütlenirken, üretimin sosyal güçleri arasındaki ilişki de değişir. Başka bir deyişle, iş sürecinin ve emek rejiminin dönüşmesi, "üretim içindeki ilişkiler" yanı sıra "üretim ilişkileri"ni de değiştirir, dolayısıyla sınıfsal formasyonu yeniden belirler.

Bu nedenle, bir bütün olarak sınıfsal formasyon kadar her bir sınıf yapısı da son derece dinamik bir karaktere sahip olup, maddi üretim sistemindeki değişiklikler çerçevesinde sürekli bir dönüşüm ve yeniden yapılanma döngüsü içindedir. Bu yeniden yapılanmanın başlıca etmeni, mevcut sömürü koşulları içinde artığa el koyma mekanizmalarının değişmesidir.

Örneğin, endüstriyel kapitalizmin başlangıç aşamalarında sermaye birikimi, daha çok "mutlak artık değer"i gerçekleştiren yollarla (ücretlerin düşürülmesi, çalışma sürelerinin uzatılması gibi) sağlanmıştır. Buna karşılık tekelci kapitalizm döneminde sömürü, genellikle "görelî artık değer"in gerçekleşmesini sağlayan (emek üretkenliğinin artırılmasını veya emekten tasarrufu sağlayan mekanizasyon, atomasyon gibi) süreçlere dayanır.

Öte yandan sömürü biçimlerinin değişmesi, emeğin üretim araçları etrafında yeniden örgütlenmesini zorunlu kılar. Yeni emek rejimi ise, üretim süreci içindeki işbölümünü, dolayısıyla üreticilerin kolektif işlevleri yeniden tanımlar. İşte, iş sürecinin ve buna dayanan işgücü yapısının değişmesi, sınıf yapısındaki nesnel dönüşümün en önemli vektörünü oluşturur.

Örneğin, Fordist kitle üretimi ile esnek üretim sistemleri arasında sınıf yapıları ve sınıf ilişkileri açısından önemli farklılıklar gözlenir. Çünkü, kitle üretimi ve esnek üretim farklı birikim süreçlerine tekabül eder; bu nedenle emek rejimini ve üretim ilişkileri sistemini belirleyen normlar farklı sömürü stratejilerince oluşturulur.

Peki, sömürü normları veya sömürü koşulları neden değişir? Başka bir deyişle, mevcut sömürü rejimi içindeki değişikliklerin gerisindeki tarihsel etmenler nelerdir?

Bilindiği gibi kapitalizm, "üretim için üretim"i, başka bir deyişle sermayenin sürekli genişlemesini öngören bir üretim biçimidir. Sermaye, bu amacı gerçekleştirmek, yani daha fazla artık değer yaratacak yeni üretim politikalarını yaşama geçirmek için birikim süreçlerinde değişiklik yapmak (ya da yeni birikim rejimleri oluşturmak) zorundadır. Kısaca, her birikim tarzı, sömürüyü gerçekleştirmek üzere özgül bir iş örgütlenmesine gereksinim duyar. Bundan ötürü birikim rejimindeki değişiklikler, işin yeniden örgütlenmesini, dolayısıyla emek denetim sisteminin yeniden kurulmasını gerektirir.

* Doç. Dr. A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Üretim sürecindeki dönüşüm, teknik işbölümüyle birlikte işgücünün kapsamını, nitelik ve beceri kalıplarını, sınıf içi hiyerarşiyi, sınıf egemenliği biçimlerini veya bu egemenliğe karşı koyma yollarını da değiştirir. Kısaca, maddi üretim sisteminde gerçekleşen dönüşüm, işçi sınıfının teknik, ekonomik ve toplumsal özellikleri yanı sıra siyasal mücadele pratiklerini de yeniden belirler.

Bundan ötürü işçi sınıfının yeniden yapılanması irdelenirken emeğin iş süreci içindeki rolünün farklılaşması kadar toplumsal işbölümü içindeki konumunda, yani siyasal davranışlarında, ideolojik angajmanlarında ve kültürel yönelimlerinde meydana gelen değişiklikler de dikkate alınmalıdır.

II. İşçi Sınıfının Yeniden Yapılanması Sorunu Değerlendirilirken Göz Önünde Bulundurulması Gereken Kritik Noktalar Nelerdir?

1. Herşeyden önce, sınıflar yapısal unsurlardır (yapı içinde yer alan kategorilerdir). Bu nedenle belli bir sınıftan söz ederken toplumsal bütüne dışsal olmayan, yani toplumsal görüngünün maddi yapısı içinde nesnel bir yeri bulunan, dolayısıyla yapısal dönüşümün sonuçlarından etkilendiği kadar kendisi de bu dönüşümde aktif rol oynayan ampirik kategoriler akla gelmelidir. Bu noktada sorunun birden fazla boyutu olduğu görülür.

Bir kere, toplumsal yapı, ne tek başına ekonomik süreçlerden, ne de siyasal güç ilişkilerinden ibarettir. Bu nedenle toplumsal yapı, salt ekonomik ya da salt politik çıkar çatışmalarıyla sınırlı parçalanmış bir bütün olarak ele alınamaz. Ayrıca, toplumsal yapının belli bir alanında meydana gelen değişiklik bu değişikliğin yol açtığı tüm sonuçlarla birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü, hem toplumsal bütün ile söz konusu parçalar arasında organik bir bağ bulunur, hem de yapısal değişikliklerle tüm yan-sımları arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur.

Sınıfların yapısal konumlarının değişmesi, gerek ekonomik, gerek toplumsal alanda iktidar ilişkilerinin yeniden kurulmasıyla sonuçlanır. Çünkü, üretim süreci içindeki rollerin değişmesi, yalnızca ekonomik ilişkilerin ve nesnel çıkarların değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal güç dengelerinin yeniden belirlenmesini gerektirir.

Burada belirleyici olan nokta, maddi üretim süreci içinde değişen rollerin ekonomi dışı alanlara nasıl yansıtıldığıdır; başka bir deyişle söz konusu değişikliğin işçi sınıfının kolektif bilincini ve toplumsal pratiklerini ne yönde etkilediğidir. Kısaca sorun, üretim süreci içindeki nesnel yerlere göre belirlenen ekonomik kategorilerin hareketi ile toplumsal aktörlerin hareketi arasında belli bir özdeşliğin bulunup bulunmadığı noktasında düğümlenir. İşte, işçi sınıfının yeniden yapılanması, böyle bir sorunsal temelde tartışılması veya araştırılması gereken bir olgudur.

2. Öte yandan toplumsal sınıflar salt yapısal ve ampirik kategoriler olarak görülemez. Çünkü, sınıflar, aynı zamanda toplumsal hareketin ajanlarını oluşturan, dolayısıyla toplumsal etkileşim sürecinin etkin özneleri olarak işgören organik varlıklardır. Bundan ötürü toplumsal ilişkilerin biçimi ile toplumsal öz-nelerin niteliği arasında organik bir bağın bulunduğu baştan kabul edilir.

Bu konuda iki tür ilişkiyi birbirinden ayırarak soruna yaklaşmakta yarar vardır: Önce, "üretim içindeki ilişkiler" düzeyinde gözlenen değişiklikler ele alınır ve bunlarla sınıfsal yapılanma arasındaki organik bağa bakılır. Bu noktada emek rejiminde meydana gelen değişikliklerin sınıf içi ilişkileri ve sınıf içi eşitsiz gelişme olgusunu ne yönde etkilediği araştırılır.

Daha sonra, "üretim ilişkileri" düzeyinde gerçekleşen değişiklikler değerlendirilir. Burada, üretimin toplumsal organizasyonunda meydana gelen değişikliklerin sınıflar üzerindeki etkilerine bakılır. Bu çerçevede teknik iş süreciyle sınırlı kalmayan, toplumsal, siyasal ve ideolojik alanlarda kendini gösteren tüm değişiklikler sorgulanır. Çünkü, toplumsal egemenlik ilişkilerini belirleyen süreçler, yalnızca ekonomik alana hapsolmuş değildir. Toplumsal mücadelenin, emek sürecinin dışına taşarak tüm siyasal, ideolojik, kültürel ve benzeri alanlarda etkili olduğu bilinen bir gerçektir.

Bu noktada sorun tamamen politik bir niteliğe bürünür ve bundan ötürü toplumsal sistemdeki yapısal veya konjonktürel tüm değişikliklerin hesaba katılmasını gerektirir. Örneğin, uluslararası işbölümünün değişmesinden, devletin yeniden yapılanmasından, çalışma ilişkilerinin kurumsal ve yasal çerçevesinin yeniden belirlenmesinden, burjuvazinin meşruiyet krizinden kaynaklanan sorunlar, işçi sınıfının yeniden yapılanmasında aktif olarak rol oynar.

Konuyu bir örnekle somutlaştırmak için devletin yeniden yapılanmasının toplumsal ilişkiler ve sınıfsal formasyon üzerindeki etkilerine bakmak yeterlidir. Sosyal devletin ortaya çıkışıyla nasıl meta-laştırma ve proleterleşme süreçleri değişmiş ve toplumsal ilişkilerin niteliği farklılaşmışsa, sosyal

devletin kriziyle de toplumsal formasyonun yeniden belirlenmesi gündeme gelmiştir. Çünkü sınıflar, ne devlet aygıtına, ne de devlet siyaseti dediğimiz alana dışsal olgulardır. Devlet tasarrufları, yani ekonomik, yasal, idari ve siyasal nitelikteki çeşitli pratikler, hem kamunun ve işçi sınıfının yeniden yapılanmasında, hem de sınıf ilişkilerinin dönüşmesinde belirli bir rol oynar.

Benzer biçimde sınıf mücadelesi de, yalnızca emek ile sermaye arasındaki ekonomik çıkar kavgalarından ibaret değildir; tersine iktidar ilişkilerinin tüm kurumlarını ve pratiklerini içeren karmaşık bir çatışma matrisi oluşturur. Bundan ötürü devletin toplumsal işlevlerindeki daralma veya genişleme, mevcut iktidar yapısını etkiler ve buna bağlı olarak toplumsal çatışmanın kapsamını değiştirir. Sonuçta, sınıflar, bir yanda sınıf mücadelesinin ajanları olarak işgören, öte yanda bizzat mücadele içinde yeniden kurulan kolektif özneler olarak tarih sahnesinde boy gösterirler.

Sınıf, özünde bir ilişkidir dedik. Bunun en yalın biçimiyle anlamı şudur: Toplumsal ilişkilerin niteliğinde veya kapsamında meydana gelen herhangi bir değişiklik nasıl sınıfsal formasyonu dönüştürürse, benzer biçimde bir sınıfın yeniden yapılanması da toplumsal etkileşim süreçlerini yeniden belirler. Örneğin, sermayenin yeniden yapılanması, burjuvazinin iktidar pratiklerini değiştirmek suretiyle sınıflar arasındaki bağımlılık ve çatışma ilişkilerine yön verir; dolayısıyla işçi sınıfının hem bileşimini ve kapsamını, hem de hegemonik kapasitesini yeniden belirler. Ya da işçi sınıfının yeniden yapılanması, emek ile sermaye arasındaki ekonomik, toplumsal, siyasal ilişkilerin değişmesine, dolayısıyla burjuvazinin toplumsal karakterinin ve iktidar süreçlerinin yeniden biçimlenmesine neden olur.

3. İşçi sınıfının ekonomik ve toplumsal yapısında gerçekleşen nesnel değişiklikleri somut olarak çözümlenebilmek, başka bir deyişle emekgücünün toplumsal işbölümü içinde değişen konumunu tüm sonuçlarıyla kavrayabilmek için sınıfları toplumsal mücadele içindeki pratikleri açısından değerlendirmek gerekir. Bu önerme, işçi sınıfının yeniden yapılanması sorunuyla ilgili olarak bir başka kritik noktaya işaret ettiği için önemlidir.

İşçi sınıfının yeniden yapılanması sorunu, yalnızca sınıf üyelerinin üretim süreci içinde değişen konumlarını saptamak, yani işgücü yapısının ve meslek yelpazesinin yeni bileşimini ya da hiyerarşik ilişkilerin yeni formlarını görmek için tartışılmaz. Yeniden yapılanma süreci, işçi sınıfının tarihsel bir aktör olarak toplumu dönüştürme gücünde, daha doğrusu devrimci vizyonunda herhangi bir değişikliğin meydana gelip gelmediğini en dolaysız biçimde gözler önüne seren bir alan olduğu için çözümlenir. Bundan ötürü yeniden yapılanmanın toplumsal formasyon düzeyinde ele alınması gerekir.

Çünkü, üretim biçimi gibi en üst soyutlama düzeyinde yapılan çözümlenmeler, bize işçi sınıfının yeniden yapılanmasının toplumsal sonuçları konusunda çok fazla bilgi vermez. Gerçekten, üst düzeydeki soyutlamalar, ancak saf kapitalist üretim ilişkilerinin katıksız bir halde geçerli olduğu yapılar hakkında, yani kapitalizmin evrensel işleyişi hakkında bazı ipuçları sunar. Buna karşılık günümüz işçi sınıfının daha net bir fotoğrafını elde edebilmek ve toplumsal hareketinin yönü üzerinde etkide bulunan nesnel dinamikleri daha somut değerlendirebilmek için sınıfsal yapılanmanın özgül bir sosyo-ekonomik yapı temelinde çözümlenmesi şarttır.

Böyle bir yaklaşım ise, ancak proleterleşme olgusu tarihsel bir süreç olarak değerlendirildiğinde, başka bir deyişle "yeniden proleterleşme" koşulları belirli bir toplumsal sistemde, belirli bir coğrafyada ve belli bir tarihsel uğrakta ampirik olarak tanımlandığında gerçekleşmiş olur.

III. Yeniden Proleterleşme Sürecinin Özgül Dinamikleri Nelerdir?

Proleterleşme sürecini anlayabilmek için önce kutuplaşma kavramını berraklaştırmak gerekir. Çünkü, kapitalizmin gelişmesi ile toplumsal kutuplaşmanın derecesi arasındaki ilişki konusunda çok farklı görüşler söz konusudur. Ve bu iddialar açıklığa kavuşturulmadan proleterleşme sürecini eksiksiz değerlendirmek güçtür.

Bir kere hemen belirtilmelidir ki, kapitalist üretici güçlerin gelişmesinin üretimde büyük bir artışa ve toplumsal refahta iyileşmeye yol açtığı, dolayısıyla toplumsal eşitsizlikleri (özellikle sınıflar arasındaki kutuplaşmayı) azalttığı iddiası doğru değildir. Çünkü, böyle bir öngörünün özellikle ikinci bölümü gerçeklerle tutarlı değildir. Gerek kutuplaşma, gerek proleterleşme, başından beri kapitalizmin zorunlu ve kesintisiz bir süreci olmaktan kurtulamamıştır. Burada tartışma yaratan noktanın kutuplaşmanın reel olarak ortadan kalkmasıyla veya azalmasıyla ilintili olmaktan çok proleterleşme sürecinin eksik ya da yanlış ölçütler çerçevesinde değerlendirilmesinden kaynaklandığını söylemek daha doğrudur.

Kutuplaşma, sınıfların tüm yaşam boyu elde ettikleri maddi zenginlik veri alınarak, başka bir deyişle sı-

nfların toplumsal bölüşümden elde ettikleri paylar karşılaştırılarak ölçüldüğünde, görülecektir ki, azalmak şöyle dursun giderek artmaktadır. Bu sonuç, gerçek dışı iddiaların yersizliğini kanıtlamaya yeter de artar.

Üretici güçlerin genel olarak hızla geliştiği ve toplumsal artığın dünden bugüne çok büyük miktarlara ulaştığı elbette doğrudur. Ancak, sınıflar arası refah farklılığının azaldığını öne sürebilmek için söz konusu artışın her sınıfın toplumsal üretimden aldığı paya eşit oranlarda yansımış olması gerekirdi. Oysa, en nitelikli işçinin toplumsal servetten aldığı pay ile sermayenin payı karşılaştırıldığında aradaki farkın azalmak şöyle dursun tam tersine giderek arttığı açıkça görülür. Özellikle yaşam boyu elde edilen gelirler yine yaşam boyu çalışma saatlerine bölündüğünde, iki sınıf arasında nasıl bir uçurumunun oluştuğu tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilir.

Kaldı ki, ne servet kutuplaşması, ne de proleterleşme, yalnızca maddi gelir bilançosu gibi ekonomik ölçütlere indirgenerek tanımlanabilecek olgulardır. Özellikle ekonomik farklılıkların yol açtığı toplumsal eşitsizlikler ve yabancılaşma koşulları hesaba katıldığında emek ile sermaye arasındaki uçurumun giderek derinleştiği açıkça görülür.

Bu tebliğde proleterleşmeyi daha çok maddi yabancılaşma ve yoksunlaşma koşulları açısından değerlendireceğim. Bu yaklaşımın bile kapitalist gelişme ile emeğin yaşam standartları arasındaki ilişkinin niteliğini (yani ters orantıyı) yeterince gözler önüne sereceği kanısındayım.

Öncelikle proleterleşme sürecinin gerisinde iki temel etmenin bulunduğunu belirtmek gerekir: İlki, teknoloji ve bilim ile emekgücü arasındaki eşitsiz gelişme olgusu; ikincisi sermayenin hareketi ve bunun emek açısından doğurduğu sonuçlardır.

Söz konusu etmenler, uzmanlaşma, mekanizasyon, otomasyon ve atomizasyon gibi süreçler aracılığıyla işgücünün üretim sürecinden dışlanması, işin değersizleşmesine ve buna bağlı olarak işgücünün niteliksizleşmesine yol açmış; dolayısıyla çalışanların, iş, emek etkinliği ve emek süreci üzerindeki denetimden soyutlanmasına neden olmuştur. Bu olguların işçi sınıfının depolitizasyonu için son derece elverişli bir ortam yarattığı gerçektir.

Yeniden proleterleşme süreci, kapitalist üretim sistemi içinde genel olarak üç yolla gerçekleşir:

- (a) "görelî artık değer" artışını sağlayan yeni üretim organizasyonlarının yaşama geçmesiyle;
- (b) "emeğin sermayeye gerçek bağımlılığı"nı sağlayan emek denetim sistemlerinin oluşmasıyla; dolayısıyla gerek iş akışkanlığının, gerek emek yoğunluğunun olabildiğince artmasıyla;
- (c) iş ve işsizliğin döngüsel olarak birbirini izlemesini sağlayan üretim politikalarının gelişmesiyle; Marx'ın, "'çekimleyici" ve "iteleyici" faktör olarak tanımladığı bu tür dinamiklerin etkisi altında iş çevrimi içinde işçiler arasında rekabet ve güvensizlik artmakta, dolayısıyla emek üzerindeki kapitalist kontrol güçlenerek yeniden proleterleşme süreci ivme kazanmaktadır.

Yukarıda sözü edilen süreçler, bir yandan emeği aşırı uzmanlaşmanın gereklerine, yani makinelere veya makineler arası işbölümünün kurallarına bağımlı kılarken, öte yandan emekçilerin sınıf kapasitesini büyük ölçüde daraltır. Çünkü, yeniden proleterleşme, emeği daha fazla sermayenin denetimi altına sokan ve emek ile sermaye arasındaki toplumsal güç dengelerini işçi sınıfı aleyhine değiştiren sonuçlar yaratır. Bu nedenle proleterleşme sınıf mücadelesi açısından yaşamsal öneme sahip bir konudur. Öyle ki, yeniden proleterleşme koşulları, sınıf ideolojilerini ve pratiklerini tamamen altüst eder; özellikle kriz dönemlerinde sermayenin sınıf egemenliğini yeniden kurmasını büyük ölçüde kolaylaştırır.

Ayrıca, yeniden proleterleşme (sınıfın kompozisyonunu değiştirdiğinden), sınıf içi çelişkilerin artmasına ve sınıfsal dayanışmanın zayıflamasına neden olur. Sonuç olarak sınıf ittifakları ve hegemonik sınıf dilimleri yeniden belirlenmek zorunda kalır. Bu konudaki çelişik değerlendirmelerin (ve karşı savların) büyük ölçüde bu tür sorunları hesaba katmamaktan kaynaklandığı söylenebilir.

Örneğin, yeniden proleterleşme süreci sonunda pek çok sınıf dilimi marjinalleşirken, aynı zamanda yeni bir emek eliti de doğar. Yeni çalışma seçkinlerinin sınıfsal pozisyonları kadar sınıf mücadelesi içindeki yerleri de oldukça tartışmalıdır. Kimileri bunları hegemonik mücadele açısından işçi sınıfının yeni "şovalyeleri" olarak değerlendirirken, kimileri de haklı olarak ayrıcalıklı konumlarından ötürü işbirlikçi ve uzlaşmacı politikaların taşıyıcıları olarak görür.

Gerçekte yeniden proleterleşme süreci, bir yandan çelişik ve ekletik bir nitelik taşır, öte yandan ikili bir yapının oluşmasına neden olur. Bir kere, proleterleşme, kapitalist üretimin zorunlu bir süreci olmakla birlikte üretici güçlerin gelişme mantığından ötürü kendisine karşıt (alternatif) dinamikler de yaratır. Kapitalistleşmenin, bu iki sürecin diyalektik bir tarzda birarada gelişmesinin ürünü olarak tarihsel varlığını sürdürdüğünü söylemek yanlış olmaz.

Örneğin, biçimsel ve teknik girdilerin üretime girmesiyle bazı işler değersizleşirken (ve bu işleri gö-

ren üreticiler büyük ölçüde niteliksizleşirken) buna karşılık yeni işler ve yeni nitelik formları da oluşur. Dolayısıyla, yeni meslek grupları açısından görece olarak olumlu bir tablo karşımıza çıkar. Ancak, emek üretkenliği yüksek işgücü, hem sömürünün yoğunlaşmasına hizmet ettiği, hem de ayrıcalıklı bir çalışma grubu oluşturduğu için ihtiyatla karşılanması gereken bir kategoridir.

Öte yandan kapitalist üretim içinde farklı sömürü tarzlarının veya stratejilerinin birarada gelişmesi hiç te istisnai bir durum değildir. Başka bir deyişle kapitalizmin mantığı, hemen her zaman çeşitli sömürü tarzlarının ve stratejilerinin birarada bulunmasını öngörür. Örneğin, bir yanda kapitalist üretim tarzıyla bütünleşmiş sömürü mekanizmaları işlerken, öte yanda geleneksel yollar işgörmeyi sürdürür.

Öyle ki, kitlesel üretim, yaygın eğitim, çeşitli dolaylı ücret biçimleri veya işsizlik türleri, kapitalist mantıkla doğrudan bütünleşmiş formlar olarak sömürüyü gerçekleştirirken, buna karşılık açıkça kapitalist bir nitelik taşımayan çalışma ve ücretlendirme biçimleri, hatta ücret dışı formlar aynı ekonomi içinde varlığını korur. Bu ikili yapı, özellikle çevre ülkelerinde daha belirgin olarak kendini gösterir. Bu nedenle yeniden proleterleşme sürecini değerlendirmek, dolayısıyla proleterleşme sürecinin nesnel sonuçlarını ampirik olarak ölçmek her zaman kolay olmaz.

Özetle, proleterleşme, kısmen çelişkili, kısmen bağımsız süreçler biçiminde gelişir ve son kertede sınıfların yeniden üretimini sağlar. İşçi sınıfının yeniden üretimi, genellikle ya kapitalist ücretlilik ilişkisinin ya da kuşakların yeniden üretimi yoluyla gerçekleşir. Bu konuda emek pazarı stratejilerinin ve eğitim politikalarının özel bir önemi bulunduğu unutulmamalıdır. Bundan ötürü yeniden proleterleşme süreci, eğitim, istihdam başta olmak üzere tüm makro iktisat politikaları, özellikle sosyal politika uygulamaları dikkate alınmaksızın değerlendirilemez; bu yapılsa bile anlamlı sonuçlar vermez.

IV. Yeniden Proleterleşme Sürecindeki İşgücüne ve Sınıfa Kategorik Bir Bakış

1. Geleneksel Sınıf Kategorilerinin Gerilemesi ve İşsizlik:

Üretim sanayileri alanında çalışanların (kol işçisi, ustabaşı, alt düzey denetim emeği gibi) sayısının giderek azaldığı açıkça görülmektedir. Özellikle yüzyılın ilk yarısında bu sektörde gözlenen görece genişleme (imalat, metal, otomotiv başta olmak üzere üretken alanlarda gerçekleşen niceliksel büyüme) göz önüne alındığında günümüzdeki gerileme daha çarpıcı bir nitelik taşır.

Sanayide çalışan işgücünün azalması farklı biçimlerde gerçekleşir. Birincisi, sanayisizleşme süreciyle ilgilidir; imalat sektöründeki gerileme doğal olarak istihdam hacminde daralmaya yol açar. Örneğin, üretim azaldığı için işyerlerinin kapanması, ilgili ekonomik faaliyet alanında ya da genel olarak sınıai sektörde işçi çıkarmayla (dolayısıyla işgücünde azalmayla) sonuçlanır. Ancak, bugün için sanayisizleşme henüz istisnai bir durum olduğundan istihdamdaki daralmanın başlıca nedeni sayılamaz.

Sanayide herhangi bir daralma gerçekleşmediği halde bazı işkollarında belli bir istihdam kaybı meydana gelebilir. Bundan ötürü bir sanayide çalışan işgücünün azalması her zaman o sanayinin daraldığını göstermez. Üretim sürdürüldüğü, hatta arttığı durumlarda bile geleneksel işgücü sayısında belli bir düşüş gerçekleşebilir. Örneğin, bir bölüm firma, özellikle durgunluk zamanlarında veya üretimin yavaş arttığı dönemlerde, mevcut işgücünü daha fazla çalıştırmak suretiyle işgücünden tasarruf yoluna gidebilir. Ya da üretkenliği üretimden daha hızlı arttıran sermaye yatırımlarına yönelerek işgücünde görece bir azalmayı gerçekleştirebilir.

Geleneksel sınıf unsurlarının ortadan kalkması, sınıfın organik bileşiminin ve sınıf çıkarları şemasının (özellikle yakın çıkarlar açısından) değişmesine, dolayısıyla sınıf hiyerarşisinin (ve sınıf ittifaklarının) yeniden belirlenmesine neden olduğu için önemlidir. Söz konusu faktörler, emeğin türdeşleşmesi, sınıfın eşgüdümü ya da sınıfsal dayanışma stratejileri açısından sorun oluşturur.

Öte yandan işgücündeki niceliksel daralma kendiliğinden niteliksel bir gerilemeye neden olmaz. Yani, sayısal azalma doğrudan yapısal kapasiteyi daraltan bir faktör değildir. Çünkü, niceliksel büyüklük ile sınıf kapasitesi arasında birebir ilişki yoktur. Sınıf kapasitesindeki daralma, daha çok nesnel sınıf çıkarları açısından sınıfın bölünmesine ya da yakın sınıf çıkarları açısından düzene yönelik pragmatik kabule yol açan başka bazı etmenlere bağlı olarak gündeme gelir. Örneğin, tarihsel olarak belli bir mücadele geleneğine sahip olan ve bundan ötürü sınıfın militan kanadını oluşturan geleneksel proletaryanın sınıf içindeki ağırlığını yitirmesi, pekala geri unsurların ya da ayrıcalıklı grupların ön plana geçmesine, dolayısıyla daha pragmatist ve konformist stratejilerin etkili olmasına neden olabilir.

Sonuç olarak, yeniden proleterleşme sürecinin öncelikle geleneksel işçi sınıfını etkilediğini ve sınıf mücadelesi açısından bazı negatif sonuçlar doğurduğunu söylemekte yarar vardır.

2. Marjinalleşen Sınıf Dilimleri:

İşgücünün marjinalleşmesi, hem sanayi, hem de hizmet sektöründe gözlenebilen bir olgudur. Aslında teknolojik girdilerin ve yeni üretim süreçlerinin devreye girmesi genellikle hizmet sektörünün genişlemesine neden olur. Örneğin, enformasyon teknolojilerinin gelişmesi, bazı yeni mesleklerin ve buna bağlı olarak bu alanlarda çalışan hizmet elemanlarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Hizmetlerin sınırlanması olarak görülen böyle bir süreç içinde özellikle enformatik düzenin gelişmesi yeni emek biçimlerine gereksinim duyar. Bunları daha sonra ayrıca tartışacağım.

Buna karşılık sinai sektördeki gerileme, imalat yanı sıra bazı hizmet işlerinin de değersizleşmesine yol açar. Örneğin, kol emeğine dayalı bazı hizmetler (temizlik, posta, sağlık, ulaşım gibi) genişlerken, buna karşılık başka bazı işler (liman, demiryolu gibi) ya önemsizleşir ya da ortadan kalkar. İşte, bu alanlarda işgücü açısından gerileme (daralma veya marjinalleşme) kaçınılmaz hale gelir.

İkincisi, gerek imalatta, gerek hizmetlerde istihdamın giderek sürekli çalışmadan geçici veya sözleşmeli statülere doğru kaydığı gözlenir. Şirketler, çoğu kez şirket içi emek pazarını yeniden örgütlemek suretiyle çevre işgücüne dayanan bir iç havuz oluşturur. Böylece, pazar mekanizmalarının vahşi rüzgarlarına terk edilen örgütsüz ve düzensiz yığınlardan oluşan bir emek ordusu yedeğe alınarak sınıf üzerinde doğrudan ve daha kolay denetim kurulur.

Çevre işgücü, konjonktürel çalkalanmaların amartisörleri olarak işgören, genellikle ikincil değerdeki hizmetleri ve ürünleri üreten taşeron işletmelerde istihdam edildiği için özünde marjinal bir nitelik taşır. Günümüzde istihdamda gözlenen "gettolaşma" eğiliminin en önemli nedeni marjinal bir nitelik taşıyan çevre emeğinin giderek genişlemesidir.

Öte yandan çevre emek pazarı içinde iki tür işgücünü ayırt etmek gerekir. Birinci grup, daha çok büro işlerinde ve sürekli statüde çalışanlardan oluşan iç çevre işgücüdür. Bu kategori, hızla marjinalleşiyor olmasına karşın sürekli iş (veya iş güvencesi) olanağını henüz yitirmemiş bulunduğu için görece olarak daha iyi konumdadır.

Buna karşılık taşeron işyerlerinde ve geçici statüde çalışan işçilerden oluşan ikinci bir grup vardır ki, yeniden proleterleşme asıl bu kitle üzerinde etkilidir. Dış çevre emeği olarak adlandırılan bu grup, son derece elverişsiz koşullarda istihdam edilen, açıkçası işsizlikle iş arasında gidip gelen ve tamamen marjinalleşmiş yarı sınıf unsurlarından oluşur. Bunlar, sınıfın en çok kaybeden kesimlerinden biri olup, yeniden proleterleşmeye bağlı olarak tabanı giderek genişleyen alt proletaryayı oluşturur.

Sınıf piramidinin alt katlarındaki emekçiler, gerçekte yalnızca varlıklı sınıfların değil, aynı zamanda çalışma seçkinlerinin yükünü de çekenlerdir. Başka bir deyişle, niteliksiz, örgütsüz, düzensiz ve işgüvencesinden yoksun olarak çalışan çevre işgücü ile merkez işgücü arasındaki kutuplaşma, günümüzde sınıflar arasındaki kutuplaşma kadar keskin bir viraj almaktadır. Öyle ki, emek aristokrasisinin varlığının çevre işgücüne bağlı olduğu bile söylenebilir.

Emek içindeki kutuplaşma yalnızca sınıf içindeki eşitsiz gelişmeyi derinleştirmekle kalmaz, aynı zamanda ekonominin ve toplumun "ikileşmesi" sonucunu da doğurur. Çünkü, sınıf içi farklılaşma, sınıfın bölünmesine ve emekçiler arasında rekabete yol açarak emeğin toptan denetim altına alınmasını sağlar. Sonuçta, sınıf mücadelesi açısından son derece elverişsiz bir atmosfer doğar.

Öte yandan ayrıcalıklı konumların varlığı, yalnız bu konumlara sahip olanlar açısından değil, aynı zamanda daha aşağıdaki konumlar açısından da kritiktir. Bunlar, orta sınıf değerlerinin yükselmesine, sınıf atlama özelemlerinin pekişmesine ve sınıf hegemonyasının güçlenmesine yardım eden, böylece ideolojik ve kültürel yabancılaşmayı derinleştiren en önemli referans grubudur.

Üçüncü olarak, hizmet işlerinin genişlemesine koşut olarak hizmet sektörü içinde en aşağıda tamamen niteliksiz ve düzensiz işgücüne dayanan, daha çok "kişiden kişiye hizmet" diyebileceğimiz türden işleri kapsayan bir başka halka gelişir. Genellikle ev hizmetleri gibi fazla nitelik gerektirmeyen sıradan işleri gören ve neredeyse boğaz tokluğuna çalışacak kadar düşük ücret alan bu emekçiler, gerçekte sınıfın "paryalaşan" kanadını temsil eder. Bu kesim, ilke olarak iktisat alanından kovulmuş, ancak zaman zaman çalışma elitinin elde ettiği boş zamanın bir bölümü karşılığında iktisadi faaliyet alanına dönen kimselerden oluşur.

Dördüncü olarak, yeniden proleterleşme süreci içinde yukarıdakiler kadar bile şanslı olmayan başka bazı gruplar da ortaya çıkar. Bunlar, işsizlik sarmalında "başiboş dolaşan", sınıfa tamamen yabancılaşmış bulunan, dolayısıyla çoğu kez reaksiyoner akımlara yönelen "sınıf altı" veya "sınıf dışı" unsurları içerir. Bu kesimde cinsel, etnik ve benzeri pratikler aracılığıyla ekonomik olduğu kadar toplumsal bakımdan da ciddi bir dışlanmaya ve aşağılanmaya maruz kalan kimseler yer alır.

3. Ayrıcalıklı Sınıf Unsurları

Teknolojik ve bilimsel süreçlerin üretime girmesiyle yeni işler ve yeni işgücü biçimleri de gelişir. Günümüzde artık değer gerçekleşmesi büyük ölçüde emek maliyetinin düşürülmesine bağlı olduğu için sermaye ya emekten tasarruf sağlayan iş süreçlerine ya da emek üretkenliğini artıran üretim organizasyonlarına yönelmek zorundadır.

Örneğin, mekanizasyon ve otomasyon, işgücünü makineyle ikame eden ve böylece emekten büyük ölçüde tasarruf sağlayan iş süreçlerini olanaklı kılmıştır. Öte yandan sermaye yoğun teknolojiler, sınırlı sayıda, ancak üretkenliği yüksek çok nitelikli işgücüne gereksinim duyar. Bilimsel bilginin ve ileri teknolojilerin kullanımına dayanan ya da yoğun araştırma ve geliştirme (AR-GE) süreçlerini içeren iş organizasyonlarının gelişmesi, profesyonel, teknolojist, bilimci ve araştırmacı gibi eğitilmiş, teknik beceri düzeyi yüksek ve birden fazla niteliğe sahip elemanların istihdamını öngörür.

Söz konusu nitelikli emekgücü, aslında sınıf içinde ayrıcalıklı bir tabaka oluşturur. Çünkü bunlar, üretkenlik artışının nitelikli işgücüne bağlı olmasından ötürü ücret ve işgüvencesi bakımından pek çok avantaja sahip kategorilerdir; bu nedenle toplumsal pazarlık gücü oldukça yüksek olup, sınıfın genel olarak ağır bir kayba uğradığı dönemlerde bile ayrıcalıklarını koruyabilirler.

Çalışma eliti, gerçekte sermaye rejiminin fonksiyonel bir dışısidir. Çünkü, sermayenin, gerek maddi birikim süreci açısından, gerek sınıf egemenliğinin tesisi bakımından bunların varlığına gereksinimi vardır. Bundan ötürü proleterleşmemiş işgücü, hâlâ kapitalist sömürünün asli unsuru niteliğindedir.

Öte yandan sermaye mantığı tüm emek biçimlerini ve iş türlerini eninde sonunda kapitalizmin hareket yasalarıyla yüzleşmeye zorlar. Gerçekten kapitalizmin gelişme sürecine baktığımızda bütün iş türlerinin er veya geç proleterleşme makasıyla karşı karşıya geldiğini görürüz. Özellikle beyaz yakalı sektör içinde yer alan işlerin hemen hemen tamamı yeni teknolojilerin ve bilimsel yeniliklerin üretime girmesine bağlı olarak değersizleşmiş, dolayısıyla bu işleri görenler zamanla niteliksizleşerek meslek hiyerarşisi içindeki ayrıcalıklı statülerini yitirmişlerdir.

Beyaz yakalı çalışma, günümüzde bilimsel ve teknik devrimlerin sonuçlarından en çok etkilenen bir alandır. Ayrıca, zihinsel etkinliğe dayanan meslekler türdeşliği en az olan gruplardan oluşur. Bundan ötürü gerek teknik ve bilimsel gelişmelerin etkisi, gerek meslek yelpazesinin genişliği, beyaz yakalı sektör içinde yer alan emek türlerinin birbirinden farklı proleterleşme süreçleri izlemesine neden olur.

Öte yandan yeniden proleterleşme genel olarak tüm emek grupları açısından oldukça çelişik ve karmaşık koşullar yaratır. Çünkü, bazı işlerin alçaltılmasına ve bu işleri görenlerin niteliksizleşmesine yol açan etkenler ile yeni mesleklerin ve ayrıcalıklı işgücü türlerinin ortaya çıkmasına neden olan süreçler birarada gerçekleşir. Yani, her iki olgunun gelişmesi arasında emek sürecinin hareket yasalarıyla belirlenen bir eşzamanlılık söz konusudur. Örneğin, yeniden profesyonelleşmeyi sağlayan işbölümü ile profesyonelleşmeyi ortadan kaldıran teknolojik gelişme özünde aynı sürecin ürünüdür.

Beyaz yakalı sektör içinde genel hizmetler alanında çalışanların çok uzun bir süredir proleterleşmekte oldukları bilinen bir gerçektir. Örneğin, büro, son yüzyılda tamamen beyaz bir fabrikaya dönüşmüş ve büro üretim hattı üzerinde çalışanlar, gerek iş, gerek emek süreci üzerindeki her türlü denetimden soyutlanarak rutin işleri gören niteliksiz işçiler haline gelmişlerdir. Benzer biçimde büroda bir zamanlar ayrıcalıklı bir yer işgal eden idari ve teknik kademeler otomasyonun büroya girmesiyle eski önemini yitirmiş, dolayısıyla söz konusu yönetim ve denetim birimleri ya ortadan kalkmış ya da marjinalleşmiştir.

Buna karşılık proleterleşme sürecinin sınıfın siyasal yönelimleri üzerinde kısa ve orta vadede önemli bir etki yaratmadığı görülür. Özellikle yeni proleterleşen kesimler, kolektif bilinçaltı ve siyasal davranış açısından hâlâ önceki değer kodların etkisi altındadır. Başka bir deyişle, daha önce sahip olunan ayrıcalıklar ve çelişik pozisyonun yol açtığı yabancılaşma, proleterleşmeden sonra da politik ve ideolojik angajmanları belirlemeyi sürdürür. Bu nedenle proleterleşen kesimler konjonktürden kaynaklanan özel etkilenmeler yoksa kendiliğinden militan hareketlere yönelmez.

Proleterleşmenin kabulü ve bu kabulden kaynaklanan tavır değişikliği, ancak uzun dönemde ve çeşitli dolaylımlar üzerinden gerçekleşir. Örneğin, daha önce proleterleşmiş olan beyaz yakalıların özellikle sınıf mücadelesinin yükseldiği dönemlerde geleneksel proletaryanın en yakın müttefikleri arasında yer aldığı, buna karşılık daha sonra proleterleşen ara kademe beyaz yakalıların (alt ve orta düzey idari ve teknik kadroların) genellikle uzlaşmacı ve savunmacı sınıfsal pozisyonlara yöneledikleri görülür.

Günümüzde yeni üretim stratejilerinin (özellikle esnek üretimin) ürünü olan ve ayrıcalıklı bir grup oluşturan çekirdek işgücü, gerek sınıfsal pozisyon, gerek sınıf mücadelesindeki rol bakımından oldukça çelişik bir karakter taşır. Proleterleşme girdabının söz konusu ayrıcalıkları zamanı geldiğinde eritip yok

edeceği kesindir; bununla birlikte bu yeni elit, tıpkı öncekiler gibi halen sahip olduğu olanakların etkisiyle miyoplaşmaktan ve sınıfa yönelik saldırıdan kendisini muaf görmekten bir türlü kurtulamaz.

Ayrıca, esnek üretim sürecinde yer alan nitelikli elemanların bir bölümü zaten sermayenin stratejik denetimini yerine getirdiğinden işçi sınıfının dışında yer alır. Buna rağmen nitelikli çekirdek işçiyi söz konusu sermaye unsurlarından (örneğin menejerlerden, bazı profesyonellerden, danışmanlardan) ayırdetmek her zaman kolay olmaz. Kaldı ki, bunlar, çoğu kez esneklik stratejilerinin yarattığı paradigma değişikliği çerçevesinde yönetici elemanlarla ortak çıkarlara ve aynı sorunlara sahip olduklarını sanırlar. Sonuçta, böyle bir yanılmanın etkisi altında sınıf çıkarları ekseninden uzaklaşıp başka firmaların emekçileriyle çatışmaya ve rekabete sürüklenirler.

Esnek üretim süreçlerinde kafa ve kol emeği arasındaki ayrımı ortadan kaldıran ve emeğe iş süreci üzerinde görece bir denetim olanağı sağlayan yeni sermaye stratejileri, böylece hem iş süreci içinde kapitalist kontrolü daha dolaysız yollardan gerçekleştirir, hem de (sınıf içi kutuplaşmadan yararlanarak) sınıfsal çatışmaları daha kolay bastırır. Bundan ötürü esnekliği öncelikle bir sınıf mücadelesi rejimi olarak çözümlenmek gerekir. Çünkü, emeğin gerçekte birikim rejiminin gerekleriyle uyumlu olarak dönüştüğünü, yani sınıfın yeniden yapılanmanın özünde sermaye çıkarlarına denk düştüğünü kavramak ancak bu yolla olanaklıdır. Ayrıca, kendisine bazı asılsız nitelikler veya hayali misyonlar yüklenen bilgi elitinin, sınıf dışı yeni bir kategori olmadığı gibi sınıfa öncülük edecek militan özelliklere sahip bulunmadığı da ancak böyle görülebilir.

Bilgi işçilerinin, kimilerinin öne sürdüğü gibi kapitalizm sonrası toplumun yeni elemanları ya da işçi sınıfının çağdaş "şövalyeleri" olarak nitelenmesi gerçeklerle bağdaşmaz. Bunlar, olsa olsa yeni emek aristokrasisi olarak nitelendirilebilecek kadar sınıfın kremasını oluşturan üst tabakalardır. Kaldı ki, 19. yüzyıl işçi elitinin devrimci karakteriyle bunların toplumsal nitelikleri arasında herhangi bir benzerlik kurulamaz. Örneğin, 19. yüzyıl sonlarının emek aristokrasisi olarak görülün metal işçilerinin militan ruhuyla yeni elitin konformist, işbirlikçi karakterini karşılaştırmak gerçekten abestir. Çünkü, günümüzün çalışma seçkinleri, kapitalizmin iş etiğine sıkı sıkıya bağlı, daha çok yabancılaşmaya uğramış ve belirligin bir biçimde korporatist yönelimleri olan bir sınıf dilimidir.

Günümüzde toplumsal sistemin neokorporatist örgütlenme tarzı ile endüstriyel rejimin mikrokorporatist yönetim biçimleri, çekirdek işgücünü kilit altına almayı kolaylaştıran ve onu sermaye stratejileriyle uyumlu çalışmaya zorlayan yeni bir düzenek yaratır. Bu çerçevede bilgi elitinin siyasal yönelimlerini teknokratik radikalizmden ve meritokrasiden öteye gidemeyen ideolojik öncüller koşullandırır. Bu tür ideolojilerin, hem sınıfa karşı, hem de oldukça yabancılaştırıcı bir içerik taşıdıkları yadsınamaz. Gerçekten yeni sermaye ideolojilerinin ürünü olan "insan sermayesi", "insan kaynağı", "işin insanileştirilmesi" gibi temalar bilgi elitinin ajandasında önemli bir yer tutar. Kısaca, ayrıcalıklı sınıf dilimleri, hem krizi aşmada, hem de sermaye mantığını meşrulaştırmada sisteme lojistik destek sağlamaktan öteye gitmez.

Sonsöz

Buraya kadar anlatılanların açıkça gösterdiği gibi işçi sınıfı hemen her zaman emek sürecinin hareket yasalarıyla uyumlu olarak, yani, sermaye mantığının gerekleri doğrultusunda dönüşmüştür. Ancak, bu süreç, ne tek başına sermaye mantığının mutlak belirleyiciliği altında ilerlemiş, ne de kesintisiz (veya inişsiz çıkışsız) bir rota izlemiştir. Çünkü, hangi dönem söz konusu olursa olsun sınıfsal yapılanmanın koşullarını ve yönünü belirleyen son kertede sınıf mücadelesi süreçleri olmuştur.

Bu nedenle sınıfların, tarihsel olarak mücadele içinde kuruldukları ve yine ancak sınıflar arasındaki toplumsal mücadelenin parametresine bağlı olarak dönüşüme uğrayacakları kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bu postüla, maddi yaşamın pratiği içinde doğrulanmış bir gerçektir. Bundan ötürü işçi sınıfının yeniden yapılanması, tarihsel ve politik bir sorunsal temelinde, başka bir deyişle tarihsel ve politik süreçler bağlamında tartışılması gereken bir konudur.

Öte yandan sınıflar ile sınıf mücadelesi arasında kendiliğinden bir bağın, başka bir deyişle mutlak bir belirleyicilik ilişkisinin bulunduğu düşünülmemelidir. Yani, sınıfa yapılan atıfla siyasal angajmanlar arasında doğrudan ve zorunlu bir tekabülîyet kurulmamalıdır. Bundan ötürü sınıflara ilişkin çözümlenmenin ampirik sonuçlarından yola çıkarak doğrudan sınıf mücadelesi stratejileri öngörülelemeyeceği gibi sınıf mücadelesinin nesnel koşullarına bakarak sınıfların yeniden yapılanmasına ilişkin kesin projeksiyonlar geliştirilmemelidir.

Sınıflar, ancak sınıf mücadelesi içinde çözümlendiğinde, yani yeniden yapılanma süreci toplumsal

formasyonun maddi yapısı içinde ele alındığında, hem sınıfsal dönüşümün dinamikleri, hem de bu dönüşümün nesnel sonuçları öngörülebilir. Çünkü, ancak bu durumda yeniden yapılanma matrisinden yararlanarak geçerli mücadele stratejileri oluşturulabilir.

Bugün kriz, sınıfların krizinden çok sınıf mücadelesinin krizi olarak kendini göstermektedir. Gerçekte işçi sınıfının yeniden yapılanması, Fordist rejimin krizine yönelik arayışların bir sonucu olarak gündeme gelmektedir. Bu bağlamda sınıfın kompozisyonunu ve kapsamını belirlemek suretiyle sınıf içi çelişkileri kendi gerekleri doğrultusunda manipüle etmeyi, dolayısıyla sınıfı bölmeyi ve atomlaştırmayı amaçlayan, dahası sınıfın toplumsal pazarlık gücünü zayıflatmak suretiyle emeği teslim almayı uman sermayeye bu fırsatı verip vermemek işçi sınıfının elindedir.

İşçi sınıfı, kazanılmış mevzilerden ricat etmeyerek, örgütlü gücünün parçalanmasına izin vermeyerek, yabancılaştırıcı ideolojilerin cazibesine kapılmayarak ve krizi aşmada sermayeye yardımcı olmayarak isterse bu oyunu bozabilir. Bunun için de sermaye mantığının parıltılı ürünleri, yenilik, ilerleme, rasyonalite, üretkenlik, iyileştirme vs. sağlıyor diye gözü kapalı kabul edilmemeli, tersine nesnel bir gözle ve özellikle sınıfsal bir hassasiyetle değerlendirilmelidir. Bu tebliğin, böyle bir bakış açısına ışık tutması dileğiyle. Saygılar sunar ve beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

ÜÇÜNCÜ OTURUM TARTIŞMALARI

Ahmet TONAK - İlk önce Oktar Beye bir sorum olacak. Aslında çok net, temiz ve aydınlatıcı bir konuşmadı. O bakımdan teşekkür etmek istiyorum. Devlet harcamaları ve refah devleti üzerine biraz çalışmış olmak hasebiyle özellikle gelişmiş ülkelere ilişkin yaptığınız bir değerlendirmeyi başka bir yanıyla ele almak da mümkün sanıyorum. O da şu; bu 7 gelişmiş ülkeye baktığımız zaman en büyük payın transferler kalemi olduğunu görüyoruz. Bu transferler kaleminin bir yarıdır var. O da şu: devletin hala refah devleti boyutunun, gelir dağılımını düzeltici yanının, yoksullardan yana olan yanının bütün bu değişimlere rağmen korunduğu izlenimi yaratılıyor. Bu izlenimi düzeltmenin bir yolu bence devlet harcamalarının devlet gelirleriyle birlikte değerlendirilmesidir. O da, transferlerin ne gibi devlet gelirleriyle karşılandığı dolayısıyla vergilerin hangi kesimlerden toplandığı konusuna ilişkindir. Böyle bir çalışma yapıldığı zaman ortaya çıkacaktır ki, transfer dediğimiz ve çalışanlara devletin aktardığı bir meblağ olarak gözüken kaynaklar aslında bizzat çalışanların devlete ödediği vergilerden beslenmektedir. İkinci nokta da, Türkiye'deki kalemlere baktığımız zaman, değişmeyen bir kalem olarak gözüken kamu hizmet harcamaları, galiba, yüzde 8-9 civarında kalmıştı 80 ile 95 arasında. Bu orana güvenlik hizmetlerinin de dahil olduğunu belirttimiz. Bu kategori askeri harcamaları da içeriyorsa, 80'den 96'ya kadar yaşadığımız süreç içinde, askeri harcamaların görece miktarının arttığını da bildiğimize göre, aslında askeri harcamalar, güvenlik harcamaları çıkartıldığı zaman kamu hizmet harcamalarının da sabit kalmadığı, hatta düştüğü sonucuna varırız.

Sungur'un konuşmasına ilişkin olarak bir soru değil de aslında farklı bir görüş olarak şunu belirtmek istiyorum: Batıda refah devletinin ortaya çıkışını sosyalizme, Ekim devrimine bağladı. Fakat başka bir faktör daha var -Sungur'un katılacağını sanıyorum- refah devletinin bizzat kapitalizmin, özellikle 29 buhranının yarattığı ortam içinde ve ondan çıkan dersler sonucu ve zaten yapısal olarak sürekli yaşanan kriz durumunu olası politik çarışmaları engelleyici bir kurum olarak vuku buluşu, yani sosyalizm olmasaydı da bence, bizzat kapitalizmin kendi iç sorunları yüzünden refah devleti özellikle 29 deneyimi sonrası keşfedilirdi demek istiyorum.

Son bir gözlem, Tülin Hanıma ilişkin olarak, o kadar kavramsal tanım, kategori, kategori altı kategoriler, kategori altı altı kategoriler sunuldu ki açıkçası sonunda ben izlemekte zorlandım. Hangi sınıftan, hangi sınıfın alt biriminden, hangi dönemde, hangi konumdan bahsedildiğini çıkarmak güçtü. Şöyle farklı bir görüş öne sürmek istiyorum. Özellikle, ilk ana tariflere ilişkin olarak, mesela bir tespit yapıldı artığa el koyma biçiminin bizzat bir üretim tarzı içinde de değişmesi sonucu sınıfın yeniden yapılandığı şeklindeydi bu görüş. Benim bildiğim kadarıyla artığa el koyma biçimi bir verili üretim tarzı içinde değişmez. Farklı bir tanım olarak bunu getiriyorum ve paylaşılıp paylaşılmadığını merak ediyorum. İkinci nokta, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin sermayenin organik kompozisyonunun artmasıyla el ele gittiği tespitine ilişkin. Bu bir gereklilik değildir. Sermaye hem yoğunlaşabilir hem merkezileşebilir. Öte yandan da teknolojik bir yenilenme olmaması halinde, bizzat kapitalist rekabetin dayatmaması halinde organik kompozisyonun artması durumu da yaşanmayabilir. Bir son nokta sınıf kategorisinin bir ilişki olarak anlaşılmasına ait yapılan tanımda da, bu tanım sınıfın hareketliliğinin yol açtığı bir tanım gibi sunuldu. Benim anladığım kadarıyla sınıf kategorisinin bir sosyal ilişki olarak düşünülmesi bizzat sınıfın öyle fiziki hareketliliği, gelir durumlarının değişmesi yahut üretim içindeki konumlarıyla ilişkili değildir. Tam tersi bizzat üretim içindeki üretim araçlarının mülkiyetine ilişkin kişilerin sabit konumlarına ilişkindir. Yani, sınıfsal konum bir fiziki hareketlilikten, gelir durumunun değişmesinden ortaya çıkan bir yeniden yapılanmamış gibi sunuldu. Bu konuda da farklı düşündüğümü belirtmek istedim.

Tarık ŞENGÜL -Ben aslında Ahmet Tonak'ın bıraktığı yerden bir şeyler söylemek istiyorum, Tülin Öngen Hanımefendinin söylediği şeye ilişkin. Şöyle bir sıkıntı var gibi geliyor bana bu sınıf analizinde, sizin yaptığınız analizde. Bir tarafta bir Acolin Right çerçevesinde tanımlanmış bir sınıf analizi, bitirirken tam da onu eleştiren insanların, siyasal perspektiften bakmak gerektiğini söyleyen, bir mücadele perspektifinden bu sınıfların tanımlanması, özellikle de işçi sınıfının tanımlanmasında ve de orta sınıf denen kesimlerin tanımlanmasında daha böyle bir dinamik modelin kullanılması gerektiğini söyleyen insanların söyledikleriyle bitirdi. Şimdi ikisinin arasında ciddi bir çelişki var aslında. Bir tanesi daha böyle bir harita çıkartmaya çalışıyorsunuz. Durağan bir analiz ve onu sistematik bir biçimde kullandınız. Onun için bir sürü kategoriler, kategorilerin içinden yeni katmanlar, katmanların içinden farklı gruplaşmalar çıkmaya başladı. Tabii, bu Marksist bir analizin içine Weberci kategoriler; örneğin üretim sürecini kontrol edebilme gibi Weberci kategoriler sokuldu. Sonra birden analiz daha siyasal bir perspektifin gerekliliğiyle bitti. Tabii, burada ortaya çıkan da çok eklektik bir model olmaya başlıyor. Burada tabii belki de gerçeklik böyle bir eklektikliği mi gerektiriyor, bunu biraz değerlendirirseniz sevinirim.

Mahmut TEBERİK - Benim sorum, yanıt vermek isteyen konuşmacıya olacak. Çünkü, gerçekten çok fazla teorik tartışıldı. Tabii, birtakım arkadaşlar anlıyor da bizim anlayabildiğimizi ben söyleyeceğim.

Vaziyet kötü. Bir öngörüye göre 20'ye 80 deniyor dünyada. Gelecekte 20 kişi üretecek, refah içinde yaşayacak. O diğer 80'ide, şehir içi otobüs ücretlerini bedava verelim, dolaşımın garibanlar deniyor. Çok fazla ortada şey yapmasınlar, hır güre çıkartmasınlar. Pekiyi, ne yapmalı? Okuyoruz, sizleri dinliyoruz, anlayabildiğimiz kadarıyla vaziyet kötü. Ne yapmalı konusunda söyleyecek bir şeyiniz var mı? Yoksa, sınıflar kendi mücadelesini kendisi mi yapsın diyorsunuz? Sıradan bir izleyici olarak böyle bir sıkıntı var benim. Ne yapmalı konusunda geldiğimiz noktayı anladık ama o konuda bir şey var mı? Teşekkür ediyorum.

Aziz KONUKMAN - Ben Sungur'un sunuşuyla ilgili bir iki şey söylemek istiyorum. Son tespitinde ben yanlış mı duydum diye notuma bir daha baktım. "Piyasanın kör güçlerine kalmıştır model. Piyasanın tamamıyla kör güçleriyle şekillendirilmiş bir yapı vardır" dedin. Ardından da bu sınıf hakimiyetini kırmak gerekir. Piyasanın kör güçleri falan yok. Zaten anlattın. Devlet, bu sisteme inanılmaz derecede müdahale ediyor ve devlet, liberallerin ideolojik söyleminin tam tersine inanılmaz müdahaleci. Yani, bu teşvik mekanizmalarıyla yakından ilgileniyorum. Yarınki sunuşta da göreceksiniz, öyle devlet kenarda menarda falan değil, devlet bizzat müdahaleci. O zaman piyasanın kör güçlerine kalmıştır tespiti bana biraz liberallerin söylemine uygun bir tespit gibi geliyor. Aman, o tuzağa düşmeyelim derim. İkincisi, "kalkınmacı devlet yoktur, kalkınma sorunu vardır" dedin. Kalkınmacı devlet, dünyanın her yerinde var. Güney Kore'deki devlet kalkınmacı devlet. İşte UNGTAD'ın raporlarında -ben üvey evlatlar diyorum onlara, kapitalizmin bunlar üvey kuruluşları, UNDP'den tutunda UNGTAD ve diğerleri. -IMF'le Dünya Bankası öz kardeşler. Bunlar çok sevilen kardeşler. İyi hatırlıyorum Güney Kore'nin çok pırıltılı zamanlarında sahiplendiler, yani bunlar küreselleşmenin modeline uygun devlet modeli diye savundular. Fakat, daha sonra anladılar ki bu aslında hiç de ona uymuyor. Küreselleşme sürecinin dışında, bayağı kalkınmacı bir devlet birtakım şeyler yapabilir. Bu demokratiktir, değildir onu tartışırız. O ayrı bir olay. Dolayısıyla, kalkınma sorununun olduğu yerde mutlaka kalkınmacı devlet vardır. Önemli olan bu devlette hangi sınıfsal pozisyonların ağırlığının olacağıdır. Yani, işçi sınıfı burada ağırlığını koyarsa bal gibi kalkınmacı devlet olur, planını da yapar, ciddi anlamda hiç bu otarşi falan da değildir. Yani, dünya ekonomisine kapanmış, bu aldatmacadır. Tarihsel olarak da hiç bunun örnekleri yoktur. Sovyetler Birliğinde olan olay da o idi, dünyaya karşı bir meydan okumaydı.

Tonak'a katılıyorum; Sovyetler konusu, nedense çok yanlış bir şekilde sosyal devletin hep şeyi gibi sunuldu. İşte burjuvazi baktı Sovyetler geliyor, sosyalizm bir alternatif. Ya ne yapalım, şu işçi sınıfına bir şeyler vereyim. Bu senin reel ücretler konusunda söylediğin, hani diyorsun ya "reel ücretlerin yüksekliğini söylemek işçi sınıfına bir haksızlıktır, DİSK'in mücadelesini görmemektir". Burada da yazık oluyor, işçi sınıfının bütün mücadeleleri bir kenara atılıyor, böyle bir devlet işte. Burjuvazi diyor ki; "sosyalizm gelecek, aman tehlikeli bir iş biz şu sosyal devleti geliştirelim de bunu engelleyelim". Bunlar iç içe olmuştur. Burjuvazi her zaman müdahale eder, ama, bunları böyle tarihsel sürecinden bağımsız soyutlama düzeyinde verdiğimiz zaman insanlar yanlış şeylere gidebilir. Reel ücretler konusuna da gelince, bu da Marksistlerin Keynesyen modelden kaçışının bir sonucudur. Çünkü, Keynesyen modelde reel ücretler modelin bir parçası efektif talebin bir unsuru. Sanki oraya katılırsak Marksist analizden bir sapma olur gibi korku, endişe var. Bence hiç endişeye gerek yok. Sen de söyledin; adını biz ne koyarsak koyalım bu iç pazara yönelik bir model. Yani, iç pazar genişledikçe bu model çalışıyor. İç pazarın genişlemesinin unsurları neler? Artık değerın realizasyonunu sağlayacak her türlü operasyon. Artık değerın realizasyonunu diyorum dikkat et. Artık değerın realizasyonu da şudur; ücretler yüksek olursa fena olmaz. Realizasyon olur. Taban fiyatları yüksek olursa -popülizm dedikleri bugün- çok eleştirilen. Bence popülizm denilen şey çok rasyonel politikalar. O dönemin çok rasyonel; sistemin bölüşüm ilişkilerine, sistemin birikim modeliyle çok güzel örtüşen politikaları. Zaten, şu yanılsama bizi şuraya getiriyor; işçi sınıfının mücadelesini de bu küçük gösteriyor. Hayır, tam tersine. Bu model, yani, iç pazara yönelik model zaman zaman kesintiye uğruyor. Niye? Döviz giremeyince, dış yardım gelmeyince, uluslararası sermaye gelmeyince bal gibi hissettiriyor işçi sınıfına. Diyor ki reel ücretlerini indiririm aşağıya, hatta nominal olarak indiririm. Bu çok önemli bir şey. Nitekim de bütün IMF politikaları bu tür. 80 öncesinde IMF politikaları yok muydu? DİSK'i de ezerler, herkesi ezerler burada. Sadece işçi sınıfını da değil, bütün çalışanları ezerler. Dolayısıyla, sanki iç pazara yönelik modelde reel ücretlerin yüksekliği olmaz. Hayır, tam tersine reel ücretlerin yüksekliği o modelle son derece uyuşur. Ama, model krize girerse reel ücret falan da dinlemez. Tepesine biner, çünkü, bir çok rant yaratacaktır, onu dışarıda pazarlayacaktır. Bu kadar açık bir model. Çünkü, döviz girişi gelecektir. Döviz girişi tekrar üretimi çalıştıracaktır. Yani, dövizle yönelik bir operasyon kaçınılmaz olarak işçi sınıfının bütün kazanımlarını geri almaya yönelik olacaktır. Dolayısıyla, bu şey kafa karışıklığı yaratıyor gibi geliyor Sungur. Sunuş gayet mükemmel ama, kitlelerin kafasında, aydınların kafasında soru işaretleri artabilir diye seni uyarmak zorunda kaldım.

Oktar Türel Hocama yönelik kısa bir not, dışarıda söylemişim: Oktar Hocanın bütün hesaplamalarında kamu harcamalarının milli gelir içindeki payını hesaplarken DPT'nin kaynağını kullanıyor Hoca, haklı olarak. Çünkü, resmi kaynaklar onlar. Fakat, burada 12 fon vardır. Yani, 104 tane fonun sadece 12 fonu kamu kesimi dengesinde hesaplanmaktadır. Halbuki önemli bir fon ekonomisi yaratılmıştır Özal'la beraber 80'li yıllarda. Onu da mutlaka modele dahil etmek lazım. Ben eğilim olarak Türel Hocanın bulduğu sonuçların değişeceğine inanmıyorum. Çünkü, bizim böyle bir çalışmamız var Oğuz Oyan ve Ali Rıza Aydın'la birlikte. Orada o gözüküyor. Ama, bu rakamlar eğilimi doğru göstermekle birlikte revizyona tabi tutulması gerekir. Aksi halde bizi yanıltabilir.

Teşekkür ederim.

MURAT USTA - Ben, Dr. Sungur Savran Beye bir soru sormak istiyorum.

İkinci Dünya Savaşından sonra, sosyal bilimlerin bütün dallarında, bu arada siyaset bilimlerinde üç dünya çözümlenmesinin -kapitalist sanayileşmiş birinci dünya, sosyalist ikinci dünya ve gelişmekte olan üçüncü dünya- belirleyici olduğu söylenmektedir. Bu sınıflandırma, toplumların, ekonomik, toplumsal, politik, kültürel ve davranışsal kuramsallaştırmasında esas alınmıştır.

Son on onbeş yıllık süre içinde bu yaklaşım önem ve ağırlığını kaybederken, üç kutuplu çözümlenme; yani, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Pasifik belirleyici olmuştur. Başka bir deyişle, yeni yaklaşımlar, küresel ilişkilerin kuramsallaşma çabalarına biçim ve içerik vermesi söz konusudur. Sizce, bu paradigma değişimi, devlet kuramını etkiler mi; etkilerse, ne yönde etkileyecektir?

OYA AYDIN - Ben, Fuat Ercan'dan sorudan çok ek bir açıklama isteyeceğim. Sermayenin yeniden yapılanmasını anlatırken, sanırım, zaman darlığı dolayısıyla, finans kapitalin yeniden yapılanmasına pek değinmedi. Özellikle, emperyalizm tahlillerinde, finans kapitalin üretimden kopacağı ve asalaklaşacağı, üretici güçlerden ayrılacağı tezi var. Ancak, günümüzde bunun pek doğrulanmadığını gözlemliyorum; bu konudaki düşüncelerini öğrenmek istiyorum.

LEVİN ÖZGEN - Ben, ağırlıklı olarak, Sayın Savran'ın konuşmasından hareketle bir şeyler söylemek istiyorum. Özellikle, kapitalist ekonomik politik sistemin kendine yapılandırılmasında, zamansal ve mekansal olarak sürekliliğini vurgulaması benim için çok anlamlı. Buna, özellikle dikkat edilmesi kanaatindeyim ve bu süreklilik içerisinde ortaya çıkan modellerin veya ara geçişlerin netleştirilmesinde büyük yarar görüyorum. Örneğin, esnek üretim sistemi değil de, esnek üretim sistemi olgusu olduğunu kavranması, özellikle önemli noktalardan biri gibi zikredilebilir. Diğer taraftan, 1970'li yılların sonundaki krizin, esasen, işçi sınıfının maddî, manevî ve sınıfsal kazanımlarının sonucunda oluştuğu, onun yarattığı konjonktürün getirisi olarak oluştuğu ve ondan sonra ortaya çıkan arayışların da, yine, Savran'ın özetlediği gibi, önce yenme stratejileriyle, daha sonra da, cendereye alma stratejileriyle somutlaştığı kanaatindeyim, aynen katılıyorum o noktaya. Bu söylemlerin bir devamı olarak, Sayın Savran sekiz noktayı vurguladı. Bu noktalardan bir tanesi, kentli emekçi kitle üzerinde burjuvazinin ideolojik hegemonyasının kurulması olayı. Bu, son zamanlarda bir hayli revaçta olan bir söylem. Şimdi, daha önceki zihniyetin tutarlılığını dikkate alırsak, acaba, böyle bir ayırım yapılmasının veya özel bir vurgu yapılmasının nedenini, nerelere bağlayabiliriz ?

Acaba, nüfus yoğunlaşmasını mı baz alıyoruz; yoksa, kentlere, bu küreselleşme, yeniden yapılaşma sürecinde demokratik mücadelenin odaklarından biri olacak gibi bir söyleme mi bağlıyoruz? Bunun vurgulanmasının nedeni nedir; onu öğrenmek istiyorum.

Bir de, Sayın Oktar Türel'in değindiği noktalardan üçüncü maddede saydığı, belirli bir süreç sonunda, devletin veya kamu sektörünün imalat sektörünü kendi salınımı içerisinde bıraktığı ve giderek de ölüme terk etmesi olayında, acaba, yine, yeniden yapılanma olgusu, süreci içinde ortaya çıkan, yeni üretim organizasyonu, emek süreçleri, rasyonalitesi bağlamında, imalat sektörü, görece bir önem yitirme içinde olduğu için mi böyle bir tutuma girmiş olabilir kamu sektörü? Böyle bir varsayımda bulunabilir miyiz? Bunlara yanıt verebilirdeniz sevinirim.

Teşekkür ederim.

Doç. Dr. OKTAR TÜREL - Çok teşekkür ederim sorular için.

Ben, Başkanın müsahahasına sığınarak, sadece soruları değil diğer konuşmacıların bende uyandırdığı bazı izlenimleri de cevaplamaya çalışacağım.

Prof. Tonak, gelişmiş ekonomilerde transferlerin, bu kadar büyük gözükmesinin, hâlâ refah devletinin

korunduğu izlenimini yarattığını, bu izlenimin doğru olmadığını, transferlerin bir kısmının da katkılarıyla sağlandığını vurguladı. Haklıdır; ama, Prof. Tonak'ın yorumu benim vurgulamaya çalıştığım bir noktadan çok uzağa düşmüyor. Ben şuna değinmeye çalışmıştım: Devletin kontrol ettiği gelirlerin oldukça sınırlı ve giderek azalan bir kesri, kamu cari harcamaları ve kamu yatırımları olarak topluma dönüyor; yani, devlet giderek, Türkiye'de de, Batı ülkelerinde de, büyük bir gelir paylaşırma aygıtı olarak çalışır hale geliyor. Tabii, bu Türkiye şartlarında daha da asalakça gelişiyor; çünkü, Türkiye şartlarındaki gelişme, özellikle rantıye sınıfına yapılan transferler ve muhtemelen bu transferler aracılığıyla, dış dünyaya da değer aktarımı biçiminde gerçekleşiyor. Türkiye'deki olay, Batıdakine kıyasla daha ilginç; çünkü, Batı'da, bir yandan kamu gelirleri de gelişiyor. Türkiye kamu gelirlerinde -vergi gelirleri olsun, diğer gelirler olsun- fazla artış yok. GSMH'ya oranı artmayan kamu gelirleri giderek daha büyük harcamalar, özellikle transferleri finanse edemiyor; dolayısıyla, bu olayda ciddi bir finansman sorunu var. Prof. Tonak'ın ikinci saptaması da doğrudur; kamu carilerine güvenlik hizmetleri de dahil olduğu için, gelişme amaçlı hizmet harcamalarının bu tablo ve rakamları, gösterdiğinden, daha ciddi bir daralma içerisinde olduğunu kabul etmemiz gerek.

Bn. Özgen'in sözünü ettiği sorun, bence sanayisizleşme argümanı ile yakından ilgili değil. Kamu sektörünün imalat sanayinden çekilmesi DPT güdümünde ve Özal yönetiminin siyaset adamları ve bürokratları eliyle organize edilmiş bir süreçtir; yani, tamamen 1960'lı, 1970'li yıllar stilinde gerçekleştirilmiş bir operasyondur. Planlı "kalkınma planları devlet için emredici, özel sektör için yol göstericidir" ilkesi vardı. Özal ve çalışma arkadaşları aynen bunu uygulamışlar, devlet sektörü için emredici programlara bütün yatırım ödeneklerini kısıarak, üretken kamu kuruluşlarını ölüme terk etmişlerdir. Ama, bu olgu özel imalat sanayindeki gelişmenin durduğu anlamına gelmiyor. Özel imalat sanayii, 1980'li yılların sonuna kadar görece bir yatırım açlığı içindeyken, 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında yatırımlarını önemli ölçüde artırmış ve kayda değer verimlilik artışları gerçekleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla, imalat sanayi sektöründeki on yıllık bir durgunluk evresi, 1990'lı yılların başında yerini özel sektörün artan yatırım heveslerine ve artan verimliliğe bırakmıştır. "Anadolu kaplanlarını" biraz da bu olayla bağıntılandırmak istiyorum; çünkü, "Anadolu kaplanları" adı ile anılan yeni bir işadamları kuşağının gelişmesi Genç sanayi, Türkiye'ye yayılması konusunda, 1960'lı, 1970'li yıllarda göremediğimiz ölçekte önemli bir hareket gibi görünüyor. Dolayısıyla, dün bu tür gelişmeler üzerinde duran arkadaşlarımızın, bilgilerine önemli katkılar sağladıkları inancını taşıyorum.

Dr. Yalman'ın değindiği konulardan üçü üzerinde durmak istiyorum: Dr. Yalman imalat sanayi içinde sınırlı ve ihracata dönük bazı kesimler dışında, diğer kuruluşların ve şirketlerin uluslararası ticarete çok fazla açılmadığını ima etti. Bu yaklaşım, değişme yönünü biraz gözden kaçırıyor gibi geliyor bana. Şu noktayı bence göz önünde bulundurmamız gerek: Uluslararası ticaret modelleri içerisinde, endüstri-içi ticaret önemli bir öge. Uzmanlaşma bir sektörde neoklasik teorinin öngördüğü gibi, nihai sınırlarına varmıyor; yani, endüstriler dış dünyadan hem mal alıyor, hem de dış dünyaya satıyor. Türkiye'nin 1980'li yıllarda rekabet avantajını büyük ölçüde yitirmiş olduğu bir sektörde, sözelimi, makine imalatı sektöründe, yurtiçi üretim hâlâ genişleyerek devam ediyor; ama, sektör görece olarak kan kaybediyor. Dolayısıyla değişimin yönüne bakmamız, endüstriler içi ticareti göz önünde bulundurmamız bence önemli.

Dr. Yalman'ın konuşmasında içerisinde dikkatimi çeken bir başka saptama da şuydu: Hükümetin ulufe dağıtması toplumsal destek için gerekli idi. Ve Özal yönetimi, bunu geleneksel devlet yapısını değiştirmeden yaptı. Eğer, burada, geleneksel devlet yapısından kastedilen şey, Menderes ve Demirel dönemlerinden beri çok iyi bilinen ve uygulanan patronaj ilişkilerinin sürdürülmesi ise, Dr. Yalman'ın saptaması doğrudur. Ancak, Özal'ın uygulamalarıyla, devlet yapısı da aynı anda önemli bir değişime uğramış, devlet yönetimi, Prof. Vural Savaş'ın deyimiyle, "takdiri müdahalelerin ölçüsü" bakımından akıl almaz çarpıklıklar göstermiştir.

1980'li yıllar Türkiye'si için "kleptokrasi tarafından yönetilen bir ülke" deyimini kullanan kişi, dönemin TÜSİAD Başkanı'dır. Yolsuzluk ve bürokratik çürüme, bu tür uygulamaların uzantısı olarak, çok ileri boyutlara vardığı zaman, devletin bir hukuk devleti olma özelliğini bundan sonra koruyamayacağını açıkça görebiliriz. Dolayısıyla, geleneksel devlet yapısının değişmediğini iddia etmek güçtür, devlet yapısı önemli bir değişikliğe ve aşınmaya uğramıştır.

Dr. Yalman'ın söyledikleri arasında ilgimi çeken üçüncü saptama, TÜSİAD'ın, piyasa ideolojisini benimseme tarzıyla ilgili gelişmedir. Bütün örgütler gibi, TÜSİAD da belli bir değişme, gelişme çizgisi izledi. Hayek ve Buchanan'ın yazdıkları Arrow'un kolektif karar almanın rasyonel olamayacağını ima eden teoremleri çok eski tarihlerden. Bunları TÜSİAD nasıl oldu da, 1995 veya 1996'da keşfetti? TÜSİAD, daha 1990'lı yılların hemen başında bir toplumsal pakt önerisiyle yani, örtülü bir gelir politikası önerisiyle ortaya çıktı. TÜSİAD bu öneriyi yaptığı zaman, 1989-1990'da yükselen bir emekçi sınıf hareketinden son derece tedirgindi. Bu hareketi makul limitler içerisinde tutmanın, kendisi açısından optimal olduğunu dü-

şünüyordu. Ama, konjonktür değişti; 1994'te Bn Çiller hükümeti, Özal hükümetlerinin yedi yılda yapmadığını, birbuçuk yılda gerçekleştirdi ve reel ücretler yaklaşık 1/4 oranında aşındırdı. Dolayısıyla, TÜSİAD'ın, 1995-1996'daki arayışı, ekonomiye takdiri müdahaleyi daha aza indiren, daha kurumsallaşmış bir siyasal yapı arayışına dönüktür ve ne kadar örselenmiş dahi olsa, emekçi sınıflara 1980'li yıllarda sunulamayacak yeni bir ekonomik anayasanın sunulabileceği ortam, TÜSİAD'a göre artık olgunlaşmıştır. Ekonomik anayasa fikrinin savunucularından Prof. Vural Savaş'ın ilginç bir saptaması var; onu aktarmak istiyorum size. Şöyle yazıyor meslektaşımız "Ekonomik özgürlükler evrenseldir; oysa, ekonomik haklar, toplumun sosyal, kültürel, ideolojik, ekonomik yapısından kaynaklanır." (Ekonomik Durum 3-4 Bahar Yaz s. 34 1997) Dolayısıyla, burada şöyle bir asimetri çıkıyor: Ekonomik özgürlükler (ki bunu açıkça teşebbüs özgürlüğü ve kâr elde etme, artığa el koyma özgürlüğü olarak tanımlamak gerek) evrenseldir, bunlara dokunulamaz, bunlar tartışma konusu dahi edilemez. Ne tartışma konusu edilir? Ekonomik haklar tartışma konusu edilir. Onları da anayasaya koyalım. Nasıl anayasaya koyalım? Anayasaya da "vasıflı" bir çoğunlukla koyalım. Yani, o kadar büyük iştirakle bir anayasa yapalım ki, bu anayasa değiştirilemesin. Tabii, böyle bir anayasa yapılamayacağına göre, böyle bir sistem içerisinde ekonomik haklar hiçbir zaman var olmayacak demektir. Özel sektörün bu yaklaşıma varışı, bir siyaset adamımızın meşhur ettiği bir deyimle, "neyin yapılacağını görmek için, neyin olmayacağını" anlamak sözcükleriyle tanımlanabilir. 1980'li yılların kayırmacı, patronaja dayanan modeli bürokratik çürümeyi getirmiştir, devletin yozlaşmasını, devletin çöküşünü getirmiştir. TÜSİAD, böyle bir çöküşün, uzun dönemde kendisinin de zararına olacağını farkında olduğu için, yeniden yapılanmayı önermektedir; ama, nasıl bir yeniden yapılanma nasıl bir demokrasi önermektedir? Bentham, Hayek ve Buchanan demokrasisini önermektedir. Bu tür bir demokrasiyi içinize sindirirseniz, sorun yoktur tabii.

Dr. Konukman'ın not ettiği şey doğrudur; yani, 12 fon dışında kalan bütçe dışı fonlar konusunda, DPT'nin de yeterli bilgi sahibi olmaması yüzünden, ben, bu fonlarla ilgili verileri kullanamadım.

Dr. Sungur'un söylediklerinden ikisi dikkatimi çekti. 1960 rejimi (eğer, deyimimi başlımlarsa, ancien rejime) hiç kimsenin büyük bir özlem duyduğu yok. 1960'lı, 1970'li yılları, sanıyorum ki, hiçbirimiz, "asrı saadet" olarak algılamıyoruz. Ama, şöyle bir gerçek de var: 1980 ve 1990'lı yıllar, bu çok zor kazanılmış ekonomik haklardan geriye gidişi simgelemektedir. Bu haklardan geriye gidişin kaygan zemini üzerinde, bir yerde bir engel koymak gerek. Dolayısıyla, 1960'lı ve 1970'li yıllar rejimiyle ilgili olarak, bu noktayı hakşinasça belirtmeliyiz.

Bir nokta da, Türkiye'deki "Gladio"nun yapısıdır. Unutmayalım ki Gladio sadece Türkiye'de değil, Berlinguer İtalyası'nda da izlenen bir olaydır. İtalyan Gladiosu 1970'ler ve sonrasında bir yığın zenaatını icra ederken, İtalya'da son derece kuvvetli bir sol hareket, hatta, "tarihsel uzlaş" içinde olan bir sol hareket de vardı. Kendi durumumuzu eleştirir ve değerlendirirken, bir yerde, bu olayın, iki kutuplu olduğu iddia edilen bir dünya siyasal ve iktisadi ilişkilerinin bir parçası olduğuna değinmemiz yerinde olur.

Son bir konu, yeniden yapılanmayla ilgili. Kamu sektörü, bugünkü haliyle, sözü edilen üç fonksiyonu yani, kaynak tahsisini yönlendirme, istikrarlandırma ve bölüşüm konusunda etkili olabilecek kararlar alma işlevlerini yapamaz hale gelmiştir. Kamu kesimini tekrar işlevsel hale getirebilecek yeniden yapılanma şu nedenle gereklidir. Kamu kesimi, negatif tasarruf eder hale geldiğinde, sadece yatırım yapacak imkanları değil kamu hizmetlerini yürütebilecek imkânları da kaybetmektedir. Yatırımları krediyle de yapabilirsiniz belki; ama, kamu hizmetlerinin yapılamaz hale gelmesi demek, bazı hizmetlerin özelleşmesi demektir. Sadece eğitim ve sağlık özelleşmez, güvenlik de özelleşir, adalet de özelleşir. Kamu tasarruflarının eksi tasarrufa dönüşmesi halinde, bizim mafyadan ve çeteleşmeden şikâyet etmemiz çok gerçekçi olmayacaktır. Çünkü, mafya özel adalet, özel hak dağıtma ve özel güvenlik sağlama mekanizmalarından biridir. Hizmetleri özelleştirmeye kalktığımız zaman, özelleştirmenin nerede duracağını kestirmek de mümkün olmaz. Bazen eğitim özelleşir, bazende hak ve hukuk arama özelleşir. Görüyoruz ki, Türkiye'de her ikisi de özelleşiyor.

Son olarak Sn. Teberik 'in değindiği bir noktaya geliyorum. Önümüzdeki yıllarda, muhtemelen kamu kesiminin yeniden yapılanmasına tanık olacağız. Bu yeniden yapılanma, doğal olarak, sınıfsal bir etkileşimle, bir sınıf mücadelesinin sonucunda ortaya çıkacak olan dengelerle oluşacak bir yapılanma. Yani, nereye kadar, Bentham- Hayek-Friedman-Buchanan demokrasisi, nereye kadar çalışanların da katıldığı bir demokratik süreç... Bunu belirleyecek olan şey, öyle anlaşılıyor ki, Dr. Savran'ın uzun açıklamalarından da anladığımız gibi, sınıf mücadelesi.

Çok teşekkürler.

BAŞKAN - Ben, bildiri sunma sırasıyla, şimdi, Fuat Ercan'a, Galip Hoca'ya söz vermek, bu sırayla gitmek istiyorum.

FUAT ERCAN - Teşekkürler.

Şimdi, Oya arkadaş çok önemli bir soru sordu; ama, aslında, metinde onu vermeye çalışmıştım. Kavramsal çerçeve uğruna ampirik verileri epey kurban ettiğimiz için orada kaldı.

Şimdi, finans kapital kavramını... 1900'lü yıllarda daha çok finans kapital, üretken sermaye ile banka sermayesi arasındaki ilişkiyi anlatıyordu; fakat, ben 1980'lerde, artık, Hilferding ya da Lenin'in vurguladığı bir finans kapital yerine, sermayenin toplam döngüsünde, para ve meta üzerindeki egemenlik biçimlerini finans kapital olarak tanımladım. Burada, üretimle olan ilişkisi, rant ekonomisiyle ilgisini birazcık vurgulamak istiyorum. 1970'lerden itibaren gerek uluslararası sermayenin gerekse Türkiye'deki 1980'lerdeki sermayede, sermaye birikiminin ulaştığı biçim, para sermayesi, para sermaye hareketlerini çok önemli bir noktaya getirdi. Bu, aslında, çok önceleri vurgulanan teorik bir şey artık; sermaye birikimi krize girdiği anda, kârla, yani, üretim sürecinde elde edilen kârla faiz arasındaki hiyerarşik ilişki tersine döner ve üretim sürecinde meta üretme yönündeki krize karşılık, daha önce yaratılan değerlerin yeniden el değiştirmesi gündeme geldiği için, 1970'lerde, finans depining dendi, faizler üzerindeki kaldırılın dendi; yani, var olan, üretilen, daha önce yaratılan zenginliklerin yeniden el değiştirmesiydi. Biraz önce anlattığım güç ilişkilerine bağlı olarak el değiştirmesi, beraberinde para sermayesini, para sermayesi döngüsü üzerindeki kontrol biçimlerini çok çok önemli hale getirdi. Bu anlamda, kavramsal şeyler burada karşılığı buluyor. Bölüşüm ilişkilerine baktığımızda, karşımıza kuşkusuz bir rantıye sınıfı çıkıyor, bir saadet zinciri çıkıyor; ama, nihai olarak, mekanizma, yani, uzun dönemde baktığımızda, rantıye ekonomisi ya da rantıye sınıfı olgusu bir bütün olarak, üstelik, hele ki Türkiye için belki çok... Gerçi, Amerika'daki veriler de bunu gösteriyor, ekonomideki parasal döngü hızı muazzam artıyor. Çünkü kâr oranlarının düşmesine paralel olarak yeniden bölüşüm hızı artıyor.

Bir başka boyut, üretim. Hep bu rantıye ekonomisi, rant ekonomisi, rantıyelerden bahsedince, bu para döngüsünü üretim sürecinin dışında, üretim sürecinden bağımsız vurguları yapıyor. Ben, buna kesinlikle katılmıyorum: çünkü üretim sürecinde, var olan kaynakların yeniden bölüşümü birlikte, para kullanım biçimi ki, bence, emek üzerindeki denetleme biçiminin, sınıflar arasındaki yeni kontrol biçimlerini belirleyen bir faktör para üzerinde denetleme kurma biçimi. Bu denetleme süreci, aynı zamanda, ülke içindeki, bizim gibi ülkelerde, uluslararası sermaye bütünleşme yönelimine giren, belirli bir boyuta varan sermayenin kaynak toparlama mekanizmasına dönüşüyor. Ben, geçenlerde, buraya gelmeden önce, Oktar Hocamız, Korkut Boratav ve Erinç Yeldan'ın bir çalışmasına baktım. Orada, 1980'den sonra, gerçekten Sungur'un vurguladığı anlamda, Türkiye'ye neo liberal politikaların girdiği, hem dış ticaret açısından hem emek üzerindeki denetim açısından hem ülke içindeki yapılanma açısından muazzam mekanizmalar gündeme geliyor. Bu değişkenler içinde, ben biraz onu yapmaya çalıştım. Para sermayesi üzerinde kontrol kurma, demin -bankayı falan göstermedim, borsada ve devletten aktarılan kaynaklar üzerinde denetleme kuran firmalar bazında, kabul ediyorum- firmalar, holdingler analiz açısından çok bilimsel şeyleri zorlayan bir alan. Fakat, şu bir gerçek, bu rantıye denem süreçte aslında, para sermayesi üzerinde büyük bir kesimin, belirli bir dönemde var olan kaynakları, sınıf içinde aktarma mekanizmasına dönüştüğü için, ilk etapta, bize, özellikle bölüşüm analizlerinde rantıye sınıfı gibi görüyor. Ama, nihai olarak, uluslararası sermaye ile bütünleşme içinde olan belirli kesimlerin, bence bu süreçten mutlak anlamda yararlandığını, para sermayesinin döngüsü kanalıyla, var olan zenginlikleri bir yerden bir yere aktarma mekanizmasına dönüştüğünü düşünüyorum. Bu anlamda da, finansal kapitali, yeniden bu boyutta ele almak gerekir diyorum.

Teşekkürler.

Dr. GALİP YALMAN - Sungur ile bu kadar fazla konuda mutabık kalmak çok güzel bir sürpriz. Espri değil sadece, bu kadar uzun süreden beri birbirimizi görmediğimiz için hakikaten de, kıvanç vericiydi bir bakıma.

Yalnız, son bir şey dikkatimi çekti; bütün o analizin sonunda, globalleşme çerçevesinde hâlâ belirli bir sanayileşme stratejisinin dayatıldığından söz etti. Şimdi, sabahki tartışmalara tepkisel olarak bir şey söylemeye çalışmıştım. Bu tür bir sanayileşme stratejisi empoze etti, uygulandı ve Türkiye'de bugün geldiği noktaya onun sonucunda geldiyse, o zaman, sorgulanması gereken bazı şeyler var dedim ve 1980'lerin başlarından itibaren, hatta, 1970'lerin sonlarından itibaren Türkiye'ye önerilen şeyle yaşanan şey arasındaki belli farklara dikkati çekmeye çalıştım. O soru kaçıyor aradan ve dolayısıyla da, niye sanayi burjuvazisinin 1970'ler sonundaki savunduğu noktalardan vazgeçtiği meselesi de, yine anlaşılabilir bir hale geliyor. Ya da, 1980'ler sonrasında belli talepleri niye dayatıyor ve niye, hangi çaresizlikler sonucunda, 1995'lerde, biraz da istenmeden, âdeta kerhen gümrük birliği noktasına geliyor ve de bugün bile, Koç ve benzerleri hâlâ neyin arayışı içinde... O tür bir süreci, kendi içinde de değerlendirmek lazım. Sadece dayatılan bir strateji olduğu kanısında değilim. Bu, şundan da; Oktar Türel'in söylediği 1980 sonrasındaki

planlar da eski anlayışı sürdürmüştür bir anlamda; yani, devlet bu sefer küçülsün diye yapıldığı için, devlet için emredici olmuştur, özel sektör için olmamıştır, orada, bende de, aynı problemin bir başka boyutu çıkıyor ortaya: çünkü, devletin o anlamda özel sektöre yol göstermediği diye bir iddia var; 1980'lerin sonundaki özellikle tartışma bu. Yol gösterdiği değil, yol göstermediği tartışması, bir tür Uzak Doğu Devletlerinin anlayışında bir kalkınmacı devletin, dünya piyasalarında rekabet gücü olan sanayilerin oluşturulmasında devletten talepler var. Türk burjuvazisinin ve Özal mantığına bunun uymadığını söyledim; orada da, dolayısıyla farklılaşıyoruz.

Geleneksel devletin ulufe dağıtması meselesine gelince, tabii, işin nicel değil, deta niteliksel denebilecek büyük bir boyut değişirimi var.

Hayali ihracat ve benzeri keyfi müdahale vesaireler. Ama, bu benim yorumum değildir bunu özellikle vurguladım. Bu, belli bir mantıktan, yeni liberalizmin devlet anlayışını ve de o çerçevede oluşacak yenden yapılanmayı nasıl siyasi olarak kabul ettiririz? Nasıl toplumsal dayanaklar buluruz bu mekanizmaya? Bireysel temeli alan bir ideoloji çerçevesinin sonucuydu; onun için de, paradoksu da o dedim. Çünkü, o yaptı, önerdiğinin aksine, tarafsız, üçüncül taraf konumundaki bir devleti değil, bu tür mekanizmaları kullanmaya giderek artan bir biçimde gerekli kılan bir devleti getiriyordu gündeme. O aksi takdir de, modelin kaybedenler karşısında -demin vurgulandığı gibi- kazananların oluşması için bir mekanizma kalmıyor o anlayıştan bakarsanız, sınıf yok ortalıkta bireyler var ve o bireyler çerçevesinde, bir de, kazanan gruplar oluşturmanız lazım. Bu kazanan gruplar, tapu tahsis belgesi dağıtmaktan, hayali ihracat teşvik mekanizmalarına çok geniş bir çerçevede oluyor. Dolayısıyla da, modelin kendi içinde çok rasyoneli var o mekanizmanın; aynı zamanda da paradoksu, onu vurgulamak istemişim.

TÜSİAD'ın pozisyon değişikliklerine gelince, tam da benim söylediğimi bence teyit eden bir şey bu. Belli bir zaman aralığında algılanan tehdit ve sıkıntılara bağlı olarak, belli ideolojik pozisyonları değiştirebilme kolaylığı. Belli bir sınıf mücadelesi açısından, o açıdan, son derece de pragmatikler. 1970 sonunda TÜSİAD ilanları bağlamında çok piyasacı olabilen şey, 1980 sonunda, devletten belli talepleri, Kore Devleti, Japon Devleti bağlamında isteyebiliyor. Bugün gelinen noktada da, dediği gibi, yeniden optimal devlet üstüne yayınlar yapıp, işte, Hayek, Buckla'nın economical... anlayışını, demokratikleşmenin bir şeyi olarak sunabiliyor. Orada müthiş bir pragmatizm var; ama, hep kendi, hangi zaman aralığında, ne tür objektifler, ne tür sıkıntılara cevap arayışları, o çerçevede değerlendirmek lazım.

Son nokta, gerçekten ne yapmalı meselesi. Öncelikle, arkadaşımız anımsattı; doğru teşhisler ve doğru tespitler gerekli herhalde ki, bundan sonrasına ilişkin olarak, hangi tür mücadeleleri, hangi platformlarda geliştirmek ve ona bağlı olarak da, belli bir direniş noktaları -her şeyden önce- kurabilmek. Yoksa, sınıf mücadelesi belirler demek, kendi başına da bence yetmiyor.

Teşekkürler.

BAŞKAN - Sayın Savran; buyurun.

DR. SUNGUR SAVRAN

Şimdi, yedi soru ve eleştiri tespit edebildim. Hızla cevap vermeye çalışacağım. Bazıları, aslında çok derin teorik tartışmaları gerektiriyor; sadece yüzeysel olarak değinebileceğiz.

Birincisi, sosyal devletin nereden kaynaklandığı meselesi. Elbette, başka bir konuda konuşurken, o kadar hızla referans yapmak çarpıtıyor gibi oluyor, bu çok doğru. Hem Ahmet Tonak'ın hem Aziz Konukman'ın katkıları kesinlikle doğrudur, tersini söylemek aklımdan bile geçmez. O ülkelerin işçilerinin; (Fransa'nın, Almanya'nın, Amerika'nın vesairenin ki) 1930'lu yıllarda, Fransa ve Amerika sınıf mücadeleleriyle çalkalanmıştır İkinci Dünya Savaşı sonrasında. Dolayısıyla, onun çok açık bir etkisi vardır. Hem o ülkenin işçilerinin mücadeleleri hem de 29 buhranından çıkan politik dersler, elbette, sosyal devletçi denen yapılaşmayı geliştirme bakımından, batılı burjuvazinin üzerinde çok ciddi bir etki yaratmıştır. Ne var ki, esas tartışma başka yerde. Ben, buna katılıyorum, hiçbir sorunum yok. Vurgum başka bir nedendeydi ki, orada işte, Ahmet politik dediği için Ahmet'e katılıyorum, sosyalizm olmasaydı bile belki olurdu. Bunlar iç içe geçmiş faktörler aslında, soyutlamaya da gerek yok. Mesele şu, o Aziz ile öbür tartışmamıza getiriyor bizi. Benim vurgum şu: Marxistlerin, Keynesçilikten kaçtığını söyledi Aziz. Bence, Keynesçilikten kaçmıyor, kucağına atladı Marxistler Keynesçiliğin. Ben de oradan biraz uzaklaşmamız için çaba göstermemiz gerektiğini düşündüğüm için, bu özel vurguyu yaptım.

Şimdi, mesele şu: Ücretler meselesi. Bakın, şunu vurgulamak istedim ben. Sosyal devlet Ekim devriminin ürünüdür derken. Savunma ürünüdür derken, öbür faktörleri de katalım, bizi şuraya getiriyor: Ne sosyal devlet bence ne de yüksek ücretler, ne Türkiye'de ne Batıda -genellikle söylenen bir şeydir bu, sa-

londa da bu görüşü paylaşan arkadaşlarımla ben biliyorum- bir birikim tarzının ihtiyaçları dolayısıyla, sermayenin talebi değildir. Şimdi, Aziz diyor ki, iç pazara dönük, bu aynı şey biliyorsunuz, Fordizm için de Batı için söylenir. Şimdi, biz, Türkiye'yi konuşalım. Daraltalım da, zaten derin bir teorik sorun. İç pazara dönük diyorsun. Ücretler genişlerse, realizasyonu gerçekleşme açısından, artı değer realizasyonu açısından fena mı olur diyor; doğru da, biraz daha yükselirse, daha mı az fena olur derken, artı değer biter. Yani, şimdi sorun şurada: Ücretlerin artması, bir; bazı durumlarda sermaye birikimini engellemez; çünkü, üretkenlik artmaktadır, dolayısıyla, bir kısmını işçiler mücadeleleriyle alabilirler, bu hatta, realizasyonun, en azından kısa dönem dalgalanmalarına katkıda bile bulunabilir; ama, bu sermayenin yüksek ücret isteyeceği anlamına gelmez diye düşünüyorum ben. Ona, galiba, Aziz katılıyor; yani, kaygım benim sadece şey değil... DİSK'in mücadelesinin görmezlikten gelinmesi değil, ki, gelinmemeli, o dönemin DİSK'i çok özel bir mücadeleciler sendikası; yani, işçi sınıfının mücadelesini görmezlikten gelme. Sadece bu değil, aynı zamanda şu: Böyle bir kapitalizmi, bugünkü modelin yerine yaratmaya çalışalım hayaline yönelik olarak biraz da ben bu tartışmayı yapmak gerektiğini düşünüyorum; ama, hiç olmazsa, ayrı mıyız ya da beraber miyiz bilmiyorum; bunu koymak istedim. Yani, çok daha derinlemesine tartışmak biraz güç.

Kalkınmacı devlet var, elbette var; ben, başka bir şey söylemek istedim. Yani, mesela, küreselleşme yazımda ulusal kalkınmanın ikinci baharı dedim; çünkü, tıpkı senin gibi düşünüyorum, otarşi filan değil ulusal kalkınmanın. Yani, Haldun ile burada da farklı düşünüyorum. Ulusal kalkınma şey demek, bir ulusalsalsa... Sabah sen dedin, bitti ulusal kalkınma dedin... İçer dönüklük değil demek istedim. Bir kategorizasyon yapıyor; ulusal temellerde devletin ciddi müdahalesiyle bir sermaye birikimi olacaksa, bu aynı zamanda iç pazarla beraber olması lazım, yok böyle bir şey... İşte Kore, işte Japonya ve şimdi çözülüyorsa çözülmüş, göreceğiz bakalım. Çözülüyorsa çözülmüş; ama, bir dönem boyunca, tamamen ihracata dayalı bir şekilde, bütün Doğu Asya, son derece müdahaleci bir şekilde, tam senin söylediğin gibi, ithal ikamesine değil, ihracata dayanan, dünya pazarında at oynatmaya dayanan bir gelişme gösterdi. Şimdi, mesele şu: Buna katılıyorum. Bir tek şey söylüyorum, bugün, muhtemelen Kore'de de çözülmüşse, hiçbir sarsıntı olmadan, aynı politik kadrolar, ötekini de yapar; yani, yeni liberal küreselleşmeyi de yapar. Nedir mesele: Çok samimi bir şey söyleyeyim size; çok arkadaşım, sol, sosyal bilimci arkadaşım ve politik insanlarla, 1980-1991 arası, Demirel'in ekonomik programının Özal'inkinden farklı olmadığını anlatmak için cebelleştik. İsrarla, hayır, iç pazara dönük bir şey istiyor Demirel dediler; çünkü, tarihsel olarak kalkınmacıydı ve tabii ki ulusçuydu dolayısıyla vesaire ve 1991'de iktidara geldi ve ne yaptığını hep beraber gördük. Bir şey yapmadı. Özal'dan farklı hiçbir politika izlemedi Demirel bu iki sene boyunca. Ayrıca, yanındaki kadroların daha sonra ne yaptığını ki, Bayan Çiller'i çok iyi biliyoruz. Sorun şu; yani, benim bir tek söylemek istediğim o: Bu bir ideoloji, bir sınıf çıkarımın ürünü olarak ortaya çıkıyor. Yoksa, o ideoloji var gerçekten, katılıyorum. Bunu da herhalde açıklayabildim.

Piyasanın kör güçleri meselesi, şu kadar yalın söylenebilir: Bir ayırım yapmaya çalıştım; daha önceki dönemin; yani, korumacı, iç pazara dönük sanayileşmeyi destekleyici, Keynesçi dönemin politikaları, değer yasaının, piyasanın güçlerinin -dünya çapında- yönlendirdiği yöne aykırı olabiliyordu, genellikle aykırı olması gerekiyordu sermayenin rekabetini sağlamak için. Yani, tadilatlar getiriyordu değer yasaının işlemesine. Şimdiki devlet politikaları, değer yasaını dünya işbölümünü düzenlemesinin dalgasına kapılarak müdahale ediyor. O anlamda biraz piyasanın kör güçlerine yardım ediyor devlet politikası gibi bir vurgu var burada; ama, Galip'le de burada tam anlaşamadık galiba. Şunu söylemekte bir sakınca var mı bilmiyorum; yani, küreselleşme denem burjuva politikasının, emperyalist burjuva politikasının, kapitalist politikanın yani, piyasanın çeşitli ülkelerde, sermayenin en yüksek düzeyde değerlendirilebileceği biçimde, piyasa mekanizmalarının dağıtım açısından kullanılması konusunda bir eğilimi var. Dolayısıyla, ithal ikameci dönemden farklı olarak, o eğilimle savaşmamak demek; yani, kapitalizmin, her ekonomik ajana bir şeyler dayattığına karşı çıkmak mümkün mü bilmiyorum. Kapitalist şey, en büyük tekellere ve devletlere bile dayatır; yani, Amerika'da, bilmem ne de sıkıntı çekiyor zaman zaman. Yani, her şeyi yabancılaşmış bir sistem olarak, her şeyi kontrol edemezsin. Burada, piyasaya kapıldığın andan itibaren, belirli bir yöne doğru gidiş dayatılmış demektir gibi geliyor bana; ama, tam anlaşamadık.

Şimdi, bir soru var Levin Özgen arkadaşımızdan. Neden bunu böyle vurguluyorsunuz, kentli emekçiler üzerinde hegemonyayı dedi ve nüfus yoğunlaşmasını, kentler demokrasinin odağı mı olacak... Bence kentler, demokrasinin de, sosyalizmin de odağı olacak; ama, benim vurgulamam, tam tersi yönde bir vurgulama. Yani, şunu anlatmaya çalışıyorum: Biz, burada, hepimiz oturup konuşuyoruz, çok yaygın bir konsensüs var. Yeni liberalizmin aslında, sınıfsal bir taarruz olduğuna, bir bakıma emperyalist bir taarruz olduğuna filan dair. Şimdi, böyle olunca, yeni liberalizmin geliştirdiği düşüncelerin farklı biçimler olarak da olsa, emekçi sınıflar arasında doğru sızmasının bir hegemonya olduğunu kabul etmek zorundayız. Yani, o zaman ne oluyor: Diyelim, eğitim özelleştiriliyor. Biz burada, benim bildiğim, bu salonda, çoğunluk en azından buna karşı. Tamam, güzel; ama, ya emekçi sınıflar arasında, kardeşim, öyle olacağına böyle olsun

diyenler olmaya başlarsa, bu ne demektir... Dolayısıyla, o zaman, önümüze koyacağımız mücadelenin sorunları değişiyor. Yani, bütün işçi ve emekçi sınıflar, toptan mesela özelleştirilmeye karşı olsaydı, bunu örgütlemek farklı birtakım adımları gerekli kılardı. Hayır, işçi sınıfının, emekçi sınıfların arasında, Sabancı'yı över, işletsin vallahi daha iyi işler, bu SSK'ya gitmektense, Bayındır'a giderim -arkasından da bir küfür- gibi bir yaklaşım varsa, o zaman, sorunlarımız veya atmamız gereken adımlar, yani, Mahmut Teberik arkadaşımızın sorduğu ne yapmalı sorununa ilişkin yaklaşımımız farklı olur. Bunun olmadığını söylüyorsanız, tartışalım; ama, ben diyorum ki, sendikaların içinde, kalite diyen bir sendika yönetimi siyasete kaliteyi getiriyor, toplam kalite yönetimine, o işçi sınıfının aynen söylediğim gibi, işçi sınıfının kontrolü için geliştirilmiş olan yöntemleri şimdi başka alanlara taşıyor.

LEVİN ÖZGEN - Benim sorum şuydu yalnız: Sizin, işçi sınıfı üzerindeki durulduğunu öne sürdüğünüz bu hegemonya, yalnızca kentçi emekçi kitleler üzerinde mi? Niye yani... Yanıtımı aldım.

Dr. SUNGUR SAVRAN - Bir tek kısa cümleyle bitiriyorum. Daha evvel, kırsal kitleler üzerinde bir burjuvazinin hegemonyası var diye vurguladım ya, ondan dolayı ayırdım. Yani, bugün, üreticinin köylülüğün veya zengin köylülüğün, liberalizm konusunda ne düşündüğü konusunda çok fazla bir şey de bilmiyorum itiraf ederim. Politik çalışmalarım oralarda değil ya da bir araştırma da okudum.

Şimdi, ekonomik haklar dedi Oktar Türel. 1960 sisteminde farklıydı, 1980 ve 1990 bunlar aşıyor, sosyal haklar filan diye... Tamamen aynı fikirdeyiz de, sorun şu: Bugün, bu kazanımları -bu kadar yalın söyleyelim, orada bir ayrılığımız yok- savunmak için, bir rejimi, bir eski rejimi savunmak gerekli mi; bence değil. Daha ileriye doğru bir şeyi savunmak lazım diyorum ben. Aynı fikirdeyiz veya değiliz, sınıf mücadelesi faktörünü siz de sokarak bitirdiniz. Mesele şu; ben diyorum ki, burada bir tahlil var. Dünya burjuvazisi ve ona bağlı olarak Türkiye burjuvazisi bir şeye angaje olmuş durumda. Artık, yani, eski tipten bir birikim rejimini geri getirmeye hazır değil. Dolayısıyla, kazanımları savunmak ve o kazanımların üzerinden başka ve yeni bir şeye doğru gidişin programını yapmak bana doğru geliyor; ama, nostaljik değiliz dediğiniz ölçüde, aradaki farkı teslim etmemek için hiçbir neden yok. Gladio İtalya'da da vardı ve İtalya da, Batı burjuva demokrasileri arasında çok büyük tahribat yarattı; yani, gerilim stratejisi filan diye, 1970'li yıllarda ortaya çıkan bütün o saldırılar, bir de, mafyanın adalete saldırısını dahil tutarsanız, Kızıl Tugaylar meselesini... İtalya'yı hakikaten, Türkiye'den çok daha düşük ölçüde sarsıntıya sürüklemiş bir şeydir bu. O dönemde, Berlinguer'in tarihsel uzlaşma istemesinin doğru olmadığı konusunda, aynı fikirleri miyiz, farklı fikirde miyiz bilmiyorum; ama, ben onu, yani, bir ön kabul olarak kabul etmiyorum şahsen. Sadece şunu söylemek istiyorum: Herhalde, Türkiye'de, özellikle 1970'li yıllarda; ama, ta 1960'ların sonundan itibaren devletin ve bağlantılı olarak faşist çetelerin yaptıklarıyla, İtalya'dakiler yine de karşılaştırılmaz. Bir şeyin altını çizmek istiyorum: Bu ülkede en büyük kitle katliamı 1980 sonrasında olmadı, 1978'de Maraş'ta oldu. Ne Sivas ne Gazi, Maraş'ın derecesine erişemedi. Yüzlerce insan öldü. Bu ülkede bir kitle eyleminin de, en çok insan öldürülmesi... Mesela, geçen seneki 1 Mayıs'taki 3 kişi değildir, 1977'nin 33 kişisidir. Dolayısıyla, görece farklılıkları görelim; ama, süreklilikleri de hatırlayalım diye söyledim ben bunu. Yine de, İtalya'da da böyle şeyler olduğunda haklısınız tabii.

Şimdi, sonuç olarak bir arkadaşımız, üçüncü dünyaya, üç dünya ya da üçüncü dünya dedi. Bu konuyla ilgili olmadığı için mazur görsün beni, uzun bir tartışmadır; bugün, Türkiye'yi tartışıyoruz burada, sınıfların yeniden yapılanmasını tartışıyoruz. Dolayısıyla, geçeceğim ve ne yapmalı sorununa çok kısaca bir şey söylemek istiyorum; Galip niye hayır dedi bilmiyorum, Oktar Türel'in sözünü ettiği sınıf mücadelesi, elbette başlangıç noktası, arkadaşımız, sadece sınıflara bırakacağız dediği ölçüde, bir adım daha belki ileriye gitmek gerekir. Ama, önce şunu vurgulayalım: Genellikle şu kanı hâkim; yapılacak bir şey yok, biz çok geri duruma düştük, zaten sosyalizmin prestiji çok düşük, vesaire. Ama, bakın bizim deneyimimizden bir şey hatırlatmak istiyorum: Özal Cuntasını, bir bakıma ANAP'ın, o dönemki ANAP'ın sultasını, 1989 bahar eylemleri -Oktar Türel çok güzel değindi ona, mesela TÜSİAD'ı nasıl etkilediği- ve 1990-1991 Zonguldak eylemi ve onun izinde gelen kamu çalışanları eylemleri devirmiştir. Yerine ne geldi, daha iyi bir şey gelmedi; ama, devirdi, önemli olan o. Bütün prestijini altüst etti. İki; 5 Nisan Hükümetini, yani, DYP'nin o dönemdeki SHP'nin hareketini yine işçi hareketi aralarını açarak devirmiştir. Üç; Çiller'in MHP ile birlikte kurmak istediği azınlık hükümetini Kızılay'a çıkan 250 bin kişi engellemiştir, esas güvenoylaması orada yapılmıştır. Dolayısıyla, şunu unutmayalım: Türkiye'nin bu zor durumunda bile ki, moral çok düşük, içten içe çok ciddi bir etkilenme var. Burada bile işçi sınıfı ve bütün ücretlilerin ve emekçilerin mücadelesi çok ciddi etkiler yaptı; ama, bugün, hepimiz görüyoruz, buna uyanık olmamız lazım. Fransa'dan kamu sektörü işçilerinin 1995 sonu mücadelesinden, Güney Kore'ye yapılan o büyük mücadeleye, Amerika UPS grevinden çok ciddi kazanımlarla çıktı, İsrail'deki son 5 günlük genel greve...

Ciddî bir şekilde küreselleşmeye karşı bir tepki var ve geriletebiliyor. Kısmî oluyor kazanımlar; ama, bunların yavaş yavaş birikerek, üst üste yığıldığı bir durumun, aşında, küreselleşmenin hiçbir şekilde kader olmadığı bir yepyeni konjonktüre yol açabileceğini de unutmamız lazım. Bizim burada ne yapmamız gerekir -sadece o cümleyi söyleyeceğim, bırakacağım- hâkim sınıflarla ittifak halinde ve onlardan bir şey bekleyerek, biz, burada, bu küreselleşme cenderesini kıramayız gibi geliyor bana. Bence, işçi sınıfının, kamu çalışanlarının, kent yoksullarının, tarımdaki üretici köylünün ve başka bütün ezilenlerin, elbette bu arada Kürtlerin, ezilenlerin yani bir cephesi bize, onu örnek sanıyorum yürümenin yoludur ve başka ülkelerde de, aynı yoldur. Sonunda bir enternasyonalist bir bağlantı kurmak elbette gerekir; ama, biz daha buradan başlayalım da, onun üzerinden, mutlaka onu inşa etmek üzere yürürüz. Nihai kuruluş elbette, bu durumda bu kadar bütünleşmiş dünya ekonomisiyle uluslar üstü olacaktır mutlaka diye düşünüyorum.

Doç. Dr. TULİN ÖNGEN - Ahmet Tonak arkadaşımızın itirazlarına büyük ölçüde hak veriyorum, söyleyeceklerim var, çok fazla kavram var; ama, zaten kıyamet o kavramlar üzerinde kopuyor. Yani, bir şema çıkarabilmek, işçi sınıfının sınırlarını çizebilmek ve o sınırlar içerisinde bir kategorizasyona gidebilmek için bazı kavramlarda en azından kendi ölçütlerimin ne olduğunu belirtmek istedim; çünkü, her paradigma, reel durumlar üzerinden yürümüyor. Her paradigma, aynı olguyu farklı sembollerle ifade ediyor; hatta, bu, yani, aynı paradigma içerisinde yürüyor. Prülatelleşmeden Marxistlerin bir kısmı maddî yabancılaşma koşullarını anlıyor da, Plansas gibi, tamamen sosyopolitik değişkenlere başvurular var; ama, haklısınız, çok karışık.

İkincisi, tabii, ben iktisatçı değilim, siyaset bilimciyim. Bunu bildiğim için; yani, yanlış yapma riskinden haberdar olduğum için de çok dikkat ediyorum kavramları kullanırken ve belki şunu yapıyorum; hiç hata yapmadığım anlamına gelmez, yaptım sa kabul ediyorum; ama, daha çok, belki sizden daha gevşek kullanıyorum; ama, derdim şu, şunu anlatmak istiyorum: Kuşkusuz her üretim tarzının bir artık ürün rejimi vardır ve kapitalizmininki de artık değer rejimidir. Dolayısıyla, farklı bir rejim yoktur. Fakat, bu artık değer, bu sömürü rejimi içerisinde artığın elde edilmiş ve ona el konuluş mekanizmaları; formları farklılaşır derken, şunu kastettim. Örneğin, başlangıçta mutlak artık değer elde ediliyordu; yani, ücret artışları, düşük belki daha uzun çalışarak, daha sonra görece artık... Başka bir formdur görece. Ya da, taylorist süreç içerisinde, artığın Fordiyus veya Fos fordist ya da üretken emeğin arttığı doğrudan meydana getirmesiyle, üretken olmayan emeğin dolaylı ve hatta üretken emeğin sömürülmesi üzerine, bunları kastettim.

İlişki konusuna gelince, şimdi, sınıf analizinin iki düzlemi var. Bir, iki de türü var, düzeyi var. Üretim biçimi düzeyinde analiz yaptığımız zaman, en üst soyutlama düzeyinde yaptığımız zaman, oradaki ilişki üretim araçlarıyla kurulan ilişkidir ve o ilişkiye göre tanımlanır ve orada iki kutuplu sınıf vardır; sahip olanlar, olmayanlar. Ama, başka bir düzlemde, daha alt soyutlama düzeyine indiginiz zaman toplumsal formasyona, orada, sınıfsal egemenlik ilişkileri, birbirleriyle olan, artık, üretim araçlarıyla kurdukları ilişki üzerinden değil, birbirleriyle olan ilişki içerisinde, o hegemoni, o iktidar, o bağımlılık ilişkisi ve o ilişkinin yeniden üretilmesinin tarafları olarak tanımlanırlar; bunu kastettim.

Öbür arkadaşına geçeceğim, isminizi alamadım. Haklısınız, hem eklektik; ama, bu zaten doğasında; yani, bu alandaki çalışmaların doğasında olan bir şey, bana da yansımaları kaçınılmaz. Ben, onun ötesinde de bir şey yaptım; çubuğu bir de bu yana çok büküm. Bunun nedeni, bunu bildiğim için; yani, bu konuda bir kitap yazdım, bunu biliyorum. Karşı çıkmak için, sınıf ölmedi, işçi sınıfı yok olmadı demek için; çünkü, ona büküm. Şu anda da, ikinci konu üzerinde uğraşıyorum; ama, gerçekten, çok sorunlu bir alan. Yani, ideolojiyle, bilinçle, test edilebilir olmayan, ölçülebilmeyen süreçler, kendi için sınıf ve bence asıl sınıf, politik aktör olarak sınıfın tanımı ve orada bilgi sınıfının yeniden tanımlanması gibi bir problematik var ve burada da, belki, Marxizmle de hesaplaşmayı gerektirecek. Şimdi, bu sorunu yaratan, Marx'ın analizine emek süreci içerisindeki sınıf tanımına ilişkin sistematik bir analiz yapmamış olması, Kapitalde yaptı; ama, üretim biçimi düzeyinde, üretim ilişkileri içinde; o soyut resimler düzeyinde yaptı. Şimdi, çağdaş Marxistlere gelince de, onlar da uzunca bir süre, sermayenin hareketi üzerinden sınıf analizi yaptılar ve yeni yeni emek süreci, bu da bir zorunluluk yani. Çünkü, Marx'ın zamanındaki basit iş süreçleri yok; o kadar karmaşık, kollektif iş süreci o kadar derinleşti ki, kafa, el ve kol emek derinleşmekle kalmadı, onlar içerisinde o kadar farklı türler çıktı ki, işte, hizmet sektörü ortaya çıktı, satıcılık, reklamcılık; yani, dolaşım alanı içerisinde çok fazla bir sınıf karmaşıklaştıran ve sınıf sınırlarını çizmeyi güçleştiren alanlar çıktı. Yönetimsel devrim ortaya çıktı; yani, sermayenin kendi içindeki bölünmeleri; ama, orada, mesela, ta-sarruf dediğimiz, mülkiyetin uzantısı, kendisi bir mülkiyet parçası değil; ama, mülkiyetin uzantısı olarak işlev gören, denetim emeği türleri ortaya çıktı. Dolayısıyla, bu problemle; yani, Marx'ın boş yerler sorununu bir biçimde güncelleştirmek ve boş yerleri doldurmak ve bu sorunu çözmek, bunlara düştü. Burada, haklı olarak, birbirlerinden yararlanıyorlar, hatta, birbirlerinden alıyorlar. Mesela, yeni Marxçılar, büyük

ölçüde Weber'e yakın, yeni Weberciler de büyük ölçüde Marx'a yakınlar. Doğrudur, denetim tamamıyla Weberci bir kriterdir, ölçüttür. Hatta, daha ötesi, mesela, bir sürü Marxist, işçi sınıfını, kolektif işçinin gördüğü işleri yapan ya da işte, yeni küçük burjuvazi, yeni orta sınıfı, sermayenin global, tamamıyla işlevselci; yani, Weber'den de daha ötede; ama, burada bir zorunluluk var. Yani, güncel kriterleşme ölçütlerini tanımlayabilmek için, en üst soyutlama düzeyinde değil de, belli bir toplumsal pratik içerisinde sınıfları tanımlayabilmek, sınıf haritası çıkarabilmek, en azından bir proleterleşme ölçeği çıkarabilmek ve sınıflar arasındaki ilişkiye analitik bir bakış için birtakım kıstaslar oluşturabilmek için, emek süreci içerisindeki analize giriyorsunuz ve orada da çok genel kabul gören, Marxist sorunsala sıkı sıkıya bağlı bir başka ölçüt yok. İster istemez, bu ölçütler ödünç alınıyor. Söyleyecek çok şeyim var; ama, uzatmayayım.

BAŞKAN - Sayın Yalman, bir cümle eklemek istiyor ve sonra toparlıyoruz.

Dr. GALİP YALMAN - Sayın Sungur, politik çalışmalarım beni o şeye elvermedi bugüne kadar dedi. Kent dışı emekçiler üzerindeki boyutu, politik çalışma değilse bile, akademik çalışma babında, 1990'lı yıllarda yapılan birtakım çalışmaların -muhtemelen yarın Sencer Ayata da söz edebilir- gösterdiği iki şey var: Bir tanesi, dünya piyasası fiyatıyla satış yapmak diye bir şeyin artık, pamuk, tütün gibi ihrac şeyine tabi tarım ürünleri açısından, onların üreten köylüler açısından ciddi bir nosyon olarak benimsenmesi ve talepleri arasında yer alması ve bunda da büyük toprak sahiplerinin, hatta, daha küçük ve orta köylülerin bu çerçevede siyasî platformlarda şey yapması... Bunu, 1993-1994'deki birtakım saha çalışmalarında çok net gözlemek mümkündür. İkincisi de, bu Maurice Dobb'tan bu yana gelen fabrika dışı manufacture üretiminin değişik biçimleri sadece kent varoşlarında olmuyor. Örneğin, Denizli'nin Buldan'ında veya buna benzer birtakım kırsal alan kasabalarında da çok benzer aile emeğinin kullanım şeyleri var. Onlar da, tekrar, bir anlamda, bir bireysel veya aile emeği düzeyinde bu globalleşmenin, eğer, şeyiyse onun, doğrudan doğruya yaşamak ve o anlamda bir hegemonyanın etkisi altında buluyorlar diye düşünüyorum.

BAŞKAN - Sunuşları için Sayın Türel'e, Sayın Ercan'a, Sayın Yalman'a, Sayın Savran'a ve Sayın Tülin Öngen'e çok teşekkür ediyoruz.

Sizleri de, bu saate kadar burada tuttuğumuz için, ayrıca teşekkür ediyoruz.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ EĞİLİMLERİ

Oturum Başkanı : Kaya GÜVENÇ
Sunanlar : Prof. Dr. Yakup KEPENEK
Doç. Dr. Murat GÜVENÇ
Prof Dr. Sencer AYATA
Doç. Dr. Hacer ANSAL
Prof. Dr. Oğuz OYAN
Yrd. Doç. Dr Aziz KONUKMAN

OTURUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Yakup KEPENEK*

Sanayi Kongresi, içerdiği konularla, bundan önceki kongrelerde olduğu gibi, sanayileşme konusundaki *düşünce ve politika üretimi* işlevini sürdürüyor. Bu doğrultuda birşeyler söyleme, kimi görüşlerimi sizlerle paylaşma olanağı bulduğum için TMMOB MMO yönetimine ve düzenleme kuruluna, teşekkür ediyorum.

Bir *çerçeve* konuşma iki biçimde yapılabilir. Ya, onu izleyecek *bildirilerin* ortak noktalarına dayalı bir genellemeler bütünlüğü gösterir, ya da bildirilere bağlı olmaksızın kimi konuları gündeme getirmeye çalışır.

Burada ikinci yol izleniyor; her biri ayrı bir değer taşıyan bugünün bildirilerini özetlemenin olanağı da, gereği de yok. Bildirilerden gerekli ortak konuşmaları, sizler çıkarırsınız. Benim üzerinde durmak istediğim konu, varolan iç ve dış koşullarda, Türkiye'nin *sanayileşme* daha doğrusu *ekonomik gelişme* olanaklarının nasıl olacağıdır. Ülkenin gelişme çizgisinin tarihsel evrimiyle birlikte görünür geleceğin irdelenmesi, bizleri kimi ipuçlarına, daha açığı, ekonomi politikası sonuçlarına götürebilir.

Bu açıdan bakılınca, benim üzerinde duracağım konunun üç alt başlığı vardır. Türkiye'nin gelişme süreci, dünyada görülen son oluşumlar ve bu bağlamda Türkiye'nin neler yapabileceği.

Kuşkusuz bu kadar geniş kapsamlı alt başlıkların tüm boyutlarıyla bu konuşma içinde irdelenmesi olanağı bulunmuyor. Bu nedenle, yöneme ilişkin bir uyarı bu aşamada yararlı olacaktır.

Konuşmanın ana eksenini, *üretim güçlerinin niteliksel gelişmesine* dayalı olacaktır. Üretim güçlerinin, şimdilik, emek ve sermaye olduklarını veri alırsak, bu ikilinin niteliksel gelişimi, yani üretkenliklerinin artması, tümüyle, bilimsel ve teknolojik gelişmelere, daha doğrusu bunların *üretime uyarlanmasına* bağlıdır. Son yıllarda giderek artan oranda bilginin de emek ve sermayeye ek olarak ayrı bir *üretim etmeni* olduğu görüşü ağırlık kazanıyor. Bu nedenle, ele aldığımız konunun her üç alt bölümünde de *teknolojinin üretime uyarlanması* gözleğünden bakacağız ki bilgiye dayalı anlayış da kapsanmış olsun.

Burada altı çizilmesi gereken kimi kuramsal noktalar var. Önce, Osmanlı-Türkiye bağlamında *çağdaşlaşma*, önceleri *savunma gereksinimleri* ile başlamış, sonra, giderek egemen görüş özelliği ve özellikle de Cumhuriyet döneminin başlarında, belirleyici ulusal politika niteliği kazanmıştır.

İkinci varsayım şudur: Türkiye çağdaşlaşması, inişli çıkışlı olmasına karşın, bir ana eksene dayanır, bu da çağdaşlaşmanın giderek daha belirgin bir biçimde olmak üzere üretim olanaklarının genişletilmesi biçiminde yürütüldüğüdür. Bilindiği gibi üretim olanaklarının genişletilmesi, işgücünün, sermayenin ve bunları bir araya getiren kurumsallaşma düzeyinin niteliğinin yükseltilmesi anlamına gelir. Türkiye çağdaşlaşması, başlangıçta büyük ölçüde dış etmenlere göre biçimlendi, sonraları, sanayileşme ile birlikte, ya da üretimde daha ileri teknolojileri kullanma zorunluluğu doğdukça, çağdaşlaşma içselleşti. XVIII. yüzyılda mühendishanelerin kurulması, 1900'de Üniversite, 1933'te Üniversite'nin yeniden düzenlenmesi, 1944'te İstanbul Teknik ve 1956'da ODTÜ'nün kuruluşu, bu içselleştirme çabalarının ürünleridir. Bu süreçte iç etmenler de görece olarak hala yetersiz kalmalarına karşın, Türkiye'nin çağdaşlaşmasının önemli bir ögesi konumuna yükseldi. Yeni teknolojilerin alınmasında dış etmen, düzeyi yetersiz kalan bir iç etmenle tamamlanıyor.

Aslında teknolojinin içselleşmesinin bu yetersizliği az gelişmişliğin bir başka göstergesidir. Üçüncü ve en önemli, Türkiye ile bağıntılı olmayan yani genel kuramsal varsayım, üretim teknolojisinin değişiminin, ve bunun derecesinin, ekonomik ve toplumsal değişimin ana belirleyicisi olduğudur. Giderek çok daha açık bir biçimde görülüyor ki, teknolojideki yenileşmeye dayalı üretim sürecinde görece olarak daha yüksek verim ve buradan daha yüksek ürün fazlası yaratılır. Özellikle 1980'li yılların dünyadaki gelişmelerinin kanıtlağı bu olgu, yalnız ekonomi kuramının değil buna bağlı olarak, ekonomi politikalarının siyasal yapıların da evrimine neden olmaktadır. Türkiye'nin siyasal yapıların da evrimine neden olmaktadır. Türkiye'nin sanayileşmesine ilişkin herhangi bir çözümleme, bilgi toplumu, küreselleşme, esnek üretim, ulus devlet gibi temel kavramların yeniden tanımlanmasına neden olan bu süreci göz önünde bulundurmak zorundadır.

* Prof. Dr., ODTÜ Öğretim Üyesi

1-Türkiye'nin Gelişme Süreci

a- Kısa Özgeçmiş

Türkiye'nin üretiminin artırılmasına, yani üretim olanaklarının genişletilmesine, teknolojinin katkısı ve buna dayalı olarak ülkenin ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişimi, kendine özgü bir özellik taşıyor.

Osmanlı'da, yasal ve kurumsal yapısında, eğitim düzeninde, yeni ile eskiyi bağdaştırmayı yeğleyen devlet, iç ve dış olumsuz gelişmelerin, özellikle de her biri ülkenin bir parçasını koparıp alan sürekli savaşların yarattığı yıkımın tutsağı olmuştu. *Yenileşme* sürecinde belirleyici özellik, önceliğin, üretime değil, askeri gereksinimlere verilmesidir. XVIII. yüzyılın sonlarında mühendislik okullarının kurulmasından başlayarak, denilebilir ki, gerek işgücünün, gerekse sermayenin gelişmesine katkıda bulunan, hemen tüm *etkin üretim yöntemleri* ve bunlara ilişkin süreçler, ağırlıklı olarak askeriyeden başlamış ya da savunma amaçlı olmuştur. Demiryolu yapımı ve özellikle *telgrafın alınması* gibi olumlu girişimler de, yalnız üretim teknolojisini değil, buna ek olarak üretim girdilerini de dışarıdan sağladıklarından, yerli üretim güçlerinin gelişmesine bir katkı yapamazdı. İmparatorluğun son onyılında ulusal sermaye birikimi çabalarına girilmişse de bu politika artık çok geç kalmıştı.

Denilebilir ki, *yerli üretimi tüm toplumun gereksinimlerini de karşılayacak biçimde genişletme uygulaması, Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlar*. Bu nokta önemlidir. Çünkü halkın ekonomik gereksinimleri, giderek ulusun geleceğinin ekonomik temeli ilk kez Cumhuriyet ile birlikte devletin gündemine girme olanağı bulmuştur.

Aslında, Türkiye'nin sanayileşme süreci de bu gündemle başlar; 1930'lu yıllarda, ekonomik bağımsızlık o günlerin bir düşünürünün deyimiyle, *şeker istiklali* anlayışıyla simgeleniyordu. Türkiye, o yıllarda, başta dokuma olmak üzere, kağıt ve demir çelik sanayilerini, *bilimsel araştırmalara, sağlıklı yasal ve kurumsal düzenlemelere* dayalı olarak kurmayı başardı.

Türkiye'nin ekonomi politikasının görece olarak *yerli gereksinimlere düzenlenmesi ve bilimsel ve kurumsal temellere* dayalı yürütülmesi sürecinden uzaklaşılması İkinci Dünya Savaşı sonrasında oldu. Marshall Planı ile Türkiye'nin Avrupa'nın hammadde ve gıda üreticisi olması öngörülüyordu. Ulaştırma karayollarına geçiş ve ABD ve Dünya Bankası'nın önerileri doğrultusunda sanayileşmenin bir yana bırakılması noktaları bu köklü değişimin önemli örnekleridir.

Eğer üretimde kullanılan teknolojinin kültürel boyutları bulunduğu veri alınırsa, 1950'li yıllarda, traktörün kırsal Türkiye'ye girişi, başlıbaşına yeni dönüşümlerin kaynağı oldu, denilebilir.

Ekonomik kalkınmanın ya da sanayileşmenin sermaye kaynağı olarak *tarımsal artık* alındığında, tarımın makineleşmesi olumlu bulunabilir. Makineleşme, hem artığı büyütecek hem de işgücü fazlası yaratacağından, sanayileşme için gerekli alt yapıyı güçlendirir. Tüm bunlar doğru, ancak, *devletin toprak çıkarlarının tutsağı olması da* bununla eşzamanlı oldu: ekonomi politikası yapma anlamında, toplumsal sınıf çıkarları karşısındaki görece bağımsızlığını tümüyle yitirdi. Bu noktada, oy kaygısının da etkili olduğu açıktır.

Türkiye 1960'lı yıllara, daha özgürlükçü ve demokratik bir ortamı yakalayarak ve yalnız *planlı bir kalkınma* özlemiyle değil, *yerli otomobil yapma özlemiyle* girdi. Bu olgunun genişlemesi, giderek sanayileşme politikasını, bu kez dayanıklı tüketim mallarının korumacı bir ortamda yerli üretimi biçiminde götürdü. Ancak bu sanayileşme süreci, genel çizgileriyle, döneminin teknolojik gereksinim ve koşullarının çok uzağında daydı. Ne üretimin niteliği, ne de üretim birimlerinin ölçeği yönleriyle, en düşük maliyet amacına yönelikti. Dış rekabete karşı korunan ve şişirilen iç taleple beslenen bir iç pazara *dayalı* sınıai üretim süreci geçerli kılındı. O kadar ki, 1970'li yıllarda, bu sınıai yapı, Avrupa Birliği ile bütünleşmenin gerektirdiği sanayi üretimi dönüşümlerini gerçekleştirmediği gibi, 1980 sonrası *dışsatımı aşırı özendirmeye* dayalı uygulama sırasında da, gerçek değil, hayali dışsatıma yönelmekteydi.

Bu yıllarda bir başka gelişme söz konusudur. Türkiye, 1960'lı yılların başında, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-67) ve TÜBİTAK'ın kurulmasıyla, bir bilim ve teknoloji politikasının çerçevesini çiziyordu.

Gerçekte, doğrudan ya da açıkça belirtilmese de bu politika ile 1920'li ve 1930'lu yılların, bilime ve tekniğe önem verilen devlet yönetimi anlayışının yeniden egemen kılınması söz konusuydu.

İlk kez ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesine ilişkin bir *politika belgesi, bilimsel ve teknolojik gelişmeye bütüncül önemi* veriyor ve kapsamlı ve tutarlı bir biçimde bu konuyu ele alıyordu. I. Plan, kalkınma ile ilgili bütün sorunların temel ve uygulamalı bilimlere öncelik verilmesiyle çözüme kavuşacağını öngörüyor ve çerçeveyi *insangücü, istihdam, eğitim ve araştırma* gibi ana eksenlerine oturtuyordu. Kamu kadar özel araştırmalara da önem verilmesini öngören Plan, beş yılda ulaşılmasını istediği belirli hedefler

de gösteriyordu: kamu kesiminde bilim adamı sayısı üçe katlanacak ve 1500'e çıkarılacak, bunun için de 3000 öğrencinin doktora yapmak üzere yurt dışına gönderilmesi sağlanacaktı. Bir başka önemli hedef AR-GE (araştırma-geliştirme) giderlerinin ulusal gelir içindeki payının *beş yılda ikiye katlanması ve 1967'de yüzde 0.6'ya ulaşması* öngörülmüyordu. I. Plan, çok doğru bir yaklaşımla *kurumlaşmaya* da öncelik veriyor, üniversitelerin yeniden yapılanmasını ve iki yeni kurum oluşturulmasını öneriyordu, bunlardan biri TÜBİTAK öbürü de Ekonomik ve Sosyal Araştırma Kurumu olacaktı. Siyasal yönetim bunlardan yalnızca birincisinin oluşmasına yeşil ışık yaktı. Böylelikle *sosyal bilimleri bilim saymayan* sakat diyebileceğimiz anlayış, büyük olasılıkla düşünce özgürlüğü üzerindeki sınırlamaların ya da ideolojik nedenlerin katkısıyla, egemen kılındı.

Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikası, bu nedenle, sosyal bilimler yanı eksik, ya da total doğdu.

Topallık günümüzde de varlığını sürdürüyor. Ve sosyal bilimlerin görece az gelişmişliği, şimdilerde, sözüm ona bilim çevrelerinde, sorunun nedenleri gözardı edilerek, vurgulanıyor.

I. Plan'ın amaçları gerçekleştirilemedi; bugün bile, yaklaşık otuz yıl sonra, ulusal gelirden ayrılabilen AR-GE payı ne kadardır dersiniz? En son (1995) verileriyle, I. Plan'ın öngördüğü binde 6 yerine binde 3.8, yani 30 yıl önceki hedefin yüzde 63'ü düzeyine ulaşılabilmiştir.

II. Plan 1968-72 yalnızca I. Plan'ın amaçlarını yinelemekle yetiniyordu.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-77, temel bilimler yerine *uygulanabilir bilimlere* öncelik verilmesini öngörüyordu. Çünkü bu yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortak üyeliğin ikinci aşamasına geçilmekteydi ve bir yönden ekonominin kimi sektörlerinin dışa açılması öbür yönden de imalat sanayii üretiminin içinde ara ve yatırım mallarının payının artırılması önemli ekonomi politikası amaçlarıydı. Bir başka deyişle sanayi daha *teknoloji ağırlıklı* bir yapıya kavuşturulmalıydı; yeniden dış dürtü ya da zorlama söz konusuydu. Türkiye, SAN'lı kuruluşlar girişimiyle bu doğrultuda, hazırlıksız da olsa, kimi somut adımlar atmıştı de, 1970'li yılların ikinci yarısında yoğunlaşan ekonomik ve siyasal bunalım, bu politikanın uygulanmasına olanak vermedi. Bunalım 1980 Eylül'ünde bilinen meyvesini verdi; Türkiye, *yerli üretim güçlerini geliştirme politikalarından vazgeçti ve daha özelden dışalım ikameciliğine dayanan geleneksel sanayileşme politikasını, tümüyle terk etti.*

Bu keskin politika değişikliğiyle, aslında, makro düzlemde-bilinçli sanayileşme çabalarından vaz geçmek ya da sanayileşmeyi tümüyle piyasa koşullarına bırakmak anlamına geliyordu.

İlginçtir, bilim ve teknoloji politikasına ilişkin en kapsamlı ve günümüzde de geçerli bir yasanın çıkarılmasına kaynaklık eden bu çalışma, 12 Eylül rejimi sonrasında koşullarında yapıldı: Türk Bilim Politikası 1983-2003.

Bu politika belgesi yalnızca yılda *iki kez* toplanmasını öngördüğü "Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu" adıyla, Başbakan'ın başkanlığında, ilgili bakanların ve bürokrasinin bu işle görevli kurumlarının katılımıyla en üst düzeyde politika üretecek bir yeni kurum oluşturdu. Yöntem olarak *bütüncül* ya da "sistem" yaklaşımıyla, sayısal olduğu ölçüde niteliksel noktaları da dikkate almasıyla önemlidir. Bu arada iki somut amaç AR-GE harcaması ve personeline ilişkindi ve şöyle sıralanıyordu, 1983'te binde 2,4 olan ulusal gelirden ayrılan AR-GE payı, 1990'da yüzde bir'e, 2000 yılında da yüzde iki'ye çıkarılmalıydı. Tam gün eşdeğerli araştırmacı personel sayısı da onbin çalışan nüfusun içinde 1983'te 4,2'den, 1990'da 15'e 2000 yılında da 30'a yükseltilecekti.

Türkiye, 1995 verileriyle, 1990'da ulaşılması gereken hedeflerin, binde 3,8 AR-GE harcaması ve onbinde 8,2 personel ile, çok uzağındadır.

Ekonominin 1980'li yıllarda *dışa açılma* sürecine girmesi, bu bağlamda dış ticaretin ve özellikle de *parasal işlemlere getirilen tam serbestlik*, hiçbir plan ve programa bağlı olmayan kimi gelişmelere neden oldu. Bu gelişmelerin başında, ülkenin *iletişim ve bilişim* (informatik) pazarının olağanüstü genişlemesi gerekmektedir. Bilgisayar kullanımının yayılması, yazılım alanındaki gelişmeler, iletişim ağlarının kurulması; telefon ve TV alıcısı alanlarındaki hızlı büyüme bu genişlemenin ana öğeleridir. Dünya Bankası'nın (1991, xix) vurguladığı gibi tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin *açık bir bilişim politikasının ve kurumlarının yokluğunda* gerçekleşti.

Bilişimde olan, *yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirilmeden* yani piyasa düzensizliği ile sağlanan bir istem (talep) patlamasıdır.

Gerçekte, ülkeyi yönetenlerin bir politikalarının olduğu anlaşılıyor; 1987'de bu gelişmelerde beyin işlevi görebilecek olan TELETAŞ Belçika-Alcatel'e satıldı; sonra da bu kuruluşun AR-GE biriminin tümüyle kapatıldığı öğrenildi (Yücel, Fikret 1997).

Türkiye'nin 1980 sonrasında izlediği politikaların bir başka *olumsuz özelliği*, yerli emek kullanımının bir yana bırakılmasıdır. Türkiye, özellikle kendi *eğitilmiş işgücünü* işe alma, çalıştırma ve değerlendirme konusunda giderek geriledi. O kadar ki, örneğin KİT'in *özelleştirilmesinin nasıl yapılacağı, kimi otoyol-*

ların tasarımı çalışmaları, Milli Eğitim, Maliye gibi eski bakanlıkların yeniden düzenlenmesi işleri yabancılara yaptırılmaya başlandı.

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllarda, yüksek oranlı büyüme ve yine yüksek oranlı enflasyon ortamında kendine yol bulmaya çalışıyor. Varolan çelişkili ekonomik gelişme süreci, özel girişimcilerin, giderek artan oranda, teknolojiyi içselleştirmeye çalıştıkları bir eğilime yol açıyor.

Bu nokta önemli.

Neden mi?

Sermaye birikiminin bundan sonra alacağı biçim, kurumlaşma, işin örgütlenmesi, çalışma yapısının, iş ilişkilerinin değişimi ve benzeri gelişmeler, çok büyük ölçüde bu dinamik tarafından, yani, yerli üretimin teknolojiyi içselleştirmesine bağlı ve buna koşut olarak belirlenecektir.

Kısaca, Türkiye, bilim ve teknolojiyi içselleştirmeyi başardığı ölçüde ekonomik ve sosyal gelişmenin yukarı basamaklarına tırmanabilecektir.

İçinde bulunduğumuz yıllarda, özel sanayi, AR-GE teşviklerinin de katkısıyla, dışarıdan yeni teknolojilerin alınması, bunların kullanımında uzmanlaşma ve giderek dışardan alınan tekniklere yerli katkı yapılması doğrultusunda kimi gelişmeler; kısıtlı görülmüyor.

b- Varılan Nokta ve Sonrası

Konunun düğüm noktası budur. Türkiye'nin üretici olan ve olmak isteyen sermayesi AR-GE yatırımı yaptığı ölçüde daha yüksek kar oranı elde edeceği gerçeğini gördüğünde, ya da bunu yakaladığında, üretim yapısının dönüşümü açısından en önemli adım atılmış olacaktır. Çünkü sermaye birikiminin gerçek kaynağını yakalamanın bilincine varılmış olacaktır.

Bu açıdan Türkiye ekonomisi bir dönemeçten geçiyor. Burada vurgulanması daha doğrusu anımsatılması gereken kimi noktalar var.

Türkiye'de teşvik uygulamaları yeni değil, 1913, 1927, 1960 sonrası ve 1980 sonrası, özel sanayi sermayesini teşvikin başlıca köşe taşlarıdır. Türkiye, kuşkusuz sanayileşmede çok yol aldı, aşamalar kazandı, ancak geçmişteki teşvik programlarını, artı ve eksi yönleriyle, nesnel, bilimsel ve sağlıklı bir değerlendirmeden geçirdiği söylenemez. Uygun deyimle, sanayi teşvik deneyimlerinden yararlanma yoluna gidilmiyor; geçmişteki teşvikler konusunda belleksiz bir tutum sergileniyor.

Bu noktayı vurgulamamın nedeni, AR-GE teşvikleri konusunda bir uyarıda bulunmaktır. Türkiye son yıllarda uygulamaya koyduğu AR-GE teşviklerinde, öncelikle eski yanlışlarından kaçınılmalı, sonra da dünyadaki gelişmeleri göz önünde tutmalıdır.

Bu iki önemli konuyu burada ayrıntılarıyla irdeleme olanağı bulunmuyor. Ancak sınırlı bir biçimde de olsa konunun kimi yönlerine değinilmelidir.

Birincisi, geçmişte verilen sanayi teşvikleri, sektörel öncelikler saptanarak ve bunların ülke ekonomisine yapacakları katkılara bağlı olarak verilmedi, uygun deyimle, her şey teşvik edildi; ya da hiçbir şey teşvik edilmemiş gibi bir durum doğdu ve sonuçta, iç pazar belirleyici oldu. Bu kez, böyle bir yanlış düşülmemelidir.

İkincisi, geçmişin sanayi teşviklerinde, üretimin kurumsal yapısı, üretim ölçeği ve ürünü niteliği çok önemli öğeler gözardı edildi. Ülke özellikle dayanıklı tüketim mallarında, birim maliyeti çok yüksek ve kalitesiz ürünlerin, dış rekabetten korunan iç pazarı doldurmasına tanık oldu. Bu kez özellikle kurumlaşma ve nitelik konusuna özen gösterilmelidir.

Üçüncü olarak, konunun asıl can alıcı boyutu uluslararası gelişmelerdir. Uluslararası düzlemin iki yönü önemlidir. Önce, Türkiye ekonomisi, üretim yapısını dönüştürürken, üretim olanaklarını genişletirken, sanayileşmede geç kalmış olmanın telaşı değil bilinciyle davranabilmelidir. Bunun anlamı özellikle öbür ülkelerin deneyimlerinden olabildiğince çok yararlanmak, ders çıkarmak ve benzer yanlışlardan kaçınmaktır. Sonra da konu küreselleşmeye ilişkindir. Türkiye küreselleşmenin artı ve eksi yönlerinden kendi ulusal çıkarı, ya da yerli üretim olanaklarını geliştirmek için nasıl yararlanabilir sorusuna yanıt aranmalıdır. Sorun, küreselleşme sürecinden tam kopma, tam ayrılma olamayacağı varsayımıyla irdelenmelidir. Daha doğrusu, küresel ile ulusal çelişkisi ve uyumu çözüme kavuşturulmalı; dünya kapitalizmi ile eklemelenmenin niteliği bilinçle belirlenmelidir.

Şu sırada geçerli olan VII. Plan (1996-2000), eski politika belgelerine göre daha sınırlı amaçlarla yetiyor. AR-GE giderleri/ulusal üretim oranının 2000 yılında yüzde 1,5 olacak biçimde aşamalı olarak ar-

tırılmasını ve onbin çalışan başına araştırmacı sayısının da 15'e çıkarılmasını öngörüyor. VII. Plan ek olarak, *bilişim ve iletişim teknolojileri, yeni ürünler, biyoteknoloji, nükleer teknoloji, uzay ve savunma teknolojilerine öncelik verilmesi gerektiğini* vurguluyor.

Özel kesimin AR-GE girişimlerine parasal destek yani teşvik düzenlemeleri 1995'te yürürlüğe girdi. Temel amacı sanayiın, yeni ürün süreçlerinin yaratılması ve yöntemlerin uygulanmasıyla rekabet gücünü güçlendirmek olan parasal destek düzenlemesi, AR-GE giderlerinin yüzde 50'ye kadar bir bölümünün karşılanması ve eğer AR-GE harcaması yukarıda belirtilen öncelikli sektörlerle yönelikse; üniversite sanayi işbirliğini güçlendiriyorsa; doktoralı araştırmacı çalıştırıyorsa; araştırma enstitülerinin ve teknoparkların güçlenmesini sağlayacaksa; Türkiye kökenli patent olanağı yaratıyorsa ve öbür sektörlerde verimliliği ve rekabeti artıracak biçimde *yaygın kullanımlı (generic) ise ek parasal destek* verilecektir.

Son olarak 1997'nin 25 Ağustos'unda toplanan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun aldığı kararlara değinelim. Kurul'un aldığı toplam 29 kararın içinde ikisi öne çıkıyor. Kararlardan biri, *ulusal bilişim altyapısının kurulmasını* öngörüyor; ikincisi de bir ulusal AR-GE bütçesinin Nisan 1998'e dek hazırlanmasını öngörüyor.

Bunlardan birincisiyle, kamu hizmetleri, eğitim, ulusal akademik ve bilgi merkezi ve elektronik ticaret merkezi ağlarının kurulması öngörülmüyor. İkincisi de makro düzlemde politika yapılmasına katkı yapacak gibi görünüyor.

Gerçek, bu politika düzenlemeleri, Türkiye için bir bir *Ulusal Yenilenme Örgütlenmesi* ya da *Düzeni (UYD)* oluşturulmasına yöneliktir, denilebilir.

Uluslararası gelişmeler göz önünde tutulduğunda, özellikle de bu kavramın "gelişmiş ekonomilerin topluluğu" sayılan OECD kaynaklı olduğu bilindiğinde, bu tür bir UYD'nin önemi daha açık anlaşılır.

UYD üzerine yapılan yoğun araştırmalar, UYD bir *birbiriyle eklemlenen kurumlar* bütünüdür. Bu kurumların işlevi yeni teknolojilerin oluşturulmasının üç temel ögesini, yani, *bilgiyi, becerileri ve bunların işlenmesini* "yaratmak", "biriktirmek" ve "aktarmak"tır (OECD 1992, Stoneman 1995).

UYD'nin temel belirleyici ögesi az önce belirtildiği gibi *kurumlar ve bunların eklemlenmesidir*. Burada kurumlar ile, üniversiteler, araştırma birimleri, meslek oda ve birlikleri, hükümetin elindeki araştırma laboratuvarları, özel araştırma ve danışmanlık birimleriyle ve bunların oda ve birlikleridir.

UYD'nin ikinci, ancak ikincil olmayan ögesi bu *kurumlar arasında çok güçlü bir işbölümünün* varolmasıdır. Aslında kurumlararası eklemlenme, çerçevesi çizilmiş bir işbölümüne dayandığı ölçüde anlam ve işlerlik kazanır. Bu işbölümünde, kurumların alt işlevleri tanımlanmalı, ikilikler en aza indirilmeli ve bilgi akımı ya da bağlantısı bu temele dayandırılmalıdır. Bunların gerçekleşmesi, çoğu kez, ya da çok büyük ölçüde "piyasa-dışı" araçlarla olur. Burada bütünleştirilmiş işbölümüne gidilmesi önemlidir, yoksa bu işbölümünün kar amaçlı olması bir zorunluluk sayılmaz.

2. Küreselleşme Dedikleri

Dünya ekonomisindeki gelişmeleri tüm boyutlarıyla burada özetleme olanağı bulunmuyor. Türkiye'nin bundan sonraki gelişmesi bağlamında dünyada kimi ekonomik gelişme boyutlarına değinmek gerekiyor.

Önce, günümüze dek ekonomi kuramının veri aldığı olgu, yani, *serbest piyasa koşullarına bırakılırsa, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş olanlara yetişeceği; ya da onları yakalayacağı* görüşü, gerek tarihsel olgularla, gerekse uygulamalı araştırmalarla *doğrulanmıyor; red ediliyor*. Bu olgu, *ulusal ekonomi politikaları yapılmasını kaçınılmaz kılıyor*. Esasen, mal ve hizmetlerin ve de sermayenin dolaşımının hızlanmasına karşın *asıl üretim etmeni olan emeğin ulusal kalması zorunluluğu*, ulusal politika yapılmasını gerektiriyor. Kısaca, 1990'lı yılların başında acele ile ulaşılan ve hep kuramsal düzlemde kalan yani uygulanmayan *ulusal kalkınmacılığın sona erdiği* anlayışı da şimdilerde, tümüyle terkedilmiş bulunuyor.

Sonra, kapitalizmin *değişen niteliği*, eski sanayileşme/gelişme politikalarının tekrarına olanak veriyor. Kapitalizm, *artıkdeğerin kaynağının bilim ve teknoloji olduğunu son yıllarda giderek daha ağırlıklı bir biçimde anlamış* bunun bilincine varmış bulunuyor. Bu nedenle, dünyada hızla dolaşan, ve günümüzde bir gecelik tutarının 1,3 trilyon ABD doları olduğunun kestiriminin yapıldığı *gezginci sermayenin nereden konuşlanacağı* büyük önem taşıyor. Sermaye, az gelişmiş ülkelere, yalnız *doğal kaynakları sömürmek ve yüksek faiz gelirlerinden pay almak* amacıyla gidiyor. Bu nedenle sermayeyi konuşlandıracak ulusal politikalar gerekiyor.

Üçüncü nokta, dış ekonomik ilişkilerle, özellikle de dışsattımla ilgilidir. Ekonomi kuramı, şimdide dek,

sermayenin, işgücünün ucuz olduğu yani ücretlerin düşük olduğu ülkelerde üretim yapacağını, özellikle çokuluslu ortaklıklar çerçevesinde, veri almaktaydı. Günümüzde bu kuramsal yaklaşım da yok olmuştur; çokuluslu ortaklıklar yatırımlarını ucuz işgücü ülkelerinde yapmıyor; tam tersine işgücü niteliğinin yüksek, arı siyasal yapının istikrarlı ve kurumlaşmanın yerleşik olduğu ülkelerde yapıyor. Doğrudan yatırımlar ya gelişmiş ülkelere ya da Çin, Uzak Doğu gibi çok sınırlı yerlere ve yine çok sınırlı gidiyor. Uluslararası sermaye, petrol gibi doğal kaynakları değerlendirme ve yüksek faize dayalı rant elde etme amacıyla kimi az gelişmiş, gelişmekte olan ülkelere yöneliyor.

Türkiye'nin "dış" ekonomi politikalarını bu veriler ışığında oluşturması, özellikle de ucuz işgücüne dayalı dışsattım ya da dış rekabet anlayışını bir yana bırakması kesin bir zorunluluktur. Sermaye birikimi, dış rekabete uygun olmak için, işgücünün niteliğinin yükseltilmesine ve emeğin alım gücünün artırılmasına özen göstermek durumundadır. Yeni üretim biçimleri bunu gerekli kılıyor.

Ashında az önce sözü edilen UYD politikası büyük ölçüde bu öğeleri içeriyor.

3. Gelişmenin Yeni Doğrultuları - Sonuç

Teknolojideki gelişmeler, ulusal ve uluslararası sermaye birikimi süreçlerine yeni biçimler kazandırmış bulunmaktadır. Sermaye birikimindeki bu niteliksel değişim, yalnız işin örgütlenmesini ve emek-sermaye ilişkilerinin yeniden örgütlenmesini değil, başta devlet olmak üzere tüm kurumsal yapıların bilim ve teknolojiyi içselleştirecek yönde yeniden biçimlenmesine neden oluyor.

Sermayenin uluslararasılaşması, ulusal ile uluslararası sermaye birikimleri arasındaki çelişkiyi çözmüş sayılır mı? Bu sorunun yanıtı evet biçiminde değildir. Bu nedenle, yeni bir anlayışla da olsa, ulusal kalkınmacılık ve gelişmeci devlet kavramları bizimledir ve bunların yeni gelişmeler ışığında tanımlanması, düzenlenmesi ve uyumlu-değişken bir yapıya kavuşturulmaları, ekonomik gelişme gündeminin ilk maddesi olmalıdır.

İster ulusal, istenirse uluslararası düzlemde olsun, emeğin üretime katılmasının daha esnek bir duruma gelmesi de, emek-sermaye çelişkisini sona erdirmiyor; yeni bir düzleme çekiyor. Ancak, giderek artan bir oranda egemen olan çok yönlü emek bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini gerektiriyor. Teknoloji ile büyüyen artıkdeğerin bölüşümü, ulusal ve de uluslararası düzlemde, doğal olarak, çözümü gereken sorunların başında geliyor. Çünkü artıkdeğer artıran teknoloji emek kullanımını sınırlandırıyor; giderek emeği dışlıyor. Emeğin üretimdeki alanının daralması ile temsili demokrasi süreçlerinin bağdaştırılması giderek çözümü gerekli, önemli bir çelişki özelliği kazanmış bulunuyor. Bu noktada sorun da çözümü de siyasallaşıyor; daha katılımcı/demokratik süreçlerin sağlanması ve bunun kurumlaşması ayrı bir önem kazanıyor.

Türkiye kapitalizminin gelişmesi sürecinde özel sermayenin, vergi ödeme, sosyal güvenlik, grevli, toplu iş sözleşmeli sendikal haklar gibi toplumsal sorumluluk konularında çok da olumlu sınav verdiği söylenemez. Türkiye kapitalizmi, bu toplumsal sorumluluk açığını bundan sonra, kapitalizmin niteliğinin değiştiği bir dönemde ne ölçüde yerine getirmek ister? Bu nasıl sağlanır? Özellikle, gelişmiş ekonomilerde de bu hakların tartışıldığı, zayıflatılmak istendiği bir ortamda, bunu sağlamak hiç de kolay görünmüyor. Bu noktada da meslek oda ve birliklerine, sendikalara ve öbür demokrasi güçlerine büyük görev düşüyor.

Gerçekte, düşünce ve yaratıcılık alanında tam özgürlük ortamı, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin önkoşuludur; gereklidir, ancak yeterli değildir. Bunların toplumun tüm hücrelerini sarması yani kurumlaşması bu nedenle, yaşamsaldır.

TÜRKİYE'DE DEMOGRAFİK DEĞİŞİM VE İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ OLASI ETKİLERİ

Murat GÜVENÇ*

Bu konferansın hazırlık çalışmaları sırasında birkaç oturum yapmıştık. Ben de, o sırada, Bursa'da yaptığım bir çalışmayla ilgili elde ettiğim bulgular hakkında konuşmuş ve -daha nüfus tespitleri, sayımları filan da yapılmamıştı- Türkiye'nin çok önemli bir nüfus ve demografik değişimden geçtiği konusunda görüşler söylemiştim. Sonra da, düzenleme kurulu, benim bu konuda kongreye, Türkiye'nin geçirmekte olduğu, deneyimlemekte olduğu büyük demografik dönüşümle ilgili olarak bir sunuş yapmamı istedi. Ben de o konuda bir hazırlık yaptım. Şimdi, son konuşmacıyım. Oldukça kısa tutacağım, 10 dakika veya 15 dakikayı geçmeyecek bir sunuş yapacağım.

Sunuşum iki kısımdan oluşuyor: Önce, bu yaptığım araştırmanın ne işe yarayabileceği konusunda bir şeyler söyleyeyim. İki konuda yararı olabilir; bir tanesi, demin Oğuz Oyan beyin bahsettiği, sendikasızlaşma, SSK dışı personel, bu çocuk emeğinin, kadın emeğinin dereğüle bir biçimde çalıştırılabilir olması gibi problemlerin, acaba, bizim sandığımızın dışında yapısal nedenleri var mı, demografik nedenleri var mı? Belki bu konuda ufuk açıcı olabilir. İkincisi; Türkiye'ye bu bakımdan benzeyecek başka ülkeler var mıdır dünyada, ki var, onları da birazcık göreceğiz. Üçüncü nokta da, öğleden sonraki oturumda stratejik planlamayla ilgili konuşmalar var. Belki, bu oturumla, öğleden sonraki oturumlar arasında bir menteşe görevi yapabilir benim yapacağım sunuş.

Şimdi, efendim, Prevert'in bir dizisiyle başlayayım; "Yaşam, hiç gürültü patırtı yapmadan, birbirini seven insanları birbirinden ayırır ve deniz de onların plajda bırakmış oldukları ayak izlerini siler geçer" diyor. Yani, büyük dönüşümler, öyle insanların sandığı gibi, büyük, gürültülü patırtılı bir şekilde gerçekleşmiyor. Şimdi ben size, burada Türkiye'nin, bu sefer gerçekten hiçbir devlet katkısı olmadan, Türkiye toplumunun gerçekleştirmiş olduğu çok büyük bir dönüşümün bir iki tane resmini göstereceğim. Bunun ilk işaretlerini daha önce biz alıyorduk; ama, Türk toplumu şu son nüfus tespitinde yaşadı; "Bize gelmediler, eksik saydılar, nüfusumuz eksik çıktı" konusundaki tartışmalar. Efendim, bazı yerlere gidilmemiş olabilir; ama, nüfusun sanıldığından eksik çıkması; yani, büyük çıkmaması, Türkiye toplumunun başardığı büyük bir dönüşümden kaynaklanıyor. Şimdi, bunun bir iki tane resmini göstereceğim.

Türkiye toplumu ne yapıyor? Bütün bu gürültü patırtı içerisinde, bir resmini göstereceğim. 1935-1990 perspektifini göreceğiz ve bundan sonra da, bizim demografyada yapmış olduğumuz birtakım demografik projeksiyon teknikleri var. Bu trend ekstrapolasyonuna dayanmayan, demografik yöntemlerle yapılmış olan projeksiyonlar; ayrıntısına girmek istemiyorum. Şimdi, buradaki, nüfusun sayısını değil de, yaş gruplarına dağılımını inceleyelim; 1935 yılının Türkiye nüfus piramidi böyle bir piramitti. 15-19 yaş grubuna dağılımını inceleyelim; 1935 yılının Türkiye nüfus piramidi böyle bir piramitti. 15-19 yaş grubu bakım ne kadar az, bu da, harbin etkisi; yani, harpte ölenlerden dolayı bir eksik durum var. Bizi çok fazla ilgilendirmiyor; fakat, esas itibarıyla üzerinde durmamız gereken nüfus piramidi şu 1960 yılına ait olandır. Bu 1960 yılına ait olan nüfus piramidi, tipik üçüncü dünya ülkelerinin piramididir; 0-4 yaş grubunda çok sayıda bir nüfus var, yaşlı nüfus az, üretken yaşlardaki nüfus ise, tam böyle bir piramit vaziyeti resmi çiziyor. Ortalıkta hiç gürültü patırtı edilmeden, 1990 yılına gelindiği zaman, Türkiye nüfus piramidi neye dönüyor? Türkiye geneli, doğusu, batısı, kenti, kırsal her şeyi belli. 1990 yılında 10-14 yaş grubundaki insanların, kadın ve erkek çocukların sayısı, 0-4 yaş grubundaki çocukların sayısı eşitlenmiş. Bu, Türkiye toplumunun başardığı en büyük devrimlerden bir tanesi; yani, bu, modernite projesinin Türkiye'ye girmesinin bir göstergesi. Şimdi, bunun içerisinde kır, kent, kasaba, doğu, batı her şey belli olduğu için, bunu biraz daha açacağız; O zaman Türkiye bir tarım toplumuydu. Bu reprezentativitesi daha yüksek bir resim, bu o kadar değil; bunun kentsel resimlerinin ne olduğuna geçeceğiz. Şimdi, bu geçişle beraber, bu yaş grupları itibarıyla, ne yapıyor Türkiye toplumu? Bu yaş gruplarını, genellikle demografyada üç kategoride topluyor: Bir tanesi gençler kategorisi, bir tanesi üretkenler, bir tanesi de yaşlılar. Şimdi, 1930 yılından 1990 yılına kadar, Türkiye'de, gençler ve yaşlıların eğrileri; yani, nüfus içindeki toplam payları birlikte seyretmiş iki eğri var. Yaşlılar ise, tıbbi teknolojideki gelişmelerden dolayı bir miktar yaşam süresi uzadığı için sayıları artıyor; fakat, 1980 yıllarında, 1985 yıllarında, doğurganlıkta, inanılmaz derecede büyük bir düşüş yaşanıyor. Bu düşüş, Türkiye'nin batı kesiminde nüfusun artık kendi kendini yenileme hızının da altına düşmüş vaziyette. Yani, şöyle söylemek istiyorum: Göçün etkisini bir an için dışarıda

* Doç. Dr., ODTÜ, Şehir Bölge Planlama

tutacak olursak, İstanbul'un nüfusu azalıyor. Peki, İstanbul'un nüfusu neden artıyor, nasıl oluyor da artıyor? Bir kere, hemen parantez açalım, insanların zannettikleri kadar hızlı artmadığını bu son sayım gösteriyor. İkincisi, nüfusun artmasının sebebi, iş pazarlarıyla ilişkili; göçmenlerin, göçün, yaş, selektif bir süreç olmasından dolayı artıyor. Göçmen kente 3 yaşında gelmiyor; göçmen kente üretken yaşlarda geliyor. Üretken yaşlarda kente gelmiş bir başka göçmenle evleniyor ve bunların iki yıl içinde iki tane çocukları olduğu zaman, iki göçmenimiz, 4 kişi kentin nüfusunu artırmış oluyorlar; buna demografyada, göçmenlerin kent nüfusunu; yani, göçmenlerin doğmamış çocuklarını beraberlerinde getirmeleri şeklinde adlandırdıkları bir süreçle açıklanıyor; ama, bu kalıcı bir süreç değil.

Peki, bunun devrim tarafı nedir? Bakın, şimdi, burada basketbolda bir oyun vardır, feyk denilen bir oyun; bir müdafaa oyuncusu vardır, bir de bir hücum oyuncusu vardır. Hücum oyuncusu elindeki topu, şöyle sağ tarafa doğru bir hamle yapar, karşısındaki müdafaa oyuncusu da bunu doğru kabul eder, o tarafa giderse, rahat rahat şutunu atar. Şimdi, bakın, büyük olay Türk toplumunun yaşadığı, üretken kesim ile gençler kesiminin çizgilerinin; yani, yörüngelerinin kesinlikle birbirinden ayrılmasıyla oluyor. Eskiden, her üretkene bir genç tekabül ederken, şimdi, önümüzdeki on beş yılda; neredeyse 2 üretkene 1 genç tekabül edecek; bunu iki türlü yorumlayabiliriz. Bu, çocukların; yani, gençlerin eğitilmeleri için, yeni olanaklar kazanmaları için, onlara ilgi gösterilmesi için çok büyük bir fırsat. 8 yıllık eğitimin de tam bu yıla denk gelmesi tesadüf değil; yani, 8 yıl, 8 yıllık eğitimin yapılabilirliğinin ilk ortaya çıktığı dönemde gündeme gelmiş ve uygulamaya başlamış program oluyor. Büyük önem taşıyan ikinci şey; Üretken nüfusun sayısındaki inanılmaz derecedeki şişme, artış. Bununla beraber de, yaşlıların sayısında çok önemli büyümeler bekleniyor. Şimdi, bu anlattığım süreci, İstanbul'un nüfus piramidinde izlemeye çalışalım.

1995 yılı için İstanbul'un nüfus piramidi resimdeki bir piramitti. Türkiye piramidinden biraz farkları var; o da, üretken yaş gruplarında; yani, 15'ten 55 yaş grubuna kadar Türkiye nüfus piramidinden çok daha şişkinlik gösteriyor. Çocuk sayısı ise az. Bu resim neye benziyor, birazcık Kremlin'in kubbelerine benziyor, soğanumsı bir şey. Şimdi, bizim konumuz açısından son derece önemli bir yapısal özelliği var; çünkü, üretken yaş gruplarında, sistemin arz ettiğinden daha fazla işgücünü, işgücü piyasasına doldurmuş vaziyette. Ne oluyor o zaman; ücret düzeyleri üzerinde, aşağıya doğru bir çekme etkisi yaratıyor. Bunun tersi nerelerde var; bu göçü veren yerlerde var. Göçü vermiş, zayıflamış yerlerde rekabet güçlerini yitiriyorlar. Oralardaki kentlerde, yerleşmelerde de, bu yaş gruplarının böyle tersine eksiklik göstermesi gerektiğini bekleyebiliriz.

Peki, bu süreç bizi ne yapacak? Elbette, zaman geçtikçe, 25-29 yaş grubundaki bizim yaş grubumuz, bir kısmı ölecek; ama, bu yaş gruplarında ölüm olasılığı çok düşük, bir üst yaş grubuna geçecek; 25 nede bu küme, bizim bu yaş, kohort dediğimiz şey, yukarılara doğru çıkacak; çıktığı zaman ne olacak; bizim yaşlı gruplarımız, yaşlı nüfusumuz, şimdikininki sayıca 4 misli önemli olmaya başlayacak. Yani, benim Bursa'da yaptığım bir araştırmada, kent içindeki 35 bin kişilik yaşlı nüfusun 168 bine çıkması söz konusu yirmi yıl içerisinde. Bunun üzerinde birazcık duralım.

Bizim bugün için tasarladığımız esnek çözümlerimiz, -sendikastız- önümüzdeki yirmi yılın büyük problemlerini, büyük toplumsal problemlerini beraberinde getiriyorlar ve bu insanlar; yani, artık çalışamaz duruma geldikleri zaman, kendilerini şemsiyesine alacak hiçbir sosyal güvenlik bulamayacaklar. Buna benzer bir dönüşümün, en önemli kısmı yaşlılarla ilgili. Çocuklarla ilgili olarak kısmın şanslı bir gelecek olduğunu söylemiştim. Bütün bu yükü de, bu ortadaki üretken yaş grupları taşıyacak. Dünyada buna benzer dönüşümler nerede yaşanmış diye sorduğumuzda, çok ilginç bir şeyle çakışıyor. 1960'lı yıllarda, Türkiye, Güney Kore, Singapur, Malezya aynı ulusal gelir düzeyinde, aynı ekonomik, demografik yapılar gösteren ülkeler ve o ülkelerde de, Türkiye'de yaşanan bu demografik büyük dönüşümün aynısı yaşandı. Bu dönüşümle beraber, o ülkeler, Türkiye'den daha farklı politikaları, bilim ve teknoloji politikalar, sanayileşme politikaları; daha farklı sermaye gruplarıyla entegre olarak, işte, Asya kaplanları denen şeyi yaptılar.

Türkiye'nin demografik yapısı, Avrupa'ya benzemiyor, Asya kaplanlarınıninkine benziyor ve önünde de yirmi yıllık bir perspektif var. Yirmi-yirmibeş yıllık bir perspektifte, Türkiye toplumu, Orta Doğu toplumlarıyla kendi arasındaki en büyük benzerlik olan şu piramidal özelliğini tamamen yitirecek ve Türkiye toplumu -şimdi size neticesini göstereceğim- bir Doğu Avrupa türü nüfus yapısına kavuşacak. O kavuştuğu andan itibaren, bütün işgücü üzerindeki; yani, ücretleri aşağıya çeken, sendikasılaştırma sürecini destekleyen bütün yapısal özelliklerini yitirecek. Şimdi, buna iktisadi alanda window of opportunité deniyor; yani, bu işçiler açısından, çalışanlar açısından bir opportunité değil, onlar için bir cehennem; ama, ülkenin de atlaması için. Yani, daha alt düzeylerdeki bir denge durumundan çok, üst düzeylere sıçrayabilmesi için gerekli bir şey. Şimdi bu anlattığım süreç, Batı Avrupa'nın feodalite döneminden kapitalizme geçiş sürecinde ikiyüzyılda yaşanmış bir şey; bu toplum, bunu, aşağı yukarı kırk elli yılda başarıyor ve bunun içerisinde devlet yardımı

nedir; sıfır. Bu toplum bunu kendi kendine başarıyor; çünkü, bunu başaran insanlar, yani, geleceklelerini kente kurmayı kafalarına koymuş, kentte başarılı hane halkları olmayı gerçekleştirmiş insanlar.

Şimdi, bizim gecekonduya bakışımızı kökünden değiştirmesi gereken araştırmalar yayımlanıyor. Bir tanesi Zeynep Angın ve Friedrich Shorter tarafından yayımlandı; Paşabahçe civarında işçi sınıfı topluluklarında aşk, cinsiyet ve çocuk sayısı ile ilgili, 3 bin saatlik mülakata dayanan bir araştırma. Herkesin okumasını tavsiye ederim, burada da reklamını yapıyorum araştırmamın. Genellikle, nasıl diyelim, kültür düzeyinin o kadar da yüksek olmadığı tahmin edilen işçi sınıfı kadınlarının ve genç kızlarının cinsiyet, çocuk sayısı konusundaki tavırlarını iyice öğrenmemiz bakımından.

Metin Bey de, öğleden sonra, stratejik planlamayla ilgili bazı şeyler söyleyecek. Şimdi, toplumumuzun önünde böyle bir süreç var; yani, toplumun yaşayacağı yirmi yirmi beş yılın bize neler getireceği konusunda pek bir şey bilmiyoruz; ama, bildiğimiz bir şey var ki, biz bu süreci yaşayacağız; çünkü, 2000'li yılların, 2020'lerin çocukları, o zaman üretken yaşa gelecek çocuklar, şimdi doğdular; yani, onlar 1 yaşında, 2 yaşında çocuklar.

Şimdi, ben, bu konuşmamı birazcık da umutlu bitirmek istiyorum. Bursa'dan yaptığımız projeksiyonla nasıl gittiğimizi; yani, ne yöne gittiğimize dair bir iki resim göstererek konuşmamı bitirmek istiyorum.

Piramid tam manasıyla düzeldiği zaman, bir gelişmiş ülke modeline geçmiş oluyoruz. Yani, buna geldiklerimiz andan itibaren de, artık, işgücünü, sendikasızlığı, ücretleri aşağıya çeken bütün yapısal engeller kalkmış oluyor. Yani, ülke "az gelişmişliğin makus talihini kırarsa" stratejik planlama yapmanın tam zamanıdır; çünkü, bundan sonra artık o tren de kaçıyor; kaçtığı zaman ne oluyor, bu treni kaçırmış olan ülkelere, mesela, Moldavya gibi oluyorsunuz. Orada bu süreç tamamlanmış; yani, kronik bir işgücü kıtlığı var ve ücretlerin aşağıda tutulması ve kompetitif avantaj sağlayacak hiçbir şey kalmamış durumda.

ANADOLU SANAYİSİNDE TOPLUMSAL BOYUT

Sencer AYATA*

Ben bu konuşmaya biraz daha farklı bir konumda gelmeyi ümit ediyordum. Şöyle ki; Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet İstatistik Enstitüsü ve Sermaye Piyasası Kurulu tarafından, Oktar Beyin de getirdiği bir öneriyle, bir çalışma grubunun içinde yer aldım. Aslında bu verileri Devlet İstatistik Enstitüsü toplayacaktı; fakat sayım araya girdi ve bundan dolayı önemli bir aksama oldu. TUMORK'tan da bir veri bekliyordum onu da zamanında elde edemedim. Konuşmamı bu nedenle, Antep'te, yakın bir dönemde az sayıdaki pilot çalışma niteliğindeki mülakatlardan örnekler getirerek sürüklemeye çalışacağım.

Toplumsal boyutlar dendiği zaman aklımda olan çok mesele var, ama dört ana konuyu ön plana çıkarmaya çalışacağım. Bunları daha az hangi konular üzerinde durulacağına ilişkin tahmin yaparak saptadım. Sayın Ansal, üretim organizasyonu alanında yoğunlaştı konuşmasında: Öbikleşme ve kümeleşme konularında, bu benim konuşmamın da bir ölçüde parçası olacak ama değişik açıdan.

Anadolu sanayileşmesine, yeni sermaye birikim hareketine, kaplanlara, adına ne dersiniz diyelim; bu olguya bakarken, toplumsal açıdan önemli olabilecek dört boyutu dile getireceğim. Burada değineceklerimizden başka şeyler de olabilirdi: Örneğin devlet olabilirdi; daha önemlisi emek sermaye ilişkileri olabilirdi; onlar konuşmamda pek yer almayacak. Birincisi, kısaca bölge boyutu üzerinde durmak istiyorum. Kendi ilgi alanım öncelikle şehir; yani, şehir yapısıyla, şehrin toplumsal yapısıyla sanayileşme arasındaki ilişki. Burada onun üzerinde de durmayacağım. Bölge üzerinde birkaç şey söylemeye çalışacağım. İkincisi sınıf özellikleri. Üçüncüsü kültür boyutu. Ve sonuncusu İslam sermayesi tartışması. Anadolu sermayesi ile İslam sermayesi ilişkisi, son bölümde de bunun üzerinde durmaya çalışacağım.

Şimdi birincisi, yani bölge boyutu. Biz, çoğu zaman sanayileşme olgusuna baktığımız zaman, kent düzeyinde veya sanayi birimi düzeyinde bakıyoruz; ama, çoğu yerde bu sanayileşmenin ciddi bir bölge boyutu da var. O bölgenin gerek dünya gerekse ulusal düzeydeki bölge kademelenmesi içerisindeki yeri nedir, konumu nedir ve bu konuma bağlı olarak, bölge dinamikleri, bir kentteki sanayileşme hareketini; diyelim bir Anadolu kaplanındaki sanayileşme hareketini, nasıl etkiliyor sorusunu pek sormuyoruz. Benim örneklerim Denizli ile ilgili bilgi gelmediği için, Antep'ten olacak. Şimdi, bölge konusuna, Antep düzeyinde baktığımız zaman hemen şunu görüyoruz. Güneydoğunun batısını içine alan; yani hepimizin çok iyi bildiği GAP bölgesi. Antep bir anlamda bu bölgenin kalbi durumunda. Yani, Antep, GAP'ın 32 milyar dolara erişmesi beklenen 21 baraj, 17 hidroelektrik santral ve esas önemlisi 17 sulama projesinin merkezi. Buna bağlı olarak tarımda beklenen verim artışı ve daha da önemlisi, bölgede tarımsal sanayinin ağırlık kazanması çerçevesinde Antep'in rolü ve konumu ne olacak? Bu soru çok önemli. Nitekim, şimdiden görünür etkileri var. Narenciye üretimi meyve suyu sanayini, buğday üretimi makarna sanayiini -Gaziantep aynı zamanda önemli bir gıda sanayi merkezi olma yoluna gidiyor- artması beklenen mısır nişasta, glikoz ve yağ üretimini, soya ise çeşitli sanayi ürünlerini teşvik ediyor. Ama en önemlisi pamuk. Giderek, çırçır, iplik, halıcılık, dokuma; ama, son iki üç senede Antep'te, çok canlanmaya başlayan konfeksiyon üretiminin hızlandırılması.

Şu ana kadar Antep, bölgesel açıdan baktığımızda, GAP bölgesinin ticari ve sanayi merkezi olma konumunu sürdürüyor. Bu merkez kesinlikle Urfa değil; Urfa'daki çok önemli kıpırdamaya ve gelişmeye rağmen. Bunu bana Antepli, biraz bilge bir tüccar çok tecrübesi olan, yaşlı bir tüccar şöyle anlattı. Evi, dedi nerede yaparsın? Ev bahçenin ortasında yapılmaz, ev bahçenin kenarında kurulur. Onun için hiçbir zaman GAP'ın merkezi Urfa olmayacaktır. GAP'ın merkezi Antep'tir demek istedi. Burada şunun altını çizmek istiyorum; Antep'te, "bölgenin merkezi olacağız" düşüncesini sürekli olarak öne süren ve bunu kurumsal düzeyde kovalayan, bunun peşine giden bir sanayi ve ticaret elitinin varlığından söz edebiliriz. Bunlar gayet bilinçli bir şekilde, olanakları, Antep'i merkez tutma doğrultusunda kullanmaya çalışıyor. Kısacası, GAP yatırımları arttıkça, Urfa'daki ve çevredeki zenginlik attıkça Antep büyüyor ve çeşitleniyor ve ekonomisi zenginleşiyor.

Şimdi burada da tıpkı Çukurova'da olduğu gibi, tarımdan sanayiye ciddi bir sermaye akışı ve buna bağlı olarak giderek büyüyen, devleşen firmalar oluşması beklentisi var. Nitekim, Antep'te bazı firmalar, aşğıdan yukarıya basamak basamak ilerleyerek, bu yolda gelişme kaydediyor.

Şimdi, yine bölgesel düzeyde baktığımız zaman, ikinci bir konu -bölgenin diğer bir boyutuna geçmek istiyorum- otoyol. Otoyol ile birlikte, Antep ile Urfa arasındaki mesafenin bir, birbuçuk saate inmesi bek-

* Prof. Dr., ODTÜ Sosyoloji Bölümü

leniyor. Bu, hemen hemen, iki şehrin birbirine olan uzaklığının neredeyse ortadan kalkması. Tabii, bunun bir de öbür ayağı var. Antep'ten Mersin'e yani iki saat içerisinde ulaşılabilir. Denize, limana. Bakın, şimdi, burada, çok önemli yeni bir soru ortaya atmak istiyorum: Marmara Bölgesi düzeyinde olabilir mi, olamaz mı, o ayrı. Antep, Adıyaman, Urfa, Maraş ve Malatya illeri daha doğudan ekonomik bakımdan giderek kopuyor. Mal dolaşımı, hizmet dolaşımı, insan dolaşımı bakımından esas yoğunlaşma bu Güneydoğunun batısıyla, Çukurova arasında gelişmeye başlıyor. Mesela işgücü dolaşımı. 1993'te yaptığımız bir araştırma var. Buna göre etkileşim ve dolaşım Güneydoğunun batısı ile Çukurova arasında geliyor ve Güneydoğunun doğusu bu yeni bölgeden hızla kopuyor. Aslında, ekonomik coğrafya açısından yeni bir bölge oluşuyor Türkiye'de. Hep biz Güneydoğu diye bakıyoruz ama, daha farklı bir ekonomik bölge oluşuyor. Zannederseniz, otoyol, bu bölgenin ekonomik bütünleşmesinde çok daha önemli bir rol oynayacak. Yine, bu bölge perspektifinden biraz daha ilerlersek, şunu görürüz. Türkiye'nin tarımsal verimlilik açısından son derece zengin, son derece umut vaat eden iki bölgesi, bir uçta Çukurova ve diğer uçta GAP bölgesi ve onun ortasına oturan bir Antep. Bu durum kent ve bölge dinamiği açısından son derece önemli. Bu bölge denize nereden açılıyor? Mersin limanından açılıyor. Bu, Türkiye için çok yeni bir olay. Bunun gelişme potansiyelleri nedir; bu konunun tartışılması çok önemlidir diye düşünüyorum.

Mesela, bunun için hemen şunu söyleyelim: Günümüzde barış, ekonomik açılımın ve gelişmenin en önemli altyapılarından birisi; ama Türkiye'nin Suriye ve Irak'la ilişkileri, ekonomik ilişkileri, son derece cılız, yok gibi. Olası bir açılma durumunda bu yeni bölgenin hızla bir Marmara Bölgesi olacağını düşünmek veya tahmin etmek çok büyük bir kehanet değildir. Bununla birlikte, Antep'in Suriye'nin ve Mezopotamya'nın önemli bir metropolitan merkezi olabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Antep'teki konuşmalarda size, şu tür örnekler veriyorlar: Biz, burada, işçiyi ortalama 100 dolara çalıştırıyoruz, Suriye ile yakın ilişki olsa, orada 20 dolara çalıştırırız. Yani, Antep'in işvereni, 20-30 dolarlık Suriye'deki işçiyi böylesine kolluyor.

Mesela, çok ilginç başka bir olay: Mersin'e gidenler çok iyi bilirler, yazlık evler, Silifke'ye Taşucu'na kadar uzandı. Şimdi, Mersin ile Silifke arasındaki yazlık bölgede, Soli'den başlayan bölge aslında sadece, Mersin'in yazlığı değil sadece Adana'nın da değil, Antep'in yazlığı Urfa'nın yazlığı. Bütün orta ve üst sınıflar, yüksek gelir sahibi gruplarının yazlık olarak gittikleri yer orası ve orada çok yeni birliktelikler kuruluyor yaz dönemi boyunca. Önce aileler kalıyor, ama komşuluk vesaire ilişkisiyle, bölge arasındaki tamamlayıcılık ilişkilerini teşvik edecek yeni birliktelikler oluşuyor.

Diğer yandan göç patternleri çok enteresan; biz, bunu 1993 araştırmasında görmüştük. Bakıyorsunuz, Güneydoğunun ve Doğunun iş gücünün, ucuz emeğin aktığı bölge yine bu bölge ve bu bölge düzeyinde yeni bir etnik yapılanma da oluşuyor. Türkiye'nin başka yerinde çok olmayan, Türk - Arap ve Kürt nüfustan oluşan bir üçlü var. Zaten sınıram öte tarafına bakın, Suriye'ye bakın, orada da çok benzer bir etnik ilişkiler açısından da enteresan bir bölge, yeni bir model.

Sonuçta, yeni bir bölge oluşuyor, ona dikkati çekmek istiyorum. Bunlar aslında küçük fırça darbeleri. Kenti sadece dünya düzeyinde veya Türkiye düzeyinde ilişki ve bağlantıları ile değil, bölge düzeyindeki dinamikler içinde kavramak, o şekilde yakalamak ve anlamaya çalışmak önemlidir diye düşünüyorum.

Oradan ikinci konuya geçmek istiyorum. Orta sınıflar ve burjuvazi. Tabii burjuvazi dediğimiz zaman Anadolu kaplanları etrafında oluşan bir sosyal sınıftan söz ediyorum. Ama ortada çok heterojen bir yapı var; emek yoğun, sermaye yoğun; küçük, büyük organize, kayıtdışı. Bununla birlikte, bazı temel ve genel sorular sorulabilir.

Örneğin Antep çerçevesinde ve bölgedeki daha önceki çalışmalarında bazı ilginç boyutlar ortaya çıktı. Örneğin sosyal köken farklılığı. Bu farklılıklar davranışa yansımaları bakımından dikkate değer. Şimdi, bir yanda, kır kökenli, işçi kökenli girişimciler var; yani, göçmen olarak gelmiş, bir fabrikada veya işyerinde çalışırken, bir şekilde becerisi vasıtasıyla çeşitli ilişkiler kurmuş ve bir işveren, bir girişimci olarak ortaya çıkmış, sermaye birikimine gitmiş kimseler. Böyle bir kimsenin davranışıyla, bunun tam tersine bulunduğu bölgenin, şehrin yerlisi olan, kent kültürü içerisinde yetişmiş genellikle de, işçi veya sanayi kökeninden değil ticaret kökeninden sanayiye geçmiş ve o yolla birikim sağlamış kimsenin davranışı çok farklıdır. Örneğin, dış dünyaya açılma; dini eğilimler gibi. Mesela Antep'te bunu net olarak görebilirsiniz. Kır kökenliler, işçi kökenliler, genellikle, İslami sermayeye daha yakın olurken, Antep'in eskileri daha laik. Bunlar piknik yeri Dülük Baba'da rakı içme, Antep'in rakısıyla, yemeğiyle, övünüyorlar. En çok dışarıya gidenler, Avrupa'yla, dışarıyla bağlantı kuran, bir Antep'in bu yerli kesimi. Yalnız bu durumu çok katı ve hiç akışkanlık yokmuş gibi yorumlamak çok yanlış olur. Kişisel özellikler de çok önemli. Hangi koşullar, hangi kültürel ortamlar yaratıcılığı veya tutuculuğu, yenilikçilik ve tutuculuk gibi değerleri daha çok besliyor? Bunlar araştırılan önemli sorular.

Yine önemli bir başka konu. Girişimci kesimin kültürel bir özelliği. Buna sosyolojide "dünyevi ase-

tizm" deniyor: yani, kendini aşırı derecede işe verirken dünyevi zevklerden kendini frenleme, geri durma yeteneği. Bunun önemli yönlerinden birisi de çok çalışma, aşırı çalışma, mümkün olduğu kadar biriktirme, biriktirdiğini yatırma ve esas olarak işle yaşama. Aile ve iş, bu çerçevede yaşama, bu çok yaygın bir olay. Şimdi, bir yere kadar bakıyorsunuz, bu, aşırı eğilim tutumluluk, tasarruf getiriyor ve hızlı bir yatırım isteği, dinamizmi, motivasyonu getiriyor; ama, aynı zamanda, bu tür bir girişimcinin dünyaya oldukça dar baktığını ve çok fırsatı, önüne konan fırsatları değerlendiremediğini, kapandığını ve belli bir yaştan sonra da özellikle, gayrimenkule yönelip, aniden yorulup çekildiğini ve öbür dünyaya daha çok ağırlık vermeye başladığını görüyorsunuz. Ona mukabil başka bir girişimci tipi var. Özellikle Antep gibi bir yerde -ben, sık sık değişiyorum; ama Antep'i bilenler bilir- rakı ve yeme içme çok önemlidir. Bunu yapanlar Avrupa ile daha çok bağlantı kuruyorlar.

Bu dışı daha açık kesimle ilgili bir saptama yapmamız mümkün. Antep'te şaşırtıcı bir düzeyde - son dört beş senede daha çok gelişmiş- adeta borsa gibi, Avrupa piyasaları izleniyor. Ne yolla? Sadece yayınla değil. Bazı firmalarda internet bağlantısı var. Büyüklükte tabii. Ama sadece o yoldan değil, esas olarak dış seyahatlerle. Fuarlar izleniyor ve oralardaki yeni teknolojiler. Sadece büyük firmalar değil. Benim ziyaret ettiğim 20-30 kişi çalıştıran firmalar senede 5,10 kere yurt dışına gidiyorlar. Bunun mekanizmaları da çok iyi kurulmuş. Fuar geziliyor, firmalarla doğrudan bağlantılar kuruluyor. Şimdi bakın, 1970'lerde teknik alanlarda çocuk okutuyorlar ve genellikle de Almanya, İngiltere'ye filan gönderme hakim. Oralarda, çok uzmanlaşmış bir eğitim, politenik gibi bir yerde, mesela, tekstil eğitimi yapılıyor. Şimdi ise bakıyorsunuz daha zenginleşenler, Avrupa'dan Amerika'ya kayıyor, çocukların eğitimi için. Artık eğitim teknik dalda olmuyor sadece: gideler işletme okuyor veyahut ekonomi okuyor, daha başka dallarda okuyor. Avrupa ile yoğun ilişki olmasına rağmen, eğitime Amerika'ya gönderme eğiliminin çok güçlendiğini görüyoruz. Bir firmada mülakat yapmak için oturdum. Hocam, hangi otelde kalıyorsunuz dedi firmanın sahibi. Söyledim. Hocam, gelecek sefer bize bekleriz dedi, Ben, eve zannettim. Bizim burada misafirhane var dedi. Bizim ortalama yabancı misafir sayısı hiçbir zaman 5'in, 10'un altına düşmediği için, biz, burada beş yıldızlı misafirhane yaptık; otellere niye para versinler diye. İlişkiler bu derecede sıklaşmış vaziyette. Dışarıyla ilişkiler. Nitekim yıllardır yerinde duran Antep'te, son üç senede üç tane lüks otel açıldı.

Şimdi, bir başka konu, yine toplumsal boyut olarak. Biraz hızlı geçmek istiyorum. Mesala, aile ile ilişki; aile ile işyerinin ilişkisi. Küçük, orta, hatta, büyük şirketlerde aile işletmesi çok ağırlıklı, aile işletmesi hakim. İşletmenin yönetimi, aile fertleri arasındaki, işbölümüne oturuyor, Büyük bir ağabey veyahut bir baba, şirketin esas karar alıcı, kurucu, yöneticisi oluyor. Çocuğun bir tanesi pazarlamadan sorumlu, bir başka çocuk veya yoksa kardeş, o da hammadde temininde çalışıyor, bir başkası finans peşinde koşturuyor; yani, aile içi işbölümüyle, kapitalist işbölümü, yönetim işbölümü büyük ölçüde birbiri üstüne oturuyor. Hatta, bunu bir adım daha öteye götürebilir; sadece aile kooperasyonu, dayanışmasıyla, dış işletmedeki kooperasyon arasındaki bağlantının da ötesinde, biraz önce de söylemeye çalıştığım gibi, aile içi hiyerarşik ilişkiler, ağabey, küçük kardeş, kardeşler, baba ile küçük çocuklar gibi bu ilişkiler, işletme yapısındaki otorite ilişkileri iç içe geçiyor. Ailedeki hiyerarşi, işletmenin hiyerarşisine taşınabiliyor.

Diğer yandan işletmesinin profesyonelleşmesi, son derece zor görünüyor. Bu konuda, sorduğumuz zaman "Antep gibi bir yerde dahi, biz bunu çok zor başarırız; çünkü, çok nitelikli bir işletmeciyi, yöneticiyi Antep'te tutamayız" diyorlar. Yani, hem de Antep gibi bir yerde tutamayız diyorlar az önce söylediğim kebab ve rakıya rağmen. O nedenle, işletmenin profesyonelleşmesi kendi başına önemli bir konu. İşletmeler çok sayıda profesyonel kullanıyor ama, önemli yerlerde değil ve yaygın olarak değil. Diğer taraftan, kentin gelişme potansiyelini anlamak bakımından profesyonel sınıfın gelişmesi önemli bir konu. Çünkü modern kentleşmede modern kentin belli ekonomik yapıları ayakta tutabilmesinde bazı bağlantılar çok mühim; işletme profesyonelleştikçe, işletmenin kendi dışından aldığı; yani, adına üretim hizmetleri dediğimiz kesimde çalışan sınıf da o oranda büyüyor. Bunun içine ne giriyor; sigortacılar, muhasebeciler, hukukçular, araştırmacılar, halkla ilişkiler, banka ve maliyeciler.

Bu yeni orta sınıfın gelişmesi kişisel tüketim alanlarının hatta sosyal hizmetlerin kalitesini yükseltiyor. Kişisel tüketim alanlarının kalitesi yükseldikçe, kentteki görüntü değişmeye başlıyor; yani, olaya isterse- niz sinema, tiyatro, müze, sanat galerisi olarak bakın, isterseniz kaliteli, pahalı eşya satan butiklerin, mağazaların yoğunlaşması olarak bakın. Yüksek bir kültürün gelişmesiyle en çok bağlantılı olan, kentin ka- buğunu değiştirmesiyle en yakından bağlantılı olan olay yeni orta sınıfların gelişmesi önemli olan. Onlarla birlikte yeni yaşam biçimlerinin, yeni tüketim kapılarının ortaya çıkması. Onun için, kentlerin gelişme potansiyelinden sanıyorum son derece önemli bir boyut bu profesyonelleşme ve yeni orta sınıf konusu.

Zaman sınırlı, iki konu daha var. Birisi, güven ve kültür. Hacer hanım gayet güzel özetledi. O nedenle ben, üretim organizasyonu konusuna hiç değinmeyeceğim; küçük firma kümeleşmesi ile sosyal kimlikler

ve bunlar etrafındaki toplanmalar, birbiri ile alakalı olabilir. Bu durum sosyoloji literatüründe son zamanda önemli bir ilgi alanı haline gelmeye başladı. Ama önce konuya politik ekonomi çerçevesinde bakalım. Firmalar arasında, firma içinde ekonomi dışı ilişkilerin yoğunlaşmasıyla, yani sosyal ilişkilerin belirginlik kazanmasıyla kamunun kurumsal düzenleme alanını daraltması arasında yakın bağlantı var. Esnekleşme diyoruz. Esnekleşmeyle birlikte firmalar arası ilişkilerde, ilişki ağlarında, hatta emek sermaye ilişkilerinde, salt bir ekonomik mantığın yanı sıra başka mantıkların işlediğini, örneğin bir sosyal mantığın da işlemeye başladığını görüyorum. Yardımlaşma, kollama ağlarının oluşması, paylaşma vs. Bunların hepsinin temelinde bir güven ilişkisi aramak gerekli. Yani, ekonomik mantıkla, sosyal mantık, önemli ölçüde iç içe geçerek, yeni ilişkiler doğuruyor. Şu soruyu sorarsak belki daha net olabilir. Diyelim Antep'te Konukoğlu, 300 tane küçük firmayı teşvik etmeye çalışıyor. Fason üretim için. Şimdi bu firma bu küçük firmaları neye göre seçiyor. Kim girecek listeye, kim girmeyecek. Esnekleşme, üretimin esnekleşmesi ve firmalar arası ilişkilerin bu kadar karmaşık ilişki ağlarına dayanmasıyla birlikte, kim o ilişki ağları içinde yer alacak, sorusu gündeme geliyor. Regülasyon kuramları denilen yaklaşımın üzerinde önemle durduğu konu. Mesela, Antep'te, bir işletmeciye sordum: Neden, Antep'te kalıyorsunuz? Yöreyle ilişkisini anlamaya çalışıyorum. Dedi ki "şimdi sıkışsam, başım ciddi derde girse, 10 milyarı 4 saat içinde toplarım; ama, bunu İstanbul'da toplayamam". Şimdi bunun üzerine gitmek istiyorum. Yani Babadağlı olmanız mı lazım Denizli'de hemen 10 milyarı toplayabilmek için veyahut da daha başka bağlantılar mı var; o konuyu açarak derinlemesine incelemek gerekiyor. Hemşerilik mi, tarikat üyeliği mi, aynı tarikata bağlı olmak mı, siyasi parti bağlantısı mı, illa, Refah Partisi değil, siyasi parti bağlantısı mı? Bütün bu ilişkilerin nasıl canlı tutulduğu. Güven ilişkisi birdenbire bir anda çıkacak bir şey değil; karşılıklılık esasına göre, her an, her gün, her saat yeniden üretilmesi gereken bir ilişki. O nedenle, nasıl bir normatif çerçeve içinde nasıl bir kültürel ortam içerisinde geliyor, yeniden üretiliyor bu güven ilişkisi. Bunu ayakta tutan sosyal grupların özelliği ne? Bu ilişki ağları ve bunun alt yapısı olan esnekleşme, hangi tür sosyal gruplar arasında ön plana çıkıyor? Burada enteresan olduğunu düşündüğüm bir soruyu atabiliriz: etnik grupların ve dini grupların örgütlenmelerinin son dönemdeki canlanması olgusuna ekonomi bakımından genellikle, dışlanmış grupların kendini savunması diye bakıyoruz. Şimdi, burada, daha ilginç bir soru çıkıyor: Üretim organizasyonunun kendisi, bu tür sosyal kimlikleri ve örüntü ağlarını canlandırıyor, kamçılıyor, ortaya çıkıyor, teşvik ediyorsa olabilir mi?

Meşhur "Tarihin Sonu" adlı kitabıyla bilinen Fukuyama'nın, zannederseniz, bir sene önce çıkmış olan "Trust" adlı bir kitabı var. Ben ilgiyle okudum. Doğrudan doğruya bu konu üzerinde duruyor ve ülkeleri ve sosyal grupları güven açısından karşılaştırıyor ve sosyal sermayesi düşük gruplarla, sosyal sermayesi yüksek gruplar arasında bir ayırım ve sonra karşılaştırma yapıyor. Sosyal sermaye kavramını da, beşeri sermayeden farklı olarak birliktelik kurma, ekonomide birliktelik kurma kapasitesi olarak alıyor. Yani, verimliliği, sadece bireysel çıkarım en iyi şekilde en rasyonel şekilde gözetlenmesine bağlı olarak gelişen bir alan olarak görmüyor, verimliliği çok derinden etkileyen bir olayın grupların koroporasyon kabiliyeti olduğunu söylüyor. Yani, hangi grup, hangi kültür daha çok bir araya gelmeyi daha rahat koşullarda bir araya gelmeyi; yani, güven ilişkisini teşvik ediyor. Onun geliştiği yerde, bu tür esnek uzmanlaşmanın daha çok geliştiğini söylüyor ve ülkeleri buna göre karşılaştırıyor. Bir örnek vermek istiyorum bitirmeden önce. Mesela diyor ki; ekonomide asıl güç, her şeye rağmen büyük işletmedir. Küçük işletme tezine biraz karşı çıkıyor. "Ekonomide esas gücün kaynağı büyük işletmedir, büyük işletme ise profesyonelleşmeye bağlıdır, profesyonelleşme ise güven ilişkisinin fazla olduğu yerde gelişir" diyor. Oysa, düşük güvenin olduğu yerlerde yönetimin profesyonelleşmesi ve aynı zamanda firmalar arası ilişkilerin zenginleşmesi de zorlaşıyor. Böylesine bir ters bağlantı var. Üçüncü konuyu şöyle tamamlayabilirim son konuya geçmeden: Dinamik ve başarılı grupların kültürel temelli birliktelikler kurma yeteneğini nerelerden aldığı üzerinde durmak gerekir. Firmalar arası esnek ilişkileri ile sosyal bağlar ve temelde yatan güven ilişkisi üzerinde ciddi biçimde durmak gerekir.

Son olarak herkesin çok ilgisini çektiğini bildiğim için, birkaç söz de İslam sermayesi üzerine söylemek istiyorum. İslam sermayesi kavramı aslında, Anadolu sermayesiyle çok at başı gitti, beraber gitti. Yüzde yüz bir örtüşme yok tabii, ikisi eşanlamlı değil. Ama ciddi de bir örtüşme var, aynı olgu olmamakla birlikte. İslami sermaye oldukça yeni bir olgu. Bundan otuz kırk sene öncesine gittiğimiz zaman, bir çarşı pazar atmosferi vardı kasaba ve şehirlerde. İslami değerler, muhafazakar değerler bu çarşı pazar atmosferindeki esnaf, küçük sanatkar tarafından taşınırdı. Daha sonra bunlar sanayi çarşılarına taşındılar. 1950'lerde başlayarak. Bu kesimlerin dışarıyla bağlantıları malalımı ve yani bir değişim ilişkisi şeklindeydi; İstanbul'da üretilen malı kendi yöresinde satma gibi. Ne var ki bunlar oldukça yöresel ve kapalı gruplardı. 1970'lerden itibaren, az önce değinmeye çalıştığım işçi kökenliler, göçmen işçi kökenliler arasında, Milli Selamet Partisinin, kendisini kültürel olarak da dışlanmış hisseden ve genellikle kır kökenli,

işçi kökenli girişimciler arasında bir taban yakaladığını görüyoruz. Ama, esas değişiklik 1980'lerde oldu. 1980'lerde neler değişti? Çok panoramik bir bakış. Bir kere, dini süreçler ve oluşumlar içinde, girişimcilik olgusu çok yaygınlaştı, çok daha geniş bir tabana yayılmaya başladı. Dini ilişki ağları -bu tarikatlar ve parti olabilir- ekonomik kanalları, kamu kaynaklarını artan ölçüde kullanmaya başladılar. Partiler vasıtasıyla ve yahut da kendi içlerinde kullandıkları, oluşturdukları bağlantılar vasıtasıyla, sonuç -aslında, bir önceki temayla burada biraz bağlantı kurmuş oluyoruz- kolektif olarak grubun, diyelim bir tarikatın veya tarikat içinde bir kesimin, mobilitesi şeklinde oldu. Yani bütün üyelerin bu dayanışma yoluyla, ilişki ağları kurma yoluyla kolektif olarak yukarı doğru tırmandığını ve burjuvalaşma sürecine bu şekilde girdiklerini görüyoruz. İkincisi, aynı anda bu grupların bağışlar vasıtasıyla yoksul tabana uzanması söz konusu. Örneğin eğitime yatırım siyasal hareketin kendisini yeniden üretmesini, genişleyerek yeniden üretmesini teşvik ediyor. Üçüncüsü, dayanışma ağları. Ufusal, hatta uluslararası boyutlara taşınmaya başlandı 1980'lerde; yerel kabuğundan, daha ulusal, daha uluslararası ortamlara doğru açılmaya başladı. Dördüncüsü, İslami sermayenin çeşitli kesimleri tamamlayıcılık ilişkileri kurarak kuvvetli birlikler oluşturmaya başladı. Bunu etnik gruplar çerçevesinde ne kadar söyleyebiliriz bilmiyorum, ama, İslami sermaye içi ilişki ağlarının daha yaygın olduğunu biliyoruz. Beşincisi yine bir başka konu büyük şirketleşme arttı. Hepimiz son zamanda isimleriyle bilir olduk, burada tekrar isim vermek istemiyorum. Son yıllarda özellikle son üç dört yılda MÜSİAD'ın faaliyetlerine baktım. Önce Ortadoğu İslam Ülkeleri diye başlamışlar. Giderek ABD, İtalya'da fuarlara katılmaya, o ülkelerle ilişki kurmaya başlamışlar. MÜSİAD'ın faaliyetlerinden bunu çok kolaylıkla izlemek mümkün ve MÜSİAD'ın kendisinde olduğu gibi, sermayenin en az birkaç boyutta, daha yoğun bir şekilde örgütlenmeye başladığını görüyoruz.

Şimdi sonuçta, Türkiye'de daha önce olmayan bir İslami burjuvazi doğdu, bunun adını çok net bir şekilde koymak lazım. İddia sahibi, Türkiye düzeyinde yönetme iddiası olan parasal kaynakları ve ilişki ağları oldukça kuvvetli bir İslam sermayesi. Aslında Refah Partisi ve siyasi İslam gücünü pek o kadar yoksullardan değil esas bu kesimden alıyor. Bu, yine, Anadolu sermayesiyle çok yakından ilgili bir boyut. Yakın zamana kadar, bunlar devlet kaynaklarından çok yararlanmadıklarını söylüyorlardı, ama belediyeler ve son hükümet deneyiminde bir denge değişikliği oldu bu konuda. Eleştirdikleri "rantiyelerin" arasına onlar da girdi.

Şimdi, özellikle şunun üzerinde durmak gerekir: 1980'ler yani kısmi sanayileşme döneminde Anadolu'nun da büzüştüğünü görüyoruz. Yani, özellikle kamu yatırımlarının azalmasıyla birlikte, Anadolu şehirlerinde de bir çöküntü yaşandı. Aslında Refah Partisinin oy patlaması sandığı gibi, bir kere, kırdı değil, bunu hepimiz biliyoruz; ama, metropolitan bir parti de değil Refah Partisi. Refah Partisinin en yüksek oy oranları, büzüşmüş Anadolu kentlerinden. Şimdi, ilginç bir şekilde 1990'larda, bu muhafazakar büzüşmüş Anadolu kentlerinin bir ekonomik canlanma hareketine girdiğini görüyoruz ve Refah Partisinin gücü de esas olarak bu tabandan kaynaklanıyor. Yoksa, bu bir Ankara, İstanbul hareketi değil; oralarda ancak çevre mekânlarda ve semtlerde oldukça kuvvetli.

İstanbul'a ayrıca bakmak lazım, 1980'lerde İstanbul'un yükselişini yaşadık, bugüne kadar da devam etti ve İstanbul ile birlikte, yeni bir siyasi ideoloji girdi Türkiye'nin gündemine. İstanbul sadece Ankara'yı, sadece bürokrasiyi değil, Anadolu'yu da karşısına aldı. Tarım sübvansiyonları; son zamanda moda olan popülizm terimi. İstanbul Anadolu'yu kambur olarak görüp üstünden atmak istedi. Bir zaman bu eğilim için alaylı bir şekilde İstanbul dükalığı deniyordu; İstanbul'u, bir dünya şehri olarak görüp, dünya şehri yapmak için kendi başına dünya ekonomisiyle entegrasyonunu hızlandırma çabası. İstanbul eliti, Türkiye'nin liberal eliti, bunun rüyasını gördü, yani, Anadolusuz bir İstanbul. Özellikle medyanın da etkisiyle, yeni bir yaşam biçimini, dışarıyla entegrasyonu ama, ve de yeni bir kozmopolit kültür anlayışını, bir yüksek kültürü ve onun değer sistemini Türkiye'nin gündemine yerleştirmeye çalıştı. Şimdi, Refah Partisine ve Anadolu sermayesine bakarsak, çok ilginç bir şekilde, İstanbul ile tam bir kaşıtlığı görüyoruz. Zıtlaşmanın, kavganın Ankara ve devletle olmasına rağmen -ki bu boyut çok önemli tabii- İslami sermaye ile İstanbul sermayesi de aynı şiddette çatışıyor. Çok ilginçtir, son bir sene içinde bu çatışmanın aldığı boyuta bakalım. Önceden, İstanbul yani büyük sermaye, bu çatışmanın dışında gibi durup, özgürlükler, kimlikler falan derken, hatta iyi değerlendirmeden Refaha çıkartma yaparken, büyük bir dönüşle, onbeş senedir epey ayrı gibi duran Ankara - İstanbul işbirliğini yeniden gündeme getirdi. Liberal medya da bunun sözcülüğünü yaptı.

Son bir birbuçuk sene, esas olarak bu çatışma eksenini üzerinde geçti. Bu, rastgele bir olay değil, yani Refah Partisi veya onun altındaki Anadolu sermayesi, bu İslam sermayesi her neyi temsil ediyorsa çıkar olarak, Ankara'ya devlete, bürokrasiye, ne kadar karşıysa onun kadar da İstanbul'a, İstanbul'un yaşam biçimine, ideolojisine ve sermayesine karşı. O nedenle, bu önemli toplumsal polarizasyonun, çatışmanın geleceğini anlamak açısından da, çok önemlidir diye düşünüyorum bu Anadolu sermayesi hareketine bakmak.

ÜRETİM ORGANİZASYON BİÇİMİ OLARAK ANADOLU KAPLANLARI VE DÜNYADAKİ BENZERLERİ

Hacer ANSAL*

1970'lerden bu yana dünya ekonomisinin içine girdiği krizle birlikte, uluslararası pazarlarda rekabetin büyük ölçüde şiddetlendiği, sürekli değişen ve dalgalanan talebe karşı sınai yapının da bir yeniden yapılanmaya giderek, esnek üretim organizasyon biçimlerinin geliştirildiği görülmektedir. Literatürde Post-Fordist üretim organizasyon biçimlerinin geliştirildiği görülmektedir. Literatürde Post-Fordist üretim organizasyon biçimleri olarak nitelendirilen, iki farklı sistemin kriz koşullarında dünya piyasasında rekabet edebilme açısından büyük başarı sağladığı gözlenmektedir.

Bu başarı hikayelerinin birisi İtalya'da, diğeri ise Japonya'da gerçekleşmiş ve gösterdikleri yüksek rekabet gücü dolayısıyla da literatürde İtalya modeli ve Japonya modeli olarak kodlanmıştır. Japonya modeli, post-Fordist üretimin "büyük firma" versiyonudur. Büyük firmaların üretimde desantralizasyona giderek, ana firma içinde "toplam kalite", "tam zamanında üretim" ve "kalite çemberleri" gibi hem kaliteyi hem de produktiviteyi arttıran bazı üretim tekniklerini içeren bir organizasyon modelidir. "İtalya modeli" ise, post-Fordist esnek uzmanlık modelinin, küçük firmaların kümeleşmelerine ve bir üretim ağı oluşturmalarına dayanan, "küçük firma" versiyonudur (Humphrey, 1995:1).

Hem birbirleriyle rekabet eden, hem de uzmanlık ve üretim bilgisi alışverişinde işbirliğine giden küçük ve orta boy işletmelerin oluşturduğu bu modelin örneklerine 1970'lerde Kuzey İtalya'da 3. İtalya denen Bologna bölgesinde ve Güney Almanya'da yaygın olarak rastlanmış, daha sonra giderek diğer Batı Avrupa ülkelerine de yayıldığı görülmüştür. Bu yeni tür üretim organizasyonu, tasarımcılarla yeniden vasıflandırılmış/zanaatkar bazlı işçilerin işbirliği içinde, genel amaçlı tezgahlarda çok çeşitli mal üretebilme temeline oturmaktadır. Öğrenme, yeni teknolojilere uyulanabilme, teknolojik yenilikleri hızla adapte edebilme ve yeni teknolojilere uyulanabilme, teknolojik yenilikleri hızla adapte edebilme ve yeni teknolojiler yaratabilme bu küçük işletmelerin ortak özelliğini oluşturmaktadır (Piore ve Sabel, 1984).

Tarihi olarak baktığımızda, esnek uzmanlık biçiminin ortaya çıkışı 1960'ların sonu ve 70'lerin başlarında İtalya'da yaşanan güçlü bir işçi sınıfı mücadelesi dönemine rast gelmektedir. İtalyan sermayesinin bu mücadeleye tepkisi adem-i merkeziyetçi bir üretime geçme şeklinde ortaya çıkmış ve üretimin bir çok bölümü taşeronlara devredilmiştir. İtalyan sermayesi fason üretimle bir yandan maliyetleri düşürürken, bir yandan da örgütlü emek ile direkt çatışmaya girmekten kurtulmuştur. İşverenin güvenini ve mali desteğini kazanmış pek çok işçinin küçük ölçekli üretim birimleri/atölyeler açtığı gözlenmiştir. (Brusco, 1982).

İlk zamanlar bu işletmeler daha ilkel ve büyük / çokuluslu şirketlere bağımlı iken, zamanla son teknolojileri çok amaçlı bir şekilde kullanarak ve birbirleriyle işbirliğine giderek değişik mallar, modeller üretilen dünya pazarına ihraç edebilen ve böylece de sürekli değişen talebe kendini kolaylıkla uyarlayabilen bir sanayi ağı oluşturmuşlardır. Ancak bunda kitle üretiminin standart ürün pazarlarının giderek parçalanmasının ve çeşitli sınıflara, yaşa, cinsiyete, hatta değişik ırktan insan gruplarına hitap eden bir mal çeşitlemesinin ortaya çıkmasının büyük bir rolü olmuştur. Böylece küçük işletmeler bu pazarlara girme fırsatı yakalayabilmişlerdir. Aslında, ayrılmış talebe büyük bir esneklikle cevap verebilme yeteneği, post-Fordist üretimin doğasının kavranmasında anahtar rolü oynamaktadır (Murray, 1988).

Küçük işletmeciliğe dayalı İtalya modelinin çeşitli gelişmekte olan ülkede de varlık gösterdiği görülmüş ve bunların çalışma/örgütlenme biçimlerine yoğunlaşan araştırmalarda, bu sanayi ağlarının bazı ortak özelliklere sahip olduğu saptanmış ve esnek uzmanlaşma ya da "İtalya modeli" diye anılan bu modele giderek "sınai bölge" ya da "sınai küme" modeli denmeye başlanmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren de bu modelin, pek çok sayıda gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasındaki yeri ve önemi üzerinde yoğunlaşan çalışmalar yürütülmektedir (Rasmussen ve diğerleri, 1992)

Bu bildirinin amacı, TMMOB'nin "Anadolu Kaplanları" üzerine yürüttüğü araştırmanın bulgularının sunumundan sonra, "Anadolu Kaplanları"nın üretim organizasyon biçimi olarak "sınai küme" modeline ne kadar benzediği ve nerelerde farklılıkların olduğu konusunda bir karşılaştırma yapma olanağı yaratmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, bu modelin üretim organizasyon biçimi olarak ne gibi ortak özellikleri bulunmakta ve ekonomik kriz ortamında gösterdikleri başarının altında neler yatıyor, bildiride bunun üzerinde durulacaktır.

* Doç. Dr., İ.T.Ü. İşletme Fakültesi

Ancak burada bu modelin başarısı derken, sadece işletme yönetimi açısından bakılarak, ekonomik kriz koşullarında çeşitli güçlüklerin üstesinden gelerek uluslararası pazara girme konusunda gösterdikleri başarıdan bahsedildiğini vurgulamak gerekir. Dolayısıyla, bu çalışmada ben, modelin bu başarısı ne pahasına elde ediliyor, çalışanlara, istihdam biçimlerine veya sendilaşmaya etkisi ne oluyor, bu konulara girmeyeceğim. Tüm bu etkilerin kongredeki diğer konuşmacılar tarafından enine boyuna irdeleneceğini umuyorum.

1- Küçük İmalatçı Firmaların Kümeleşmesinin Önemi ve Dünyadaki Örnekler

Herşeyden önce, bu modelin ve "Anadolu Kaplanları"nın en önemli özelliği, firmaların hem coğrafi hem de sektörel olarak kümeleşmiş olmasıdır. Yoksa, bazı Anadolu şehirlerindeki bazı tekil firmaların başarılı olmaları, onlara yöneltilen performans araştırmaları için yeterli neden oluşturuyor.

Bu modelde, coğrafi olarak belirli bir sanayi kolunda bir öbikleşme oluyor ve tekil üreticilerin kendi başlarına ancak ender olarak ulaşabilecekleri bir düzeyde verimlilik ve esneklik sağlanıyor. Yani, sanai kümede yer alan firmaların, kümenin dışındaki tekil firmalara göre bir rekabet gücü kazandığı, dolayısıyla kümenin tümü için bir kolektif verimlilikten söz edilebileceği görülüyor (Schmitz, 1990).

Avrupa'daki sanai kümeler üzerine yapılan ampirik çalışmalar, bu kümelerin Fordist kitle üretimi yapan büyük şirketlerin çok ciddi krize girdiği 1970-80'li yıllarda teknolojik yenilenme, mal çeşitlenmesine gidebilme ve rekabet edebilme yetenekleri ile, talep esnekliği ve kalite bilincinin çok arttığı dünya pazarlarında ön plana çıktığına dikkat çekmektedirler (Schmitz ve Musyck, 1994). 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) yürütülen çalışmalar da, bu ülkelerde sektör spesifik ve coğrafi kümeleşmenin küçük ölçekli imalatta sıkça rastlandığı, hatta bazı bölgelerin belirli sektörler ya da sanai faaliyetler açısından ün kazanmasına yol açtığı görülmektedir.

Yine GOÜ'de yapılan çalışmalar çeşitli küçük firma kümeleşmelerinin üretimlerinde talep değişikliklerine ve talep dalgalanmalarına karşı esnek bir biçimde ve hızla cevap verme yeteneklerinin büyük ölçüde gelişmiş olması, tamamen firmalar arası uzmanlaşma ve işbölümünden kaynaklandığını ortaya çıkarmaktadır. Firmalar arası işbölümü ve işbirliği sayesinde maliyetler ve riskler, küme içindeki firmalara yayılmakta, ayrıca da ortak sorunlar konusunda bu küçük firmalar topluca çözüm üretme yolları bulabilmektedirler (Schmitz, 1990).

Pek çok durumda, belirli sanayi dalında yoğunlaşmanın temelinde, yöredeki geleneksel zanaat faaliyetinin yattığı görülmektedir. Zamanla ileri ve geri bağlarla bu geleneksel faaliyet alanı, o yörede çok daha derinleşmekte ve yörenin rekabet gücünü arttırırken bölgesel bir kalkınmaya da yol açabilmektedir (Nadvi ve Schmitz, 1994).

Sektörel öbikleşme modeline en güzel örnekler literatürde Latin Amerika'da rastlanmaktadır. Brezilya, Meksika, Peru ve Ekvador'da ayakkabı üretiminde, Arjantin'de metal eşya ve makina sanayiinde, yine Brezilya'da örme sanayiinde ve hamak imalatında, Meksika'da mobilya üretimindeki sanai kümeler çeşitli araştırmaların odağını oluşturmuşlardır. Güney Asya'da da küçük işletmeler arasında çok farklı alanlardaki öbikleşmelere yaygın olarak rastlanmaktadır. Örneğin Hindistan'da kapı kilitinden, deri ayakkabıya, kiremitten, pirinç eşya imalatı, mermer, dizel makinalar ve otomatik dokuma tezgahlarına kadar çok çeşitli sanayi dalında öbikler bulunmaktadır. Özellikle de Hindistan'daki tekstil sanayi küçük ve orta boy firmaların tamamen farklı yörelerde tekstilin çeşitli alt dallarında kümeleşmesine dayanmaktadır. Pamuklu dokuma, sentetik kumaş, yünlü dokuma tamamen yöresel yoğunlaşmaya uğramış bulunmaktadır (Nadvi ve Schmitz, 1994:6-13).

Ancak GOÜ'lerdeki sanai kümeler kesinlikle bir homojenlik göstermemekte, her ülkede değişik özellikler sergilemektedir. Örneğin, Güney Kore'de, Japonya'da olduğu gibi, büyük işletmeler etrafında toplanmış KOBİ'ler çok önemli bir yer tutmaktadır. Güney Kore'nin spor ayakkabı imalatında önde gelen dünya ihracatçısı konumu bu türden bir kümeleneğe dayanmakta, dünya 3. durumda olduğu yarı iletken ve mikroelektronik sanayiinin % 80'i G. Kore'nin başkenti Seul civarındaki büyük firmalar etrafında öbikleşmiş bulunmaktadır (Levy, 1991; Cho, 1992).

2. Sanai Küme İçindeki Firmalar Arası İlişkiler

Sektörel kümeleşmenin en önemli yararının, imalatçı firmalar arandaki işbölümü ve uzmanlaşmadan doğan bir kolektif verimlilik olduğundan bahsetmiştik. Bu verimliliğin kaynaklarını irdelemek ise, firmalar arasında oluşturulan hem dikey hem de yatay ilişkilerin daha yakından incelenmesini gerektirmektedir.

2-1. Küçük şirketler arası dikey üretim ilişkileri

Herşeyden önce, üretim sürecinin çeşitli aşamaları ve yan girdiler açısından küçük şirketler arasında ürün veya işlem bazında bir uzmanlaşmaya gidilmesi ölçek ve çeşit ekonomileri açısından son derece olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Üretim zincirindeki böyle bir uzmanlaşma ile sermaye maliyeti küçük şirketler arasında dağıtılabilmekte ve böylece sermaye kısıtı büyük ölçüde azaltılabilmektedir. Her firma tüm enerjisini, uzmanlaştığı üretim aşamasına yoğunlaştırarak teknolojik gelişmeleri takip edebilmektedir. Ayrıca, böyle bir dikey fason üretim zinciri dolayımı ile, teknik ve tasarım konularında firmalar arasında bir danışma, dayanışma ve işbirliği ilişkisi gelişebilmekte, bunun sonucunda da bölgesel kümenin teknolojik yeteneğinin giderek geliştiği görülmektedir. (Brusco, 1990).

Küçük firmalar arası dikey işbirliği ve uzmanlaşmanın GOÜ'de çok değişik düzeylerde gerçekleştiği, fakat üretim süreci ne kadar karmaşık ise, firmalar arası dikey işbölümünün o kadar büyük önem kazandığı gözlenmektedir. Küçük firmaların bazıları üretim sürecinin çok özel ve teknolojik olarak sofistike bir aşamasını yüklenmekte, yüksek düzeyde teknik personel ve vasıflı işçi çalıştırmakta iken, bazılarının da vasıfsız işçilerin çalıştırıldığı emek-yoğun üretim aşamalarında yer aldığı görülmektedir (Levy, 1991).

Diğer yandan, çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalarda, küçük firmaların oluşturduğu dernek, birlik, ihracat konsorsiyumu, teknoloji konsorsiyumu gibi kuruluşların küçük firmalar arasında dikey bir işbölümünün ve işbirliğinin oluşmasında, dolayısıyla kollektif verimlilik artışı sağlamada büyük yarar sağladığına değinilmektedir (Villaran, 1993).

Üye firmalar arasında oluşturulan bir teknoloji merkezi aracılığı ile teknik bilgi ve know-how alışverişi yapılabilmekte, öte yandan ortak kalite kontrol ve pazarlama merkezlerinden küme içindeki büyük yarar sağlamakta, bu da teknolojik öğrenme sürecini hızlandırarak yerel teknolojik yeteneğin gelişmesine büyük bir ivme kazandırmaktadır.

2-2. Büyük-küçük firmalar arası üretim ilişkileri:

3. İtalya'da fason üretim ilişkileri küme içinde çoğunlukla küçük firmalar arasında görülmekle birlikte, Japonya ve Güney Almanya'da yapılan araştırmalar büyük firmaların küme içinde genellikle lider rolünü üstlendiklerini ve tüm dikey üretim oranizasyonunu onların yürüttüğünü göstermektedir. GOÜ'deki araştırmalara göre ise, büyük ve küçük firmalar genellikle birbirinden kopuk, farklı ürünler üretmekte ve farklı pazar dilimlerine çalışmaktadırlar (Rasmussen, 1992). Ancak, 1980'lerden bu yana GOÜ'deki büyük firmaların karlılarını geriye doğru bir dikey entegrasyon sağlamaya yönelik yatırımlara kanalize ederken, pek çok küçük firmanın dünya piyasalarının giderek azalan teslim süresi ve kalite artışı baskısına dayanamayıp kapandığı, diğer bir bölümünün ise yeniden yapılanarak büyük firmalarla uzmanlaşmış birimler olarak yeni ilişkilere girmeye başladığı gözlenmektedir (Nadvi ve Schmitz, 1994).

Dolayısıyla, büyük ve küçük firmalar arasında iki tür ilişki gözlenmektedir. Daha yaygın olan ilişki türü, üretimde emek-yoğun aşamaların fason üretimi ilişkisidir ve daha ziyade büyük firmanın maliyetleri aşağıya çekme dürtüsünden kaynaklanan, küçük firmalardaki kötü çalışma koşulları, kayıt dışı istihdam ve düşük ücretlerinden yararlanmaya dayanan bir ilişkidir. Burada küçük taşeron firmalar, büyük firmaya tamamen bağımlı olmakta, teknolojik yetenek geliştirme konusunda bu ilişkiden fazla bir kazanç olmaksızın, buna karşın ürün ve faktör piyasalarında karşılaşılan belirsizlikleri azaltma konusunda da bu tür ilişkinin küçük firmalara bir yararı olmamaktadır.

Ancak bazı sınavi kümelerde, küçük firmanın tüm üretim faaliyetini bir ana firmaya hasretmesi karşılığında mali ve teknik destek sağladığı, tarafların birbirlerinin eksikliklerini gidermede dayanışmaya gittiği, piyasalardaki belirsizlikleri beraberce minimize edebildikleri, tekil yaratıcılıklarını birleştirerek kollektif buluşlara dönüştürebildikleri konusunda örneklere de rastlanmaktadır.

Örneğin, G. Kore'deki Ulsan'daki otomobil kümeleşmesinde, 1990 yılında mevcut 1940 taşeron firmadan 540'ı teknik olarak uzmanlaşmış, ana firma ile 2. türden yani görece eşit ve dayanışmacı bir ilişki kurarken, geriye kalan diğer küçük firmalarla kurulan ilişkiler ise 1. türden yani bu firmaların ucuz emeğinden yararlanmaya dayanmaktadır. Böylece büyük firma, küçük firmalar sayesinde sermaye maliyetini azaltabilmekte, öte yandan kendisi üretimin teknoloji-yoğun aşamalarına, tasarım/ürün geliştirme boyutlarına yoğunlaşabilmektedir (Cho, 1992).

2-3. Üretici-tüccar ilişkisi:

Avrupa'da rastlanan kümelerde pek sözü edilmeyen, ancak GOÜ'de sınavi kümelerde sıkça rastlanan bu ilişkinin, kümelerin büyümesinde, gelişmesinde ve dış pazarlara açılmasında çok önemli rolü olduğu gö-

rılmaktadır. Üreticiler ve tüccar arasında işlevsel bir işbölümü yapılmakta, imalatçı firma üretim süreci konusundaki bilgisini geliştirirken, tüccarlar ya da pazarlama şirketleri ürün geliştirme/tasarım ve pazarlama faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmakta ve bu işbölümü sayesinde, kümenin rekabet gücü büyük ölçüde artırılmaktadır (Weijland, 1992).

Ancak bu tür bir işbölümü ve kooperasyona, rekabetin maliyetten çok kaliteye dayandığı, daha "teknoloji-yoğun" üretimin yapıldığı kümelerde daha sık rastlanmaktadır. Fakat Brezilya'daki ayakkabı kümelerinin uluslararası pazarlara girmesi ve başarı kazanmasında, tasarım, kalite kontrol, model sergileme ve pazarlama hatta üretim planlama işlevlerini üstlenen ve gereğinde teknik yardımda bulunan ihracatçı firmanın özellikle kümenin ilk dönemlerindeki ileri atılımlarında çok önemli rolü olduğu saptanmıştır (Schmitz, 1993).

3. Firmalar Arası Yatay İlişkiler

Küme içinde yatay ilişkilerin oluşması yerel rekabetin çok yoğun olduğu bir ortamda güç olmakla birlikte, firmaların çoğu kez alt yapı oluşturma, eğitim olanakları yaratma gibi konularda işbirliğine gittikleri görülmektedir. Ayrıca firmalar, kendi kapasitelerini aşan siparişler aldıklarında, bir kapasite havuzu yaratma konusunda da işbirliği yapabilmektedirler (Dawson, 1992).

Özellikle, küçük firmaların ciddi biçimde sermaye kısıtı ve pazar belirsizliği yaşadığı dönemlerde, kendi kapasitelerini arttırmak konusunda zorlandıkları zaman, böyle bir yatay işbirliğine gidildiğine sıkça rastlanmaktadır. Avrupa'daki sınıai kümelerde, sektörel bazda oluşturulan dernekler, birlikler aracılığıyla firmalar arası yatay ilişkilerin kurulduğu, bu kuruluşların kümenin ortak çıkarları adına çalıştığı, çeşitli hizmetler sunduğu, devlet desteği sağlamak için çeşitli lobi faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir (Pyke, 1993).

Bu derneklerin/kuruluşların üyelerine sunduğu hizmetler arasında hukuki ve teknolojik danışmanlık, eğitim merkezleri, kalite kontrol standartları, kredi ve pazarlama programları oluşturmak gibi çok çeşitli hizmetler yer almaktadır. Ayrıca bu kurumların yerel belediyeler ya da kamu kuruluşları ile proje bazında işbirliğine gittikleri de sıkça görülmektedir. GOÜ'de ise bu derneklerin saydığımız tür hizmetleri sağlamadaki başarıları çok sınırlı kalmaktadır.

4. Yöresel Sosyal Ortam

Yapılan araştırmalar firmalar arası ilişkilerde yöredeki mevcut sosyal ortamların çok etkili olduğunu ileri sürmektedir. Sosyal ortam genellikle yörenin tarihi, sosyal, kültürel özelliklerine dayanmaktadır. Örneğin yöredeki belli bir dinsel/kültürel davranışa bağlı olarak ortaya çıkan bir çalışma ahlakı normu şirketler arası ilişkilere egemen olabilmekte, bu ilişkilerin gelişmesini ve kolektif verimlilik artışı sağlamasına yol açabilmektedir (Becattini, 1990).

Belli bir sosyal, kültürel, etnik, dini kökene bağlı sosyal kimlik ya da bazen belli bir politik veya eğitim kurumuna aidiyet, belirli değer yargılarını da beraberinde getirmekte, firmalar arası ilişkilerde belirli değer yargılarını da beraberinde getirmekte, firmalar arası ilişkilerde belli bir güvenin ve dayanışmanın oluşmasına kaynaklık etmektedir. Belli değer yargıları dolayısıyla belli bir davranış biçimi beklentisi küme içindeki hem sosyal, hem de üretim ilişkilerine egemen olmakta ve bu ilişkileri düzenleyen, tamamen söze/güvene dayanan bir mekanizma oluşturabilmektedir (Granovetter, 1985).

Diğer yandan ortak kimliğin değer yargılarına ve kurallarına uymayan bir davranış biçimi o kümedeki ekonomik faaliyetlerden dışlanmayı getirebilmektedir. Yine iş ilişkilerinde dürüstlük ve doğruluk konusunda edinilen kötü bir ün şirketi ticari olarak büyük zararlara sokabilmektedir.

5. Devletin Rolü

Yapılan araştırmalar, çeşitli ülkelerde uygulanan devlet politikalarının bölgesel sınıai öbek yaratmakta pek etkili olamadığı, fakat oluşmuş kümelerin gelişmesi ve rekabet gücü kazanmasında devletin destek politikalarının ve sunduğu hizmetlerin çok önemli payı olduğunu göstermektedir.

Bir yandan, devletin makroekonomik politika çerçevesi, kalkınma plan ve programları, sınıai kümelerin üretim koşullarını büyük ölçüde etkilemekte iken, diğer yandan bazı bölgesel/yerel devlet kurumlarının verdiği krediler, bazı özel eğitim merkezlerinin oluşturulması gibi hizmetler, hatta bazen çok

daha somut olarak, teknolojik danışmanlık, kalite standartları, deneme istasyonları, tasarım merkezlerinin kurulması gibi hizmetler, kümenin gelişmesi ve rekabet gücü kazanmasına yol açabilmektedir (Nadvi ve Schmitz, 1994).

6. Anadolu Kaplanları

TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Anadolu Kaplanları üzerinde başlattığı araştırma gerçekten önemli bir adım olmuştur. Ancak, Anadolu Kaplanları bu bildiriye bazı ortak özelliklerine değindiğim dünyadaki başarılı küme örneklerine ne kadar benziyor, hangi konularda farklılıklar gösteriyor, bunu anlamamız ve araştırmanın bulguları ışığında henüz mümkün olamamaktadır. Çünkü sorulan sorular firmalar arasındaki ilişkileri, aralarındaki işbirliği ve işbölümünü aydınlatmaya yönelik değildir. Dolayısıyla, Anadolu'da ortaya çıkan bu sınıai yoğunlaşmalarda kollektif bir verimlilik yaratılabilmiş midir, bu konuda bir kanıya ulaşılamamaktadır. Yine kümelerin gelişmesinde sosyal ortamların (ya da çeşitli sosyal kimliklerin) ve devletin rolü ne olmuştur bu konulara da ışık tutulamamaktadır. Bu nedenle, Makina Mühendisleri Odasının Anadolu Kaplanları üzerindeki araştırmasının mutlaka sürdürülmesi gerekmektedir.

Kaynakça

1. Brusco, S., "The Emilian Model: Productive Decentralization and Social Integration", *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 6, No. 2, 1982.
2. Cho, M.R., "Weaving Flexibility: Large - Small Firm Relations, Flexibility and Regional Clusters in South Korea", "New Approaches to Industrialization" EADI Atölye çalışmasına sunulmuş bildiridir, Lund, Haziran 1992.
3. Humphrey, J., "Introduction", *World Development*, Vol. 23, No. 1, January 1995, pp 1-7.
4. Levy, B., "Transaction Costs, the size of Firms and Industrial Policy : Lessons from a Comparative Case Study of the Footwear Industry in Korea and Taiwan", *Journal of Development Economics*, Vol. 34, No. 1/2, 1991.
5. Murray, R., "Life after Henri (Ford)", *Marxism Today*, October 1988.
6. Nadvi, K., ve Schmitz, H., "Industrial Clusters in Less Developed Countries: Review of Experiences and Research Agenda", *IDS Discussion Paper*, No 339, Brighton: IDS.
7. Piore, M. ve Sabel, C., *The Second Industrial Divide*, Basic Books, 1984.
8. Rasmussen, J., "The Small Enterprise Environment in Zimbabwe: Growing in the Shadow of Large Enterprise", *IDS Bulletin*, Vol. 15, No. 13, Temmuz 1992.
9. Schmitz, H. "Small Firms and Flexible Specialization in Developing Countries", *Labour and Society*, Vol. 15, No. 13, 1990.
10. Schmitz, H., "Small Shoemakers and Fordist Giants: Tale of a Supercluster", *IDS Discussion Paper*, No. 331, Brighton: IDS, 1993.
11. Schmitz, H ve Musyck, B., "Industrial Districts in Europe: Policy Lessons for Developing Countries?" *IDS Discussion Paper*, No 324, Brighton: IDS, 1993.
12. Villaran, F., "Small-scale Industry Efficiency Groups in Peru" B. Spath (Ed.), *Small Firms and Development in Latin America: The Role of Institutional Environment, Human Resources and Industrial Relations* içinde, Cenevre, ILO, 1993.
13. Weijland, H., "Trade Networks for Flexible Small Rural Industry", *Research Memorandum* 1992-36, Amsterdam: Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie, Vrije Üniversiteit, Ekim 1992.

ESNEK İŞGÜCÜ PİYASALARI, ANADOLU KAPLANLARI VE SENDİKALAŞMA

Oğuz OYAN*, Aziz KONUKMAN**

Prof.Dr.Oğuz OYAN-Burada, başlığı "Esnek İşgücü Piyasaları, Anadolu Kaplanları ve Sendikalaşma" olan bir bildiriye Aziz KONUKMAN ile birlikte sunacağız. Bu sunuşta, rolleri paylaşacağız. Sunuşumuz, esnek işgücü piyasaları konusunda hızlı bir bakış olacak; çünkü, aslında, bu kongrede, başından itibaren bu konu üzerinde çok kişi durdu; ama, biz bu konuyu hem Türkiye bağlamında hem de esas itibarıyla, Anadolu kaplanları ya da aslanları üzerinde bir miktar yoğunlaştıracamız. (Galiba aslan daha doğru; kaplan Anadolu'da hiç olmadı, eskiden dağ aslanları vardı!)

Şimdi, bu aslanlar konusunda, ana çerçeveyi çizme bağlamında Aziz KONUKMAN söz alacak. Ben, daha sonra, burada ilk gün Makina Mühendisleri Odasının girişimiyle oluşan dörtlü çalışma grubunun gerçekleştirdiği ve burada iki Ahmet arkadaşın görsel olarak ve daha çok çubuk diyagramlarla sunduğu ve esas itibarıyla de işletme büyüklükleri açısından değerlendirdiği olayı, bir ölçüde farklı bir açıdan, amı veri tabanından yararlanarak ama ele alınan dört kent bazında sunacağım. Bu sunuşu sözel yapacağım çünkü, hem zamanımız çok az, o tür bir gösterimle bunu çok uzatacağız. Hem de tekrarlardan kaçınmak istiyoruz. Bir de, araya karalık sokunca, rehabet de girebiliyor. O nedenle de, biz değerlendirmemizi hızlı bir sözel sunuş halinde, bazı konuları atlayarak yapmaya çalışacağız. Belki, bu arada, Aziz arkadaşım, Türkiye'deki tekstil sektöründeki bu hummalı yatırım faaliyetinin bazı handikaplarına da dikkati çekebilecek.

Ben sözü şimdi Aziz arkadaşıma aktarıyorum.

Yrd.Doç.Dr.Aziz KONUKMAN- şimdi, anketin değerlendirilmesini Oğuz OYAN yapacağı için, ben, daha çok makro birtakım tespitlerle yetineceğim.

İşgücü piyasalarındaki yeni eğilimler, örneğin, sendikaların dışlanması, üretim sürecinde yeni birtakım üretim tekniklerinin gündeme getirilmesi gibi eğilimler, iki gündür süren oturumlarda, öylesine güzel tartışıldı ki, bize neredeyse söyleyecek fazla bir şey kalmadı.

İlginçtir, Türkçe literatürde de bayağı bu durumu özetleyen, bu yeni yaklaşımları tartışmaya açan çok güzel makaleler, tebliğler yayınlandı; yani, yabancı literatür taramasına gitmeden de artık mevcut literatürü izleyerek çok iyi bir noktada olduğumuzu söyleyebiliriz; ama, yine de biraz bu konulara değinmek zorundayız; çünkü, yaptığımız çalışma, teorik bir açılım yapılabilmesi için bu konulara tekrar paahasına da olsa gönderme yapmamızı gerektiriyor. Ben, burada, önce, kısaca, esnek uzlanmama biraz değineceğim; ardından, özellikle 1980'li yıllarda kalkınma planlarına da yansıyan yeni bir gelişme prespektifi ortaya çıktı. Organize sanayi bölgeleri denilen, yeni bir gelişme stratejisi gündeme geldi; ondan biraz söz edeceğim. Ardından, sektörel düzeyde; ama, daha çok tekstile yönelik bir iki tespitten sonra, sözü Sayın OYAN'a devredeceğim.

Esnek uzlaşmanın ortaya çıkış sürecine hiç değinmeyeceğim yani keynesyen dönemdeki birikim modeli ve ona uygun fordist üretim tarzından 1980'li yıllardaki neo liberal yaklaşımın yeni birikim modeli ve ona uygun düşen postfordist üretim tarzına geçiş süreci bizden önce çok detaylı tartışıldığı için bu sürece ayrıca değinmeyeceğim. İlgimiz sürecin kendinden ziyade gelinen aşamayla yani esnek uzmanlaşmayla sınırlı olacaktır.

Esnek uzmanlaşma dediğimiz olay şu; Burada, firmaların boyutlarından çok firmaların birbirleriyle olan ilişkisi ön plana çıkıyor. Ve dolayısıyla da, küçük firmalar ağırlığı oluşturuyor ve bu yaklaşıma göre, bir nevi, KOBİ'lerin ağırlıkta olduğu bir firmalar kümeleşmesi sözkonusu. Bir yandan da, firma içi işbölümü inanılmaz derecede derinleşiyor. Hacer arkadaşımız sunuşunda bu noktayı detaylı bir şekilde incelediğinden ayrıntısına girmiyorum. Yanlız, bu tür bir derinleşmenin de mutlaka mekan boyutunda bir yeri olması lazım; o yer ise "endüstriyel bölge" diye adlandırılan bir kavramla açıklanmaya çalışılıyor. Bu kavram, öyle çok da yeni değil. Biz, bazı şeyleri yeni diye keşfediyoruz; bu kavramı ilk Marshal kullanmış "endüstriyel bölge" diye. Burada, küçük firmalar bir araya gelirse, bir merkez ve onun etrafında bir çevre firmalar oluşursa dışsallıklar ortaya çıkar ve bunlar çok rahat bir şekilde firmalar tarafından değerlendirilebilir ve böylece, rekabet gücünde bir atılım sağlanabilir mantığı var. Piore ve Sabel'in geliştirdiği bu

* Prof. Dr., TÜRK-İŞ

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi

yöntemde, işte, iki temel varyant var. Bir tanesi; solar sistem dediğimiz, ortada güneşi temsil eden bir merkez firma, etrafında daha çok tedarik işini yapan -hatta diyebiliriz- çevre firmalar var. Bunlar fason üretim yapıyorlar, merkezin büyüklüğü onun ölçeğinden çok, sermaye yoğun teknolojiler kullanılması, sermayenin nitelikli işgücü kullanmasıyla tanımlanıyor. İkinci varyantta ise, birbirlerine oldukça benzeyen küçük firmaların, bölgesel bir yığılması sözkonusu. Eğer küçük ölçekli firmalar coğrafi veya sektörel olarak dağınık bulunurlarsa tek başlarına esnek yapılaşmaya gidemezler, mutlaka bir arada bulunmaları lazım, yığılmaları lazım; mantığı da bu.

Endüstriyel bölgenin birleşenlerine baktığımız zaman, firma düzeyinde bir dikey ayrışma var, ekonomik birimler arasında ileri ve geri bağlantılar var. Firmalar arasında fiyat ve ücret düşürmelerine yönelik bir rekabet yapısından, ürün ve üretim süreçlerindeki yeniliklerle sürdürülen dayanışmacı bir rekabete geçilebilecek bir kurumsal yapı çok önemli. Çünkü, Sayın Oyan da değinecek, anketlerde en büyük sıkıntı burada başlıyor. Yani, bence, bütün değerlendirmelerimizin kritik noktası burası. Fiyat ve ücret düşürmelerine yönelik rekabetten, ürün ve üretim süreçlerindeki yeniliklere doğru bir yapılanmaya gidilmiş midir? Niye kritik nokta; Türkiye'de, işletmeler bazında bir inceleme yapıldığında görmekteyiz ki, amprik çalışmalar belki çok sınırlı; ama, genellikle, rekabet, fiyat ve ücret düşürmelerine yönelik şekilde oluşuyor. Yani, rekabet dendiği zaman, kalite, nitelik, yeni bir teknoloji, yeni bir üretim tekniğinin geliştirilmesi anlaşılıyor. Bu yapısal dönüşümün gerçekleşmesi ve bu kurumsal yapının oluşturulması, son derece kritik; özellikle bizim gibi ülkeler ve bizim gibi ülkelerdeki KOBİ'ler açısından. Bunun arka planında, ayrıca bir de sosyo ve kültürel yeniden yapılanma var. Yani sadece etkinlik, rekabet vb. iktisadi kategoriler tartışılmıyor burada. Onun dışında, sosyo ve kültürel ortam da artık tamamıyla yerel düzeyde tanımlanıyor; yani, ulusal düzeyde sosyo kültürel yapılanma yok. Dün, Tarık Şengül onu çok güzel izah etti. Ayrıntısına girmiyorum. Bir de, bu kümeleştirmeyi destekleyici kamusal ve özel kurumların da tabii varlığı gerekiyor. İşte, KOSGEB gibi, özellikle KOBİ'lerin desteklenmesine yönelik vakıflar gibi...Temel felsefe de kollektif etkinliğin sağlanması. Artık, tek başına, bir firma tarafından bu rekabetçi koşullar yaratılmıyor, bu birliktelikle beraber ancak yaratılabiliyor. Daha detayına girmeyeyim.

Şimdi, bu esnek uzlaşmaya dayalı endüstriyel bölge yaklaşımı bizim Türkiye'deki iktisat politikalarına nasıl yansdı? Bunu sorguladığımızda, bu yaklaşımın bize organize sanayi bölgesi olarak yansıdığını görmekteyiz. Organize sanayi bölgeleriyle ilgili bir sürü çalışma var, ilginçtir, ama, içlerinde teorik referans yok. Daha çok amprik referanslar var. İşte, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde şöyle ortaya çıktı ve şöyle gelişti şeklinde. Bunun teorik bir modeli yok. Teorik modeli nedir diye düşündüğümüz zaman, işte, bu esnek uzmanlaşmaya dayalı endüstriyel bölge tanımı buna denk düşüyor, tamamıyla birebir bir tekabül yet var. Zaten, planlarda da organize sanayi bölgelerinin özellikleri tanıtılırken adeta endüstriyel bölgenin sözünü ettiğimiz bileşenleri tasvir ediliyor.

1980 öncesi planlarında her ne kadar altyapısı oluşturulmuş olmasa da ya da teknik hazırlıkları tamamlanmış olmasa da söylem düzeyinde de olsa bir bölgesel kalkınma planından söz ediliyordu. Hatta DPT'nin organizasyonunda ona uygun yeniden yapılanlar da sözkonusu oldu, fakat ilginçtir, 1980'li yıllarla beraber, bu bölgesel kalkınma kavramı, tamamıyla unutuldu; onun yerine, bu teorik açılımını yaptığımız ve amprik gözlemlerimize de uyum gösteren organize sanayi bölgeleri, küçük sanayi siteleri ön plana çıktı. Size çarpıcı bir rakam vereyim; 1962-1996 arasında, 36 tane organize sanayi bölgesi kurulmuş; bunun 6'sı ilk yirmibeş yılda -çok ilginç- 30'u ise, son on yılda tamamlanmış; tam 1980'li yıllara denk gelen bir süreç var. Daha çok 1956-1996 arasında yaygınlaşmış. Önümüzdeki dönemde durum nedir diye baktığımızda, 1997 programına baktığımızda, aşağı yukarı öngörülen sayı 156 civarında; yani, 156 adet organize sanayi bölgesinin projesi gündemde. Bunun 69 adeti devam ediyor; 26 adeti kamulaştırma düzeyinde; 61 adeti etüd proje düzeyinde; dolayısıyla, toplam 156 adet. Bunların içerisinde 24 adet arıtma tesisleri de dahil. Büyüklüğe baktığımız zaman 1996 fiyatlarıyla, bu yeni projelerin tutarı 39,5 trilyon ediyor ve projelerin dökümüne baktığımız zaman da, bitmesi yetmiyor organize sanayi bölgesinin, bir de bunun içinde fabrikalar, 2.608 fabrika üretim halinde, 1.369'u inşa halinde, 1.693'ü proje aşamasında. İşletmeye açılan tesislerde yaklaşık 261 bin kişi çalışıyor çok önemli bir rakam. 2000 yılı projeksiyonunu da vereyim size; Tamamlandığında 1 milyon kişi buralarda çalışıyor olacak. Bunlar, son derece ciddi rakamlar. Artık, Türkiye, 1980'li yıllarla oluşan, yeni bir kalkınma anlayışı, yeni bir stratejiye yönelmiş durumda. Bölgesel kalkınma anlayışı terk edilmiş; merkezi plan zaten ortada yok. Artık, kentlerin yarışmasına dayanan, kentlerin etrafında örgütlenmiş ve küresel ekonomiye entegre olarak, pastadan pay alma kavgasına giren, çok yakın kentlerin birbirlerinin önüne geçmeye çalıştığı, birbirinin önünü kesmeye çalıştığı bir yarışma var. Biliyorsunuz bu yansıma sportif faaliyetlerden tutun, kültürel, turizm faaliyetlerine kadar uzanmakta. İller, artık, yarışma halinde. Siyasiler de James Bond çantaları ellerinde, kendi illerini yarışta öne çıkarma çabası içinde yarışma sürecinde rol alıyorlar. Çok ilginçtir, bir kısım sivil toplum örgütleri de

bu sürece katılıyor. Örneğin, İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı) tarafından hemen hemen her ay, bir ilde o ilin kalkınmasına yönelik sempozyumlar düzenleniyor; bir tanesine de ben katıldım. Çok ilginçtir, yapılan önerileri şöyle bir topladım; yani, neler öneriliyor diye. Çok şaşacaksınız, her yere aşağı yukarı aynı sektörleri önermişler. Yani, böyle bir kalkınma planı, bölgesel plan perspektifi olmadığı için, hemen oradaki faktörlere bakarak, durağan bir analiz yapıyorlar ve son derece de anlamlı, rasyonel fizibilite etütleri var; çünkü, işçi ücretleri düşük, sendikal haklar yaygın değil. Aman diyorlar, inanılmaz bir fırsat, inanılmaz bir şans, hemen bunu değerlendirin; örneğin, tekstilde ihtisaslaşın, mukayeseli üstünlüğünüz tekstildedir diye. Bu sempozyumlarda ilden ile müzik programları gibi bütün sektörel önerilerden oluşan kalkınma programları sunuluyor ve sözkonusu ilin öne çıkmasının reçetesi veriliyor. Şimdi geliniz bu yeni gelişme stratejisine temel unsur olan organize sanayi bölgelerindeki kuruluşların ne tür avantajlar sağladığına bir bakalım; bir kere çok ciddi bir vergi muafiyeti avantajı var, işte inşaat, özellikle yapı ve tesislerin bina inşaatı, inşaat harcı ve yapı kullanma izni harcıdan muaf, bunlar çok önemli rakamlar. İnşaat bitiminden itibaren beş yıl Emlak Vergisinden muaf, önemli bir avantaj. Müteşebbis teşekküllerce yapılan arsa satışı, Kurumlar Vergisi ve Katmadeğer Vergisinden muaf ve inanılmaz da bir kredi desteği var. 1996 yılına kadar kurulan 36 organize sanayi bölgesine -1962 yılından günümüze kadar olan- 95 fiyatlarıyla, 14 trilyonluk kredi sağlanmış ve bunda özellikle, Avrupa Konseyi Sosyal Kalkınma Fonundan çok önemli bir miktarda, özellikle 27 tane tesise; yani sanayi bölgesine, önemli krediler sağlanmış. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, altyapı ve sosyal tesislerin yapılmasında -dikkatinizi çekerim- son derece uzun vadeli, onbeş, yirmi, yirmibeş yıla varan, son derece düşük faizli yüzde 25, yüzde 50 arasında ve kredilendirme oranı da yüzde 90-99 boyutunda krediler vermiştir. Yalnız, teşvik sisteminde şu şey iyi bilinmeli; kalkınmada öncelikli yörelerde kurulsun ya da gelişmiş yörelerde kurulsun, bir fark yok; yani, organize sanayi bölgesi nerelerde kurulsun kurulsun, teşvik sisteminden aynı imkanda yararlanıyor, bu tabii özellikle güneydoğu bölgesinden çok ciddi eleştiri alıyor. Bu bize şunu gösteriyor. Kesinlikle şu gözlem doğru değil, anketlerden de kısmen Sayın OYAN doğrulayacak, kısmen de soru işaretlerimiz var anket değerlendirmesinde. İşte "devlet bize yardım etmiyor, biz kendi imkanlarımızla bu noktaya geldik" bir kere başından yanlış. Bunların çoğu organize sanayi bölgesinde ve demin sözünü ettim; organize sanayi bölgesi, bizzat devletin varlığını gerektiriyor, bizzat devletin çok ciddi teşviğini gerektiriyor. Teşvikler sadece bununla sınırlı değil. Bölgede üretim yapılırken başka teşvikler de sözkonusu. Örneğin Eximbank sevk öncesi ihracat kredileri var. Kalkınma Bankasının verdiği krediler var, kaynak kullanımı destekleme fonundan yapılan kaynak transferleri var. Bunlar inanılmaz boyutlarda. Dolayısıyla, devlet burada yoktur, biz kendi imkanlarımızla bu işleri yarattık, bence, biraz o mitos yardım eden bir şey, yani, devletsiz bir takım şeyler yapılıyor mitosuna yardım eden bir şey. Zaten, kaplan kelimesi de bu durum da buna uygun düşmüyor, çünkü, Asya kaplanlarında, kaplanın arkasında devlet var. Yani, hem kendilerine Anadolu kaplanı denmesinden hoşlanıyorlar, hem de hiç devletin katkısı yoktur diyorlar; bu bulgulara, verilere kesinlikle uymuyor. Nasıl Güney Kore'de kaplanlara devletin aslan gibi yardımı varsa, burada da aslan gibi yardımı sözkonusu.

Son olarak organize sanayi bölgelerindeki tekstil sektörüne yapılan yatırımlara ilişkin bir değerlendirmeden sonra sözü Sayın OYAN'a bırakacağım. Bilindiği üzere gümrük birliğinden sonra rekabet gücünün dışındaki diğer sektörlerde oluşmamış bulunan sermaye tekstil sektörüne akmış ve sektörde yatırımlar adeta patlamıştır. Yatırımlar büyük ölçüde ipliğe yönelmiş başlı başına bir dengesizlik yaratmıştır. Bu ölçüde iplik kapasitesini karşılayabilecek ne konfeksiyon talebi mevcuttur ne de bu ölçüde ipliğin işlenmesini sağlayacak boya ve diğer kapasiteler sözkonusudur. Tekstil firmalarının kendi aralarında yapılan bir anket çalışmasında çok ciddi bir tespit var. Şunu görmüşler; kesinlikle üretimin kalite boyutunun çok zayıf olduğu ortaya çıkmış. Yani, tamamıyla işgücünün ucuzluğuna dayalı bir rekabet motivasyonu var ve bunun da uzun dönemde, sistemi kesinlikle sektöre uğratacağının farkında sektör temsilcileri, inanılmaz rahatsızlık içinde; çünkü, sektöre, özellikle 1985 yılında, ikinci, üçüncü el makineler, beş yaşından büyük makinelerin resmen mezarlığı oluşmuş durumda. Son zamanlarda iplik üretiminde open end dedikleri, daha yeni teknolojiler var, fakat, onların da, dediğim gibi, sektörün diğer alanlarıyla entegrasyonu ya da diğer alanlarla uyumu sağlanmadığı için, atıl kapasiteler sözkonusu. Durum çok ciddi, önümüzdeki dönemde, tekstile hücumun çok acı sonuçlarını hep birlikte izleyeceğiz.

Ben şimdilik burada kesiyorum.

Prof.Dr.Oğuz OYAN- Şimdi, öncelikle, iki gün önce burada sunulmuş olan geniş bir ankete dayalı saha çalışmasının bir iki tekrar da olsa ana özelliklerini belirtirim. Bir kere çalışma 4 ili kapsıyor; Denizli, Antep, Konya, Edirne. Bu 4 ilde 551 civarında bir işletme kapsamı içinde. Denizli'de 120 işletme, Antep'te 99, Konya'da 220, Edirne'de 112. Bu kentler hangi sektörlerde daha çok uzmanlaşmış diye bakarsak -hepsine ayrı ayrı girmiyorum- Denizli'de bildiğiniz, bekleyeceğiniz gibi dokuma yüzde 72 oranıyla ön planda; Denizli'de ankete cevap veren 120 firmanın yüzde 72'si dokuma alanında. Gaziantep'de, 99 firmanın yüzde 38'i dokuma

alanında, yüzde 31'i metal sektöründe. Konya'da yüzde 45'i metal eşyada, yüzde 30'u orman ürünlerinde, yüzde 20'si gıda sektöründe. Edirne'de yüzde 54'ü dokuma, yüzde 32'si metal eşyada. Diğer daha küçük önemde olanları söylemiyorum. Şimdi burada, ana özellikleri vermekle yetiniyorum.

Şimdi, bu yapıyla ilişkili olarak, acaba bu kentler arasında ne gibi farklar olduğunu görmek için, birtakım başka özelliklere de değinmemiz gerekir. Bir kere, bu kentlerdeki 550 civarındaki işletmenin esas olarak hangi tür mal ürettiğine bakarsak, nihai mal üretiminin hakim olduğunu; ara malı üretiminin de örneğin Denizli'de yüzde 46 gibi bir düzeye, Edirne'de yüzde 41 gibi bir düzeye çektiğini görüyoruz. yani, bu iki kent için ara malı üretimi de önemli gözüküyor.

Peki acaba kentler arasında eğitim açısından ne gibi farklılıklar var diye sorulursa, işletme sahipleri açısından bakıldığında, eğitim düzeyleri oldukça düşük gözüküyor. Daha önce burada verilmişti, ilkokul en yüksek oran olarak ortaya çıkıyor; örneğin Denizli'de yüzde 33, Gaziantep'de yüzde 30; Konya'da yüzde 50 gibi. Yüksek eğitimlilerde ama, Edirne çok önemli bir yer tutuyor, üniversite eğilimli işveren yüzde 60 oranında. Edirne, gerçekten diğerlerinden farklı bir durumda gözüküyor. Adeta Avrupa kenti olduğunu kanıtlıyor.

Üretimde çalışanların eğitim durumları daha da önemli; çünkü bizim buradaki kriterlerimiz açısından, fason üretim var mı, kendi başkalarına fason yaptırıyor mu, kullandığı işgücünün niteliği nedir, eğitimi nedir gibi birtakım kriterlere (bunlar esnek uzmanlığı tanımladığı için) özel bir önem veriyoruz. Üretimde çalışanların eğitim durumlarına bakıldığında, burada da çok yüksek oranda bir ilkokul eğitimliler ağırlığı görmekteyiz. Gerek erkek gerek kadın işçiler açısından bu böyle.

Üretim dışı faaliyetlerde biraz daha eğitim düzeyi yükseliyor. İdari görevlerde olanlarda biraz daha yükselmekle birlikte eğitim düzeyinin genel olarak 4 kent özel işletmeleri bakımından çok yüksek olmadığı söylenebilir. Burada belki şu uyarı da yapılmalıdır: 4 kentte bütün işletmeler kapsama alınmamıştır. 4 kentte, eğer varsa, kamu işletmeleri kapsam dışındadır. Oysa bu kentlerde büyük kamu işletmeleri de var. Bu 4 kentte saydığımız 4 üretim sektöründeki imalat sanayinde olanların büyük çoğunluğu da burada tekrar girmedim ama esas itibarıyla küçük boyutlu işletmeler niteliğindedir.

İşletmelerin fason üretim yapma durumlarına göre dağılımında bizim için önemli bir ölçüttür. Bu ölçüt, yakın boyuttaki işletmelerin kendileri arasındaki veyahut da bir büyük firmayla olan ilişkilerini göstermek bakımından önemli. Başka bir firmaya fason üretim yaparak çalışanlar, üretimlerinin Denizli'de ortalama yüzde 56'sına, Gaziantep' ve Edirne'de ortalama yüzde 40 dolayında bir bölümünü, Konya'da yüzde 16 ayrılıyor. Konya anlıyor bu açıdan. Fason üretim yapma bakımından, Denizli başta olmak üzere, 3 kent için anlamlı oranlar bulunuyor.

Peki, fason üretim yaptıranlar yani kendileri başkasına fason üretim yaptıranlar diye bakarsak; burada, Denizli yine ön planda Denizli'de ele alınan işletmeler yüzde 42 oranında başka işletmelere fason üretim yaptırıyorlar. Gaziantep'te yüzde 39, Konya'da yüzde 33, Edirne'de yüzde 35 gibi oranlar elde ediyoruz. Bu oranlar aslında bir yatay ilişkiler zincirinin oluştuğuna bir kanıt teşkil edebilir. Tabii, bu verileri her halukarda -daha sonra da değineceğim- belirli ihtiyat paylarıyla değerlendirmekte yarar var.

Ürün niteliği açısından baktığımızda önemli olan kriter şuydu: Acaba, talebe göre farklılaştırılmış üretim yapılıyor mu işletmelerde? O açıdan baktığımızda, 4 kentte farklı yanıtlar var. Denizli'de yüzde 83 oranında evet yapılıyor deniliyor. (yapılıyor, yapılmıyor ikili bir ayırım var); bu oran, Antep'te yüzde 55, Konya'da yüzde 41, Edirne'de yüzde 55 gibi, oldukça yüksek düzeylerde. Ama özellikle bunun ihtiyatla karşılanması gerekiyor; çünkü sorulara verilen yanıtlar bunu her zaman çok doğrulamıyor. Özellikle makinelerin nitelikleri itibarıyla; yani, tek ürün mü üretir makine; yoksa, birden çok üretime elverişli midir diye baktığımızda, orada, aslında bunu çok doğrulamayan sonuçlar elde ediyorsunuz.

Bu işletmelerin ISO kalite belgesine sahip olup olmamaları açısından sorulan bir soruya verilen yanıtlar, aslında kalite belgesine sahip işletmelerin oranlarının çok düşük olduğunu gösteriyor. En yüksek oranlar, Antep'te yüzde 17.8; Edirne'de yüzde 17.1. Onun dışında, Denizli'de yüzde 2.3; Konya'da 2,6 çıkıyor. Bu aslında, ciddi biçimde bir kurumsallaşma sorunu olduğu kadar, işlevsel esneklik açısından da, bir zayıflık işareti olarak görülebilir.

Bu kentlerde kapasite kullanım oranları en çok yüzde 50 ila 70 arasında yoğunlaşıyor. Ama işletmeler bir düşük kapasite sorunu olduklarını kabul etmiyorlar. Aslında yüzde 7'in üzerindedir; çünkü bu arada, bazı kentlerde, özellikle Denizli'de önemlice oranlar ortaya çıkabiliyor. Bu düşük kapasitesinin ne gibi nedenleri vardır? En fazla ortaya çıkan nedenlerin finansman güçlüğü, nitelikli işçi yetersizliği ve talep yetersizliği olarak öne çıktığı görülüyor.

Şimdi, burada bir başka konuya, aslında biraz önce Aziz arkadaşımızın değindiği kredi kullanma meselesine değinmek istiyorum; çünkü, bu önem taşıyor. Aslında, kapsam içindeki işletmelerin verdiği cevaplara bakarsanız, birtakım kamu bankalarının ya da kamusal özellikle kalkınma ve yatırım bankalarının çok fazla katkısı yokmuş gibi gözüküyor.

Örneğin, Türkiye Kalkınma Bankası kaynaklı kredi ne kadar kullanıyorsunuz, yüzde 3 gibi bir oran çıkıyor Denizli'de. Bu oran Gaziantep'te yüzde 18.8'e kadar yükseliyor. Konya'da yüzde 1'in altında, yüzde 0.90, Edirne'de hiç cevap yok. Halk Bankası'nda da yine yüzde 2 ile 12 arasında değişen oranlar var.

Aslında, esas olarak öne çıkan çok ilginç bir başka şey var. Aile ve yakınlardan alınan borç ya da yöre esnafından uygun koşulu kaynak sağlama gibi durumlar, sorulara verilen yanıtlardan görülüyor ki oldukça önem taşıyor. Konya, mesala aile yakınlarından ya da yöre esnafından alınan kaynaklar bakımından yüzde 40'lık bir oranla öne çıkıyor. Biraz önce Sencer Ayata'nın, Gaziantep için söylediği, "ben, şurada 4 saatte 10 milyarı bulabilirim" türü bir şey, burada Konya açısından bir miktar doğrulanıyor. Formel mali sistem içinden kredi kullanımı düşük gibi gözüküyor. Bunu aslında doğrulayan başka şeyler de var yararlandığımız başka birtakım kaynakların bununla çakışan sonuçları var.

Fakat, bu arada, bütünü için şunları söylemek istiyorum: genellikle, bu tür kredi kullanımı ve başka birtakım sorulara verilen yanıtlarda, belirli bir "biz mahrum bırakıyoruz. Devlet olanaklarından yeterince yararlandırılmıyoruz" yaklaşımı var. O yüzden, bu sorulara verilen yanıtların belli bir sapma taşıdığını düşünüyoruz. Aslında, Denizli örneği çok ilginçtir. Birçok Denizlili işadamlıyla daha önce temasımız oldu, hepsi, "bizim en büyük avantajımız devlettir, o da bize hiç müdahale etmemesidir. Bize hiçbir şey yapmamasıdır" anlamında söylerler. Biz, Türkiye'de bu ele aldığımız 4 ilin milli gelir payına baktık. Yüzde 5,7 çıkıyor. Bu 4 ile 2 tane il daha katalım, Çorum ve Kahramanmaraş'ı -bunlar da "kaplan olarak" temsil değeri yüksekti- böylece milli gelire katkıları toplam yüzde 7.4'e ulaşıyor. Peki bunlar acaba, Türkiye Kalkınma Bankası kredilerinden ne kadar pay alıyorlar diye baktık. Türkiye Kalkınma Bankası, örneğin 1990 ile 1996 arasında, toplam 1 milyar 290 milyon dolarlık bir kredi dağıtmış. Bunun 6 ile düşen payı 102 milyon dolar, oranladığımız zaman 7,9 çıkıyor, yani, bunların milli gelir payı eğer 7,4'se, eğer kredi payları 7,9'sa, altında değil, bir miktar da üstünde çıkıyor. Yani, en azından defovarize edilmedikleri şeklinde bir yargıyı rahatlıkla söyleyebiliriz.

İsterseniz, bu arada, Eximbankla ilgili bir küçük notuda Aziz arkadaşım aktarsın.

Yrd.Doç.Dr.Aziz KONUKMAN- Şimdi arkadaşlar, Eximbankın sevk öncesi ihracat kredisi diye bir kredisi var, bu, Türk lirası cinsinden veriliyor. Çok da önemli bir kredi. Bir zamanlar sadece ihracatçılara veriliyordu; fakat, bu 1996 yılı KOBİ yılı ilan edildi, hemen ardından KOBİ'ler ön plana çıkarıldı. Eximbank, programlarında bir değişiklik yaptı. Tamam dedi, ihracatçıya veriyorum, imalatçıya veriyorum, bir de imalatçı ihracatçıya veriyorum dedi. Gümrük birliğiyle beraber başlayan süreçte, ihracatçının tanımı da değişti. İhracatçının eskiden belge alma zorunluluğu vardı, ihracatçı belgesi diye belge alma zorunluluğu vardı; onu da kaldırdı. Dedi ki, vergi numarası varsa kardeşim, tek vergi numarası, esnafsan, özel ve tüzel kişiliğe sahipsen, jointventure bir işin içindeysen, sen, artık ihracatçı olabilirsin. Yani, imalatçıyı da, ihracatçı tanımına böylece koymuş oldu. Dolayısıyla, o tanımla birlikte de, bayağı ciddi anlamda kredilerden de yararlanma süreci başladı; hatırlarsınız dış ticaret sermaye şirketlerine verilen ihracatla vergi iadesi uygulamasında ek munzam vergileri paylaşmak için, pazarlıklar yapıyordu büyüklerle küçükler arasında ve hayali ihracat dediğimiz olay da öyle çıkmıştı. Şimdi burada böyle pazarlık yapmaya gerek yok; bizzatihi, küçük ve orta ölçekli işletmelere -bunlar 1 ile 200 işçi çalıştıran işletmeler olarak tanımlanıyor. Doğrudan destek verilebilir. Yani, işte öyle ihracat yapmak mecburiyeti de yok; imalatçı olması yeterli. Bu çok önemli bir avantajdır. Eximbank sevk öncesi kredilerin diğer firmalar için vadesi azami 120 gün iken, bu işletmeler için vade 180 gündür ki bu avantajdır. Eğer, bu işletmeler kalkınmada öncelikli yöredeyse, kredinin belli bir dilimine az indirimi uygulanıyor bu da bayağı ciddi bir avantaj.

Anket kapsamındaki 6 ilin yanısıra benzer yapıdaki illerde değerlendirmeye atarak sözkonusu illerin Eximbank sevk arkası kredilerinden aldığı payları inceledik. Çok ilginç, Denizli ili, 1994'ten bu yana -geçmiş yıllarda da öyle- sürekli olarak pastadan en büyük payı alan iş görünümünde ve toplam sevk öncesi ihracat kredilerinin yüzde yaklaşık 3'üne yakın, hatta 1995'te, 3,7'sine yakın bir rakama ulaşmış. Antep ondan sonra geliyor. Bu çok anlamlı. Diğer illere baktığımız zaman, onların payı genellikle bindelerle ifade ediliyor. Hele Anadolu kaplanlarının dışındaki illere baktığımız zaman, onbinlerle ifade ediliyor. Dolayısıyla, hiç kimsenin şunu demeye hakkı yok; biz burada unutulduk, bize bu tür yardımlar yapılmıyor. Ha, bu pasta biraz daha büyütülebilir, diğer illerin onbinde olan payı daha da düşürülebilir; çünkü, hakikaten o onbinlerle ifa edilen paylar çok anlamsız paylar, o işletmelere yaramıyor o para, bir işe yaramıyor. Belki, o paraları oralara vermeyip de, bunlara yoğunlaştırma belki düşünülebilir; ama, kredilerden yararlandıkları çok açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Yalnız, Edirne biraz bu tablonun dışında, Edirne'nin yararlanma oranı bayağı düşük; hatta 1995 yılında sıfıra yakın diye bir rakam çıkıyor.

Kredilerle ilgili benim söyleyeceğim bunlar.

Prof.Dr.Oğuz OYAN- Aslında, iki gün önce de sunuldu. Devlet imkanlarından yararlanma meselesinde, genellikle işletmeler olumsuz görüş bildiriyorlar. Niye işletmenizi bu yörede seçtiniz, devlet imkanları var mı diye sorulduğunda verilen cevaplar yüzde 5'in altında genellikle. Devlet konusunda genellikle söylem düzeyinde bir antidevletçi tutum seziliyor; Denizli mesela burada en antidevletçi konumda gözüküyor. Fakat, daha sonra devletten ne beklerdiniz diye sorulunca o kadar çok şey sayılıyor, o kadar çok teşvik vesaire isteniyor ki; sadece devlet bana versin, başkasına vermesin sonucu çıkıyor. Aslında, ilginç bir şey de yerel yönetimlerden beklenti konusunda; açılış oturumunda burada bir çelişik olarak belirtilmişti. Yani, merkezi devlete en çok karşı gibi gözükkenlerin, yerel yönetimde olan ilişkiler bakımından, özellikle Konya'da farklı birtakım sonuçlar çıkabiliyor.

Şimdi, ben biraz daha kendi alanımıza, işgücü dinamiklerine girmek istiyorum. İşgücü dinamikleri meselesinde, bazı sorular önemli. Çalışma saatleri örneğin. Günlük 8 saatlik çalışma olayına uyuluyor mu? 8 saatin üstü çalışma, gerektiğinde ücretli fazla mesai, ikili vardiya, üçlü vardiya gibi durumlar ne sıklıkla görülüyor. Günlük 8 saatte yetinenlerin oranına baktığımızda Denizli'de -işletme boyutlarına girmiyorum- yüzde 27, Antep'te yüzde 38, Konya'da yüzde 46, Edirne'de yüzde 19'a çıkıyor. 8 saatin üstünde çalıştıranlara bakıldığında, bu en yüksek Konya'da yüzde 35 oranında, diğerlerinde düşük. Gerektiğinde ücretli fazla mesai biçiminde sorulara verilen yanıtlar genellikle yüzde 9 ile 17 arasında değişiyor. Ama, ilginç birşey, ikili vardiya, üçlü vardiya meselesindeki yüksek oranlar; mesela üçlü vardiyada Denizli önde, yüzde 39 oranında bir üçlü vardiya sistemi. Burada tekstille uğraşan işletmelerin yoğun olduğunu dikkate alalım. İkinci önemli kent burada Antep gözüküyor; ama, Edirne de çok önemli ve Edirne'de yüzde 42 oranında bir üçlü vardiya var, ikili vardiya yüzde 21 gözüküyor. Bunlar önemli. Eğer işletmelerin boyutunun da genelde küçük olduğunu düşünürsek; yani, kapsama giren işletmelerin çok büyük oranda 10 işletmenin altında olduğunu dikkate aldığımızda, bu vardiya meselesinin bu kadar küçük boyutlarda gündeme gelmesi de, aslında ayrıca önem taşıyor.

Toplam işgücünün dağılımına baktığımızda ilginç bir şey de, ücretsiz aile çalışanı dediğimiz bir kategorinin bazı kentlerde önemli olduğu; Denizli'de, yüzde 28, Antep'te yüzde 29, Konya'da yüzde 42, Edirne'de yüzde 4 gibi oranlar var. Edirne en aykırısı olanı. Yalnız, cevapsız bırakılma çok yüksek burada, o yüzden ihtiyatlı da bakmak lazım. Şimdi, bu bir şeyi gösteriyor., küçük işletmelerde -özellikle 10 kişinin altında- aile fertlerini çalışıyor göstermek gibi güçlü bir eğilimin olması, aslında sigorta ve vergi denetimleri dışında fon kesintileri dışında kalmaya da yönelik cevaplar olduğunu da düşündürüyor.

Kadın personelin dağılımına baktığımızda, en çok kadın çalıştıran iller, Edirne başta olmak üzere, Denizli ve Antep gözüküyor, Konya'da çok düşük. Ancak, cevapsız oranları da yüksek.

Kadın personelin daha çok üretimde mi yoksa üretim dışında mı olduğuna bakarsanız, üretim hakim gözüküyor, ama çok büyük ağırlık yok. Yüzde 58 üretimde, yüzde 48 üretim dışında hatta Antep'de üretimde çalışan kadınların oranı yalnızca yüzde 16.

Şimdi burada bir başka ilginç soru, sosyal güvenlik rejimine tabi personelin oranı. Gaziantep'te hiç cevap yok, G.Antep'te hiçbir firma cevap vermemiş bu soruya. "Ne kadar SSK'lı personel meselesine baktığımız zaman, Konya'da bu 9 ve daha altı boyutlu işletmelerde yüzde 61 oranında bir SSK'lı var gözüküyor. Denizli ve Edirne'de SSK'lı oranı değişik işletme boyutlarında daha dengeli dağılmış; ama, dediğim gibi, Konya'da en yüksek oran? 10 işçinin altında çalışanlarda gözüküyor.

Peki "işyerinde sendika var mı" sorusuna verilen cevaplara bakıyoruz. İşyerlerinde sendika var, bulunuyor diyenler, Edirne'de yüzde 23,6; Antep'te yüzde 8,9; Denizli'de 3,8; Konya'da 0 çıkıyor. Şimdi, aslında bizim bu 4 kentle ilgili, hatta buna beşinci bir kenti de, Çorum'u da ekledik. (çünkü, anket kapsamında Çorum da vardı; ama, yeterli cevap gelmediği için kapsama alınmadı gene çünkü sunuşta) ve bu beş kentle ilgili, TÜRK-İŞ'in il temsilcilerine yönelik olarak yaptığım çalışmada 7 tane soru yönelttik. Bu soruşturma, sonuçta şuna götürdü: Bir kere sözkonusu illerde kamu işyerlerinde sendikalılık yüksek, o gözüküyor. Dolayısıyla, sendikalılık oranı yüzde 10 ile 90 arasında, hatta yüzde 0 ile 100 arasında değişebiliyor bunu işyerlerini de dahil ettiğimizde bu kadar değişken bir olay çıkıyor karşımıza.

Kadın ve çocuk işçi çalıştırmanın çok yoğun olduğu bildiğimiz bir şey; ama, mesela, aynı soruşturmaya göre Denizli'de özellikle altı çizerek vurgulanıyor. Bilindiği gibi, Denizli'de, özellikle altı çizerek vurgulanıyor. Bilindiği gibi, Denizli'de, Antep, Çorum, Konya'da organize sanayi bölgeleri var. Konya'da 3 tane, Antep'te 3 tane organize sanayi bölgesi var; dolayısıyla bu bölgelerde sendikalaşmanın ölçülmesi bu anlamda önemli. Sorularından biri, organize sanayi bölgelerinde sendika var mı" idi. Hepsinden gelen cevaplara bakınız hemen hemen yok görünüyor. Organize sanayi bölgelerine sendikalar giremiyor. Küçük sanayi sitelerini zaten ele almıyoruz bile. Oysa organize sanayi bölgeleri dediğimiz bölgelerde orta ve üst boy ve sanayile uğraşan işletmeler var ve bunların olduğu yerlerde sendikalar yok. Yani, esas itibarıyla, çok olumsuz bir tablo; sendikal kesim açısından çok olumsuz tabii, muhtemelen bu kentler kendileri açısından büyük bir olumluluk olarak görüyorlardır. Çünkü MMO anketine göre sendikanın üretime etkilerine

baktığımızda, "bunların olumlu etkisi yoktur" diyenler büyük bir çoğunlukta. Mesela, Konya'da işverenlerin yüzde 52'si sendikaların hiçbir olumlu etkisi yoktur diyor, Antep'te yüzde 48'i vesaire. "İşletme maliyetlerini yukarı çıkarır" diyenlerde epey bir önem taşıyor, ama "işyeri barışına olumlu etki yapar" diyenler de var. Muhtemelen ankette de çıkan çelişkili sonuç sonuçlar da var: Hem sendika meselesine karşı çıkıp hem de, aslında, sendikaların da iş barışına katkısı bulunur diyenler de var, yani "benim işletmemde olmasın da, başka yerde olsun" tavrı, tablolara çapraz olarak baktığımızda ortaya çıkıyor.

Bu, biraz da, açık bir biçimde sendika karşıtı gözükmemek için ortaya konulan samimi olmayan bir tavrı.

Şimdi, bunu başka şeylerle test etme imkanı oldu; başka alan araştırmalarıyla da baktık. Gerçekten, bu organize sanayi bölgeleri, esas itibarıyla sendikasız bir dünya; yani, tam anlamıyla denetim dışı bir dünya. Sadece sendikasız bir dünya değil, aynı zamanda beyansız işgücü kullanımının çok yaygın olduğu, kadın ve çocuk işgücü kullanımının çok yaygın olduğu dünyalar. Sadece organize sanayi bölgeleri değil, evet, onun dışında kalan, bu bölgelere girmeyen alanlarda da böyle. Aziz'in dediği gibi, sanki serbest bölge gibi çalışıyorlar daha doğrusu. Halbuki, organize sanayi bölgeleri için özellikle denetim olayı çok kolay; çünkü, hepsi toplu olarak bir yerde bulunuyor.

Buralarda, özellikle, ücretlendirme yöntemlerine baktığımız zaman, asgari ücretin çok yüksek oranlara çıktığını görüyoruz. Örneğin, Konya'da asgari ücretle çalışanların toplam işgücüne yüzde 37,6; Denizli'de yüzde 32, bunlar bilinen şeyler. Ama, ilginç bir şey daha var, sektörde piyasa ücreti diye kaçamak var. Piyasa ücreti veya "sektörde geçerli olan ücret" diye cevap vermişler. Nedir sektörde geçerli olan ücret? Asgari ücretin altında da olabilen bir ücret olarak anlayabilirsiniz. Tamamen informel ilişkiler sözkonusu; bu, çok yüksek oranlarda çıkıyor. "Sektörde geçerli olan ücret" şeklindeki kaçamak cevap örneği mesela Antep'te yüzde 49,5 oranında çıkıyor; Edirne'de yüzde 44,7; Konya'da 44,1; Denizli'de 41,7. Bu oranlar asgari ücretle çalışanların oranlarıyla topladığımız zaman, inanılmaz rakamlar çıkıyor. Genellikle, ikisini topladığımızda yüzde 70'in üzerinde oranlara ulaşıyor. Ayrıca "asgari ücret artı prim" gibi cevaplar da var, ama, "sendikanın belirlediği ücret" diye verilen cevaplara baktığımız zaman, bu düşük çıkıyor, işletme boyutlarına göre baktığımız zaman büyük işletmelerde, "sendikanın belirlediği ücret geçerlidir", daha anlamlı bir veri olarak ortaya çıkabiliyor.

Ben, birçok şeyi atlayarak gitmek zorundayım, çünkü, zaman kısıtımız var; o yüzden toparlıyorum.

Dilerseniz, bazy konuları da sorulara bırakayım. Biz burada, bu işgücü dinamikleriyle ilgili, aslında ilave birçok şey daha söyleyebilirdik. Ama, şunu söylemeden geçmeyelim: Türkiye'de çocuk işgücü kullanma oranı 6-14 yaş için toplam işgücüne katılımı yüzde 5 oranında; 15-19 yaş grubu için yüzde 14 oranında. Yani toplam yüzde 19'luk bir pay var. Türkiye'de çocuk işgücü kullanma oranı; dünyanın en yüksek oranlarından biri. Yani, 5 işçiden 1'i çocuk aslında Türkiye'de. Kadınları da ucuz işgücü olarak buna kattığımızda, oldukça yüksek bir oran çıkıyor. Türkiye'nin nasıl bir esnek istihdam olduğu belli oluyor. Yani tam bir sayısal esneklik sözkonusu, tam anlamıyla kaba bir sömürüye denk düşen kaba bir esneklik sözkonusu. Üstelik de, ürün çeşitlenmesine çok uygun olmayan da bir işgücü yapısı olduğu ortaya çıkıyor.

Aslında, kadının işgücüne katılımı açısından da belki bazı oranlar verilebilir ve bu 4 il örneği önemli dinamiklerin ortaya çıkmasında yaratılmış bu dikensiz gül bahçelerinin önemi olduğunu düşünmek lazım. Ama bir de şu soruyu da sormak lazım: Bunlar ne kadar aslan ya da kaplan? Yani, bunlar, gerek yurtiçi üretimi gerek bölge üretimi payları gerekse dünyayla olan ilişkileri bakımından ne kadar rekabet gücü geliştirmiş birimler?

Geçen gün de konuşuldu, ben orada da anketten yola çıkarak bir soru sormuştum, o da şuydu; Aslında, bu kentlerdeki işletmeler, en büyük rakibi olarak kendi kentlerindeki diğer işlemleri görüyorlar. Yani, ulusal ölçekte bile bir rekabetten ziyade, kendi bölge ve kentlerindeki -özellikle kent; çünkü, bölgesel bile değil birçoğu da rekabetle ilgililer. Aslında, çok yerel nitelikte gözüküyorlar genel olarak. Bunların ürünlerini nereye en çok pazarladıklarına bakıldığında, en büyük pazarlarının kendi bölgeleri olduğu görülüyor. Çok büyük farkla kendi bölgeleri birinci sırada yer alıyor; arkadan gelen ama epey farkla işleyen ikinci bölge Marmara Bölgesi oluyor. (Edirne için kuşkusuz birinci bölge de Marmara) İkinci bölge Marmara oluyor. Çünkü talebe doğru geliyor pazarlar. Yurtdışı ihracat tıpkı Türkiye ortalamasında olduğu gibi yüzde 13 dolayında bütünü için; ama, tabii, ihracat bağlantılı güçlü olan firmalar var, kentler var. Burada, özellikle Denizli ve Gaziantep'te kapsama girmeyen büyük firmaların da, muhtemelen bu oranların üzerine çıktığını söylemek mümkün.

Son bir şey söyleyeyim: Aslında Türkiye'de halâ Marmara Bölgesi sanayinin en büyük, en önemli çekim merkezi olmaya devam ediyor. Marmara Bölgesinde şöyle bir oluşum yaşanıyor: İstanbul sanayiye kendi dışına atıyor, ama, çok uzaklara atmıyor, kendi hinterlandının biraz dışına itiyor ama, Marmara hinterlandı içinde tutuyor. Bir başka deyişle, Marmara sanayi bölgesi gelişiyor. Merkezinde de İstanbul var. Burada, 1987-1993 yıllarına ilişkin milli gelir değişimlerine bakılırsa örneğin Bilecik'te yüzde 30 oranında reel anlamda bir gelişim var. Bu Tekirdağ'da da böyle, Sakarya'da da böyle, Kırklareli'nde de böyle, hep yüzde

30'lar, yüzde 15'lerin üzerinde. Oysa Türkiye açısından bakıldığında, kümülatif olarak bu dönemde yüzde 14'lük bir büyüme gözüküyor. Oysa Marmara Bölgesinde yüzde 15'in çok üzerinde büyüyen kentler var ve Marmara'nın Türkiye milli geliri içindeki payı artmaya devam ediyor. Hatta, Türkiye'nin 3'ü Marmara bölgesinde yer alan 5 büyük ilini alın -İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa- bunların milli gelir içindeki payı artıyor, bir başka deyişle Türkiye'nin büyüme oranlarından daha fazla büyüyorlar genel olarak. Dolayısıyla, burada ele alınan Anadolu kentleri çekim kutupları olarak mutlaka bir rol oynuyorlar; fakat, Türkiye'nin genel bütün içinde bakıldığında, acaba ne ölçüde öne çıkıyorlar, bu tartışılması gereken bir konu.

Yrd.Doç.Dr.Aziz KONUKMAN- Pardon, bir cümleyle bağlamak istiyorum; çok özür dilerim.

Şimdi, bu alternatif tartışmasını yani, neler yapılmalı tartışmasını tartışma bölümüne bırakacağız büyük bir olasılıkla. Çünkü zaman yetmedi. Eksik kalmasını diyerek son bir noktaya değinmek istiyorum Gümrük birliğinin hemen ardından ihracat patlaması beklenirken, bu patlama olmadı. Temel nedeni; avantaj gibi gözüken bu düşük ücretler, sendikasız üretim yapma, inanılmaz bir şekilde Avrupa Birliği ülkeleri tarafından tepkiyle karşılandı ve sosyal dumping olarak değerlendirilip, sürekli anti dumping soruşturmaları açıldı. Yani elimizde rakamlar var, sürekli anti dumping soruşturmaları sonucu ihracat tıkanı, ihracat yapamıyorsun, soruşturma sonuçlanmadan ihracat gerçekleşmiyor. Bunu da bilgilerinize sunuyorum.

DÖRDÜNCÜ OTURUM TARTIŞMALARI

GÜLŞEN ÇAKAR - Ben, Sayın Hacer Hocamın anlattıklarına bir katkıda bulunmak istiyorum. Şu nedenle; şimdi, Hocamın dünya ülkeleri üzerinde yaptığı bir çalışma ve saptamalarıyla, bizim Perşembe günü sizlere sunduğumuz gözlemler oldukça birbirine benzeşiyorlar. Bunu Perşembe günü burada olan arkadaşlarımız da izlediler. Bugün, Aziz Hocam ve Oğuz Hocam da, genel bir hatırlatma yaptılar bize detaya girerek; çok güzel oldu.

Benzeşme hangi noktalardaydı, öncelikle onu belirleyelim. Birincisi; sektörler bazında bir benzeşmeyi görüyoruz. Dünyadaki uygulamalarda da, dokuma, geleneksel sektörlerdedir. Anadolu sanayileri, diğer yurtdışındaki uygulamaları ile Anadolu kaplanlarıyla ilgili benzeşme var. Yapılanmalarıyla ilgili benzeşmeler var. Küçük aile şirketleri, karar almada yönelim belirleme ve üretim süreçlerini belirlemede şirket sahibi ve hissedarın etkili olduğu bir organizasyon yapısına sahipler.

Bunun dışında, en önemli, belki de benzeşmeyen en önemli nokta eğitim sorunu. Bunu, Sayın Yakup Kepenek Hocam çok güzel belirttiler. Türkiye'nin bir an önce yakalaması gerektiği ve bu süreci başlatması gerektiği bir konu var; artık değerler değerlendirilmesinde eğitimin önemi ve bizim için, şu anda Anadolu sanayileri olarak incelediğimiz konuda en önemli etken, bence eğitim. Eğitim olayı aşılmadan, bu sanayilerin belli bir düzeye getirilmesi söz konusu değil.

Devletten beklentileri konusunda Oğuz Hocam açıkladılar. Çok önemli beklentileri var; kendilerinin öncelikli sayılmasını istiyorlar, destek verilmesini istiyorlar. Ancak "siz ne yaparsınız " sorusunu "yine de devlet bizi desteklesin" şeklinde yanıtlıyorlar.

Bir konuda daha benzeşiyorlar; bu bizim araştırmamızda yok. Ben, Hacer Hocamla konuştum. Kendi yaptığım bir araştırma sonucuna göre, yurtdışındaki uygulamalarda, sektörel bazda, özellikle; yani, bizim incelediğimiz alanda bir öbikleşmeleri görüyoruz. Birleşmeler, bunlar dernek adı altında, birlik adı altında ya da o yöreye ait birlikler altında bir birleşme söz konusu. Bunun örnekleri Türkiye'de de var ve bu örneklere Türkiye'de rastlanan 13 sektörel bazda öbikleşme örneği var. Bunlara sektörel dış ticaret şirketleri olarak bakıyorlar.

Bunların içerisinde 7 tanesi tekstil ve giyim alanına yönelik. Bunları kimlerin yönlendirdiği, nasıl kurulduğu tartışma konusu. Bir tanesi çok belirgin; Ege'de kurulmuş, Ege sanayileri, Ege giyim sanayicileri şirketi ve bu şirketin, Sayın Hocamın da açıkladığı gibi, yaptığı işlevler, sigorta şirketini kuruyor, kendisine üye o küçük şirketleri beslemek için; taşımacılık şirketini kuruyor; fuar, reklam veya herhangi bir şeyle ilgili olan ilişkileri düzenliyor artı hizmet için eğitimi sağlıyor. Türkiye'de bunun örnekleri çok küçük, 1993'ten sonra kurulmuş; ama, yeni. Bu konuda da azıcık benzeşmeleri var; ama, Sayın Murat Güvenç Hocamın açıklamalarından sonra, sanki bir yirmi yıl sonra, bizim bu Anadolu sanayilerimiz, istediğimiz düzeye gelecekler ve daha iyi olacaklar gibi görünmüyor.

Teşekkür ediyorum.

UFUK ÇAKMAKÇI -

Teşekkür ederim.

Ben, sanırım, Aziz Beyin konuşmasının yapısını biraz anlayamadım; daha doğrusu, yapmak istediği argümanı da pek anlayamadım. Şu açıdan; bir literatür tartışmasıyla başladı, fordizmden, bu esnek üretim tarzına sanki bir geçiş, sanki değil, literatürde öyle bir algılanış var. Fordizmden esnek üretime geçildi, bu iş sonuçlanan bir proses gibi gösterildikten sonra, bu OSB ve organize sanayi bölgeleri örnekleri ortaya çıktı. Bu açıdan biraz açıklama getirirseniz, faydalı olur kanısındayım. Yani, Türkiye'de; çünkü, bu problemi bu çerçevede anlatmak biraz sorunsal gibi geliyor bana. Zira, Türkiye ne derece fordist bir ekonomi olmuştur ya da hangi sektörlerinde fordizme kaymıştır gibi bir soru var. Bunun ötesinde, Türkiye'nin en önemli sektörlerinden olan konfeksiyon sektörü var. Bu sektörde, Sınai Kalkınma Bankasının -yanılmıyorsam- 1977'de yaptığı bir çalışma var ve o çerçevede, şirketlerin yüzde 77'si civarı, zaten fason üretim yapmakta, daha büyük şirketlere yönelik üretim yapmakta. Bu konuda bir yorum ve açıklama getirirseniz, sanırım bizlerin birazcık aklı temizlenir diye düşünüyorum.

Teşekkürler.

Dr. GALİP YALMAN -

Son konuşmacı çok ilginç bir şey çizdi ve yirmi yıllık bir zaman perspektifi içinde, Batı Avrupa türü bir nüfus yapısına; yani, bugün aslında, İtalya, İspanya gibi ülkelerin yaşamaya başladığı bir sürecin bizim de zaten yaşamaya başladığımız. Bunu bir de devrim olarak nitelediniz, üstelik de işgücü piyasası üstünde, bir anlamda olumlu etkileri olabilecek bir şey olarak tetkik ettiniz. O zaman şöyle bir soru çıkıyor; aşağı

yukarı diyelim, yine, yirmi yıllık bir şeyle, bir İngiltere örneğini aldığımız zaman, yeni sağ politikaların uygulanmaması gerekirdi; çünkü, onlar bu süreci zaten yaşıyorlar. Yani, bu tür bir nüfus şeyinden, siyasi ve toplumsal sonuçları pat diye çıkarmak o kadar da kolay değil.

Bir başka boyutu daha var: Şu an yaşanan süreçte, özelleştirme meselesinin sosyal güvenlik alanına da kaydırılmasıyla birlikte gelen, tam sizin söylediğiniz nüfus değişimlerine bağlı olarak da ileri sürülen bir şey; artık, o şemsiye ya da piramit tersine dönmeye başladığı için, ileriye dönük olarak, bu refah devletinin son kırk elli yılda sağladığı şeyleri sağlayabilecek gücü kalmayacak bu toplumların diye. Dolayısıyla, ileriye dönük, tam tersine bir olumsuz boyutu da var söylediğiniz şeyin.

Teşekkür ederim.

AHMET TONAK - Şimdi, benim elime bu konferansın broşürü geçtiği zaman, Anadolu kaplanları ibaresinden ilk çağrışım yapan, güneydoğu Asya'daki ülkeler oldu; fakat, burada konuşmacılardan, Murat ve Aziz değindi, Hacer hiç değinmedi güneydoğu Asya'daki ülkelerle benzerlik konusuna; daha çok mikro bir yaklaşımla, üretim alanındaki organizasyon benzerlikleri ithali vesaire örneklerinden yola çıkıldığı için herhalde.

Buradan, şuna geçmek istiyorum: güneydoğu Asya ülkelerinde yaşananlar, özellikle Singapur ve Hong Kong'u da katacak olursak, şehir ekonomisi olmaları bakımından, ilk broşüre baktığımda, bende bir ilişki kurdurtmuştu. O da şu, güneydoğu Asya ülkelerine ilişkin makro iktisat açısından yapılan çalışmalarda vurgulanan bir nokta var; bizim için de yararlı olabileceğini düşünüyorum. Anadolu'daki şehirlerin gelişimini incelerken. Deniliyor ki; Bu ülkelerdeki patlama, birçoklarının sandığının aksine dışa açılmacı iktisat politikaları izlemek vesairesinin yanı sıra, hatta, belki de ondan daha önemli olarak, aslında, üretim girdilerindeki bir patlamayla açıklanabilir. Bundan kasıt da şu: Mesela, son 25-30 yıllık işgücü yapısındaki değişimlere bakıyorlar ve deniliyor ki, işgücüne katılım oranı, aşağı yukarı yüzde 50'lerdeymiş, 1960'ta; bu oran 90'lara çıkmış 1990'lara gelindiğinde. Dolayısıyla, üretim girdilerindeki patlama, bir mobilizasyon sonucu, ayrıca, işgücünün niteliği açısından da önemli bir patlama yaşıyor bu ülkeler ve devletin müdahalesinin biçimi olarak da görülebilir bu. Eğitim, yine hatırladığım kadarıyla, 1960'larda Singapur örneği, Paul Krugman'ın bir çalışmasında kaydediliyor. Herhangi bir formel eğitimden geçmiş işgücünün toplam işgücü içindeki oranı, galiba yüzde 20'ler civarında. 1990'lara gelindiğinde, lise bitirenlerin oranı yüzde 60'ın üzerine çıkıyor; birinci nokta bu.

İkinci nokta, Aziz ile Oğuz'un değindikleri konu, devletin imkânlarından yararlanma, özellikle krediler bağlamında bence gündeme geliyor. Orada hep bildiğimiz, onların da kaydettiği gibi, devletin, sermaye oranını, birikimini çeşitli şekillerde özendirici politikaları önemli rol oynuyor. Burada, aslında, Oğuz'un kaydettiği Türkiye'ye ilişkin bir gözlemini daha güçlendirici bir şey söyleyeyim, kendisi de bahsetti zaten; bu yapılan alan çalışmasında, kamu kuruluşları dışarıda bırakılmış vaziyette. Öte yandan, gayri safî millî hâsıla içinde, millî gelir içinde bu şehirlerin payına baktı, yüzde 7 civarındaymış galiba hatırladığım kadarıyla; sonra, Kalkınma Bankasından alınan pay da yüzde 7 galiba. Dolayısıyla, öyle fazla sızlanmasınlar, yeteri kadar kredi alıyorlar denildi. Aslında, gayri millî gelir içinde kamu kuruluşlarının da payı olduğunu düşünecek olursak, bence, bu özel kuruluşlar hak ettiklerinden de fazla alıyorlar; yani, bu aritmetik düzeltme ile Oğuz'un değerlendirmelerinin daha da kuvvetleneceğini söylemek istiyorum.

Şununla bitirmek istiyorum: Murat'ın coşkulu, sevgi dolu sunuşu, beni çok heyecanlandırdı. Son derece önemli bir alanı herkesin ihmal ettiği, gözden kaçırdığı demografik değişimin değerlendirilmesinin önemini bize hatırlattı fakat, Galib'i destekler mahiyette bir gözlem yapmak istiyorum. Şimdi, gerçekten, demografik yapıdaki bu değişim; yani, piramit halinden böyle bir dikdörtgene dönüşme süreci, acaba sendikalaşma bağlamında veya ücretlerin yükseltilmesi bağlamında bize bir imkân tanıyacak mı? Murat tanıyacak dedi, olumlu bir sonuç çıkardı; fakat, bu olumlu sonucu hafif sorunlu hale getiren başka bir gelişme var; o da şu: Bir tanesi, Türkiye'nin dışa açılmacı politikalarında yapacağı tercihler, bu tercihlerden, bence, reel ücretlerin düşürülmesi imkanı giderek yitirilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin dış pazar edinmesinin tek yolu, fiyatların düşürülmesidir; bu bakımdan Aziz'e tam katılmıyorum, kalite çok fazla bir imkân sağlamıyor bence. Fiyatların düşürülmesinin diğer yolu da, üretimin; yani, üretkenliğin artırılmasıdır. Üretkenliğin artırılması, zaten, önümüzdeki yirmi yıldaki teknolojik gelişmelerle el ele gidecek bir hadisedir. Teknolojik gelişmeler, bize bu dikdörtgen vaziyetten umduğumuz olumluluğu çıkaramama sonucunu dayatabilir. Yani, teknoloji o kadar gelişir, üretkenlik o kadar artabilir ki, orada şu anda az gibi gözükene göreli olarak- işgücü sayısı, aslında, işçilerin refahı anlamında bizim umduğumuz beklentileri gerçekleştirmemizi engelleyebilir.

Teşekkür ederim.

OĞUZ ÇALIŞKAN - Ben de yine, Aziz Konukman'a bir soru yönelteceğim. Benim de biraz kafam karıştı. Şimdi, Aziz Beyin kendi tanımı vardır yedinci planla ilgili: Projeksiyonları projelerine uymayan bir plan olarak ya da bestesi güftesine uymayan ya da yer değişik bir şarkı olarak belirtmiştir.

Şimdi, burada konuşurken "yedinci plan, küreselleşmeye teslimiyetin bir belgesi" dedi. Bir de başından beri izliyorum; küreselleşme ya da globalleşme diyelim ve özellikle entegrasyon arasında bir karşılaştırma yapabilir mi Aziz Bey; yani, ben istiyorum, bilmiyorum konu çok dağılacak mı.

Bir de, küreselleşmemiş mi olacağız biz bu yedinci plan tam olarak uygulandığında?

Teşekkür ediyorum.

Yrd. Doç. Dr. AZİZ KONUKMAN - Şimdi, önce Ufuk'tan başlayayım.

Sevgili Ufuk, kafam karıştı dedin. Bu, tabi, karışıklık varsa, benim sunuşumdan kaynaklanmış olabilir; çünkü, Oğuz Oyan ile ortak bir metin; yani, yanlış anlama olmasın. Bu karışıklığı ikimizin karıştırdığı; yani, isimlendirme yaparken, Aziz Konukman demesin Ufuk, ikimizin eğer kafa karışıklığı varsa var.

Şimdi, bak, ben çok net bir şey söyledim ve altını çizerek söyledim. Dedim ki: Firmaların arasında, fiyat ve ücret düşmelerine yönelik bir rekabetten, ürün ve üretim süreçlerindeki yeniliklerle sürdürülebilir dayanışmacı bir rekabete geçilebilecek bir kurumsal yapının oluşturulması; bu oluşmadı diyorum ben. Bunun oluşmaması demek, sadece sayısal esnekliğin olduğunu söylemek demek; yani, bizim bu tekstil firmaları, diğerleri, işte, ücretleri düşürürsek, niteliksiz emek çalıştırırsak, sendikası insan çalıştırırsak, biz, bu rekabete ulaırız, bundan da kalıcı bir pazar payımız da olur şeklinde bir tespitleri var. Bu anlamda bir sayısal esneklik var; ama, fonksiyonel esneklik dediğimiz; yani, üretim süreçlerinde yenilikler, kalite çemberi, bunlar çok sınırlı; yani postfordis üretim tarzının Türkiye'de genel bir tarz olduğunu söyleyebilmek çok erken. Bir tek petrol için bir anket çalışması var, petrol sektöründe biraz var; yani, yeni yeni böyle bir kalite çemberleri uygulaması var; bir de Sabancı'nın işletmelerinde var. Organize sanayi bölgesiyle bunun arasındaki ilişki, bölgesel anlamda kurdum ben; yani, organize sanayi bölgesini tanımlarken, o ekonomik bölgeye çok uygun düşüğü için, yoksa, o bölgeyle, birebir teorik bir tekabülüyeti biz kuruyoruz, başkaları kurmuyor. Yani, öyle kimse literatürde demiyor ki, organize sanayi bölgeleri postfordis üretim biçiminin bölgeleridir demiyor. Biz, kendi kendimize bir değerlendirme yapıyoruz, bu olsa olsa bu ilişkidir diyorum.

İkinci bir nokta, Ahmet'in değerlendirmesi; yani, söyleyecek hiçbir şeyim yok, çok uygun tespitler. Yalnız, millî gelirle ilgili Oğuz Oyan'ın verdiği rakamlarda biraz şey olalım; yani, bir dipnot düşelim o değerlendirmeye; çünkü, birlikte, aramızdaki tartışmaları da oldu. Dipnotum şu: Kayıtdışı ekonomi diyoruz, bu bölümlerde çok ciddi bir kayıtdışılık var. 1 ile 9 işletme genellikle... işletmenin şeyini de küçültüyorlar; çünkü, konut edinilme fonundan kaçmak için, Tasarrufu Teşvik Fonundan kaçmak için, işletmeyi bölüyorlar, bölük pörçük bir hale getiriyorlar. Dolayısıyla, kayıtdışı üretimin de söz konusu olduğunu düşünürsek, millî gelir rakamlarına biraz şöyle soru işareti diye koyalım. Millî gelir rakamı, resmî rakamlardan daha büyük çıkabilir; o zaman, bizim bu rasyolarımız da düşebilir. Yani, sanki, yararlanmıyormuş gibi bir izlenim de çıkabilir. O rakamlarda, benim biraz ortağıma -aynı şeyleri düşünüyoruz ama- biraz soru işaretleri var, temkinli rasyoyu kullanmamız lazım.

Planla ilgili olan şeye gelince de; yani, çok büyük bir haksızlık var dedim; oradaki söylediklerimle burasının geliştiğini söylemek. Plan, öyle tuhaf bir şeydir ki, benim bütün bu söylediklerimi -Sayın Oktar Türel'in o konuda çok güzel bir yazısı var- bütün sol iktisatçıların söyleyebildiklerinin hepsini içine alıp, çorba şeklinde bir metin; yani, herkesin işine yarayan şeyler var orada Örneğin; Aykut Beyin tespitleri aynen yer almış mesela; ama, Aykut Beyin tespitlerinin, TÜBİTAK'ın tespitlerinin orada olmasının bir anlamı yok ki... Onların ne sermaye birikimiyle bir ilişkisi var, ne ciddi tasarruflarla bir ilişkisi var, abuk sabuk metinler halinde oraya yığılmış. Onun için diyorum ki, bu projelerin planın şeyine uymayan tarafı var; yani, bu beste güfte uyumsuzluğu onun için var diyorum. Buraya gelince de, o plan uygulanırsa, küreselleşme sürecinin dışında mı; hayır, onu söylemiyorum. O planın, o ciddi anlamdaki projeleri, o planla olmaz; ciddi bir stratejik planlama, yeni bir sınıfsal oluşum, devlet ile işçi sınıfının ağırlığının konması, ne bileyim, sosyalist iktidarların falan gündeme gelmesiyle olur. Yoksa, o projeleri oraya yazıp, tutarlılığını sağlasanız bile, yapılabilir bir gücü yok. O anlamda, burada bitiriyorum bu tartışmayı.

Prof. Dr. OĞUZ OYAN - Çok kısa bir iki şey söyleyeyim.

Bir tanesi; Aziz'in söylediğine, burada tartışıyor gibi olmasın ama; yani, 4 kentte daha fazla bir kayıtdışılık olması, ancak, Bursa'da, İstanbul'da daha az olmasıyla ancak mümkün olabilir ki, İstanbul'da daha mı az sorusuna, bizim somut yanıt bulmamız lazım.

Bu tekstil teşvikleriyle ilgili bir rakam vereyim; 1995 yılında 18,5 milyar dolarlık bir teşvik, 1996 yılının ilk onbir ayı rakamları da 3,5 milyar. Çok ilginç bir şey söyleyeyim; inanılmaz boyutlarda rakamlar bunlar tabii. 20 milyar doları aşan bir tekstil teşviki; ama, kullanılış değil, ama bu teşvik alınmış, izin alınmış bir zaman kullanılmak için.

İlginç bir şey var; 1995 yılının 18,5 milyarlık teşviğinin 14,5 milyarı 1995 yılının Aralık ayında alındı; hatta, aralık ayının son gününde; yani, yılbaşı günü. Herkes son dakikaya bırakmış, bunu almış, bunun peşinde. Niye acaba; yani, bu kadar büyük bir olay son ayda ve hatta son günlerinde... Bir kere, çok ciddi olarak herkes şunun hesabını yapıyor; aman, 1996'da gümrük birliğine girersek, biz bundan belki teşvik alamayız. İki; gümrük birliği üçüncü ülkelerle olan ilişkilerimizi de düzenlediği için; yani, bize artık, işte, gümrüklü iplik vesaire geleceği için Pakistan'dan; çünkü, Avrupa Birliğinin gümrük rejimine tabi olacak Türkiye, ki öyle oldu; Pakistan ipliğini gümrüksüz alırken, artık gümrüklü alıyoruz. Aman, biz iç üretimi artıralım, daha düşük maliyetli ara malı üretelim şeyinden çıktı ve bütün bu open end vesaire yatırımları teşvikleri oradan gelen bir şey. Ancak, bu ciddi bir şekilde sektörü tehdit ediyor. Bir kere iki şey söyleyeyim bununla ilgili; bir tanesi, çok miktarda tekstil makinesi ithal edildi; bunların arasında kullanılmış olanlar da vardı, çok önemli ölçüde Türkiye kaynak aktardı gelişmiş ülkelerin makine sanayilerine. İkincisi, şimdi, sektörü bekleyen sorun şu; bu sektörde kıran kırana bir rekabet yaşanıyor ve yaşanacak. Bu, aslında, konfeksiyon ve hazır giyim için iyi gibi gözükebilir kısa vadede; fakat, bu, aslında, Türkiye'nin dışarıya katma değeri düşük; yani, düşük kâr marjlı mallar ihrac edeceğini gösteriyor ve Türkiye açısından bu öyle çok da, hemen çok iyi, çok sevini-
lecek bir şey diye görülmemesi gereken bir şey diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Doç. Dr. MURAT GÜVENÇ - Bir şey söyleyeceğim. İki değişik koment aldım, ikisi de zaten bir yerde birleşiyor, benim devrim diye söylediğim şey konusunda. Yani, kesinlikle yanlış anlaşılmasın; ben, konuşmamın başında şöyle bir yöntembilimsel notla girmek istiyordum. Yani, bu demografik yapılar, herhangi bir yapıdır. Yani, yapıların bir şeyleri, bazı şeylere izin vereceklerini, bazı şeyleri engelleyecekleri; ama, hiçbir şeyi gerektirmeyecekleri yönünde, bir yöntembilimsel şey yapmak istedim. Eğer, sunuşundan kastedilen, sizin işaret ettiğiniz tehlikeleri görüyor ve anlıyorum. Eğer, o mana çıkıyorsa, kastedilmiş bir şey değildi. Söylemek istediğim, demografik dönüşümün Türkiye'de, içerisinde bulunduğumuz, etrafımıza 2 bin, 3 bin kilometrelik bir çember çizdiğimiz zaman, sadece İsrail bu dönüşümünü başarmış, ne kadar zenginleşirlerse zenginleşsinler, Arap ülkeleri, petrol zengini ülkeler, hiçbirisi bu dönüşümü başaramamış. Ben, bunun geleceği kurma konusunda toplumun bütün kesimlerinde; yani, çalışanlarının da dahil olmak üzere, yaptıkları bilinçli bir çaba olduğunu düşünüyorum ve bunda bir zorlama yok, kısırlaştırma yok, bu toplumun seçtiği bir şey. Bunun, ben, geleceğe yönelik olarak, bazı imkanlar sağlayabildiğini düşünüyorum. Bunun ne kadarını değerlendiririz, nasıl değerlendiririz, nerelerde, kimler bunu ne yönde kullanırlar, o, tabii birazcık süreç içinde ve mücadele içinde belli olacak.

Teşekkür ediyorum efendim.

Prof. Dr. YAKUP KEPENEK - Teşekkürler Sayın Başkan.

Şunları söyleyeyim; bu sabahki oturumlardan dinleyici olarak da benim çıkardığım, konuşmacı olarak, önce bu gelişmenin, kalkınmanın, değişiminin, insan ögesine önem verilmesi çok iyiydi; sanıyorum bu bir kazanımdır. Bunun değişik boyutları vardı. İşçi olarak, üretici olarak, işveren olarak insan vardı; bir de nüfusun artışı vardı; Maltusyen ya da...

Şimdi, yalnız bunun, tabii, Murat bu dönüşüm kendiliğinden oluyor dedi; ama, burada enflasyonun çok büyük katkısını gözardı etmemek gerekiyor.

İnsan boyutu, insan ögesi ve onun değişik alanları, yönleri önemliydi. İkincisi, değişimin, gelişmenin belirleyici, tarihsel bakış üzerinden gidilmesi çok önemli. Bir de, burada sabahleyin daha çok, biz, mikro ya da tekil ögeler, örnekler üzerinde durduk; coğrafi, bölgesel ve ölçek yönüyle. Burada, şu çok net olarak ortaya çıktı ki, Türkiye'nin kalkınması, gelişmesi, ekonomisinin yapısı işgücünü hâlâ, işgücünden daha çok sömürerek, hem de nasıl, niteliğini geliştirmeden, eğitmeden ve başka tür sömürerek, düşük ücretle, piyasa ücretiyle; yani, asgari ücretin altındaki ücretle de sömürerek, gelişen bir dinamığe sahip; kapasitesini, gelişmesini hep buna yatırıyor ve bütün konuşmacılar, hemen hemen tamamımız, bu eğilimin sonuçta olumlu olamayabileceğini, bunun tersine çevrilmesi gerektiğini vurguladık. Sanıyorum, öğleden sonraki açılımlar, bu konuda daha da makro ya da genel şeyler söyleyecek.

BEŞİNCİ OTURUM

SANAYİ VE TEKNOLOJİ STRATEJİSİ İÇİN İPUÇLARI

Oturum Başkanı : Mehmet SOĞANCI
Sunanlar : Aykut GÖKER
Prof. Dr. Metin DURGUT
Doç. Dr. Haluk GERAY
Haluk ZONTUL

NIÇİN ULUSAL BİLİM VE TEKNOLOJİ POLİTİKASI

Aykut GÖKER*

ÖZET

Ulusal bilim ve teknoloji politikaları ile temelde yapılmak istenen, üzerinde toplumsal uzlaşmanın sağlandığı, ekonomik, toplumsal ve siyasi hedeflere erişebilmek amacıyla, 'Araştırma-Geliştirme (AR-GE)' ve bunun içinde yer alan 'inovasyon' faaliyetini belirli yörüngelere oturtabilmek; faaliyet hacmini artırmak ve düzeyini yükseltmektir. Bu işe, kurumsal ve yasal pek çok düzenlemeyi, teknolojik altyapı yatırımlarını ve AR-GE'nin kamu fonlarından desteklenmesini gerektirir. Bütün bunlar, bugün, pazar ekonomisi ülkelerinde, devletin yeniden tanımlanan rolü kapsamındadır.

Türkiye gibi, henüz, 'Bilim ve Teknoloji Sistemi'ni, 'Ulusal inovasyon Sistemi'ni gerekli bütün unsurlarıyla kuramamış bir ülke için, devletin bu sistemleri kurmada; üretici kuruluşları, AR-GE'ye ve inovasyona özendirilecek destek mekanizmalarını, uygun iklim ve ortamı yaratmada oynayacağı rol daha da önemi kazanmaktadır.

Bu sunuşta, pazar ekonomilerine ait örneklerden hareketle, 'Niçin ulusal bilim ve teknoloji politikası' sorusuna yanıt vermeye çalışılacak; bu bağlamda, devletin oynayacağı role işaretlerle, Türkiye'nin bugünkü 'Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası'nı, somut gündem maddeleriyle birlikte, açıklama denemesinde bulunulacaktır.

GİRİŞ

Bütün ileri sanayi ülkeleri ve yeni sanayileşen ülkelerde, bilim ve teknoloji -bu iki stratejik değişken- ekonomik büyümenin ve yaşam kalitesini yükseltmenin manivelası olarak görülmektedir. Onun içindir ki, ABD'den Avrupa Birliği Ülkeleri'ne, Avrupa Birliği'nden Uzak Doğu Ülkeleri'ne, -bu sunuşumuzun genel çerçevesini oluşturacak- bütün pazar ekonomisi ülkelerinin, uzun erimli, ulusal bilim ve teknoloji politikaları vardır.

Ulusal bilim ve teknoloji politikalarının hedefi ülkenin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmektir. Ülkenin bilim ve teknoloji yeteneğinin yükseltilmesi, yalnızca 'bilim ve teknolojiyi üretmede' yetkinleşmek anlamına gelmemektedir. Bu aynı zamanda, üretilen bilim ve teknolojiyi (bilimsel ve teknolojik araştırmalar sonucu ortaya konan bulguları) ekonomik ve toplumsal bir faydaya -yeni ürün ve üretim yöntemleri, yeni sistemler ve yeni yönetim tekniklerine- süratle dönüştürebilme becerisini kazanmayı, bu beceriyi geliştirmeyi de içermektedir.

Bilim ve teknolojiyi ekonomik ve toplumsal bir faydaya dönüştürebilme becerisi, bugün, genel olarak, inovasyon (yenilik/yenile(n)me) becerisi ya da yetkinliği olarak anılıyor, öyle anlaşılıyor.

Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikalarının Doğası Üzerine...

Ülkeler, bilim ve teknolojiye niçin bu denli önem veriyor ve bu alanda yetenek kazanmayı, mevcut araştırma potansiyellerini artırmayı ve buna paralel olarak, araştırmalarda ortaya konan bulguları ekonomik ve toplumsal bir faydaya dönüştürme mekanizmalarını geliştirmeyi niçin bir ulusal politika konusu haline getiriyorlar?

Bilim ve teknolojiye yetkinlik, artık, rekabet üstünlüğünün ve ayakta kalabilmenin olmazsa olmaz koşuludur. Ülkeler düzeyinde geçerli olan bu tespit, kurumlar/firmalar düzeyinde de geçerlidir. Herhangi bir firmanın dünya pazarlarında rekabet üstünlüğü kazanmasının ve bu konumunu sürdürebilmesinin yolu, kendi alanında teknolojiye egemen olmasından, teknolojik inovasyonda yetkinleşmesinden geçmektedir.

* TÜBİTAK

1 Bu sunuş, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 25 Ağustos 1997 günlü toplantısında kabul ettiği, "Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası" başlıklı çalışmanın (Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası, Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları, TÜBİTAK BTP 97/04, Ağustos 1997) bir tür, 'özetlenerek açıklanması / yorumlanması' mahiyetindedir. Ancak, raportörü olarak katıldığım bu çalışmada yer alan bazı açıklayıcı örnekler buraya aktarılmışken, 25 Kasım 1997 tarihi itibarıyla güncelleştirilmiş; bunlara yeni bir örnek daha (ABD Örneği) eklenmiştir.

Ne var ki, pazar ekonomisi ülkelerinin kendi pratikleriyle de doğrulandığı üzere, gerek ülkeler gerekse kurumları düzeyinde yaşamsal bir önem kazanmış bulunan teknolojinin, varolan ekonomik ve toplumsal sistemin gerekleri doğrultusunda ve istenen hızda gelişmesi, yalnızca pazar güçlerinin kendi tercih ya da dinamikleriyle çözülebilecek bir sorun değildir.

Bilim ve teknolojinin işaret edilen düzeyde gelişmesini sağlayacak AR-GE faaliyeti ve bunun için gerekli olan bilimsel ve teknolojik altyapının kurulması ve özellikle de yeterli beyingücünün yaratılabilmesi tek tek kurumların (firmaların) üstesinden gelemeyecekleri kadar büyük harcamaları ve geniş çaplı, kurumsal ve yasal düzenlemeleri gerektirir. Her AR-GE projesi belli bir risk içerir. AR-GE faaliyeti, doğası gereği, başarısızlıkla da sonuçlanabilir ve herhangi bir bilimsel ya da teknolojik bulgu ortaya konamaya-bilir. Bu risk her zaman vardır. Özellikle, temel araştırmalara doğru gidildiğinde, gerek araştırma süresi gerekse altyapı yatırımlarının büyüklüğü artar ve dolayısıyla da risk büyür. Bu nedenle, temel motivasyonlarını kâr motifi oluşturduğu firmalar için, sonuçları uzun erimde alınacak ya da büyük harcamaları gerektiren araştırmalar kolayca tercih edilebilecek bir faaliyet alanı değildir. Buna çoğu zaman güçleri de yetmeyebilir. Bu sorun, KOS'lar için daha da önemlidir. Onun içindir ki, bilim ve teknolojiye yetkinlik kazanmak, bu yetkinliği ülke düzeyinden kurumlara, kurumlardan ülke düzeyine taşımak, bunun için gerekli olan ulusal AR-GE ve inovasyon sistemini kurmak, kaynak dağılımında -özellikle de kamu kaynaklarının tahsisinde- yeni düzenlemeleri gerektirir; bu ise, toplumsal bir uzlaşma sorunudur ve ulusal bilim ve teknoloji politikaları bu uzlaşmanın bir ifadesidir.

Şu hususun da önemle altını çizmek gerekir ki, bilim ve teknoloji politikaları, günümüzde, ulusal uzlaşmanın da ötesinde, ülkenin dahil olduğu bölgesel ittifak düzeyinde sağlanan uluslararası bir uzlaşmayı da yansıtır hale gelmiştir. Ülkeler bazındaki ulusal çıkarlar, o ülkelerin dahil olduğu bölgesel ittifak platformunda, üye ülkelerin ortak çıkarlarını gözetken bir süzgeçten geçirilerek yeni bir bireşime (senteze) ulaştırılmakta ve bu bireşim, üye ülkelerin hemen her alandaki ulusal politikalarında, bu arada, ulusal bilim ve teknoloji politikalarında da ifadesini bulmaktadır.

Bugün artık, belli bir bölgesel ittifak bünyesinde yer alan ülkeler için, hem bu ülkelerin, tek tek, ulusal bilim ve teknoloji politikalarından hem de, ortak hedef ve ortak çıkarları gözetken, ittifakın bilim ve teknoloji politikasından (ve bu politikayı hayata geçirmeye yönelik, ortak uygulama plan ve programlarından) söz edilebilmektedir. Avrupa Topluluğu'nca bilim ve teknoloji alanında izlenen ortak politika ve uygulamalar bunun tipik örneğidir.

'Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası' dendiğinde çok daha somut olarak neyi anlamak gerekir? Bu politika neleri içerir?

Yukarıda da işaret edildiği gibi ulusal bilim ve teknoloji politikalarının hedefi ülkenin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmektir. Ama, bu yeteneğin yükseltilmesi tek başına bir amaç değildir. Bu yetenek, çok daha temel, bir başka amaca hizmet edecektir: Ekonominin güçlenmesi, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi...

Gerçekten de, çeşitli ülkelerin uygulamakta oldukları ulusal bilim ve teknoloji politikaları incelendiğinde, bu politikaların bütünüyle ekonomik, toplumsal ve siyasi hedeflere yönelik olduğu görülecektir. Bu tür yönelimlerin son derece tipik bir örneği olarak, burada, ABD'nin bilim ve teknoloji politikasına ilişkin uygulamalarından söz edilecek; bir başka örnek de, ülke bazında değil, ulusal motifi yeni bir bireşime (senteze) ulaşma yolunda olduğu bir bölgesel ittifak -AT- bazında verilecektir. Böylece, ulusal ve uluslararası ortak çıkarların, ortak bir bilim ve teknoloji politikasına ve uygulama programına nasıl yansıdığı da gösterilmiş olacaktır.

ABD örneği...

Birinci örnek ABD'den: Bilindiği gibi, Clinton-Gore yönetimi işbaşına geldiğinde, izleyeceği bilim ve teknoloji politikasını, "Amerika'nın Ekonomik Büyümesi için Teknoloji: Ekonomiyi Güçlendirmek için Yeni Bir Yol" başlığı altında kamuoyuna açıklamıştı (22 Şubat 1997). Eylül ayında (1997), Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politikası Ofisi (OSTP), izlenen bu politika sonucunda nelerin başarılabildiğine ilişkin bir açıklama² yaptı. Bu açıklamanın, başarıları kısaca anlatan ana başlıkları, biraz önce sorulan, 'Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası' dendiğinde çok daha somut olarak neyi anlamak gerekir, sorusuna net bir yanıt getirecektir; başlıklar şöyle:

2 (OSTP, "Significant Accomplishments in Science and Technology Policy", <http://www.whitehouse.gov/WH/EOP/htm/initiatives.html>)

1. Özel sektör inovasyon ve yatırımları için iş ortamı geliştirildi.
2. Temel araştırmalara verilen Federal destek güçlendirildi.
3. Ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve yüksek ücretli işler yaratmak için Federal Araştırma-Geliştirme'de öncelik sivil teknolojilere verildi.
4. Teknolojiden herkesin daha fazla yararlanabilmesi için, bütün çocuklarımıza "dünya-klasında" bir öğretim sağlama ve işgücüne, yaşamboyu katılma imkanını bulabileceği, verimli bir eğitim verme yolunda adımlar atıldı.
5. Ekonomik büyümeyi destekleyen ticaret ve ihracat politikaları yürürlüğe kondu. (Tabii, bu noktada, "ticaret ve ihracat politikaları" ile "bilim ve teknoloji politikası" arasında ne gibi bir ilişki olabileceği sorusu hemen akla gelebilir; onun için, bir parantez açarak, sözü edilen "ticaret ve ihracat politikaları"nın hangi konularla ilgili olduğunu açıklayalım ve bu arada, ABD açısından nelerin başarıldığını da görelim; söylenen şu:
 - a-) "NAFTA'nın Kongre'ce onaylanması;
 - b-) Dünya ticaretinin daha serbest, daha adil hale gelmesini destekleyen ve; **ticaret engellerini kaldırarak, fikri mülkiyet haklarının korunmasını güçlendirerek, Birleşik Devletler'in teknoloji-tabanlı sanayilerine fayda sağlayan bir GATT anlaşmasının** (altı tarafımızdan çizildi; sözü edilen, 'Uruguay Turu Nihai Senedi' olarak anılan anlaşma...(Kongre'ce onaylanması;
 - c-) Birleşik Devletler'in bilgisayar ve telekomünikasyon ürünleri üzerindeki ihracat denetimlerini azaltarak, ihracatta, 35 milyar \$'lık serbestleştirmeye gidilmesi
6. Savunma araştırmaları ve tedarigi, Savunma Bakanlığı'nın öncülüğünde, çift amaçlı teknolojilere doğru yönlendirildi; buna elverişli ticari teknolojilerde de sivil sanayileri güçlendirme yanında askeri ihtiyaçları da karşılama amacı güdüldü.
7. Ulusal Enformasyon Altyapısı için destek sağlandı ve teşvik edici bir ortam yaratıldı.
8. Çevre koruma için ekonomik büyümeyi de teşvik edecek teknoloji stratejileri geliştirildi.
9. Uzay programı yeniden düzenlendi.
10. Bilim ve teknoloji alanındaki Federal faaliyetin verim ve etkinliğini artırmak için yeni düzenlemelere gidildi. İşte bütün bunlar, ABD'nin izlemekte olduğu "bilim ve teknoloji politikası"nın somut uygulama sonuçlarıdır ve kanımca, bu tür bir politikanın doğasını kavramamıza yetecek açıklıktadır.

Avrupa Topluluğu Örneği...

Verilecek ikinci örnek, Avrupa Topluluğu'nun bilim ve teknoloji politikasıdır. Bu politikanın ana hatlarını ve Topluluk 2000'li yıllara evrilirken, bu politika ile temelde neyin hedeflendiğini, 5. çerçeve Program'a ilişkin hazırlık dokümanlarında²⁴⁸ bulmak mümkündür. 5. çerçeve Program, kapsadığı dönem 1998 sonunda tamamlanacak olan 4. çerçeve Program'ın yerini alacaktır.

Bilindiği gibi, çerçeve Programlar, Avrupa Topluluğu'nun, ait oldukları döneme ilişkin bilim ve teknoloji politikasını yansıtan ana 'enstrümanlar'dır. Bunlar, kapsadıkları döneme ait,

- Topluluk araştırma ve teknolojik geliştirme faaliyetinin 'global' hedeflerini,
- yönelinecek araştırma konuları ve önceliklerini,

göstermenin ötesinde, Avrupa Topluluğu'nun, o döneme ilişkin ekonomik ve siyasi önceliklerini de yansıtır; ve araştırma öncelikleri, aslında bu ekonomik ve siyasi önceliklere göre belirlenir.

5. Çerçeve Program'ın ekonomik ve siyasi öncelikler açısından ana motifi, hazırlık dokümanlarında şöyle açıklanmaktadır²⁴⁸:

"Yeni bir binyıla üç yıl kata, Avrupa Birliği, Topluluk'a yeni üyeler katma, kurumsal yapısını yeniden tanımlama ve Ekonomi ve Para Birliği'ni kurma yolunda, tarihinin çok önemli bir evresine girmektedir.

"5. Çerçeve Program'ın bu sürecin tamamlayıcı bir parçası olması gerekir. Program, kendi alanında, Avrupa toplumunun 21. yüzyıla mümkün olan en iyi koşullarda girmesine yardım etmelidir."

3 5. Çerçeve Program hazırlık dokümanları için bkz. <http://www.cordis.lu>

4 "Commission proposal for the Fifth RTD Framework Program: Explanatory Memorandum, part I", <http://www.cordis.lu>

5. çerçeve Program'a ilişkin aynı hazırlık dokümanlarında, Avrupa Birliği'nin araştırma politikasının hangi temel ilkeler üzerine kurulduğu ise şöyle açıklanmaktadır⁵:

"Avrupa Birliği'nin araştırma politikası şu üç temel ilkeye dayanır:

- Bilimsel ve teknolojik mükemmeliyet,
- Avrupa Birliği'nin ana politikaları (siyasi, toplumsal ve ekonomik hedefleri) ile bağlantılılık,
- Topluluk'un 'katma değeri' ve desteği (üye ülkelerin, kritik araştırmacı kitlesini oluşturamama, finansman yetersizliği gibi nedenlerle, tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri AR-GE alanlarında ortak AR-GE yapılması; ve bu faaliyete, Topluluk düzeyinde finansman desteği sağlanması v.b.).

"Söz konusu politika,

- yalnızca bilimsel ve teknolojik faktörleri değil, bunlarla birlikte, Avrupa Birliği'nin ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarını ve 'topyekün rekabet edebilirlik' gereğini de temel alır; ve ayrıca
- araştırma sonuçlarının yayılması ve bu sonuçların ekonomik ve toplumsal bir fayda yaratacak biçimde kullanılması konusuna özel bir önem verir."

Bu temel yönelimler bağlamında biçimlenen Topluluk bilim ve teknoloji politikasının bir uygulama aracı olarak, 5. çerçeve Program'da öngörülen üç "tematik", üç de "yatay" etkinlik alanı ve bu alanlardaki hedefler gözden geçirildiğinde, burada irdelediğimiz, "bilim ve teknoloji politikaları"nın doğası konusu, daha da netleşecektir (bknz. Okuma Parçası).

Okuma Parçası

Avrupa Topluluğu 5. Çerçeve Program (1999-2002)

Bilimsel ve Teknolojik Hedefler(*)

• "Tematik" Etkinlikler:

• **Canlı Doğanın ve Ekosistemin Sırlarının Çözülmesi**

Yaşam ve sağlık kalitesinin geliştirilmesi ve çevre problemlerinin çözümü, üstesinden gelinmesi gereken başlıca sorunlardır ve Topluluk, canlı doğa ve çevre alanlarında bilginin artırılmasına ve teknoloji geliştirilmesine yardım ederek bu sorunların üzerine gitmeyi planlamaktadır.

Bu yöndeki ilerleme, aynı zamanda, Topluluk'un halen güçlü bulunduğu, biyoteknoloji, tarımsal sanayi, sağlık ve çevre gibi alanlarda yeni ufuklar açarak, Topluluk kuruluşlarının rekabet güçlerini yükseltmelerine yardım edecektir.

• **Uyumlu Bir Enformasyon Toplumu Yaratılması**

Enformasyon Toplumu'na evrilme olgusu, ticaret, çalışma, ulaşım, çevre, öğretim ve eğitim, sağlık ve kültür alanlarında, hem Topluluk insanları hem de şirketleri için, son derece geniş, yeni etkinlik alanları doğurmaktadır. Enformasyon Toplumu'nun potansiyelini kuvveden fiile çıkarmak için, araştırma, teknolojik geliştirme ve teknolojiyi özümseme konusunda sürekli çaba göstermek gerekmektedir. Bu çaba,

- yurttaşlara sunulacak telematik hizmetler ve bu hizmetlerin verilmesini mümkün kılacak sistemler;
- yeni çalışma yöntemleri ve elektronik ticaret;
- çokluortamda sunulabilecek içerik üretim hizmetleri, sistem ve yöntemleri;
- enformatik alanına yönelik temel teknolojiler ve enformatik altyapılarını

konu alan etkinlikler üzerinde odaklanacaktır. Sosyoekonomik öncelikleri yansıtan bu etkinliklerin kapsadığı teknoloji yelpazesi, esnekliğe ve dinamik uygulamalara imkan verecektir.

Seçilen bütün etkinlik alanlarında, sosyoekonomik fayda yaratmak kadar, erişim ve kullanım kolaylığı, ucuzluk ve sistemlerarası uyum sağlamak gibi, evrensel konularla da uğraşılacaktır.

• **Rekabetçi ve Sürdürülebilir Büyümenin Teşviki**

Hedef, yarının pazarlarında rekabet edebilecek "temiz", yüksek kaliteli ürün ve üretim yöntemlerinin tasarımı ve geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan bilgi ve teknolojiyi üretmek ve yayılmasını sağlamak; Av-

rupa'da ekonomik büyümeye ve yeni işler yaratılmasına yardımcı olmak ve firmalara, etkinlik alanlarında gerekli değişiklikleri yapma fırsatını vermektir.

Bu yöndeki çaba, ekonomik, güvenilir, çevreye duyarlı, yüksek verimli enerji sistem ve hizmetleri ile ulaşım sistemleri geliştirmeyi de hedef alacaktır.

- **"Yatay" Etkinlikler:**

- **Avrupa Kökenli Araştırmanın Uluslararası Rolünü Güçlendirme**

Bilim ve teknoloji alanındaki uluslararası (Topluluk dışı ülkelerle) işbirliği, Topluluk'un dış politikasına, özellikle de Orta ve Doğu Avrupalı aday üyelere yaklaşım politikasına önemli ölçüde katkıda bulunmalıdır. Bu işbirliği, Topluluk'un sanayi alanındaki uluslararası işbirliğinin gelişmesine ve yeni pazarlara açılmasına da yardımcı olmalıdır.

- **İnovasyonun Teşviki ve KOBİ'lerin İnovasyon Sürecine Katılımı**

İnovasyon sanayi alanındaki rekabette ve iş yaratmada anahtar unsurdur. Amaç, inovasyonu teşvik etmek, araştırma sonuçlarından yararlanmayı kolaylaştırmak ve yenilikçi girişimciliği güçlendirmektir.

KOBİ'ler (Avrupa Topluluğu'ndaki istihdamın üçte ikisini sağlamaktadırlar) inovasyonun önemli 'vektör' ve 'aktör'leridir. Bunlar, ihtiyaç duydukları ileri teknolojilere ve Topluluk'un araştırma programlarının sunduğu imkânlarla kolayca erişebilmelidirler.

- **İnsan Potansiyelinin Geliştirilmesi**

Dünya bilgiye dayanmaktadır. Bilim ve teknoloji alanında, Avrupa'nın en önemli olanağı insan kaynaklarıdır; araştırmacılarının, mühendislerinin ve teknisyenlerinin kalitesidir. Amaç, araştırmacıların eğitimlerine ve girişimci kuruluşları da kapsayacak şekilde, serbest dolaşımına daha fazla destek sağlayarak, araştırma altyapısından daha iyi yararlanmalarına destek verilerek, bu bilgi potansiyelini korumak ve gelişmesine yardımcı olmaktır.

Ayrıca, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar ile bugünkü ve gelecekteki eğilimleri daha iyi belirleyebilmek için, Avrupa'nın ekonomik ve toplum bilimlerindeki güçlü araştırma geleneğini harekete geçirmek gerekir.

0

(*) Bu bölüm, Avrupa Birliği Araştırma Bakanları'ndan oluşan Araştırma Konseyi'nin, 10 Kasım 1997'deki toplantısında görüştüğü, Komisyon Teklifi'nden (Commission proposal for the Fifth RTD Framework Program; Annex II: Broad lines of Community activities and the scientific and technical objectives, <http://www.cordis.lu>) alınmıştır. Konsey, 11 Tematik Etkinliklerden ilkinin,

- Yaşam Bilimleri ve

- çevre;

üçüncüsünün ise,

- İretim ve taşımacılık, ve

- Enerji

konuları ekseninde, ikiye bölünerek ele alınmasını istemiş; ancak, hedefler itibarıyla, özde bir değişiklik yapmamıştır. nerilen 1 Yatay Etkinlikleri, genel olarak, kabul görmüştür. Bu istekler doğrultusunda değiştirilecek olan Teklif, Avrupa Parlamentosu'ndan gelecek görüşler ışığında, Konsey'in 12 Şubat 1998 günü yapacağı toplantıda tekrar ele alınacaktır. (Bilgi için eklileyelim; Komisyon Teklifi, Avrupa Parlamentosu'nun Araştırma, Teknolojik Geliştirme ve Enerji Komitesi'nin 26-27 Kasım Oturumu'nda da ele alınacak; Komite, Parlamento üyeleri'nce gönderilen, 400'ün üzerinde ek teklifi göz önünde tutarak, bir telif yolu arayacaktır. Konu Parlamento'nun Aralık Oturumu'nda genel görüşmeye açılacak; ve bu ilk okunma sonucu yapılan değerlendirmeler yıl sonundan önce Konsey ve Komisyon'un bilgisine sunulacaktır.)

Gerek ABD gerekse Avrupa Topluluğu örneği, bilim ve teknoloji politikalarının, özellikle de bu politikalar ile ulaşılmak istenen hedeflere ilişkin tanımların siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşama ilişkin kavramlarla örüldüğünün açık kanıtlarıdır. Kısacası, ulusal düzeyde olsun, bölgesel düzeyde olsun ana hedef 'yurttaşlar' için daha iyi bir yaşam sağlamak, yaşanabilir bir ülke, yaşanabilir bir bölge yaratmak ve bu bağlamda, mevcut ekonomik/toplumsal sistemin kendisini de bir bütün olarak sürdürebilmektir; bilim ve teknoloji politikaları bu ana hedefe ulaşabilmenin stratejik araçlarıdır.

Bilim ve Teknoloji Politikalarında Sosyoekonomik ve Siyasi Boyut

Önemle altı çizilmesi ve asla göz ardı edilmemesi gereken husus, yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, bilim ve teknoloji politikaları ile öngörülen bilim ve teknolojiye yetkinleşmenin ve inovasyon yeteneği kazanmanın salt teknik bir sorun olmadığıdır. Bu yetkinleşme, aynı zamanda sosyoekonomik ve siyasi bir süreçtir. Bu süreçte farklı pek çok toplumsal ve siyasi aktör yer alır. OECD'nin "1990'lar için yeni teknolojilere dayalı bir sosyo-ekonomik strateji" öneren politika dokümanında da belirtildiği gibi⁶;

"Yeni jenerik teknolojiler toplumlarımıza tepeden inme dayatamaz; bu teknolojiler, kurumsal bazda uyum sağlamaya ve farklı çıkar grupları arasında bir ara yol bulmaya yönelik bir süreçten geçilerek toplumsal yaşama aktarılmalıdır.

"Buna ek olarak, yaşama standardı yükseldikçe, dikkatlerin ürün ve hizmetlerin kalitesi, iş kalitesi, çevrenin korunması ve geliştirilmesi ve daha çok da yaşam kalitesi üzerinde yoğunlaşacağı göz ardı edilmemelidir. Bu hususlar, teknoloji konusunun sistematik bir biçimde ele alınmasını, özellikle de, teknolojinin etkilerinin değerlendirilmesi ve buna yönelik tartışmalara kamuoyunun da katılımının sağlanmasını gerektirir.

"Dahası, yeni teknolojilerin başarılı bir biçimde ekonomik faaliyet alanlarına aktarılmasını sağlayacak bir güven ortamının yaratılması, 'kapsamlı inovasyon süreci' olarak tanımlanabilecek bir süreç kapsamında mümkün olur.

"Inovasyon sürecinde spektrum yalnızca girişimci kuruluşları ve pazarı değil; oyunun, toplumun çeşitli organları eliyle belirlenmiş kurallarını da içerir. Bu nedenle girişimcilik, yönetim, iş organizasyonu, finansman, pazarların açılması, işçi ve işveren organizasyonları, işgücü pazarı, eğitim otoriteleri, bölgesel otoriteler ve benzeri unsurlar; bunların hepsi işin içerisine girer. Teknolojik değişimin doğası ne denli 'radikal' ise, üreteceği toplumsal etkileşim o denli derin ve karmaşık; yenilikçi ('innovative') kurumsal değişim gereği de o denli büyük olur."

OECD'nin 1996 yılında yayımlanan bir başka politika raporu da, önceki raporda yer alan çözümlmeyi doğrulayarak, şu noktaların altını çizmektedir:⁷

"OECD ülkelerinde bugün yaşanan istihdam sorununa çare, teknolojidir ve üretkenliğin (prodüktivitenin) artmasıdır. Uzun erimde, bilgi, özellikle de teknolojik bilgi, ekonomik büyümenin ve yaşam kalitesini geliştirmenin ana kaynağıdır. Ama, bir tür 'yaratıcı yıkım' olarak tanımlanabilecek teknik değişim, düz bir yol izlemez. Bu değişim, ekonomi yapılarının, davranış normlarının, sektörler, firmalar ve uğraş alanları arasındaki kaynak dağılımının değişen koşullara göre yeniden uyarlanmasını gerektirir.

"Politika açısından başarının kilit noktası, bilgi-yoğun ekonomik faaliyetleri, toplumsal bütünlüğü bozmadan, üretkenlik artışı ve ekonomik büyümenin itici gücü haline getirebilmektir."

OECD'nin yukarıda işaret edilen dokümanlarında, bilim ve teknolojiye yetkinleşme ve bu bağlamda inovasyon yeteneği kazanma sürecinin; dolayısıyla de politikasının doğası, başkaca bir yorumu gerektirmeyecek kadar açık bir biçimde ortaya konduğu için, burada, bunlara ek bir açıklamada bulunulmayacaktır. Ancak, şu kadarını da tekrar belirtmek gerekir ki, bilim ve teknoloji, yaşadığımız çağa ayak uydurabilmenin, ülke olarak, kurumlar olarak, bireyler olarak, yeni bir binyıla girerken ayakta kalabilmenin en etkin araçlarıdır; ama tek başlarına, her derde deva, sihirli birer değnek de değillerdir. Birbirine bağımlı bu iki

6 OECD, 1988, *New Technologies in the 1990 s: A Socio-economic Strategy*.

7 OECD, 1996, *The OECD Jobs Strategy: Technology, Productivity and Job Creation*, Vol. I (Highlights) and Vol. 2 (Analytical Report).

stratejik değişken, toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasi ve daha pek çok değişkenin belirlediği ekonomik/toplumsal sistem içinde -yaşamın içinde- iş göreceklendir. Onun içindir ki, bu iki stratejik değişken-den yararlanılarak, öngörülen ekonomik ve toplumsal hedeflere ulaşmada başarı, sayılan bütün diğer değişkenlerle bunlar arasında iç tutarlılığın sağlanmasıyla mümkündür.

Demek ki "ulusal bilim ve teknoloji politikası"nı, hedef ve uygulama araçları itibariyle, bu bütünsellik çerçevesinde düşünmek gerekir. Aşağıda, ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılacak olan, Türkiye'nin bugünkü Bilim ve Teknoloji Politikası'nın oluşturulması sürecinde de, söz konusu bütünselliğin temel alındığını ve bu politikanın bu gözle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmek isteriz. Ama, bu açıklamaya geçmeden önce, bu politikayı biraz daha iyi kavrayabilmek için, ulusal bilim ve teknoloji politikalarının oluşturulması ve hayata geçirilmesinde devlete düşen görevler üzerinde çok kısa da olsa durmak istiyoruz.

Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikalarının Oluşturulmasında ve Hayata Geçirilmesinde Devlete Düşen Görevler

Ulusal bilim ve teknoloji politikalarının -ve onunla iç içe örülen ulusal inovasyon politikalarının- oluşturulmasında ve bu politikaların hayata geçirilmesinde devlete önemli roller düşmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ulusal bilim ve teknoloji politikaları, son çözümlemede, ulusal kaynaklardan, özellikle de kamu kaynaklarından yapılacak tahsislerin, bu politikalar ile belirlenmiş önceliklere göre, yeniden düzenlenmesi anlamına gelir. Bu ise, söz konusu politikaların oluşturulması sürecinde, toplumun farklı katmanları -farklı çıkar grupları- arasında belli bir uzlaşmayı gerektirir. Devletin rolü burada başlar.

Oluşturulan politikaların hayata geçirilmesi sürecinde ise, kamunun ve özel sektörün AR-GE birimlerinden üniversitelere, finansman kurumlarından AR-GE sonuçlarını değerlendiren kurumlara, teknik ve teknolojik altyapı hizmetleri sunan sektörlerden bütün üretici sektörler, kamu yöneticilerinden yerel yöneticilere kadar uzanan, birbirinden çok farklı ve çok sayıda kurum, kişi ve sektör yer alır. Bu çok aktörlü oyunda başarı, orkestrasyonun sağlanabilmesine bağlıdır. Orkestrasyonu sağlamada temel görev devletindir.

Ulusal bilim ve teknoloji politikaları ile temelde yapılmak istenen, daha önce farklı ifadelerle de olsa belirtildiği gibi, üzerinde toplumsal bir uzlaşmaya varılan hedeflere erişebilmek için, AR-GE ve bunun içinde yer alan inovasyon faaliyetini belirli yörtlügelere oturtabilmek; faaliyet hacmini artırmak ve düzeyini yükseltmektir. Bu ise, kurumsal ve yasal pek çok düzenlemeyi, son derece pahalı, teknolojik altyapı yatırımlarını ve giderlerin bir bölümünün kamu kaynaklarından karşılanması ve benzeri yöntemlerle AR-GE'ye yardım edilmesini gerektirir. Bütün bunlar, bugün, pazar ekonomisi ülkelerinde, devletin yeniden tanımlanan rolü kapsamındadır.

Onun içindir ki, ABD'nin önde gelen 265 sanayi şirketinin ortak organizasyonu olan Industrial Research Institute (IRI), son Başkanlık seçimleri öncesinde, Birleşik Devletler'in ekonomi ve teknoloji politikası ile ilgili olarak, Başkan ve Kongre adaylarına hitaben yayımladığı,

"Geçen 50 yılda ABD'de kaydedilen ekonomik büyümenin en az yarısını teknolojik inovasyona borçluyuz."

cümlesiyle başlayan bildirisinde⁸;

"Bilim ve teknolojiyi pazar ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yeni ürünler, üretim yöntemleri ve hizmetlere dönüştürme sürecinden, herkesten önce özel girişimciler sorumludur. Ne var ki, inovasyon hız ve yoğunluğunu tasarruf, yatırım, eğitim ve risk alma konusunda devletçe yaratılan ortam belirler."

tespitini yaptıktan sonra, Başkan ve Kongre'den beklentilerini şu üç ana başlık altında özetliyordu:

- *Özel sektörün teknolojik inovasyon yapabilmesi ve rekabet gücünü sürdürebilmesi için ekonomik iklimin iyileştirilmesi,*
- *Küresel pazaryerine ve buradaki rekabete uygun bir teknoloji politikası geliştirilmesi,*
- *Devletin, bilim ve mühendislikte insan bilgisini ilerletmeyi hedef alan üniversitelerde akademik araştırmanın desteklenmesindeki güçlü rolünün sürdürülmesi.*

IRI çatısı altında toplanmış 265 sanayi şirketinin, ABD Başkan ve Kongre adaylarına yönelttiği bu

⁸ IRI Position Statement on U.S. Economic and Technology Policy" July I, 1996.

istekler ya da Avrupa Komisyonu'nun Topluluk ülkelerinde inovasyonu etkileyen faktörleri irdelemek ve Topluluk'un inovasyon kapasitesini artırmaya yönelik öneriler geliştirmek amacıyla, 1995 sonunda yayımladığı politika dokümanında yer alan, "inovasyonun gelişmesini (özellikle de KOBİ'lerde) hedef alarak, devletin rolünün bunu mümkün kılacak biçimde uyarlanması"⁹ isteği hep bu rolle ilgilidir. Bu rol, Uruguay Turu Nihai Senedi olarak anılan, "Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması"¹⁰ ile de, uluslararası ortak bir anlayış zeminine oturtulmuştur.

Bilindiği gibi, 'devlet subvansiyonları' ile de ilgili kurallar koyan ve yaptırımlar getiren bu anlaşma, 'sınai araştırma'larda, giderlerin % 75'ine; 'rekabet öncesi sınai geliştirme'lerde % 50'sine kadar olan bölümünün devletçe karşılanmasına cevaz vermektedir¹¹.

Aynı anlaşma ile getirilen tanıma göre; sınai araştırma terimi, yeni ürünlerin, proseslerin ya da hizmetlerin geliştirilmesi ya da mevcutların önemli ölçüde iyileştirilmesinde yararlanılabilecek yeni bilgilerin bulunması amacını taşıyan planlanmış araştırma ya da kritik incelemeleri ifade etmektedir.

Rekabet öncesi sınai geliştirme terimi de, sınai araştırma bulgularının, ister satış isterse kullanmak niyetiyle olsun, yeni, değişik ya da iyileştirilmiş ürünler, prosesler ya da hizmetlere yönelik bir plan, taslak ya da tasarıma dönüştürülmesini anlatmaktadır.

Ticarî olarak kullanılabilir olmamak kaydıyla ilk prototipin yaratılması ve ayrıca, sınai uygulama ya da ticarî sürüm için kullanılabilir ya da dönüştürülebilir olmamak kaydıyla, ürün, proses ve hizmet seçeneklerinin kavramsal formülasyon ve tasarımı ile ilk gösterimleri ya da pilot projeler de rekabet öncesi geliştirme faaliyeti kapsamına girmektedir.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, gerek 'sınai araştırma' gerekse 'rekabet öncesi sınai geliştirme' doğrudan inovasyonu hedefleyen AR-GE faaliyetleridir. İnovasyonla ilgili olarak, kamu kaynaklarından yapılabilecek katkının büyüklüğü, devletin bu konuda üstleneceği rolün önemi hakkında da yeterli bir fikir vermektedir.

Türkiye gibi, henüz, Ulusal İnovasyon Sistemi'ni gerekli bütün unsurlarıyla kuramamış bir ülke için, devletin inovasyonu özendirmeye yönelik araçları, uygun iklim ve ortamı yaratmada oynayacağı rol daha da önem kazanmaktadır. Bu nedendir ki, Türkiye'nin bugünkü Bilim ve Teknoloji Politikası'nın başarı kazanabilmesi için bu rolün iyi kavranması ve muhatapları tarafından kabullenilmesi şarttır.

Türkiye'nin 1993 Sonrası Bilim ve Teknoloji Politikası

Yukarıdaki genel tespitler ve bu tespitleri doğrulayan dünya örneklerinden sonra, Türkiye'nin bugün, "ulusal bilim ve teknoloji politikası" olarak nitelenebilecek, benzer kavramlarla örülü; ama, Türkiye'nin kendi gerçeklerinden hareket eden bir politikası olduğunu söyleyebiliriz. Ülke çapında, sistemsel bir bütünlük, süreklilik ve siyasi kararlılık içinde hayata geçirilmesi beklenen bu politika, aşağıda, ana hatlarıyla ortaya konduktan sonra; gündemindeki maddelere yer verilerek konuya açıklık getirmeye çalışılacaktır.

I. Genel çerçeve

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) 3 Şubat 1993'te karar altına aldığı ve Türkiye'nin bugünkü, Bilim ve Teknoloji Politikası'nın temelini oluşturan "Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003"¹², üretimde yetkinliği bilim ve teknolojiye yetkinlik; bilim ve teknolojiye ise, bu bağlamda, ekonomik büyüme ve toplumsal gelişmenin bağlı olduğu stratejik önemdeki değişkenler olarak ele alan, günümüzdeki genel yaklaşımın ürünüdür. Bu politika, Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri Kapsamındaki "Bilim ve

9 European Commission, **Green Paper on Innovation**, December 1995.

10. TBMM tarafından, 26.01.1995 tarih ve 4067 sayılı yasa ile onaylanması uygun bulunan bu anlaşma için bkz. **Resmi Gazete**, 25 Şubat 1995, Mükerrer Sayı.

11. Bkz. Anılan **Resmi Gazete** : "Agreement on Subsidies and Countervailing Measures", sayfa 715-751.

12 **Türk Bilim ve Teknoloji Politikası (1993-2003)**, TÜBİTAK, 1993.

Teknolojide Atılım Projesi"¹³ ile geliştirilerek somut bir zemine oturtulmuştur. Bu proje ise, VII. Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nın ana başlıklarından birini oluşturmuştur.

BTYK, 25 Ağustos 1997 günlü toplantısında, Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası¹⁴ adını taşıyan dokümanı kabul ederek ve uygulamaya dönük olarak aldığı diğer kararlarla, 3 Şubat 1993 kararlarıyla temeli atılan söz konusu yeni yaklaşımı onaylamış ve Türkiye'nin bilim ve teknoloji ile ilgili gündemini belirlemiştir.

Temel amacı;

- Bilim ve teknoloji ile barışık,
- Ulusal İnovasyon Sistemi'ni kurmuş,
- Bilim ve teknoloji üretimde yetkinleşmiş,
- Bilim ve teknolojiyi süratle ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürme -inovasyon- becerisini kazanmış,
- Dünya bilim ve teknolojisine, insanlığın bu ortak mirasına, katkıda bulunan ülkeler arasında saygınlığa sahip

bir Türkiye yaratmak, biçiminde tanımlanabilecek olan Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası'nın ana konusunu ise, Ulusal İnovasyon Sistemi'nin kurulması oluşturmaktadır.

Türkiye'nin, bilim ve teknoloji alanında yetkinleşmesi; bilim ve teknolojiyi ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilme becerisini kazanması, anılan son politika dokümanında da belirtildiği gibi, Ulusal İnovasyon Sistemi'ni kurmayı başarmasına bağlıdır.

Ulusal İnovasyon Sistemi, Türkiye'nin sanayileşme eşiğini geçip enformasyon toplumuna -ve giderek bilgi toplumuna- evrilmesinin, bu ikili sorunu aynı zaman diliminde aşabilmesinin tek çözümlüdür.

Başarının kilit noktası ise, altını çizerek belirtmek gerekir ki, **Ulusal İnovasyon Sistemi'ni kurma** konusunun ekonomik, siyasi, toplumsal boyutlarıyla sistemsel bir bütünlük, süreklilik ve kararlılık içeriğinde ele alınmasıdır.

Beklenen odur ki, 25 Ağustos 1997'de, tarihinin üçüncü toplantısını yapan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun aldığı kararlar, hem Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası'nın, ülke çapında, sistemsel bir bütünlük, süreklilik ve siyasi kararlılık içinde hayata geçirilmesi açısından bir dönüm noktası oluştursun; hem de, bu politikanın odak noktasını teşkil eden Ulusal İnovasyon Sistemi'nin kurulması yönünde yeni bir heyecan, yeni bir atılım yaratsın.

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nca belirlenen, Türkiye'nin bilim ve teknoloji ile ilgili gündemine ve alınan kararlara aşağıda yer verilmiştir.¹⁵ Görüleceği gibi bu gündem ve alınan kararlar, genel olarak, **Ulusal İnovasyon Sistemi'nin** bütün unsurlarıyla birlikte kurulması, var olan unsurlarının da geliştirilmesi ile ilgilidir. Buna ek olarak, bugünkü politikanın ve politika araçlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması da öngörülmüştür. Kararlar bir bütün olarak incelendiğinde, ortaya konan Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası'nın somut hedefi daha iyi anlaşılacaktır.

II. Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji ile ilgili Gündemi ve BTYK'nın 25 Ağustos Kararları

Ulusal Enformasyon Altyapısı ve Telematik Hizmetler Ağı Ana Planı'nın Hazırlanması

Ana Planı TÜBİTAK tarafından hazırlanmakta olan Ulusal Enformasyon Altyapısı ve Telematik Hizmetler Ağı kurulduğu zaman;

- İnsanlarımıza, kamu hizmetlerine evinden/işyerinden erişme,
- uzaktan eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma,
- evinde oturup uzaktan hizmet verme,
- bilgi kaynaklarına, çok yüksek hızlarda ve anında erişme,
- bütün kurum ve kuruluşlara, uzaktan hizmet alma, uzaktan hizmet verme

13 Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri Kapsamındaki **Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu (24 Şubat 1995)**, Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları, TÜBİTAK BTP 95/02, Nisan 1997.

14 **Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası**, TÜBİTAK BTP 97/04, Ağustos 1997.

15 Bu kararlar için bkz. **Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası**, TÜBİTAK BTP 97/04, Ağustos 1997.

imkanlarını sağlayacak; bu imkanlardan, 2000'li yılların hedefi olarak, yaklaşık **30 milyon abonenin** yararlanması mümkün olacaktır.

Kısacası, Ulusal Enformasyon Altyapısı'nın ve bu Altyapı üzerinden verilecek Telematik Hizmetler Ağı'nın kurulması **toplumumuzu, geleceğin enformasyon toplumuna / bilgi toplumuna taşıma** niyetini gerçekleştirebilmenin maddi temelini oluşturacaktır.

Gündem'in bu maddesi ile ilgili BTYK Kararı, konunun önemi nedeniyle, Ana Plan çalışmalarının Başbakanlık ve BTYK'ca da yakından izlenmesi; ortaya çıkan bulguların ışığı altında, hemen alınması gereken önlemler varsa bunun gereğini yapılması; ve konuyla ilgili bütün kurumların, Ana Plan'ın zamanında bitirilerek, Ulusal Enformasyon Altyapısı ve Telematik Hizmetler Ağı'nın kurulmasına bir an önce başlanabilmesi için gerekli dikkati göstermeleri, biçimindedir.

Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi'nin Kurulması

TÜBİTAK tarafından kurulmasına -ve tamamlanan bölümlerinin işletilmesine- başlanan Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi;

- üniversitelerin ve araştırma-geliştirme kurumlarının, uluslararası ve ulusal düzeydeki bilgi kaynaklarına, elektronik ortamda, yüksek hızlarda erişebilmelerini sağlayacak,
- bir yandan **öğretimle araştırmanın bütünleşmesini** ve **ortak araştırmayı** destekleyecek,
- öte yandan da, **eğitim ve sağlık gibi alanlarda** üniversitelerin **uzaktan hizmet vermelerini** mümkün kılacaktır.

BTYK, Sistem'in hızla tamamlanabilmesi; teknolojiadaki gelişmelere paralel bir biçimde geliştirilerek idame ettirilebilmesi; ve beklenen hizmeti verebilmesi için, ihtiyaç duyulan finansman desteğinin sağlanmasına karar vermiştir.

Türkiye'de Elektronik Ticaret Ağı Kurulması

Uluslararası rekabet üstünlüğü açısından önemli esneklikler sağlayan 'elektronik ticaret ağları' dünyada hızla yaygınlaşmaktadır. Ülkemizin bu gelişmeye zamanında uyum gösterebilmesi için, İGEME ve TÜBİTAK-BİLTEN tarafından yürütülecek bir proje çerçevesinde, elektronik ticaretin gerektireceği hukuksal üstyapı ile fiziksel altyapının tesisi bakımından yapılması gerekenler belirlenecektir.

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası'nın Çıkarılması

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca hazırlanan Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasa Tasarısı gözden geçirilerek, TBMM'ye sevki sağlanacak; Yasa çıkıncaya kadar da, sanayi kuruluşlarını teknoparklarda yer almaya özendirici yeni düzenlemelere gidilecektir.

Beyin Gücü Kaynaklarının Geliştirilmesine İlişkin Mevzuat Düzenlemeleri

Alınan karar,

- Yüksek öğretimde ve bilimsel araştırmada evrensel kaliteyi yakalamış bir üniversite ortamı yaratmaya yönelik düzenlemeleri;
- Üniversite öğretim üyelerinin sanayideki araştırmalara; özellikle de, teknoparklarda yer alan sanayi kuruluşlarının ve Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri'nin araştırma-geliştirme faaliyetlerine katılabilmelerini; sanayideki araştırmacıların da üniversitelerin araştırma ve eğitim faaliyetlerinde yer alabilmelerini mümkün kılacak -onları özendirecek- düzenlemeleri;
- Üniversitelere öğretim üyesi sağlanması, araştırmacılığın özendirilmesi, doktora ve sonrası için burs sisteminin geliştirilmesine yönelik düzenlemeleri kapsamaktadır.

Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanındaki Araştırmaların Desteklenmesi

Köyden kente, özellikle de, metropollere doğru, hızlı bir göçün sürüp gittiği, yoğun bir toplumsal altüst oluşa tanık olduğumuz bir dönemde, toplumsal araştırmaların değeri hiçbir şeyle ölçülemez. Kentleşme ve kentleşme sorunu, ancak, yapılacak toplumsal araştırmaların ışığı altında bir çözüme kavuşturulabilir. Araştırmaya dayalı çözümler üretilmediği sürece, kente göç eden kitleler, yeni yaşam biçimine uyum gösterebilmek ve ayakta kalabilmek için, bugün gözlendiği gibi, kendi, sağlıksız patronaj sistemlerini yaratacaktır. Bu sistem, kente göç eden kitleleri, bir yandan kentleşme kültürünün uzağına çekerken, öte yandan var olan kentlilik kültürünü de tahrip etmektedir. Sonuçta ortaya çıkan toplumsal kesit, bilim ve teknolojiyle barışık bir toplum yaratma hedefinin çok uzağına düşen bir yapıyı gözler önüne sermektedir.

Ayrıca, toplumsal kalkınmayı başarma arayışındaki bir ülke olarak, kalkınma iktisadı, teknoekonomi, bilim ve teknoloji politikaları gibi alanlarda araştırmalar yapılmasına ihtiyaç vardır.

İşaret edilen bu noktalar göz önünde tutularak, sosyal ve beşeri bilimler alanında, araştırmacılara proje bazında destek sağlayacak bir mekanizmanın, TÜBA-TÜBİTAK bünyesinde oluşturulması, BTYK'ca öngörülmüştür.

Türkiye Akreditasyon Konseyi Yasası'nın Çıkarılması

Sanayinin rekabet gücü, tüketicinin korunması ve teknik mevzuatın Avrupa Birliği teknik mevzuatına uyumunun sağlanması açılarından son derece önemli olan, TBMM Sanayi, Teknoloji ve Ticaret Komisyonu gündemindeki, Türkiye Akreditasyon Konseyi Yasası'nın bir an önce çıkarılması için çaba gösterilecektir.

Kamuya Bağlı Araştırma Kurumlarının Yeniden Yapılandırılması

Kamu AR-GE Kuruluşları'nın, Türkiye'nin orta ve uzun vadedeki ihtiyaçları ile Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası'nın stratejik hedefleri göz önünde tutularak, misyonları yeniden tanımlanacak ve buna uygun bir yeniden yapılanmaya gidilecektir.

Ulusal AR-GE Bütçesi Oluşturulması

Araştırma kurumları arasında verimli bir iletişim ve işbirliği ortamı yaratabilmek, araştırmacıları ortak araştırma yapmaya yöneltebilmek; AR-GE'ye ayrılan kamu kaynaklarının en etkin biçimde kullanılmasını sağlayabilmek için, gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Ulusal AR-GE Bütçesi uygulamasına geçilecektir.

AR-GE'ye Devlet Yardımı Kararı ile İlgili Yeni Düzenlemeler

AR-GE'ye Devlet Yardımı uygulamasının, KOS'lar başta olmak üzere, sanayi kuruluşlarımıza getirdiği imkanların, Türkiye'nin de taraf olduğu, GATT Uruguay Turu Nihai Senedi'nce belirlenmiş olan azami sınıra yükseltilmesini de sağlayacak biçimde, yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür.

Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Yaygınlaştırılması

Yaratıcı girişimciliği teşvik etmenin; özellikle de, yenilik yaratmaya yönelik genç beyinleri girişimde bulunmaya yönlendirebilmenin araçlarından biri olan, Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları'nın yaygınlaşması sağlanacaktır.

KOS'lara Verilecek Teknoloji ve İnovasyon Desteği

KOS'ları, ileri teknolojileri ve modern yönetim tekniklerini kullanan işletmeler haline getirmenin ve kamunun kaynak tahsislerini bu stratejik hedefe göre düzenlemenin esas alınması ve bu çerçevede, KOS-GEB'in işlevlerinin de gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır.

Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Kurulması

TÜBİTAK'ça yürürlüğe konan, Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Programı'nın kamu kaynaklarından yeterli ölçüde desteklenmesi; ve bu çerçevede, sanayi kuruluşlarımızın, üniversite ile ortak araştırma merkezleri kurma yönündeki yatırımlarına da devlet yardımı sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması; ayrıca, üniversitemizi bu yönde teşvik için, YÖK'le TÜBİTAK arasında düzenlenecek bir protokol çerçevesinde, gerekli kolaylığın sağlanması öngörülmüştür.

Kamunun Orta ve Uzun Vadeli Satın Alma Politikasına İlişkin Düzenlemeler

Kamu alımlarının, ülkenin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmek ve AR-GE'yi te için etkin bir araç olarak kullanılması amacıyla, Orta ve Uzun Vadeli bir Kamu Satın Alma Politikası oluşturulacaktır.

Çok Amaçlı Operasyonel Uydu Yer İstasyonu Kurulması

Çok amaçlı Operasyonel Uydu Yer İstasyonu Kurma Projesi, TÜBİTAK'ça, bir an önce gerçekleştirilecek; ayrıca, bu istasyon ile mikro ve mini uydu geliştirme projelerinde ihtiyaç duyulan insan kaynağını yetiştirmek için, bu alanda önemli bir girişimde bulunan İTÜ başta olmak üzere, bütün üniversitemizin aynı amaca yönelik programları desteklenecektir.

Savunma Sanayii'nin Geliştirilmesi

- Bir ülkenin ulusal savunma gücünün, ulusal savunma sanayiinin gücüne bağlı olduğu;
- yüksek teknolojiye sahip sanayiler olma özelliğini taşıyan savunma sanayilerinin asıl gücünü ise, ülkenin bilim ve teknoloji alanındaki genel yetenek düzeyinin belirlediği, gerçeğinden hareketle;
- ülkemizin bilim ve teknoloji alanındaki yeteneğini yükseltmenin, ulusal savunma stratejisinin temel unsuru olarak görülmesi; ve
- bu bütünselliğin bir gereği olarak, Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikamız geliştirilir ve ülkemizin, savunma dahil, hemen her alandaki Araştırma-Geliştirme ihtiyaçları belirlenirken, çift amaçlılık ilkesinin göz önünde tutulması;
- bu çerçevede gerekli işbirliği ve danışma mekanizmalarının geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.

Ulusal Uzay ve Havacılık Konseyi'nin Kurulması

"Türkiye'deki havacılık ve uzay bilim ve teknolojisinin, çağın ileri düzeyine ulaşması için, ulusal düzeyde yürürlüğe konacak temel politikaların belirlenmesine çalışmak; ve kritik alanlarda gerekli koordinasyonu sağlamak üzere" Ulusal Havacılık ve Uzay çalışmaları Konseyi'nin kurulması BTYK'ca da benimsenmiş; bunun için, konuya taraf kurumların katılımıyla hazırlanmış bulunan Yasa Tasarısı'nın bir an önce TBMM'ye sevkî kararlaştırılmıştır.

Uluslararası Ortak Araştırma Projelerinde Türkiye'nin Yer Alabilmesi için Gerekli Fon Desteğinin Sağlanması ve Yol Gösterici Ek Mekanizmalar Geliştirilmesi

Bilim ve teknoloji alanındaki uluslararası ortak araştırma programlarına araştırma kurumlarımızın, üniversitemizin ve sanayi kuruluşlarımızın etkin bir biçimde katılabilmesi için, gerekli finansman desteği sağlanacak ve TÜBİTAK'ın odak kuruluş olarak yer alacağı, yol gösterici ek mekanizmalar geliştirilecektir.

Türkiye'de Biyoteknoloji / Gen Mühendisliği çalışmalarında Düzenleyici Kuralların Belirlenmesi

Biyoteknoloji / Gen Mühendisliği alanında ortaya konan bulguların faydalı bir ürün ya da üretim yön-

temine dönüştürülerek kullanıma sunulmasının Türkiye'de de belirli kurallara bağlanması öngörülmüştür.

Enerjinin Etkin Kullanımı ve Yenilenebilir / Çevre Dostu Enerji Kaynaklarından Yararlanma Teknolojileri alanlarına yönelik Ulusal Politikaların Belirlenmesi

Genel Olarak çevre Dostu Teknolojiler ve çevre Yönetim Teknolojileri alanlarına yönelik Ulusal Politikaların Belirlenmesi

Deniz Bilimleri; Denizlerden ve Denizaltı Zenginliklerinden Yararlanma Teknolojileri alanlarına yönelik Ulusal Politikaların Belirlenmesi

Bu konularla ilgili olarak, TÜBİTAK ve TTGV desteğindeki **Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu**'na bağlı çalışma Grupları'nca başlatılan -ve başlatılacak olan- politika araştırmalarına/çalışmalarına, ilgili kamu kurumlarının, uzman desteği başta olmak üzere, gerekli desteği sağlamaları kararlaştırılmıştır.

İnovasyon Politikalarına Yönelik Çalışmalar: Teknoloji-İnovasyon-Kalite Yönetim ve Sertifikasyon Tekniklerinin Yaygınlaştırılması; İnovasyonun Teşviki

Sanayimizin yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri, yeni sistemler geliştirme yeteneğini yükseltmek, yaratıcılığını geliştirmek için, (mevcut destek mekanizmalarından alınan sonuçların değerlendirilmesinden hareketle) uygulamaya konabilecek yeni destekleme ve yönlendirme mekanizmaları, TÜBİTAK ve TTGV'nin yapacağı ortak çalışmalarla belirlenecektir.

Sanayi Sektörü'nde Teknoloji Geliştirilmesi: Dünya Bankası'nın Ünelere Yardım Stratejisi Bağlamındaki "Teknoloji Geliştirme Projesi, II"

Dünya Bankası'nın, Sanayi Sektöründe Teknoloji Geliştirilmesi'ne yönelik kredi imkanlarından yararlanılarak yürütülen Teknoloji Geliştirme Projesi'nin I. Aşaması, Proje'yi yürüten kuruluşlardan, TÜBİTAK ve TTGV tarafından, başarıyla tamamlanmıştır. Bu kez, bu iki kuruluş dışında, Türk Patent Enstitüsü'nü de kapsayacak olan, Proje'nin II. Aşaması'nın bir an önce yürürlüğe konabilmesi için, gerekli çaba gösterilecektir.

Patent, Faydalı Model Belgesi ve Endüstriyel Tasarım Tescili Harcamalarının Desteklenmesi

Patent, Faydalı Model Belgesi ve Endüstriyel Tasarım Tescili harcamalarının, yaratıcılığın teşviki amacıyla desteklenecektir; bunun için, Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu'nun gerekli kararı çıkarması öngörülmüştür.

Ulusal Doğa Tarihi Müzesi Kurulması

Ülkemizin biyolojik zenginliğinin araştırılması, korunması ve bulguların belgelendirilmesi amacıyla, TÜBİTAK, ODTÜ ve TEMA Vakfı işbirliği ile kurulmakta olan, Ulusal Doğa Tarihi Müzesi için, gönüllü katkılar ve bağışlar yanında, kamu desteği de sağlanacaktır.

Bilim ve Teknoloji Merkezleri Kurulması

Bilim ve teknoloji ile barışık bir genç nüfus yaratmak, halkın bilim ve teknolojiye ilgisini çekmek amacıyla, İstanbul Bilim Merkezi Vakfı tarafından, İTÜ Ayazağa Kampüsü'nde kurulmasına karar verilen Bilim Merkezi başta olmak üzere, benzeri girişimlere, kamu kaynaklarından finansman desteği sağlanacaktır.

Kamuya Açık internete Erişim Mekanlarının Teşviki (İnternet Kiraathaneleri)

"Kamuya açık mekanlarda, yurttaşların, ödeyebilecekleri ücretler karşılığında, küresel ve ulusal bilgi ağlarına erişebilmeleri ve bu ağlar üzerinden verilen hizmetlerden yararlanabilmelerinin yeni bir yurttaşlık

hakki" olduğunun kabulü ile; bu hakkın kullanılmasını mümkün kılacak kamuya açık internet erişim mekanlarının ("Internet Kiraathaneleri"nin) kurulması için, TÜBİTAK ve Türk Telekom tarafından gerekli hazırlık çalışmalarının yapılması kararlaştırılmıştır.

Sonuç Yerine

Ulusal bilim ve teknoloji politikaları ile yapılmak istenen, başta da değinildiği gibi, üzerinde toplumsal uzlaşmanın sağlandığı, ekonomik-toplumsal-siyasi hedeflere erişebilmek amacıyla, 'Araştırma-Geliştirme (AR-GE)' ve bunun içinde yer alan 'inovasyon' faaliyetini belirli yörengelere oturtabilmek; faaliyet hacmini artırmak ve düzeyini yükseltmektir. Bu ise, kurumsal ve yasal pek çok düzenlemeyi, teknolojik altyapı yatırımlarını ve AR-GE'nin kamu fonlarından desteklenmesini gerektirir. Bütün bunlar, bugün, pazar ekonomisi ülkelerinde, devletin yeniden tanımlanan rolü kapsamındadır.

Türkiye gibi, henüz, 'Bilim ve Teknoloji Sistemi'ni, 'Ulusal İnovasyon Sistemi'ni gerekli bütün unsurlarıyla kuramamış bir ülke için, devletin bu sistemleri kurmada; üretici kuruluşları, AR-GE'ye ve inovasyona özendirerek destek mekanizmalarını, uygun iklim ve ortamı yaratmada oynayacağı rol daha da önem kazanmaktadır.

Bu noktada, baştan beri altı önemle çizilen "**devletin rolü**"nden çok daha önemli olan bir başka rolü vurgulamak gerekir: O rol, 'devlet'in, işaret edilen işlevleri yerine getirmesini sağlayacak; 'devlet' denen aygıtı bu yöne yöneltecek olan toplum katmanlarına ve onların ekonomik, demokratik ve siyasi platformlardaki temsilcilerine aittir. O toplum katmanları ise,

- Bilim ve teknoloji üretmede yetkinleşmiş,
- Bilim ve teknolojiyi süratle ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürme -inovasyon- becerisini kazanmış,

bir Türkiye yaratma amacını paylaşılanların oluşturduğu / oluşturacağı toplum katmanlarıdır.

BİLİM VE TEKNOLOJİ STRATEJİK PLANLARI

Metin DURGUT*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sürdürülebilir kalkınma ve istihdam sorunlarına yanıt arayan gelişmiş ülkeler üzerine yapılan araştırmalar, bu ülkelerdeki uzun vadeli ekonomik büyümenin yaklaşık yarısının teknolojilerdeki ilerlemeler sayesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Produktivitede artış sağlayan, yeni ürünlerin, hizmetlerin ve sistemlerin ortaya çıkmasına neden olan teknolojik değişimin önemini örneğin son 50 yıla ait ABD ekonomik büyümesinin kaynaklarına bakarak görebiliriz: sermaye % 24, işçilik % 27, teknolojik gelişme % 49. Aynı ülkede, teknolojinin ve bilgi tabanındaki gelişmenin toplam faktör produktivite artışının yaklaşık % 80'nini sağladığı düşünülürse, bilimin ve teknolojinin değişim süreçlerini denetim altına alma gayretlerinin aslında politik ve ekonomik değişimi de içeren karmaşık bir süreç yönetimine dönüşmekte olduğu anlaşılabilir. Bu nedenle, bilginin iktidar yaratan gücünü kullanarak "global rekabet" sloganıyla dünya pazarını savaş alanına çeviren ülkelerde bilim ve teknoloji sonuçları ile birlikte devlet müdahalesi konusudur. Gerçekten de, büyük ölçekli bilim ve teknoloji ulusal güvenlik amacıyla uluslararası ekonomik amaçlara yönelirken karar sürecinin ulusal niteliğinde önemli bir değişiklik olmamıştır.

1. Stratejik Plan Örnekleri

Bilim ve teknoloji planlaması, bilim ve teknolojinin yaşamımızdaki etkileri yüzünden firmadan hükümete kadar değişik kurumların baş vurduğu bir araçtır. Önceden saptanmış amaçların daha etkin/verimli elde edilmesi ve olası risklerin azaltılması için izlenen bir eylem tarzı olması yanında, bilimsel ve teknolojik hedefleri zaman içinde somutlaştırarak onlar aracılığı ile kuruluş ve çevresini ortak değerler ve davranış kalıpları içinde tasarlamaya yardım etmektedir. Stratejik planlama kategorisine giren çok sayıda ülke belgesinin örnekleri aşağıda verilmiştir.

- i. Dünya çapındaki rekabetçi konumunu sürdürmek isteyen Japonya örneğinde stratejik planlama en, yeni teknolojileri içeren ürün ve hizmetler ile yeni pazarlar yaratmak, mevcut teknolojiler için yeni uygulamalar bulmak üzere bilim ve teknolojiye "yaratıcı" bir ulus olmaktır. 1996 yılında hükümetçe onaylanan Bilim ve Teknoloji Temel Planı (1996-2000) Japonya bilim ve teknoloji sistemini:
 - daha yenilikçi,
 - daha hesaplı,
 - daha öncü araştırmaya yönelikkılmak amacı ile ulusal, bölgesel ve yerel yönetimlerin, kamusal ve özel kuruluşların ortak hareketini düzenlemektedir. Planın önemli vizyonu, Japonya'nın üretim aşamasında gösterdiği üstünlükle yetinilmeyerek daha yoğun temel araştırma desteği ile etkin bir yerli teknolojik yenilik kapasitenin yaratılması ve yabancı teknoloji transferine bağımlılığın azaltılmasıdır.
- ii. Yerel yönetim planlamasına örnek olarak, Kanada eyaletlerinden British Columbia'nın Bilim ve Teknoloji Stratejik Planı eyaletin geleneksel kaynakları kullanan sanayinin önündeki sorunların çözümlenmesine ve doğmakta olan bilgiye-dayalı sektörün desteklenmesine yönelik bir ekonomik gelişme aracı görünümündedir. Planda açıklanan British Columbia vizyonunda:
 - enformasyon, iletişim, biyoteknoloji ve kaynak sanayileri teknolojilerinde güçlü olunacak alanlar,
 - yeni ürün, süreç ve hizmetlerin geliştirildiği/uygulandığı daha başarılı bir kaynak sektörü,
 - bilim ve teknoloji uygulamaları aracılığı ile ekonomik gelişmelerini sürdüren teknoloji tabanlı ticaret ve imalat sektörleri,
 - gelişmiş ihracat olanakları,
 - mükemmel araştırma ve geliştirme tesisleri,
 - araştırma ve geliştirmeye verilmiş değerli bir rol,
 - bilim ve teknolojinin önemini toplumda anlaşılması gibi yurttaşları, iş dünyasını ve sanayii ilgilendiren öncelikler bulunmaktadır. Bu öncelikler, hedefe yönelik olarak yapılacak uygulamalar ile somutlaştırılmıştır.
- iii. Kurum düzeyindeki stratejik bilim ve teknoloji planları da yaygın uygulamalar arasında bulun-

* Prof. Dr., ODTÜ Fizik Bölümü

maktadır. Küçük birimlerin bilim ve teknoloji stratejileri geliştirebilmelerinin arkasındaki kolaylaştırıcı etmen, eskiden büyük ölçekleri gerektiren pek çok uygulamanın teknoloji sayesinde genel yarara açılmış bulunmasıdır. İlginç bir örnek olarak, eğitim kurumlarının enformasyon teknolojisi stratejik planları gösterilebilir. Böylesi bir üniversite planında;

- teknoloji destekli öğrenme/öğretme,
 - kurumca teknoloji özdeğerlendirmesi yapılması,
 - bilgisayar okur yazarlığının sürekli geliştirilmesi,
 - bilgisayar ortamında iş görmenin yaygınlaştırılması,
 - yerel ve uluslararası ağlara erişimin sağlanması,
 - kurum enformasyon altyapısının güçlendirilmesi,
 - çoklu ortam öğretim materyalinin geliştirilmesi,
 - ağ emniyeti ve veri güvenliğinin sağlanması,
 - ağ altyapısı ve hizmeti için ilgili politika ve prosedürlerin bulunması
- gibi konularda öneriler bulunacaktır.

iv. Bilim ve teknoloji alanında ABD federal hükümeti başından itibaren müdahaleci olmuş, ekonomik büyümeye ve sanayinin rekabetçiliğine büyük katkısı olan politikalar izlemiştir. Bu müdahaleci gelenek, bilim ve teknolojiye sağlanacak öncülüğün askeri ve ekonomik üstünlüğe dönüştüğünün kavranmasından sonra tüm liberal eleştiriye karşın özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra daha da artmış bulunmaktadır. Aşağıdaki tarihsel politika aşamalarından da görülebileceği gibi, devletin rolü 1970'lerde sıkıntıya düşen ABD rekabetçiliğini artırmak üzere özel sektörü rekabetçilik odaklı devlet-sanayi işbirliklerine yönlendirmeye kadar uzanmıştır.

- 1787 - 1941: patentler, tarım, altyapılar, eğitim ve standartlar,
- 1941 - 1945: Manhattan Prowesi (atom bombası), bilim ve imalat,
- 1945 - 1980: savunma, uzay, enerji, sağlık ve bilim,
- 1980 - 1988: devlet araştırma faaliyetlerinin ticarileşmesi, araştırma işbirliği,

1988 - : devlet ile sanayi arasındaki ortaklık programları ve politikalar (İleri Teknoloji Programı, İmalatın Genişlemesi Ortaklığı vb.)

Stratejik plan deyimini açıkça kullanan ABD belgelerine örnek olarak Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyi tarafından alanlar bazında hazırlanan stratejik planlar gösterilebilir.

Konsey, 21. Yüzyıl'a bakarak federal araştırma ve geliştirme faaliyeti için vizyon ve strateji yakalamak gibi oldukça iddialı bir görevi yüklenmiş bulunmaktadır ve "değişik iddia sahiplerinin Ar-Ge stratejilerini birlikte geliştirmelerini ve uygulamalarını" yukarıda değinilen yeni işbirliği yaklaşımına uygun bir paradigma değişikliği olarak benimsemektedir.

v. Uluslararası bölgesel planlama çabalarına ise Avrupa Birliği'nin Araştırma ve Teknolojik Geliştirme Çerçeve Programları örnek gösterilebilir. AB'ye üye ülkelerin araştırma ve geliştirme işbirliğinin yarattığı sinejiden yararlanmak ve ulusal bütçeler üzerindeki yükü azaltmak amacı ile ortak araştırma ve geliştirme kuruluşlarına yatırım yapmaları aynı zamanda bölgenin bilim ve teknoloji tabanını güçlendirerek Avrupa rekabetçiliğini artırma ve istihdam yaratma arayışını da kapsamaktadır. Yürürlükte olan Dördüncü Çerçeve Programı'nın (1994-1998) hedefleri;

- teknoloji aracılığı ile ekonomik büyümeyi ve istihdamı desteklemek,
- sanayinin yeni ürünler geliştirmesine yardım etmek,
- araştırma bulgularını yarara sunmak,
- araştırmacıların yetiştirilmesini ve dolaşımını kolaylamak,
- üye olmayan ülkelerle ekonomik işbirliğini artırmak

olarak sayılabilir.

2. Uluslararası Bilim ve Teknoloji İşbirliği

Sanayileşmiş, yeni sanayileşmiş veya gelişmekte olsun, bilim ve teknoloji stratejilerini daha kapsamlı sanayi stratejileri içinde değerlendirmek isteyen ülkeler rekabet kadar işbirliğinin de önem kazandığı yeni koşulların ayırımında olmak zorundadırlar. Bu nedenle ulusal stratejik planların hemen tümünde uluslara-

rası bilim ve teknoloji sisteminin aktif oyuncusu olma hedefi açıkça belirtilmektedir. Rekabet öncesi (veya sonrası ?) işbirliğinin birinci adayı olan araştırma işbirliğinin uluslararası düzeyde sağladığı yüksek verimlilik, aslında araştırmacı toplumunun bilimsel bilginin niteliği gereği çok önceden başardığı uluslararasılaşma ile yakından ilgilidir.

Uluslararası sisteme eklenme stratejisi öncelikle proje üretebilecek yetenekteki ulusal bilim ve teknoloji tabanının varlığını gerektirmektedir. Sınırlı kaynaklara sahip olan ülkeler için önceliklerin saptanmasını ve kaynakların öncelikli alanlara tahsis edilmesini daha da kritikləştiren bu durum, uluslararası rekabet gerekleri ile yerel koşullar arasındaki çelişkiyi çözmede küçük ülkelerin özellikle yaratıcı ve planlayıcı olmaları anlamına gelmektedir.

- i. Kore örneğinde, devlet stratejik endüstriyel teknoloji geliştirmek üzere yapacağı ulusal Ar-Ge harcamalarını Oldukça Gelişmiş Ulusal Projeler ile gerçekleştirmeyi planlamıştır. Bu projeler ile stratejik alanlarda geliştirilecek ve özümzenecek olan çekirdek teknolojiler 2001 yılına kadar Kore'yi daha gelişmiş rakipleri karşısında teknoloji yönünden yeterli konuma getireceklerdir. Çeşitli yerli Ar-Ge aktörünün yer aldığı projelerin gerçekleşmesinde yerli araştırma yeteneğinin yetersiz kalması durumunda uluslararası işbirliğinden etkin olarak yararlanılacaktır. Projeler, devletlerarası anlaşmalardan firmalararası alışverişe kadar uluslararası işbirliğinin ve teknoloji transferinin yönlendirici ve düzenleyici ortamını sağlamaktadır.
- ii. ABD Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyi'nin Uluslararası Bilim, Mühendislik ve Teknoloji Komitesi'nin hazırladığı aynı adlı stratejik plan, bilim ve teknolojiyi "fırsatın ve meydan okumanın birlikte bulunduğu global kurumlar" olarak tanımlamaktadır. Plan hedefleri olarak;
 - yerli bilim ve teknoloji faaliyetini güçlendirecek, ABD ekonomik rekabetçiliğini ve ulusal güvenliğini destekleyecek olan uluslararası işbirliğinin tanımlanması ve koordinasyonu (OECD Megabilim Formu türünün en önemli örneklerindedir),
 - ABD'nin bilim ve teknoloji öncülüğünden yararlanarak global konularda çözüm üretmek ve yeni dış politika ilkelerine (demokrasinin geliştirilmesi, barışın korunması ve ekonomik büyüme ile sürdürülebilir kalkınmanın teşviki) destek vermek,
 - feodal Ar-Ge harcamalarının uluslararası yönlerini koordine etmek öne çıkmakta, bunlarla ilgili önlemler sıralanmaktadır.
- iii. Benzer biçimde, yukarıda değinilen Japon planı da ülkenin uluslararası nitelikteki bilim ve teknoloji etkinliği ile ilişkilerinin yoğunlaşmasını ana hedefleri arasına katmıştır.

Bilim ve teknoloji sisteminin hakkında ürüne bağlı olarak yorumu farklılaşan ürün kalitesinden daha çok, bu ürünleri çıkaran süreçlerin/mekanizmaların kalitesi karşılaştırmalı üstünlükler ve gelecek güvencesi gibi stratejik verileri sağlamaktadır. Süreç tasarımı yönü ile stratejik plan bu nedenle aynı zamanda uluslararası düzeyde bir kalite yönetimi aracı olarak görülmeli, bilim ve teknoloji yeteneklerinin veya hedeflerinin uluslararası kriterlere göre tartılabilirliği ile olan kavram olarak örtüşmesi göz ardı edilmemelidir.

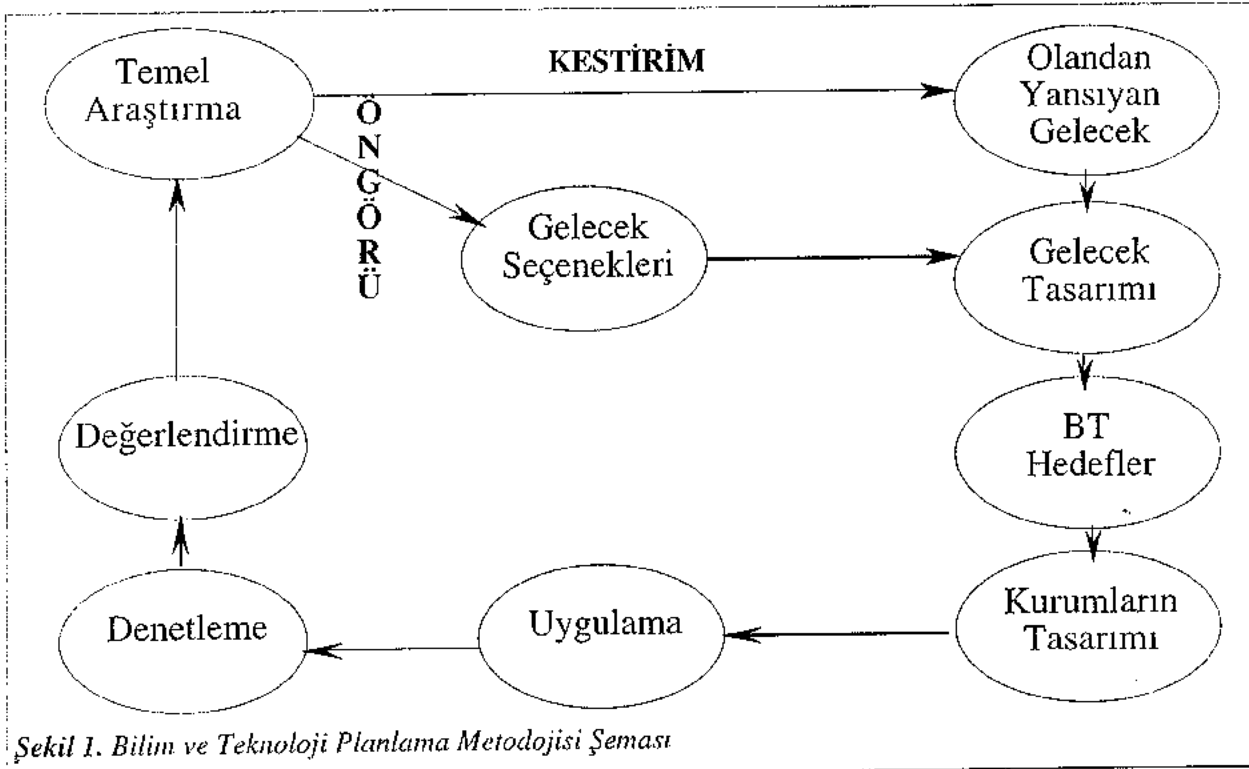
3. Planlama

Bilim ve teknoloji hedefleri bulunan programlar özellikle 1980'lerden sonra sanayileşmiş ülkelerden başlanarak uygulamaya konmuş bulunmaktadır. Planlanmanın bilim ve teknoloji için bir vizyon getirmesi ve eylem çerçevesini oluşturması gerektiğinden bu tür programların;

- ülkenin / kurumun (sistemin) zayıf yönlerini (engeller) ve kuvvetli yönlerini (fırsatlar) ortaya çıkararak bir durum muhasebesi yapması,
- bilim ve teknolojinin sağlayacağı yeni konuları ve yeni ilişkileri gösteren vizyonu geliştirmesi.
- bilim ve teknoloji hedeflerini koyması,
- hedeflere ilişkin eylem alanlarını belirlemesi

gerekmektedir. Günümüzde talebin bilimsel ve teknolojik sürecin üretim - pazar tarafında olduğu gibi bilimsel - teknolojik gelişme tarafında da tüm aşamalarda yansıtılması gerektiğinden, değişimin "bilim ve teknoloji itmesi" ve "talep çekmesi" etkileri değerlendirmeye bir arada katılmakta ve talep yerlerinin yansıtılmasından sonra arz nihai tercihler / projeler ile somutlaşmaktadır. Mevcut sistemin bir biriyle ilintili sorunlar kümesinin (sorunsallarının) ortaya konulması ile başlayan planlama için tek bir metodoloji önerisi bulunmamaktadır. Bununla beraber, değişik planlama süreçlerinin ana bileşenleri önemli ölçüde benzeştiğinden Şekil. 1. deki bilim ve teknoloji planlama metodolojisi tanımlayıcı bir örnek olarak alınabilir.

- i. Sorunların, ihtiyacın ve isteklerin tanımlanması: Planlama açısından daha önemli bulunan gerçekler bağlamında yürürlükteki politikalar, sahiplenilmiş bilim ve teknoloji alanları saptanır. Sorun ve ihtiyaç belirleme, değerleri/istekleri saptama ve sıralama yöntemleri kullanılır.
- ii. Bilim/Teknoloji Kestirimi: Yürürlükteki gerçek politikalara bakılarak sistemin geçerli gelecek kestirimleri yapılır. Mevcut politikalar veri olarak alındığından kestirim ve statükocu yansıtma niteliğinde olacaktır. Uygulanan bazı yöntemler:
- Yargıya Dayalı Teknikler (uzman görüşlerinin toplanması)
 - - Delphi Tekniği
 - Uzmanlar Paneli
 - Görüşlerin Yakınlaşması Tekniği
 - Ekstrapolasyon/Eğilim Analizi (geçmiş eğiliminden yakın geleceği çıkarmak)
 - Sebep -Sonuç Kestirim Modelleri
 - Regresyon Kestirimi
 - Ekonometrik Modeller
 - Girdi - Çıktı Modelleri
- iii. Yansıtılmış / Beklenen Gelecek: Bilim ve teknolojinin, politika değişikliğine gidilmediği takdirde beklenen gelecek konumu elde edilir. Beklenen gelecek, mevcut sistemde henüz başlamış olan çelişkilerin izlenmesine yardımcı olmaktadır. Uygulanan bazı yöntemler:
- Yansıtma Tekniği
 - Bilim/Teknoloji Kestirimi

Şekil 1. Bilim ve Teknoloji Planlama Metodolojisi Şeması

- iv. Bilim/Teknoloji Öngörüsü: Tanımlama aşamasında sistemin istenen ve istenmeyen yönlerinin belirlenmesinden sonra sorunlara olası çözümler araştırılır. Birden çok çözüm adayı olacağı için belirsizlikler dikkate alınarak gelecek(ler) öngürülür. Günümüzde ülke planlarının önemli bir yöntemi olduğundan ileride tekrar değinilecektir.
- v. Gelecek Seçenekleri: Yansıtılmış gelecek yetersiz kaldığı için, değişik politikalara bağlı olarak gelecek seçenekleri üretilir. Öngörü yöntemleri uygulanarak bulunan seçenekler planlamacının daha gerçekçi ve zamanlı kararlar alabilmesini kolaylaştırır.
- vi. Gelecek Tasarımı: Değişik gelecek resimlerinin her birinde istenen veya dikkate alınması önemli olan yönler bulunacağından, bunların bir bileşik resimde toplanmasına çalışılır. Oldukça karmaşık olan

tasarım süreci, herhangi bir siyasi-sosyal-ekonomik-bilimsel-teknolojik politika kümesinin uygulanması durumunda yüksek olasılıklı geleceklere ortaya çıkarır. Doğal olarak bileşik resim(ler) belirsizlikleri ile birlikte işlevsel olacaktır.

- vii. Bilimsel ve Teknolojik Hedefler: Bilimsel ve teknolojik hedeflerin açıklığa kavuşturulması ile istenen geleceğin özellikleri tanımlanmış olur. Gelecek tasarımı ile elde edilen bileşik resim(ler) bu aşamada istenen gelecek doğrultusunda netleşirler. Uygulanan bazı yöntemler:
- Danışım - Görüşme Yöntemi
 - Görüşlerin Yakınlaşması Yöntemi.
- viii. Bilimsel ve Teknolojik Eylemin Kurumsal Tasarımı: Mevcut yapı yeterli olmayacağı için bilimsel ve teknolojik hedeflere ulaşmak üzere gerekli kurumsal yapı ve mekanizmalar tasarlanır.
- ix. Uygulama: Bilimsel ve teknolojik eyleminin uygulanması sırasında karşılaşılabilecek sorunlar yeni önlemleri gerektirecektir. Gelişimin ölçülmesi, sorunlar ile eylemler arasındaki ilişkinin düzenlenmesi vb. gene bir planlama konusu olacaktır.
- x. Denetleme: Planlanan hedeflere, planlanan kaynaklarla ve planlanan zamanda ulaşılması için uygulama izlenir ve gerekli ayarlamalar yapılır. Projelerin planlanması ve denetiminde kullanılan bir çok yöntemden yararlanılmaktadır.
- xi. Değerlendirme: Bilimsel ve teknolojik eylemin sorunları çözmesi, sistemin ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılaması, sistem değerlerine uygunluk değerlendirilir. Uygulanan bazı teknikler:
- Uzmanlarca İnceleme
 - Müşteriye Uygunluk
 - Ekonomik ve Sosyal Getiri
 - Bibliometrik Yöntem
- Planlama bir süreç olduğundan, tüm bu aşamalar arasında geri besleme ile sürekli bilgi akışı sağlanmaktadır.

4. Bilim / Teknoloji Öngörüsü

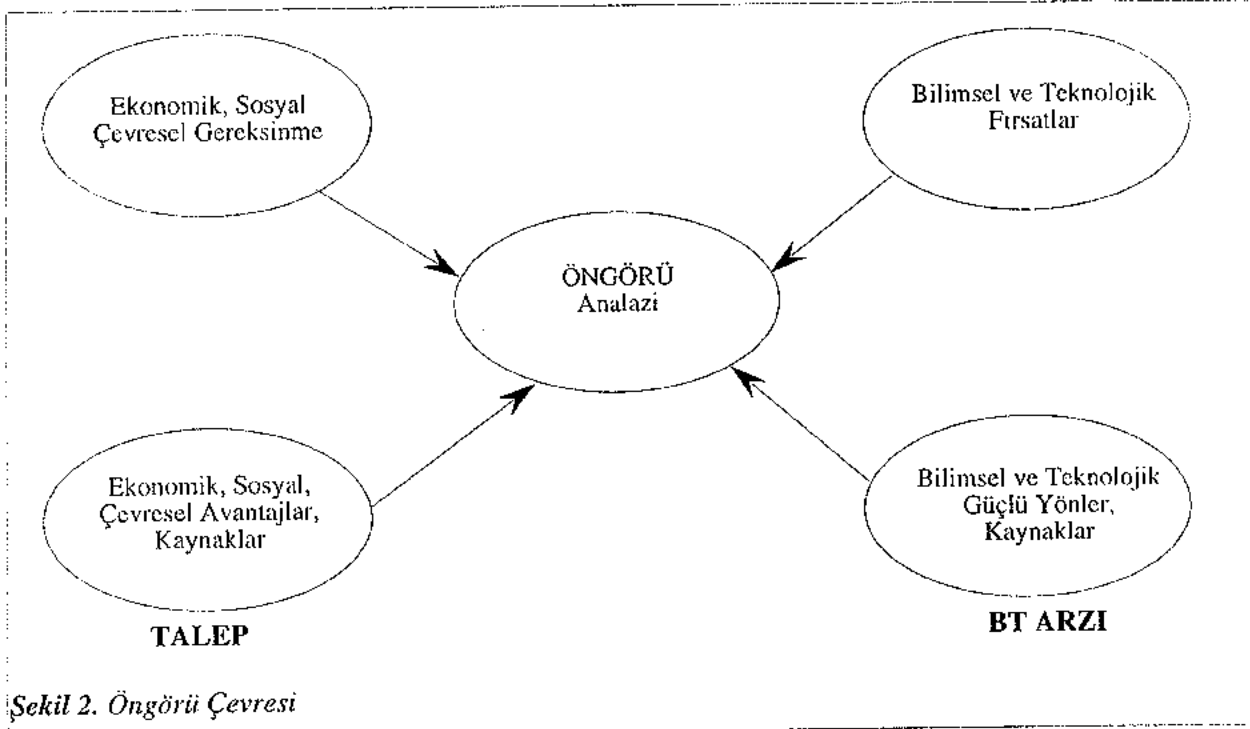
Öngörü, geleceği uzun vadede belirleyen güçlerin daha iyi anlaşılması için planlamaya katılan bir süreçtir. Planlama aşamalarından birisi olarak, eğilimlerin ve gelişmelerin evrimine ilişkin verilerin ve kanıtların niteliksel ve niceliksel olarak izlenmesini kapsar. Bu tanım çerçevesinde öngörü;

- bilim/teknoloji toplumu, yararlanıcılar ve politika yapanlar arasında danışım ve etkileşim sağlayan bir süreçtir,
- belli bir gelişimin ayrıntılarını ve zamanlamasını kestirmekten çok, doğan eğilimler ve fırsatlara ilişkin tercih seçeneklerinden çıkacak olası geleceklere tasarlar,
- şeffah bir süreç olarak temel varsayımları, analitik çerçeveyi ve girdileri denetlemeye açık tutar, geleneksel görüşler yanında aykırı görüşlere ve yeni paradigmalara da izin verir,
- karar verme sürecine değerli girdi sağlar ama kesin çözüm önermez.

Görüldüğü gibi öngörü plan veya kestirim yerine geçmemekte, olası gelecek analizinin politika üretmedeki rolünü tanımlamaktadır. Öngörü, geleceği tahmine kalkışmadığı gibi bir vizyon kurmaya da yönelmez. Birden çok geleceği tanımlayacağı için istenen geleceği başlangıç noktası olarak alamaz. Bunun yerine bugün girişilen eylemlerin geleceği yarattığı inancını yansıtan dinamik bakış açısını taşır.

- i. Öngörü uygulanabilecek şu düzeyler bulunmaktadır;
- holistik (hükümet kararları, genel ulusal kararlar),
 - makro (resmi daire kararları, sektörel kararlar),
 - mezo (belli bir alana ait kurumsal kararlar),
 - mikro (proje ve uzmanlık düzeyindeki kurumsal kararlar).
- ii. Bir öngörü çalışması geniş planda aşağıdaki aşamalar ile ilişkili oluşacaktır;
- öngörü öncesi: süreci başlatmak için açık karar alma ve hazırlık,
 - ana öngörü: süreç tasarımı, stratejik analiz, seçeneklerin belirlenmesi, sonuçların yayılması,
 - öngörü sonrası: uygulama, proje tanımı, programın yürütülmesi.

- iii. Karar alma süreçleri ile olan bağı nedeni öngörünün bir çok amacı olabilir;
- yön verme: politika ana ilkelerini, seçenekler gündemini oluşturma,
 - önceliklerin saptanması: artan talep ve kısıtlı kaynak nedeni ile ülke planları için en önemli öngörü amacı,
 - geleceği sezme: politikalar önemli ölçüde etkilecek yeni eğilimlerin tanımlanması,
 - düşünce birliği yaratma: ilgili kesimler arasında ihtiyaçlar ve fırsatlar konusunda ortak görüşü güçlendirmek,
 - sahiplenme: sistemin iddia sahiplerinin tercihleri doğrultusundaki politika kararlarını destekleyip öne çıkarmak.
 - iletişim ve eğitim: sistem içi ve sistem dışı iletişimin desteklemek; kamu oyunun, siyasilerin ve bürokratların eğitmek.
- iv. Öngörü çalışmasında, bilim ve teknoloji itmesi (yeni bilimsel, teknolojik veya ticari fırsatlar) ile talep çekmesi (talep mekanizmaları aracılığı ile bilginin teknoloji ve üretimde gelişmeye yol açması) etkilerini geleceğe yapacakları etkiler yönünden dengeli olarak yer almaları gerekmektedir. Şekil 2.de öngörü süreci bu arz ve talep çevresi içinde görülmektedir.
- v. Değişim yöntemine bir yaklaşım olan öngörü süreci, gelecek adaylarını Şekil 3. de gösterildiği gibi sınıflandırılabilir;
- beklenen gelecekler: mevcut eğilimlere ve ekstrapolasyona dayalı olarak yapılan uzman incelemesi,
 - istenen gelecekler: toplum olarak ulaşılmak istenen durum,
 - olası gelecekler: zaman içinde değişebilecek bir dünya için bulunan seçenek dizisi.

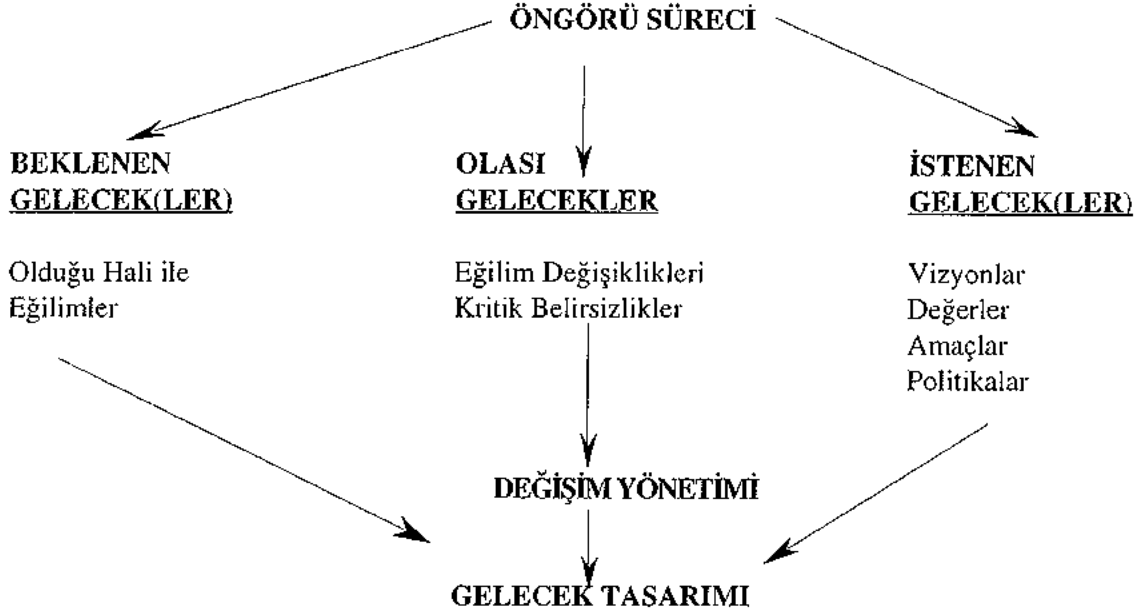

Şekil 2. Öngörü Çevresi

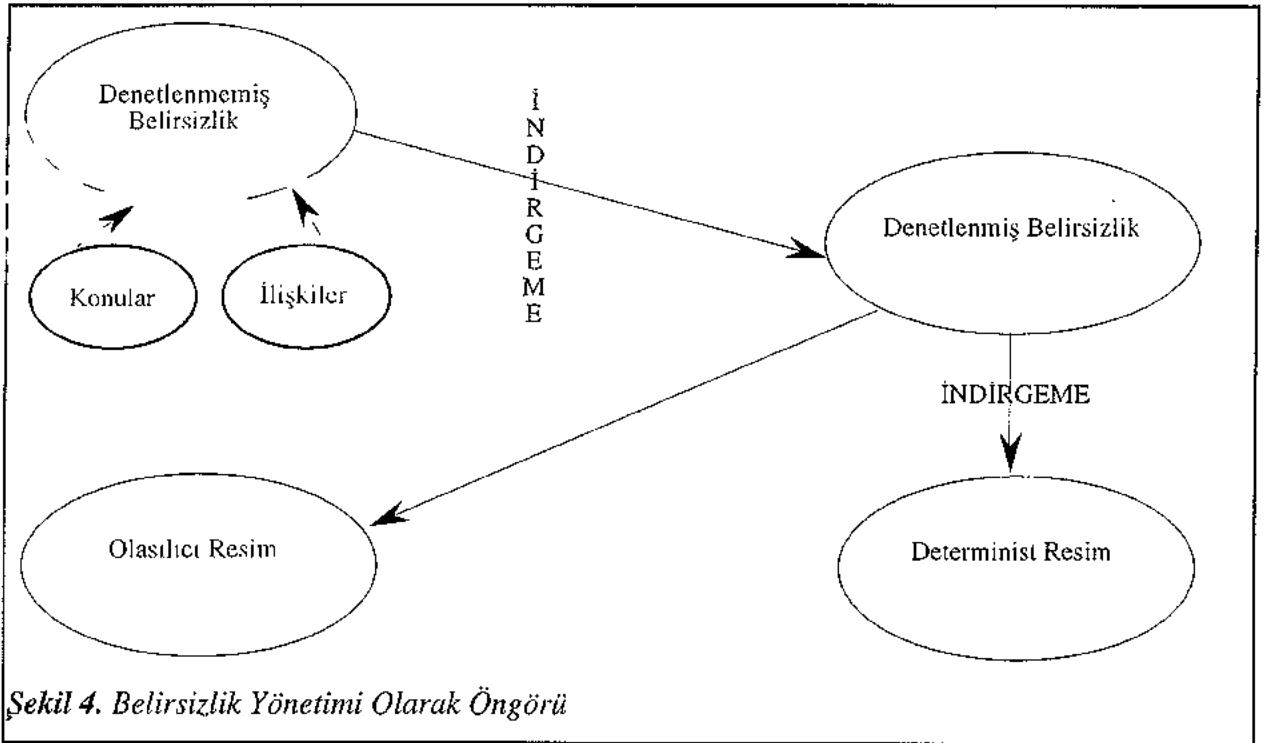
- vi. Gelecek üzerine yapılacak değerlendirme doğal olarak belirsizlikleri de çalışma konusu yapacağından, geleceği etkileyecek konumdaki etmenlerin ve iddia sahiplerinin dahil edildiği çok taraflı-çok yönlü "eyleme yönelik öndüşünce, yaratıcılık, analiz ve yargı" ortamında bu belirsizlikler denetlenerek, Şekil 4. de gösterildiği gibi olasılıksal bir resim elde edilmeye çalışılır.
- vii. Öngörü için bir çok geleceğe bakış yöntemi bulunabilirse de ülke çalışmalarında aşağıdaki yöntemler öne çıkmaktadır:
- Delphi tekniği: Toplantıların kişiliklerden ve uzman baskısından kaynaklanan çarpıklıklarının bulunmadığı bu yoklama türünde, geniş bir uzman grubundan görüşler alınarak konu tabanındaki düşünce birliği ve ayrılığı belirlenir.
 - Kritik teknolojiler yaklaşımı: Gelecek 10 yıl gibi dönemde ülke/kuruluş için en ilgili görülen jenerik teknolojilerin uzman panellerinde değerlendirilmesi yapısıdır. Bu teknolojiler, ekonomik uygulamalarındaki önemleri yüzünden sanayi ve hükümetlerce bilinmek istenmektedirler.
 - Senaryo yazmak: Bugünkü durumdan gelecek durumlarının nasıl türeyeceğini, sistem çevresi içinde

olayları bir mantık sırasına göre kurgulayarak gösterir. Ana değişkenler için kritik belirsizlikler ve olası gelişmeler araştırılarak önemli rol ayrımları, tercihler saptanır.

- Morfolojik analiz: Olası araçlardan/süreçlerden elde edilen parametrelerle büyük sistemler ayrıştırılarak incelenir. Sistem parametrelerinin değişik bileşimleri yeni olasılıkları yaratır.
- İlgili ağacı : Belli bir hedefe ulaşmak üzere mevcut durumdan başlayan ve önemli olan konularda/ çıkacak engellerde biten yollar (dallar) izlenerek, hedef açısından sistemin yetersizlikleri saptanır.

Şekil 3. Değişim Yönetimi Olarak Öngörü

Şekil 4. Belirsizlik Yönetimi Olarak Öngörü

vii. Örnekler

Japonya: Uzun bir öngörü uygulaması geçmişi bulunan Japonya'da 1971'den beri her beş yılda bir 30 - yıllık teknoloji öngörü yoklaması yapılmakta, bilim ve teknoloji planlamasına/politikasına katkı amacı

teknolojik yenilik eğilimleri belirlenmektedir. 1992 yılında tamamlanan beşinci öngörü yoklamasına göre (Delphi) aşağıdaki ilk on konu ve gerçekleşme tarihleri saptanmıştır;

1. havayı kirletmeyen teknolojilerin kullanılması (2003),
2. gelişmiş bilgisayarların kullanılması (2004),
3. kanserleşme mekanizmalarının anlaşılması (2010),
4. kanserin yayılmasının önlenmesi (2007),
5. atık temizleme teknolojilerinin geliştirilmesinde ilerleme (2011),
6. 10 nanometre mertebesinde desen işleme teknolojilerinin kullanılması (2003),
7. 1 Gb mertebesinde hafızası olan yongaların içeren VLSI tasarımları (2002),
8. büyük depremleri tahmin eden teknolojilerin geliştirilmesi (2010),
9. kent atıklarındaki değerleri maddeleri ayrıştırarak geri kazanan ekonomik yöntemlerin kullanılması (2001),
10. uydular aracılığı ile dünya çapında hava trafiği kontrolü (2001),

Öngörü ile sorumlu Japon kurumları:

- Bilim ve Teknoloji Ajansı
- Başbakanlık Bilim ve Teknoloji Konseyi
- Uluslararası Ticaret ve Teknoloji Bakanlığı

ABD: Federal Ar-Ge dışında kalan faaliyetlerde devletin doğrudan müdahalesi sınırlı olduğundan, devletin öngörü çalışması çoğunlukla kritik teknolojilerin saptanmasına yönelik yapılmaktadır. Uluslararası rekabetin zorlaşması ile kritik teknoloji saptamalarının hükümet politikalarındaki etkisi de artmış bulunmaktadır. Kritik teknoloji alanında bir çok federal dairenin çalıştığı ABD'de Ulusal Kritik Teknolojiler Paneli'nce 1993 yılında yayımlanan teknoloji-yoğun önemli 9 sektör şunlardır:

- uygulamalı moleküler biyoloji,
- dağıtılmış hesaplama ve telekomünikasyon,
- elektrik tedariği ve dağıtımı,
- esnek tümlü imalat,
- malzeme sentezi ve işleme,
- mikro ve opto-elektronik,
- kirlenmenin en aza indirilmesi ve çare bulunması,
- ulaşım,

Kritik teknolojiler ile sorumlu bazı ABD kurumları:

- Savunma Bakanlığı
- Ticaret Bakanlığı
- Havacılık-Uzay Sanayileri Derneği
- Bilgisayar Sistemleri Politika Projesi
- Rekabetçilik Konseyi
- Ulusal Kritik Teknolojiler Paneli
- Kritik Teknolojiler Enstitüsü.

Almanya: Almanya'da federal ve eyalet düzeyinde yapılan öngörü çalışmalarında 21. Yüzyıla dönük olarak öncelikler saptanmaya çalışılmaktadır. 1993 yılında gelecek on yıl için ilan edilen Alman kritik teknolojileri şunlardır;

- fonksiyonel malzemeler,
- fullerenler,
- sinyal işletme,
- opto-elektronik,
- süperiletkenlik,
- simülasyon ile ilgili konular,
- üretim lojistiği,
- genişbant iletişim,
- fononik sayısal teknolojisi,

- nanoelektronik ve nanoteknoloji,
- moleküler elektronik ve moleküler biyoloji alanları,
- moleküler modelleme,
- plazma teknolojisi,

Federal Bilim ve ve Teknoloji Bakanlığı'nın desteklediği Alman Öngörü kurumları:

- Temel Bilim Komitesi
- Fraunhofer Sistem ve Yenilik Araştırma Enstitüsü

Avusturalya: Uzun vadeli ülke bilim ve teknoloji stratejilerini geliştirmek üzere Avusturalya Bilim ve Teknoloji Konseyi tarafından yapılan öngörü çalışmasının (Delphi) sonuçları 1996 yılında "Bilim ve Teknolojinin Gelecek İhtiyaçlarına Uydurulması 2010" raporunda yayınlandı. Değişimin anahtar kuvvetleri olarak;

- global tümleşmeyi,
- enformasyon ve iletişim teknolojilerinin uygulanmasını,
- çevresel sürdürülebilirliği,
- biyoteknolojideki ilerlemeleri

saptayan öngörüye göre 21. Yüzyıl için Avusturalya kritik teknoloji alanları şunlardır;

- enerji ve çevre
- ulaşım
- enformasyon ve iletişim teknolojisi, elektronik,
- genetik ve biyoteknoloji,
- imatatta hassasiyet ve kontrol,
- yeni malzemeler,

Megabilim: Büyük maliyetler nedeni ile "mega" sıfatı yakıştırılan "büyük bilim" projeleri, ulusal GMH'lerden aldıkları büyük paylar kadar eğildikleri özel konular, geniş çalışan kadroları, atfedilen sosyal ve siyasi önemleri ve uluslararası doğaları ile de "küçük" bilimden ayrılırlar. Bilim alanlarının gelecek içindeki evrimlerini anlamak için buluşların doğal yörüngelerine bakan araştırmacılar yaklaşımlarını netleştirmek amacı ile öngörüye başvururlar.

- öngörü öncesi: proje düşüncesinin ihtiyaç sonucu "tabandan yukarıya" oluşması,
- ana öngörü: projelerin tüm tarafların temsil edildiği inceleme panellerinde rafine edilmesi, bilimsel liyakatin tartışılması ve bilimsel hedeflerin optimizasyonu; araştırmadan sorumlu ulusal ajanların ve hükümetlerin iç (bilimsel ve teknolojik yönler) ve dış (sosyal, ekonomik veya siyasi yararlar) tartışmaya katılarak "yukarıdan tabana" bağlantı kurulması,
- öngörü sonrası: öngörüden sonra bütçe - insan- teknik kaynaklar, eski ve yeni projelerin en iyi biçimde derlenmesi, ilgili bilim / teknoloji alanındaki büyük ve küçük bilimlerin projenin dengelenmesi, uygun kurumsal yapının seçimi ile yer seçimi bakımlarından projenin incelenmesi.

Örnek : Avrupa'da öngörü çalışması yapan büyük bilim kuruluşları arasında Avrupa Uzay Ajansı, Avrupa Nükleer Fizik Kuruluşu ve Avrupa Bilim Vakfı sayılabilir.

Kaynakça

- Science and Technology Planning and Policy, F Bilich, Elsevier Science Publishers 1989.
- Megascience Issues, OECD yayını 1995.
- Matching Science and Technology to Future Needs 2010, Avustralya Bilim ve Teknoloji Konseyi (ASTEC) belgesi 1996.
- An International Perspective, ASTEC belgesi 1994.
- 1995 Strategic Plans, ABD Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyi belgeleri 1995.
- Technology in National Interest, ABD Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyi belgesi 1996.
- Science and Technology Basis Plan (1996-2000), Japonya hükümet belgesi 1996.
- International Plans, Policies and Investments in Science and Technology, ABD Ticaret Bakanlığı belgesi 1997.
- International Cooperation in Science and Technology, National R&D Projects, Kore Bilim ve Teknoloji Bakanlığı belgeleri 1995.
- Korea's Strategy for Leadership in Research and Technology, ABD Ticaret Bakanlığı belgesi 1997.
- Science and Technology: A Strategic Plan for British Columbia, Kanada BC hükümet belgesi.
- The Fourth RTD Framework Programme, Avrupa Birliği CORDIS belgesi 1997.

AVRUPA BİRLİĞİNİN "ENFORMASYON TOPLUMU" : SANAYİ, REKABET VE YENİ KORUMACILIK

Haluk GERAY*

Avrupa Komisyon'unun 1993 yılındaki Beyaz Belgesi olan Büyüme, Rekabetçilik ve Çalışma Yaşamı: 21. Yüzyıla Doğru Yollar ve Güçlükler başlıklı raporla başlayan süreç, Bangemann Raporu olarak geçen Avrupa ve Küresel Enformasyon Toplumu: Avrupa Konseyi'ne öneriler başlıklı belgeyle devam etmiştir. Komisyon 1994 yılında Bangemann Raporu'na dayanarak Avrupa'nın Enformasyon Toplumu'na Yolu başlığı altında bir Eylem Planı oluşturmasını sağlamıştır. Bu amaçla Komisyon tarafından iki grup oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi 1995 Mayıs ayında çalışmaya başlayan Yüksek Seviyeli Uzmanlar Grubu diğeri daha geniş kesimleri kapsayan, 128 kişilik Enformasyon Toplumu Forumu'dur. Enformasyon Toplumunda Yaşam ve Çalışma: önce insan adıyla yayımlanan bir başka belgede geniş kesimlerden aktörlerin aktif katılımıyla toplumların yeni sorunlarla ve karşılımları çıkan seçeneklerle başa çıkabileceği belirtilerek, Yeşil Belgenin amacının bu konulardaki yorumları ve tartışmaları başlatmak olduğu vurgulanmaktadır. Bu süreç 1996 eylül ayında Dublin'de yapılan zirveyle birlikte başlamıştır.

Avrupa Birliği belgelerinde enformasyon toplumu kavramının kullanımı değişik faktörler tarafından belirlenmiştir. Bu faktörler arasında şunlar dikkat çekmektedir:

Avrupa'nın Asya/Pasifik grubu ve ABD'ye karşı enformatik alanında rekabet edebilmesi ve dünya ekonomik hiyerarşisindeki yerini güçlendirmesi için bu alandaki birikimini hızla bütünleştirerek harekete geçirmesi gerekmektedir,

Avrupa Birliği'nin oluşumunda ve AB politikalarının uygulanmasında yeni enformasyon teknolojilerinin getirdiği olanaklardan yararlanılmak istenmektedir. Bu boyutuyla Avrupa bütün bir sanayi yapısını değiştirmek istemektedir,

Avrupa, enformatik teknolojilerinin ve iletişim ağlarının merkezine oturduğu uluslararası ekonominin yeniden yapılanması sürecini AB çapında hızla ve olabildiğince bütün toplumsal kesimleri "ikna ederek" gerçekleştirmek istemektedir. Üye ülkelerin tekil yeniden yapılanma çabalarının yetersizliği, AB çapında politikalarla aşılmasına çalışılmaktadır,

Bu politikaların başarısı, Avrupa'luların değişime ilişkin kaygılarının giderilmesini gerektirmektedir. Özellikle, yeni teknolojilerin işsizlik yarattığı yolundaki yaygın inancın büyük kaygılardan en önde geleni olduğu olduğu anlaşılmaktadır.

AB, enformasyon ve iletişim teknolojilerine ilişkin olarak, ABD ve Asya/Pasifik grubu dışındaki ülkeleri önemli bir pazar olarak görmekte ve bu bölgelere ilişkin olarak müdahil olmaya çalışmaktadır. Beyaz Belge olarak çıkan Büyüme, Rekabetçilik ve Çalışma raporunda şöyle denmektedir: "AB'nin yaklaşımı en başından dünya perspektifine oturtulmalı ve bu nedenle firmalarının ve işleticilerinin uluslararası müttefiklikler geliştirmesi özendirilmelidir.

ABD'nin bir kolu olarak değerlendirilen Internet'in aniden büyümesi Avrupalıları kaygılandırmakta ve politikalar oluşturma süreçlerini hızlandırmalarına yol açmaktadır. Bangemann Raporu'nda bu konuda şu görüşe yer verilmektedir: "Elektronik posta, dosya transferi ve etkileşimli multimedya gibi yeni temel hizmetlere gerek vardır. Kullanılacak teknoloji hazır. Bu hizmetler için iki ana unsur gerekmektedir: açık standartlar ve kritik kitle. Yeni bir hizmet belli bir sayıda müşteriye ulaşamadıkça kendini sürdürmemektedir. Bir kez bu kritik kitle sağlanınca Internet olayında görüldüğü gibi büyüme oranları dramatik şekilde artmaktadır. Internet öylesine büyüktür ve öylesine hızla büyümektedir ki, gözardı edilemez: Bununla birlikte, ciddi güvenlik sorunları başta olmak üzere eksiklikleri vardır. Sadece müşteri olarak kalmaktansa, biz, Avrupa, Internet'in evrimini yakından izlemeli ve bağlantıların (interlinkages) gelişmesinde daha aktif bir rol oynamalıyız."

Yukarıda sayılan faktörlere ilişkin olarak yapılmak istenen eylemlerin tümü Enformasyon Toplumu kavramının şemsiyesi altına alınmıştır. AB'nin 1980'li yıllardan bu yana süren telekomünikasyon ve iletişim (audio/visual) politikaları faaliyetlerinin bütünü de bu şemsiyenin içine alınmaktadır. Özellikle eğitim, çalışma hayatı, sağlık, araştırma/geliştirme gibi alanlarda gereken değişim süreci de bu kapsama girmektedir. Bu amaçla Enformasyon Toplumu Proje Ofisi (Information Society Project Office ISPO) 1996'da oluşturulmuş ve kurumsallaştırılmıştır.

* Doç. Dr., Tübitak

Beyaz Belge'de ABD, Japonya ve Avrupa Birliği üçlüsünün enformasyon toplumu politikaları ele alınarak, enformasyon toplumuna geçişi başarılı ve yeterli olarak ilk tamamlayacak olan ekonomilerin büyük rekabet avantajları sağlayacağı belirtilmektedir. Bu ülkelerin enformasyon toplumuna ilişkin politikaları AB açısından kısaca değerlendirilerek, ABD'de kamu otoritelerinin, ulusal ekonomik güvenlik gereğiyle bu ülkenin teknolojik üstünlüğünü sağlamak için güçlü bir kararlılığa sahip olduğu vurgulanmaktadır. Devletin, ABD'nin ekonomik büyümesinde ve rekabet edebilirliğini artırmasında temel gücü teknoloji olarak gördüğü belirtilerek, ülkeyi bir baştan diğerine saracak enformasyon teknolojisi altyapısını büyüme politikalarında "yaşamsal önemde" değerlendirildiği belirtilmektedir. ABD'nin yeni yüksek hızdaki ağların, bilgisayar sistemlerinin ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik projenin sadece fiziksel altyapıya değil yeni teknolojilerin ve uygulamaların geliştirilmesine yöneldiği açıklanmaktadır. Japon ekonomisinin gelişmesinde enformasyon ve iletişim teknolojilerinin stratejik önemini siyasi farkındalık düzeyine çıkmasının 1960'lara kadar geri gittiğine değinilerek, bu konudaki önceliklere ilişkin toplumsal konsensusun ve gerekli programların neredeyse o yıllarda oluşturulduğuna dikkat çekilmektedir. Enformasyon toplumunun küresel bir olgu olduğu belirtilerek önce üçlünün bu konuda önderlik yapacağı, sonra derece, derece yerkürenin bütününe uzatılacağı belirtilerek, Avrupa stratejisinin üç amacı hedeflemesi gerektiği görüşüne yer verilmektedir. Bu amaçlar şunlardır:

AB'nin yaklaşımı en başından dünya perspektifine oturtulmalı ve bu nedenle firmalarının ve işleticilerinin uluslararası müttefiklikler geliştirmesi özendirilmelidir. Nerede mümkünse, açık sistemlerin ve uluslararası standartların oluşturulması; büyük bir kararlılıkla gerçek karşılıklılık ilkesi gereği üçüncü ülke pazarlarının açılması çalışılması ve ayrımcılığın her çeşidine karşı çıkılması,

Aynı zamanda, geliştirilen sistemlerin Avrupa karakteristiklerini taşıması sağlanmalıdır: Çok dillilik, kültürel çeşitlilik ve daha genel olarak toplumsal modelin korunması,

Açık ve rekabetçi bir uluslararası sistemde Avrupa'nın temel teknolojileri verimli ve rekabetçi endüstriyel ortamda yeterli bir birikimle kullanmasını sağlayacak şartların yaratılması,

Avrupa Konseyi, 1993 Aralık ayında yapılan Konsey toplantısında, 1994 Haziran ayında Korfu'da yapılacak toplantıya "tanınmış şahsiyetlerin" bulunacağı bir grup tarafından yapılacak bir rapor hazırlanmasını istemişti. Bu grubun görevi, enformasyon alanındaki altyapılar konusunda alınacak özel önlemleri önermekti. Martin Bangemann'ın başkanlığında oluşturulan grup, 26 Mayıs 1994 yılında belgesini hazırlamış ve Konseye sunmuştur. Bir önceki belgedeki gibi enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yeni bir endüstriyel devrim ortaya çıkarttığı belirten Bangemann Raporu, Avrupa'nın bu devrime katıldığını ancak yaklaşımının "beklenen yararları azaltan ve fazlasıyla parçalı" bir yaklaşımda olduğu saptamasını yapmaktadır. Bangemann Raporu, enformasyon toplumunun, Birliğin amaçlarını gerçekleştirmede önemli bir "araç" olduğu görüşünü savunarak acil eylem önermektedir. Bangemann raporunda şöyle denmektedir:

Enformasyon toplumuna ilk giren ülkeler, en fazla ödülü alacaklardır. Kendilerini izlemek durumunda olacaklar için gündemi oluşturacaklardır. Tersini yapanlar, yani yarım ağızla çözümü savunanlar veya gelişmeleri geçici gibi görenler on yıldan az bir süre içinde yatırımlarda yıkıcı bir azalma ve iş olanaklarında daralmayla karşılaşabilirler. Tarihine baktığımızda, Avrupa'nın fırsatı kullanacağından emininiz; Avrupa enformasyon toplumunu yaratacaktır. Ancak sorun, bunun Birliğin tamamı için stratejik bir yaratım mı olacağı yoksa daha parçalı -üye ülkelerin tek pazardan bütünleşmeye kadar sonuçları olacak- bireysel girişimlerinin bir karmaşası mı olacağıdır.

Avrupa'nın karşı karşıya olduğu toplumsal meydan okumanın önemli unsurları arasında, sadece toplumun bir bölümünün yeni teknolojilere erişebildiği ve rahatça kullanabildiği ve böylece teknolojinin yararlarından sonuna kadar faydalandığı iki parçalı, "olanlar ve olmayanlar" (haves and have-nots) şeklinde bir toplumsal yapının oluşması "riski" sayılmaktadır. Bu nedenle riskleri yönlendirebilecek, yararları en fazlaya çıkaracak yolların bulunmasını isteyen Bangemann Raporu'nda oluşacak olan yeni toplumun dayanışmasını sağlamak ve risklere karşı önlemleri oluşturmak açısından kamu otoritelerinin sorumluluğu vurgulanmaktadır. Toplumsal açıdan bir başka önemli unsurun da enformasyon toplumuna yönelik çabalarla aynı döneme rastlayan çalışma yasalarındaki değişiklik istekleri ve ortaya çıkan yeni beceri ve meslekler olduğu belirtilerek toplumsal ortaklar arasında sürekli diyalogun işyerindeki değişimler yönünden "son derece" önemli olduğuna dikkat çekilmektedir. Bangemann Raporu'nun bu sözlerle, esnek çalışmaya ilişkin olarak işçiler ve onların temsilcisi olan sendikalarla, neo-liberal esnek çalışma pratiklerine ilişkin olarak ortaya çıkan gerilimlere gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Raporda durumun "aciliyeti" şöyle açıklanmaktadır:

Neden acil durum? Çünkü, Avrupa dışındaki rakip hizmet ve ağ sunucuları bizim pazarlarımızda giderek aktif duruma gelmektedirler. Bizim ikna olmamız gerektiği gibi, onlar biliyorlar ki, eğer geç kalırsak Avrupa'nın teknoloji ve hizmet sağlayıcıları önümüzde bulunan muhteşem küresel fırsatlardan pay kapabilmek için gereken

ticari kaslardan yoksun olacağız. Firmalarımız işlerini yürütmek için daha çekici yerlere göç edeceklerdir. Dışsattım pazarlarımız buharlaşacaktır. Biz rakiplerimizin yanlış düşündüğünü ispatlamak zorundayız.

Bangemann Raporu, Avrupa'nın bu duruma düşmemesi için bir Eylem Planı önermekte ve bunun için kamu sektörüyle özel sektörün ortaklığını şart koşmaktadır. Bunu söylerken özel kesimin yatırımlarda öncü olacağını vurgulamakta bu amaçla her türlü tekelci, rekabet karşıtı oluşumların önemli engeller olduğuna dikkati çekmektedir. Hükümetlerin tek göreviyse rekabetçi güçleri korumak ve talep-çekişinin büyümeyi finanse edebileceği enformasyon toplumu için güçlü ve sürekli bir siyasal desteği sağlamaktır. Çeşitli alanlara ilişkin beklentiler Raporda şöyle özetlenmektedir:

İş Alanları için Pazarlar: üretim ve işletim sistemlerinde verimliliği arttırmak için büyük ve küçük firmalar ve profesyonel kişiler yeni teknolojileri kullanmaktadır. Ancak bu farkındalık Avrupa'da ABD'ye oranla çok daha düşüktür. Firmalarımız iç yeniden yapılanmalarında ve kendilerine mal sunanlar, iş yapanlar ve müşterilerle olan ilişkilerinde bu teknolojileri tam anlamıyla kullanamamaktadırlar. Oysa elektronik yöntemler, geleneksel yöntemlere göre maliyet ve zaman açısından öylesine avantajlara sahiptirler ki bir kez denendiğinde elektronik yöntemlerin tercih edilen yöntemler haline geldikleri görülmektedir. Bu nedenle Avrupa'da açığa çıkmamış büyük bir talep, boşluğu doldurulmayı beklemektedir. Elektronik ödeme sistemleri, "banknotsuz toplum" yaratmak üzere Avrupa'nın bazı bölgelerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Avrupa'nın akıllı kartlar teknoloji ve uygulamalarında dünyanın geri kalanına göre önemli bir üstünlüğü bulunmaktadır. Bu alan küresel pazar potansiyeli olan bir alandır,

KOBİ'ler için Pazarlar: Sayıları 12 milyon kadar olan küçük ve orta boyutlu işletmeler (KOBİ) haklı olarak Avrupa ekonomisinin omurgası olarak tanımlanmalarına karşın, enformasyon ve işletme kaynaklarını daha iyi kullanmak durumundadırlar. KOBİ'ler büyük firmalarla olan ilişkilerini yeni teknolojiler temeline oturtarlarsa bütün endüstriyel ortamın rekabetçiliğini keskinleştirmiş olacaklardır. Üniversitelerle, araştırma kurum ve laboratuvarlarla ilişkilerini ağ ortamında kurmaları, bu firmaların kronik Ar-Ge açıklarını kapatmalarına yardım edecektir. Ağ ortamı ilişkileri, Avrupa'nın daha az avantajlı durumda olan bölgelerindeki KOBİ'lerin yalıtılmışlıklarını da azaltarak ürünlerini geliştirmelerine ve daha geniş pazarlara sunmalarına yardımcı olacaktır.

Tüketiciler için Pazarlar: Tüketici talebinin, ev bankacılığından uzaktan alışverişe, neredeyse sınırsız biçimde istendiği an ulaşabilecekleri eğlence seçeneklerine kadar geniş bir alanı doldurmaları beklenmektedir. ABD'de olduğu gibi Avrupa'da da kitlesel tüketim pazarları, enformasyon toplumunun temel itici güçlerinden birisi olarak ortaya çıkabilir. Ancak burada bazı belirsizlikler ve sorunlar olduğu ABD deneyiminde görülmüştür. İzleme başına para ödenen (pay-per-view) eğlence hizmetlerinin ve bunlarla ilgili araçların yüksek maliyeti yanında fiber-optik kabloların evlere döşenmesinin pahalılığı gözönüne alındığında, eğlence hizmetlerinin daha geniş bir paketle birlikte sunulduğunda büyük bir kitlesel tüketici pazarı daha kolay oluşacaktır. Başlangıç aşamasında varolan uydu ve telefon altyapısı tüketici pazarına bir dereceye kadar yardımcı olabilir. Halen bu pazar Avrupa'da nüve halindedir ve büyümesi ABD'den daha uzun süre alacağına benzemektedir. Bilgisayarlaşma bilincinin düşüklüğü ve hizmete açık enformasyon hizmetlerinin yokluğu Avrupa için önemli engeller oluşturabilir. öte yandan, telekomünikasyon altyapısı ölçek ve kapsama alanı açısından ABD'ye benzemekle birlikte kullanım sıklığı açısından geride kalmaktadır. Bu nedenle telekomünikasyon ağları başlangıç hizmetlerine erişim için temel port olarak kullanılabilirler, ancak kullanıcı uygulamalarının bir iteklemeyle harekete geçirilmesi (stimulation) gene de gerekecektir.

İçerik Pazarları: Avrupa'nın görsel-ışitsel programlarının en büyük yapısal sorunu bu endüstrinin mali ve örgütsel açıdan zayıf olmasıdır. Avrupa mirasının büyük zenginliğine ve yaratıcılarımızın potansiyeline karşın, programların ve kazanılmış hukuksal haklar stoğunun çok büyük bir bölümü Avrupalıların ellerinde değildir. Avrupa'nın yerel pazarının hızlı büyümesi endüstrimize bir yerel üs sağlayabilir ve dışsattım için artan olanaklardan yararlanma şansı verebilir. Sinemayla başlayan ve televizyonla devam eden ABD liderliği yeni görsel-ışitsel içeriklerle ilgili alanlara da uzayacak gibidir. Üretimde ve -önemlidir- dağıtımda ABD liderliğinin yansması olarak İngilizcenin egemenliği, dil açısından parçalanmış bir pazarı olan Avrupa eğlence ve görsel-ışitsel endüstrisi açısından bir dezavantaj olarak görülebilir. Bununla birlikte ürünlerin tüketicilere kolayca erişebildiği bir ortamda, Avrupa'nın kültürlerinin ve dillerinin çokluğunun ifadesi için daha fazla fırsatlar çıkacaktır. Avrupa'da bu alanda düzenlemelerden kaynaklanan engeller de bulunmaktadır. Yeni teknolojiler bu düzenlemelerin bir bölümünü geçersiz kılacak ve dinamik bir Avrupalı pazarın oluşmasının önüne engeller çıkaracaktır.

Bangemann Raporu, Avrupa'nın enformasyon devrimi öncesindeki döneme ilişkin ilkelere dayanan politikalarından "kopuşu" savunarak, teknolojik ilerleme ve pazarların evrimini gözönüne alacak "düzenleyici çevre" önermektedir. Yeni düzenlemeler tam rekabete izin verecek bir çevre oluşturmalıdır. Yeni pazar, tüm aktörlerin; açık kuralların olduğu, rekabetçi, hakkaniyetli ve tek bir çevrede oynamalarını gerek-

tirmektedir. Bu yeni ilkeden hareketle, bütün tekeller gibi telekomünikasyon işleticilerinin tekellerinin de sona ermesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Raporda yeni enformasyon altyapıları üzerinden doğacak pazarların belli bir düzeyde talebi görmedikçe yatırımın geri dönüşünün sağlanamayacağına değinilmekte ve bir çok durumda rekabet ortamının kitlesel talebi yaratamayacağını veya yavaş yavaş yaratacağını vurgulamaktadır. Kritik kitlenin yaratılması için şu öneriler getirilmektedir:

Belirli pazar alanlarında istenen boyut ve hareketi yaratabilmek için rekabet eden firmalar arasında işbirliği özendirilmelidir. Bunun ne kadar olumlu olabileceğinin tipik örneği GSM sisteminin kurulmasını sağlayan iyiniyet belgesidir (Memorandum of Understanding).

Kamu yönetimleri arasında ortak istek ve spesifikasyonlara yönelik anlaşma sağlanması ve bunların Avrupa ve ulusal düzeylerde yapılan satın almalarda uygulanması için taahhütte bulunmaları gerekmektedir.

Varolan veya gelecekte ortaya çıkacak olan Avrupa ağlarının ve hizmetlerinin yoğun promosyonu ve kullanımı sağlanmalıdır.

Eğitim kurumlarına, KOBİ'lere ve kamu yönetimlerine yönelik olarak farkında olma (awareness) kampanyaları düzenlenmelidir.

Dünya boyutu sağlanmalıdır. Avrupa pazarının açıklığının diğer bölgelerdeki pazar ve ağlarda karşılığını bulması gerekmektedir. Eşit erişimi garantileyecek uygun adımların atılması Avrupa için çok büyük öneme sahip olmalıdır.

Bangemann Raporu'nda on kadar öncelikli uygulama önerisinde bulunmaktadır. Bunlar; uzaktan çalışma, uzaktan eğitim, üniversite ve araştırma merkezleri için iletişim ağı, KOBİ'ler için telematik hizmetler, karayolu trafik yönetimi, hava trafik kontrolü, sağlık ağları, elektronik ihale, trans-Avrupa kamu yönetimi ağı, kent enformasyon otoyolları olarak sayılmaktadır.

Enformasyon Toplumunda Çalışma ve Yaşam: önce insan belgesiye 1994'ten beri çıkan enformasyon toplumu söylemine yönelik olarak özellikle çalışan kesimlerde ortaya çıkan "güven eksikliği" üzerinde durmaktadır. Belgeye göre yeni iş pratikleri, yetenekler, ve ekonomideki yapısal kaymalar son derece karmaşık olup işçiden de işverenden yeni ve değişik taleplerde bulunmaktadır. Statik işlev temelli yetenekler ve geleneksel işletme modelleri ve teknikleri artık yetersiz olarak kalmakta ve bunların tam tersi beklenmektedir. Bu talepler, esnekliğe, güvene, kendini adamaya, tahminlerde bulunarak değişen ortamı yönlendirme yeteneğine dayanan yeni bir endüstriyel ve girişimcilik kültürü şeklinde ortaya çıkmaktadır. Belgeye göre, yeni iş kayıplarının yapısı, durmaksızın değişen piyasa taleplerine yanıt üreten yeni üretim süreçleri, geniş tabanlı yetenekler gerektirmektedir. Bu durum iş güvenliği, işin içeriği, eskiyen yetenekler ve çalışma/yaşama desenleri arasındaki ilişki nedeniyle büyük endişeler yaratmaktadır. Sorunlar Avrupa Birliği'nin hedefleri arasında yer alan fırsat ve erişim eşitliği açısından ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, gelecekte sadece enformasyon teknolojilerinde okur-yazar olanların bir iş bulabileceği anlamı çıkarılmaması gerektiğine işaret edilen belgede enformasyon teknolojileri okur-yazarları daha kolay iş bulabilecek geleneksel veya el emeğine dayalı işlerin öneminin azalacağı belirtilmektedir. Enformasyon teknolojilerinin geçmişte neden verimlilik artışı yaratmadıkları artık ortaya çıkmış bulunduğu belirtilen belgede, yeni teknolojiler ancak yeni örgütsel modeller içinde verimli olabildiği, yeni örgütsel modellerin, daha az hiyerarşik, daha fazla desantralize ve ağ-kökenli örgütler olacaklarına değinilmektedir. Belgede Avrupa Birliği'nin önünde şu sorunların bulunduğu belirtilmektedir:

Yeni çalışma örgütlenmeleri ve esnek örgütlerin potansiyelleri konusunda bilinçlilik/farkında olmak konusunda yetersizlikler vardır. Yöneticiler, halen performansını yeterli gördükleri yöntemleri, henüz denemedikleri yöntemlerle değiştirmek konusunda endişe duyabilirler. Bilgi düzeyini ve farkındalığı arttırmak için firma, ulus ve Avrupa Birliği düzeylerinde neler yapılacağı önemlidir.

KOBİ'lerin enformasyon toplumunun bütün avantajlarından yararlanmalarını garanti altına almak, ikinci büyük sorundur. Yeni örgütlenmelerden en fazla yararlanabileceklerin başında, bu kavramlara daha yakın olan KOBİ'ler bulunmaktadır. KOBİ'lerin enformasyon ve iletişim teknolojilerinden yararlanarak iş sahaları yaratma açısından da durum çeşitlilik göstermektedir. Küresel pazara göre üretenler için Enformasyon Toplumu önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak, KOBİ'lerin öğretime ve tahminlere erişim açısından karşılarına çıkan sorunlar, sınırlar getirmektedir.

Çalışma Hayatının Kurumlarını Modernleştirme üçüncü sorundur. Firmalara ve bireylere daha fazla esneklik getirirken, işçilere yeterli güvenliği sağlamak üzere doğru yasal ve sözleşmesel çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışma yasaları, toplu sözleşme, sanayi ilişkileri düzenlemelerinin yenilenmesi gerekecektir. Üye ülkelerin tam zamanlı, işyeri temelli standart modellere göre oluşmuş çalışma yasaları, hizmetlerin ve malların bilgiye-dayalı üretimi gereksinmelerine bütünüyle yanıt veremeyecektir.

AB'de Sanayi Politikaları ve Yeni Korumacılık

Avrupa Birliği'nin "enformasyon toplumu" şemsiyesi, kapsadığı alanlara ilişkin olarak çatısı GATT anlaşmaları ve Dünya Ticaret örgütü (WTO) tarafından konulmuş yeni dünya düzenine uygun düşmektedir. Özellikle Bangemann belgesinden sonra telekomünikasyon/enformatik imalat sanayileri; iletişim hizmet sanayileri ve içerik sanayileri olarak adlandırılan sektörlerde küresel rekabette üstünlük sağlamanın yolu olarak sadece piyasa güçlerini gözönüne alan rekabet politikaları temel alınmaya başlanmıştır.

Yeni dünya düzeninin ekonomisine iki farklı pencereden bakış, bazı yeni özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Birinci pencere "dokunulmayan mallar" ikinci pencere "enformasyon ekonomisi sektörü" tanımlarında bulunmaktadır. "Dokunulmayan" mallar olarak tanımlanan sektörler, kapitalist yeniden üretiminin genişlediği alanlarına dönüşmektedir. Dokunulmayan (intangible) mallar olarak tanımlanabilecek sektörler arasında her türlü hizmetler yanında iletişim hizmetleri ve içerik/enformasyon ticaretine konu olan ürünleri katmak mümkündür. Enformasyon ekonomisi penceresiyse, dokunulmayan mallar arasına saydığımız iletişim hizmetleri ve içerik/enformasyon ticareti yanına iletişim ve enformatik araçlarının katılmasıyla oluşmaktadır. Enformasyon ekonomisi ve dokunulmayan mallar tanımlarının önemli tehlikeleri bulunmaktadır. Bir kere her iki tanım da geleneksel üretim sektörlerinin gözardı edilmesine yol açabilirler. En fazla gelişmiş sanayi ülkelerinin aynı sektörlerde gene lider ülkeler olmaları bile, enformasyon ekonomisiyle sanayi arasındaki güçlü bağa işaret etmektedir. Öte yandan uluslararası ekonomideki gelişmelerin daha iyi açıklanabilmesi için her iki tanımdan da yararlanılabilir. Böyle bir yaklaşımla, dokunulmayan malların kendilerine özgü nitelikleri nedeniyle kapitalizmin aşıldığı gibi masallar üretilmesi arasında önemli bir fark vardır. Dokunulmayan mallar konusunda vurgulanması gereken ikinci bir nokta, saf haliyle dokunulmayan malları tanımlamak konusundaki güçlülüdür. Müzik, metin, görüntü gibi çoğu dokunulmayan mal, dokunulur mallarla birarada ticarete konu olmaktadır. Kağıt, kaset, bilgisayar disketi gibi. Ancak boş bir kaset veya disketin bedeli çok küçükken; yazılım içeren bir disket kimi zaman yüzbinlerce dolara satılabilmektedir. Üçüncü olarak dokunulur malların da, içlerinde önemli ölçüde dokunulmayan yetenekler kapsadığı unutulmamalıdır. Bir mobilya takımının tasarımı ve pazarlanması da dokunulmayan bir yetenek olarak değerlendirilmek durumundadır.

Dokunulmayan mallar veya enformasyon/bilgi mallarının geleneksel ekonomik anlayıştan farklı boyutlar taşıdığı öne sürülmektedir. The Economist dergisi (09/28/1996) bu konudaki tartışmalara ilişkin olarak, öncelikle dokunulmayanlar ekonomisinin yeni anlayışlar gerektirdiğini söylemekle birlikte, "iktisat ders kitaplarımızı atmayın geçerlilikleri vardır" uyarısında bulunmaktadır. Derginin bu kalın özel sayısındaki onlarca haber okunduğunda, şu mesaj ortaya çıkmaktadır: "Devlet yardımları ve subvansiyon kötüdür ve bu saptama yeni ekonomi için de geçerlidir". Oysa, enformasyon mallarının en tipik özelliğinin tüketildikçe tükenmemesi olduğu ve bu boyutuyla geleneksel iktisatın kıtlık gibi önemli unsurlarından birine uymadığı belirtilmekteydi. Dokunulabilir mallarla karşılaştırıldığında, bilgisayar ekranında okunan bir metin okunduğu zaman tükenmemektedir. Daha da doğrusu, bir kişinin okuması, milyonlarca başka kişinin okumasını engellememektedir. Mal hem okuyanda hem de satanda kalmaya devam etmektedir. Gerek McLuhan gerek enformasyon toplumu kuramının öncüsü Masuda, enformasyonun malının diğer mallarla karşılaştırıldığında temel farklılığı nedeniyle sanayi toplumuna uymadığını düşünüyordular. (Bakınız Mattelard, ss.129-146).

The Economist dergisiyse, bir yandan dokunulmayan malların farklı özelliklerini teslim ederken, diğer yandan "ders kitaplarının atılmasını" gerektirecek kadar da büyük özellikler taşımadığını ima etmektedir. Derginin ana mesajınsa, korumacılık, devlet yardımlarının kötü bir şey olduğunun ve mukayeseli üstünlükler kuramının yeni ekonomide de geçerli olduğu tezi üzerinde durmak gerekmektedir. Gerek ABD gerekse Avrupa Birliği, dokunulur malların dokunulmayanlar boyutundaki en önemli unsur olan araştırma/geliştirme konusunda büyük devlet yardımları (subvansiyonlar) uygulamışlardır. Transistörlerden İnternet'e kadar neredeyse bugünün enformasyon teknolojisini oluşturan her türlü ürünün savunma kökenli araştırma ve geliştirme çalışmalarının sonucunda çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bu durum bir ölçüde değişmekteyse de, GATT Uruguay Turu anlaşmalarında ar-ge çalışmaları için devlet yardımının yasak olmadığı -doğrudan ihracata yönelik olmadıkça- hüküm altına alınmıştır. The Economist dergisinin asıl mesajının Avrupa'ya yönelik olduğu düşünülmektedir. Dergi Avrupa'ya bu mesajı niye vermektedir? ABD'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu oluşmaya başladıktan hemen sonra korumacılığın Avrupa Kalesinin oluşacağı beklentisi doğru çıkmadığı halde neden bu uyarı yapılmaktadır?

Avrupa Kalesi'nin ortaya çıkmamasının nedenleri son yıllarda tartışılmaktadır. Hanson (1997) bütün bloklaşma girişimlerinin içte serbest ticaret dışta ise korumacılık önermek durumunda olduğuna dikkat çekerek, AB'de bu durumun gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Hanson'a göre bunun nedeni iç pazarın bütünleşmesine aşırı önem verilirken, dış ticaret boyutunun önemsenmemesi ve önlem alınmak istendiğinde de oylama mekanizmaları nedeniyle bunun başarılabilmesi olmasındadır. Her ne kadar, Avrupa'nın korumacılık

yapmamasının AB'nin artık ulus-devletlerin veya federal Avrupa devletinin değil de Dünya Ticaret örgütü bürokrasisinde kendini somutlaştırılan uluslararası şirketler bürokrasisi tarafından yönetildiğiyle (Moore, 1997) açıklamaya çalışmak mümkünse de; bir başka varsayım dokunulmayan malların ve enformasyon ekonomisinin en fazla yararlanacağı ve katkıda bulunacağı yeni korumacılık mekanizmaları üzerine kurulabilir. Sadece bu yeni sektörler değil, geleneksel dokunulabilir malların "dokunulmayanlar" boyutu da gümrük tarifeleriyle uygulanan "sınır korumacılığının" yerini giderek yeni bir tür korumacılığın alacağını göstermektedir.

Avrupa Birliği'nin korumacılık uygulamaları çeşitli noktalarda ortaya çıkmaktadır. Birincisi, GATT anlaşmalarına uygun olarak araştırma ve geliştirmeye devlet yardımları yapılabilmektedir. Oysa, ar-ge yapılması bütçe sıkıntıları olan ve özellikle enformasyon ekonomisinin gerektirdiği büyük firmalara sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu için söz konusu olamamaktadır. Bunun yanında, dünya çapında her türlü mala ilişkin standartların oluşturulmasını belirleyenler merkez ülkeler olmaktadır. En önemli korumacılık uygulamalarından biri standartların oluşturulmasıdır. Örneğin Avrupa'daki GSM cep telefonu standartları, Avrupa'nın korumacılık uygulaması olarak anlaşılmalıdır. ABD'deki cep telefonları, Avrupa'da çalışmamaktadır. Bir başka standart uygulaması tarife dışı engeller olarak anılan teknik standartlara uyumla ilgili çerçeve, gelişmekte olan ülkelere karşı yeni korumacılık olarak uygulanacaktır (Manisalı, 1998). Teknik mevzuatlar - çeşitli gerekçelerle o kadar karmaşık hale getirilmektedir ki, üretilen malların o standartlara uymaması iddiasıyla gümrüklerde engellenmesi durumunda, itiraz da bulunabilmek ancak merkez ülkelerin altından kalkabilecekleri bilgi ve insan kaynaklarını gereksindirmektedir. Üstelik Dünya Ticaret örgütü, en iyinser yaklaşımıyla sınırlı demokrasiye sahip bir kuruluştur (bakınız Winseck ve Cutchbert, ss.162-176 ve Third World Network, 1997). Benzer bir durum anti-damping gerekçeleri için de geçerlidir. Avrupa Birliği 1995 yılında 150'ın fazla başvuruya bu mekanizmalara başvuran birinci ülkeyken, 1997 yılında ikinci en fazla kullanan ülke olmuştur (WTO, 18 July 1995 ve 12 November 1997). Yeni korumacılığın bir başka boyutunu da fikri mülkiyet hakları alanının genişlemesinde ve kullanılmasında oluşturmaktadır. Kapitalist ekonominin yeniden yapılanması öncesinde daha çok kamusal alandaki kamusal bilgiye yapılan vurgunun yerini, yaratımın kişisel mülkiyet boyutunu abartılı olarak ön plana çıkartan bir fikri mülkiyet hakları çerçevesi almaktadır (Winseck ve Cutchbert, s.171). Kültürel gerekçelere dayanarak korumacılık uygulaması AB için yeni sayılmamakla birlikte devamlılığı önem taşımaktadır. Birlik, görsel ve işitsel ürünler (radyo, müzik, sinema, televizyon gibi) alanında hizmetler anlaşmasına (GATS) katılmamış ve pazarını bütünüyle açmak konusunda takvim vermemiştir. Bu alan AB için "kendi kültürünü korumak ve geliştirmek" amacıyla AB çapında ve üye ülkelerin politikalarına bağlı olarak fonlarla desteklenmektedir. Asıl amaç, enformasyon ekonomisinin özellikle içerik ticareti boyutunda ABD ile rekabet edebilmek için Internet gibi iletişim ağları üzerinden sunabileceği sayısal stok oluşturmaktır. Böylece dünya çapında rekabet edebilecek içerik üretici ve sunucularını varolan caydırıcı ortamın aşılması amaçlanmaktadır.

Avrupa Birliği'nde geleneksel korumacılık yöntemlerinin bütünüyle bittiğini söylemek de mümkün değildir. Dünya Ticaret örgütü'nün 1997 AB değerlendirmesinde, otomotiv ve elektronik sanayinin bazı dallarında hem yüksek gümrük tarifelerinin, hem anti-damping mekanizmalarının uygulandığı hem de devlet yardımları yapıldığı vurgulanmaktadır. Üye devletlerin her yıl bu sektörlerdeki devlet yardımlarının tutarı 100 milyar ECU'yü bulmaktadır. Buna ek olarak yerel yönetimler ve AB sübvansiyon programları da bulunmaktadır (WTO, 1997). Eğilim, sınır korumacılığının GATT anlaşmaları çerçevesinde azalmaya devam etmesidir.

Öte yandan Avrupa Birliği ile diğer merkez ülkeler arasındaki mücadelelerin de yeni alana kaydığı görülmektedir. ABD ve Avrupa arasındaki önemli anlaşmazlıklardan biri iletişim ağlarında elektronik ticareti ve güvenliği mümkün kılacak standartlar üzerine olmaktadır. ABD iletişim ağları üzerinde güvenliği sağlayacak ve elektronik ticareti mümkün kılacak yol olarak, "üçüncü güvenilir kişi" yöntemini önermektedir. Bu yöntemle göre, şifrelerin anahtarları, üçüncü kesim tarafından tutulacak, devlet kuruluşları gerekli şartlar oluştuğunda bu anahtarları üçüncü kesimden alabilecektir. Böylece hem güvenlik sağlanmış olacak, hem de yasadışı işlerle uğraşanlara karşı güvenlik güçleri izleme yapabileceklerdir. ABD'nin bu girişimi, AB tarafından "kişinin özel yaşamı" için tehditler içerdiği gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Bunun bir başka nedeninin de standartların oluşmasında AB'nin söz hakkına sahip olmayı istemesi ve ABD standardının uygulanmasının elektronik ticaret uygulamalarında ABD'nin üstünlüğüne yol açabileceğini düşünmesi olabilir.

Avrupa'nın korumacılıkla suçlandığı bir başka alan da fikri mülkiyet ve veri tabanlarının yasal korunması konuları olarak ortaya çıkmaktadır. AB bir direktifle "Avrupa çalışmaları" için fikri mülkiyet telif haklarını 20 yıl süreyle uzatmıştır. Direktifte geçen "Avrupa çalışması" tanımı, ayrımcılık yaptığı için korumacılıkla suçlanmaktadır (Brownlee, 1996). Birlik veritabanlarının yasal korunmasına ilişkin bir başka direktifle de, daha önce koruma altında olmayan materyal koruma altına alınmıştır. Bu direktifte de Avrupa'da yerleşik şirketlere ilişkin veriler dışarıda bırakılmıştır. Korumacılık iddiası, ABD'ye karşı ayrımcılık yapılması

nedeniyle yapılmaktadır (Communicationsweek International, 1997). İnternet'in örgütlenmesi konusunda da iki ülkenin anlaşmazlık içinde olma olasılığı artmaktadır. ABD son yayımladığı raporla, kendisi lehine olan varolan durumun devamı doğrultusunda "hükümet dışı kullanıcılara ve kurumlara" dayanan bir politika geliştirmektedir (Communicationsweek International, 1998c). AB ise aynı günlerde yayımladığı bir raporla, "uluslararası anlaşma" yapılması gereğini tartışmaya açmıştır (EU Commission, 1998). İki ülkenin anlaşmazlık konuları, yukarıda önerdiğimiz iki pencereden bakıldığında anlam kazanmaktadır.

Bangemann raporu ile başlayan süreç, 1990'lara kadar daha çok telekomünikasyon/enfor-matik imalat sanayi politikalarını ön plana almış olan AB'nin; dokunulmayan mallar ticaretinde ve enformatik sektörünün içerik ve iletişim hizmetleri boyutunda da rekabet edebilmesi için piyasa ve rekabet politikalarını temel alan yeni bir politikanın başlangıcı olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, AB'nin sanayi politikalarından vazgeçtiği sanılmamalıdır. Özellikle standartlar, ar-ge ve düzenleyici çerçeve, sanayi politikaları içermektedir. Özellikle telekomünikasyon ve enformatik alanında, Avrupa çapında bir düzenleyici kuruluş doğması olasılığının rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır (bakınız:Communicationsweek International, 1998b). Düzenleyici kuruluşların rekabetin önünü açmakla görevli olması gerektiğini düşünen ABD'li yetkililer, AB'nin XII. Genel Direktörlüğü'nün Avrupa çapında bir düzenleyici kuruluş olmaya çalıştığını ancak AB'nin sanayi politikası uygulamasını da devam ettirmeye çalışmasını eleştirmektedirler. Öte yandan ABD'nin DTÖ çerçevesindeki telekomünikasyon anlaşmasının işletmeme yolunda tavır alması bir başka yeni korumacılık örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Telekomünikasyon anlaşmasına göre telekomünikasyon hizmetleri uluslararası düzeyde rekabete açılacaktır. Her ülke, bir diğer ülkede yatırım yapabilecektir. Oysa, ABD, anlaşmayı ilk imzalayan 69 ülkenin anlaşmayı yasal olarak onaylaması gerçekleşmeden, anlaşma hükümlerini işletmeyeceğini açıklamış bulunuyor (Communicationsweek International, 1998a). Bu durum AB ve diğer ülkelerin telekomünikasyon operatörlerini dünyanın en büyük pazarına sokmamaya devam etmek anlamına geliyor.

REFERANSLAR

1. **Brownlee, L., (1996).** Is the European Union Promoting a Protectionis Agenda Against the Global Internet, Discovery Institute Inquiry, V.6, No:4, September 1996.
2. **Comor, E., (1997),** The re-tooling of American hegemony: U.S. foreign communication policy from free flow to free trade, Mohammadi A., Winseck D., McKenna J. 8z BoydBarret. (Eds.), Media inGlobal Context: A Reader içinde. New York: Arnold.
Communicationsweek International, Tension over EC privacy plan, 20 Ekim 1997.
Communicationsweek International (a), WTO basic agreement put on hold as signatories clash over timetable, 19 Ocak 1998.
Communicationsweek International (b), Why the EC has got its priorities all wrong, 19 Ocak 1998.
Communicationsweek International (c), U.S. offers users bigger role in running Internet, 19 Ocak 1998.
3. European Commission, Globalisation and the Information Society: The Need for Strengthened International Cooperation, 1998.
Europe and the Global Information Society: Recommendations to the European Council, 1994.
Growth, Competitiveness, Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century, 1993.
4. **Hitchens, L., (1997),** The European community and the regulation of media ownership and control: possibilities for pluralism, Mohammadi A., Winseck D., McKenna J. & Boyd-Barret. (Eds.), Media in Global Context: A Reader içinde. New York: Arnold.
Living and Working in the Information Society: Putting People First, 1996
5. **Manisalı, E. (1998).** Hangisi Doğru? Küreselleşme mi, Yoksa Yeni Bloklamalar mı Oluyor?, Cumhuriyet, 6 Ocak 1998.
6. **Mattelard A. (1994).** Mapping World Communication: War, Progress, Culture. (Mineapolis: The University of Minnosota Pres).
7. **Moore, R., (1997).** America and the New World Order. Cyberlib: ftp://ftp.iol.ie/users/rkmoore/cyberlib.
The Economist, Survey of the World Economy, 09/28/1996
Third World Network, Democracy, Transparency don't exist at WTO. <http://southside.org.sg/souths/twn/>
8. **Winseck D., ve Cutchbert M., (1997).** From communication to democratic norms: reflectings on the normative dimensions of international communication policy, Mohammadi A., Winseck D., McKenna J. & Boyd-Barret. (Eds.), Media in Global Context: A Reader içinde. New York: Arnold.

ENFORMASYON TEKNOLOJİSİ : DEĞİŞİMİ ZORLAYAN GÜÇ -TEKNOLOJİ ÜRETMEDE ABD VE İNTERNET ÖRNEĞİ-

Haluk ZONTUL*

GİRİŞ

İster İngiliz Sanayi Devrimi'yle etkileri açısından eş tutulsun, ister yeni çağa geçiş olarak tanımlansın, önemli ve sancılı bir değişim sürecine tanıklık ediyoruz. Tanıklık ettiğimiz süreç, modern sanayi toplumlarının sistemsel ve ekonomik sorunlarına çözüm arayışından kaynaklanmakta, uluslararası ekonomik ilişkiler düzeninde ve üretim sürecinin dayandığı teknoloji tabanında yapısal değişiklikler yaratmaktadır.

Uluslararası ekonomik ilişkilerde yaşanan mal ticaretinde pazarların küreselleşmesi, gümrük vergileri ve eşdeğeri engellerin azaltılması sürecine ek olarak, aynı engellerin hizmetler ticaretinde de azaltılması GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşmaları) Uruguay Turu ile gündeme gelmiştir. Böylece, prodüktif hizmet üretimi ile sanayi mamul üretimi ve ticareti süreçlerindeki farklılıklar ortadan kalkmaya başlamıştır.

Hizmeti üreten sermayenin dolaşımı ve ulus devlet tekellerindeki hizmetlerin serbestleşmesine ek olarak, aynı hizmetlerin uluslararası ticarete de konu olması, hizmetlerin ticaretinin sağlanabileceği bir altyapıyı zorunlu kılmaktadır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden tanımlanmasının önemli aracı bu yeni altyapı "yüksek hızlı enformasyon şebekeleri" olarak tanımlanabilir. Merkez ülkeler, yüksek hızlı enformasyon şebekelerinin inşasını, geleceğe hazırlanmanın ve ekonomik üstünlüklerini önümüzdeki yüzyılda da sürdürülebilmenin aracı olarak görmektedir.

Yüksek hızlı enformasyon şebekeleri,

- Cihaz ve malzeme üretimi,
- Altyapı/iletişim ağı kurulması ve işletilmesi,
- Yazılım (hizmetleri) üretimi,
- Hizmet sunumu,
- İçerik üretimi/sunumu

değer zincirinin birleşmesi ile oluşmuş karmaşık bir yapı olarak tanımlanabilir.

Yaşanan küresel değişimin merkezinde oturan bu şebekelerin teknolojisine hakim olanlar, değişimi yönlendirecekler, yeni oluşan düzende üstünlük sağlayacaklar ya da var olan üstünlüklerini pekiştireceklerdir. Bu nedenle, merkez ülkeler bu değer zincirini oluşturan halkaların tümünde teknolojik üstünlük sağlamayı hedefleyen stratejilerini belirlemiş, projelerini yürürlüğe koymuşlardır.

Yüksek hızlı enformasyon şebekesi ya da diğer bir deyişle ulusal enformasyon altyapısı alanında ABD tarafından izlenen ulusal politikalar, yukarıda kısaca özetlenen hizmetlerin uluslararası ticarete konu olması açısından incelendiğinde başarılı bir strateji oluşturmak için önemli ipuçlarına ulaşmak mümkün olacaktır.

ABD'nin izlediği stratejiyi iki temel aşamada özetlemek mümkün olabilir :

- Telekomünikasyon hizmetlerinin serbestleşmesi
- ve
- İnternet Projesi

Telekomünikasyon hizmetlerinin serbestleşmesi konusunda yaşanan sürece bu makalede kısaca değinilecek¹ ve İnternet Projesi üzerinde biraz daha detaylı durulacaktır.

1982 yılında ABD'de telekomünikasyon tekelini elinde bulunduran AT&T firması Anayasa kararı ile yedi ayrı firmaya ayrıldı ve telekomünikasyon pazarı büyük ölçüde yabancı firmaların rekabetine açıldı. ABD, kendi telekomünikasyon pazarını rekabete açtıktan sonra, dünyanın diğer ülkelerinin de telekomünikasyon pazarlarının açılması için baskı yapmaya başladı. ABD'deki serbestleşmeyle, bu ülke pazarına yabancı firmaların sınırlı olarak girmesi mümkün hale gelirken, Amerika, diğer ülkelere bu pazarlara giremiyordu.

* TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Politikaları Dairesi zontul @ tubitak. gov. tr

ITU'daki (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) uluslararası telekomünikasyon hizmetleri gelirlerinin paylaşılmasında uygulanan hesaplama yöntemleri nedeniyle, pazarını rekabete açan ABD, açmayan ülkelere göre zararlı çıkmaktaydı. Telekomünikasyon hizmetleri dünya pazarının yarım trilyon ECU² boyutunda olduğu dikkate alınırsa ABD, diğer ülkelerin de telekomünikasyon hizmetlerini rekabete açmasını istemiştir.

Bu istem, sayısal teknoloji ürünlerinin yaygınlaşması ve ucuzlaması ile telekomünikasyon iletişiminde var olan doğal tekel kuramının dayandığı ölçek ekonomisi varsayımının aşınması ile de güçlenmiştir.

Özellikle, uluslararası telekomünikasyon hizmeti ücretlerinin düşmesi yolunda çokuluslu firmaların baskısı ile birleşen bu eğilim, Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa Birliği³ ve Japonya'da göreceli olarak kabul görmüş ve gerçekleşmiştir.

Internet Projesi

ABD'nin telekomünikasyon alanındaki serbestleşmeyi ve Internet projesini teknoloji yeteneğini geliştirmenin bir aracı olarak nasıl kullandığı örneklenmeden önce, Internet adıyla anılan bu sistemi kısaca tanımlamak gereklidir.

Internet, farklı teknolojiler kullanan bilgisayar ağlarının ortak bir dil kullanarak iletişim sağlanmasını olanaklı kılan ağ ve teknolojiler bütünüdür. Internet zaman zaman ağların ağı olarak da adlandırılmaktadır.

Değerlendirmemize temel oluşturmak açısından Internet'in kısa bir tarihçesi ve tasarım isterlerine de değinmek gerekmektedir. Internet konusundaki ilk çalışma, 1962'de Amerikan Hükümeti adına stratejik araştırmaları destekleyen RAND Vakfı'nın Paul Baran'a yaptırdığı "Dağınık İletişim Ağları" çalışmasıdır.

Paul Baran, iletişim sistemlerinde o dönemde kullanılan, alıcı ile verici arasında bir iletişim devresinin kurulması (devre anahtarlama) sistemi yerine alıcı ile verici arasındaki iletişimin; iletilecek mesajın küçük parçalara (paketlere) bölünmesi ve farklı düğüm noktalarındaki akıllı donanımlar aracılığı ile gideceği noktaya kadar taşınması (paket anahtarlama) sistemini geliştirmiştir.

Paul Baran'ın bu çalışması, ABD Savunma Bakanlığı'nın ülke çapına yayılmış askeri ve sivil kritik noktalar arasındaki iletişiminin, var olan iletişim şebekesindeki çeşitli bağlantılar ya da düğüm noktaları olası bir zarar gördüğünde dahi sürdürülebilir olması gereksiniminden hareketle tasarlanmıştır.

Internet, acil durumlar için tasarlanmaya başladığında içinde bir öncelik mekanizması içermektedir. Internet, askeri amaçla tasarlandığından güvenlik iletim hatlarının ve düğüm noktalarının güvenliği ile sınırlı tutulmuştur.

1962'de sayısal teknoloji konusunda henüz emekleme aşamasında geliştirilen bu kavramlar, 1960, 1970 ve 1980'ler boyunca çeşitli iletişim protokol ve servisleri konusunda öncelikli olarak ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Ajansı tarafından desteklenen üniversite araştırma projeleri olarak götürülmüştür. Bilgi paylaşma ve iletişim gereksinimi toplumun diğer kesimlerine göre daha üst düzey olan üniversiteler bu teknolojilerin hem geliştiricisi hem de önemli bir kullanıcısı olmuştur.

ABD'de, 1980'lerin sonundan itibaren kademeli ve 1990'ların başından itibaren hızla ticari kurumlar ve kişilerin de kullanımına açılan Internet, Ulusal Enformasyon Altyapıları'nı öne çıkaran uluslararası değişim rüzgarını da arkasına alarak hızla yaygınlaşmıştır. Internet'in, Ulusal Enformasyon Altyapılarının küçük bir örneği olarak ticari kurum ve kişilerin kullanıma açılması ile ilgili üzerinde durulması gereken iki nokta vardır :

- Internet, tanımlanması ve teknolojisi açısından Ulusal Enformasyon Altyapılarından verilmesi düşünülen hizmetler için uygun bir başlangıç noktası mıdır?
- Uluslararası kullanım gündeme geldiğinde, Internet, uluslararası kullanımda olan diğer iletişim hizmetlerine göre nasıl bir farklılık göstermektedir?

Ulusal Enformasyon Altyapıları üzerinden sunulması düşünülen hizmetler çoğunlukla yüksek iletim kapasitesi gerektiren, gecikmeye karşı hassas hareketli görüntü iletimini içermektedir. Internet'te kullanılan yönlendirme mekanizması dolayısıyla, gecikmeye karşı hassas uygulamalar çeşitli sorunlar yaşamaktaydı. Internet'in yayın uygulamalarını zorlaştıran noktadan noktaya yapısı da Ulusal Enformasyon Altyapıları üzerinden sunulması düşünülen çeşitli hizmetler için uygun değildi. Ticari kurum ve kişilerin kullanımı gündeme geldiğinde öncelik ve güvenlik ile ilgili çeşitli sorunların yaşanacağı da bilinmekteydi. Bu duruma rağmen, Internet'in Ulusal Enformasyon Altyapılarının bir başlangıcı olarak sunulması ve yaygınlaştırılması (büyük bir teknik bir hata olamayacağına göre) bir rastlantı mıdır ?

Uluslararası telekomünikasyon hizmetleri ve bu hizmetlerin sunulmasında kullanılan donanım ile ilgili standart belirleme işlemleri 1990'lara kadar devlet temsilcilerinin karar alıcı, firmaların izleyici olarak katılabildiği ITU tarafından yürütülmekteydi. Bu çatıda karar verilen hizmet ve ürün standartları önceden tüm ülke ve ülke üreticilerinin erişimine açık olmakta, donanım üreticileri tarafından üretilen donanım, genellikle ulus devlet tekelindeki işleticiler tarafından alınmakta ve telekomünikasyon hizmeti sunulmaktaydı. (ITU-telekomünikasyon donanım üreticileri-işletici üçlüsü, bundan sonra "klasik üçlü" olarak adlandırılacaktır.)

Internet, ulusal enformasyon altyapılarının başlangıç örneği olarak ABD tarafından tüm dünyaya yayılmaya başlanınca ilk defa olarak "klasik üçlü" olarak adlandırılan zincirin dışında tanımlanmış bir hizmet ve donanım grubu pazara girmiş oldu. Bu girişimle ABD, önemli bir teknoloji birikimine sahip olduğu "klasik üçlü" zincirine ek olarak, standartlarını kendi tanımladığı, üretimini kendi firmalarının yaptığı yeni bir hizmeti pazara sokmuştur. Oldukça basit bir girişim olarak görünebilecek bu eylemin yarattığı yeni nesil donanım üreticileri ve "klasik üçlü" kapsamındaki donanım üreticileri ile ilgili karşılaştırma aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tabloda verilen son üç firma, yukarıda anlatılan girişimin dünyaya tanıttığı firmalardır. Bu firmaların Çalışan Başına Vergi Öncesi Kar verisinin "klasik üçlü" kapsamında değerlendirilebilecek ilk beş firma ile karşılaştırılmasıyla, Internet'in ulusal enformasyon altyapısının başlangıç örneği olarak dünyaya yaygınlaştırılmasının ardındaki ekonomik gerçekler görülebilir.

Bu girişimlerin sonucunda, standartların belirlenmesi sürecinde firmaların kurdukları katılımın teoride gönüllü, pratikte ise zorunlu olduğu teknoloji forumları standart oluşturma sürecinde güç kazanmıştır.

ABD, bu planlı atılımına, uluslararası telefon hizmetlerindeki hesaplaşma yöntemi ile ilgili görüşmelerde FCC (Ulusal Telekomünikasyon Komisyonu) aracılığıyla önemli baskılarda bulunarak devam etmiş ve hatta uzlaşma sağlanmaması üzerine hesaplaşma yöntemini tek taraflı olarak değiştirdiğini ilan etmiştir.⁵ ABD, ITU'daki temsilin ülkeler bazında olduğunu, halbuki ülkelerin telekomünikasyondaki serbestleşme dolayısıyla işleticileri temsil etmediğini, bu nedenle temsil yapısının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği tezini gündeme getirmektedir.

ABD, bu girişimlerine ek olarak, Internet ulusal enformasyon altyapılarında istenen hizmetlerin gerçekleştirilebileceği bir düzeye getirebilmek amacıyla "Yeni Nesil Internet" projesini başlatmıştır.⁶ Internet'in 1962'de başlayan hikayesinde olduğu gibi Yeni Nesil Internet projesinde de hükümetin öncülüğü devam etmektedir. Internet'te yoğun olarak Savunma Bakanlığı aracılığı ile verilen destek, Yeni Nesil In-

Firma	Ciro (Milyon ABD \$)	Vergi Öncesi Kar (Milyon ABD\$)	Ar-Ge (Milyon ABD \$)	Çalışan Sayısı	Çalışan Başına Vergi Öncesi Kar (ABD \$)
Motorola	27.973	1.775	2.394	139.000	12.770
Ericsson	18.531	1.514	2.342	93.949	16.115
Alcatel	31.688	531	3.245	190.600	2.786
Siemens	62.586	2.165	4.848	378.800	5.715
Cisco Syst.	4.096	1.465	399	8.782	166.818
3 Com	3.147	584	335	7.109	82.149
Cabletron Systems	1.407	340	162	6.607	51.461

ternet projesinde; ağırlık Savunma Bakanlığı'nda olmak üzere NASA (Ulusal Havacılık ve Uzay Ajansı), Ulusal Bilim Vakfı ve Enerji Bakanlığı tarafından verilmektedir.

Yeni Nesil Internet projesinden beklentileri arasında, daha geniş kitlelerin erişimi, uçtan uca gecikme başta olmak üzere çeşitli hizmet kalitesi isterlerinin ve güvenliğin sağlanması sayılmaktadır. Bu gereksinimler, Internet'in tasarlandığı şartlardan bugün kullanılmak istendiği şartlara doğru iyileştirilmesi olarak yorumlanabilir.

Sonuç Yerine

Teknoloji üretimde ülkeler, kamu satınalmaları, araştırma geliştirme destekleri, pilot projeler, ulusal firmaların ihracatının desteklemesi amacıyla sağlanan krediler ve benzeri bilinen tüm mekanizmaları kullanmaktadırlar. Bu makalede özetlenmeye çalışılan girişim ise, uzun soluklu bir teknoloji geliştirme projesinin, uluslararası ticaret düzenlemeleri ve uluslararası kuruluşlarda temsilin nasıl eş güdüm içinde kullanıldığı ve kullanılması gerektiğidir.

ABD, Avrupa Birliği ve Pasifik ülkeleri karşısında, üretim sürecinin dayandığı teknoloji tabanını, iş ve iş örgütlenmesini önemli ölçüde etkileyen bir teknolojiye önemli bir üstünlük sağlamıştır. Bu üstünlüğün sağlanmasında kullanılan araçlar, güvenlik amaçlı uzun dönemli bir araştırma, Ulusal Enformasyon Altyapıları ve Küresel Enformasyon Altyapıları söylemindeki liderlik, uluslararası standartların ve tarifelerin belirlendiği platformlarda, platformların yapılarını da tartışmaya açacak, alternatif platformlar oluşturacak düzeyde aktif temsil, gerektiğinde uygun olmayan ürünlerin "küresel bir reklam kampanyası" olarak dünyaya tanıtılmasını da içermektedir.

Türkiye bu değişimi yakalamak, ekonomik ve siyasal varlığını yeni oluşacak düzende de sürdürmek istiyorsa; yüksek hızlı enformasyon şebekelerini oluşturan teknolojilerin üretiminde yetenek kazanmayı hedefleyen stratejilerini ve bu stratejileri temel alan eylem planlarını dünya değişimini doğru algılayarak oluşturmalı ve hızla uygulamaya koymalıdır.

-
- 1 Bu konuda daha detaylı bilgi için Haluk Geray, *Yeni İletişim Teknolojileri, 1994 ve Enformatik Alanına Yönelik Bilim, Teknoloji ve Sanayi Politikaları*, Çalışma Grubu Raporu, *Enformatik Alanında Düzenleyici Kuruluşlar ve Yeni Politikalar* <http://www.tubitak.gov.tr/btspd/platform/cnfor/evrensel> kaynak belirtici (Ankara: TÜBA-TÜBİTAK-TTGV, 1995) kullanılabilir.
 - 2 European Information Technology Observatory 1997, Avrupa İstatistik Ofisi
 - 3 1998 (kimi ülkelerde 2003) itibarıyla temel telekomünikasyon hizmetleri rekabete açılmıştır. (COM (87) 290, COM (90) 490, COM(93) 159, COM(94) 440 nolu Avrupa Birliği belgeleri
 - 4 Communications Week International, Sayı : 195, 1997
 - 5 Communications Week International, Sayı : 196, 1997
 - 6 Bu konuda ayrıntılı bilgiye <http://www.ngi.gov> evrensel kaynak belirticiden erişilebilir.

BEŞİNCİ OTURUM TARTIŞMALARI

Prof. Dr. OĞUZ OYAN - Şimdi, aslında, genel olarak çok iyi bir oturum oldu diye düşünüyorum. Bu arada, sabahki oturumla da bağlantısı var; özellikle Aykut Göker'e hem bir soru yönelteceğim hem de kendi sunuşumuzdaki bir sonuç, aslında çok da dile getirmeye vakit bulamadık, bu sonuçla da bağlantısını kuracağım. Aslında bizim sabahki sunuşumuzda da, sonunda geldiğimiz nokta şuydu, onu söyleyemedim: Birincisi, bir kere, bu mevcut sanayileşme stratejisinin mutlaka değişmesi gerekiyor. Bir kere, merkezi planla uyumu olan bölgesel plan anlayışının olması gerekiyor diye düşünüyorduk ve bunun, mutlaka bir üçüncü sanayi devriminin sektörlerini yaratmaya yönelik olması gerekiyordu. Mevcut sektörlerde de, yüksek nitelikte ve yüksek ücretli bir emeğe dayalı yeni bir yapılanma; yani, bu yüksek katma değerli yeni teknolojileri ve AR-GE yatırımlarını destekleyen bir devlet anlayışına gitmeden, bu işin galiba ucu kapalı diye düşünmüştüm. Fakat, burada, bizim aklımızda kalan soru, yine ortaya çıktı; ulusal inovasyon sistemi için 120 milyar dolar gerekiyor, örneğin çok somut bir şey olarak.

Şimdi, hangi devlet; yani, Türkiye'de zaten küçük olan ve herkesin de daha da küçültmeye çalıştığı devletle mi olacak. Yani, bu ciddi bir soru. Şundan; örneğin, şu an Türkiye'de tartışılan vergi reformu adı verilen tasarı dahi, Türkiye'de vergileri azaltmaya yönelik bir tasarı ve bugün, sermaye, bunun için, sadece küçük bir sermaye üzerine vergi gelebilir bir noktaya var diye, oradan bastırıp bunu geri çektiyor. Oysa, Türkiye'de, aslında, ciddi bir vergi yüklenmesi gerekiyor bütün bunları için. Türkiye'de devlet boyutları itibarıyla, Avrupa Birliği'nin yarısı kadar, faiz harcamalarını çıkarırsanız, üçte birini biraz aşılıyor. Böyle bir devlet yapısıyla, böyle bir küçük devletle, Türkiye hangi bilim ve teknoloji politikasını üretebilir, nasıl üretebilir, hangi kaynaklarla yapabilir; sermayenin kısa vadeli ve anlık çıkarları ötesinde bir vizyonu olmadığı sürece, sermaye böyle bir bedeli ödemeye razı olmadığı sürece, iktidarların da sermayenin uzun vadeli çıkarlarını gözetken bir anlayışla Türkiye'yi yönetme perspektifine sahip olmadığı sürece, bu işin çözümü nerededir?

Yani, sonuçta, acaba, Türkiye, bunları sağlayacak bir otoriter rejime mi gidecek gibi, bir başka soruyu da içinde barındırıyor; çünkü, mevcut yapılanmada, bu çıkış gözüküyor açıkçası; ben bir kamu maliyecisi olarak da göremiyorum. Sorum bu.

Teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. AZİZ KONUKMAN - Tebliğ ortağı olarak konuşmuyorum; tamamıyla kendimi bağlayacak.

Şimdi, keşke bu tartışma ilk gün yapılabilseydi... Gerçekten, ilk gün yapılsaydı, iktisatçılarla TÜBİTAK'ın değerli uzmanları arasında ve tabii Geray'ın güzel sunuşu arasında çok güzel görüşmeler olabilirdi. İki gün boyunca, özellikle çay sohbetlerinde, gerçekten ciddi anlamda bir diyalog kurulmuş olurdu; bir talihsizlik oldu, son güne kalmış; ama, yine de biz bu ilişkileri sürdürebiliriz.

Şimdi, burada beni rahatsız eden, teknik sunumdan çok yedinci planda -sabahki oturumda da bir arkadaş böyle bir soru yönelmişti, bilmem hatırlayacak mısınız- orada, bu teknolojik projenin ki, bence yedinci planın en ciddi projelerinden biri. Onun için, zaten, yedinci planın tutarsızlığını ortaya çıkartan en iyi proje bence bu; TÜBİTAK'ın katkılarının olduğu proje; onu çıkarırsanız, yedinci plan diye bir şey kalmıyor zaten. Fakat, orada ciddi bir sorun var: Finansal boyutu ya da bu projenin sermaye birikimiyle olan ilişkisi ortada yok. Yedinci plana bakarsanız, bu ilişkiyi kurmanız son derece güç. Sayın Türel Hocamın çok güzel bir tespiti var: Biliyorsunuz teknoloji iki şekilde ele alınabilir; İçerilmiş boyutu var, içerilmemiş teknolojik gelişme var. Daha çok, yedinci planda, bu sermaye birikimiyle bağı koparıldığı için, içerilmemiş havası daha sanki ön plana çıkmış gibi ya da Sayın Türel'in değımiyle, gökten düşen bir kudret helvası gibi, yani, böyle gökten geliyor ve küreselleşme de bu fırsatı bize sunuyor. Nasıl olacak; işte, ithal edeceğimiz paramız varsa, paramız yoksa da, sermaye gelecek burada sıcak parayla birlikte; işte, 32 sayılı karar bunun yolunu açtı, Joint-Xenture olarak gelecek, birileriyle biz bu işi yapacağız imajı var yedinci planın gerisinde. Bunun kopukluğunu nasıl ortadan kaldıracacağız? TÜBİTAK tek başına bu projeleri hayata nasıl geçirebilecek; çünkü, bunun finansman boyutunu ciddi anlamda ele almamız. Daha, henüz, devletin normal altyapı yatırımlarına kaynak aktaramadığı, bunları yap-işlet-devret modeliyle finansman güçlükleri çektiği bir yerde, kamu acaba bunların nasıl öncülük görevini üstlenecek? Sadece insentiflerle, teşviklerle bunu yapması biraz güç; çünkü, AR-GE yatırımlarında ciddi anlamda devletin sübvansiyon mekanizmasını koymasına lazım, korumalar getirmesi lazım. O konuların açıklığa kavuşturulmasını rica ediyorum; özellikle, Aykut Beyden bir açıklama yaparsa sevinirim.

Teşekkür ederim.

YUSUF ZEREN - İzin verirseniz, ben de Aykut Beye bir soru yönelmek istiyorum. Öncelikle, gerçekten tüm konuşmacıları kutluyorum, çok iyi bir oturum oldu, ben de katılıyorum.

Sayın Oyan'ın ve Konukman'ın soruları benim kafamdaki sorulardı; onlar sorularını sordular. Şimdi, 25 Ağustos 1997'den önce de Türkiye'nin bir bilim, teknoloji politikası vardı; ama, bu politikanın gereklerini hayata geçiremedik. Sadece TÜBİTAK birtakım AR-GE çalışmalarına destek verebildi. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı birazcık destek sağlayabildi; ama, onun dışında hemen hemen hiçbir gelişme sağlanmadı.

Yine, 25 Ağustos kararlarını Sayın Göker açıkladı; gerçekten katılmamak mümkün değil. Nasıl Amerika Birleşik Devletleri -Clinton Gor- bir bilim ve teknoloji programı ortaya koyduysa, bizim de bir bilim ve teknoloji planımız var; ama, ortada bir takvim yok, bunlar nasıl, ne zaman gerçekleştirilecek. Kaynağa dayalı bir planlama yok, bunlar nasıl karşılanacak; bunun ne kadarını özel sektörü yapacak, ne kadarını üniversiteler, kamu kesimi yapacak, bunlar arasında işbirliği gerçekten nasıl sağlanacak; bu konularda biraz daha detayı çalışmalara ihtiyaç var gibi görünüyor. Yoksa, bu güzel düşünceler, planlar, programlar tamamen proje olarak kalabilir diyorum. Türkiye'nin zamanı da yok. Acaba, bu planı, programı hazırlayanlar, takvim yönünden, birtakım kaynaklar sağlanması yönünden ne gibi öneriler getirebilirler? Yani, önümüzdeki plan döneminde mutlaka bir şeyler yapabilmeliyiz. Örneğin; Hükümet, 1998 programına, en azından bu projeye ilgili bir şeyler koyabildi mi? Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu, bildiğim kadarıyla daha çok yaptırım gücü olmayan, ancak birtakım öneriler getirebilen bir kuruluş olarak düşünüyorum. Bunlar nasıl hükümetlerin icra planlarına gerçekten aktarılabilir ve hatta hükümetler değiştikçe nasıl bunun bir ulusal bilim ve teknoloji politikası olarak uygulaması sağlanabilir? Bu konuda neler düşünüyorsunuz.

LEVİN ÖZGEN - Çukurova Üniversitesinden.

Şimdi, birkaç noktayı birbirine bağlayarak bir şeyler sormak istiyorum; önce Sayın Göker'in konuşmalarından başlamak üzere.

Tabii, Sayın Göker'in anlattığı ve oluşum halinde olan konular, son derece yoğun çabaların ürünü ve gerçekten sevindirici; ama, yaptırım ne olacak, uygulama alanı ne olacak, hayata geçip geçememesi hangi oranlarda olacak; bunu zaman içerisinde hep birlikte göreceğiz ve değerlendireceğiz; ama, yine de, ümit verici bir gelişme olarak görülüyor bana.

Konuşması içerisinde Sayın Göker, özellikle birkaç kere üstünde vurgu yaparak, enformasyon toplumundan bilgi toplumuna evrim olacağından bahsetti; yanlış anlaşmış olabilirim, tekrar söylüyorum; enformasyon toplumundan bilgi toplumuna.

Bildiğiniz gibi, yeni ekonomik yaklaşımlar içerisinde, bilgi ve enformasyon terimleri ve olguları son derece tartışmalı iki çerçevedir. Bilginin üretim pratiklerinden yükselen her türlü bilgi olarak ifadelendirilmesine karşılık, kendisinin bizzatı bir önem taşımadığı veya ticari değer taşımadığı, ancak ve ancak, enformasyon ağları içerisinde sürülebildiği, yönlendirilebildiği oranda bir anlam kazanacağı şeklinde yaklaşımlar da var. Gerçekten, bilgi enformasyona dönüşmediği anlamda, oluşan toplumun da temel öğelerinden biri rolünü üstlenemiyor. Tam bu noktada da, ulusal sınırları aşmak zorunluluğu da söz konusu. Bu olgunun doğasının getirisi bir olay bu. Ulusal ekonomilerin veya ulusal sınırların anlamını yitirmesi olayı da, bir noktada buradan çıkabilir, çıkıyor gerçekte. Dolayısıyla, benim kanaatim odur ki, şu anda oluşmakta olan toplumsal yapılanma, bilgi toplumundan ziyade, enformasyon toplumu olarak biçimlenmektedir ve eğer bir evrim söz konusu ise, enformasyon toplumunun kalıcı bir istikrara kavuşması doğrultusunda olacak gibi geliyor bana; bu nokta acaba açılabilir mi diye düşünüyorum.

Bir diğer husus, Sayın Metin Durgut'un stratejik planlama üzerine yaptığı konuşmanın içerisinde gizliydi. Bildiğiniz gibi, Newton ve Einstein mutlak zaman ve mekan kavramlarını, gerek siyasal, ideolojik konjonktür gerekse zihniyetlerindeki kısıtlamalar nedeniyle aşamadıkları için bir imdeterminiz; yani bir belirsizlik ilkesi getirdiler, getirmeye çalıştılar ve fizikte, bu uzun süre kullanıldı. Aynı anlamda, planlamanın köklerini aldığı Kant felsefesinde de, imdeterminizm olarak bu kullanıldı ve planlamaya da uzun süre determinizme yönelen bir şekilde yön verdi; ama, bu arada mesela Hawk Angin evrenin kenarına ilişkin birtakım yaklaşımlarını da dikkate alacak olursanız veya anımsayacak olursanız, son zamanlarda, imdeterminizm yerine, protedeterminizm üzerine çalışmalar var; yani, olasılıklı determinizm, özellikle matematikçi ve fizikçi Yılmaz Öner'in çalışmaları arasında bunları bulmak mümkün.

Bunun bir ucunu da, esnek üretim sistematığı içerisinde pratiğe yansıyan yeni üretim organizasyonunun, bir önceki dönemin planlama yaklaşımlarında geçerli olan göreceli üstünlüklere ve kıyaslanabilir üstünlüklere, statik yapının karşısında, dinamik bir yapıyı getirmesiyle de ilişkilendirilebilir. Eğer, bunları daha genel bir çerçevede ele alacak olursanız, bir noktada planlama, diyalektiği kullanmaya başlıyor gibi bir sonuç çıkabiliyor. Acaba bu, gerçekten böyle midir; çünkü, protedeterminizmi de diyalektik yöntem içerisinde yerleştirmek mümkün.

Şimdi, konular böylesine geniş bir yelpazeye yayılıp, aynı sorun etrafında yoğunlaşabilirken ve beraberinde, sosyal bilimlerin özünde de benzeri bir şekilde köklü değişiklikleri gerektirirken, diğer taraftan. internetlerin oluşturduğu bir ağlarla çevrili dünya ortaya çıkarken, bütün bilimsel disiplinlerin temsilcilerinin buradaki konuşmalarında, belirli bir başlangıç ve belirli bir sonuç ve kendi bilimsel disiplininin dışındaki yorumlamalara kapalı bir tutum ortaya çıktı genel olarak. Eğer, biz, bütün bu kompleks, karmaşık olaylara karşı diyalektik bir düşünce yönteminin kullanılabilirliğini görebiliyorsa, acaba, bu, farklı bilimsel disiplinler arasında yeni bir işbölümü ve işbirliği dilinin geliştirilmesinin de gereğini vurguluyor mu? Bu sorular eğer irdelenebilirse sevineceğim.

Teşekkürler.

KAYA GÜVENÇ

İki Haluk arkadaşımızdan, bir konuyu açmalarını dileyeceğim.

Gerek internet kullanımında gerek enformasyon toplumuyla ilgili Sayın Geray arkadaşımızın aktardığı olaylarda, bunların hem sanayileşme politikaları hem de teknolojiyi yükseltme yeteneği konusundaki ilişkilerine ve katkılarına ilişkin hususu biraz daha açar mısınız lütfen.

MAHMUT TEBERİK

Ben, Sayın Zontul'a soru sormak istiyorum. İnternetle ilgili o son süreci anlayamadım Amerika'da planlanan. Bir de arkada oturduğumdan kavrayamadım.

Ulusal devlet mi devreden çıkarılmak isteniyor; yoksa, firmalar mı şimdi. Daha önce, 1990'lardan sonra ulusal devletler çıkarılmaya çalışılıyor du; o konuyu anlayamadım.

Teşekkür ederim.

MÜJGAN ŞAN

Ben, kütüphaneci olarak, enformasyon toplumu ve bilgi toplumu terimlerinden söz ediliyor. Enformasyon dediğimiz zaman, bilginin iletilmesi söz konusu ve bir aktivite var; ama, bilgi denildiği zaman bir aktivite yok; yani, insanları beyinlerinde bilgi olduğu zaman ve bunu kullanmadığı zaman, kitabın rafta durmasından pek bir farkı yok. Dolayısıyla, bilgi toplumu terimi, beni açıkçası pek çekmiyor. Bunun yerine belki bilgileşim toplumu denilebilir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

KAZIM BEKTAŞ

Öncelikle, Metin Durgut'a, bu stratejik planlarla ilgili katkısından dolayı teşekkür ederim.

Ben, bu katkıyı, daha doğrusu onun metodolojisinin diğer konuşmacıların sunuşlarında da olmasını beklerdim; çünkü, dünya gittikçe değişmekte, sürekli değişmekte; her değişim de yeni çözümler getirmekte. Bildiğimiz gibi, devlet de, sanayi de bir örgüt biçimidir; canlılar gibi doğar, büyür ve ölür. Onun esas amacı yaşamaktır. Yaşamak çevreye uyum demektir. Çevreye uyum ise stratejik bir planlama gerektirir. Yani, biz çevremizdeki değişiklikleri takip edemezken önceden, bize ne gibi fırsatlar ve tehditler getirdiğini bilemezken, bunlara uyum söz konusu değildir. Bu arada, devletin de, sanayinin de, çevredeki kendine etki eden değişkenler açısından ne gibi tehditler ve fırsatlar hazırladığını önceden tespit etmesi lazım ve fırsatlardan yararlanabilmek için, güçlü yanları neler ve tehditlerden kaçınmak için zayıf yanları neler, bunları nasıl kuvvetlendirir; bunların önce, daha doğrusu öyle bir çerçeve içinde ele alınıp belirlenmesi lazım. Ondan sonra, sıra, işte, genel vizyon çerçevesinde hedeflere gelir. Bu hedeflere ulaşmak için ne gibi stratejiler geliştirebiliriz; bunları bulabiliriz. Ben, dünden beri, takip ettiğim bildirimlerin bazılarında, bunları parça parça buldum; ama, genel bir çerçeve içinde bunun sunulmasında yarar var. Stratejilerden sonra, iş şeye gelir; yani, bunu nasıl bir organizasyonla yapacağız, nasıl bir örgütle veya kurumlarla yapacağız? Bugünkü örgüt yapımız, kurumlarımız buna yeterli mi, değil mi; yeterli değilse, değişim programının ortaya konması lazım. Yani, bunların da yine, bazı sunuşlarda dile getirildiğini biliyorum; fakat, sistematik bir çerçeve içinde ele alınmasında yarar var. Ondan sonra da, bunların, başlangıçtaki o vizyon ve amaçlara uygun olarak, çevredeki değişikliklere, işte sanayinin ve devletin uyumunu sağlayacak biçimde kontrolü gerekiyor.

HALUK ZONTUL - Bana gelen herhalde iki soru vardı, kaçırmadıysam arada. Bunlardan bir tanesi Mahmut Beyden. O da, herhalde, ben hızla anlatırken bir şey oldu, tam iyi ifade edemedim.

İki ayrı aşama var. Bunlardan bir tanesi, telekomünikasyon hizmetlerinde olan bir aşamaydı. Öncelikli olarak telekomünikasyon hizmetlerinde bir liberalizasyon ve delebilasyon süreci zorlanarak, orada firmaların ve pazarın hakimiyetiyle ilgili, onu hâkim kılmakla ilgili bir çalışma oldu. İkinci benim bahsettiğim ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliğine ilişkilendirdiğim süreçse, internetle ilgili teçhizat üreten sektördü. Yani, hizmet sunan pazardaki liberalizasyona ek olarak, o pazarda da uluslararası telekomünikasyon birliği içinde temsil edilen devletlerin etkinliğini azaltmaya yönelik bir şeydi ve bu ikisi birbirine bağlıyordu. Yani, her ikisi de, sonuç olarak, firmaları hâkim kılmayı hedefleyen süreç; ama, peşpeşe gelen iki ayrı aşamalı süreç şeklinde.

İnternetin son durumuyla ilgili olan saptama ya da geleceğe yönelik şeylerin, ben hızla geçtiğim için anlaşılmasında normal, teknik ayrıntısına girmeden şöyle özetleyebilirim: Şu an internette var olan temel sıkıntı, uçtan uca olan bir kalitenin güvence altına alınmaması ve uçtan uca bir bağlantıda, sizin istediğiniz hizmeti alamamanızla ilgili bir sıkıntı var. Bu, genelde, bina içlerindeki yapılarla, bina dışlarındaki yapıların farklı üretici firmalardan kaynaklanması. Bunlardan bir tanesi, biraz önce bahsettiğim bina içleri: o çok paraları kazanan, küçük cırolarla firmaların pazarı. Dışarıdaki teçhizat ve sistemse, uluslararası telekomünikasyon birliği çerçevesinde şimdiye kadar standartları belirlenmiş ürünleri üretenler. Bunlar, ikisi ayrı yapılar halinde geliştiği için, bir binanın içinden çıkıp, kamu şebekesinden geçip, öbür binanın içine giren şebeke de çeşitli sıkıntılar var. Bu önümüzdeki yeni nesil internet, bu sorunu çözecek şekilde, bina içinde hâkim olan teknolojileri, binanın dışında da hâkim kılmaya olanak sağlayacak yönde geliyor. Buradan temel hedefler -bazı sayılar anlamında söylersek- örneğin, şimdiki hızların 100 katı, şimdiki hızların 1 000 katı gibi hızlarda bağlantılardan bahsediliyor internet üzerinden sağlanacak.

Sanayi politikasıyla ilgili bir soru geldi. Bunlar, aslında sanayi politikasıyla nasıl bağlantılıdır... Aslında, ben, biraz da ilginç bir sanayi politikası kesiti vermek için tüm bu süreci hızla özetlemeye çalışmıştım. Yani, sanayi politikasının diğer tüm araçlarına ek olarak, Sayın Aykut Göker'in bahsettiği ulusal yenileme sisteminin tüm araçlarına ek olarak, böylesi ek şeyler de kullanılıyor. Yani, Amerika'da da, internette ilgili ya da yeni telekomünikasyon teknolojileriyle ilgili, ulusal inovasyon sisteminin; yani, işte, kamunun bazı araştırma geliştirmeleri desteklemesi, ortak araştırma geliştirme yapılması, bazı pilot projelerin uygulanması ya da federal araştırma enstitüleriyle, firmaların birlikte çalışması gibi, tüm zaten araçlar kullanılıyor. Ben, onların ayrıntılarına özellikle girmedim; çünkü, yani bu alanda iddialı olan tüm ülkeler gibi ya da iddialı olmayan çalışan gruplar gibi, Avrupa Birliği gibi, onun da çerçeve programlarının önemli bir bölümü parası, zaten enformasyon teknolojileriyle ilgili kısma harcanıyor. O nedenle, tüm o araçlar zaten var. Ama, o araçlara ek olarak, edinilen üstünlükleri ya da eksiklikleri bile, nasıl bir sanayi politikasının aracı olarak kullanıyorlar; ben, o kesiti vermeye çalışmıştım. Onunla ilgili eğer, bilgi, belge düzeyinde şey istenirse, tabii ki, önümüzde önemli bir miktarda, diğer uygulamalarıyla ilgili de belge var.

Teşekkürler.

Prof. Dr. METİN DURGUT - Bu sabahleyin de zaman olsaydı değinecektim. Sık sık soru geliyor, tamam, siz teknolojiyi bize anlatıyorsunuz; ama, bu ülke bundan yararlanmaya kalktığı zaman, işte finansmanını nereden bulacak, şunu nereden bulacak... İki gelişme var Türkiye'de, ikisine de en azından, devlet tarafından verilen AR-GE teşviklerini alan firmalarla ilgili birkaç yıllık gözlemime dayanarak yaptığım tespitlere göre yanıt vermeye çalışacağım.

Bazı elektronik veya elektroniği önemli tüketici mallarında kullanan mekanik firmaların da, neredeyse ölçek ekonomisi sayılacak düzeyde dış pazarlarda pay alma sırasına gelmiş firmaları görürsünüz ve eğer bunların karlılığı ve şu anda dışarıyla işbirliği de yaparak olsa, kendi markalarıyla değil de, başkalarının markaları da olsa, sattığı malların teknolojik düzeyine hem de hangi süreçlerle bu yöne yöneldiğini görürseniz sevinebilirsiniz. Ben ona sevinmiyorum. Tıpkı, Orta Doğu Teknik Üniversitenin, çok böyle başarılı öğrencilerinin dünyada da başarılı olduğunu görüp de sevinmediğim gibi; çünkü, ikisinde de, çok ilginç bir kalıcı çeber ülke, merkez ülke ilişkisi hızla geliyor. Bu belli bir teknolojik düzeyi ve işletmeciliği hakikaten yakalamış olan firmalara, hatta bunların AR-GE bölümleri olanlarına dikkatle baktığımız zaman, gerçekten teknolojik düzeyi yakalamada bir tedarik zinciri içinde zincirin alt düzeydeki halkaları haline geldiklerini görürsünüz. Tedarik zinciri vasıtasıyla teknoloji yaygınlaştırma, gayet kalıcı ve çok etkili bir olaydır; fakat, sürekli olarak buna dayalı bir pazar gücünü yabancı bir teknoloji tedarikçisi veya ana malınıza koyduğunuz çok kritik bileşenler düzeyinde alışkanlık haline getirirseniz, dış pazarlardaki payınız, aslında sizle, stratejik anlamda bir ortaklık yapmış olan büyük firmaların size tanıdığı... Firma bazındaki kâr hadleriyle sınırlı kalıyor, bu örnekleriyle şu anda yüksek ihracat yaptığını söyleyen firmalar da var, nefis kalite kontrol sistemleri var dışarıda olduğu gibi, pazarlamacı nefis, AR-GE bölümleri her türlü

ISO-9000'lerden geçiyor ve bu kötü değil, bunların hiçbirine itirazım yok; ama, en ufak bir gelecekle ilgili güvenceleri yok. Bunların hepsi tek atımlık projeler. Mesela, bir monitör veya tek tip bir televizyondaki çok üstün başarımın, doğal olarak teknoloji kendisi egemen olup, yeniden üretmiş olsaydı, bir sürü başka, o tür teknolojinin kullandığı ürüne yansımaları gerekirdi. O firmadan kalkınarak, başka firmalara difüzyonun olması gerekirdi. Bunların kısmi AR-GE'leri dahi, öyle gözle görüldüğü gibi difüzyona yansımıyor; yani, iki firma Türkiye'de, kendi aralarında ortaklık ile alışverişten çok daha hızlısını dışarıyla ve dışarının üzerinden yapabiliyorlar. Bu, kötü bir gelişme. Yani, firmayı zenginleştiriyor; ama, ulusal zenginliğe hiçbir şey katmıyor ve Teletaş, aslında, biraz daha basit şekilde -şimdi geri düşünüyorum- böyle gitti. Bu stratejik ortaklık önce çok hoş geliyor, dış pazara beraber açıldığınıza sanıyorsunuz; ama, sizin gerçekten yatırıncı kadar önemli bir emek ve hatta beyin gücünüz var bu ülkede. Bunun arkasında inanılmaz işte eğitim altyapısı, reformlar, sizin kültürünüz, bölgesel avantajlarınız, hepsi var; ama, teknolojiyle ilgili, giderek daha yüksek teknolojiyi, giderek daha fazla dışarıdan alan ve bu yöndeki kaygılarını ikinci plana atan, garip bir şekilde, esnaf kafasını yüksek teknolojiye monte eden; ama, görünüşte bugün için karlı firmalarla karşı karşıyayız. Yani, olmasınlar, kötü işler yaptılar demiyorum; fakat, yarın öbür gün, en küçük bir başka rakip; yani, bizim bu firmalara rakip çıktığında yerli veya yabancı, peki ne yapacaksınız?

Benzer bir şans, mesela biz yazılımda yakalamadık. Uzun süre, vay biz Hindistan gibi niye yazılım üretmiyoruz dedik: bunu konuşurken, nihayet, en sonunda, bir yıl önce, yazılım firmalarının kendileri bir araştırma yaptı, ben onun izleyicisiydim. Türkiye'de yazılıma ilgi yok ki... Türkiye'de, bilgisayar mühendisliği okullarını kapatsanız, hiçbir şey fark etmeyecek. Ama, Türkiye'de o insanların kullanıldığı, tabii ki birtakım atölyeler var; hatta, uluslararası kuruluşlar var: büyük bir kısım, zaten dışarı gidiyor. Yani, biz, merkez çeper ilişkisinde, kendimize bugün için bir ülke avantajı veya firma avantajı yakaladığımızı sandığımız geçici bir rahatlığın içindeyiz. Gerçekten, adamımız, 5 bin dolarla orada iş buluyor; fakat, yazılım olayına baktığımız zaman, hiçbir şekilde, Türkiye, bundan sonra kalkıp da, ben yazılım yapacağım, benim beyin gücüm var, bunu satacağım diye hayal etmesin. Mesela, bir Hindistan örneğinde, sizi sofistیکasyonda on defa ceplerinden çıkarırlar, gerçek yazılım üretiyorlar; bizimkiler ise, ben işin uzmanı değilim; ama, anladığım kadarıyla, en azından, ileride, önemli yazılım evlerini oluşturacak ne fazlaca bir yatırım ne de bilgisayar yazılımının kendisi ilgili bir birikimi taşıyorlar. Yani, sistem, garip bir şekilde, uluslararası işbölümünde, kendi haline bıraktığınız zaman, yerel avantajları, ileride çok zarar verecek şekilde, şu anda kullanıyor; vardır işte, globalleşmede yerel avantajlar... Bence başı boş bırakılan katman ulusal katman. Ulusal katman, yerel katman veya global katmanlar... Ben, biraz, iyi kötü demeden önce, bunların ayrı katmanlar olduğundan, birbirine birtakım haklarını, yetkilerini, işlevlerini aktarsalar dahi, asli konumlarını koruduklarına inanıyorum. Yeni gelenler, iyi işletilen ortamlarda, bir ikame katmanı olarak gelmiyor. Türkiye bunu sürekli gözden kaçırıyor ve tıpkı beyin gücünü veya şu anda dışarıdan teknolojiyi çok iyi alıp, iş yapan firmalar gibi, belli bir mühendislik gücünü satmakla meşgulüz. Bunun uç örneği Meksika'da. Meksika'nın enformasyon altyapısını kuran Ford firmasıdır; 20 küsur Ford arasında, tabii ki esnek üretim ve dağıtılmış üretim anlamında sıkı telekomünikasyon hizmeti gerekiyordu. Meksika, bu anlamda iyi bir şeye sahip oldu güya; fakat, Meksika'da bu üretime bakarsanız, çok cüzi bir vergi dışında ve çok düşük ücret dışında hiçbir ulusal gelir sağlayamamaktadır. Yani, buralardan, biraz önce anlattığımız birikimler veya ulus devleti aradan çektiğiniz zaman, birikimlerin oluştuğu filan yok. Belki bazı firmalar zengin oluyor; ama, o zenginliğin bir yerde biriktiği veya sürekli olacağına dair hiçbir güvence olmadığını ve Türkiye'de bu yolun da başladığını ve bunun büyük bir rahatlıkla kabul edilmeye başladığını görüyorum. Yaklaşık olarak 100 firmadan, sadece belki 5 tanesi, hayatında, arada bir, kritik teknoloji diye, jenerik teknolojiler içinde, kendisi için bir kritik uygulama alanı veyahut da olasılığını düşünüyor ve bu da, eğer bunun limiti 10'sa, 20'se, onu tutturmuşsa, gerisini düşünmüyorsa, aldırmayacağım; fakat, inanarak, o yönde gerçek bir AR-GE'nin hiç olmazsa gerisinin ucuna bulaşarak iş yapmıyor. Ama bir başka yeteneğimiz var, iş sıfır değil; bugün için, imalat ve tasarımda, dışarıdan alınan ve genelde aslında stratejik önemini yitirmiş, satılabilir, ana firmanın size, tedarikçi, kolayca verebileceği enabling technology yani, sizin yeteneğinizi artıran teknolojilere sahip olup bir iş yaptığımız doğru; fakat, iddia edildiği gibi, ürünlerde üstün değiliz. Başkalarında olan proses teknolojiyle ilgili yetenek geliştiriyoruz. Bu tam merkez çeper ilişkisi içindeki rolün, bizim kültürümüze -ki sanıldığından daha iyidir o, sıkıştığı zaman ya da çok adapte oluyor- daha uygun, biraz daha üst düzeyde bir adaptasyon; ama, bunun yarımı var. Yani, giderek, daha kötü, daha aşağı düzeydeki teknolojiyi üreteceğiz diye endişe etmeyi bıraktık; çünkü, daha yükseğini daha kolay kullandığımızı düşünüyoruz. Bu beni ürkütüyor. Aynı şekilde, benim, üniversitemin standart karakteri çok kötü bir örnek de oldu; herkes şimdi İngilizce eğitim yapıyor; yani, inanılmaz basamak noktaları oldu. Orta Doğu Teknik Üniversitesine artık mastırda da adam tutamıyorlar; yani, nasıl AR-GE yapacağım ki... Şimdi bunun kişi bazında dışarıya giden çocuğa bir getirisi var, belki ailesine de var, ev-

lendiği zaman çoluk çocuklarımıza da var, belki daha çok para kazanıyor; ama, dönelim bakalım, kuruma var mı. Yani, bizler Türkiye'de, birim CV'leriyle çok uğraşyoruz; ama, kurum ve ülke CV'lerini son derece geri plana... Başlı boş bıraktığımız zaman, negatif gelişme, ki bunlar en ciddi alınacak firmalar bakın. Yani, bir AR-GE projesi verebiliyor, küçük de olmayan işler yapıyor... Teletaş ve Netaş ne yapıyor; hâlâ, ciddi AR-GE tarafları olabilir. Teletaş'ın dağıttırımı Netaş da var. Fason AR-GE, fason üretim gibi, hatta, fason araştırmacı eğitimi gibi işleri biz, eskisine göre daha karlı; ama, geleceğe göre çok daha büyük ipotekler koydu-rarak sürdürüyoruz.

Öte yanda ise, çok daha minimum olsa, bizim fonları düşünmeden, yedinci beş yıllık planda, hasbel-kader de ucundan tutmaya yahut -daha önce tutmaya çalıştığı elinde teknoloji olduğu gibi- daha komik düzeyde de kalsa, eksik de kalsa, hiç olmazsa oralarda, Teknoloji Geliştirme Vakfının da şu anda kabul ettirmeye çalıştığı stratejisi TÜBİTAK'inkine benzer. Bir ortak araştırma veya teknoloji geliştirme, hatta, bunu belki bir pazara yönelik taraflarıyla birlikte, kültüründe hiç olmayan ortaklığı vurgulayarak anlatmaya çalışıyoruz. Bunu dışarıdan baktığımız zaman daha basit, daha komik bulabilirsiniz; ama, bence, gerçekten farkı yaratacak olan, elimizden geldiği kadar, öğrenerek de olsa getirmeye çalıştığımız bu taraf.

Benzer bir çaba, emin olun, ne akademide ne de sanayici kendi haline bırakıldığında ne de o teknoloji yahut da Gaziantep bölgesinde yok. Gaziantep bölgesinden gelenlerle karşılaştığım zaman, önce çok sevindik; acayip girişimciler ve inanılmaz kopyacılar; yani, beni ürküten bir kopyacı; ama, bu kopyayı yapan adam, yıllardır zaten zengin, o sermayesini sanayiden kazanmadı ki, sanayiye yatırdı. Fakir değil; ama, ne zaman ki, iş, TTGV'ye gelip, üç kuruş AR-GE almaya geliyor, bir bakıyorsunuz, tek başına firma ise, allem ediyor, kalem ediyor, paranın yüzde 100'ünü devlete ödettirmek... Yani, hâlâ bir kritiklik görmüyor. İşte, Avrupa pazarına gi-diyor, kendine pazar alıyor, Avrupa'dan fason üretim için ilişki kurmaya çalışıyor, buraları iyi, Ankara'yı kö-tülüyor; ama, sonunda büyük paralarla harcayarak becerdiği tek şey, harika bir kopya. Şunu hissediyorlar ama, olumlu tarafa geçeceğim. Yani, gelişmiş bir ülkenin tekstil veya gıdayla ilgili alacağı herhangi bir karar, senin tarım teknolojinin veya yeşil genetikle dalga geçerek, güya GAP'ın tarım atılımından pay almanın ne kadar kolay tehlikeye girebileceği konusunda azıcık ipucu başladığı zaman da, işte, bugün, biraz daha düşünmeye çalışan grup veya kadroların önerdiği, o bir araya gelme, belli bir genel strateji içinde hareket etme, başkaları çoktan da yapmış olsa bir yerden başlama, onların da aklına gelebiliyor. Sorduğunuz zaman da, talepleri aslında onun altında düzey değil; ama, kendi haline bıraktığımız zaman, o kadar nitelikli işgücü olmadığından yakınan kişiler içinde, işyeri eğitimini de ciddi olarak yapan, üniversiteye bile ciddi olarak yaklaşan kaç firma var; soru işareti... Yani, bu ikilemde, bir yerden müdahale olmazsa, talebi hissetmelerine, cepleri para dolu olmalarına rağmen, bence geleceği önemli ölçüde ipotek altına alan kalıcı ideolojik bir farklılaşma başladı bu üretim ilişkilerinde ve o aynen üniversiteye yansıyor. Bakın, özel üniversitelerin olup olmaması yanlış bir tartışma, keşke Abdül-hamit'ten bu yana habire kursalardı da, şu döneme rastlamasaydı o furya. Mesele o değil. Benim devlet üniver-sitem, hamburgerci, lahmacuncu sentezini, Türk İslam sentezi gibi yaparak, geleceğini bununla kurtaracağını düşünüyor. Böyle bir durumda, öğrencinin, paralı öğrencinin talip olduğu bölümler dışındaki bölümleri de, Ortadoğu Teknik Üniversitesinde bile, KİT'ler gibi çürümeye terk edebilirler; yani, ben bunun altını imzalarım, birkaç sene sonra tekrar konuşuruz, eğer işler böyle giderse.

Bir örnek vereyim: Amerika'nın temel bilimlere merakı, bir Beyaz Saray olayıdır. Paralı eğitim nede-niyle, temelde birkaç çok iyi üniversite ve bir sürü iyi olmayan ve paralı öğrenciler nedeniyle de, temel bilime, temel araştırmaya meraklı olmayan üniversiteler dünyasıdır Amerika. Onlar teknolojilerini Edi-sonculukla İkinci Dünya Harbine kadar hallettiler, gerisini, temel bilgiyi hep Avrupa'dan aldılar; ama, İkinci Dünya Harbi onlara, artık, temel bilgiyi kendilerinin üretmeleri gerektiğini gösterdi. Amerika, hep savaşlarla bilim ve teknoloji politikalarını... İç savaş sırasında, bu Ulusal Bilim Vakfının dedesi kuruldu; yani, oradan başlar. O sırada gördükleri eksikliğe karşı -Roosevelt zamanında yazılan çok önemli bir rap-or- ki, bugünün araştırma üniversite dediğimiz, paralı olduğu için müdahale edemedikleri lisans yerinc, yüksek lisans, lisans üstü programlar, tamamen devlet destekli araştırma ve yüzde 90'ları aşan burslarla bugünkü sistem kuruldu ve bunu kurarken şunu söylediler: Biz bunu alacağız, kullanacağız; işte, gördük niye önemli olduğunu, hem iç sorunları çözecek hem güvenlik sorunu çözecek; ama, parasını verip gelen insanlar, ülkenin bir bilim potansiyelini, insan potansiyelini asla yansıtamaz, geri kalanını kullanamıyoruz. O halde, burs vereceğiz ki, paralı okuyamayanlar gelecek ve onlar sayesinde, biz, bugün Avrupa'dan artık alamayacağımız, temel, radikal bilgiyi üretmeye başlayacağız ve program tuttu; yani, bugünün meşhur Amerikan üniversitelerinde, meşhur... Bunların bazıları çok yenidir. Bu, inanılmaz bir biçimde, Türkiye'de gözden kaçırılırken, sizler Türk toplumunda böyle projelerleri o kadar şey tutmamak lazım yeni açılan-lara. İşte, filan özel üniversite şöyle kötümüş, onu boş verin, onlar neyse ne; onların amaçları belli. Siz öbür tarafa bakın, esas güçlü olduğunuz kalelere, orada oynanan oyunlara bakın; çünkü, çok yeni bir üni-versite, milyarlar, trilyon yığsanız kaç yazar... Esas, öbür tarafta, inanılmaz bir parayı esirgeme, temel

hizmetlerde parayı esirgemeyeyle çökertilen olayı yerine biz neyi koyacağız, bunu düşünüyorum. Gerçekten, benim üniversitemde, şimdi Rektör Bey bunu duysa herhalde çok kızacak ama, benim akıllı mühendisler kadar akılsız mühendis arkadaşlarım vardır; akılsız mühendisler, son derece aklına göre pratik çözümler bulduğunu düşünerek, eh, bir yerde talep varsa, talep de işte piyasayı, şunu bunu yansıtıyorsa, gerisini niye besleyelim diyebiliyor ve bunu tartışmaya... Bu tartışmayla, demin anlattığımı, sanayicimizin dışarıya entegre olması arasında bir fark yok ve bu yüzden, ne kadar yetersiz bulursak bulalım -ben, metodoloji anlatırken onu kastettim- yani, farklı platformları oluşturmada, TÜBİTAK gibi benzer girişimlerin, mutlaka kurulması lazım. Bugün, parayı verirler, yarın vermezler; ama, işin bu tarafı kaçarsa, geri kalanlar bizim hiçbir işimize yaramayacak.

Ben, fizikçi olarak, determinist, indeterminist; bakın, belirsizlik ayrıdır, determinist olmamak ayrıdır. Bizler determinizmi kafamızda yaratırız. Benim bütün fizikte kullandığım denklemler, modeller, belirsizleri kontrol altında tutulan şeylerdir. Bu da, giderek, temel bilimlerde, komplekste probleminin bir paradigma değişikliği olarak, sintiste probleminin yerine geçmesiyle sonuçlandı. Yani, en azından ben şunu size garanti edeyim; bizler büyük bir rahatlıkla karmaşık sistemleri, enformasyon işleyen sistemler olarak yeniden yorumluyoruz fizikte. Basit bir Newton Kanunu ve onun deterministik sonuçlarına kıyasla. Bunu, tabii düşünün. Bu çok disiplinlilik olayı, entelektüel düzeyde, yine belirsizlikler üzerine yeni kontroller getirmemizden kaynaklanır. Bu şekilde bakış açıları da, aynı karmaşık problemler gibi aynı çağa denk düşer; sanırım, paradigmatik olarak bakıp, neyin anlamlı, neyin o kadar anlamlı olmadığı konusunda ayrımlara varmamız gerekiyor.

Teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. HALUK GERAY - Artık, bilgi toplumu, enformasyon toplumu, bunu, aslında pek de tartışmanın çok da yararı olduğuna inanmıyorum. Böyle herkes aklıma geldiği gibi, çok gördüğü, bol bulduğu şeye göre birtakım toplum tanımları yapıyor. Örnekler vermeye çalıştım, enformasyon toplumu öncü kuramcılardan yola çıkarak. Örneğin, siz Sayın Müjgan Hanım, bilgi statiktir, enformasyon ise dinamiktir dedi, iletilerek olur. Böyle bir topluma o zaman, hadi gelin iletişim toplumu diyelim; yani, çok da bir farkı yok diye düşünüyorum. Bu enformasyon toplumu, bilgi toplumu tanımlamaları etrafındaki tanımlamalarının kendilerine, ben biraz toplumbilimsel bir çabanın ürünü değil, belirli egemen düşüncelerin satılmasının yöntemi olduğunu düşünüyorum özetlemek gerekirse. Bununla şunu demek istemiyorum; enformasyon toplumu dediğiniz şey boştur, bilgi toplumu boştur, onu demek istemiyorum; ama, bunun kullanımını bu kadar yaygın ve hâkim duruma getiren bir başka egemen paradigma vardır ya da en azından bu egemen paradigmanın bu kavramların tanımını nasıl değiştirdiğini zaman içinde görmek gerekir diyorum. O açıdan bakıldığında, benim için bilgi toplumu mu, enformasyon toplumu mu, bunun tartışması son derece, bu noktadan bakıldığında anlamlı gelmiyor. Ama, yine literatüre bakarak bir ayırım yapmak gerekiyorsa, kendi tanımlamalarına göre bilgi toplumunu, kendileri bilgi toplumu diyenlerin tanımlamalarına göre, bilgi toplumunun ayırt edici özelliği ulusal değerlere uygun olarak koyulmuş hedefleri gerçekleştirebilen toplumdur bilgi toplumu; ama, Alaattin Şener Hocamızın dediği gibi, bilim toplumu amaçtır diyebilirsiniz. O da mesala, bilim toplumu tanımında, benzer bir şey yapıyor: Toplumun kendi hedeflerini koyabilmesi ve gerçekleştirmek istediği hedeflere ulaşabilmesi tanımını yapıyor. Bu açıdan bakıldığında enformasyon toplumu, daha alt düzey bir sınıflamayı içeriyor ve enformasyon sonuçta, her işaret enformasyondur; ama, bilgi, belirli bir değer sisteminde anlam kazanır ve bizim kafamızda oluşturduğumuz şeydir. Aralarında çok önemli bir fark var. Enformasyon toplumu Avrupa Birliğinin kullandığı şekliyle kullandığınız zaman, resmî politikalarındaki şekliyle kullandığınız zaman, anlattığınız toplum, sadece kapitalizmin yeniden yapılanması, neo-liberal ilkeler çerçevesinde ve postfordist eğilimlere uygun olarak bir tür yapılanmasının kavramsal şemsiyesi, hatta, o bile değil, onun satmanın kavramsal şemsiyesi haline düşürülmüş durumda. Bunu demek istiyordum, demek ki net anlatamadım. O açıdan, Avrupa Birliğinin o enformasyon toplumu kavramı, çok değerli bir kavram değil ve karşı çıkışlarda zaten oradan kaynaklanıyor dediğim gibi. Onun yerine, bu sefer de diyorlar ki, şu bilgi toplumunu koyalım da, enformasyon toplumu kötü böyle sizin dediğiniz gibi; çünkü, neden, milyonlarca insanı esnek çalışma pratiklerini yapmaya, sendikasıylaştırmaya, gelirini düşürmeye yönelik bir yapılanma öneriyor resmî politikası Avrupa Birliğinin. Neymiş, evden çalışacaklarmış; nasıl çalışacaklar, bunun işgüvencesi ne, toplu pazarlığı nasıl olacak, bunlar hiç yanıtlanmış sorular değil ve bu zaten, esnek çalışma pratikleri, sendikasıylaştırma süreci, çalışanlara yönelik bir anlamdaki saldırı hep devam etmişti ve bu enformasyon toplumu kavramıyla bu saldırıya devam ettiğiniz zaman, insanlardan, tabii ki, doğal olarak, toplumbilimcilerden de, akıllı iktisatçılardan da büyük tepkiler çıktı, büyük tepkiler doğdu. Dolayısıyla, enformasyon toplumu karşı çıkılan bir kavram haline geldi Avrupa'da. Ben, bunu vurgulamak istemiştim.

Teşekkürler.

AYKUT GÖKER - Haluk Hocanın kaldığı yerden, Sayın Levin Özgen için bir iki cümlelik eklemeye geçeceğim.

Politika dokümanlarını üreten TÜBİTAK olarak, enformasyon ve bilgi konusunda bizim yaptığımız tek şey, ısrarla ve inatla, enformasyon ve bilgiyi ayrı ayrı kullanmak ve birbirine karıştırmamak. Genel algı-larımıza göre de, enformasyon toplumu kavramı, Haluk Hocanın söylediği gibi, bir alt kavramdır. Bilgi toplumu, belki enformasyon toplumuyla iç içe; ama, daha sonraki bir süreç olarak ortaya çıkacak bir toplum modelidir ya da ütopyasıdır diyebilirsiniz; ama, biz, ısrarla ve inatla, enformasyon toplumu, bilgi toplumu, ayrı ayrı kullanıyoruz; enformasyon ve bilgiyi de ayrı kullanıyoruz.

Ben, Oğuz Oyan, Aziz Konukman ve Yusuf Zeren Hocalarımın sorduklarına mümkün olduğu kadar topluca ve kısa bir yanıt vermeye çalışacağım.

Türkiye'de esas sıkıntı zannediyorum şu: Türkiye, dahil olduğu sistemde geçerli olan oyun kurallarına riayet etmeyen bir ülke. Dahil olduğu sistem, merkezi planlamayı dışlıyor, Türkiye de dışlıyor, amenna; fakat, dahil olduğu sistem stratejik planlama yapıyor; Türkiye'nin yapmadığı stratejik planlamadır.

Bilim ve teknoloji politikaları ile yedinci plan ya da genel olarak Türkiye'deki plan anlayışı da zaten bu-rada farklılaşıyor. Yedinci plana girmiş olan bilim ve teknolojiye atılım projesi, bir politika dokümanı olarak hazırlanırken, onun ekinde TÜBİTAK'ın bir strateji görüşü yer aldı; bilim ve teknolojiye atılım projesi de, o öneriyi projenin ayrılmaz bir parçası saydı. Ekteki TÜBİTAK'ın stratejik görüşünde şu söyleniyordu: "Eğer gerçekten Türkiye'nin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmesi tek stratejik seçenek ise, o zaman bunun ge-reğini yapmak gerekir. Bilim ve teknolojiyi stratejik değişkenler olarak alın ve bunun üzerine bir stratejik planlama inşa edin. Bütün parametrelerimizi böylesi bir zemine oturtun. Meseleyi sistemsel bir bütünlük içinde ele alın." Yedinci beş yıllık plan için giden öneri budur; bilim ve teknolojiye atılım projesi bu bütün-sellik içinde gitmiştir. Daha sonra, yedinci beş yıllık plan çıktığında, son Bilim ve Teknoloji Yüksek Kuru-luna sunduğumuz dokümanda da bunu dile getirdik. Bizim stratejik seçenek önerimiz, yedinci beş yıllık planda bir alt başlığa indirgenmiştir, pek çok alt başlıklardan yalnızca biridir; bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmek. Bu, tamamen, bizim, TÜBİTAK olarak önerdiğimiz dışında bir şeydir ve biz, konuya böyle yaklaşırsa, burada herhangi bir başarı elde edileceği kanısını taşımıyoruz; Bilim ve Teknoloji Yüksek Kuruluna götürdüğümüz görüşümüzde de, bunu, bu açıklıkla söyledik. Benim sunuşumda bir slogan cümlesi gibi gelen "başarının kilit noktası -ulusal inovasyon sistemi bağlamında bunu söyledim- ulusal inovasyon sistemini kurma konusunun, ekonomik, siyasî, toplumsal boyutlarıyla, sistemsel bir bütünlük, süreklilik ve kararlılık içerisinde ele alınmasıdır." Siz, bilim ve teknoloji meselesini, yedinci beş yıllık ya da diyelim ki -turnak içinde- stratejik planınızın bir altbaşlığı alıyorsanız, o zaman sizin başka bir stratejik seçeneğiniz var demektir. Eğer, bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltme meselesini Türkiye için tek stratejik seçenek olarak alıyorsanız, planınız bu plan olmaz; bu planla bir başarı noktası yakalamak mümkün değildir. Tıpkı bunun gibi, TÜBİTAK'ın yine bu ısrarının yanında ısrar ettiği bir nokta vardır: stratejik planlama için Türkiye'de kağıt üzerinde kurumlar var. Yusuf Zeren Hocanın değindiği Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, bu stratejik planlama unsurlarından tanesidir; ama, Türkiye'de, bu kurum çalışmıyor. 3 Şubat 1993'te toplandı, bir de 25 Ağustos 1997'de toplandı; 3 Şubat'ta ikinci toplantısıdır, 25 Ağustosta üçüncü toplantısıdır bu kurulun. Bu kurul, 1983'de kuruldu. 1983-2003 Türk bilim politikasının bir uygulama aracı, bir stratejik kurumu olarak kuruldu. Bir yasaya dayalıdır, yasa son derece büyük yetkiler vermektedir bu kurula. 1983-2003 sağlam bir mantığa oturduğu için, bu kurula da tam bir stratejik planlama kurulu misyonu vermiştir; ama, aynı yasa, bu kurulun yılda en az 2 defa toplanmasını öngörür; bir stratejik planlama için izleme, değerlendirme, yönlendirme işlevini yapsın diye; ama, 1983'den beri -demin de altını çizdim- 25 Ağustosta üçüncü toplantısını yaptı. Yetkili bir kuruldur; ama, siyasî anlayış bunu bir enstrüman olarak, bir araç olarak, stratejik planlama-nın izleme, değerlendirme, yönlendirme aracı olarak kullanmamaktadır.

Eğer, oyunu kurallarıma göre oynamayı kabul ederse Türkiye'ye, hem planlı, stratejik planlama anlayı-şını hem de stratejik seçeneği ne ise, bilim teknoloji değilse, başka bir şeye oturtmak zorunda. Böyle bir şey bulamazsınız planlarınızda, beş yıllık planlarınızda. Tabii, böyle bir stratejik planlama anlayışınız varsa, buna uygun kurumlarınızı da ona göre çalıştırırsınız, kağıt üzerinde hepsi vardır.

Ulusal inovasyon sistemi, kaynak meselesi, gayet tabii, böyle bir stratejik planlama anlayışı içerisinde çözülecek konulardır. Kaynak yaratma, kaynak kullanımını yönlendirme, eğer stratejik planlama anlayı-şına gelerseniz, bu planı hayata geçirmek için politika uygulama araçlarımız olacaktır. Bu araçları kulla-narak hedeflediğiniz noktaya varmak mümkündür. Türkiye icat edecek değil bunu, bütün dünyada örneğini görüyoruz; Amerika Birleşik Devletlerinden Avrupa Birliği ülkelerine, Avrupa Birliğinden, Uzak Doğu ülkelerine. Öngördükleri hedeflere hangi uygulama araçlarıyla ulaşıyorlarsa, bunu yapmak mümkündür. Kaldı ki, Türkiye'nin kendi pratiğinde bu var, örnekleyeceğim.

Yalnız burada bir yanlış anlama var, galiba benim anlatımından kaynaklandı, yanlış anlamayı düzeltmek istiyorum. 120 milyar dolar ulusal inovasyon sisteminin tamamı değil; sadece birinci maddesiyle ilgili bir şey. Ulusal enformasyon altyapısı ile ilgili bir yatırım tahminidir. Bu 120 milyar dolar yine, doğrudan kamunun yatıracağı bir parayı göstermiyor; ulusal enformasyon altyapısı planı da, bir stratejik master plan. stratejik ana plan yaklaşımı içinde yapılıyor. 120 milyar dolar, buradaki toplam yatırımdır. Bunun bir bölümü. gayet tabii ki kamuya ait olacaktır; ama, geri kalan bölümünü de, Türkiye'de bu enformasyon altyapısı yatırımıyla elde edilecek net katma değerleri maksimize edecek bir biçimde, bir kısım stratejik, politika araçlarının gündeme getirilmesini de öngören bir plandır.

Şimdi, burada, bu 120 milyar dolar örneğin, nereden sağlanacak? Burada Türkiye'nin -demin söyledim- deneyimine geliyorum: 1980'lerin pek çoğumuzca hiç tasvip edilmeyen koşullarında bile, Türkiye, bir telekomünikasyon altyapısı kurdu. Şu nedenle kurdu, bu baskıyla kurdu, dış dinamik vardı, dıştan telkin geldi; hepsi kabul, ama, Türkiye o koşullarda bile bir şey yaptı. Telekomünikasyon altyapısını kurar iken, hiç olmazsa, Teletaş ve Netaş gibi iki tane şirket çıktı ortaya. Bir altyapı yatırımı yaptı; ama, orada, bazı dinamikler rol oynadı, hiç olmazsa Türkiye'de böylesi iki ulusal yetenek ortaya çıkışın noktasında, bir kısım manipülasyonlar yapıldı, bir kısım düzenlemeler yapıldı. Dışarıdan transfer edilen teknoloji, bunun gerektirdiği donanımın hiç olmazsa bir kısmının Türkiye'de oluşacak firmalarla üretilmesi gibi bir yaklaşım benimsendi. Türkiye 1980'lerin şartlarında yarattığı o firmalardan bir tanesini kaybetti; ama, 1990'larda, ulusal firma olma niteliğini kaybetti; Teletaş'tı, Avkatel oldu. O şartlarda bile Teletaş'ta bir AR-GE yeteneği yaratma başarılıydı. Avkatel olduktan sonra bu yetenek kaybolmuştur; bütün bir AR-GE yeteneği dağılmıştır. En iyi araştırmacıların bir kısmı Belçika'ya gitmiştir, bir grubunu biz TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi olarak kazanmayı başardık ve TÜBİTAK MAM'da, son derece önemli bir yetenek odağı olarak bu grup çalışmaktadır bugün.

Bütün dünya şimdi, yüksek hız, enformasyon şebekelerini kuruyor; bütün dünya derken, Amerika'yı, Kuzey Amerika'yı, Avrupa Birliği ülkelerini, Uzak Doğu ülkelerini kastediyorum; bütün dünyayı yanlış bir terim olarak kullandım. Şimdi, bu ülkeler yüksek hız enformasyon şebekelerini kurarken, bir kısım teknolojiler geliştiriyorlar. Haluk Zontul arkadaşım, ikinci kuşak internet teknolojilerinden söz etti. Bu teknolojiler ortaya çıktığında, bu teknolojilerle birlikte işleyecek yeni donanımlar da ortaya çıkacak. Bunları birtakım firmalar imal etmeye başlayacak. Halen, birtakım yeni teknolojilere dayalı, yepyeni bir kısım enformasyon telekomünikasyon cihazları imal ediyor. Sözümlü ettiğim ülkeler, kendi enformasyon şebekelerini kurmayı tamamladıktan sonra, bu şebekeye donanım satanlar, yazılım satanlar, bu şebekede müteahhit olarak hareket edenler, içeriğini hazırlayanlar yeni piyasalar arayacaklardır. Tıpkı 1980'lerde olduğu gibi, Türkiye, aday ülkelerden, potansiyel ülkelerden biridir. Türkiye bu enformasyon altyapısını 1980'lerde olduğu gibi, dıştan satın alarak kuracaktır. 1980'lerde nasıl kaynak bulmuşsa, Türkiye o kaynağı yine bulacaktır; ama, 120 milyar dolar değil, 200 milyar dolar. Eğer, Türkiye bu sistemi kaçınılmaz olarak alacak ise, şimdiden akıllık yapıp, bunun stratejik master planını hazırlamalı, ulusal net katma değeri nasıl maksimumlaştırıyor, azamileştiriyor, bunun stratejik planını hazırlamalıdır. Bugün, TÜBİTAK'ın yürütmekte olduğu ana plan bu anlayış içerisinde hazırlanıyor ve gecikmiş bir plandır. Bu planı kabul ettirinceye kadar, köprülerin altından çok su geçti. Bu plan ortaya çıktıktan sonra hayata geçirilebilir mi? Bu, demin söylediğim, Türkiye'deki stratejik plan anlayışına, birtakım ulusal tercihlerin yapılabilmesine, başka tür politik girişimlere, baskılara bağlı olan bir şeydir, kendiliğinden başarıya ulaşacak bir şey değildir.

Bu noktada, ben, sunuşumu bitirirken, bir şeyin altını çizmiştim; yine bunu çizerek sözlerimi tamamlıyorum.

Devlete önemli roller düştüğü açıkça gözüküyor. En azından, Türkiye hangi sistemin parçasıysa, o sistemde geçerli olan oyunun kurallarına göre oynamalıdır; hiç olmazsa. Ama, burada, devlet böylesi bir rol yerine getirmiyor ise ya da getirmesi isteniyor ise, sadece burada sorumluluk devlete de ait değildir. Kafalarımızda nasıl bir Türkiye imgelemi, imajı var ise, nasıl bir hedef var ise, bu hedefe ulaşabilmek için hâlâ devlet mekanizmasından ya da ona egemen olan siyasî iktidarlardan bir şeyler bekliyor isek, bunda hangi katmanların çıkarı var ise, o katmanların da biraz bu işlere sahip çıkması lazım. O katmanların doğrudan kendileri değil belki ama, o katmanların siyasî platformda temsilcileri olabilir; ekonomiyle ilgili, ekonomik çıkarlarla ilgili platformda temsilcileri olabilir; mesleki çıkarlarla ilgili platformda temsilcileri olabilir; demokratik platformlarda temsilcileri olabilir. En azından, böylesi bir görevin çok daha önemli olduğuna inanıyorum. Böylesi bir baskı yoksa zaten, devlet şey her ne ise, o aygıtı bunu tek başına da yapabilecek değildir.

Çok teşekkür ederim.

BAŞKAN - Biz teşekkür ederiz.

Sayın Aykut Göker'e, Sayın Metin Durgut'a, Sayın Haluk Geray'a ve Sayın Haluk Zontul'a teşekkür ediyorum.

Bu kongre başlarken değerli katılımcılar, dünyayı ve Türkiye'yi karşılaştırmalı olarak izlemeye ve yorumlamaya çalıştığımız, yakın dönem sanayi kongreleri dizisini, yerel dinamikleri öne çıkaran toplu bir bakışla, bu çerçevedeki tartışmaları noktalamayı istedik demiştik. Toplu bir bakış sağlayabildik mi; bunun değerlendirmesi, şüphesiz bu kongreyi izleyen ve katılan siz değerli arkadaşlarımıza ait. Bir değerlendirme de, bizim düzenleme ve yürütme kurulumuza ait olacak.

Örgütümüz adına hazırlanan Anadolu Sanayisi Araştırma Raporunu ve bu kongrede bildirileri ve tartışmaları içeren kitabı ocak sonuna kadar kamuoyunun dikkatine sunmaya çalışacağız.

Ben, raporu hazırlayan arkadaşlarıma bir kere daha teşekkür ediyorum. Bu kongreye bildirileriyle katılan bütün uzman, bilim adamı değerli katılımcı arkadaşlarıma örgütüm adına teşekkür ediyorum ve daha önemlisi, tartışmalara katılan, izleyen, üç gün boyunca burada sabırla bekleyen bütün arkadaşlarıma örgütüm adına teşekkür ediyor ve kongreyi kapatıyorum efendim.

Sağ olun.